

Eric Hobsbawm

TARIH ÜZERİNE

ÇEVİREN: OSMAN AKINHAY

Bilim ve Sanat

eric hobsbawm

TARİH ÜZERİNE

çeviren
osman akınhay

Eric Hobsbawm: 9 Haziran 1917'de Mısır'ın İskenderiye şehrinde doğan Eric John Ernest Hobsbawm, Viyana, Berlin ve Londra'da öğrenim gördükten sonra Cambridge Üniversitesi'ne girdi. Daha sonra Londra Üniversitesi, Cornell Üniversitesi, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales dahil olmak üzere çeşitli üniversitelerde çalıştı. Hobsbawm'ın diğer yapıtlarından başlıcaları şunlardır: *Primitive Rebels* (1959), *The Jazz Scene* (1959-1989/1993); *The Age of Revolution* (1962) [Devrim Çağrı, çev. B. Sina Şener, Dost, 1998], *Labouring Men* (1962), *Industry and Empire* (1964) [Sanayi ve İmparatorluk, çev. Abdullah Ersoy, Dost, 1998], *Captain Swing* (George Rudé'yle birlikte) (1969), *Bandits* (1969-1981) [Sosyal İsyancılar, çev. Necati Doğru, Sarmal, 1995], *Revolutionaries* (1973), *The Age of Capital* (1975) [Sermaye Çağrı, çev. B. Sina Şener, Dost, 1998], *The Age of Empire* (1987) [İmparatorluk Çağrı, çev. B. Sina Şener, Dost, 1999], *Echoes of the Marseillaise* (1990), *Nations and Nationalism since 1780* (1990-1992) [1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetcilik, çev. Osman Akınhay, Ayrıntı, 1993], *The Age of Extremes* (1994) [Aşırılıklar Çağrı, çev. Yavuz Alogen, Sarmal, 1996], *Uncommon People* (1998).

Kaynakça Notu:

Eric Hobsbawm, *Tarih Üzerine* (çev. Osman Akınhay) Ankara, 1999, Bilim ve Sanat Yayınları, xiv + 458 sayfa

eric hobsbawm
TARIH ÜZERİNE

çeviren
osman akınhay

SELCOEPUB

BİLİM VE SANAT

BİLİM VE SANAT YAYINLARI

Birinci Basım: Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1999

© Abacus, 1998

Bu kitabın Türkçe'deki tüm yayın hakları
Kesim Ajans aracılığıyla
Bilim Sanat Yayınları'na aittir.

Kitabın Özgün Adı
On History

Yayına Hazırlayan
Derya Kömürcü

Dizgî
İffet Yılmaz

Kapak Tasarımı
Ümit Öğmel

ISBN 975-7298-42-5

İkinci Baskı Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 2001

Baskı : Ajans-Türk Basın ve Basım A.Ş. * Tel: (312) 278 08 24

İÇİNDEKİLER

Önsöz	vii
1 Tarihin Dışında ve İçinde	3
2 Geçmiş Duygusu	17
3 Tarih Bize Çağdaş Toplumlar Hakkında Ne Anlatabilir?	39
4 İleriye Bakmak: Tarih ve Gelecek	57
5 Tarih İlerleme Kaydetti mi?	85
6 Toplumsal Tarihten Toplumun Tarihine	107
7 Tarihçiler ve İktisatçılar: I	141
8 Tarihçiler ve İktisatçılar: II	165
9 Partizanlık	189
10 Tarihçiler Karl Marx'a Ne Borçludur?	215

11	
	Marx ve Tarih
12	
	Bütün Halkların Bir Tarihi Vardır
13	
	Britanya Tarihi ve <i>Annales</i>
14	
	Anlatının Canlanması Üzerine.....
15	
	Ormanda Postmodernizm.....
16	
	Aşağıdan Tarih.....
17	
	Avrupa'nın Tuhaf Tarihi
18	
	Tarih Olarak Bugün
19	
	Rus Devrimi'nin Tarihini Yeniden Yazabilir miyiz?
20	
	Barbarlık: Bir Kullanım Kılavuzu
21	
	Kimlik Tarihi Yeterli Değildir.....
22	
	"Komünist Manifesto"ya Giriş
Dizin445

ÖNSÖZ

Felsefe kafası en az olan tarihçiler bile kendi konuları hakkında genel düşüncelerde takılıp kalmaktan kolay kolay kurtulamazlar. Hatta bundan kurtulabilecek hale geldikleri zaman da bu yönde cesaretlendirildiklerinden pek söz edilemez, çünkü bir tarihçi, yaşı ilerledikçe sayısı artma eğilimi gösteren konferans ve sempozyumlara katılması doğrultusundaki davetleri karşılamaya çalışırken, gerçek araştırmalar yapmaktansa genellemelerle durumu idare etme yolunu seçmeyi daha kolay bulmaktadır. Ne olursa olsun, çağımızdaki ilgi daha çok tarihin kavramsal ve metodolojik sorularına dönüktür. Hemen her eğilimdeki kuramcılar, sakin sakin aslı kaynaklarının zengin çayırlarında otlayan ya da birbirlerinin yayıntılarıyla geviş

geçiren barışçıl tarihçi sürülerinin etrafında dönüp durmaktadır. Bazen en az savaşçı insanlar bile kendilerini hedef alan saldırganlarla yüz yüze gelmek zorunda kalabilirler. Ancak bu tarihçiler -onların arasında şu anda okumakta olduğunuz satırların yazarı da bulunmaktadır- en azından birbirlerinin yazılarını ele alırken savaşçı bir ruh haliyle hareket etmezler. Oysa en görkemli akademik çarpışmaların bir kısmı kesinlikle onların savaş alanlarında gerçekleşmiştir. Bunun içindir ki, elli yıldır meslekte olan birisinin, zamanın akışı içinde kendi konusu üzerine birtakım düşünceler üretmesi şaşırtıcı değildir. İşte şu an elinizde tuttuğunuz makaleler derlemesinde biraraya getirilen metinler bu düşüncelere ışık tutmaktadır.

Bu metinlerin bir kısmı sistematik bir yapıda olmasa ve kısa görünse bile (ki çoğunun uzunluğu elli dakikalık bir konuşmada anlatılabilenin şeylere göre ayarlanmıştır), yine de bir dizi bütünlükli probleme boğuşmaya adaydır. Söz konusu problemlerin birbiriyle örtüşen üç türde olduklarını söyleyebilirim. Birincisi, ben tarihin gerek toplumdaki gerekse politikadaki kullanılma -ve kötüye kullanılma- biçimleri ile dünyanın anlaşılması ve -umarım- yeniden şekillendirilmesiyle ilgileniyorum. Daha özgürleştirip ifade etmek gerekirse, ben bu metinlerde tarihin başka disiplinler, özellikle de sosyal bilimler açısından taşıdığı değeri tartıyorum. Yani, bu derlemedeki makalelere, yukarıda dile getirmeye çalıştığım ölçüde benim uğraştığım zanatın reklamları da diyebilirsiniz. İkincisi, bu metinler, tarihçiler ve geçmişteki olayları inceleyen diğer okullu araştırmacılar arasında yaşananları konu almakta; dolayısıyla, örneğin postmodernizm ile kliometri* (*cliometrics*) hakkındaki tartışmalarda gözleendiği gibi, çeşitli tarihsel eğilimler, modalar ve müdahalelerle ilgili araştırmaları ve eleştirel değerlendirmeleri kapsamaktadır. Üçüncüsü, bu metinler benim tarih anlayışımıyla ilgilidir:

*) tarihsel verilerin analiz edilmesinde matematik ve istatistik yöntemlerinin, özellikle de bilgisayarların kullanılması. (ç.n.)

başka bir söyleyişle, tüm ciddi tarihçilerin yüzleşmeleri gereken temel sorunlarla, bu süreçte en yararlı biçim olduğunu düşündüğüm tarihsel yorumla ve ayrıca yazmış olduğum tarihin benim yaşamındaki, benim gibi bir yetişme tarzına, inançlara ve hayat deneyimine sahip bir adamın hedefleriyle hangi açılardan ilişkili olduğunuyla ilgilidir. Dolayısıyla bu kitabı okuyanlar, her makalenin şu ya da bu şekilde ve ölçüde bu konuların hepsiyle ilintili olduğunu herhalde kolaylıkla göreceklерdir.

Benim bu konularla ilgili görüşlerim makaleleri okudukça açıkça ortaya çıkacaktır. Yine de bu kitabın iki temasına daha fazla açıklık kazandırabileceğim düşüncesiyle bu noktada birkaç şey eklemeyi istiyorum.

Bu kitabın temalarından birincisi, yazarları benim de dostlarım ve meslektaşlarım olan kişiler tarafından kaleme alınmış bir kitabın başlığını kullanacak olursam, *tarih hakkındaki hakikati anlatmakla* ilgilidir.¹ Ben tarihçilerin araştırdıkları şeyin “gerçek” olduğu görüşünü hararetle savunuyorum. Tarihçilerin başlangıç yeri olarak almaları gereken nokta (tek tek kişiler olarak düşünüldüklerinde bu noktadan ne kadar uzak olurlarsa olsunlar), saptanabilir olgu ile kurgu arasındaki, kanıtlara dayanan ve kanıtlanmaya açık tarihsel saptamalar ile kanıtlara dayanmayan açıklamalar arasındaki temel ve -tarihçilerin gözünde- kesinlikle merkezi bir yere sahip olan ayırmadır.

Nesnel gerçeklige ulaşabileceğini reddetmek son on yıllar boyunca kendilerini solda gören insanlar arasında bile yaygınlaşan bir görüsür, çünkü “olgular” diye adlandırdığımız şeyler ancak temel kavramların ve bunların çerçevesinde formüle edilen problemlerin bir fonksiyonu olarak vardır. Bizim incelediğimiz geçmiş sadece zihinlerimizde şekillenen bir kurgudur. Bu tür kurguların hepsi (mantıklı ölçülerle ya da kanıtlarla desteklensin ya da desteklenmesin) ilkesel olarak diğerleri kadar

1) Joyce Appleby, Lynn Hunt ve Margaret Jacob, *Telling the Truth about History* (New York, 1994).

geçerlidir. Duygusal bakımdan güçlü bir inançlar sisteminin parçası olduğu sürece, yeryüzünün yaratılışıyla ilgili olarak İncil'de yapılan açıklamanın doğa bilimlerinin ortaya attığı başka bir açıklamadan daha aşağı ve degersiz olduğuna karar vermenin ilkesel olarak galiba hiçbir yolu yoktur: Bunlar sadece birbirlerinden farklı olan açıklamalardır. Bundan kuşkulananmaya yönelik her eğilim "pozitivizm"dir ve ampirizm dışında hiçbir terim bundan daha kapsamlı bir dışlamaya işaret etmez.

Kıscası ben, olan şeyler ile öyle olmayan şeyler arasındaki ayırmadan tarihin de olamayacağına inanıyorum. Roma, Pön savaşlarında Kartaca'yı yenilgiye uğratmış ve yok etmiştir, bunun tersi olmamıştır. Doğrulanabilir verilerden (ki yalnızca fiilen gerçekleşen olaylar değil, insanların bu olaylarla ilgili düşünceleri de bu verilerden sayılır) seçtiğimiz örnekleri nasıl toplayıp yorumladığımız burada tamamen apayrı bir konudur.

Gerçekte çok az göreci, en azından Hitler'in Yahudi soykırımının gerçekleşip gerçekleşmediği gibi konularda, karar verme noktasına geldiği zaman tamamen kendi inançlarıyla tavır alma cesaretini gösterebilir. Her koşulda, göreciliğin tarihteki yeri mahkeme salonlarında olduğundan daha ağırlıklı değildir. Bir cinayet davasındaki sanığın suçlu olup olmadığı, geçerli görülen pozitivist kanıtların -eğer bu tür kanıtlar varsa- değerlendirilmesine bağlıdır. Kendilerini sanık sandalyesinde bulan masum okurlar tabii ki kendi aleyhlerindeki bu tür kanıtların gösterilmesini isteyeceklerdir. Postmodern bir savunma çizgisine başvuranlar ise suçlu olanların avukatları olacaktır.

İkinci tez, benim de bağlı olduğum Marksist tarih yaklaşımı hakkındadır. Kesin olmamakla birlikte ben bu etiketten sonuna kadar vazgeçmem. Marx olmasaydı benim içimde tarihe karşı özel bir ilgi doğmazdı. Çünkü, 1930'lu yılların ilk yarısında muhafazakâr bir Alman *Gymnasium*'unda öğretildiği ve yine Londra'daki bir gramer okulunda hayranlık duyduğum bir liberal müdüren söyletiği gibi, insana esin veren bir alan değişdi tarih. Marx olmasaydı yaşamımı profesyonel bir akademik tarihçi

olarak kazanma noktasına herhalde kesinlikle gelmezdim. Benim araştırma konularımı seçmemeye neden olan ve bu konulardaki yazma biçimimi esinlendiren, Marx (ve genç Marksist radikal kallerin faaliyetleri) olmuştur. Her ne kadar Marx'ın tarih konusundaki yaklaşımının büyük kısmının çöpe atılması gerektiğini düşünüyorum olsam bile, Japonların *sensei* dedikleri böyle bir adamı, insanın ödenemeyecek bir borç duyduğu bir entellektüel ustaya duyduğum, eleştirel, ama bir o kadar da derin saygımlı dile getirmeyi bundan sonra da sürdüreceğim. Anlaşılacağı üzere, buradaki metinlerde okuyacağınız ihtiyat paylarıyla birlikte, Marx'ın "materyalist tarih anlayışı"nı, dördüncü yüzyılın büyük bilim adamı İbni Haldun'un aşağıdaki sözleriyle nitelediği şekilde tarih alanında şimdiye kadar ortaya çıkmış olan en iyi kılavuz olarak görmeye devam edeceğim:

insan toplumunun, veya dünya uygarlığının: ... o toplumun doğasında gerçekleşen değişikliklerin; bir grup insanın diğer insanlara karşı gerçekleştirdikleri ve çeşitli büyülükteki krallıklar ve devletlerin kurulmasıyla sonuçlanan devrimlerle ayaklanmaların; ister geçimlerini sağlamayı isterse çeşitli bilim ve zanaat alanlarında ilerlemeyi düşünsün, insanların yürütütükleri çeşitli işlerle uğraşların; ve genelde toplumun kendi doğası regi uğradığı tüm köklü dönüşümlerin yazılı kaydı.²

"Materyalist tarih anlayışı", araştırma alanı modern kapitalizmin yükselişi ile dünyanın Avrupa'daki Orta Çağın sonundan itibaren gördüğü köklü dönüşümler olan benim gibi insanlar için kesinlikle en iyi kılavuzdur.

Peki, "Marksist tarihçi", Marksist olmayan bir tarihçiden tam olarak nasıl ayrılır? İçinde bulunduğuımız yüzyılın büyük kısmını onlarla geçirdiğimiz seküler din savaşlarının her iki

2) Akt. Charles Issawi (der. ve çev.), *An Arab Philosophy of History: Selections from the Prolegomena of Ibn Khaldun of Tunis (1332-1406)* (Londra, 1950), s. 26-27.

tarafında yer alan ideologlar, bu süreçte çok net ayrim çizgileri ve zıtlıklar yerleştirmeye çalışmışlardır. Örneğin, bir yandan, artık dağılmış bulunan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin yetkilileri, fiilen bir Komünist Partisi üyesi olarak tanınmama ve Marx ve Engels'in *Toplu Eserleri*'nin İngilizce baskısının editörlerinden birisi olmama rağmen, kitaplarımın hiçbirinin Rusçaya çevrilmesine izin vermeye cesaret edememişlerdi. Çünkü onların ortodoks kriterlerine göre benim yapıtlarım "Marksist" değildi. Öbür yandan ve daha yakın zamanarda, şimdije kadar benim *Aşırılıklar Çağı* adlı çalışmamı çevirecek yayımlamayı isteyecek tek bir "saygın" Fransız yayıncı da ortaya çıkmadı. Bunun için ileri sürecekleri gerekçe de, herhalde, bu kitabın Parisli okurlara, ya da daha büyük bir ihtimalle eğer çevrilmiş olsaydı kitabın değerlendirmesini yapmayı bekleyenlere, ideolojik açıdan çok sarsıcı gelecektir.

Bununla birlikte, buradaki makalelerimle göstermeye çalışacağım gibi, geçmişi sorgulayan bir disiplinin tarihi, on dokuzuncu yüzyılın sonundan beri ve en azından 1970'li yıllarda tarih yazımı manzarasındaki entellektüel bulutlar dağılmaya başlayana kadar, ayrılıklardan ziyade birleşmeliye yakın bir tarih olmuştur. Fransa'daki *Annales** okulu ile Britanya'daki Marksist tarihçiler arasındaki paralellik sık sık çekilen bir noktadır. Her iki taraf da, farklı birer entellektüel soyağacına sahip olsa ve en önde gelen yandaşlarının politikası aynı olmaktan uzak kalsa bile, birbirlerini benzer bir tarihsel projeye girişmiş birer ekol olarak görüyordu. Bir zamanlar yalnızca ve yalnızca Marksizmle, hatta benim "vulgar Marksizm" diye adlandırdığım (bkz. bu kitapta s. 219-221) eğilimle özdeşleştirilen yorumlar geleneksel tarihe olağanüstü ölçülerde sizmiş durumdadır. Bundan yarınlık yüz yıl önce, en azından Britanya'da,

* Adını Lucien Febvre ile Marc Bloch'un 1929'da Strasbourg'da kurdukları tarih dergisi *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*'dan alan bu okul, "olayların tarihi" denenebilecek akımın ötesine geçmeye, içerik ve yöntem bakımından yeni bir tarih bilimini yerleştirmeyi hedefliyordu. (ç.n.)

Avrupa Orta Çağında teolojik araf kavramının, en iyi biçimde, kilisenin ekonomik temelinin az sayıdaki zengin ve güçlü soyuların hediyelerine dayanmaktan çıkış, daha geniş kapsamda bir finansal temele kavuşmasıyla açıklanacağını ancak Marksist bir tarihçi ileri sürebilirdi. Peki, Oxford’ın önde gelen Orta Çağ uzmanlarından Sir Richard Southern’ı ya da onun 1980’li yıllarda bu çizgide görmüş olduğu bir kitap yazan Jacques Le Goff'u, Marx’ın -politik olmaya bile- ideolojik bir takipçisi ve sempatisanı sınıfına kim sokabilirdi?

Ben tarih disiplinindeki ekollerde görülen bu yakınlaşmanın elinizdeki denemelerin temel tezlerinden birisinin, şöyle ki, tarihin bütünlükü bir entellektüel projeye bağlandığının ve dünyanın bugünkü haline nasıl geldiğini anlamakta bir hayli ilerleme kaydettiğinin sevindirici bir kanıtı olduğunu düşünüyorum. Doğal olarak, bu iki taşıyıcının yükü her ne kadar karışık ve eksik tanımlanmış olsa da, Marksist tarih ile Marksist-olmayan tarih arasında ayırım yapılamayacağını ya da yapılmaması gerektiğini ileri sürmeyi istemem. Marx’ın geleneğini izleyen tarihçiler (üstelik bunların içine kendilerini o isimle adlandıranların hepsi dahil değildir) bu kollektif çabaya önemli bir katkı yapmışlardır. Fakat tarih disiplinindeki ilerlemeleri yalnız onların sağlamadığı da açıktır. Ayrıca onların -ve başkalarının- çalışmalarını, kendilerinin ya da başkalarının kendi yakalarına taktikleri politik etiketlerle değerlendirmemeye de dikkat etmek gereklidir.

Elinizdeki derlemede biraraya getirilmiş olan denemeler, otuz yılı aşkın bir süre içinde değişik zamanlarda, asıl olarak konferanslara ya da sempozyumlara sunulan konuşma metinleri ve tebliğler, bazen özel akademik girişimlere verilen makaleler ya da kitap değerlendirmeleri, armağan kitap ve derlenen inceleme yazıları şeklinde kaleme alınmıştır. Tüm bu yazılarımı hazırlarken göz önünde tuttuğum okur kitlesi ise, esasen üniversitelerde toplanmış bulunan genel izleyiciler ile profesyonel tarihçileri ya da iktisatçıları kapsayan uzman gruplarına kadar geniş bir yelpazede değişiklik sergilemektedir. 3.. 5.. 7.. 8.. 17.. ve

19. bölümler burada ilk defa yayınlanırken, bunlar içinde yalnızca 17. bölümün bir versiyonu, yıllık Alman *Historikertag*'yla bağlantılı bir konferans metni olarak Almanca kaleme alınmış ve *Die Zeit*'ta yayınlanmıştır. 1. ve 15. bölümler ilk kez *New York Review of Books*'ta, 2. ve 14. bölümler tarihsel değerlendirme yazıları olarak *Past and Present*'ta, 4., 11. ve 20. bölümler *New Left Review*'da, 6. bölüm Amerikan Sanatlar ve Bilimler Akademisi'nin dergisi olan *Daedalus*'ta, 10. ve 21. bölümler UNESCO'nun desteğiyle yayınlanan *Diogenes*'de, 13. bölüm Binghamton'daki New York Eyalet Üniversitesi'nin Ferdinand Braudel Merkezi'nin bünyesinde hazırlanan *Review*'da çıkmışken, 18. bölüm de bir kitapçık olarak Londra Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır. 9. ve 16. bölümün onlar için kaleme alındığı armağan kitapların (*Festschriften*) ayrıntıları, ilgili bölümlerin başında, genelde orijinal metinlerin tarihleri ve gerekli olduğu yerlerde ilk yazılış nedenleriyle birlikte açıklanmıştır. Denemelerin burada yeniden yayınlanmasına izin verdikleri için bu yayınların hepsinin yöneticilerine teşekkür ediyorum.*

E.J. Hobsbawm
Londra 1997

*) Hobsbawm'ın "Komünist Manifesto'ya Önsöz"ü yayınevimize bu kitabın çıkışından, dolayısıyla bu önsözün yazılışından sonra ilettilmiş ve metne ekleylebileceğimiz bildirilmiştir. Biz de onu 22. makale olarak kitabı sonuna yerleştirmeyi tercih ettiğimiz (y.n.)

**TARİH
ÜZERİNE**

1

TARİHİN DIŞINDA VE İÇİNDE

Bu makale, Budapeşte'deki Orta Avrupa Üniversitesi'nin 1993-1994 akademik yılının açılışında okunan, başka bir deyişle, esas olarak Avrupa'nın eski komünist ülkelerinden ve eski SSCB'nden gelen öğrencilerden kurulu bir topluluğa hitaben kaleme alınan bir konuşma metni olarak sunulmuş, daha sonra New York Review of Books'un 16 Aralık 1992 tarihli sayısında "Tarihe Yeni Tehdit" başlığıyla yayımlanmış ve başka dillerde de çevrilmiştir.

Orta Avrupa Üniversitesi'nin bu akademik yılının açış konuşmasını benim yapmanın istenmesi kendi açımdan gerçek bir onurdur. Bu konuşmayı yapmak bana ayrıca tuhaf bir duyguda veriyor, çünkü ben, her ne kadar ikinci kuşak bir İngiliz aileden doğmuş bir Britanya yurttaşım olsam da, aynı zamanda bir Orta Avrupalıyım. Aslında, bir Yahudi olduğum için, Orta Avrupa'daki halklar *diaspora*'sının tipik üyelerinden birisiyim. Benim büyükbabam Londra'ya Varşova'dan gelmiş. Annem ise Vyanalıymış. Karım da öyle, fakat şimdi İtalyancayı Almancadan daha iyi konuşuyor. Karımın annesi küçük bir kızken hâlâ Macarca konuşmuştur. Onun ailesinin de, monarşi egemenliğindeki yaşamlarının bir döneminde Hersek'te bir dükkanları varmış.

Karım ve ben bir keresinde o dükkâni görmek üzere, Balkanlar'ın o karışık kısmında hâlâ barışın hüküm sürmekte olduğu günlerde Mostar'a gitmiştik. Eskiden kendimin de Macar tarihçilerle bazı bağlantılarım vardı. Bu yüzden şu anda karşınızda, aynı zamanda dolaylı bir şekilde içерiden birisi olan bir yabancı olarak bulunuyorum. Peki, size ne söyleyebilirim?

Size söylemek istediğim üç şey var.

Bunlardan birincisi Orta ve Doğu Avrupa'yla ilgili. Eğer oralıysanız -ki hemen hemen hepinizin oralı olduğunu sanıyorum-, statüsü iki kat belirsizlik taşıyan ülkelerin yurttaşlarınız demektir. Kuşkusuz belirsizliğin yalnızca Orta ve Doğu Avrupalılara özgü bir şey olduğunu iddia edecek değilim. Belirsizlik bugün herhalde her zamankinden daha evrensel bir durumdur. Bununla birlikte, sizin ulkunuzun özellikle sisli olduğu kansınlıyorum. Benim yaşadığım zaman dilimi içerisinde Avrupa'nın sizin yaşadığınız bölgedeki her ülkesi sürekli savaş gördü, fethedildi, işgal edildi, özgürlüğünü ilan etti ve yeniden işgale uğradı. Bu bölgedeki bütün devletlerin şimdiki tablosu benim doğduğum zamandaki duruma göre bir hayli değişmiş halde. Doğduğum günlerde, haritada Trieste ile Urallar arasındaki bölgeyi kaplayan alanda şimdiki yirmi üç devletten sadece altısı vardı, onlar da başka bir ordunun işgaline uğramamışlarsa: Rusya, Romanya, Bulgaristan, Arnavutluk, Yunanistan ve Türkiye. Sadece altı devlet diyorum, çünkü 1918'den sonraki Avusturya'yı da Macaristan'ı da Habsburg Macaristanı ve Avusturyası'yla karşılaştırmak gerçekten mümkün değildir. Bu bölgedeki bazı ülkeler Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmış, hatta bir kısmı bağımsızlığını 1989'dan sonra ilan etmiştir ve içlerinde, tarihte modern anlamıyla bağımsız devlet olma statüsünü hiçbir zaman kazanmamış ya da ancak çok kısa bir süre (bir-iki yıl, on ya da yirmi yıl) için kazanmış, daha sonra yine eski durumlarına dönmüş (ve ondan sonra yeniden kazanmış) olan çeşitli ülkeler de vardır: Üç küçük Baltık devleti, Beyaz Rusya, Ukrayna, Slovakya, Moldova, Slovenya, Hırvatistan, Makedonya (daha

doğuya gitmeye gerek yoktur). Yugoslavya ve Çekoslovakya gibi bazı ülkeler benim yaşadığım dönemde kurulmuş ve dağılmıştır. Şu anda bir Orta Avrupa şehrinde yaşamakta olan yaşlıların art arda üç ayrı devletten kimlik belgesi almış olması son derece yaygın bir durumdur. Sözgelimi, benim yaşamadaki Lemberg'li ya da Czernowitz'li bir insan, savaş dönemlerindeki işgalleri saymazsa, dört devletin egemenliğinde yaşamıştır; Munkacs'lı birisi ise, 1938'de Podkarpatska Rus'un kısa süreli özerkliğini de dahil edecek olursak, beş devletin egemenliğinde yaşamış bile sayılabilir. 1919'daki gibi daha uygar zamanlarda bu insanlara hangi ülkenin yurttaş olacaklarını seçme şansı tanınmış olabilir, fakat İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da, ya zorla topraklarından atılmaları ya da zorla yeni devletleriyle birleşmelerinin dayatılması ihtimali çok daha fazlaydı. Öyleyse, Orta ve Doğu Avrupalı bir insan nereye aittir? Kimdir o? Bu soru o bölgede yaşayan çok sayıda insan için gerçek bir anlam taşımıştır ve aynı anlama bugün de taşımaktadır. Bu soru bazı ülkelerde bir ölüm kalım meselesidir, neredeyse tüm hukuksal statülerini ve yaşantılarını etkilemektedir.

Öte yandan, daha kollektif başka bir belirsizlik de vardır. Orta ve Doğu Avrupa'nın büyük bölümü, dünyanın, diplomatlar ile Birleşmiş Milletler uzmanlarının 1945'ten bu yana daha kibar sıfatlarla ("azgelişmiş" ya da "gelişmekte olan" gibi, yani görece ya da mutlak anlamda yoksul ve geri olarak) adlandırmaya çalışıkları bu kısmına aittir. Bazı bakımlardan iki Avrupa arasında keskin bir çizgi yoktur; daha çok, Kuzey İtalya'dan Alpler boyunca Kuzey Fransa'ya ve Alçak Ülkeler'e kadar uzanan, daha sonra Manş Denizi'nden İngiltere'ye devam eden, Avrupa'nın ekonomik ve kültürel dinamizminin ana dağ silsilesi ya da sırtı diye adlandırılabilceğimiz bölgenin doğusuna ve batısına doğru inen bir meyilden söz edebiliriz. Bu meyil, hem Orta Çağın ticaret yollarında ve gotik mimarinin dağılım haritasında, hem de Avrupa Topluluğu içindeki bölgelik GSMH rakamlarında izlenebilir. Aslında bu bölge bugün de Avrupa Topluluğu'nun

omurgasını oluşturmaktadır. Yine de, "ileri" Avrupa'yı "geri" Avrupa'dan ayıran bir tarihsel çizgiden söz edilebildiği kadarıyla, bu çizginin kabaca Habsburg İmparatorluğu'nu ortasından kestiğini söyleyebiliriz. İnsanların bu konularda hassas olduğunu biliyorum. Lyublyana kendisini uygarlığın merkezine, diye lim Üsküp'ten, Budapeşte de Belgrad'tan daha yakın görüyor: Prag'taki şimdiki hükümet de Doğu'yla ilişkilendirilme korkusundan dolayı "Orta Avrupah" diye anılmak bile istemiyor, yalnızca Batı'ya ait olduğu görüşünde ısrar ediyor. Bana sorarsanız, Orta ve Doğu Avrupa'daki hiçbir ülke ya da bölge kendisinin bu merkezde olduğunu düşünmemiştir. Hepsi de, hatta korkarım Viyana, Budapeşte ve Prag'in eğitimli orta sınıfı bile, gerçekten nasıl ileri ve modern olacaklarını gösteren bir model arayışı içindeyken başka yerlere bakmışlardır. Evet, bu insanların hepsi de, tüplü Belgrad ve Rusçuk entellektüellerinin bakışlarını Viyana'ya çevirmeleri gibi, gözlerini Paris'e ve Londra'ya dikmişlerdi. Oysa en çok kabul gören standartlarla dahi, bugünkü Çek Cumhuriyeti ile bugünkü Avusturya'nın bazı bölgeleri zaten Avrupa'nın gelişkin sanayileşmiş bölgesinin bir parçasını oluşturuyordu. Dolayısıyla ortada Viyana, Budapeşte ve Prag'in kültürel açıdan kendilerini başka şehirlerden daha aşağı hissetmeleri için hiçbir geçerli neden yoktu.

On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardaki geri kalmış ülkelerin tarihi, taklit yoluyla daha ileri dünyayı yakalamaya çalışmanın tarihidir. On dokuzuncu yüzyılda Japonlar kendilerine model olarak Avrupa'yı alırken, İkinci Dünya Savaşı'ndan çıkışmış Batı Avrupalılar da Amerikan ekonomisini taklit ediyorlardı. Orta ve Doğu Avrupa'nın yirminci yüzyıldaki hikâyesi, genel bir tarifle, birbiri ardı sıra çeşitli modelleri izleyerek ve hepsinde de başarısız olarak başkalarına yetişmeye çalışmanın hikâyesidir. Ortaya çıkan ülkelerin çoğunun yeni kuruluşu 1918'den sonra benimsenen model Batı demokrasisi ve ekonomik liberalizmdi. Başkan Wilson (Prag'ta hâlâ onun adını taşıyan bir ana durak var mı?), kendi yollarında ilerleyen

Bolşevikleri saymazsa, bu bölgenin başlıca aziziysi. (Aslında Bolşeviklerin de yabancı modelleri vardı: Rathenau ve Henry Ford.) Fakat bu model işe yaramadı ve 1920'lerle 1930'lu yıllarda hem politik hem ekonomik anlamda çöktü. Büyük Bunalım, sonunda Çekoslovakya'daki çokuluslu demokrasiyi bile yıkacaktı. Bu bölgedeki ülkelerin bir kısmı daha sonra, kıs'a bir süre için, 1930'lu yılların ekonomik ve politik başarı örneği gibi görünen faşist modeli denemişler ya da onunla flört etmişlerdi. (Nedense hepimiz Nazi Almanyasının Büyük Bunalım'ı atlatmakta başarılı olduğunu unutmaya eğilimliyiz.) Sonuçta büyük bir Alman ekonomik sisteminde bütünlleşme de işe yaramamış. Almanya yenilmişti.

1945'ten sonra bu bölgedeki ülkelerin çoğu, özünde planlı sanayi devrimi aracılığıyla geri kalmış tarım ülkelerini modernlemstmeye yönelik bir proje olan Bolşevik modeli seçtiler ya da seçmek durumunda kaldılar. Dolayısıyla bu projenin şimdiki Çek Cumhuriyeti olan ya da 1989'a kadar Demokratik Alman Cumhuriyeti adını taşıyan topraklarla asla bir ilgisi yoktu, fakat o zamanlar bölgenin büyük bölümü için -SSCB dahil olmak üzere- geçerlilik taşıdığı bir gerçektir. Şimdi burada. Bolşevik sisteminin, sonunda kendi çöküşünü getiren ekonomik eksikliklerini ve kusurlarını, hele Orta ve Doğu Avrupa'ya empoze edilen, dayanılmaz, giderek daha katlanılmaz olan politik sistemlerini yeniden anlatmama gerek yok. Ayrıca, özellikle Josef Stalin'in demir çağında, eski SSCB halklarına çekirtilen inanılmaz acılarla sıkıntıları hatırlatmam hiç gerekmiyor. Yine de kendimi, pek çogunuzun söyleyeceklerimden hoşlanmayaçağınızı bilmeme rağmen. Bolşevik modelinin 1918'de monarşilerin dağılışından sonra uygulanan diğer modellere kıyasla bir noktaya kadar daha iyi olduğunu ifade etmek zorunda hissediyorum. Özellikle bölgenin daha geri ülkelerinin (diyelim, Slovakya ve Balkan yarımadasının büyük bölümünün) sıradan yurttaşları açısından bakıldığında, o dönemi herhalde tarihlerinin en iyi dönemi diye tanımlayabilirim. Bolşevik modelinin

çökmesinin nedeni, ekonomik açıdan sistemin giderek katı ve işlevsiz hale gelmesi. özellikle de -entellektüellerin özgün çalışmalarını boğmanın dışında- ekonomik yenilikler gerçekleştirmekte ya da bu tür yeniliklerden yararlanmakta fiilen başarısız kalmasıydı. Üstelik, diğer ülkelerin sosyalist ülkelere kıyasla çok daha fazla maddi ilerleme kaydettiklerini bölge halklarından saklamak sözcüğün tam anlamıyla olanaksızdı. Başka bir dille anlatmayı tercih edersek, Bolşevik modeli, sıradan yurttaşlar kayıtsız ya da düşmanca tutumlar takındıkları, ilk baştaki vaatlere rejimin kendisinin de inancı kalmadığı için çökmüştü. Ama hangi açıdan bakarsanız bakın, bu modelin en görkemli çöküşü 1989-1991 yıllarında yaşandı.

Peki, ya şimdi? Şimdi herkesin sarıldığı başka bir model var: politikada parlamentler demokrasi, ekonomide serbest piyasa kapitalizminin en uç uygulamaları. Şu andaki biçimimle bu model gerçekten bir model değil, asıl olarak geçmişte kalmış olan şeye bir tepkidir. Tabii eğer yerleşmesine olanak tanınırsa daha işlerlikli bir duruma gelebilir. Fakat, yeni model bu olanağı bulsa bile, 1918'den beri yaşanan tarihin işığında baktığımızda Orta ve Doğu Avrupa bölgesindeki ülkelerin -belki marjinal istisnalarla- "fiilen" ilerlemiş ve güncelliği belirleyen ülkeler kulübüné katılmayı başaracakları oldukça kuşkuludur. Başkan Reagan ile Bayan Thatcher'ı taklit etmenin sonuçlarının, iç savaşa, kaosa ve anarşije sürüklenecek harabeye dönmemiş ülkelerde bile hayal kırıcı olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara, Reagan-Thatcher modelinin kendi ülkelerindeki akibetinin de -İngilizlerin nazik biçimde kullandığı hafifletilmiş bir deyişle- parlak başarılarla dolu olmadığını eklemeliyim.

Dolayısıyla, genel olarak düşünüldüğünde, Orta ve Doğu Avrupalı insanlar, geçmişte hayal kırıklığına uğramış, bugündelerde muhtemelen daha büyük bir hayal kırıklığı içinde olan ve gelecekleri belirsiz ülkelerde yaşamaya devam edecekler. Bu bence çok tehlikeli bir durumdur. Demek ki bundan sonra da insanlar başarısızlıklarını ve güvencesiz durumlarından dolayı

suçlayacak birilerini arayacaklardır. Böylesi bir ruh halinden yararlanması en muhtemel olan hareketler ve ideolojiler de, en azından bu kuşak için, 1989'dan önceki günlere herhangi bir biçimde geri dönmek isteyenler değil, yabancı düşmanlığına dayalı bir milliyetçiliğin ve hoşgörüsüzluğun yol gösterdiği hareketler olacaktır. Çünkü her zaman en kolay şey yabancıları suçlamaktır.

Böylece ikinci ve temel önemdeki bir konuya, bir üniversitenin çalışmasıyla, en azından bu işleyişin bir tarihçi ve üniversite hocası olarak beni ilgilendiren kısmıyla çok daha doğrudan ilintili olan bir konuya geliyorum. Nasıl haşaş eroin müptelâlığının hammaddesiyle, tarih de milliyetçi, etnik ya da fundamentalist ideolojilerin hammaddesidir. Geçmiş, bu ideolojilerin aslı öğelerinden birisi, belki de *aslı* öğesidir. Eğer amaca uygun bir geçmiş yoksa her zaman için yeniden icat edilebilir. Aslında, şeylerin doğasında genellikle tümüyle uygun bir geçmiş de yoktur, çünkü bu ideolojilerin meşru olduğunu iddia ettikleri fenomen, eskiye dayalı ya da ebedi olmayıp, tarihsel açıdan yeni bir fenomendir. Bu durum, güncel versiyonlarıyla (Ayetullah Humeyni'nin İslam devleti versiyonunun geçmişi 1970'lerin başından daha geriye uzanmaz) dinsel fundamentalizm için geçerli olduğu kadar, çağdaş milliyetçilik için de geçerlilik taşımaktadır. Geçmiş meşrulaştırır. Geçmiş, övünülecek fazla bir şeye sahip olmayan şimdiki zamana daha şerefli bir arkaplan sunar. Ben bir yerde, İndus vadisi şehirlerinin antik uygarlığını inceleyen ve *Five Thousand Years of Pakistan* (Pakistan'ın Beş Bin Yılı) başlığını taşıyan bir araştırma gördüğümü hatırlıyorum. Oysa Pakistan, bazı öğrenci militanlar tarafından adının konulduğu 1932-1933 yılları öncesinde akla bile gelmeyen bir isimdi. 1940'a kadar da ciddi bir politik talep haline gelmemiştir. Bir devlet olarak varlığı ise ancak 1947'ye dayanmaktadır. Yani, Mohenjo Daro uygarlığı ile Islamabad'ın bugünkü hâkimleri arasındaki bağın, Truva Savaşı ile (şimdilerde Schliemann'in Truva Kralı Priamos'un hazinesinin -sadece ilk kez bir açık sergi düzenlemek

amacıyla olsa bile- geri getirilmesini talep eden) bugünkü Ankara hükümeti arasındaki bağdan daha fazla olduğunu gösteren hiçbir kanıt yoktur. Oysa Pakistan'ın 5.000 yılı her koşulda kırk altı yıllık Pakistan'dan daha haşmetli görülmektedir.

Böyle bir durumda tarihçiler kendilerini beklenmedik bir şekilde politik aktör rolünü oynarken bulurlar. Ben tarih mesleğinin, diyelim nükleer fizikten farklı olarak, en azından herhangi bir zarar veremeyeceğini sanırdım. Şimdi ise verebileceğini biliyorum. Biz tarihçilerin çalışmaları, IRA'nın kimyasal gübreyi bir patlayıcıya çevirmeyi öğrendiği atölyeler gibi bomba fabrikalarına dönebiliyor. Bu durum bizi iki şekilde etkiliyor. Bizim, genel olarak tarihsel olgulara karşı bir sorumluluğumuz olduğu gibi, özelde tarihin politik-ideolojik açıdan istismar edilmesini eleştirmek gibi bir görevimiz de var.

Bu sorumluluklardan ilki hakkında birkaç şey daha söylemeyi gerekli görüyorum. Zaten iki gelişme söz konusu olmasayı bu noktanın üzerinde durmak zorunda kalmazdım. Birinci gelişme, günümüz romancılarının, yapıtlarındaki olay örgülerini kurgudan ziyade yazılı gerçeklere dayandırmaları gibi bir modanın ortaya çıkması, böylece tarihsel olgu ile kurgu arasındaki sınırin silikleşmesidir. Diğer gelişme ise, Batı üniversitelerinde, özellikle edebiyat ve antropoloji bölümlerinde, nesnel olma iddiasındaki tüm "olgular"ın basit entellektüel kurgular olduğu, kısacası olgu ile kurgu arasında açık bir farklılık bulunmadığı düşüncesini içeren "postmodernist" entellektüel modaların yükselmesidir. Oysa olgu ile kurgu birbirinden farklı şeyledir ve tarihçilerin, hatta bizim aramızdaki en militant anti-pozitivistlerin gözünde bile, olgu ile kurguyu birbirinden ayırma yeteneği kesinlikle temel bir önem taşımaktadır. Biz olgularımızı kendimiz icat edemeyiz. Elvis Presley ölmüştür ya da ölmemiştir. Bu soru, güvenilir kanıtlar bulunduğu kadariyla (ki bazen bulunabilmektedir), eldeki verilere bakarak çok net biçimde yanıtlanabilir. 1915'te Ermenilere yönelik bir soykırıma giriştiğini reddeden bugünkü Türk hükümeti haklıdır ya da değildir. Çoğu

tarihçi, bir fenomeni yorumlamadan ya da onu tarihin daha geniş bağlamına oturtmanın farklı yolları arasında seçim yapmanın ayını derecede kesin bir yolu olmamasına rağmen, ciddi tarihsel söylemlere bakarak bu katliamın yapıldığını reddeden görüşleri dikkate almaz. Yakın bir zamanda Hindu fanatikler de, görünüşe bakılırsa Ayodhya'daki bir camiyi. Müslüman Moğol fatihi Babür Han'in, Tanrı Rama'nın doğduğu yeri gösteren kutsal bir yerde Hindulara zorla kurdurmuş olduğu gerekçesine dayanarak yerle bir etmişlerdi. Bu olay üzerine Hint üniversitelerindeki meslektaşlarım ve dostlarım, (a) on dokuzuncu yüzyıla kadar hiç kimsenin Ayodhya'nın Rama'nın doğduğu yer olduğunu düşünmediğini, (b) caminin zaten çok büyük bir ihtimalle Babür Han zamanında inşa edilmemiş olduğunu sergileyen bir çalışma yayınladılar. Keşke bu çalışmanın, olayı kıskırtan Hindu partisinin yükselişi üzerinde olumsuz bir etki yaptığı söylenebilseydim. Yine de oradaki meslektaşlarım, tarihçiler olarak, en azından o çalışmayı okuyabilenlerin ve gerek şimdi gerekse gelecekte hoşgörüsüzlük politikasına maruz kalan ve kalacak olanların yararlanabilecekleri bir şekilde kendi üstlerine düşen görevi yerine getirmişlerdi. Öyleyse biz de kendi üstümüze düşeni yapalım.

Hosgörüsüzlük ideolojilerinin çok azı, kendilerini destekleyen hiçbir kanıtın bulunmadığı basit yalanlara ya da kurgulara dayanır. Tarihe hangi açıdan bakarsanız bakın, 1389'da Türklerin Sırp savaşçılar ile onların müttefiklerini yenilgiye uğratırları bir Kosova savaşı olmuş ve bu savaş Sırpların belleğinde derin yaralar bırakmıştır. Fakat bu olayın, şimdi o bölgenin nüfusunun yüzde 90'ını oluşturan Arnavutların ezilmesini haklı çıkaracak bir gerekçeye dönüştürülmesini ya da Sırpların bu topnakların aslında kendilerine ait olduğu iddialarının doğruluğunu kim onaylayabilir? Örneğin Danimarka, on birinci yüzyıldan önce Danimarkalıların yerleşip hâkim oldukları, hep Danelaw olarak bilinen ve köy isimlerinin bile filolojik açıdan hâlâ Danca olduğu Doğu İngiltere'nin büyük kısmı üzerinde hak talep etmemektedir.

Tarihin ideolojik açıdan istismar edilmesinin en yaygın biçimleri, yalanlardan daha çok anakronizme dayanmaktadır. Yunan milliyetçiliği, Makedonya'nın tamamının aslında Yunanlardan olduğu ve Büyük İskender'in babasının -Makedonya Kralı- Balkan yarımadasındaki Yunan topraklarının hâkimi haline geldiği günlerden beri bir Yunan ulus-devletinin parçası olduğu gerekçesiyle, Makedonya'nın kendi adına sahip olma hakkını bile reddetmektedir. Kuşkusuz Makedonya'yla ilgili olan her şey gibi bu da salt akademik olmayan bir konudur, yine de bir Yunanlı entellektüelin ortaya çıkıp bu iddianın tarihsel açıdan bakıldığından saçma olduğunu söylemesi gerçekten cesaret ister. Milattan önce dördüncü yüzyılda bir Yunan ulus devleti olmadığı gibi, Yunanlıkların, hepsini birden kucaklayan tek bir politik oluşum da yoktu. Makedonya İmparatorluğu bir Yunan ulus devletine de başka bir modern ulus devlete de benzemiyordu. Kaldı ki antik Yunanlıkların Makedonyalı hâkimlerini (onlarıın daha sonraki Romalı hâkimlerini gördükleri gibi), kuşkusuz son derece kibar ya da ihtiyatlı bir şekilde olsa bile, Yunanlıklar olarak değil de, barbarlar olarak görmüş olmaları ihtimali oldukça yüksektir. Üstelik Makedonya, tarihsel açıdan birbirlerinden ayrılmaz derecede iç içe geçmiş bir etnik topluluklar karışımıdır (yoksa hiç kimse Fransızların karışık meyve salatasına *macédoine* ismini vermeyi akıl etmezdi) ve orayı tek bir milliyetle özdeşleştirmeye yönelik girişimler kesinlikle doğru olamaz. Tabii, adil olmak gerekirse, göçmen Makedon milliyetçiliğinin en köyü temsilcileri de aynı nedenden dolayı (Hırvatistan'daki tüm yayınların Büyük Zvonimir'i bir şekilde Başkan Tudjman'ın atası göstermeye çalışmaları gibi) ciddiye alınmamalıdır. Fakat, Zagreb Üniversitesi'nde kendi arkadaşları olarak isimlerini anmaktan gurur duyduğum cesur insanlar bulunsa bile, ulusal tarih ders kitaplarını hazırlayan mucitlere karşı durmanın kolay olmadığı da ortadadır.

Tarihin yerine miti ve icadı koymaya yönelik bu ve bundan başka girişimler sadece kötü entellektüel şakalar olarak

geçiştirilmemelidir. Zira, Japon yetkililerin Japonların Çin'deki savaşının kendi okullarında kullanılacak arındırılmış bir versiyonunun benimsenmesinde israr ettikleri zaman çok iyi bil dikleri gibi, okul kitaplarına nelerin gireceğini bu tür insanlar belirleyebiliyorlar. Mit ile icat, bugün kendilerini belli bir etnik kökenle, dinle, devletlerin geçmişteki ya da şimdiki sınırlarıyla tanımlayan grupların izledikleri, belirsiz ve istikrarsız bir dünyada "Biz Ötekiler'den farklı ve daha iyiyiz." diyerek bir kesinlik yakalamaya çalıştıkları kimlik politikasının özünü oluşturmaktadır. Bunlar bizim üniversitelerdeki dertlerimizdir, çünkü bu mitleri ve icatları formüle eden kişilerin hepsi eğitimli insanlardır (gerek laik okullardaki gerekse din okullarındaki öğretmenler, profesörler -umarım çoğu değildir-, gazeteciler, televizyon ve radyo programları hazırlayanlar, vb.). Bugün bu insanların çoğu üniversiteyi bitirmiştir. Bir konuda yanlış düşmeyin. Tarih, ataların belleği ya da kollektif gelenek değildir. Tarih, insanların din adamları, öğretmenler, tarih kitaplarının yazarları, dergi makalelerinin editörleri ve televizyon programlarının hazırlayıcılarından öğrendikleri şeydir. Kendi sorumluluklarını akıllarında tutmak (ki bu, her şeyden önce, içimizde öyle duygular olussa bile kimlik politikasının tutkularından uzak kalmak demekti) tarihçiler açısından çok önemlidir. Ne de olsa biz de insanız.

Sorumluluğu unutmamanın ne kadar ciddi bir durum olabileceği, İsailli yazar Amos Elon'un son zamanlarda yayınlanmış, Hitler'in Yahudilere yönelik soykırıminın İsrail devletinin varlığını meşru kıyan bir mite dönüştürülme biçimini konu alan bir makalesinde görülebilir. Bundan fazlası da şudur: Sağcı bir hükümetin iktidarda olduğu yıllarda bu soykırımı, İsrail devletinin kimliğini ve üstünlüğünü kutlayan bir ulusal törene ve resmi ulusal inançlar sisteminin (Tanrı'nın yanı sıra) temel öğelerinden birine dönüştürüldü. "Holocaust" kavramının bu şekilde dönüşüme uğramasının evrimini takip eden Elon, İsrail'deki yeni İşçi Partisi hükümetinin Eğitim Bakanı'nın düşüncelerini

paylaşarak, tarihin artık ulusal mitten, ritüelden ve politikadan ayrılması gerektiğini ileri sürmektedir. Yahudi olsam bile İsrail'i olmayan birisi olarak bu konuda herhangi bir görüş belirtmiyorum. Yine de bir tarihçi olarak Elon'un bir gözlemine üzülerek dikkat çekmeliyim: Soykırımla ilgili bilimsel tarih yazımına yapılan katkılar (ister Yahudilerin isterse Yahudi olmayanların kaleminden çıkışmış olsun), ya Hilberg'in büyük yapıtı gibi İbraniceye çevrilmemiş ya da çok büyük bir gecikmeyle, bazen de editorial eklemelerdeki inkârlarla birlikte aktarılmıştır. Oysa soykırımı anlatan ciddi tarih yazımı örnekleri, sözcüklerle anlatılamaz bir trajedinin boyutlarını küçültmek gibi bir gayretin içinde olmamışlar, sadece meşrulaştıracı bir mite karşı cephe almışlardır.

Yine de bu hikâye bizim önumüze bir umut kapısı açmaktadır. Çünkü burada mitolojik ya da milliyetçi tarihin içерiden eleştirildiğini görüyoruz. Ben bu örnekte, İsrail'in kuruluşunun tarihinin, İsrail'de asıl olarak devletin ortaya çıkışından sonraki kırk yılla ilgili bir ulusal propaganda ya da Siyonist polemik malzemesi yapılması saplantısından vazgeçme eğilimine dikkat çekmek istiyorum. Aynı durumu İrlanda tarihinde de fark etmiştim. İrlanda'nın büyük bölümünün bağımsızlığını kazanmasından sonraki yarımyüzyıldan bahsedenden İrlandalı tarihçiler, artık kendi adalarının tarihlerini bir ulusal kurtuluş hareketi mitolojisi çerçevesinde kurmuyorlardı. İrlanda tarihi, gerek İrlanda Cumhuriyeti'nde gerekse Kuzey İrlanda'da, kendini özgürleştirmeyi başardığı hayli parlak bir dönemden geçmektedir. Ancak bu hâlâ politik içерimleri ve riskleri olan bir konudur. Bugün yazılı olan tarih, Fenianlardan IRA'ya kadar uzanan, hâlâ silahları ve bombalarıyla eski mitler adına savaşan eski gelenekten ayrılmaktadır. Ülkelerinin tarihinin sarsıcı ve oluşturucu büyük anılarının yarattığı tutkulara karşı koyabilecek yeni bir kuşağın yetişmiş olması, tarihçilerin gözünde gerçek bir umut ışığıdır.

Yine de durumun düzeltmesi için kuşakların gelip geçmesini bekleyemeyeceğimiz ortadadır. Biz ulusal, etnik ve diğer

mitlerin oluşturulmasına, tam da bu oluşma sürecinde karşı koymalıyız. Ve bu tutumumuzun bizi popülerleşirmeyeceği de baştan bilinmelidir. Çekoslovakya Cumhuriyeti'nin kurucusu Thomas Masaryk, politikaya, Çeklerin ulusal mitinin önemli bir dayanağı olan Orta Çağ elyazmalarının düzmece metinler olduğunu üzülerek ama kesinlikle tereddüt etmeden kanıtlayan birisi olarak girdiği zaman pek popüler bir insan değildi. Ne var ki bu yapılmak durumundaydı ve sizin sizin içinden çıkacak olan tarihçilerin de aynı şekilde davranışlığını umuyorum.

Benim size tarihçilerin görevi hakkında söylemek istediklerim bu kadar. Ama sözlerimi bitirmeden önce bir şeyi daha hatırlatmak istiyorum. Siz, bu üniversitenin öğrencileri olarak, ayrıcalıklı insanlarınız. İhtimaldir ki, seçkin ve prestijli bir kuruşun mezunları olarak, eğer tercih ederseniz toplumda iyi bir statüye kavuşacak, başka insanlardan daha iyi bir kariyere ulaşıp -kuşkusuz başarılı işadamları kadar olmasa bile- daha çok kazanacaksınız. İşte bu noktada size, bir üniversitede ders vermeye başladığım zaman kendi hocamın bana söylediğlerini aktarmak istiyorum: "Burada karşınızda duran insanlar sizin gibi parlak öğrenciler değildir. Onlar, sınavlarda iyi notlar almayıp sürekli sıkılan, sınav kâğıtlarının hepsi birbirine benzeyen ikinci sınıf öğrencilerdir. Birinci sınıf öğrenciler, her ne kadar onlara ders verirken siz de keyif alsanız bile, aslında kendi yollarını kendi-leri çizerler. Oysa diğerleri size ihtiyacı olan öğrencilerdir."

Bu sözler yalnızca üniversitede okuyanlar için değil, dünyanın her tarafından insanlar için de geçerlilik taşımaktadır. Hükümetler, ekonomi, okullar, kısacası toplumdaki her şey, sadece ayrıcalıklı azınlıkların yararına olan şeyler değildir. Biz kendi yolumuzu çizebiliriz. Bunlar, özellikle zeki ya da ilgi çekici görürmeye (tabii onlardan birine aşık olmadığımız sürece), fazla eğitimli, başarılı ya da başarıya yazgılı da olmayan (aslında, özel hiçbir şeyi olmayan) sıradan insanların yararına olan şeylerdir. Bunlar, tarih boyunca, yaşadıkları bölgeninkinin dışında bir tarihe, bireyler olarak yalnızca doğum, evlilik ve ölüm

kayıtlarıyla geçmiş insanların yararına olan şeylerdir. İçinde yaşanmaya değer olan her toplum, mutlaka o tür azınlıklara da alan ve kapsam sunmak zorunluluğunda olmasına rağmen, zenginler, zeki insanlar, istisnai insanlar için değil, sıradan insanlar için tasarlanan bir toplumdur. Ancak dünya bizim kişisel yararımız için yaratılmadığı gibi, biz de dünyada kişisel yararımız için bulunmayız. Amacının bu olduğunu iddia eden bir dünya iyi bir dünya değildir ve bu haliyle kalıcı da olmamalıdır.

2

GEÇMİŞ DUYGUSU

Aşağıdaki bölümler, hepsi de tarihçinin ilgi alanına giren geçmiş, bugün ile geleceğin ilişkilerini kabataslak ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bölüm, benim 1970 yılında Past and Present dergisinin düzenlediği "Geçmiş Duygusu ve Tarih" konulu konferansa giriş tebliğime dayanmaktadır ve "Geçmişin Toplumsal İşlevi: Bazı Sorunlar" başlığıyla aynı derginin 55. sayısında (Mayıs 1972) yayınlanmıştır.

Tüm insanlar, kendilerinden daha yaşlı insanlarla birlikte yaşıyor olmaları nedeniyle geçmişin ("geçmiş", olayların bireyin belleğine dolaysız biçimde işlenmesinden önceki dönem diye tanımlanır) bilincindedir. Her toplum, tarihçileri ilgilendirebilecek bir geçmişe sahiptir, çünkü en yeni sömürgeler bile zaten uzun bir tarihi olan toplumlardan gelen insanlardan oluşmuştur. Herhangi bir insan topluluğunun üyesi olmak, kendini, onu reddederek olsa bile geçmişine göre konumlandırmak demektir. Dolayısıyla geçmiş, insan bilincinin sürekli bir boyutu; insan toplumunun kurumları, değerleri ve diğer kalıplarının kaçınılmaz bir bileşenidir. Tarihçilerin önündeki problem de, toplumdaki bu "geçmiş duygusu"nun doğasını analiz etmek ve bu duygudaki değişiklikler ile dönüşümlerin izini sürdürmektir.

Biz tarih disiplininin büyük kısmında, geçmişine esas olarak şimdinin kalıbı gözüyle bakan toplumlar ve topluluklarla ilgileniriz. İdeal bir durum olarak, her kuşak kendisinden önceki kuşağı elinden geldiği kadar çok kopyalayıp yeniden üretir ve kendisini, bu çabalarında başarısız kaldığı ölçüde, önceki kuşağıın eksik bir biçim olarak görür. Kuşkusuz geçmişin tam bir tâhakküm kurduğunu varsaymak her türlü meşru değişikliği ve yeniliği dışlayacak bir etkendir ve yenilikleri benimsemeyebilecek bir insan toplumu bulmak da mümkün değildir.

Yenilikler iki şekilde ortaya çıkabilir. Birincisi, resmi düzeyde "geçmiş" diye tanımlanan olgu, hatırlanan ya da hatırlanabilecek sonsuz sayıdaki seçenek içinden yapılan tek bir seçimdir ve öyle olmak zorundadır. Bu resmileşmiş toplumsal geçmişin kapsamı her toplumda doğal olarak koşullara bağlıdır. Yalnız her zaman çatıllıklar olacak, insanın kendi toplumunda önemli gördüğü şeylerle şu ya da bu şekilde bütünleştiği bilinçli tarih sisteminin hiçbir parçasını oluşturmayan durumlara rastlanacaktır. Yenilikler işte bu çatıllıklarda gerçekleşebilir, çünkü bu durumda sistemi otomatik olarak etkilemediği gibi, böylece "Olaylar her zaman böyle gelişmez" diyen bir engele de çarpmaz. Belki bir süre için ihmäl edilebilir görünen, fakat daha sonra öyle olmadığı anlaşılabilir şeyler dışında, hangi tür faaliyetlerin görece esnek kalmaya eğilimli olduğunu araştırmak ilginç olacaktır. Diğer şeylerin eşit olduğu varsayılsa, en geniş anlamıyla teknolojinin esnek kategoriye, toplumsal örgütlenme ve ideoloji ya da değer sisteminin ise esnek olmayan kategoriye ait olduğu anlaşılabilir. Yine de, karşılaştırmalı tarihsel çalışmalar olmayaınca bu sorun çözümsüz kalmak durumundadır. Örneğin, geçmişte yeni ürünleri, yeni hareket araçlarını (Kuzey Amerika Kızılderilileri ve atlar gibi) ve yeni silahları -geçmişlerinin oluşturduğu modeli bozan duygular doğurmadan- görece çabuk

benimsemiş, geleneklere aşırı derecede bağlı ve ritüelleşmiş toplumlar kesinlikle vardır. Ama öbür yandan, herhalde bu tür yeniliklere karşı bile direnmiş -ve yeterince araştırılmamış- başka toplumlar da vardır.

“Resmileşmiş toplumsal geçmiş”, bugünün kalibini belirleyen çerçeveyi oluşturduğu için açıkça daha katıdır. “Resmileşmiş toplumsal geçmiş” bugünkü tartışmalarda ve belirsizliklerde bir temyiz mahkemesi işlevi görmeye eğilimlidir: Okur yazar olmayan toplumlarda, hukukun karşılığı törelerdir, yaşın getirdiği bilgeliktir; geçmişin kutsallaştıran ve böylece belli bir tinsel otoriteye kavuşan belgeler, okur yazar ya da kısmen okur yazar olan toplumlardaki aynı işlevi görürler. Amerikan Kızılderililerinin bir kabilesi komünal toprakları için iddia ettiği haklarını, o bölgeye ezelden beri sahip olmasına, o topraklara geçmişte sahip olduğunu düşündüren anılarına ya da sömürgे çağından kalan imtiyazlara veya hukuksal kararlara (bunlar büyük bir titizlikle korunmuşlardır) dayandırabilir: Bunlar, bugün için norm kabul edilen bir geçmişin kayıtları kadar değerlidir.

Yalnız, yeni şarap en azından biçim olarak aynı kalan eski kadehlere doldurulabileceği sürece, bu durum belli bir esnekliği, hatta *de facto* yenilikleri dışlamaz. İkinci el araba alıp satmak, en azından kuramda tek doğru yaşam tarzı olarak hâlâ göçebeliğe bağlı kalan çingenelerle at alışveriş yapmanın oldukça kabul edilebilir bir uzantısı gibi görünmektedir. Örneğin, yirminci yüzyıl Hindistanı'ndaki “modernleşme” sürecini inceleyen öğrenciler, güçlü ve katı geleneksel sistemlerin bilinçli biçimde ya da pratikte -resmi olarak bozulmadan- genişletilebildiği ya da değiştirilebildiği, yanı yeniliğin “yenilik değil” diye yeniden formüle edilebildiği yolları araştırmışlardır.

Geleneksel toplumlarda bilinçli ve radikal yenilikler gerçekleştirmek de mümkündür, fakat böylesi yeniliklerin ancak birkaç şekilde meşru kılınabileceği düşünülebilir. Bu yenilikler, yanlışlıkla unutulmuş ya da terk edilmiş geçmişin bir parçasına geri dönüş veya o parçanın yeniden keşfi kılığına bürünebileceği gibi,

bugünün/geçmişin yok edilmesini emreden anti-tarihsel bir üstün ahlâki gücün, örneğin dinsel bir vahiy ya da kehanetin içadı biçimini de alabilir. Böylesi koşullarda anti-tarihsel ilkelerin bile geçmişin cazibesinin eksikliğini duyup duymayacağı, başka bir deyişle, "yeni" ilkelerin normal olarak (yoksa her zaman mı?) "eski" kehanetlerin, "eski" bir kehanet türünün yeniden ortaya atılmış şekli olup olmadığı açık değildir. Tarihçilerin ve antropologların bu noktada yaşadıkları güçlük, belli başlı toplumsal yeniliklerin ilkel biçimde meşrulaştırıldığı bu tür yazılı ya da gözleme dayalı örneklerin tamamının, geleneksel toplumlarda az çok ciddi toplumsal değişikliklerin yaşandığı, yani, geçmişin katı normatif çerçevesinin kırılma noktasına geldiği, dolayısıyla "düzgün biçimde" işleyemeyeceği bir ortama sürüklendirilince meydana gelmesidir. Dışarıdan dayatmayla ve ithal etme yoluyla, görünüşe bakılırsa iç toplumsal güçlerle herhangi bir bağ da taşımadan gündeme gelen değişim ile yeniliklerin, bir topluluk içinde sahip çıkan yeni şeylerle ilgili fikirler sistemini etkilemesi gerekmese dahi (çünkü bunun meşruiyet problemi *force majeure*'le çözülmektedir), böylesi zamanlarda aşırı gelenekselci toplumların bile kendilerini saran ve bünyelerine sızan yeniliklerle bir tür uzlaşmaya varması gerektiği tartışılmaz bir gerçektir. Kuşkusuz yeni şeyleri *in toto*^{**} reddetmeye ve onlardan uzak durmaya karar verilebilir, ancak böyle bir çözümün uzun vadede kalıcı olma şansı hakikaten çok azdır.

Bugünün geçmişi yeniden üretmesi gereği inancı, normal olarak oldukça yavaş seyreden bir tarihsel değişimini içermektedir. Aksi takdirde, yani değişim süreci yavaş işlemezse, muazzam toplumsal çabalar harcanması ve az önce değinilen tecrit edilme gibi (modern ABD'deki Amishler^{***} ve onlara benzer mezheplerde görüldüğü üzere) bir bedel ödemesi durumu dışında, değişiklikler ne gerçekçi olacak ne de gerçekçi

^{*}) [Fr.] üstün, karşı konulamaz bir güçle. (ç.n.)

^{**) [Lat.] toptan. (ç.n.)}

^{***)} On yedinci yüzyılda Mennonitlerden ayrılan, her türlü teknolojinin kullanımını reddeden bir mezhep. (ç.n.)

görünecektir. Değişim (demografik, teknolojik ya da başka nitelikteki değişimler) özümsenebilecek kadar tedrici bir süreçle, parça parça gündeme geldiği sürece, mitolojileştirilmiş ve belki de ritüelleşmiş bir tarih şeklinde, inançlar sisteminin örtük biçimde değiştirilmesiyle, çerçeveyi "gererek" veya başka yollarla, resmileştirilmiş toplumsal geçmişe yedirilebilir. Değişime yönelik en ciddi adımlar bile, İspanyol fethinden sonra Kızıldırılıların Katoliklige zorla geçirilmeleri örneğinde görüldüğü gibi herhalde büyük psiko-sosyal bedellere mal olsa dahi, bu şekilde özümsetilebilir. Zaten böyle olmasaydı, her yazılı tarihin, normatif gelenekselciliğin gücünü yok etmeden gerçekleştirdiği, ciddi boyutlardaki kümülatif tarihsel değişikliklerden söz edemezdik. Buna rağmen, "her zamanki şeyler" alışkanlığı -1850'deki Bulgar köylüleri arasında bile mutlaka 1150'deki durumdan açıkça çok farklı olsa dahi- on dokuzuncu, hatta yirminci yüzyıllarda kırsal toplumun büyük kesimine hâlâ egemenidir. "Geleneksel toplum"un statik ve değişmez bir doğaya sahip olduğu inancı, bence vulgar sosyal bilimin bir mitidir. Bununla birlikte, geleneksel toplum, değişimin belli bir ölçüsune kadar "geleneksel" kalabilir: Geçmişin kalımı, belli ölçülerde bugüne şekil vermeye devam eder ya da devam ettiği düşünülür.

Yukarıda işaret edildiği gibi, gözleri geleneksel köylülüğe dikmek (sayısal önemleri ne kadar büyük olursa olsun) argümanımızı bir parça önyargılara dayandırmak anlamına gelecektir. Çoğu açıdan geleneksel köylüler, genellikle daha kapsamlı bir sosyo-ekonomik, hatta politik sistemin basitçe bir parçasını oluşturlar; çünkü değişiklikler, geleneğin köylü versiyonu tarafından engellenmeden, ya da daha fazla esnekliğe olanak tanıyan geleneklerin, örneğin şehir geleneklerinin çerçevesi içinde, bu sistemin *bir yerlerinde* meydana gelir. Sistem içinde bir yerlerde meydana gelen hızlı değişiklikler geçmişin hiçbir şekilde yol gösteremediği biçimlerde içsel kurumlar ile ilişkileri değiştirmiyorsa, lokal değişiklikler hızla benimsenebilir. Hatta lokal değişikliklerin yeniden istikrarlı bir inançlar sistemine yedirilmesi

bile mümkündür. Köylüler, "her zaman yeni bir şeyler arayan" şehir sâkinleri karşısında, saygın şehir sâkinleri de durmadan değişen ve ahlâksız modaların peşine akılsızca takılan saraydaki soylular karşısında başlarını sallayacaklardır. Geçmişin egemen olması bir toplumsal hareketsizlik görüntüsü içermez. Geçmişin egemen olması, dairesel tarihsel değişim görüşleriyle bağıdastoi gibi, gerilemeye ve felaketle, yani geçmişi yeniden üretememekle de kesinlikle bağıdaştır. Burada bağıdaşmaz olan şey, sürekli ilerleme olacağı fikridir.

II

Toplumsal değişim toplumu belli bir noktanın ötesinde hızlandırdığı ya da dönüştürdüğü zaman, geçmiş bugünün kalibi olmaktan çıkmak zorundadır ve olsa olsa bugünün dikkate alınacağı bir model haline gelmesi düşünülebilir. "Atalarımızın usullerine geri dönmeliyiz", ama artık onları mekanik biçimde tekrarlamadığımız ya da bizden bunu yapmamız beklenemeyeceği bir zamanda. Bu yaklaşım, geçmişte köklü bir dönüşüm gerçekleştirmeyi içerir. Geçmiş artık yeniliğin maskesi haline gelir ve gelmek zorundadır, çünkü artık daha önce olmuş şeylerin bir tekrarını değil, tanımı gereği daha önce olmuş şeylerden farklı olan eylemleri ifade eder. Saati geri çevirmeye yönelik girişimlerde bulunulsa bile, bu çabalar eski günleri geri getirmez, yalnızca resmi sistemin bilinçli geçmişinin belli ve artık farklı işlev gören parçalarını geri getirebilir. Zapata döneminde Morelos'un^{*} köylü toplumunu kırk yıl önceki durumuna geri döndürmeyi (Porfirio Diaz çağını tamamen silip *status quo ante*'ye^{**} geri

^{*}) Meksika bağımsızlık mücadelesinin önderlerinden olan devrimci papaz (1765-1815). (ç.n.)

^{**) [Lat.] önceki durum. (ç.n.)}

gitmeyi) amaçlayan en hırslı girişim bunu göstermektedir. Bir kere, geçmiş asıl anlamıyla geri getirilemez, çünkü böyle bir şeyle kalkışmak, bırakın “olmuş olması gereken şeyleri”, dolayısıyla fiilen olduğuna inanılan, en azından öyle tahayyül edilen şeyleri kurgulamayı, doğru ya da nesnel biçimde hatırlanamayacak şeyleri (sözgelimi, farklı topluluklar arasındaki tartışmalı komünal toprakların kesin sınırlarını) bile yeniden kurgulamayı kapsayacaktır. İkinci olarak, nefret edilen yenilikler, sadece, ete saplanan bir mermi gibi bir şekilde toplumsal organizmaya sismiş olan ve cerrahi yollarla, organizmayı önemli ölçüde koruyarak çıkarılabilecek, yabancı bir cisim değildir; nefret edilen yenilikler, bir toplumsal değişimin diğer boyutlarından ayrılamayacak, sonuç olarak ancak ilk başta tasarılanandan çok daha fazla değişiklik yapılması pahasına ortadan kaldırılabilen bir yönünü temsil etmektedir. Üçüncü olarak, saati geriye çevirmeyi amaçlayan toplumsal çabalar neredeyse kaçınılmaz biçimde daha geniş kapsamlı sonuçlar doğuran güçleri harekete geçirmektedir: Silahlı Morelos köylüler, ufukları yerel, en fazla bölgesel çaplı kalmakla birlikte, kendi devletlerinin sınırlarını aşan bir devrimci güç haline gelmişlerdi. Bu koşullardaki bir restorasyon girişimi toplumsal devrime dönüşmüştü. Devlet sınırları içerisinde (en azından köylüler gücünü koruduğu ölçüde) saatin ibrelerini, herhalde 1870'lerde fiilen durduğu noktadan, o zamanlar bile varolan daha geniş çaplı bir piyasa ekonomisiyle bağlantı kopararak daha ileri götürmüştür. Meksika devrinin ulusal perspektifiyle bakıldığından, bu hareketin etkisi tarihsel açıdan benzerine rastlanmadık ölçüde yeni bir Meksika yaratmak olmuştur.¹

Kayıp bir geçmişi geri getirme girişimlerinin küçük çaplı örnekler (harap olmuş binaların restore edilmesi gibi) dışında sözcüğün gerçek anlamında başarılı olamayacağı bilinse de bu

1) Morelos hareketinin ayrıntılarını John Womack'ın harika *Zapata* (New York, 1969) biyografisine borçluyum.

girişimler yine gündeme gelecek ve normal olarak seçici bir şekilde hareket edilecektir. (Geri kalmış bir köylü bölgesinin yaşayan belleğinde canlılığını hâlâ koruyan kalıntıların *hepsini* geri getirmeye girişme örneğinin analitik açıdan karşılaştırmalı bir ilginçliği yoktur.) Peki, restorasyon çabasına girişmek için geçmişin hangi yönleri seçilecektir? Tarihçiler muhtemelen restorasyon çağrılarının (eski hukukun, eski ahlâkin, eski devirdeki dinin, vb.'nin lehine olarak) sık sık duyulduğuna dikkat çekerler ve buradan hareket ederek genellemeler yapmanın ayartıcılığına kapılabilirler. Fakat böyle bir adım atmadan önce herhalde kendi gözlemlerini sistemleştirmeli, kılavuz olarak da sosyal antropoglara ve kuramlarından yararlanabilecekleri başka dallardaki bilim adamlarına bakmalıdırlar. Ayrıca, bu konuda fazla üst-yapıya dayalı bir görüş benimsemeden önce, fiilen ölmekte olan ya da ölmüş bir ekonomik yapıyı restore etme girişimlerine kesinlikle rastlanmadığını hatırlayabilirler. Yine de küçük köylü mülkiyetine dayalı bir ekonomiye geri Dönme umudu, on dokuzuncu yüzyıl Britanyasında bir büyük şehir cennetinden biraz daha fazla anlam taşıyabilse bile (ki, en azından ilk başlarda, topraksız kır emekçilerinin paylaşmadığı bir hayaldi bu), radikal propagandada önemli bir unsurdu ve yer yer daha aktif biçimde savunuluyordu.

Seçici bir restorasyonu hedefleyen faydalı bir genel modelin bulunmaması durumunda bile, bu tür sembolik girişimler ile etkili girişimler arasında bir ayırım yapılması gereklidir. Eski ahlâkı ya da dini geri getirme çağrıları yapıldığı zaman, bunların etkili olması beklenmektedir. Oysa böyle bir çağrı başarılı olursa, o zaman *hiçbir* genç kız, diyelim evlilik öncesi cinsel ilişkiye giremeyecek ya da kiliseye *herkes* gitmek zorunda kalacaktır. Öbür yandan, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Varşova şehrînин bombardımanlarla bozulmuş olan dokusunu restore etme ya da, buna karşılık, Prag'daki Stalin anıt gibi özel yenilik işaretlerini yıkma arzusu, kendi içinde belli bir estetik öğeye olanak sunsa bile, sembolik bir arzudur. Gerçekten semboliktir,

çünkü insanların fiilen geri getirmeyi diledikleri şeyler, spesifik restorasyon eylemlerine göre (örneğin, geçmişin “büyüklüğü” ya da geçmişteki “özgürlük” gibi) çok geniş kapsamlı ve belirsiz kalmaktadır. Etkili restorasyon ile sembolik restorasyon arasındaki ilişki belki gerçekten karmaşıktır ve belki iki öğe de her zaman devrededir. Winston Churchill’ın ısrarla istediği parlamento binasının restorasyonu, etkili gerekçelerle, yani parlamentoda Britanya politik sisteminin işlemesinde temel yeri olan özel bir politika ve tartışma atmosferini yansitan bir mimari şemanın korunması olarak haklı görülebilir. Fakat öte yandan, binalar için daha önceki neo-gotik üslûbun tercih edilmesi gibi, güçlü bir sembolik ögeyi, hatta belki (kayıp bir geçmişin küçük ama duygusal açıdan yüklü bir kısmını restore ederek) bir ölçüde bütünü restore eden bir sihirli gücü de akla getirmektedir.

Yine de, muhtemelen, geçmişin artık sözcüğün gerçek anlamıyla yeniden üretilmeyeceği, hatta restore edilemeyeceği bir noktaya er ya da geç ulaşılacaktır. İşte bu noktada geçmiş fili, hatta hatırlanan gerçeklikten o kadar uzak bir yerde duracaktır ki, son kertede ancak, tarihsel terimlerle bugünün belli, ama mutlaka tutucu olmayan özlemlerini tanımlamaya uygun bir dilli ifade edebilecektir. Norman İstilası’ndan önceki Özgür Anglo-Saksonlar ya da Reformasyon dönemi öncesi Merrie İngilteresi bu durumun bilinen örnekleridir. Yine, çağdaş bir açıklamaya bakarsak, I. Napoléon devrinden beri kısmi Avrupa birliğinin çeşitli biçimlerini (ister Fransız ya da Alman tarafının fethi, isterse federasyon yoluyla olsun) propaganda etmekte kullanılan ve açıkça sekizinci ve dokuzuncu yüzyılların Avrupası kadar uzak bir şeyi yeniden yaratmayı tasarlamayan “Charlemagne” metaforu da aynı kategoriye girmektedir. Burada, bugünle bağının çok az olduğu söylemeyecek kadar uzak bir geçmişin geri getirme ya da yeniden yaratma talebi topyekün bir yeniliğe karşılık gelebilir ve bu şekilde başvurulan geçmiş de yapay bir dokuya, ya da uydurma bir kavrama dönüşebilir. “Gana” ismi Afrika’nın bir parçasının tarihini, coğrafi olarak uzak ve tarihsel

olarak oldukça başka bir parçasına taşımaktadır. Siyonistlerin İsrail topraklarında diaspora öncesi geçmiş geri dönme iddiaları, pratikte Yahudi halkın 2.000 yılı aşkın *fiili* tarihinin yadsınması anlamını taşımaktadır.²

Uydurma tarih bildiğimiz bir şey olmakla birlikte, onun retorik ya da analitik amaçlı kullanımları ile gerçek bir somut "restorasyon"u içeren kullanımları arasında bir ayırım yapmamız gereklidir. On yedinci yüzyilla on dokuzuncu yüzyıl arasında yaşayan İngiliz radikalleri fetih öncesi topluma geri dönmeyi kolay kolay düşünemezlerdi; onların gözünde "Norman İstilası" öncelikle açıklama yapmaya yarayan bir araçken, "Özgür Anglo-Saksonlar" en iyi ihtimalle bir analogi işlevini görür ya da bir soyağacı arayışını temsil ediyordu. Öbür yandan, amaçları tarihsel açıdan benzeri görülmemiş hedefler oldukları için, Renan'ın sözcükleriyle tarihi umutan, daha doğrusu tarihi çarpitran hareketler şeklinde tanımlanabilecek modern milliyetçi hareketler, amaçlarını az çok tarihsel bir çerçevede tanımlamakta ısrar etmekte ve fiilen bu kurgusal tarihin bazı kısımlarını gerçekleştirmeye girişmektedirler. Bu yaklaşım, en açık biçimde, ulusal topraklar tanımı, daha doğrusu toprak talepleri için geçerlidir, fakat kasıtlı arkaizmin çeşitli biçimlerini (Galli neo-Druidlerden, sözlü seküler dil olarak İbranicenin benimsenmesine ve Nasional Sosyalist Almanya'nın Ordensburgen'ine kadar) zaten yeterince biliyoruz. Tekrar vurgulamak gerekirse, tüm bunlar herhangi bir anlamda "restorasyonlar", hatta "canlanmalar"

2) Bu tür sözde-tarihsel özlemler, geleneksel toplumlardaki tarihsel bakımdan uzak rejimleri geri getirme girişimleriyle karıştırılmamalıdır. Bu girişimlere örnek olarak, 1920'lere kadar süren ve İnka İmparatorluğu'nu geri getirmeyi amaçlayan Peru köylü ayaklanması, en son bu yüzyılın ortasında görülen ve Ming hanedanını geri getirmeyi isteyen Çin'deki hareketleri sayabiliriz. Peru köylülerinin gözünde İnkalar aslında tarihsel olarak uzak *değildi*. Onlar, bugünden sadece tanrılar ve İspanyollar izin verdiği ölçüde atalarının yaptıklarının izinden giden ve kendi kendini tekrarlayan köylü kuşaklılarıyla ayrılan "dün"ü temsil ediyorlardı. Kronolojiyi onlara uygulamak, anakronizmi devreye sokmak demektir.

adını taşımayı hak etmezler. Bunlar, tarihsel bir geçmişin gerçek ya da hayali öğelerinden yararlanan ya da yararlanmayı isteyen yeniliklerdir.

Bu şekilde ne tür yenilikler yapılabilir ve hangi koşullarda? Milliyetçi hareketler bunun en açık örnekleridir, çünkü tarih en kolay biçimde tarihsel açıdan yeni “uluslar”ın imal edilmesi sürecinde malzeme işlevi görmektedir. Peki, bu temelde hareket eden öteki hareketler hangileridir? Bazı özlemlerin, örneğin insan gruplarının toplumsal birliğiyle ilgili olan, “topluluk duygusu”nu somutlaştıran özlemlerin bu tanıma girme ihtimalinin daha fazla olduğunu söyleyebilir miyiz? Bu soru hâlâ yanıt bekliyor olsa gerektir.

III

Geçmiş sistematik biçimde reddetme problemi, ancak yenilikler hem kaçınılamaz hem de toplumsal açıdan istenilir şeyler olarak görüldüğü zaman (yani, “ilerleme”yi temsil ettiği zaman) ortaya çıkmaktadır. Bu da iki ayrı soruyu gündeme getirir: Bu haliyle yenilik nasıl kabul edilir ve meşru kılınır? Bundan doğan durum nasıl ifade edilir (şöyled ki, bir toplum modeli, onu artık geçmişe bakarak tasarlayamadığımız zaman nasıl formüle edilir)? Bence ilk soruyu daha kolay yanıtlayabiliriz.

“Yeni” ve “devrimci” sözcüklerinin (reklamcılık dilinde kullanıldığı biçimyle) “daha iyî” ve “daha istenilir”in eşanlamlı karşılıkları haline gelmesi süreci hakkında çok az şey biliyoruz ve bu konuda araştırmalar yapılmasına şiddetle ihtiyacımız var. Bununla birlikte, yeniliklerin, hatta sürekli yenilenmenin, insanın insani-olmayan doğa üzerindeki denetiminde, örneğin bilim ve teknoloji söz konusu olduğunda daha kolay benimsendiği, çünkü bunların çögünün açıkçası geleneğe en bağlı öğelere

karşı bile avantajlı olduğu görülecektir. Makine düşmanlığının bisikletleri ya da transistörlü radyoları hedef alan ciddi bir örneği görülmüş müdür hiç? Öbür yandan, bazı sosyo-politik yenilikler bazı insan gruplarına, en azından geleceğe bakarak çekici görünebilirken, yeniliğin toplumsal ve insanı yansımaları (teknik yenilikler dahil olmak üzere) aynı derecede açık nedenlerle daha büyük bir direnişle karşılaşmaya eğilimlidir. Araç gereç teknolojisindeki hızlı ve sürekli değişimler, insanı (örneğin, cinsel ve ailevi) ilişkilerdeki hızlı değişim deneyimiyle tamamen alt üst olmuş ve bu tür ilişkilerdeki sürekli değişimini kavramakta sifilen zorlanabilecek insanlar tarafından alkışla karşılanabilir. Açıkça "faydalı" maddi yeniliklerin bile reddedilmesinin nedeni ise, genellikle ve belki de daima, bunların doğuracağı toplumsal yenilenmeden duyulan korku, yani mevcut durumun bozulmasıdır.

Açıkça faydalı ve toplumsal açıdan nötr olan (ki bu durum, teknolojik değişimlere aşina olan kişiler tarafından neredeyse kendiliğinden ve her durumda kabul edilmektedir) yenilikler, sifilen bir meşruiyet sorunu yaratmaz. Yaratısa bile, popüler kuruksal din kadar özünde gelenekselci olan bir faaliyetin dahi bu tür yenilikleri kabullenmekte pek güçlük çekmeyeceği tahmin edilebilir (fakat bu konu gerçekten iyi araştırılmış mıdır?). Eski kutsal metinlerde yapılması istenen en ufak değişikliklere karşı bile şiddetli direnişler gösterildiğini biliyoruz, fakat, diyelim kutsal imgelerle ikonların baskılar ve yağlıboya taklitler gibi modern teknolojik süreçler aracılığıyla ucuzlatılmasına aynı derecede şiddetli bir direniş gösterildiğine de pek rastlanmamaktadır. Öbür yandan bazı yenilikler meşru kılınmayı gerektirmekte ve geçmişin onlara bir emsal teşkil etmediği dönemlerde bu durum çok ciddi güçlükler yaratmaktadır. Ne kadar büyük olursa olsun tek bir dozdaki yenilik fazla sorun çıkarmaz. Üstelik tek dozluk bir yenilik, kalıcı bir pozitif ilkenin kendi zitti karşısındaki zaferi olarak sunulabileceği gibi, akıldığının karşısında aklın, cehalet karşısında bilginin, "doğal olmayan" karşısında

“doğa”nın, kötü karşısında iyinin egemen olduğu bir “düzeltme” veya “elden geçİRme” süreci olarak da sunulabilir. Ancak son iki yüzyılın temel deneyimi aralıksız ve sürekli değişim yönünde olmuştur ve bu süreç bazen, ciddi derecede yanlış davranışlara mal olan durumlar dışında, kalıcı ilkelerin, oldukça esrarengiz görünen biçimlerde ya da kötüluğun ayakta duran güçlerinin kuvvetini abartarak, durmadan değişen koşullara uygulanması şeklinde ele alınamaz.³

Paradoksal olarak, geçmiş, sürekli değişimle başa çıkmakta hâlâ en faydalı analitik araç, ama yeni biçimde bir araçtır. Geçmiş, tarihin belli bir istikamette ilerleyen bir değişim, gelişme ya da evrim süreci olarak keşfi halini almaktadır. Böylece değişim kendisinin meşruiyeti haline gelmekte, yalnız bu yolla dönüşmuş bir “geçmiş duygusu”nda kök salmaktadır. Bagehot'un *Physics and Politics* (Fizik ve Politika) (1872) adlı yaptığı bunun on dokuzuncu yüzyıldaki iyi bir örneğidir; bugünkü “modernleşme” anlayışları da aynı yaklaşımın daha basitleştirilmiş versyonlarından başka bir şey değildir. Özette, bugünü meşru kılan ve açıklayan şey, artık bir dizi referans noktası (örneğin, *Magna Carta*), hatta zaman dilimi (örneğin, parlamenter kurumlar çağı) olarak geçmiş değil, bugüne dönen bir süreç olarak geçmiştir. Belirleyici bir değişim gerçekliğiyle yüz yüze kalan muhafazakâr düşünce bile tarihsici bir çizgiye gelmektedir. Sonradan geçmişe bakarak değerlendirme yapmak tarihçinin bilgeliğinin en ikna edici biçimini olduğu için, bu bakış açısı herhalde onlara daha iyi uymaktadır.

Peki, geçmişteki herhangi bir şeye benzemeyen bir geleceği açıklamak için öngöründe bulunmayı da gerekli görenler ne yapacaktır? Herhangi bir örneğe bakmadan öngöründe bulunmaya

3) Devrimci rejimlerin devrimlerinin zafere ulaşmasından sonraki tartışma biçimleri bu şekilde analiz edilmeye değerdir. Bu bakış açısı, “burjuva kalıntıları”nın görünlüşte yok edilemeyeceğine ya da devrimden çok sonra bile sınıf mücadeleinin şiddetleneceği gibi içzlere ışık tutabilir.

çalışmak alışılmadık derecede zor bir iştir ve biz kendini yeniliğe en çok adamış olan insanların, sık sık, ne kadar akla mantığa siğmaz olursa olsun geçmişe dahil olan bir biçim, ya da aynı anlama çıkan, insanın geçmişinin bugünüyle birlikte varolan bir biçim olarak düşünülen bir "ilkel toplum" u aramanın çekiciliğine kapıldıklarını görürüz. On dokuzuncu ve yirminci yüzyıl sosyalistleri kuşkusuz "ilkel toplum" terimini bir analitik malzeme olarak kullanmışlardır, fakat onu kullanmaları da benzeri görülmedik şeyler için bile somut bir emsale, en azından yeni problemleri çözme yollarının (geçmiştekine benzer problemlerin gerçek çözümlerinde ne kadar etkisiz kalırsa kalsın) bir örneğine sahip olabilmenin yararını göstermektedir. Kuşkusuz geleceği anlatmak için kuramsal bir zorunluluk yoktur, ancak pratikte, geleceğe uygun bir model öngörme ya da oluşturma talebi, omuz silkip görmezlikten gelinemeyecek kadar çok güçlü bir taleptir.

Bir tür tarihsicilik, yani geçmişteki eğilimlerden hareket ederek geleceğe dair az çok sofistik ve karmaşık çıkarsamalar yapmak, öngöründe bulunmanın en elverişli ve popüler yöntemi olmuştur. Her durumda geleceğin şekli, ipuçları bulmak için geçmişteki gelişme sürecine bakarak anlaşıılır, öyle ki, paradosal olarak, ne kadar çok yenilik beklersek tarih de benzer şeyleti keşfetmekte o kadar aslı bir önem kazanacaktır. Bu prosedür, çok naif yaklaşımlardan (geleceği daha büyük ve daha iyi bir bugün olarak, ya da teknolojik çıkarsamaların veya kötümser toplumsal anti-ütopyaların karakteristiği olan daha büyük ve daha kötü bir bugün olarak görmek), entellektüel bakımından çok karmaşık ve sağlam anlayışlara kadar uzanabilir. Ancak tarih özünde ikisinin de temeli olarak kalmaktadır. Yalnız tam da bu noktada bir çelişki ortaya çıkar. Ve bu çelişkinin doğasını en iyi gösteren örnek, Karl Marx'ın, bir yandan kapitalizmin yerini kaçınılmaz olarak sosyalizmin alacağına inanırken, öte yandan sosyalist ve komünist toplumların fiilen neye benzeyeceği konusunda birkaç genel açıklama yapmaktan daha ileri gitmekte de kesinlikle gönülsüz olmasıdır.

Bu tutum sadece sağduyunun işaretini değildir: Genel eğilimleri fark edebilme yeteneği, bu eğilimlerin geleceğin karmaşık ve pek çok bakımından bilinmeyen koşullardaki kesin sonuçlarını tahmin edebilme yeteneğini içermez. Bu durum ayrıca, geleceğin nasıl şekilleneceğini analiz eden, öz olarak tarihşici (sürekli bir tarihsel değişim sürecini varsayan) bir tarz ile şimdiden kadar programatik toplum modellerinin evrensel koşulu olan, belli bir istikrar arasındaki bir çelişkiye işaret etmektedir. Ütopya, doğası gereği, istikrarlı ya da kendi kendini üreten bir durumdur ve onun örtük biçimdeki tarihşici-olmayan karakterinden de ancak onu tarif etmeyi reddedenler uzak durabilir. "İyi toplum" ya da arzu edilir bir politik sistem isteyen daha az ütopyacı modellerin tasarılanmasında bile (değişen koşullara uyum sağlamayı ne kadar tasarlampış olurlarsa olsunlar), değişikliklerden pek etkilenmeyecek olan, görece istikrarlı ve öngörlülebilir bir kurumlar ve değerler çerçevesinin izi ağır basmaktadır. Toplumsal sistemleri sürekli değişime göre tanımlamakta kuramsal bir zorlukla karşılaşılmaz, fakat pratikte de buna yönelik bir talep pek yoktur, çünkü toplumsal ilişkilerde aşırı ölçüde istikrarsızlık ve öngörülemezlik olması özellikle yönelik olumsuz doğrucusu bir durumdur. Comtec bir deyişle, "düzen" "ilerleme"yle birlikte gider, fakat birinin analizi bize diğerinin nasıl bir tasarıminın olmasının istediği konusunda fazla şey anlatmaz. Tarih, ona en çok ihtiyaç duyduğumuz anda yararlılığını kaybetmektedir.⁴

Dolayısıyla, şimdilerde seçimimizi onunla hiç ilgisi olmayan analitik modeller ya da programlar işliğinde yapsak bile, geçmişte, onu bir emsaller deposu olarak gören geleneksel yaklaşımı benzer bir biçimde başvurmak hâlâ mümkün olabilir. Bu,

4) Kuşkusuz "olmakta olan şeylein doğru olduğu"nu, en azından kaçınılmaz olduğunu varsayırsak, çıkışmaların sonuçlarını da -onaylayarak ya da onaylamadan- kabul edebiliriz, fakat bu yolla problemi ortadan kaldırılmış olmayız.

özellikle "iyi toplum" tasarımda muhtemel görünmektedir. çünkü toplumların başarılı biçimde işlemesi hakkında bildiklerimizin çoğu, aslında binlerce yıldan beri çok değişik insan gruplarıyla çeşitli şekillerde birlikte yaşama sürecinde empirik olarak öğrendiğimiz şeylerdir (buna belki bir de hayvanların toplumsal davranışlarında odaklanan son zamanlardaki moda incelemeleri dahil edebiliriz). Bugünü ve geleceği ilgilendiren şu ya da bu özgül problemin çözümünde, "füilen olmuş şeyler" i temel alan tarihsel irdelemeler kesinlikle tartışma götürmez bir değere sahiptir ve bu tür irdelemeler yeni problemlerle bireştirilmeleri koşuluyla, oldukça eski tarihsel çalışmalarla yeni bir yaşam soluğu vermiştir.

Bunun içindir ki, dev boyutlu demiryolu yapımları nedeniyle yerlerinden yururlarından olan ya da on dokuzuncu yüzyılda kitleler halinde büyük şehirlerin merkezlerine sürüklenen yoksulların başlarına gelenler, yirminci yüzyılın sonlarındaki dev otoyol yapımlarının muhtemel sonuçlarına ışık tutabilir ve tutmalıdır. Üstelik Orta Çağ üniversitelerindeki "öğrenci gücü"⁵ yansitan çeşitli deneyimlerde modern üniversitelerin yapılarını değiştirmeye yönelik projelerle ılımlı değilidir. Yine de gelecekle ilgili tahminler yapmaya yardımcı olması için geçmişe bu şekilde keyfi dalışlar yapma sürecinin niteliği, şimdide kadar görülmüş olandan daha fazla analizi gerekliliği kılmaktadır. Fakat geçmişe bu tür dalışlar yapmak, kendi başına, tarihsel irdeleme çabalarıyla birlikte ya da onlarsız, yeterli toplumsal modellerin kurulmasının yerini alamaz. Bu sadece o modellerin bugün yetersiz kalmasına işaret eder ve belki de bazı durumlarda mazur görülmelerini sağlar.

5) Örneğin bkz. Alan B. Cobban, "Medieval Student Power", *Past and Present* 53 (Kasım 1971), s. 22-66.

IV

Bu dağınık saptamalar geçmişin toplumsal açıdan kullanıma biçimlerinin hepsini yansıtınır. Bununla birlikte, burada diğer tüm yönleri tartışmaya sokamasak bile, şu iki özel probleme kısaca değinmek mümkündür: Geçmişin bir soyağacı ve bir kronoloji olarak görülmesinin doğurduğu problemler.

Kollektif bir deneyim sürekliliği olarak geçmiş duygusu, yeniliğe ve yeniliğin iyileşmeye eş olduğu inancına en çok bağlanmış kişilerin gözünde bile önemini şaşırtıcı derecede korumaktadır: Her modern eğitim sisteminin müfredatında "tarih"in evrensel düzeyde kabul görmesi ya da modern devrimcilerin -eğer Marksistlerse- kuramlarının dışında kalmasına rağmen atalar (Spartacus, More, Winstanley) arayışında olmaları bunu kanıtlamaktadır. Modern Marksistler, antik Roma'da köle isyanları (onların amaçlarının komünist nitelikte olduğu farz edilse bile, kendi analizlerine göre başarısızlığa mahküm olan ya da modern komünistlerin özlemleriyle biraz olsun ilinti kurulabilecek sonuçlar doğurması mümkün olmayan isyanlardı bunlar) çıktıgı bilgisine sahip olmaktan tam olarak ne kazanmışlardır ya da hâlâ ne kazanmaktadır? Eskilere dayanan bir isyan geleneğine ait olma hissi besbelli bir duygusal tatmin sağlar, fakat nasıl ve niçin? Bu aidiyet duygusu, tarih özetlerini birleştiren ve onu, görünüşte okul çocukların, Boadicea, Vercingetorix, Kral Alfred ya da Jeanne d'Arc'in, İngilizler ya da Fransızlar olarak "tanınmalarını öngören" (geçerli olduğu varsayılan ama çok ender olarak sorgulanın nedenlerle) bilgi külliyatının bir parçası olarak varoluşunu öğrenmeyi arzu edeceğİ bir hale getiren süreklilik duygusuyla benzerlik taşımakta mıdır? Geçmişin süreklilik ve gelenek olarak, "atalarımız" olarak güçlü bir etkisi vardır. Turizmin genel şekli bile buna tanıklık etmektedir. Buna rağmen, bizim duyguya yüklü içgüdülerimiz bizi bunun niçin böyle olması gerektiğini keşfetmenin güclüklerini küçümsemeye götürmemelidir.

Geçmişin etkisinin asıl nedenlerini keşfetmekte çekilen güçlük, doğal olarak, sağlam olmayan bir özsayıgia dayanak oluşturmaya çalışan daha bildik bir soyağacıörneğinde çok daha azdır. Sonradan görme burjuvalar bir soy arayışı içine girerlerken, yeni uluslar ya da hareketler de geçmişteki büyülüklük ve başarı örneklerini, siili geçmişlerinin bu tür şeylerden ne kadar yoksun olduğunu düşünmeleriyle orantılı biçimde kendi tarihlerine katarlar.⁶ Bu tür soyağacı oluşturma girişimlerinde görülen en ilginç sorun, soyağaçlarının vazgeçilmez hale gelip gelmediği ya da ne zaman vazgeçilmez görüldüğüdür. Modern kapitalist toplumun deneyimi, soyağaçlarının hem kalıcı hem de geçici olabileceğini akla getirmektedir. Bir yandan, yirminci yüzyıl sonundaki *nouveaux riches** hâlâ -politik ve ekonomik açıdan geçerliliğini yitirmiş olmasına rağmen- en üst toplumsal statüyü temsil etmeyi sürdürün bir aristokrat yaşamının ayırt edici koşullarının (kir şatosu, sosyalist cumhuriyetlerin akıl almadır ortamlarında geyik ve domuz avlayan Rhineland işletme müdürü, vb.) özlemini duyarlarken; öbür yandan, on dokuzuncu yüzyıl burjuva toplumunun neo-Orta Çağ, neo-Rönesans ve XV. Louis tarzındaki binaları ve dekoru, yerini belli bir aşamada, geçmişe başvurmayı reddetmekle kalmayan, aynı zamanda sanatsal yenilik ile teknik yenilik arasında belli belirsiz bir estetik analogi de geliştiren, bilinçli bir "modern" üslûba bırakıyordu. Ne yazık ki, şimdide kadar tarihte bize ataların ve yeniliğin karşılaşmalı etkisini incelemek için yeterli malzeme sunan tek toplum, on dokuzuncu ve yirminci yüzyillardaki Batılı kapitalist toplumdur. Bu yüzden numune bir toplumun kuvveti üzerine genellemeler yapmak mantıksızlık olacaktır.

6) Stalin'in son dönemlerinde Rusya tarih kitaplarında Rus mucitlerinin adlarının öncelikle ve yabancıları güdürecek kadar aşırı biçimde vurgulanması, gerçekte on dokuzuncu yüzyıldaki Rus bilimsel ve teknolojik düşüncesinin gerçekten anılmaya değer olan asıl başarılarını gölgede bırakmıştır.

*) [Fr.] sonradan görme zenginler. (ç.n.)

Son olarak, bizi muhtemel genellemelerin karşıt ucuna götürün kronoloji problemine gelelim, çünkü belli amaçlarla zamanın geçişini ve olayların art arda dizilişini kaydetmenin kendi işine yarayacağını düşünmeyen bir toplum akla getirmek zordur. Elbette, Moses Finley'in işaret ettiği gibi, kronolojik bir geçmiş ile kronolojik olmayan bir geçmiş arasında; Homeros'un *Odysseus'u* ile doğal olarak Homeros'a hiç benzemeyen bir biçimde yirmi yıl ortadan kaybolduktan sonra yaşılmakta olan karısına geri dönen orta yaşı bir adam olarak akla gelen Samuel Butler'in yoleoluğu arasında temel bir farklılık vardır. Kronoloji kuşkusuz, modern, tarihsel geçmiş duygusunda temel bir yere sahiptir. çünkü tarih belli bir istikamette gerçekleşen bir değişimdir. Anakronizm, tarihçi açısından dolaysız bir alarm zlidir ve anakronizmin, kronolojiye yürekten bağlı bir toplumda yaratacağı duygusal şok sanatlarda kolaylıkla kullanılabilir: Bugün modern giysiler içindeki *Macbeth* bundan, Jakoben bir *Macbeth*'in ulaşamadığı şekilde yarar sağlamaktadır.

Bu durum, ilk bakışta, geleneksel geçmiş duygusu (geçmişin bugünün kalibi ya da modeli olması, deneyim, bilgelik ve ahlâki kural ambarı ve deposu olması) açısından pek önemli değildir. Böylesi bir geçmişte olayların, birbirleriyle Paskalya kutlamalarında savaşan Romalılar ve Mağribiler gibi, ister istemez eşzamanlı gerçekleştiğine inanılmaz: Bunların birbirleyle olan kronolojik ilişkisinin bizim gözümüzde hiçbir ilginçliği yoktur. Horatius'un* Mucius Scaevola'dan önceki ya da sonraki Romalılara örnek olarak katkıda bulunup bulunmadığı ancak bilgiç insanların gözünde ilginçtir. Benzer biçimde (modern bir örneğe bakarsak), Masada ve Bar Kokhba'nın savunucuları olan Makkabilerin modern İsraillilerin gözündeki değerinin de onlardan ve birbirlerinden kronolojik uzaklıklarıyla

* Horatia ailesinden efsanevi Romalı kahraman Publius Horatius Coles: Por-senna'ya karşı tek başına Sublicius köprüsünü savunarak onun alınmasını sağlamıştır. (ç.n.)

hiçbir ilgisi yoktur. Gerçek zaman, böyle bir geçmişe yedirilince (örneğin Homeros ile İncil, modern tarihsel araştırma yöntemleriyle analiz edilince) başka bir şeye dönüştürmektedir. Bu toplumsal açıdan rahatsız edici bir süreçtir ve bir toplumsal dönüşüm belirtisidir.

Yine de tarihsel kronoloji, örneğin soyağaçları ve tarihçiler gibi bazı durumlar için pek çok (belki de bütün) okur yazar, hatta okur yazar olmayan toplumlarda apaçık bir önem taşımaktadır. Ancak okur yazar toplumların kalıcı yazılı kayıtları muhafaza etme yeteneği, salt sözlü iletiye güvenenlerde olanaksız görünecek faydalara sağlayacaktır. (Bununla birlikte, sözlü tarihsel belleğin sınırları modern bilim adamının koşulları açısından araştırılmış olsa da, tarihçiler, bunların kendi toplumlarının koşullarında ne kadar yetersiz kaldığı sorunu üzerinde fazla durmamışlardır.)

En genel anlamıyla, tüm toplumların, zamansal akışı içeren yaratılış ve gelişme mitleri vardır: "İlk şeyler şu şekildeydi, sonra bu şekilde değiştiler." Buna karşılık, Tanrı'nın yarattığı bir evren anlayışı da bir tür olaylar zincirini içermektedir, zira teoloji (onun nesneleri baştan verilmiş olsa bile) bir tür tarihtir. Dahası böyle bir evren anlayışı, bin yıllık saadete ait çeşitli speküasyonların ya da bir tarihleme sisteminin varlığında odaklanan M.S. 1000 yılıyla ilgili tartışmaların tanıklık ettiği gibi, varlığı yererde kronolojiyle kusursuz bir uyum sağlamaktadır.⁷ Daha kesin bir anlamıyla, antik metinler üzerinde sürekli geçerliliği olan yorumlar yapma ya da ebedi hakikatin özel araçlarını keşfetme süreci bir kronoloji ögesi (örneğin, "emsal" arayışını) içermektedir. Çeşitli ekonomik, hukuksal, bürokratik, politik ve rituelle ilgili amaçlardan dolayı, en azından onların kaydını tutabilecek okur yazar toplumlarda kronolojinin daha da

7) Son derece sofistik toplumlarda bile, en azından yazılı kronolojilerin doğal bir yan ürünü olarak görünen sayının sıhri araştırılmaya değer bir konu olabilir: Bugün bile tarihçiler "yüzyıl" ya da diğer keyfi tarihleme birimlerini kullanmaktan kaçınmakta zorlanmaktadır.

kesin hesaplarından (kuşkusuz politik amaçlara yarayan elverişli ve antik döneme ait emsaller icat etme de dahil olmak üzere) söz etmeye gerek bile yoktur.

Bazı örneklerde bu tür bir kronoloji ile modern tarihin kronolojisi arasındaki farklılık yeterince açıkta. Hukukçular ile bürokratların emsal arayışları tümüyle bugüne yöneliktedir. Bunun amacı bugünün hukuksal haklarını, modern idari problemlerin çözümünü keşfetmektir, oysa tarihçinin gözünde, şimdiki zamanla ilişkisi ne kadar ilginç olursa olsun, asıl dikkat çekici olan koşullardaki farklılıktır. Öbür yandan bu, geleneksel kronolojinin karakterini tamamen açıklıyor görünmez. Tarih; yani geçmiş, bugün ile geleceğin birliği -insanın hatırlama ve kaydetme yeteneği ne kadar kusurlu olursa olsun- evrensel düzeyde kavranan bir şey olabilirken, bir kronolojinin bazı türleri de -bizim kriterlerimizle ne kadar kabul edilemez ya da eksik görülsürse görülsün- tarihin zorunu bir ölçüsü olabilir. Peki, birarada varolan kronolojik olan ile kronolojik olmayan geçmiş arasındaki, birarada varolan tarihsel kronolojiler ile tarihsel olmayan kronolojiler arasındaki ayrımlı çizgileri nerede çizilmektedir? Bunların yanıtları kesinlikle net değildir. Bunlar belki de yalnızca daha önceki toplumların geçmiş duygusuna değil, aynı zamanda, bir biçimin (tarihsel değişim) hegemonyasının geçmiş duygusunun diğer biçimlerinin -farklı ortamlar ve koşullardaki- kalıcılığını duşlamadığı kendi geçmiş duygumuza da ışık tutabilir.

Sorular formüle etmek yanıtlar vermekten daha kolaydır ve bu makale de daha zor yol yerine, daha kolay olan yolu seçmiştir. Yine de, özellikle kesin olarak kabul etme eğiliminde olduğumuz deneyimler hakkında sorular yöneltmek herhalde değersiz bir uğraş değildir. Biz sudaki balıklar gibi geçmişte yüzler ve ondan çıkamayız. Ama suda yaşama ve hareket etme tarzlarımız analiz yapmayı ve tartışmayı gerekli kılmaktadır. Benim hedefim hem analiz yapmayı hem de tartışma açmayı kısırtmak olmuştur.

3

TARİH BİZE ÇAĞDAŞ TOPLUM HAKKINDA NE ANLATABİLİR?

Bu bölüm ilk olarak 1984'teki Kaliforniya Üniversitesi'nde yetmiş beşinci yıldönümü kutlama programı çerçevesinde bir tebliğ olarak sunulmuştur. Daha önceden hiç yayınlanmamıştır. Bu metinde, gerekli gördüğüm yerlerde, şimdiki zamandan geçmiş zamana aktararak hazı zaman değişiklikleri yaptım ve diğer bölümlerle çakışan hazı yerleri çıkardım.

Tarih bize çağdaş toplum hakkında ne anlatabilir? Ben bu soruyu yöneltirken, antik Latince ve Yunanca, edebiyat eleştiri- si ya da felsefe gibi ilginç ama görünüşe bakılırsa pek işe yaramayan konular haline gelmiş alanlarla uğraşan akademisyenlerin, nükleer silahların geliştirilmesi ya da birkaç milyon dolar kazanmak gibi açıkça pratik bir karşılığı bulunan şeylere para veren insanlardan kendilerine fonlar koparmaya çalışıkları zamanlarda sık sık rastlanan kendini savunma çabalarına giriyor değilim. Ben burada sadece herkesin aklına gelen ve insan elinden çıkmış yazınlara sahip olduğumuz sürece her zaman yönetilmiş bir soruyu formüle ediyorum.

Zira geçmişe karşı nerede durduğumuz, geçmiş, bugüm ve gelecek arasındaki ilişkilerin nasıl olduğu gibi konular, yalnızca herkes açısından hayatı önem taşıyan konular olmakla ikal-mazlar, aynı zamanda tamamen vazgeçilmek bir nitelik de taşır-
lar. Biz kendi konumumuzu kendi yaşamımızın, ait olduğumuz aile ile grubun süreklilik çizgisine yerleştirmemektediriz. Geçmiş ile şimdiki zamanı karşılaşmamazlık edemeyiz; ki zaten aile albümleri ile aile filmleri bunun için vardır. Ayırıcı bunlardan öğrenmememzklik de edemeyiz, çünkü *deneyimin* anla-
mamı budur. Belki yanlış şeyler öğrenebiliriz (açıkçası, sık sık yanlış şeyler öğreniyoruz da), fakat hiçbir şey öğrenmezsek. öğrenme şansı bulamazsak ya da geçmişimizin bugünkü amaç-
larımızla ilintisinden bir şeyler öğrenmeyi reddedersek, o za-
man çok uç bir durum olarak, kendimize zihinsel açıdan amoral etiketi yapıştmak zorunda kahızır. "Parmaklarını yaşıkan çocuk ateşten uzak durur" sözü eski bir deyiştir; deneyimden öğrendiğiimiz şeylere göre hareket ederiz. Tarihçiler, deneyimin bellek bankasıdır. Kuramsal açıdan bakarsak, tarihi oluşturan geçmişdir (tüm geçmiş, şimdije kadar olmuş olan her şey). Bir-
çoğşey tarihçilerin alanına girmez, ama birçok şey de girer.. Ve çağdaş toplumındaki insanlar, tarihçilerin kollektif geçmişin belleğini derlemeleri ve oluşturmaları ölçütsünde onlara bel bağla-
mak durumundadırlar.

Problem, tarihçilerin geçmişin belleğini bir şekilde sevgi-
lemelerinde değildir. Tarihçilerin geçmişten elde etmeyi umudu-
ğu şey tam da budur. Örnek olarak, geçmişten yararlanmasıın
tanımlaması zor olan, ama belli ki önemli sayılan bir yolluna
bakalım. Bir kurum (diyelim, bir üniversite) yetmiş beşinci ku-
ruluş yıldönümünü kutlamaktadır. Tam olarak niçin? Bir kuru-
mun tarihinde keyfi bir kronolojik yol işaretinin bu şekilde ikut-
lanması bize bir iftihar etme duygusundan. iyi zaman geçirmeye
fırsatından ya da başka tesadüfi yararlardan başka ne verebilir?
Biz, nedenini bilmesek bile tarihe ihtiyaç duyar ve omdan
yararlanırız.

Peki, tarih bize çağdaş toplum hakkında ne söyleyebilir? İnsanın geçmişinin büyük kısmı (doğrusu, Batı Avrupa'da bile on sekizinci yüzyılın sonuna kadar olan kısmı) açısından bakıldığında, tarihin bize belirli bir toplumun -her toplumun- nasıl işlemesi gerektiğini anlatabileceği varsayılyordu. Geçmiş, şimdi ki zamanın ve geleceğin modeliydi. Geçmiş, her kuşağın kendi soyunu yeniden üretmesini ve ilişkilerini düzenlemesini sağlayan genetik kodun anahtarını temsil ediyordu. Nitekim, hem uzun süreli deneyimleri hem de şeylerin nasıl olduğunu, nasıl yapıldığını, dolayısıyla nasıl yapılmalrı gerektiğini bilen bellekleri nedeniyle bilgeliği temsil eden yaşıtların önemi buradan gelmektedir. ABD Kongresi'nin ve diğer parlamentoların üst organı olan "senato" terimi de bu varsayıyı yansitan bir ömetiktir. Örf ve âdet hukukuna (yani, geleneksel hukuka) dayalı hukuk sistemlerindeki emsal kavramının gösterdiği gibi, bazı açılardan bu durum hâlâ geçerlidir. Fakat, "emsal" bugün için, asıl olarak açıkça geçmiştekine *benzemeyen* koşullarla uyumlu olması için yeniden yorumlanması ya da düzenlenmesi gereken bir şey olsa bile, geçmişte sözcüğün tam anlamıyla bağlayıcıydı ve bazen hâlâ da öyledir. Peru'daki Orta And dağlarında yaşayan, on altinci yüzyılın sonlarından beri bazı toprakların mülkiyeti konusunda komşu çiftliklerle ya da (1969'dan bu yana) kooperatiflerle sürekli çekişme halinde olan bir Kızılderili kabilesi olduğunu biliyorum. O kabiledeki cahil yaşılı insanlar kuşaklar boyunca cahil çocukların dağlardaki tartışma konusu olan meralarına götürmüşler ve onlara kaybetmiş oldukları komün toprağının sınırlarını belletmişlerdir. Tarih bu örnekte, tam anlamıyla şimdiki zamanın otoritesi rolünü oynamaktadır.

Bu örnek aklımıza tarihin başka bir işlevini getirir. Şimdi ki zaman bir anlamıyla tatmin edici olamayınca, geçmiş, şimdi ki zamanı doyurucu bir şekilde yeniden kurgulamanın modelini sunmaktadır. Eski günlerin tanımı eski iyi günler olarak yapılmıştır (genellikle hâlâ öyledir) ve toplumun bakması gereken şey de budur. Bu görüş hâlâ tüm canlılığını korumaktadır:

Dünyanın her tarafında yaşayan insanlarla politik hareketler, ütopiyayı nostalji (eski iyi ahlâka geri dönüş, eski zamandaki din, 1900'deki küçük kasaba Amerikasının değerleri, antik kitaplar olan İncil'e ya da Kur'an'a duyulan inanç, vb.) olarak tanımlarlar. Fakat bugün, geçmişe geri dönüşün asıl anlamıyla mümkün olduğu ya da mümkün göründüğü bazı durumlar az sayıda da olsa kuşkusuz vardır. Geçmişe dönüş, ya (on beşinci ve on altıncı yüzyıl entellektüellerinin bakışyla) yüzyıllarca unutulmaya terk edildikten sonra yeniden kurgulanması gerekecek ölçüde uzak bir şeye, klasik antikitenin "yeniden doğuşu" veya "rönesansı"na geri dönüş, ya da, daha muhtemel olani, zaten hiç varolmamış ama bir amaç uğruna icat edilmiş bir şeye geri dönüştür. Siyonizm, hatta modern milliyetcilik, kayıp bir geçmişe geri dönüş olmadan düşünülemez, çünkü bu akımların tasarladığı düzenleme türünü yansitan bölgesel ulus devletler on dokuzuncu yüzyıldan önce zaten yoktur. Onlar devrimci yeniliği bir restorasyon olarak göstermek, meyve verdiği savundukları tarihi icat etmek zorundadırlar. Ernest Renan'ın yüz yıl kadar önce söylemiş olduğu gibi: "Tarihi çarptırmak bir ulus olmanın aslı bir ögesidir." İşte bu tür mitolojileri yıkmak meslekten tarihçilerin işidir, tabii ideologların köleleri durumuna düşmekten hoşnut olmadıkları sürece -ama korkarım ulusal tarihçiler genellikle böyle bir eğilim içindeler). Bu, tarihin bize çağdaş toplum hakkında anlatacaklarına önemli -olumsuz da olsa- bir katkıdır. Zaten tarihçiler, tarihin kasıtlı olarak çarptırdığını ortaya çıkararakları için politikacılardan genellikle teşekkür almazlar.

Kat kat yiğilmiş ve pihtılaşmış bir deneyimler tarihinden böyle bir ders çıkarmak artık pek kayda değer bir şey değildir. Bugün, belli ki geçmişin bir kopyası değildir ve olamaz; bugünün modeli de işe yarar bir anlamda geçmiş üzerine kurulamaz. Sanayileşmenin başlamasından beri her kuşağın bulduğu şeylerin yeni yönleri, onların geçmişte kalan yönleriyle benzerliğinden çok daha çarpıcıdır. Yine de geçmiş, dünyanın ve insanı olaylarının çok büyük bir bölümünde otoritesini hâlâ korumaktadır ve bu

yüzden modası geçmiş olan gerçek anlamıyla tarih ya da deneyim de hâlâ atalarımızın devirlerinde olduğu gibi etkisini sürdürmektedir. Daha karmaşık konulara geçmeden önce size bunu hatırlatmam gerektiğini düşünüyorum.

Size somut ve tamamen çağdaş bir örnek vereyim: Lübnan. Lübnan'ın konumunun ayırt edici özelliği, yüz elli yıldır değişmemiş olan çetin bir dağlık bölgede ve civarında silahlı dinsel azınlıkların toplanmış olması değildir yalnızca, onların politikalarının ayrıntıları da aynı derecede çarpıcıdır. 1860'da Maruni-leri katlettikleri zaman Dürzilerin reisi bir Canbulat'tı ve o zamanдан beri Lübnan'ın her dönemki onde gelen politikacılarının fotoğraflarına bakacak olursanız, farklı politik etiketler ve giysiler altında hep aynı isimlerin ön planda olduklarını görürsünüz. Birkaç yıl önce, Lübnan hakkında on dokuzuncu yüzyıl ortasında yaşamış bir Rusun kaleme aldığı bir kitap İbraniceye çevrilmiş ve onu okuyan bir İsailli askeri yetkili, "Bu kitabı daha önce okuyabilmiş olsaydık Lübnan'daki hatalarımızın hiçbirini yapmazdık," demişti. İsailli askeri yetkilinin kastettiği şey şuydu: "Lübnan'ın nasıl bir yer olduğunu bilmemiz gerekiyor." Oysa bir parça tarihe giriş okumak bile bunları öğrenmeyi sağlardı. Yalnız ben burada, tarihin, öğrenmenin tek yolu olmadığını (her ne kadar kolay yollarından birisi olsa bile) eklemek zorundayım. Biz profesörler cehaleti aşağılamaya çok fazla yakınız. Benim tahminime göre, Kudüs ve Washington çevresinde Lübnan hakkında sağlam bilgiler verebilecek ve vermiş olan çok sayıda insan vardı. Yalnız onların söyledikleri ve söyleyebilecekleri şeyler, Begin'in, Sharon'un, Başkan Reagan'ın ve Dışişleri Bakanı Shultz'un (ya da kararları kimler alıyorsa, o insanların) duymak istedikleri şeylerle uyuşmuyordu. Tarihten ya da başka bir şeyden ders çıkarmak için iki şey gerekir: bir, bilgi aktarmak; iki, dinlemek.

Lübnan sıradışı bir örnektir, çünkü yüz yıl önce yazılan kitapların güncel politikada, hatta politik liderlerin gözünde hâlâ kılavuz işlevi görebileceği çok az ülke vardır. Öbür yandan,

kurama bulaşmamış tarihsel deneyimler de bize çağdaş toplum hakkında birçok şey anlatabilir. Bunun nedeni, kısmen, insanların çoğunlukla aynı kalmaları ve insanı durumların değişik zamanlarda yinelenmesidir. Tıpkı yaşı insanların hemen her sırasında "Bunu daha önce görmüştüm," diyebilecekleri gibi, tarihçiler de, kuşaklar boyunca birikmiş kayıtlara bakarak, "Bunu daha önce görmüştük," diyebilirler. Üstelik bu oldukça yerinde bir söz de olur.

Çünkü modern sosyal bilim, politika oluşturma ve planlama yapma, insanı -ve öncelikle tarihsel- deneyimi sistematik biçimde ve bilerek göz ardı eden bir bilimcilik ve teknik manipülasyon modelini benimsemiştir. Analizde ve öngöründe gözde olan model, eldeki tüm güncel verileri bir soyut ya da gerçek süper bilgisayara yüklemek ve yanıtların ekranda görünmesini beklemektir. Oysa saf insanı deneyim ve anlayış buna uymaz (ya da henüz uymaz veya sadece oldukça özel amaçlar için uyar). Kaldı ki böylesi bir tarihsel, hatta anti-tarihsel bakış açısı, gerçeklere karşı genellikle kör kaldığının, hatta gözlerini kullanabilenlerin sistematik olmayan bakışlarından da geri kaldığının farkında değildir. İsterseniz şimdi, pratik önemi olan iki örnek aktarayım.

Birinci örnek ekonomik boyutludur. 1920'li yıllarda (aslında yaklaşık 1900 yılından) beri bazı gözlemciler, yirmi otuz yıllık ekonomik bunalım dönemleriyle birlikte yaklaşık olarak aynı uzunluktaki ekonomik genişleme ve refah dönemlerini kapsayan, seküler bir dünya ekonomisi şemasından etkilenmişlerdir. Bu modeller arasında en iyi bilineni de "Kondratieff'in uzun dalgaları"dır. Oysa bu tür şemaları hiç kimse tatmin edici biçimde açıklayabilmış, hatta analiz edebilmiş değildir. Üstelik böylesi dönemlerin varlığı istatistikçiler ve başkaları tarafından reddedilmiştir. Yine de bu şemalar, öngöründe bulunmaya olanak tanıyan çok az sayıdaki tarihsel dönemselleştirmeler arasında yer alırlar. 1970'li yıllardaki kriz bu şekilde önceden tahmin edilmişti; şahsen ben de böyle bir kriz çıkacağını

1968'de, önceden söyleme riskine girmiştim. Kriz patlak verince de, tarihçiler -bir kere daha Kondratieff deneyimine dayanarak- 1973'ten sonra her yıl hızlı bir yükselişi öngören ekonomistlerle politikacıların analizlerini dikkate almamışlardı. Ve tamamen biz haklıtık. Dahası ve yine aynı temelde şu anda dinlemekte olduğunuz konferans metnini 1984'te ilk kez okurken, boyumu ipe uzatmaya ve bir sonraki uzun global ekonomik patlama döneminin 1980'lerin sonundan ya da 1990'lı yılların başından önce yaşanmasının kesinlikle olanaksız olduğunu söylemeye hazırdım. Tabii bu savımı dayandırabileceğim hiçbir kuramsal gerekçem yoktu: Sadece, bu tür bir şablonun en azından 1780'lardan beri gözlendiği (büyük savaşların neden olduğu bazı iniş çıkışları istisna sayarak) şeklinde bir tarihsel gözleminim vardı. Yalnız, bir şey daha. Geçmişin "Kondratieffler"inin hepsi de tamamen ekonomik temelde bir dönem oluşturmaktı kalmıyor, aynı zamanda onları -doğal olarak- gerek uluslararası politika sahnesindeki, gerekse çeşitli ülkelerin ve dünyanın değişik bölgelerinin iç politikasındaki öncelleri ve ardıllarından ayıran politik özellikler de taşıyordu. Bu eğilimin devam edeceğini de söylenebilir.

İkinci örneğim daha spesiftir. Soğuk Savaş sırasında, ABD hükümetinin hassas aletleriyle Rusya'nın Amerika'yı hedef alan füzelerinin fırlatıldığını kaydettikleri bir an vardı. Hiç kuşkusuz bazı generaller, sistemlerde bir aksaklılık olup olmadığını, zararsız bazı sinyallerin yanlış yorumlanıp yorumlanmadığını (işin gerçeği, Üçüncü Dünya Savaşı'nın başlayıp başlamadığını) anlamak için başka hassas aletlerin de otomatik olarak devreye girmesini ve bu okumaları yıldırım hızıyla kontrol etmesini bekleyerek, hemen harekete geçmeye hazırlanıyorlardı. Sonunda korkulacak bir gelişme olmadığı sonucuna varmışlardır, çünkü tüm süreç kaçınılmaz olarak kördü. Programlar, bir taraf harekete geçerse öbür tarafın karşı önlemler almaya sifilen zaman kalmayacağı için, her an en kötü şeyin olabileceği varsayımini temel almak zorundaydı. Fakat, aletler ne derse desin, Haziran

1980'de, bu olay olduğu zaman hiç kimsenin bilerek nükleer düğmeye basamayacağı hemen hemen kesindi. Ben herhangi bir kuramsal nedenden dolayı değil (çünkü anı bir sürpriz saldırısı kuramsal olarak düşünülemez değildi), sadece bizim kasalarımızdaki bilgisayarın -başka aletlerden farklı olarak- tarihsel bir deneyime sahip olduğu ve olabileceği için bu yargıya varıyor ve hepimizin aynı görüşte olduğunu umuyordum.

Bu saptamaların birçoğu tarihin modası geçmiş deneysel kullanımı (Thucydides ile Machiavelli'nin kabul edip uygulayaçıkları türden) için de yapılabılır. Şimdi tarihin bize çağdaş toplumlar hakkında, bu toplumların geçmiştekine benzemediklerini ve emsalleri olmadığını göz önünde bulundurarak, ne anlatabileceğimle ilgili çok daha zor bir problemden bahsedeyim. Burada sadece farklı olmayı kastetmiyorum. Tarih, en etkili genellemeler yaptığı zaman bile -ve benim görüşümce genellemeler yapmazsa zaten fazla bir değer taşımaz- her zaman benzemezliğin farkındadır. Meslekten bir tarihçinin öğrendiği ilk ders, Britanya monarşisinin 1797 ile 1997'deki durumu gibi, ilk bakışta aynı gibi görünen hallerdeki anakronizmi ya da farklılıklarını gözlemektir. Ne de olsa tarih yazma, geleneksel biçimde spesifik ve tekrarlanamaz yaşamlar ile olayların kaydedilmesinden çıkmıştır. Hayır, benim anlatmak istediğim, geçmişti bugün için açıkça temelden yetersiz bir kılavuz durumuna getiren tarihsel dönüştülerdir. Tokugawa Japonyası'nın tarihi bugünkü Japonya'yla ve 1997'deki Çin'deki T'ang hanedanıyla ilintili olsa bile, ikisinin de basitçe kendi geçmişlerinin değişmiş hallerdeki birer devamı olduğunu varsayımanın bir yararı yoktur. Böylese hızlı, derin, dramatik ve süreğen dönüşümler on sekizinci yüzyıl sonundan, bilhassa da yirminci yüzyıl ortasından beri dünyanın başlıca özelliklerinden birisidir.

Bu tür yenilikler şimdilerde o kadar genel ve apaçık bir durumu yansıtmaktadır ki, özellikle ABD gibi tarihi aralıksız devrimci dönüşümler çağına denk gelen toplumlarda ve bu toplumlardaki, kendi gelişimlerinin değişik anlarında fiilen her şeyi

yeni bir keşif olarak görünen gençlerin gözünde temel kuralı oluşturuğu bile varsayılmaktadır. Bu anlamıyla hepimiz birer Columbus olarak büyütük. Tarihçilerin daha geri plandaki işlevlerinden birisi de, yeniliğin mutlak anlamda evrensel olmadığına ve olamayacağına işaret etmektir. Bugün birisinin çıkış da seksen zevk almanın mutlak anlamda yeni bir yolunu, diyelim insanlığın daha önce hiç bilmediği bir "G noktası"nı keşfettiği iddiasına hiçbir tarihçi bir an için bile olsa itibar edemez. Hangi türde ilişki kurarlarsa kursunlar, cinsel partnerler arasında yapılabilecek şeylerin sayısının, cinsel ilişkinin uzunluğunun ve bu ilişkiye tüm dünyada giren insanların sayısının sonsuz olmadığı dikkate alındığında, burada mutlak yeniliğin gündemde olmadığı büyük bir rahatlık ve kesinlikle söylenebilir. Genellikle toplumsal ve biyografik sembolizmin yatak odası tiyatrosunun kostümleri ve dekoru gibi, cinsel pratikler ve bu pratiklere karşı tutumlar da kesinlikle değişmektedir. Herhalde cinsel moda dalgası da, tüm diğer moda dalgaları gibi, bugün geçmişe kıyasla daha hızlı değişmektedir. Ancak tarih, her zaman için modayı ilerlemeyle karıştırmamaya karşı yararlı bir uyarıdır.

Peki, tarih benzeri görülmedik şeyler hakkında başka ne söyleyebilir? Aslında bu, insanın evriminin doğrultusu ve mekanizmasıyla ilgili bir sorudur. Zira, hoşa gitsin gitmesin (ki bundan hoşlanmayan tarihçilerin sayısı hiç de az değildir), tek nedeni hepimizin yanıtını bilmek istememiz olsa bile, tarihte kaçılacak bir temel soru vardır. O da şudur: İnsanlık mağara adamından uzay gezğini durumuna, eski devirlerdeki uzun, ağı dişli kaplanlardan korktuğumuz zamandan nükleer patlamalardan korktuğumuz bir zamana (yani, doğanın getirdiği tehlikelerden değil, biz insanların, kendimizin yarattığı şeylerden korktuğumuz bir çağ'a) nasıl gelebilmiştir? Bu soruyu tarihin özüyle ilgili bir sorun yapan şey, insanların -yakın zamanlarda eski devirlere göre daha uzun boylu ve daha kilolu olmakla birlikte- biyolojik açıdan yazılı kayıtların ilk anlarındakiyle aynı kalmalarıdır. Üstelik bu süre çok uzun da değildir; ilk şehrin kuruluşundan bu

yana herhalde 12.000 yıl kadar, tarımın icadından bugüne kadar ise belki biraz daha uzun bir süre geçmiştir. Biz antik Mezopotamyalılar ya da Çinlilerden daha zeki değiliz. Fakat insan topluluklarının yaşama ve faaliyet gösterme biçimlerinde o zamandan beri çok köklü değişiklikler olduğu da gerçektir. Yeri gelmişken değinelim, bu özel amaca hizmet eden sosyo-biyolojinin anlamını yitirmiş olması bundan dolayıdır. Ayrıca, biraz daha tereddütlü olsam bile, çeşitli tipteki insanların topluluklarının (hem Eskimoların hem Japonların) ortak özellikleri üzerinde odaklanan belli türdeki bir toplumsal antropolojinin anlamını yitirmiş olmasının da bundan kaynaklandığını ekleyeceğim. Zira, biz dikkatimizi kalıcı olanda yoğunlaştırsak bile, tarihsel bir değişim olamayacağına, yalnızca değişik bileşimler ve seçeneklerin söz konusu olabileceğine inanmadığımız sürece açıkça neyin değişmiş olduğunu açıklayamayız.

Bu noktayı biraz açayım. İnsanlığın tarihsel evriminin izini sürmenin amacı, gelecekte olacakları önceden görmek değildir. Tarihsel bilgi ve anlayışın, eylemleri ile planlarını falcılığa, astrolojiye ya da sadece açık iradeciliğe dayandırmak istemeyen birinin gözünde temel önem taşıması bu durumu değiştirmez. Bir at yarışının tarihçilerin bize mutlak bir güvenle anlatabilecekleri tek sonucu, yarışın koşulmuş olduğunu Dolaşıyla, insanın yazısıyla ilgili umutlarımızın -ya da korkularımızın- haklı gereklelerini keşfetmek ya da tasarlamak hiçbir şekilde mümkün değildir. Tarih, onun hedefini ister bitmek bilmeyen bir evrensel ilerleme, ister komünist bir toplum ya da başka bir şey olarak kavrayalım, laik bir eskataloji* değildir. Bu tür hedefler bizim tarihe yüklediğimiz, ama ondan türemeyeceğimiz şeylerdir. Tarihin yapabileceği, genelde tarihsel değişimin, özelse ise insan toplumlarının son birkaç yüzyılda dramatik ölçüde hızlanmış ve kapsamlı değişikliklerle gerçekleştiği dönüşümlerinin genel şemaları ile mekanizmalarını

*) İnsanın ve dünyanın sonunu, öbür dünyayı anlamaya çalışan Tanrıbilim kolu. (ç.n.)

keşfetmektir. İşte, çağdaş toplumla ve onun gelecekteki ola-naklarıyla doğrudan ilintili olan şey, tahminler ya da umutlar-dan ziyade budur.

Böylesi bir proje tarih analizi için analitik bir çerçeveyi gerekli kılar. Analitik bir çerçeve de, insanı olaylarda belli bir istikamette seyreden değişimin (öznel ya da çağdaş dilekleri-miz ve değer yargılarımız ne olursa olsun) gözlemlenebilir ve nesnel bir ögesine, şöyle ki, insan türünün kol ve kafa emeği, teknoloji ve üretimin düzenlenmesi gibi vasıtalarla doğa güçle-rini kontrol altına almaktaki ısrarcı ve giderek artan yetenekle-rine dayanmak zorundadır. Bu analizin gerçekliği, tarih boyun-ca insanın yeryüzündeki nüfusunun -kayda değer bir tersine gi-diş olmadan- artışıyla ve üretim ile üretim kapasitesinin -özel-likle son birkaç yüzyıldaki- büyümesiyle gösterilmiştir. Ben ki-şisel olarak, gerek bir istikamette ilerleyen bir sürecin asıl anla-mında olsun, gerekse içimizden çok azi bunu potansiyel ya da fiili bir iyileşme diye görmeyeceği için, bu tabloyu ilerleme olarak adlandırmaktan rahatsızlık duymuyorum. Fakat, onu na-sıl adlandırırsak adlandırıralım, insanın tarihini anlamayı amaç-layan gerçek girişimler bu eğilimi kendi çıkış noktası olarak de-ğerlendirecektir.

İste, Karl Marx'ın tarihçilerin gözündeki son derece önem-li yeri buradan gelmektedir, çünkü Marx kendi tarih anlayışı ve analizini bu temelde kurmuş, üstelik şimdkiye kadar ondan başka hiç kimse bunu başaramamıştır. Ben Marx'ın tamamen doğru şeyle söylediğini, hatta yeterli olduğunu iddia ediyor değilim, yalnız onun yaklaşımı. Ernest Gellner'in (üstelik hiç kimse Marksizme bu seçkin araştırmacıdan daha uzak değildi) ifade ettiği biçimyle, tarihte onsuz olmaz bir yere sahiptir:

İnsanlar, Marksist şemaya ister olumlu ister olumsuz bir göz-le baksınlar, şimdkiye kadar Batı'da ya da Doğu'da onun kadar bütünlüklü, iyi ifade edilmiş bir rakip model çıkmış değildir. İnsanlar düşüncelerini bir şemaya bakarak ortaya koymak zo-runluluğunu hissettikleri için, Marksist tarih kuramını kabul

etmeyenler bile (belki de özellikle onlar), olumlu gördükleri şeylerin söyleyecekleri zaman Marksist fikirlerden güç almaya eğilimlidirler.¹

Başka bir deyişle, Marx'a gönderme yapmayan, onun başladığı yerden başlamayan hiçbir tarih tartışmasının ciddi olduğundan söz edilemez. Bu çıkış noktası da temelde -Gellner'in da kabul ettiği gibi- materyalist bir tarih anlayışıdır.

Tarih sürecinin bir analizi, doğrudan bizimle ilintili olan çeşitli soruları gündeme getirecektir. Çok açık bir örneğe bakalım. Yazılı tarihin büyük bölümünde insanların çoğu (diyelim, nüfusun yüzde 80-90'ı) temel yiyecek maddelerinin üretimiyle uğraşıyorlardı. Oysa bugün, Kuzey Amerika'da görüldüğü gibi, bir ülkede yaşayanların yüzde 3'ünü oluşturan tarımsal nüfus yalnızca geri kalan yüzde 97'lik kısmını besleyecek yiyeceği üretebilmekle kalmıyor, aynı zamanda dünya nüfusunun önemli bir kısmını besleyebilecek miktarda üretim de yapabiliyor. Yine, sanayi çağının büyük bölümünde, mamul malların ve hizmetlerin üretimi -emek yoğun süreçleri içermemiş- zamanlar bile- muazzam kalabalıktaki ve giderek büyüyen bir işgücünü gerektiriyordu, oysa şu anda bu eğilimin hızla gerilemeyeceğini görüyoruz. Tarihte ilk defa olarak insanlığın büyük çoğunluğu artık -İncil'deki deyişle- "ekmeğini alının teriyle kazanmak" zorunda değildir. Bu durum, yakın tarihe özgü olan bir gelişmedir. Batı dünyasında köylü nüfusun azalışı -uzun süre önce- tahmin ediliyor olsa bile- 1950'li ve 1960'lı yıllara kadar can alıcı boyutlara ulaşmamıştı. Çiftçiler dışındaki toplumsal açıdan zorunlu üretken işgücünün sayısının azalışı ise (ilginçtir, Marx bu durumu tüm insanlar için öngörmüş olsa bile) daha da yakın zamanlara ait bir olgudur ve dinsel nitelikli işlerin artışıyla maskelenmekte, ya da dengelenmektedir. Kuşkusuz bu iki eğilim de henüz global çaplı bir fenomen olmayıp, bölgesel bir nitelik taşımaktadır. Öyleyse, insanlığın dünyevi işler yapısında

¹⁾ *Times Literary Supplement*, 16 Mart 1984.

bu kadar temel bir dönüşümün gerçekleşmesi mutlaka geniş kapsamlı sonuçlar doğuracaktır, çünkü insanların çoğunun (en azından Marshall Sahlins'in "taş devri bolluğu" diye nitelediği çağın bitişinden beri) benimsediği tüm değer sistemi, emeğe kaçınılmaz bir olgu (insanın varoluşunun temeli) olarak ihtiyaç duymaya göre ayarlanmıştır.

Tarihin, bu değişimin kesin sonuçlarını keşfetmekte basit bir formülü ya da değişimin yaratması muhtemel olan ya da zaten yaratmış olduğu problemlerine uygun çözümleri yoktur. Fakat tarih, problemin *bir* boyutunu, şöyle ki toplumsal açıdan bir yeniden bölüşümün gerçekleştirilmesine ihtiyaç olduğunu kesin olarak saptayabilir. Tarihin büyük bölümünde, ekonomik büyümeyenin temel mekanizması, insanın durumunda daha fazla iyileşme sağlamaya yönelik (gerci amaç her zaman bu da olmamıştır) yatırımlarla ve şu ya da bu kimlikteki azınlıklar aracılığıyla üretim yapma yeteneğiyle ürettiği toplumsal artığın temelliğ edilmesi olmuştur. Büyüme, eşitsizlikle birlikte yürümektedir. Şimdiye kadar bu eğilim bir ölçüde, Adam Smith'in dikkat çektiği üzere, gelişmiş ekonomilerdeki emekçileri Kızılderili reisinden maddi açıdan daha da iyi duruma getiren ve genellikle her kuşağı kendisinden öncekilerden daha varlıklı kılan toplam zenginlikteki müthiş artışla dengelenmiştir. Fakat gelişmiş ekonomilerin emekçileri bu kazanımları, ne kadar mütevazı boyutlu olursa olsun, üretim sürecine katılarak (yani bir iş yaparak, ya da köylüler ve zanaatkârların yaptığı gibi geçinebilmek için ürünlerini pazarda satarak) elde etmişlerdir. Köylülerin durumunda kendi kendine yeterli olma düzeyi, gelişmiş dünyada ciddi ölçülerde gerilememiştir.

Bir an için artık üretme ihtiyacı olmayan bir nüfus düşünelim. Bu insanlar neyle yaşarlar? Ayrıca, şirketler üzerinde yükselen bir ekonomi için de aynı ölçüde yaşamsal olan, ekonominin ilk önce ABD'de, daha sonra diğer ülkelerde giderek bu insanların alışverişlerine bağımlı olmaya başladığı kitlesel pazara ne olacaktır? Bu insanlar şu ya da bu şekilde emekli aylıkları

gibi kamusal ödemelerle ve diğer sosyal güvence ve refah araçlarıyla (yani, toplumsal yeniden bölüşüme dayalı bir politik ve yönetsel mekanizmayla) yaşamak zorundadırlar. Son otuz yılda bu refah mekanizması müthiş derecede, tarihteki en büyük ekonomik patlamadan güç alarak ve bazı ülkelerde gerçekten çok cömert bir ölçekte genişlemiştir. Hem Batı'da hem Doğu'da, büyük bölümü bir iaşe formu şeklinde olan devlet sektörünün (başka bir deyişle, kamu istihdamının) muazzam ölçüde büyümesinin de buna benzer etkileri olmuştur. Bir yandan şimdiki (ya da diyelim 1977'deki) asgari gelir, sağlık, sosyal yardım ve eğitim alanındaki refah harcamaları, önde gelen OECD ülkelerindeki toplam kamu harcamalarının yarısı ile üçe ikisi arasındaki bir dilimini oluştururken, öbür yandan yine bu ülkelerde toplam hane gelirlerinin yüzde 25'i ile yaklaşık yüzde 40'ı arasındaki bir dilimi kamu istihdamından ve sosyal fonlardan gelmektedir.

Bu ölçüdeki bir yeniden bölüşüm mekanizması şimdiden ortaya çıkmıştır ve bu mekanizmanın kurulduğu bir yerde ortadan kaldırılma ihtimalinin de fazla olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Reagan'in Başkan McKinley ekonomisine geri Dönme rüyası da buna benzemektedir. Yalnız burada iki noktaya dikkat edelim. Birincisi, görebileceğimiz gibi bu mekanizma (dayattığı vergi yükleri nedeniyle), özellikle de ekonomik güçlüklerin yaşandığı bir dönemde, Batı'da hâlâ ekonomik büyümeyen ana motoru olan girişimci kârlar üzerinde gerçek baskılar yaratmaktadır. Bugünlerde bu mekanizmayı parçalayıp ortadan kaldırıma yönelik baskıların çoğalmasının nedeni de budur. Fakat, ikincisi, bu mekanizma, üretimin çoğunuğun gereksinimlerinden fazla olabileceği bir ekonomi düşünülerek tasarlanmış değildi. Tam tersine bu mekanizma, örneğine rastlanmayan bir tam istihdam döneminde kurulmuş ve bununla desteklenmiştir. Üçüncüsü, yine bu mekanizma, yoksullar yasası gibi, bir asgari gelir (her ne kadar bu asgari gelir düzeyi 1930'larda bile düşünülebilcek olandan daha cömert bir düzeye çıkışsa da) sunmak üzere tasarlanmıştır.

Dolayısıyla, bu mekanizmanın iyi işlediğini ve kapsamının genişletildiğini varsaysak bile, benim tasarladığım koşullarda ekonomik ve her türden eşitsizliği (gereksiz çoğunluk ile geri kalanlar arasında görülen bir eşitsizlik gibi) artırıp şiddetlendirilebilir. Ekonomik büyümeyenin, bazı işleri tamamen ortadan kaldırırmakla birlikte, başka bir yerde daha fazla şey sağlayarak bir denge kurabileceğinin şeklindeki geleneksel varsayıma artık güvenilemez.

Bu içsel eşitsizlik bazı açılardan, zengin ve gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler azınlığı ile yoksul ve geri kalmış dünya çoğuluğu arasındaki bilinen ve giderek büyümekte olan eşitsizliğe benzemektedir. İki durumda da uçurum büyümekte, hatta giderek derinleşmektedir. İki durumda da bir pazar ekonomisiyle sağlanan ekonomik büyümeye (ne kadar etkileyici olursa olsun), yeryüzündeki sanayi sektörünü büyütmeye eğilimli olsa ve kendi içindeki zenginlik ile gücü yeniden paylaşırma -örneğin, ABD'den Japonya'ya doğru- sürecine girse bile, belli ki ülke içindeki ya da uluslararası boyutlu eşitsizlikleri otomatik olarak ortadan kaldıracak etkinlikte bir mekanizma da olmayıstır.

Ahlâk, etik ve toplumsal adalet gibi olguları bir kenara bırakırsak, bu durum ekonomik ve politik açıdan ciddi problemler yaratmaktadır ve bu problemleri şiddetlendirmektedir. Bu tarihsel gelişmeler üzerinde şekillenen eşitsizlikler hem güçte hem de zenginlikte eşitsizlikler olduğu için, onları kısa vadede dikkate almamak mümkündür. Aslında bugün için güçlü devletler ile sınıfların çögünün özlemi çektiği şey budur. Yoksul insanlar ile yoksul ülkeler zayıftır, örgütsüzdür ve teknik açıdan yetersizdir: Üstelik bu durum bugün için geçmiş dönemlere göre daha belirgindir. Kendi ülkelerimiz içinde yoksulları gettolara ya da mutsuz bir alt sınıf olarak kendi kaderlerine terkedebiliriz. Zenginlerin yaşamlarını özel -ve devletin- güvenlik güçleriyle korunan elektronik mekanizmaların arkasına saklayabiliriz. Britanyalı bir bakanın Kuzey İrlanda hakkında kullandığı bir deyişi aktarırsak, "kabul edilebilir bir şiddet düzeyi" yerleştirmeye çalışabiliriz.

Onları uluslararası düzeyde bombalayabilir ve yenilgiye uğratabiliriz. Şairin yirminci yüzyıl başındaki emperializm dönemini hakkında yazdığı dizelerdeki gibi:

Bizim Düstur silahımız vardı,
Onlarinsa yoktu.

Batı'yı korkutan tek Batılı olmayan güç onları evinde vurabilecek tek güctü: SSCB ve artık o da yok.

Kısacası, ekonominin, geçmişte hep öyle olduğu için, bugünkü kriz başka bir global patlama evresine zemin hazırlayınca kendisine bir şekilde çeki düzen vereceği, yoksul ve hoşnutsuz olanların içerisinde olsun dışında olsun sürekli kontrol altında tutulabileceği varsayılmaktadır. Birincisi herhalde akla yatkın bir varsayımdır, fakat sadece dünya ekonomisinin, devlet yapıları ile politikalarının ve gelişmiş dünyyanın bugünkü "Kondratieff" aşamasından çıkışacak olan uluslararası şablonun, 1950'ler-1970'ler dönemine göre (iki dünya savaşı arasındaki son genel seküler kriz döneminden sonra gözlendiği gibi) köklü ve dramatik farklılıklar sergileyeceğini pratikte kesin olduğunu da kabul edersek. İşte bu, tarihin bize hem kuramsal hem de ampirik gerekçelerle anlatabileceği şeylerden birisidir. İkinci varsayıım ise kısa vade dışında pek akla yatkın görünmemektedir. Yoksulların artık, ister ulusal düzeyde ister uluslararası düzeyde olsun, 1880'ler ile 1950'ler arasındaki dönemde görüldüğü şekillerde protesto, baskı yapma, toplumsal değişim ve devrim uğruna harekete geçirilemeyeceğini varsaymak mantıklı olabilir, ama politik, hatta askeri güçler olarak -özellikle refah karşılığında satın alınmadıkları koşullarda- kalıcı bir pasiflik içine girdiklerini söylemek de kesinlikle doğru bir şey değildir. Bu da tarihin bize anlatabileceği başka bir şeydir. Tarihin anlatamayacağı şeyleler gelecente neler olacağdır, hangi problemleri çözmek zorunda kalacağımızdır.

Artık bitirmek istiyorum. Pratikte, tarihin bize çağdaş toplumlar hakkında anlatabileceği şeylerden çögünün tarihsel

deneyim ile tarihsel perspektifin biraraya gelmesi üzerinde yükseldiğini kabul ederim. Geçmiş hakkında başka insanlardan daha fazla şey bilmek tarihçilerin işidir. Kaldı ki, benzerlikler ile farklılıklar -kuramın yardımıyla ya da yardımcı olmadan- ayırt etmeyi öğrenemeyenler zaten iyi tarihçiler olamazlar. Örneğin, son kırk yıldaki politikacıların çoğu 1930'lu yılların koşullarına (Hitler'in yeniden sahneye çıkıştı, Münih antlaşması ve diğer işaretler) benzeyen bir uluslararası savaş tehlikesi bulunduğu yorumunu yaparken, uluslararası politikayla ilgilenen tarihçilerin çoğu, ortada kendine özgü (*sui generis*) bir durum bulduğunu doğal olarak kabul etmekle birlikte, 1914'ten önceki dönemde görülen benzerliklerden de etkilenip kaygıya kapılmışlardır. 1965 yılında bu tarihçilerden birisi, 1914'ten önceki silahlanma yarışıyla ilgili olarak "Dün Caydırıcıdır" başlığını taşıyan bir yazı kaleme almıştır. Ne yazık ki, tarihsel deneyimin tarihçilere öğrettiği şeylerden birisi de hiç kimsenin tarihten ders almıyor olmasıdır. Fakat biz yine de insanlara bir şeyler öğretmeyi denemeye devam etmeliyiz.

Daha genel olarak (ve bu, tarihin derslerinin çok ender olarak öğrenilmesi ya da umursanmasının nedenlerinden birisidir), dünya, görüşümüzü engelleyen iki güçlü etkenle karşı karşıyadır. Bu etkenlerden daha önce değindiğim bir tanesi, mekanik modeller ve araçlardan yararlanmayı öngören, tarihsel olmayan, problem çözmeyi düşünen bir mühendislik yaklaşımıdır. Mühendislik yaklaşımının çeşitli alanlarda harika sonuçlar elde etmiş olmakla birlikte herhangi bir perspektifi yoktur ve kendi modeline baştan yüklenmiş olmayan hiçbir veriyi dikkate alamaz. Nitekim tarihçilerin bildikleri başka bir şey de, bizim böyle bir modelde tüm değişkenleri yüklememişimiz, modelin dışında kalan diğer şeylerin asla eşit olmadığıdır. (SSCB tarihinin ve onun yıkılışının hepimize öğretmiş olması gereken bir derstir bu.) Diğer yaklaşma da daha önce değinmiştim. Bu da tarihin irrasyonel amaçlar uğruna sistemli biçimde çarpıtılmasıdır. Yine daha önce sözünü ettigim bir noktaya dönersek, tüm rejimlerin kendi

gençlerine okulda bir miktar tarih öğretmelerinin nedeni nedir? Kuşkusuz buradaki amaç, onların toplumlarını ve toplumlarının nasıl değiştigini anlamaları değil, kendi ülkelerini (diyelim ABD'yi, İspanya'yı, Honduras'ı ya da Irak'ı) onaylamaları, ülkeleriyle iftihar etmeleri, iyi yurttaşlar olmalarıdır. Aynı saptama elbette hareketler ve davalar için de geçerlidir. Bir esin kaynağı ve ideoloji olarak tarih, kendi bağlarında kendini haklı çıkaran bir mite dönüşme eğilimi taşımaktadır. Modern ulusların ve milliyetçiliklerin tarihinin gösterdiği gibi, bundan daha tehlikeli bir göz bağı olamaz.

Bu göz bağılarını kaldırılmaya çalışmak, onları en azından birazcık ya da zaman zaman aralamak tarihçilerin işidir. Tarihçiler, bunu yapabildikleri kadarıyla, ders çıkarmakta yaygın bir gönülsüzlük var olsa bile, çağdaş toplum hakkında hepimizin yararlanabileceği şeyler anlatabilirler. Ne şans ki üniversiteler, tarihçilere bunu başarma olanağının sunulduğu, hatta bu doğrultuda cesaretlendirildikleri bir eğitim sisteminin parçasıdır. Yalnız bunun her zaman böyle olmadığını da eklemeliyim, zira tarih mesleği, büyük ölçüde, rejimlerine hizmet etmeyi ve onları haklı çıkarmayı iş edinmiş bir insanlar topluluğu olarak gelişmiştir. Üstelik bu tablo evrensel düzeyde hâlâ geçerlilik taşımaktadır. Ancak, üniversiteler eleştirel bir tarihin kolaylıkla uygulanabileceği yerler haline geldiği ölçüde, burası gibi kuruluş yıldönümünü kutlayan ve çağdaş toplumda bize yardımcı olabilecek her üniversite bu fikirlerin ifade edileceği iyi birer yer olacaktır.

İLERİYE BAKMAK: TARİH VE GELECEK

Bu metin London School of Economics'de David Glass'in anısına verilen ilk ders olarak sunulmuş ve ayrıca LSE ile New Left Review'da (125. Şubat 1981) yayınlanmıştır. Elinizdeki derlemeye ise biraz kısaltılarak aktarılmıştır.

Şu anda ilkini dinlemekte olduğunuz bu dersler David Glass'in anısına düzenlenmiştir. Glass, kendisiyle uzun süre birlikte çalıştığım, London School of Economics'de ders veren ve ününü büyük oranda bu kurumda bulunmasına borçlu olan en seçkin bilimcilerden birisiydi. Ayrıca Glass'in, oradaki herkesin lâyık olmadığı bir zamanda en güzel geleneklerden (toplumu daha iyi anlamayı amaçlayan, içgüdüsel bir radikalizm taşıyan, öğrencileri kendileri gibi ağızlarında gümüş kaşıklarla doğmamış olan bir kurumda görülen gelenekler) birisini temsil ettiğini ekleyebilirim. Glass'in demografi (yaşadığı süre boyunca Britanya'da bu dalın en seçkin uygulayıcısıydı) konusunda kaleme almış olduğu ilk kitabı, "işçi sınıfının çocuklarına ekonomik ve

toplumsal sıkıntılarla katlanmak zorunda kalmadan yetişebilecekleri koşulları sunma" çağrısıyla bitirmiş olması bu kimliğine tipik bir örnektir. Glass, büyük Dr. William Farr'dan beri Royal Society'ye* seçilen ilk sosyal bilimci olmanın gururunu taşıyor, çünkü kendisini (Farr gibi), sadece toplumla ilgilenmekle kalmayan, ayrıca toplum *içinde* ve toplum *için* çalışan bir sosyal bilimci olarak görüyordu.

İşte bu yüzden, onun anısına adanmış olan bu derslerin "toplumsal eğilimler" (ben bu kavramla, toplumsal gelişmenin doğrultusunu ve bu konuda neler yapılabileceğini irdelemeyi kastediyorum) hakkında olması son derece doğaldır. Bu da mümkün olduğu ölçüde geleceğe bakmayı içermektedir ve riskli, sık sık hayal kırıklığı doğurucu, ama ayrıca yapılması zorunlu bir çalışmadır. Gerçek dünyaya ilgili bütün öngörüler, önemli ölçüde, geçmişte olmuş olan şeylere, yani tarihe bakanarak gelecek hakkında yapılan çıkarımlara dayanmaktadır. Dolayısıyla tarihçinin konuya ilintili olarak söyleyebilecek şeyleri olmalıdır. Buna karşılık, tarih, geçmiş ile gelecek arasında bir çizgi bulunmadığı için bile olsa, gelecekten kaçamaz. Benim şu anda ağızından çıkışmış olan şeyler bile geçmişe aittir. Söylemek üzere olduğum şeyler ise geleceğindir. İkisi arasında bir yerde, eğer dilerseniz "şu an" diyebileceğiniz, farazi ama sürekli hareket halinde olan bir nokta vardır. Her bahisçinin bildiği gibi, geçmiş ile geleceği ayrı biçimde ele almayı sağlayan teknik nedenler olabilir. Ayrıca şimdiki zamanı geçmişten ayırmayı sağlayan teknik nedenler de olabilir. Biz geçmişten, zaten ona yöneltilmemiş olan sorulara *doğrudan* yanıtlar vermesini isteyemeyiz, ama geçmişin arkada bıraktığı şeylerdeki dolaylı yanıtları okumakta tarihçiler olarak yaratıcılığımızdan yararlanabiliriz. Buna karşılık, anket düzenleyen herkesin bildiği gibi, şimdiki zamana, yanıtlanabilecek her türden soruyu (yanıtlandığı ve kaydedildiği anda, ayrıca -kesin bir şekilde-

*) 1660'da kurulan, Büyük Britanya'nın en eski bilim derneği. (ç.n.)

geçmişe, ama yakın geçmişe ait olacağını bilsek de) yöneltebiliriz. Yine de geçmiş, şimdi ve geleceğin bir süreklilik oluşturduğu bellidir.

Bundan başka, tarihçiler ve filozoflar bazlarının yaptıkları gibi geçmiş ile geleceği kesin biçimde ayırmak istedikleri zaman, başka hiç kimse onların peşinden gitmeyecektir. Tüm insanlar ve toplumlar geçmişte (ailelerinin, topluluklarının, uluslararasıların ya da diğer referans gruplarının, hatta kişisel belleklerinin geçmişinde) kök salmıştır ve hepsi de kendi konumlarını geçmişlerine bakarak -olumlu ya da olumsuz bir şekilde- tanımlamaktadır. Bugün bu eğilim her zamanki kadar çok görülmektedir; hatta insanın neredeyse "her zamankinden daha çok" diyesi bile正在生长. Dahası, bilinçli insan eyleminin öğrenme, bellek ve deneyime dayalı olan çok büyük bir kısmı, geçmişle, şimdıyla ve gelecekle durmadan yüzleşen, muazzam genişlikteki bir mekanizmayı oluşturmaktadır. İnsanlar geçmişi belli bir şekilde okuyarak geleceği önceden görmeye çalışmamazlık edemeler. Brakın devlet politikası oluşturmayı, insan yaşamının sıradan bilinçli süreçleri bile geleceği görmeye çalışmayı gerektirir ve insanlar bu çabalarını elbette, genel olarak geleceği geçmişle sistematik bir bağının bulunduğu, buradaki geçmişin de koşulların ve ortamların keyfi biçimde sıralanmasından ibaret olmadığı gibi doğru bir varsayıma dayandırırlar. İnsan toplumlarının yapıları, onların yeniden üretim, değişim ve dönüşüm süreçleri ile mekanizmaları, olması muhtemel şeylerin sayısını kısıtlamayı, olacak şeylerin bir kısmını belirlemeyi ve diğer etkenleri de daha fazla ya da daha az mümkün hale getirmeyi sağlayacaktır. Bu tabii belli (güya sınırlı) ölçüde bir öngöründe bulunma uskunu içermektedir, yalnız, hepimizin bildiği gibi, kesinlikle başarılı tahminler yapmayla aynı şey değildir. Ayrıca, öngörülemezliğin (apaçık nedenlerden dolayı), gelecekte belirsizliğin -en az değil- en fazla göründüğü kısımlarda yoğunluğu da akılda tutmaya değerdir. Meteorologların bize ilk bahardan sonra yaz mevsiminin geleceğini söylemelerine gerek yoktur.

Benim görüşümce, geleceği bir ölçüde tahmin etmek istenilir, mümkün, hatta gerekli bir şeydir. Geleceği tahmin etmek, ne geleceğin belirlenmiş olduğunu, ne de -öyle olsaydı bile- bilinebileceğini içerir. Üstelik alternatif tercihler ya da sonuçlar olmadığı düşüncesini kapsamadığı gibi, tahminde bulunanların haklı olduğu düşüncesini hiçbir şekilde kapsamaz. Benim aklımdaki sorular daha çok şöyledir: Ne kadar öngörü? Ne türde öngörü? Öngörü nasıl geliştirilebilir? Tarihçiler bu öngörüyü nereye uydururlar? Bu sorulara yanıt verebilen biri çıksa bile, kuramsal ya da pratik nedenlerle gelecekte bizim bilemeyeceğimiz, fakat en azından çabalarımızı daha etkin bir şekilde yoğunlaştıracak olacak.

Yalnız bu soruları ele almaya geçmeden önce, bir an için, hem teşhis koyma işlevinin çoğu tarihçi arasında neden tutulmadığını sormama: hem de geleceği iyileştirmeye ya da problemlerini ele almaya, Marksistler gibi geleceğin bilinmesinin istenilir ve pratikte gerçekleştirilebilir bir şey olduğu düşüncesine sıkı sıkıya bağlı tarihçiler arasında bile neden bu kadar az entellektüel çaba harcandığı üzerinde durmama izin verin. Tarihsel öngörünün sicili -ölçülü bir dil kullanırsak- yamalı bohçaya benzer. Hepimiz, gelecek hakkında birtakım öngörülerde bulunarak kendi yüzümüzü kara çıkarırız. Burada alınabilecek en güvenli tutum, mesleki faaliyetlerimizin "dün" sona erdiğini varsayıarak kehanette bulunmaktan kaçınmak, ya da kendimizi, antik dönemlerin kâhinlerinin özelliği olan ve gazete astrologlarının bugün bile ısıtip ısıtip önmüze sürdükleri belirsizliklere hapsetmektir. Oysa kötü bir öngörü sivilinin olması başka insanları, disiplinleri ya da sözde-disiplinleri tahminde bulunmaktan alıkoymamıştır. Bugün, başarısızlıklar ve belirsizliklerden yılmadan öngöründe bulunmayla uğraşan geniş bir endüstri vardır. Rand Corporation bile umutsuzluk içinde, seçilmiş uzman gruplarına çocukların içgüdülerine danışmalarını isteyerek ve daha sonra ortaya çıkabilecek ya da çıkmayabilecek türdeki bir konsensüsten sonuçlara vararak, Delphi'nin Oracle'ının (şaka

yapmıyorum; bu özel oyunun ismi "Delphi tekniği"dir) güncelleştirilmiş bir versiyonunu yeniden piyasaya sürmüştür. Dahası, tarihçilerin, sosyal bilimcilerin ve akademik açıdan belli bir sınıflama içine sokulamayan gözlemcilerin yaptığı iyi öngörülerini gösteren çok sayıda örnek vardır. Bu noktada size Marx'tan alıntılar yapmamı istemezseniz, Tocqueville ile Burckhardt'ı da örnek gösterebilirim. Onların sözlerinin salt tesadüfi saptamalar olduğunu varsayımadığımız sürece -ki böyle bir şey mümkün değildir-, bu öngörülerin, hedef gözeterek atış yaptığımızda ne vurmayı bekleyebileceğimizi ve isabet oranımızı ne kadar artıracabileceğimizi bilmek açısından irdelenmeye değer yöntemlere dayandığını kabul etmek zorundayız. Buna karşılık, başarısız öngörülerin nedenleri de aynı mantıkla irdelenmeye değerdir.

Bu tür nedenlerden birisi ne yazık ki insan arzusunun gücüdür. İnsanların yaptığı öngörüler de meteorolojinin yaptığı tahminler de güvenilemez ve kesin olmayan çabaları yansıtır, yine de hiç kimse bu tür tahminlerden vazgeçmeyi düşünmez. Öbür yandan, meteorolojiden yararlanan insanlar hava koşullarını değiştiremeyeceklerini, (ya da, eğer öyle düşünmeyi tercih ederseñiz) henüz değiştiremeyeceklerini bilirler. Kendi hareketlerini, değiştiremeyecekleri şyeden en iyi yararlanabilecekleri bir şekilde planlarlar. Tek tek bireyler de herhalde aynı çerçevede tahmin yapmaktadır. Merhum kayınpederim, doğru biçimde Avusturya'nın Hitler'den kurtulamayacağı sonucuna vardıktan sonra, 1937'de işini Viyana'dan Manchester'a taşmış, ama Viyana'daki diğer Yahudiler onun kadar mantıklı düşünmemişlerdi. Yine de insanlar, kollektif olarak, tarihsel öngörülere, geleceği değiştirebilmelerini sağlayacak bilgileri edinmek için bakmaya eğilimlidirler. İnsanların bazı -önemli ya da önemsiz- kararlarının gelecek için açıkça bir farklılık yarattığını düşünürsek bu bekleniyi tüมüyle yabana atmamalıyız. Yine de böyle bir bekleni, tahmin yapma sürecini genellikle olumsuz biçimde etkilemektedir. Demek ki tarihsel tahminler, meteorolojinin tahminlerinden farklı olarak, onların çeşitli gerekçelerle (genellikle

de anlattıklarından hoşlanmadığımız için) olanaksız ya da istenmeyen şeyler olduklarını düşünenlerin yorumuyla birlikte aktarılır. Tarihçiler ayrıca, ideolojileri ne olursa olsun hava tahminlerine düzenli ve üstelik acil olarak ihtiyaç duyan türden sağlam müşterileri (denizciler, çiftçiler, vb.) olmamalarının getirdiği dezavantajdan da olumsuz yönde etkilenirler.

Özellikle politika alanında, geçmişten bir şeyler öğrendiklerini ilan etmek yerine, ondan dersler çıkarma ihtiyacıında olduklarını söyleyen, ama aslında hepsi de tarihi esas olarak yapmak istedikleri şeyleri haklı çıkarmak için kullanan insanlarla kuşatılmış durumdayız ve bu manzara ne yazık ki tarihçilerin öngöründe bulunma yeteneklerini iyileştirme konusunda fazla teşvik edici bir öğe değildir.

Fakat bu noktada sadece müşterileri de suçlayamayız. Kâhinler de bu suçtan paylarına düşeni almak zorundadırlar. Marx, kendi inandığı biçimyle onun kaçınılmazlığını gösteren tarihsel analizi geliştirmeden önce, daha doğrusu, proletarya hakkında çok fazla şey öğrenmeden önce, insanlık tarihi için belli bir hedefe (komünizme), proletarya için özel bir role inanıyordu. Marx'ın öngörülerini kendi tarihsel analizinden önce yapıldığı için o analize dayandıkları söylenemez (ama bu yüzden onları yanlış da göremeyiz). Biz en azından analize dayalı öngörülerini, isteğe dayalı analizlerden ayırmaya dikkat etmek zorundayız. Dolayısıyla, kapitalist birikimin tarihsel eğilimi üzerine ünlü pasajında Marx'ın bireysel kapitalistin "kapitalist üretimin kendisinin içkin yasaları"yla (sermaye yoğunlaşması ve emek sürecinin giderek daha toplumsal bir biçiminin zorunlu olması, teknolojinin bilinçli biçimde kullanılması ve yeryüzünün kaynaklarının planlı olarak sömürülmesiyle) mülksüzleşmesini öngörmesi de, proletaryanın kendisinin bir sınıf olarak "mülksüzleştiricilerin mülksüzleştiricisi" olacağı tahmininden farklı ve daha etkili bir tarihsel-kuramsal analizden yola çıkmaktadır. Bu iki tahmin -birbiriyle bağlı olsa bile- aynı şey değildir ve ilk tahmini ikinci tahmini benimsemeden de kabul edebiliriz.

Öngörülerde bulunan insanlar olarak hepimiz (zaten öngöründe bulunmayan kim vardır ki?), bizi ayartan bu psikolojik ("ideolojik" demeyi de tercih edebilirsiniz) dürtüleri biliriz. Ayrıca hiçbirimiz öngöründe bulunmaktan kaçınmamışızdır. Tarihsel öngörülerde bulunan kişiler tahmin ettikleri toplumsal depresyonlar hakkında yüksek basınç alanları konusunda meteorologların olduğu kadar tarafsız olsalardı, tarihsel teşhisler koyma alanında şu andakinden daha ileriye gitmiş olurduk. Ben bu durumun (kara cahillikle birlikte), tahmin yapan kişinin önündeki en büyük engel olduğunu inanıyorum. Ve bu, öngörülerin, onların farkında olan insanların bilinçli eylemleriyle çarpıtılmamasından çok daha ciddi bir problemdir. Gerçi şimdiden kadar bu tür bilinçli eylemlerin sık sık ya da etkin biçimde yapılabildiğini gösteren fazla empirik kanıt yoktur. Tarih hakkında yapılabilecek en kesin empirik genellemeye, hiç kimsenin en belirgin dersleri bile umursamadığıdır (sosyalist rejimlerin tarihim politikalarını ya da Bayan Thatcher'in ekonomi politikalarını inceleyen bir öğrencinin doğrulayacağı gibi). Oidipus ne yazık ki gelecekle yüzleşmenin korkunçluğunu anlatan bir insanlık meseli olarak kalacaktır, fakat çok önemli bir farkla: Oidipus aslında babasını öldürmekten ve annesiyle evlenmekten kurtulmayı istiyordu (kâhinin doğru biçimde söylediği gibi), ama bunu başaramamıştı. Kâhinlerin çoğu ile onların müşterileri, hoş gitmeyen öngörülerden sîrf onları beğenmedikleri için bazı açılardan kaçınılabileceğini, çünkü bu öngörülerin aslında o anlamı taşımadıklarını, ya da násılsa onları geçersiz kıracak bir gelişme olacağını ileri söylemindedirler.

Daha önce ifade ettiğim gibi, zaten geniş çaplı bir tahminde bulunma endüstrisi vardır ve bu tahminlerin çoğu da gelecek teknik gelişmelerin oldukça spesifik ve esas olarak ekonomi, sivil ve askeri teknoloji alanındaki faaliyetler üzerindeki etkisiyle ilgilidir. Dolayısıyla tahmin yapmak, bir ölçüde izole edilebilecek (kuşkusuz muazzam çeşitlilikteki başka değişkenlerden etkilenmeyi de göz ardı etmeden), oldukça özgül ve kısıtlı alandaki

soruları yönetir. Ayrıca, ister kamusal ister özel nitelikli pratiklerle ilgili olsun, ılli geleceği önceden söylemeyi değil, onu doğrulamayı ya da çarpıtmayı amaçlayan muazzam miktarda öngörü de vardır. Nitekim, tahminlerin normalde koşullu biçimde yapılalarının nedeni budur. İlkesel olarak, doğrulamanın gerçek bir gelecekte mi, yoksa, incelenen maddeyle ilgisi olmayan tüm elementlerin ortadan kaldırıldığı bir laboratuvar ortamı gibi, özel olarak kurgulanmış bir gelecekte mi gerçekleşmesi burada önemli değildir. Yine, sonuçlara varan (ve çoğunlukla mantık-matematik türünde olan) önermeler de vardır. Eğer bu tür önermelere denk düşen gerçek koşullar varsa, bunların birlikte sonuçlar öngörebilecekleri söylenebilir.

Tarihsel öngörü diğer tahmin etme biçimlerinin hepsinden iki şekilde ayrılır. İlk planda, tarihçiler, diğer etkenlerin asla eşit ya da ihmäl edilebilir göstergeler olmadığı gerçek bir dün-yaya ilgi duyarlar. Tarihçiler, bu ölçüde, kuramsal açıdan akıl edebileceğimiz gibi, pazar fiyatlarının para arzıyla öngörülebilir bir ilişki içinde olacağı bir ortam kurabileceğimiz ideal bir global laboratuvar bulunmadığını bilirler. Tarihçiler, karmaşık ve değişen bütünlülerle ilgilidirler ve onların en spesifik ve dar tanımlı soruları bile ancak bu bağlam içinde bir anlam taşıyabilir. Tarihçiler, sözgelimi büyük seyahat acentalarının tahmincilerinden farklı olarak, gelecekteki tatilie çıkış eğilimleriyle başlıca kaygıları o olduğu için değil (gerçi bu alanda uzman araştırmacı olmak da mümkün), değişmekte olan bir dünya da değişen Britanya toplumu ve kültürünün diğer yönleriyle ilişkisi bağlamında ilgilenirler. Bu bakımından tarih, kendisi daha geniş kapsamlı ve karmaşık olsa bile, ekoloji gibi disiplinlere benzer. Karmakarışık bir yumaktan tek tek iplikleri çekerken ve çekmemiz gereklirken, asıl olarak yumagın kendi-siyle ilgilenmemiş olsaydık ekolojiyle uğraşıyor olur ya da tarih yapıyor olmazdık. Bu yüzden tarihsel tahminlerde bulunmakla tasarlanan şey, ilke olarak, özel ilgi alanları olan insanların yönetmek isteyecekleri tüm spesifik tahmin sorularına

yanıt verme araçları -en azından potansiyel olarak ve kuşkusuz yanıtlanabildikleri ölçüde- kapsayan genel bir yapı ve doku sunmaktadır.

İkincisi, kuramcılar olarak tarihçiler, tahminde bulunmaya kendi görüşlerini doğrulatmak amacıyla ilgi duymazlar. Üstelik onların öngörülerinin çoğu, kendilerinin ya da daha sonraki bir kuşağın ömrü boyunca, doğa bilimlerindeki tarihsel bilimlerin, örneğin, iklim bilimi uzmanlarının gelecekteki buzul çağlarına ilişkin tahminlerinden daha fazla test edilemeyebilir. Belki iklim bilimi uzmanlarına tarihçilerden daha fazla güvenemeyiz, fakat onları doğrulamamız mümkün değildir. Toplumsal değişim eğilimleriyle ilgili analizlerin "doğrulanabilir öngörülere dayalı önermeler olarak formüle edilmesi" gerektiğini söylemek çocuklara ve torunlara karşı bir nezaket gösterisi özelliği taşırsın, zavallı Vico, Marx, Max Weber ile Darwin'e karşı kabahilik olacaktır; çünkü bu şekilde toplumsal analizin kapsamı daraltılacak, asıl özü, zaman içindeki karmaşık köklü değişimlerin iç yüzünü incelemek olan tarih disiplini yanlış anlaşılacaktır. Tarih, geleceğin henüz sunulmamış olduğu verilerde değil, şimdi varolan verilerde yoğunlaşlığı rahatlıkla söylenebilir. Bunu test etmek için öngörüye başvurmak, istenilen bir şey olabilir de olmayabilir de, ancak bu, aslında, geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki süreklilikle ilgili olarak yapılan açıklamalardan kendiliğinden ortaya çıkacak, çünkü geleceğe yapılan göndermeleri zaten içeriyor olacaktır. Coğu tarihçi saptamalarını siilen geleceğe de täşümaktan uzak durmayı tercih etse bile, Auguste Comte'un deyişini benimserek, *savoir is not pour prévoir*, bilmek öngörmek için değildir; öngörmek (*prévoir*) bilmenin (*savoir*) parçasıdır.

Ve tarihçiler, hep geçmişe bakarak olsa bile, durmadan ileriye görmeye çalışmaktadır. Tarihçilerin geleceği ya bugündür, ya da, uzak bir geçmişle kıyaslanan daha yakın bir geçmişdir. En geleneksel ve "anti-bilimsel" tarihçiler bile durumların ve olayların sonuçlarını ya da alternatif karşı-olgusal olanaklıları, bir çağın kendisinden önceki bir çağın bağlarından çıkışını

sürekli analiz etmekte dirler. Bu yolu en gayretli biçimde izleyenlerin bir kısmı, Oxford'daki bir diploma töreninde veda konuşmasını yapan Lord Dacre (Hugh Trevor-Roper) gibi, onu öngörülebilirliğe karşı kullanmakta, fakat bunu yaparken de öngörü tekniklerinden yararlanmaktadır. Tarihsel nedenleri, sonuçları ve alternatifleri fütürologların nihai ama erişilmez silahı olan "sonradan değerlendirmeye"nin yararına olacak şekilde analiz etmek için geliştirilmiş yöntemler, tahminde bulunmak isteyen kişilerin gözünde anlamlıdır, çünkü onlar ilke olarak birbirlerine benzemektedirler. Bu yöntemlerin değeri yalnızca bugün için kılavuz işlevi görebilecek her türlü gerçek tarihsel deneyim birikimlerine değil, yalnızca niçin doğru ya da yanlış olduklarına karar vermek için gerçek sonuçlara bakarak test edilebilecek geçmişteki yazılı öngörülere de değil, yalnızca tarihçilerin kuşaklar boyunca süren çalışmalarıyla biriktirdikleri pratik deneyim ve yargılara da değil, esas olarak iki şeye dayanmaktadır. Birincisi, tarihçilerin tahminleri, ne kadar geriye dönük bir nitelik taşırsa taşısin, kesinlikle insan yaşamının karmaşık ve her şeyi kapsayan gerçekliğiyle, asla eşit olmayan başka şeylerle, aslında "başka şeyle" de olmayan, toplum haliindeki insan yaşamıyla ilgili açıklamaların asla tamamen soyutlanarak çıkarılamayacağı ilişkiler sistemini yansitan şeylerle ilgilidir. İkincisi, kendi adını hak eden her tarihsel disiplin, toplumdaki etkileşim kalıplarını, değişim ve dönüşüm mekanizmaları ile eğilimlerini, toplumun köklü dönüşümünün doğrultularını tam olarak ortaya çıkarmaya girişmektedir: aslında tek başına bu bile, "kuramsal önemi herhalde fazla olmayan kategoriler içindeki empirik veri yiğinlarına dayalı istatistikî projeksiyonlar" denilen olguya aşan bir şey olan tahmin yürütme için yeterli bir çerçeve sunmaktadır. Tahmin yürütme, tarihçinin gücüyle hissedilen önseziyi ya da Burckhardt'ın, tarihçinin oturduğu yerde duramadığını anlatmak için kullandığı *Ahnug* terimini aşabilir. Ben bunun değerini küfürsemiyorum, sadece yeterli olmadığını söylüyorum. Zaten, kısa bir reklam arasını

mazur görürseniz, Marx'ın ve -Marksist olsunlar olmasınlar- tarihsel gelişmeye benzer bir bakış açısıyla yaklaşanların eşsiz değeri tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır.

Tarih vasıtıyla yapılan bu öngörülerde, genellikle birarada bulunan iki yöntemle başvurulmaktadır: Bir, genelleştirme, yani model oluşturma vasıtıyla eğilimlerin öngörülmesi; iki, bir tür yol analiziyle gerçek olayların ya da sonuçların öngörülmesi. Britanya ekonomisinin sürekli gerileme içinde olacağını öngörmek birinci yöntemin, Bayan Thatcher hükümetinin geleceğini öngörmek ikinci yöntemin örneğidir. Rus ya da İran Devrimi gibi bir olayı öngörmek ise (bir olayda neler olup bittiğini bilirken, diğer olayda neler olacağını henüz bilmiyoruz) iki yöntemi de birleştirmektedir. Almanya'nın 1945 yılındaki bölünmesinin, artık çok farklı ülkeler haline gelen [ki bu farklılık, iki ülkenin 1990 yılında yeniden birleşmesinden sonra çok açık biçimde görülmüştür] yerlerdeki toplumsal eğilimlerin analizinde taşıdığı anlam gibi, gerçek olaylar en azından bazı eğilimler açısından bir farklılık yarattığı için bile olsa bence iki yöntemin uygulanması da gereklidir. Şu anda gelecekteki olaylara aifettiğimiz belirsizlik marjı o kadar büyütür ki ("sonucu belirlenmiş" bir boks maçı gibi, belirsizliğin kalktığını sonradan gösterilebileceği durumlarda bile), öngörülerimizi ancak bir dizi alternatif senaryolar şeklinde daraltarak yapabiliriz. Öngörülemez bazı öğeleri de önemsiz şeyler dierek göz ardı edebiliriz, ancak bunun için genellikle yine kendi sorularımız ışığında bir "önemli" kriterimizin bulunması gereklidir. Kaldı ki, bu tür bir sürü öngörülemez şey bugün önemsiz olarak kabul edilmektedir: Bir Amerikan başkanının suikaste uğrayıp uğramayacağını bilemeyebildiğimiz, ama analiz ve deneyim faktörü bize bunun temel bir farklılık yaratmayacağıını göstermektedir. Diğer öngörülemez şeyler de önemsiz görülmektedir ve bunlar pekâlâ politikada bir haftayı uzun bir süre sayan politikacılar ile Sir Stafford Northcote'un 8 Ekim 1875'te R.A. Cross'a ne yazdığını tam olarak bilmeye can atan tarihçilere bırakılabilir. Bununla birlikte, müşterinin

önüne salt gerçekleşmesi aynı derecede muhtemel, her durumun iki ihtimal içерdiği Yahudi fikralarında olduğu gibi tercihen iki-li seçenekler haline getirilmiş bir dizi senaryo sunmakla yetin-meyip, bundan daha fazlasını yapabileceğimiz açıktır. Tarihçinin geçmişe dönük öngörüde bulunma girişimlerinin kılavuz iş-levi görebileceği yer de burasıdır.

Şimdi, geçmişe dönük tahminde bulunmayı kapsayan bel-li bir zihinsel egzersize bunların işliğinde bakmak yararlı olab-ilir: Sonradan bakıldığından, çağdaş öngötülerin fiilen onun kri-ter alınmasıyla kontrol edilebileceği bir olay olan Rus Devrimi. Bu örnek kaçınılmaz olarak bir “olmuş olabilirdiler” etkenini kapsadığı için, bu tür geçmişe dönük öngörülerde bulunmak karşı-olgusal tarihin (yani, olmuş olabilecek, ama olmamış olan tarihin) bir biçimini sayılabilir. Fakat yine de onu bu alandaki en yaygın ve en tanınmış karşı-olgusal speküasyon biçiminden, “kliometristler”in bakış açısından ayırmak gereklidir. Benim ama-cım, geçmişe dair bu tür maliyet-kazanç analizlerinin geçerlili-ğını reddetmek (çünkü fiilen bu noktaya çıktıkları bellidir) ya da tartışmak değildir. Ben sadece, niceliksel iktisadi tarihte mo-da haline getirilen biçimyle bu analizlerin genellikle tarihsel ihtimalleri değerlendirmekle hiçbir ilgisi olmadığını gözlüyorum. Köle ekonomisi, ekonomik açıdan uygulanabilir, verimli ve iş yapmakla ilgili iyi bir önerme olabilir (şimdi bu tartışma-yaya girecek değilim), yalnız bu ekonominin kalıcı olup olamaya-cağı sorunu, onun kalıcı olma yeteneğilarındaki tartışma di-şında bu önermelerden etkilenmez. Zaten köle ekonomisi on dokuzuncu yüzyılda dünyanın her yerinde ortadan kalkmış, onun gerileme içine girip çökeceği rahatlıkla ve doğru bir şe-kilde önceden tahmin edilmiştir. Tahminde bulunmak (geçmişe dönük olsun olmasın) ya ihtimalleri değerlendirmekle ya da hiçbir şeyle ilgilidir.

1905 ve 1917’de fiilen yaşanmasının özel ve önceden görü-lemez koşulları ne olursa olsun, bir Rus devriminin gerçekleş-me-si yaygın olarak beklenen bir durumdu. Peki, niçin? Açıkçası,

Rus toplumunun ve kurumlarının yapısal bir analizi, Çarlığın içsel zayıflık ve çelişkilerini aşmasının mümkün olmadığı inancını doğurduğu için. Böyle bir analiz, doğru olsa bile, ilkesel olarak küçük "olmuş olabiliirdiler" i geri plana atacaktır. Kuramsal olarak iyi politikalar ile yetenekli yöneticilerin hile yapmış olabileceklerini kabul etsek bile, bunu ancak, sürekli aşağıya yuvarlanmakta olan Sisyphos'un kayasını hep yukarı çıkarmaya çalışarak yapabilecekleri de tartışma götürmez bir gerçektir. Aslında Çarlığın zaman zaman oldukça etkili politikaları ve iyi devlet adamları olması ve şaşırtıcı derecede ekonomik büyümeye sergilemesi, bazı liberallerin, savaş ve Lenin gibi kazalar olmasaydı her şeyin yolunda gidebileceğine inanmasına yol açmıştır. Oysa bunlar yeterli değildi. Bir politikacı olarak Lenin, örneğin Stolypin'in tarım politikasının başarıya ulaşabilmesi ihtimaline kapıyı açık tutacak kadar akıllı olsa bile, koşullar Çarlığın aleyhindediydi.

Niçin birçok insan, Rus devriminin, çoğu Batılıının özlemleri ve beklenilerine (ki Lenin gibi Rus Marksistlerinin özlemleriyle beklenileri de bu yöndeydi) rağmen, Batı tipinde bir burjuva-demokratik hükümetle sonuçlanacağından kuşku duymaya başlamıştı? Çünkü liberallerin ya da diğer orta sınıf gruplarının gücünün böyle bir çözümü getiremeyecek kadar zayıf olduğu çok kısa bir sürede açıklığa kavuşacaktı. Gerçekten de, Rus orta sınıfının zayıflıkları 1905 ile 1917 yılları arasında, Rus burjuvazisinin 1900'den önceki günlerine kıyasla kendisini çok daha güçlü ve güvenli hissettiği bir zamanda su yüzüne çıkmıştı. Zaten Rus burjuvazisi 1917'de kendisine bu kadar çok güvendiği için, şehir işçilerinin radikalleşmesini, fabrikalarda artık yürütülemediği denetimi yeniden sağlamaya yönelik bir girişimin hızlandırdığına inanan tarihçiler bile çıkmıştır. Sadece 1914'ten bu yana istikrarlı liberal-demokratik rejimlerin koşullarının tarihsel açıdan ne kadar özgül bir nitelik taşıdığını, burjuvazinin ve orta katmanları bu tür rejimlere bağlılığının ne kadar koşullu olduğunu ve bu sınıfların ne kadar kaypak olabileceklerini öğrenmek için bile olsa, bugün ileriye dönük böyle bir öngöründe bulunmak

daha kolay olacaktır. Tarihten çıkardığımız bu dersler ışığında (ki Burkhardt'ı ve diğer muhafazakâr tahmincileri hatırlarsak kesinlikle önceden görülemeyecek şeyleri bunlar), Bolşevizmin demokratik olmayan ama kapitalist bir alternatifinin (belki de askeri-bürokratik bir rejimin) mümkün olduğunu düşünebilirdik. Fakat silahlı kuvvetlerin 1917'de dağılmış olduğunu dikkate alduğumuzda böyle bir alternatifin de kesinlikle mümkün olmadığını görebiliyoruz.

Öbür yandan, Ekim 1917'de ortaya çıkan sonuç (Bolşeviklerin liderliğinde sosyalizmi kurmayı hedefleyen bir Rusya), 1905'te kesinlikle gerçekleşmesi en az muhtemel seçenekler arasında görülürken, Şubat 1917'de buna o kadar bile ihtimal verilmiyordu. Marksistler bile, içlerinden tek bir farklı ses çıkmadan, *sadece* Rusya'da bir proletер devrimi gerçekleştirmenin koşullarının bulunmadığını savunuyorlardı. Kautsky ile Menşevikler, tamamen mantıklı bir yaklaşımla, böyle bir girişimin mutlaka başarısızlıkla sonuçlanacağını ileri sürmektedirler. Ne olursa olsun Bolşevikler azınlıktaydı. Fiilen gerçekleşen sonuç o kadar ihtimal dışı görülmüyordu ki, Ekim Devrimi'ni tamamen Lenin'in, başarı şansının bulunduğu kısacık bir dönemde bir tür ayaklanma çıkışma kararına bağlama çabaları bugün bile moda olmaktan çıkmamıştır. Kuşkusuz böyle bir sonucun ilk başta görüldüğü kadar tamamen mantıksızca olmadığını gösteren yapısal nedenler vardı. Marksist hükümetlerin kesinlikle Marksistlerin bekledikleri ülkelerde devrimle iktidara geçiklerini biliyoruz. (Ayrıca, yeri gelmişken söylesek, bu tür devrimlerin tamamen farklı sonuçlar doğurabileceğini de biliyoruz.) 1908'de "dünya politikasında tutuşucu madde"ye dikkat çeken ve daha sonra devrimin gerçekleştirileceği ülkeler arasında "en zayıf halka" diye adlandırılacak formülü ortaya koyan kişiler arasında Lenin'in kendisi de vardı. Buna rağmen, bir Bolşevik zaferini (ümit etmek dışında) önceden görmek, hele kalıcı bir başarı sağlayacağını tahmin etmek hiçbir şekilde mümkün değildi. Fakat öngörüye dayalı bir analiz de olanaksız değildi. Lenin'in

politikasının temeli tam da böyle bir analize dayanıyordu. Lenin'i bir iradeci olarak görmek son derece saçmadır. Eylem onun gözünde mümkün olan şeyin bir işleviydi ve hiç kimse hareket alanında değişen bölgelerin haritmasını, ondan daha dikkatli biçimde ve olanaksız olan şeyleri ondan daha kesin biçimde kabul ederek çizebilmiş değildir. Gerçekten, Sovyet rejimi hayatı kaldıysa (ve bu yolda Lenin'in ilk baştaki beklentilerinden başka bir şeye dönüştüyse), bunun tek nedeni, Lenin'in, yapılması gereken şeylerin -hoşa gitsin gitmesin- her zaman farkında olmasıydı. Lenin, Mao gibi bir iradeci olmayı istemiş olsaydı da-hı, 1917'de böyle bir konuma sahip değildi, çünkü o dönemde salt kararlar alarak hiçbir şey yapamazdı; O kendi partisini bile otomatik olarak kontrol edemediği gibi, partisi de taban üzerinde fazla bir kontrole sahip değildi. Böyle bir kontrol, ancak devrimcilerin insanlara bir şeyler yapabilecek hükümetler haline gelmelerinden sonra -ve güçlü hükümetlerin bile her zaman far-kında olmadıkları sınırlar içerisinde- kurulabilmiştir.

Bizim Lenin'in analizini izlememize gerek yok, çünkü o tek bir sonuçla ilgileniyordu. Oysa biz paralel bir analiz yapabiliriz. Kısaca özetlersek, 1917'deki temel sorun Rusya'da kimin başa geleceği değil, herhangi bir kesimin etkin bir rejim kurup kuramayıcağıydı. Geçici hükümetin başarılı olamamasının, çeşitli problemler ortaya çıkan acil barışı sağlayamamasının nedenleri açıktır. Bolşevikler, (a) solda duran diğer kişi ve gruplardan farklı olarak başa geçmeye hazır oldukları, (b) tabanda olup bitteleri izleyip dikkate almaya tutarlı biçimde daha hazır oldukları, (c) en önemlisi de, Petrograd ve Moskova'da durumun kontrolünü ele geçirdikleri, (d) en kritik anda iktidarı ele geçirmeye hazır oldukları için kazanmışlardır. Ekim ayında Bolşevizmin tek alternatif *de facto* anarşıydi. O dönem için çeşitli senaryolar kurulabilir tabii ve bunlardan en akla yatkın olanı da, fiilen gerçekleşen şeylerin daha aşırı bir versiyonu; yani imparatorluğun ke-nar bölgelerinin eninde sonunda kopması, iç savaşın patlak vermesi, çeşitli bölgesel ve koordine olamamış karşı devrimci

komutan rejimlerinin (bunlardan birisi eninde sonunda başkentin denetimini de ele geçirebilir ve kendisini merkezi bir hükümet olarak kabul ettirmek gibi uzun süreli bir çabanın içine girebilirdi) kurulması olacaktır. Kısacası, ikilem Bolşevik bir hükümet ile hükümetsizlik arasındaydı.

İşte bu noktada, geleceğin görülmeyi gizleyen sisi azaltmaktan öteye gidilemezdi. Lenin'in açık biçimde gördüğü gibi, rejimin ayakta kalıp kalamayacağı konusundaki belirsizlik, ilk kuruluş anından çok daha fazlaydı. Rejimin geleceği artık bir politik "sörf'e (büyük dalgayı yakalayıp onun üstüne binmeye) değil, önceden görülemeyecek iç ve uluslararası değişkenlerin oluşturacağı konjonktüre bağlıydı. Dahası, gelecekteki gelişmeler o an için *politikaya*, yani bilinçli, muhtemelen hatalar taşıyan ve kesinlikle değişken kararlara bağlı olduğu ölçüde, geleceğin yönü onların müdahaleleriyle değişiyordu. Bunun için Bolşeviklerin yeni bir Enternasyonal kurma, ama kendi ölçütlerini onaylayanlardan başka hiç kimseyi bu yapının içine almama kararı, 1919-1920'de diğer Avrupa devrimlerinin eli kulağında ya da mümkün göründüğü bir dönemde anlamlı bulunabilirdi; ancak sosyal demokratlar ile komünistler arasındaki ayrılık ve onların birbirlerine düşmanlıklar, o zamandan beri her iki taraf için de değişen ve oldukça farklı koşullarda öngörülemyen problemler yaratarak devam etmiştir. Öngörü ile sonradan değerlendirme arasındaki farklılık işte bu noktada can alıcı bir önem kazanmaktadır. Her durumda, ancak geçmişse sonradan bakıldığına, yani fiilen başka bir şekilde olmadığı için "olması gereken şeyleri" bildiğimiz zaman aydınlatılabilecek karanlık geçitler, öngöründe bulunmanın önünü kesmiştir. Bolşevik Devrimi'nin hayatı kalması uluslararası koşullara bağlı olduğu ölçüde, Ekim 1917'den sonraki birkaç ay için geleceğinin nasıl bir seyir izleyeceği fiilen tahmin edilememesine rağmen, devrimin yaşaması 1918 sonundan itibaren artık gerçekçi bir seçenek olarak düşünülebilecek duruma gelmişti. Öbür yandan, devrimin ayakta kalması ve kalıcı olması için de yine çeşitli öngörüler

yapılacaktı. Ne yazık ki, şu anda SSCB' nin uzun dönemdeki geleceği konusunda, fiilen yaşanan şeylerden çok farklı olarak tasarlanması gereken gerçekçi bir taliminde bulunamıyorum. Kuşkusuz çok daha az zalmice ve entellektüel bakımdan çok daha az felaketlerin yaşanacağı alternatif senaryolar tasarlamak mümkündür, yine de 1917'nin yüce umutlarının pek çögünün hayal kırıklığıyla sonuçlanmadığı bir alternatif düşünmek artık doğru bir yaklaşım olmayacağından eminim.

Benim burada bir tür sesli düşünmemin (buna 19. bölümde tekrar doneceğiz) amacı, tarihin yönünün kaçınılmaz olduğunu göstermek değil, öngörlüğün kapsamını ve sınırlarını ele almaktır. Böyle bir fikir jimnastiği bizim, bir Rus devrimi, liberal olmayan devrim sonrası bir rejim ve kaba hatlarıyla Sovyetler'in daha sonraki gelişme seyrinin önemli öğeleri gibi gerçekleşmesi son derece muhtemel sonuçları saptamamıza olanak tanımaktadır. Böyle bir egzersiz bizim Lenin'in kişisel katkısını, onu kuşatan kafa karıştırıcı etkenlerin çoğundan ayırmamıza, Bolşevizm ile hükümetsizlik arasında seçim yapmak gibi Evet-Hayır durumları ile çok çeşitli seçeneklerin bulunduğu durumları saptamamıza, Lenin'in Ekim ayında iktidarı ele geçirmeye güvenmesinin ve iktidarı koruyacaklarından emin olamamasının nedenlerini açıklamamıza, hayatı kalmanın koşulları ile bu koşulların ne ölçüde kestirilip kestirilemeyeceğini belirlememize ve nihayet hiç kimsenin kontrol edemediği süreçlerin (1917'deki Rusya tarihinin büyük kısmı gibi) analitik açıdan öngörülebilirliği ile gerçek emirlerle planlama çabalarının işleri karıştırdığı süreçler arasında ayrılmamamıza olanak tanımaktadır. Ben, "Toplumsal değişim giderek hem düzenli hem de kurumsallaşmış hale geldiği için... gelecek kısmen öngörülebilir, çünkü gelecek kısmen şu anda olacağın sanılan şeye benzeyecektir." diyen bir Amerikalı sosyologun naif inancına katılmıyorum. Aslında, Sovyetler'deki gelişmenin doğrultuları ancak, Sovyet politikasının (kendi hedefleri göz önüne getirildiğinde) atılması gereken adımları bilmesi derecesinde öngörülebilirdi ve

öngörülebilmektedir. Ne yazık ki, insanlarla ilgili (ne kadar etkili olursa olsun) planlar yapmayı gerek kâhinlerin gerekse politikacıların gözünde hayal kırıklığı yaratıcı bir deneyim durumuna getiren şey, planların sınırlı kapasitesi ile "doğru anlama"nın sınırlı sonuçları arasındaki karşılık ve yanlış anlamaların potansiyel olarak muazzam sonuçlar doğurmasıdır. Napoléon'un iyi bildiği gibi, kaybedilen bir savaş bazen fiili durumu kazanılan on savaştan daha fazla değiştirebilir. Buradaki gibi bir fikir jimnastiği, son olarak da, çok fazla öngörüler yapılan bu alanda at oynatan sayısız aktöri değerlendirmemizi sağlamaktadır. Bildiğim kadarıyla, geçmiş ve bugün hakkında tahminlerle dolu olmasına rağmen bu geniş literatür üzerine sistematik bir araştırma yapılmamış olması ilginç bir durumdur.

Toplumsal genel eğilimleri önceden görmek bir bakıma olayları önceden görmekten daha kolaydır, çünkü bu yetenek sadece tüm sosyal bilimlerin temeli olan şeyi (kararlar, olaylar, teşadüfler ve olanaklar karmaşasını çözmeye kalkışmadan, insan toplulukları hakkında ve dönemler üzerine genellemeler yapmanın mümkün olduğunu) keşfetmeye, tek tek her ağacı tanımadan orman hakkında bir şeyler söyleme yeteneğine bağlıdır. Genel eğilimler söz konusu olunca belli bir asgari sürenin tanınması gereklidir. Bu kapsamda, gerçi "uzun süreli" deyişi insanın en fazla bir yüzyilla sınırlı olan uzun süreli öngörülerinin uzunluğu bakımından görece kısa kalsa bile, kısa süreli öngörülerden ayrı olan uzun süreli öngörülerden söz edilebilir. Ben en azından bin yılın sınırlarını -sözcüğün her iki anlamıyla- aşmayan hiçbir öngörü düşünmem. Fakat bu tür uzun süreli öngörülerin bilinen bir sorunu da, onlara uygun bir zaman ölçüği yüklemenin hemen hemen olanaksız olmasıdır. Olması muhtemel şeyleri bilebiliriz, ama bunların zamanını kesinlikle bilemeyeiz. ABD ile SSCB'nin dünya devletlerinin devleri olacakları, büyülükleri ve kaynaklarına bakılarak 1840'lı yıllarda doğru biçimde öngörülmüşü, fakat bunun gerçekleşmesi için, diyelim 1900 gibi tek ve kesin bir tarih vermenin doğru olduğuna ancak bir aptal inanabilirdi.

Bu tür öngörülerin bazıları çoğu gözleminin beklediğinden daha yavaş gerçekleşmektedir. Örneğin, gelişmiş ülkelerde köylülüğün ortadan kaldırılamaması, on dokuzuncu yüzyıl ortasında bu doğrultuda bir değişimi tahmin eden öngörünün aleyhindeki bir argüman olarak kullanılabilir. Öbür yandan, bazı öngörüler de beklenenden daha hızlı gerçekleşmektedir. Dünyanın çok büyük bir kesiminin bir avuç devletin yönettiği sömürgelere bölünmesi durumunun kalıcı olmayacağı daha önceden öngörebilirdi ve öngörmüştü. Yine de Joe Chamberlain zamanında, insanların emperyalizmin bu türünün yükselip ortadan kalkışının ne redeyse tek bir insanın ömrü süresi içinde (1874'ten 1965'e kadar yaşayan Winston Churchill'i düşünüyorum) gerçekleşmesini bekleyip bekleyemeyeceklerini düşünmek bile doğru olmaz. Bazı öngörülerin gerçekleşmesi ise beklenenden hem daha hızlı hem daha yavaştır. Köylülüğün çok uzunca bir süre ve başarıyla ayakta kaldıkten sonra yok olmaya başlamasının hızı hayret vericidir. 1960'da kırsal nüfusun toplam nüfusun yüzde 67 kadarnı oluşturduguunu hesaplandığı Kolombiya'da, köylülerin sayısı 1970'lerin sonlarına gelindiğinde ya yarı yarıya ya da daha fazla düşmüş durumdaydı. Bu tür öngörüler, ne zaman gerçekleşeceklerini bilmesek bile önemlidir. Yahudilerin Orta Doğu'daki bir bölgeyi fethederek kalıcı bir yere yerleşmeleri şansının uzun vadede Haçlıların şansından çok daha fazla olmadığına inanıysak, tarih belirleyebilelim ya da belirleyemeyelim, bunun, onların hayatı kalmasıyla ilgilenen kişiler için açık politik sonuçları olacağı ortadadır. Yine de benim burada dikkat çekmek istedigim nokta, "Ne olacak?" sorusunun metodolojik açıdan "Ne zaman olacak?" sorusundan tamamen farklı olduğunu.

Benim güvenle anabileceğim kronolojik öngörüler, anlamadığımız zaman bile arkasında açıklanabilir bir mekanizma bulunduğuunu düşündüğümüz düzenli bir dönemsellige dayalı öngörülerdir sadece. Demografi alanı da bunu kapsamakla birlikte, dönemselliklerin peşine en çok düşen insanlar iktisatçılardır. Diğer toplum bilimleri de dönemsellikler keşfettiklerini

iddia etmişlerdir, yalnız bunların içinden çok azı, son derece uzmanlık isteyen tahminler dışında işe yaramaktadır. Örneğin, antropolog Kroeber haklıysa, kadınların elbiselerinin boyları “çoğu durumda yaklaşık elli yıllık dönemlerle, maksı ile mini arasında oldukça düzenli biçimde gidip gelmektedir”. (Kumaş ticaretine yansımışı ne olursa olsun, bu iddia hakkında hiçbir görüş belirtmiyorum.) Yine de, daha önce (bkz. s. 44) degenilmiş olduğu üzere, yaygın bir kabul gören “Kondratieff uzun dalgaları” hakkında hiçbir bilgi sahibi olmasam, şüphecilerin yaklaşımıları onların varlıklarını kuşkulu hale getirse bile, en az bir türdeki döneminin, muammaları yok edememekle birlikte hayli isabetli olabileceğini düşünüyorum. Bu döneminler bizim gerek ekonomi, gerekse, daha genel bir biçimde, toplumsal, politik ve kültürel sahneler hakkında öngörülerde bulunmamızı sağlarlar. Avrupa tarihçilerinin en işe yarar örnek olduğunu düşündükleri on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl tarihinin dönemselleştirilmesi aslında Kondratieff dalgalarıyla büyük ölçüde çakışmaktadır. Ne yazık ki tahminciler bu tür öngörü araçlarına çok ender sahip olabilmektedir.

Kronolojiyi bir kenara bırakırsak, tarihçi aslında, sosyal bilimlerdeki her türlü gerçekliğe uygulanan kuramsal önermeler ya da modellere (temelde matematiksel olan) dayalı en yaygın ve güçlü öngörü biçimini açısından bile aslı önem taşıyan bir figür olarak görülmektedir. Fakat bu, hem dezersiz hem de yetersiz bir durumu yansıtmaktadır. Eğer değişkenler arasında mantıksal açıdan bir zorunluluk ilişkisi kurarsak dezersiz olduğunu görüyoruz. İnsanlık sınırlı olan kaynaklarını, alternatiflerinin bulunması ya da onlarla ikame edilmesinden daha hızlı bir oranda kullanırsa, o zaman bu kaynaklar er ya da geç tükenirler ve geriye kalan tek merak konusu (petrol rezervlerinde olduğu gibi) bu tüketişiin ne zaman gerçekleşeceği sorusu olur. Bu tür önermelere dayalı kurgular oluşturmadan, salt empirik olanları aşan hiçbir öngöründe bulunulamaz. Fakat bu öngörüler aynı zamanda yetersiz de kalmaktadır, çünkü kendi başlarına, somut durumlara pek

işik tutamayacak ölçüde genel bir nitelik taşımaktadır. Dolayısıyla, tahminler yaparken doğrudan onlara başvurmaya yönelik girişimler başarısız kalmaya mahkûmdur. David Glass da bu yüzden, artık moda haline gelen fizikle benzerlik kurma kriterlerine göre sosyal bilimler içinde (sanırım iktisat bilimi ve dilbilimle birlikte) en gelişkin disiplin olan demografinin muazzam bir öngörü siciline sahip olduğuna işaret etmiştir. Aynı doğrultuda, temel Malthusçu önermeyi yansitan, nüfusun, mevcut geçim araçlarının dayattığı sınırların ötesinde sürekli bir artış gösteremeyeceği düşüncesi hem reddedilemez hem de çok değerli bir saptamadır. Yine de bu görüş, kendi başına ele alındığında, bize nüfus artışı ile geçim araçları arasındaki geçmiş, bugün ve gelecek ilişkisi hakkında hiçbir şey söyleyemez. Bu görüş, İrlanda'da yaşanan açlık türünden Malthusçu terimlerle tarif edilebilecek bir krizi öngöremeyeceği gibi geçmişe dönük olarak da açıklamaz. Eğer İrlanda'nın 1840'lı yıllarda neden böylesi bir kriz yaşadığını, ama niye aynı durumun Lancashire'da başgösternmediğini açıklamak istiyorsak, bunu Malthusçu modelle değil, ona gönderme yapmadan analiz edilemeyecek faktörlerle gösterebiliriz. Buna karşılık, Somali'de yaşanacak bir açlığı önce den tahmin ediyorsak, bu tahmin de insanların yeterince yiyecek bulamazlarsa aç kalacakları şeklindeki totolojik bir gerekçeye dayanmaz. Kısacası demografi kuramı, basit tahminler olmayan koşullu öngörülerde ve kendi modellerine dayanmayan tahminlerde bulunabilir. Peki, bu öngörüler neye dayanmaktadır?

Malthus'un kendisi de birtakım eğilimlerle ilgili -yanlış- tahminlerde bulunduğu ölçüde, belli tarihsel verilere, nüfus artışına ve yiyecek üretkenliğindeki gelecekteki artışlara (bunların gerçekçi olmadığı görülmüştü) muhtemel ampirik rakamlar (bunlar da keyfi olduğu kanıtlanmış rakamlardı) atfetmeye güveniyordu. Demografik ya da ekonomik çerçevede tahmin yapan bir kişi, kendi verilerini gerçek miktarlara çevirmekle kalmamalı, aynı zamanda, sürekli olarak kendi kuramsal analizinin ve kendi uzmanlık alanının dışına çıkıp, geçmişe ya da şimdide

ait olan tüm tarihin uçsuz bucaksız topraklarına dalmalıdır. Batı'daki doğurganlık oranı, geleceğin nüfusuyla ilgili tüm tahminleri gözden geçirmeye zorlayarak 1930'larda, sonra niçin düşmeye devam etmemiştir? İşte bu tür sorulara yanıt bulmak ve böylelikle gelecekteki muhtemel değişikliklere ışık tutmak tarihçinin işidir. Bazı insanların şimdilerde, üçüncü dünya ülke-rindeki demografik artış oranının sanayileşmeyi ve kentleşmeyi yavaşlatabileceğine inanmasının nedeni nedir? Bunun nedeni, bu eğilimi doğrulayan bazı kanıtlar (yani, tarihsel veriler) olmasının yanı sıra, gelişmiş ülkelerin demografik tarihiyle ilgili farazi bir analojidir (yani, tarihsel bir genellemedir). Ne şans ki demograflar tüm bunların farkındadırlar; üstelik, gelişmekte olan tarihsel demografi disiplini geçmişe dönük olan ekonometriyle karşılaşılırsa, iktisatçılardan daha çok farkındadırlar. Hatırlatmama gerek yok ki, David Glass, yaşamının önemli bölümünde demograf olarak değil, sosyolog olarak çalışmıştı ve diğer alanlara yayılan ilgilerinin dışında, çarpıcı derecede bilgili ve zeki bir tarihçiydi. David Glass büyük bir demograftı, çünkü, "Demografların yeterliliğinin alanın ancak bir kısmıyla ilintili olduğunu,manın asıl yükünün tarihçilerle sosyologların sırtına yıkılacağım," biliyordu.

Bununla birlikte, tarihçilerin (sosyal bilimciler gibi), gerek hepimizin, gerekse onların araştırmakta oldukları bütünüñ, yani sistemin tam olarak nasıl bir şey olduğu ve (Marx'ın harika öncüligüne rağmen) sistemin çeşitli öğelerinin birbirile tam olarak nasıl bir ilişkiye girdiği konusunda net bir fikirlerinin bulunmamasından dolayı, gelecekle karşı karşıya geldiklerinde bir hayli umutsuz olduklarını söylemek zorundayım. Bizim ilgi alanımıza giren biçimimle, "toplum" (tekil ya da çoğul haliyle) tam olarak nedir? Ekolojistler kendi eko-sistemlerinin sınırlarına gelindiğini iddia edebilirler, ancak insan toplumuyla ilgili araştırmalar yapan çok az öğrenci (küçük, izole olmuş ve "ilkel" topluluklarla ilgilenen bazı antropologlar dışında) kendilerinin de aynısını söyleyebileceğini iddia edebilir, özellikle de modern

dünyada. Biz yönümüzü el yordamıyla buluyoruz. Tarihçilerin çoğu, diğer sosyal bilimlerden farklı olarak, cehaletimizden dolayı problemlerden uzak duramayacağımızı iddia edebilirler. Sosyal bilimcilerden farklı olarak biz, prestiji daha fazla olan doğa bilimlerini taklit edelim diye uydurma öngörülerde bulunmanın çekiciliğine kapılmayız; her şey bir yana, biz ve antropologlar, insanın çeşitli alanlardaki toplumsal deneyimleri hakkında başka hiç kimseyle kıyaslanmayacak ölçüde bilgi sahibiyiz. Ayrıca, insanlarla ilgili incelemeler alanında, belki de tek başımıza, tarihsel değişime, etkileşime ve dönüşüme göre düşünce üretmek *zorundayız*. Tarih tek başına bir yön sunar ve geleceğe tarihin dışında bakan herkes, özellikle yüksek teknoloji çağında, hem kör hem de tehlikelidir.

Size üç bir örnek vereyim. Hatırlayabileceğiniz gibi, Haziran 1980'de, her şeyin bir bilgisayar hatasından kaynaklandığı anlaşılanca kadar, Amerikan gözlem sistemi Rus füzelerinin ateşlenmiş olduğunu ve birkaç dakika içinde ABD'deki nükleer silahların da otomatik olarak harekete geçeceğini bildirmiştir. Şimdi de, eğer bu anfinin kapısındaki görevli birden içeri dalıp nükleer savaşın çıktığını haber verecek olsa, en kötümser insanların dahi onun -esas olarak tarihsel nedenlerle- yanıldığı sonucuna varmaları üç dakikayı geçmez. Ne kadar kısa sürerse sürsün ön bir kriz ya da başka uyarıcı işaretler olmadan bir dünya savaşının çıkması mümkün değildir ve son aylar, haftalar, hatta günlerdeki deneyimlerimizi gözden geçirerek buna benzer bir durum yaşamadığımızı biliriz. Oysa 1962 yılındaki Küba füze krizi gibi bir olayın ortasında olsaydık kuşkusuz bu güvenimiz daha az olabilirdi. Kısacası, hepimizin zihinde, dünya savaşlarının nasıl çıktığı ya da çıkabileceği konusunda, geçmişle ilgili analiz ve bilgilerimizin biraraya gelmesinden oluşan rasyonel bir modelimiz olduğu açıktır. Bu temelde ihtimalleri değerlendirirken, dikkate alınmamayacak kadar çok uzak olmadıkları sürece olanakları dışlamaya da gerek yoktur. Ben Kanada'nın bugün Amerika Birleşik Devletleri'yle bir savaş ihtimaliyle ilgili planlar hazırlamaya

ya da Britanya'nın bir Fransız işgaline karşı önlemler almayı tasarlamaya çok fazla zaman harcadığını zannetmiyorum. Zaten bu tür değerlendirmeleri yapmazsak, her zaman *her şeyin* olabileceğini varsayımanın (korku filmlerinin ve UFO fanatiklerinin beklenenlerinin de altında yatan bir varsayımdır bu) çekiciliğine kapılabiliriz. Ya da, kendimizi pratik ön uyarıların yapılabileceği durumlarla sınırlamak istersek, özellikle işler ters giderse bunun sorumlusu olarak kendimizin suçlanacağı zamanlarda, "en kötü durumu" formüle edip ona göre hazırlanmak gibi aynı derecede irrasyonel bir yol izleriz. Bu yol aynı derecede irrasyoneldir, çünkü en kötü durumun gerçekleşmesi en iyi durumdan daha fazla mümkün değildir. Kaldı ki, en kötü durumlara göre önlemler almak ile bu duruma uygun adımlar atmak (örneğin, 1940 yılında Britanya hükümetinin tüm Alman ve Avusturyalı mültecilerin dikenli teller arkasında tutulmasını istemesi gibi) arasında önemli bir farklılık bulunmaktadır.

"En kötü durum" düşüncesinin psikolojideki karşılığı paranoيا ya da histeridir. Gerçekten de histeri ile tarihsici-olmayan bakış açısı, içinde bulunduğuımız günlerdeki [bu satırlar ikinci Soğuk Savaş'ın en yoğun günlerinde yazılmıştır] gibi gerginlikler ve korkular yaşadığımız anlarda biraraya gelecektir. Böyle bir ortamda, gerek ordu yetkilileri, gizli servisler ve heyecan romanları yazarları gibi meslekleri gereği bu durumu tasarlamayı iş edinen kişiler, gerekse Afganistan ya da Afrika'nın bazı bölgelerindeki Küba birliklerini düşünerek jeopolitik kurgular geliştiren oldukça duyarlı insanlar arasında hep en kötüsü beklenmiştir. Daha ciddi olarak da, dünyayı anlamaktaki başarısızlığımız giderek mekanikleşmiştir ve bizler, en kötü duruma göre ayarlanmış, yanlışlıkla "saldırı" düğmesini yakan işaretlerle harekete geçen otomatik sistemler kurmuş duruyoruz. Pratik tarihçilerin müdafahesi dışında insanlığın yok oluşu sürecini durdurabilecek tek şey, işaretlerin mekanik olarak yanlış okunduğunu gösteren ve aynı derecede otomatik olan teknik çapraz kontrol mekanizmalarıdır. Bu tür yanlış alarmlar, bir bakıma,

geleceğe tarihsel olmayan bir açıdan bakmanın saçları diken diken eden *reductio ad absurdum*'u* işlevi görürler. Ben gerçekte, savaş çıkarsa ya da çıktıığı zaman, kör bir teknik yanlışlıkla silahların ateşlenmesini beklemiyorum. Fakat bunun olabilecek olması ve yalnızca böyle bir ihtimalin bulunması bile, tarihsel rasyonalitenin geleceği ve ona uygun düşecek insanı eylemleri değerlendirmekte ne kadar vazgeçilmez bir rol üstleneceğini öneklemektedir.

Bu konuşmayı nasıl bir sonuca bağlamalıyım? Tarihçiler, gelecek yılın ya da bir sonraki yüzyılın BBC World Service haber bültenlerinin manşetlerini kaleme alabilmeleri ya da buna çalışmaları gerektiği anlamında kâhin insanlar değillerdir. Kaldı ki biz kehanette bulunma şirketinin eskataloji departmanında değiliz ya da olmamalıyız. Ben bazı düşünürlerin (onların içinde tarihçiler de vardır), tarih sürecini, gelecekte mutlu ya da mutsuz bir sona giden insanın yazgisını açıklamak olarak gördüklerini biliyorum. Böyle bir inanç, 1950'lerin güvenli ortamında Amerika'daki sosyal bilimlerde çok yaygın biçimde rastlanan, insanın yazgisının dinlenme yerini tam şimdi, güncel bir toplumda, yeni Kudüs olarak Omaha'da bulmuş olduğu görüşüne kıyasla ahlâki açıdan tercih edilebilir bir yaklaşımı temsil etmektedir. Bu kesinlikle kolay kolay çürüttürebilecek bir sav değildir, ama hiçbir işe de yaramaz. Gerçi insan -filozof Ernst Bloch'un sözleriyle- ümit eden bir hayvandır. Biz geleceğin rüyasını kurarız. Üstelik bunu haklı çıkarın bir sürü neden de vardır. Tarihçilerin, diğer insanlar gibi, insanlık adına arzu edilebilir bir gelecek konusunda fikir sahibi olmaya, böyle bir gelecek uğrunda düşünmeye ve tarihin -bazen olduğu gibi- kendilerinin istedikleri yola girdiğini görürlерse alkışlamaya hakları vardır. Ne olursa olsun, bu, dünyanın, insanlar geleceğe güvenlerini kaybettikleri, ütopyaların yerini kıyamet (*Götterdämmerung*)

*) [Lat.] bir şeyin doğruluğunu, tersinin saçılığını ortaya koyarak göstermek. (ç.n.)

senaryolarının aldığı zamanki gidişatına dair iyi bir işaret değildir. Öte yandan tarihçinin nereden gelip nereye gittiğimizi açığa çıkarma görevi, *bir iş olarak*, geleceğe yönelik sonuçlardan hoşlanmamız ya da hoşlanmamamıza göre etkilenmemelidir.

Bunu paradoksal bir biçimde ifade edeyim. Marx'ın kapitalizmin ve burjuva toplumunun geçici tarihsel fenomenler olduğunu göstermesi hoşumuza gitmediği için onun bakış açısını görmezlikten gelmek de, sosyalizmden yana olduğumuz için (ki Marx kapitalizm ile burjuva toplumunun arkasından sosyalizmin geleceğini düşünüyordu) onu benimsemek de aynı derecede faydasızdır. Ben Marx'ın bazı temel eğilimleri derin bir kavrayışla sezdiğine inanıyorum, ama aynı eğilimlerin neler getireceği hiçbirimiz bilmiyoruz. Bunun nedeni, geçmişte öngörülümiş geleceğin büyük kısmı karşımıza çıktığında onun idrak edilemeyeşine benzer bir şekilde, öngörüler yanlış olduğu için değil, gelişini beklememiz söylenen ilginç yabanciya bizim özel bir yüz ve elbise afetmekteki yanılığımızdır. Burada, hem bir muhafazakâr hem de Marx'ın olağanüstü analitik bakışına büyük saygı duyan bir insan olan ve "Marx'ın... yorumu tutucu bir anlamda kabul ettiğini söylemek, sadece onun ciddiye alınabileceğini söylemektir," diyen Schumpeter kadar ileri gitmemiz gerektiğini düşünmüyorum. Fakat umut ile öngörünün, birbirlerinden ayrılmamasalar bile, aynı şeyler olmadığını da unutmamamız gereklidir.

Yine de tarihçilerin bizim geleceği keşfetmenize (insanlığın bu konuda neler yapıp neler yapamayacaklarını keşfetmeye, insanın eylemine uygun ortamlar oluşturmaya ve bunun sonucunda sınırları, potansiyelleri ve sonuçlarını saptamaya, gerek öngörelebilir şeyler ile öngörelemez şeyler arasında, gerekse farklı türde öngörüler arasında bir ayrima gitmeye) yapabilecekleri çok katkı vardır. Bir kere, tarihçiler, bilimsel statü peşinde koşan bazı insanlarda (devrimleri öngörmenin, "toplumsal devrimi gerçekleştirmek için erken modernleşme ne kadar kapsamlı ve hızlı olmalı" sorusunu "karşılaştırmalı, kesitsel ve zamansal

veri toplama” araçlarıyla nicelikselleştirmek yoluyla sağlanacağını sanan insanlar) görüldüğü gibi, öngörü için mekanik otomatlar kurmaya yönelik saçma ve tehlikeli girişimlerin ipliğini pazara çıkarmaya yardımcı olabilirler. Tabii bu girişimlerde bulunanlar Marksistler değildir. Marksistler, düşünülebilir olan şeylere kafa yormanın bir alternatif olarak düşünülemez olan şeylere kafa yormayı başa alan fütürojideki daha tehlikeli girişimleri bile teşhir edebilirler ve edebilmelidirler. Marksistler, istatistik kestirimleri kontrol altında tutabilirler. Olması muhtemel şeyler hakkında bir şeyler söyleyebilecekleri gibi, olmayan şeyler hakkında daha da fazla şey söyleyebilirler. Gerçi onların söylediklerine fazla kulak asılmaz; bu, tarihin özünden gelir. Fakat artık, gelecek hakkında bir şeyler söyleme yeteneklerini değerlendirmeye ve ilerletmeye, ayrıca onu bir parça daha iyi tanıtmaya gerçekten daha fazla zaman harcarlarsa, Marksistlerin seslerine bir parça daha fazla kulak verilebilir. Her şeyden önce, Marksistlerin tanıtacak bir şeyleri vardır.

TARİH İLERLEME KAYDETTİ Mİ?

Tarih yazımı (en azından benim ilgi alanlarımда) gelişmiş midir? Tarih yazımının sosyal bilimlerle ilişkisi nasıldır? Bınlar, aşağıdaki bölümlerde tartışılanacak olan sorulardır.

“Tarih İlerleme Kaydetti mi?” başlığını taşıyan (ve önceden yayınlanmamış olan) bu makale, biraz gecikmeli olarak, 1979'da Birkbeck College'ın açılış konuşmasında okunmuştur.

Tarih ilerleme kaydetti mi? Bu soru, lisansüstü öğrencisi, araştırma görevlisi ve 1947'den itibaren Bircbeck College'da Öğretmenlik yaparak geçen kırk kusur yıl boyunca tarih alanında çalışıktan sonra emekliliği yaklaşan birisi için son derece doğal bir sorudur. Sanırım şu soruyu yönetmenin de hemen hemen başka bir yoludur: Ben meslek yaşamım boyunca ne yaptım? Bu soru, ilk sorumuzla tam olarak değilse de, hemen hemen aynı anlama gelmektedir. Çünkü bu soru, “ilerleme” teriminin tarih gibi bir alanda bir ölçüde kullanılabileceğini varsayımaktadır. Peki, bu mümkün müdür?

Gerçi “ilerleme” teriminin açıkça kullanılan akademik disiplinler ile bu terimi kullanmadığı söylenebilecek -en azından

benim görüşümce- başka disiplinler vardır. Günümüzde bu ayrim bir ölçüde kütüphanelerimizde görülebilmektedir. Rasyonel bir gözlemeçinin ilerlemeden ciddi biçimde kuşku duyamayacağı bir alan olan doğa bilimlerinde, görece temel bir eğitim vermek ve zaman zaman kendi alanyla ilgili geçici sentezler yapmak gibi amaçlar dışında, artık kitaplar fazla kullanılmamakta, çünkü elde edilen yeni bilgiler, ilerledikleri (yalnız ilerlemenin benim -bizim- ömür süremizde muazzam boyutlara ulaştığını da hemen eklemeliyim) ölçüde eskimektedir. Belli bir alandaki büyük atalarla duyulan bir *pietas*, saygı ve bağlılık duygusu veren ya da bilimler tarihiyle ilgili olan kitaplar dışında, artık mutlaka okunması gereken klasikler yoktur. Newton'dan, Clerk Maxwell'den ya da Mendel'den bugüne kalan şeyler, fiziksel evrenle ilgili daha geniş kapsamlı ve daha ileri yaklaşılara yedirilmişken, bugün fizik bölümünde okuyan ortalama öğrenciler bu evreni Newton'dan daha iyi anlamaktadır. Tarihçiler olsun, doğa bilimlerinin süreci ve gelişmesi üzerinde duran diğer analistler olsun, kendi ilerlemelerinin doğrusal bir çizgide seyretmediğini, ama böyle bir ilerlemenin varlığından da kuşku duyulamayacağını bilmektedirler.

Öbür yandan, üniversitelerde artık bir alışkanlığa dönüşmüş biçimde öğretilen yaratıcı sanatların tek biçimini olan edebiyat eleştirisini ele alırsak, derin bilgilerin ve teknik gelişmişliğinin görece küçük çaplı örnekleri dışında ilerleme, ne gösterilebilecek ne de mantıklı görülecek bir durumdur. Yirminci yüzyıl edebiyatı on yedinci yüzyıl edebiyatından daha iyi olmadığı gibi, Dr. Johnson'in eleştirileri de Dr. Leavis'in, hatta Roland Barthes'in eleştirilerinden daha kötü değildir; yalnızca farklıdır. Hiç kuşku yok ki, akademik nitelikli ya da diğer eleştirel yazıların çok büyük bölümü doktora öğrencilerinin dışında gözlerden kaçmaktadır; bunların içinden bazlarının bilinmesi ve akılda kalmasının nedeni de, daha yakın zamanda yazılmış, dolayısıyla öncellerinin yerini almış olmaları değil, tanımlaması kolay olmayan nedenlerden dolayı özel bir etkileme ve anlaşılma

gücüne sahip olduğu düşünülen yazarlar tarafından kaleme alınmış olmalarıdır. Elbette edebiyat incelemeleri içerisinde tarihin özel bir biçimini yansitan çalışmalar (ister edebi yapıt olsun ister edebiyat eleştirisi türünde olsun) vardır ve benim gözlemime göre, eleştiri değil tarih olarak öğretilen benzer konu ve alanlarda, örneğin sanat tarihinde buna az da olsa rastlanabilmektedir. İngilizce bölmeleri kitapları yorumlar ve belki yine bu nedenle kitap çıkarırlar.

“İlerleme” kavramının kullanılabilmesinin, en azından global düzeyde aynı derecede zor olduğu başka disiplinler de vardır: örneğin, felsefe ya da hukuk. Descartes’ın Platon’u, Kant’ın Descartes’ı, Hegel’in Kant’ı eskittiğinden söz edilemeyeceği gibi: daha önce yazılan yapıtlarda doğruluğuyla süreklilik taşıyacağı anlaşılan şeylerin, daha sonra yazılan çalışmalarda özümse-nip sindirilebileceği ve böylece bilgeligin birliği bir süreci saptayabileceğimizi de söyleyemeyiz. Bizim gerçekte çok daha sık olarak gözlemlediğimiz durum, eski, genellikle de antik dönenin tartışmalarının çağdaş terimlerle devam ettirilmesi ya da canlandırılmasıdır; bu durumun daha sık rastlanan örneği, tiyatro yapımcılarının kendi ünlerini kazanmalarını sağlayan Shakespeare dramalarının 1920’ler ya da 1970’ler tarzındaki ürünleridir. Bu tür disiplinlerde artık bir eleştirinin varlığından söz edilemezken, modern rekabetçi spor alanlarının bir ilerleme gösterdiğine, çünkü insanların bugün artık elli yıl öncesine göre daha hızlı koşup daha büyük mesafelere atlayabildiğine, üstelik büyük ihtimalle bu performanslarını daha ileri düzeylere taşıyabileceklerine, oysa satranç oyuncularının sürekli değişen ama özünde aynı kalan düellolarında buna benzer bir eğilim gözlenemeyeceğine dikkat çekeriz.

Belli ki, tarihin, sîrf tarihçiler hem kitap yazdıkları hem de her şeyden önce kitap -çok eski kitaplar da dahil- okuduk-ları için bile olsa, bu ikinci türdeki disiplinle ortak yönleri vardır. Öbür yandan, bilimle uğraşanlardan daha yavaş bir hızla olmakla birlikte, tarihçiler de eskirler. Gibbon’u, kendi

problemlerimizle ilgileri nedeniyle Kant'ı ya da Rousseau'yu hâlâ okuduğumuz gibi okumayız. Gibbon'u yine okuruz, ama, araştırmacılığına kesinlikle büyük bir hayranlık duysak bile Roma İmparatorluğu hakkında bilgi edinmek için değil, edebi meziyetleri nedeniyle; yani, daha yolun başında olan tarihçiler bile Gibbon'u boş saatlerini değerlendirmek dışında okumazlar. Eğer eski tarihçilerin yapıtlarını okuyorsak, bunun nedeni, ya bize tarihsel hammaddenin Orta Çağ tarihçelerinin yerine başka bir şey konamayan baskıları gibi kalıcı bir külliyatı sunmaları, ya da sonraki çalışmaların dikkat çekici nitelikte olmadığı, ama bizim şu ya da bu nedenle tekrar ilgilenmek durumunda olduğumuz bir konuya ilgili olmaları, başka bir deyişle, bu konuda onlara eski tarihçiler gözüyle *bakılamayacak* olmalarıdır. Tarihsel kitapları yeniden basan endüstriinin ekonomik temeli budur. Gelgelelim, bir kitabıń bu şekilde, ilk yayınışının üstünden yüz yıldan daha fazla bir zaman geçtikten sonra tekrar su yüzüne çıkabilme ihtimali, elbette, en azından potansiyel olarak, benim bu öğleden sonra kendime yönelttiğim şu soruyu gündeme getirmektedir: Tarihte "ilerleme"den bahsedebilir miyiz. eğer bahsedebilirsek bunun içeriğini nasıl doldurabiliriz?

Açıkçası bu, tarihçilerin daha bilgili ya da daha zeki olmaları anlamında bir ilerleme değildir. Tarihçiler, daha fazla bilgiye ulaşmalarına rağmen, kesinlikle daha derin bilgi sahibi değillerdir. Ayrıca ben, onların daha akıllı hale gelip gelmediklerinden de emin değilim. Tarih, geçmiş birkaç yüzyılda, büyük entellektüel yetileri gerektiren bir disiplin olmamıştır. Ben kariyerimin bir aşamasında, ciddi ölçüde beyin gücü harcamayı, en azından açık göz olmayı gerektiren bir disiplinle. İngiltere ve ABD'deki Cambridge'de okutulan iktisatla yakından ilgilenmemiştım ve beni kendimden çok daha zeki insanlara ayak uydurmaya çalışmaya zorlayan bu faydalı ama sarsıcı deneyimi asla unutmadım. Güzel bir yazı yazmak, çok çalışma kapasitesinden, detektifvari bir yaratıcılıktan biraz daha fazla yeteneklerle

donanmış olarak tarihte büyük bir ün kazanmak -bunların ikisi tamamen aynı şey değildir- bir ölçüde hâlâ mümkün olmasına rağmen, ellî yıl önce tarihçiler arasında mutlaka aynı zekâya sahip insanlar vardı. Hatta, büyük Ranke* geleneğinin egemen olduğu uzunca bir dönemde boyunca ortodoks akademik tarihi karakterize eden kurama ve genellemelere düşmanlığın, entellektüel açıdan maceralara atılmama eğilimini (ki bu aynı zamanda entellektüel bakımdan herhangi bir şey yapmayı da gerektirmiyordu) cesaretlendirdiği bile ileri sürülebilir. Öbür yandan, tarih disiplininin, buna tamamen zıt tipteki beyinleri kendisine çektiği ülkeler ve tarihler de olmuştur. Örneğin 1930'lardan sonraki Fransa'da özgül bir tarih yaklaşımı (genellikle *Annales* okulu denilen ekolle özdeşleştirilen bir yaklaşımdır bu), fiilen on yıl boyunca o ülkenin sosyal bilimlerinin merkezi disiplini haline gelmişti. Ne olursa olsun, hiçbir zaman, oldukça parlak sicele sahip tarihçi kithiği çekilmemiştir. Bu noktada ortaya atılabilen sav, herhalde, bugün tarihin belli türleri (örneğin, sosyal bilimlerdeki başka disiplinlerden alınmış kavramlarla modellerden, örneğin felsefeden yararlanmaya ihtiyaç duyan tarih türleri) için o disiplinlerde gerekli görülenle karşılaşılabilecek ölçüde bir zekânın gerekli olduğunu söyleyebilir. Tarih en azından artık entellektüel açıdan hafif bir seçenek değildir. Ama bu da görece pek önem taşımayan bir konudur.

Tarihin ilerlediği kayda değer olarak hangi açıdan söylenilir? Tarihçiler arasında kendilerinin ne yapmaya çalışıkları konusunda, daha doğrusu onların malzemelerinin ne olduğu konusunda bir anlaşmaya varışmadığı sürece, bu soruya açık bir yanıt verilemez. Bir örnek verirsek, geçmişte olup bitmiş olan her şey tarihtir; şimdi olup biten her şey de tarihtir. Ben kendi mesleğimi icra ederken, tarih de gerek beni gerekse çağdaşlarımlı -ve hepiniz- hem tarihin malzemesi hem de öğrencileyi ya da gözlemcileri haline getirmiştir. Dolayısıyla her türlü tarihsel

*) On dokuzuncu yüzyıl Alman tarihçisi Leopold von Ranke (1785-1886). (ç.n.)

inceleme, insanın geçmişteki sonsuz sayıdaki faaliyetlerinden ve bu faaliyetleri etkileyen şeylelerden bir seçim yapmayı, küçük bir kümeyi seçmeyi içermektedir. Ne var ki, bu tür seçimler yapmanın genel kabul gören bir kriteri yoktur; demek ki, belirli bir zamana özgü bir kriter vardır ve bu kriter de muhtemelen değişecektir. Tarihçiler tarihin büyük ölçüde büyük insanlar tarafından belirlendiğini düşündükleri zaman, onların seçimleri de aynı şekilde düşünmedikleri zamanlara göre açıkça farklı olacaktır. Bu, tarihteki tutucuların (ve tarihi reddedenlerin) konumlarını muhafaza edebilmelerine olanak tanıyan, sağlam ve etkili korunaklar sağladığı gibi, hiçbir zaman son kaleleri olmamasını da sağlayacak bir yaklaşımındır.

Geçmiş, kabul görmüş bir bilimsel kriter'e göre araştıran herkes tarihcidir; işte, benim mesleğimin üyelerinin üzerinde görüş birliğinde olacakları saptama da budur. Ben, antik dönemde olayları sadece kaydeden en kıytırık yazıcıların bile bu ünvanı taşımaya hakları olduğunu nasıl reddedebilirim? Onlar bugün için kıytırık görünebilirler, ama yarın için değil. Son yirmi yıl içinde köklü bir dönüşüm geçirmiş bir alan olan tarihsel demografi, asıl olarak soykütükçülerin, ya züppelikten ya da Salt Lake City'deki Mormonlar örneğinde olduğu gibi Mormon-olmayanların paylaşmadığı teolojik nedenlerden dolayı topladıkları malzemeye dayanmaktadır. Bu yüzden tarihçiler, sürekli olarak iç gözlem hayaletini üzerinde hissetmekte ya da şu veya bu türdeki felsefi ve metodolojik rakiplerinin takibinden kurtulamamaktadırlar.

Bu tür tartışmalardan uzak durmanın bir yolu, son birkaç kuşağın yürüttüğü tarihsel araştırmalarda siilen neler yapıldığına bakmak ve bunların bir konudaki gelişmeyeyle ilgili sistematik bir eğilimi gösterip göstermediği sorusunu yöneltmektir. Kuşkusuz bu durum "ilerleme"yi kanıtlamaz, ama bu disiplinde pekâlâ, kişisel eğeni, güncel politika ve ideoloji, hatta salt modayı simgeleyen dalgalarda bata çıka ilerleyen bir tür akademik kanadan daha fazla şey yapıldığını gösterebilir.

Şimdi tekrar, modern doğa bilimlerinin tarihinde çok önemli bir dönüm noktasını oluşturan 1890'ların ortasına dönelim. O zamanlarda tarih, saygın bir akademik alan olarak kendini kesin biçimde kabul ettiirmiştir. Arşivler düzenlenmiş, oldukça kısa bir dönemde varlığını bugün bile sürdürden standart dergiler (genel olarak konuşursak, *English Historical Review*, *Revue Historique*, *Historische Zeitschrift*, *American Historical Review* gibi dergilerin hepsi de on dokuzuncu yüzyılın son üçte birlik diliminin çocuklarıdır) çıkmaya başlamış durumdaydı ve disiplinin ufkı son derece berrak görünüyordu. Büyük tarihçiler kamusal yaşamda saygı gören simalardı (Britanya'da piskoposlar ve soylularla aynı düzeyde saygı görürülerdi). Tarihin ilkeleri ve yöntemleri Fransızlar tarafından yorumlanmıştı. Lord Acton bile, hem alandaki ilerlemeleri onaylayacak hem de daha fazla ilerleme yapmakta gevşek kalma sorununu çözecek bir Cambridge Modern Tarihi hazırlamanın zamanının gelmiş olduğunu düşünüyordu. Oysa bunun üzerinden daha elli yıl geçmeden, modern tarihte kayıp davaların beiği olan Cambridge Üniversitesi bile baştan sona yenilenmeyi gerektirecek kadar zamanın gerisinde kalacaktı. Fakat böyle bir zafer anında dahi ortalıkta bir sürü kuşkucu dolaşıyordu.

Başlıca anlaşmazlık, özünde, o aşamada ağırlıkla anlatısal ve betimlemeci, politik ve kurumsal ya da daha sonraları İngiliz hiciev sanatında 1066, *İste Hepsı Bu* şeklinde taşlanacak türde olan tarihin konusunun doğasından kaynaklanıyordu; başlıca zorluk ayrıca tarihsel genellemeler yapma olanaklarıyla ilgiliydi. Bu karşı çıkış öz olarak sosyal bilimlerden ve tarihin sosyal bilimin özel bir biçimini olması gerektiğine inananlardan geliyordu. Yerleşik tarihçilerin büyük kısmı bu karşı koyuşu toptan reddetmişlerdi. Bu konu 1890'lı yılların ortalarında Almanya'da, şimdilik bizim gözüümeye hiç de heterodoks olarak görünmeyen, aykırı tarihsel kişilik Karl Lamprecht'in meydan okuyuşuyla bağlantılı olarak şaşırtıcı bir sertlikle tartışılmıştı. Ortodokslar, tarihin özünde betimlemeci bir nitelik taşıdığını söylüyorlardı. İnsanlar,

olaylar, durumlar birbirinden o kadar farklıydı ki, toplum hakkında hiçbir genelleme yapılamazdı. Dolayısıyla "tarihsel yasalar"dan söz etmek de mümkün değildi.

Şimdi burada aslında birbiriyle ilintili olan iki konu üzerinde konuşmaktayız. Bunlardan birincisi, ortodoks tarihin asıl hamurunu oluşturan, geçmişten yapılan seçimlerdi. Ortodoks tarih daha çok politikayla, modern dönemde de ulus devletlerin politikasıyla, özellikle dış politikallarıyla ilgiliydi ve doğal olarak büyük adamlarda odaklanıyordu. Geçmişin diğer yönlerinin de araştırılabileceğini kabul etmekle birlikte, bu yönleri, tarihle asıl ilgileri, politik kararların malzemesini oluşturmadıkları sürece belirsiz kalan kültür tarihi ya da iktisadi tarih gibi alt-disiplinlere havale etmeye eğilimliydi. Kısacası, geçmişten yapılan seçimler hem dar hem de -o zamanlar bile açıkça görüldüğü gibi- politik açıdan oldukça önyargılı nitelikteydi. Fakat, ikincisi, bu seçimler, geçmişin çeşitli yönleri arasında sistematik bir yapısal ya da nedensel ilişki kurma çabalarını, özellikle de politikayı ekonomik ve toplumsal faktörlerden, her şeyden önce insan toplumlarının evrimiyle ilgili modellerden (her ne kadar kendi pratiği böyle bir modeli içeriyor olsa bile), tarihsel gelişmenin aşamaları modelinden türetmeye yönelik girişimleri reddediyordu. Georg von Below'un işaret ettiği gibi, bu tür şeylerin doğa bilimcileri, felsefeciler, iktisatçılar, hukukçular, hatta teologlar arasında popüler olduğu söylenebilirdi, fakat tarihte yeri yoktu.

Bu görüş, aslında, on dokuzuncu yüzyılın ortaları ile sonunda, tarihteki daha eski, bilhassa on sekizinci yüzyılda kaydedilen gelişmelere karşı gösterilen bir tepkiyi yansıtıyordu. Fakat bu konu benim buradaki ilgi alanımı girmiyor. Ne olursa olsun, on sekizinci yüzyıl tarihçileri ile tarihçi yanı güçlü olan iktisatçıları ve sosyologları (ister İskoçya'da, ister Göttingen'de olsunlar), henüz, gerçekten kapsamlı bir tarihle; toplumsal örgütlenmenin ve toplumsal değişimin genel düzenliliklerini saptaması, onları politik kurumlar ve olaylarla ilişkilendirmesi ve ayrıca olayların biricikliği ile bilinçli insanların kararlarının özgüllüklerini

dikkate alması gereken bir tarihle ilgili problemleri teknik açıdan çözebilecek durumda değildi. Benim görüşümce, Batı üniversitelerinde egemen durumda olan Rankeci ortodoks çizginin temsil ettiği uç konuma sadece ideolojik gerekçelerle değil, bu çizginin darlığı ve yetersizliği nedeniyle de karşı çıktııyordu ve bu savaş, her ne kadar siperlerde verilse bile, özünde artçı bir savaştı.

Ben ideolojik gerekçelere ağırlık veriyorum, çünkü kendisine rakip olarak ideolojik, daha özelde sosyalist, hatta Marksist bir çizgiyi görmeyi ortodoks görüşün kendisi tercih etmekteydi. 1890'ların ortalarında *Historische Zeitschrift*'te polemik yapan yazarların, kendilerinin "bireyselci" tarih anlayışı karşısında ısrarla "kollektivist" tarih anlayışıyla, "materyalist tarih anlayışı"yla mücadale ettiklerini vurgulamaları boşuna değildi, çünkü bunun ne anlamına geldiğini herkes biliyordu. Fakat bu neden yalnızca ideolojik değildi. Tarihçilerden farklı olarak tarihi (en azından kendi perspektiflerinden bakınca), tercihen krallar ile büyük adamların birbiri ardı sıra yer aldıkları salt lanetli bir sahne olarak görmeyi reddeden bilimler ile disiplinlerin hepsini bir kenara bırakıksak bile, ortodoks çizgiye karşı başlatılan isyan tek bir ideolojiyle sınırlı değildi. Ortodoks çizgiye başkaldırıların arasında, hem Marx ve Comte gibi insanların izleyicileri, hem de politik ve ideolojik bakımdan isyan etmekle ilgisi olmayan Lamprecht gibi insanlar, bir de Max Weber ile Durkheim'in izleyicileri yer alıyordu. Örneğin Fransa'da, tarsihsel ortodoksluğa ("olayların tarihi" denilen çizgiye) karşı başkaldırı hareketinin, burada konumuzu ilgilendirmeyen tarsihsel nedenlere bağlı olarak Marksizme gerçekte çok az şey borçlu olduğunu söyleyebiliriz. Üstelik ortodoks çizgi, kendi kurumsal kaleleriyle etkili biçimde korunuyor olsa da, 1914'ten önceleri bile zaten bir geri çekilme sürecindeydi. Daha *Encyclopaedia Britannica*'nın on birinci baskısında (1910) bile, on dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, tarsihsel analizde idealist bir çerçeveyenin yerine materyalist bir bakış açısının konmasına yönelik

sistemli çabaların giderek artmakta olduğu, bunun da “iktisadi ya da sosyolojik tarih”in yükselişine yol açtığı gözlemine yer verilmiştir.

Ben, ilerlemeye devam eden bu eğilimin kesinkes *genel* bir nitelik taşıdığını söylesem bile, bunun nedeni, Marx’ın ve Marksizmin bu ilerlemedeki spesifik etkisini en aza indirmeyi istemem değildir. Böyle bir şeyi isteyecek son kişi ben olurum. Üstelik on dokuzuncu yüzyılın sonunda bile bunu yapmak isteyeceğ ciddi gözlemcilerin sayısının fazla olmayacağı iddia edebilirim. Dolayısıyla benim yapmaya çalıştığım şey, daha çok, tarih yazımının birkaç kuşaklık bir dönem boyunca (o dönemin tarihçileri hangi ideolojiyi benimsemiş olurlarsa olsunlar) belli bir doğrultuda ve -bundan daha önemlisi- tarih mesleğinin son derece güçlü ve kurumsal siperler arkasında korunan direnişine karşı yönde hareket etmeye olduğunu gözler önüne sermektir. 1914’ten önce bu baskıcı ağırlıkla tarih alanının dışından, yani iktisatçılardan (bazı ülkelerde iktisatçıların tarihe karşı güçlü önyargıları vardı), sosyologlardan, bir yerde ise -Fransa'da- coğrafyatıcılarından ve hatta hukukçularından geliyordu. Sözelimi toplum ile din arasındaki, daha özel olarak da Protestanlık ile kapitalizmin yükselişi arasındaki can alıcı ve çok fazla tartışılan sorunu düşününecek olursak, asıl klasik metinler (bu tartışmanın başlangıç noktasını oluşturan Marx’ın gözlemlerini saymazsak), bir sosyolog olan Max Weber ile bir teolog olan Troeltsch’ın kaleminden çıkmış olan metinlerdi. Daha sonraki ortodoks görüşler ise içерiden yıkılmıştı. Fransa'da ünlü *Annales* okulu (asıl ve daha çok bilinen adı *Annales d'Histoire Economique et Sociale* idi), Paris kalesine bir taşra tüssü olan Strasbourg’dan saldırırken; Britanya'da, 1950'li yıllarda şartsızca bir hızlılıkla uluslararası mevzi kazanmış olan *Past and Present* dergisini, tabanını kısa sürede genişletmiş olmasına rağmen, ilk başta bir avuç Marksist yabancının kurmuş olduğuna dikkat çekebiliriz. Geleneğin ilk ve belki de son kaleşi olan Batı Almanya'da da, ortodoks çizgiye, 1960'lı yıllarda Alman milliyetçiliğinin radikal

karşılıarı ile esin kaynaklarını bilerek Weimar döneminin demokrat ve cumhuriyetçi sayılabilen bir-iki tarihçisinde arayan insanlar tarafından meydan okunmuştu ve bu grubun en çok vurgu yaptığı nokta da yine politikayı toplumsal ve ekonomik gelişmelere göre açıklamaktı.

Demek ki eğilim konusunda herhangi bir kuşku duymaya gerek yoktur; bu türdeki literatürde benim öğrencilik zamanımından beri yaşanan olağanüstü değişimi görmek için Grant ve Temperley'in *Europe in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (On Dokuzuncu ve Yirminci Yüzyıllarda Avrupa) gibi Avrupa tarihiyle ilgili standart bir kitabı, John Roberts'ın *Europe, 1880-1945* (Avrupa, 1880-1945) gibi standart bir çağdaş incelemeyle karşılaşmanız bile yeterlidir. Ayrıca bu örnekte, sağlam bir orta yolcu olmakla, hatta muhafazakâr tarafa eğilim duymalla iftihar eden modern bir yazarın ismini bilingüel olarak veriyorum. Yukarıda aktardığımız örneklerde, daha eski olan kitap, Modern Avrupa üzerine, devlet sistemi ile güçler dengesinin ve kıdadaki başlıca devletlerin, gerek Fransız filozoflar Voltaire, Rousseau, vb., gerekse Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik idealleri üstüne birkaç söz eklenerek ve ana hatlarıyla tanıtıldığı, kısa, on altı sayfalık bir bölümle başlar. Eskisinden kırk yıl sonra yayınlanan yeni kitabıń başlangıcı ise, özünde, Avrupa'nın ekonomik yapısı hakkındaki uzun bir bölümdür ve onun arkasından biri "Toplum: Kurumlar ve Varsayımlar", diğeri politik modeller ve dinle ilgili daha kısa birer bölüm gelir. Bu bölümlerin ikisi de henüz uluslararası ilişkiler konusuna bile gelmemiştir- yaklaşık altmışar sayfa uzunluğundadır.

Esas olarak, bizim yirminci yüzyılda gördüğümüz şey, tam da 1890'lı yılların ortodoks tarihçilerinin baştan aşağı reddettikleri olgudur, yani tarih ile sosyal bilimler arasında uzlaşma olduğudur. Kuşkusuz tarih, kısmen de olsa toplum bilimi ya da başka bir bilim başlığı altında sınıflanamaz. Yalnız bunun, bazı tarihçileri, diyelim tarihsel eğilimli demograflar ya da iktisatçıların halledebilecekleri ve zaten onların hallettiğleri

problemlere yoğunlaşmaktan alıkoymaması gerektiğini de altı çizilmelidir. Zaten öyle de olmamıştır. Elbette bu uzlaşma yalnızca tek taraflı bir tutum değildir. Tarihçiler yöntem ve açıklayıcı model arayışı içinde gözlerini giderek daha çok sosyal bilimlere dikerlerken, sosyal bilimler de kendilerini giderek daha çok tarihsileştirmeye çalışmaktadır ve bu doğrultuda gözlerini tarihçilere dikmektedirler. Bu yüzden, on dokuzuncu yüzyıl sonunun profesörleri, çağdaş sosyal bilimlerin evrimci şemaları ile açıklayıcı modellerini basitleştirilmiş ve gerçekçi olmayan yaklaşımlar olarak reddetmeye yerden göye kadar haklıydılar; kalıcı ki bugün kullanılan şemaların çoğunu da aynı nedenle reddetmek pekâlâ yerinde bir tavır olabilir.

Yine de, tarihin betimleme ve anlatıdan uzaklaşıp analize ve açıklamaya, eşsiz ve tekil olana yoğunlaşmak yerine düzenlilikleri saptamaya ve genellemeler yapmaya yöneldiği gerçeği değişimmemektedir. Bir anlamıyla, geleneksel yaklaşım tepetaklak olmuş durumdadır.

Tüm bunlar bir ilerleme anlamına gelir mi? Evet, belli bir ölçüde gelir. Ben tarihin, bir yandan kendisini diğer disiplinlerin (yeryüzündeki yaşamın nasıl dönüşümler geçirdiğini, atalarımızın arkalarında belli türde kayıtlar bırakmaya başladıkları noktaya kadar olan evrimini, hatta eko-sistemler ile toplumsal hayvan gruplarının -ki *Homo sapiens* de bunların özel bir örneğidir- yapısı ve işlevini araştıran disiplinlerin) keşiflerinden çeşitli bahanelerle yoksun bırakırken, bir yandan da ciddi bir alan olarak herhangi bir yere gidebileceğine inanmıyorum. Söylemeye bile gerek yok ki, bunun tarihin kapsamının sonu olmadığı, olmayacağı ve olmaması gereği konusunda hepimiz hemfikiriz, ama geçmiş kuşaklımız tarihsel çalışmalarındaki eğilimlerin diğer disiplinleri tarihle daha yakın ilişkilere sokmaları ölçüsünde, insanı bugünkü durumuna getiren şeyleri, Ranke ile Lord Acton'ın bakış açılarına oranla daha iyi anlamak mümkün hale gelmiştir. Zira, en genel anlamıyla tarihin içeriği zaten şundan başka bir şey değildir: *Homo sapiens* paleolitik çağdan nükleer çağ'a nasıl ve niçin gelmiştir?

İnsanlığın geçirdiği dönüşümlerde odaklanan temel problem halledemezsek, ya da en azından insanın faaliyetlerinin bir kısmının bu -hâlâ sürdürmekte olan- dönüşümler bağlamında bizim uzmanlık alanımıza girdiğini göremezsek, o zaman, tarihçiler olarak bizler kendimizi ivir zivir konularla meşgul olan, entellektüel oyunlarla ya da diğer salon oyunlarıyla vakit geçiren kişiler olarak görmeliyiz. Tarihin kendisini, yine insanı araştıran ya da doğrudan bu tür araştırmalarla ilgisi olan diğer disiplinlerden niçin ayırması gerektiğini açıklayan nedenler göstermek kuşkusuz kolaydır, ancak bunların hiçbirisinin geçerli bir neden olmadığını da burada özellikle belirtmeliyim. Bu tür gerekçelerin hepsi de, tarihçinin temel işini tarihçi olmayanlara (birilerinin bu meseleyi çözmek zorunda olduğunu çok iyi bilen kişilere) bırakmak ve daha sonra da onların bu işi gerçeki gibi yapamamalarından dem vurarak, tarihçileri bu tür kötü topluluklardan ayrı tutmanın yeni bir bahanesi olarak yararlanma noktasına varırlar.

Tarihçilerin faaliyetlerinin bu nedenle sona ermeyeceğini daha önce söylemiştim. Ayrıca tarihin, tarihsel sosyoloji ya da sosyal biyoloji gibi geçmişe dönük başka bir disiplinin başlığı altına sokulamayacağı da açık olsa gerektir. Tarih kendine özgüdür (*sui generis*) ve öyle olmalıdır; bu bakımdan tarihsel tutucular haklıdır. Üstelik bunun kısmen önemsiz nedenleri vardır. Bazı tarihçiler ile onların okurları, insan topluluklarının tek tek üyelerinin kaderlerine canlı bir ilgi duyarlar (diyelim, bir hayvan ekolojisti bunu kapsamlı makaleler yazmaya değer bir konu olarak görmeyecektir) ya da asıl olarak düzenlilik arayışı içinde gözlerden kaçan mikro-olaylar ve mikro-durumlarla ilgilendirler. Eğer isterlerse, biyologlar hayvanlarla ilgili gelişmeleri tarihçilerin insanlarınla ilgili gelişmeleri inceledikleri biçimde ele alabilirler. *Watership Down* romanı, tamamen, eski bir tarihçinin (daha doğrusu, *Anabasis*'i yazan Xenophon gibi antik dönenme ait bir tarihçinin) tavşanlar hakkında kaleme alacağı bir metne denk düşmektedir. (Tabii burada yazının zoologik bilgilerinin iyi olduğunu varsayıyorum.) Fakat daha az önemsiz olan

başka nedenler de vardır. Çünkü biz, Gladstone ile Disraeli arasındaki farklılığa kafa yormayı önemsiz bir uğraş olarak görelim ya da görmeyelim, kurgusal metinler dışında, onları bir şekilde düşündürtmeden, konuşturmadan ve eyleme geçirtmeden hayvanlar hakkında bu şekilde yazamayız. Ve insanlar, sosyo-biyologların hatırlatmaya ihtiyaç duydukları gibi, hayvanlarla benzer yanları olduğu kadar farklı yanları da *olan* yaratıklardır.

İnsanlar kendi dünyalarını ve tarihlerini kendileri yaparlar. Açıkta ki, bundan, insanların bunu bilinçli biçimde seçerek ("bilinçli seçim" ne anlamına gelirse gelsin) yapmakta özgür oldukları, ya da tarihin insanların niyetlerini araştırarak anlaşılabileceği sonucu çıkmaz. Daha açık bir ifadeyle, böyle bir sonuç çıkarılamaz. Fakat bunun, insan toplumunun geçirdiği dönüşümlerin, insana özgü olan çeşitli fenomenler (bunlara sözcüğün en geniş anlamıyla "kültür" diyelim) vasıtasiyla gerçekleştiği ve bu dönüşümlerin, en azından kısmen bilinçli yapılar olan çeşitli kurumlar ve pratikler (örneğin, hükümetler ve politikalar gibi) aracılığıyla etkili olduğu anlamını taşıdığı söylenebilir. Biz, insan yaşamının, arasında yaşadığımız mobilyalarını hem kurabilir hem de hareket ettirebiliriz (bunun ölçüsü daha büyük tarihsel sorumlardan birisidir). Ayrıca dilimiz olduğu için de her zaman kendimizle ve faaliyetlerimizle ilgili fikir sahibi olabilir ve bunu ifade edebiliriz.

Bu gibi şeyle basitçe görmezlikten gelinemez. Batı Almanya ile Doğu Almanya açıkça birbirlerinden çok farklı yollar izlemişler, çünkü ikisi de 1945'ten beri farklı fikirleri temel alan çok farklı kurumlara ve politikalara sahip olmuşlardır. Tabii burada, olayların başka türlü seyretme ihtiyimali olmadığını söylüyor değilim. Determinizmin tarihsel kaçınılmazlığı problemiambaşa bir problemken (şu anda bu konuya girmeyi önermiyorum), bilincin ve kültürün rolü arasındaki, ya da Marksist terimlerle, temel ile üstyapı arasındaki ilişkiler sorunu da genellikle karıştırılmış ve ikisi iç içe geçirilerek anlaşılmaz bir hale sokulmuştur. Benim burada altını çizeceğim nokta,

tarihin bilinci, kültürü ve insan elinden çıkışmış kurumlar içindeki maksatlı eylemi yok sayamayacağıdır. Ayrıca buna, Marksizmin tarihe en iyi yaklaşım olduğuna, çünkü Marksizmin, insanların gerek tarihin özneleri ve yapıcılari olarak yapabilecekleri, gerekse tarihin nesneleri olarak yapamayacakları şeylerin, diğer yaklaşımlara göre daha açık biçimde farkında olduğuna inandığımı da ekleyebilirim. Yine yeri gelmişken belirteyim, başka bir açıdan da Marksizm aynı zamanda tarihe en iyi yaklaşımdır, çünkü Marx, bilgi sosyolojisinin gerçek mucidi olarak, tarihçilerin kendi fikirlerinin onların toplumsal varlıklarından nasıl etkilenebileceği konusunda da bir kuram geliştirmiştir.

Ama, izin verirseniz, tekrar ana konumuza dönelim. Evet, en azından son üç kuşaktan beri ve asıl olarak tarih ile sosyal bilimlerin birbirlerine yakınlaşmaları sonucunda tarihte gözle görülebilir ilerleme olmuş, fakat bu ilerleme sınırlı bir ölçüde kalmıştır ve bu sürecin şimdilik sorunlu olduğu da düşünülebilir. İlk olarak, tarihteki başlıca ilerlemeler kesinlikle, bir ilerleme sağlanmış olduğuna göre belli açılardan gerilemeler de olduğunu ortaya koyan zorunlu basitleştirmelerle sağlanmıştır. Bunun nedeni, şu anda, tarih alanındaki devrimciler tarafından uzun süreden beri küçük görülen politik tarihi yeniden öne çıkarmayı amaçlayan apayrı bir hareketin var olmasıdır. Kuşkusuz bu yeni politik tarih, on dokuzuncu yüzyıldaki arşiv kazıcılığının (diyeelim, Home Rule* krizi sırasında kabinede kim ne demişti ya da 1931'de kim ne yazmıştı ve kime yazmıştı gibi şeyleri araştırmak) en eski biçimine geri dönmekten (Cambridge'li tarihçiler arasında görüldüğü gibi, genellikle bilinçli bir neo-muhafazakâr geriye dönüştür bu) fazla bir anlam taşımaz. Yine de, Jacques Le Goff'dan aktarırsak, "politik tarih," özellikle on dokuzuncu yüzyıldan önceki dönemlerde, "onu arka plana itmiş olan sosyal bilimin yöntemleri, ruhu ve kuramsal yaklaşımını ödünc alarak zorla geri dönmüş[tür]".

* 1870'de çıkan ve İrlanda'da özerk yönetimi sağlamayı hedefleyen hareket. (ç.n.)

İkincisi, sosyal bilimlerdeki muazzam gelişmelerin yanı sıra, kısmen akademik çıkar çevreleri adına, tarihin sosyal bilimlerle yakınlaşması artık ayrılık ve parçalanmışlık üretmektedir. Bizim, esas olarak, geçmişe yönelik güncel akademik kuramlardan meydana gelen "yeni" bir iktisadi tarihimiz var. Aynı tablo, genç insanların yeni bir moda çıkararak ya da daha önce başka hiç kimsenin söylemediğlerini söyleyerek ün kazanmalarını hak etmelerine katkıda bulunabilecek sosyal antropoloji, psikanaliz, yapısal dilbilim ya da diğer disiplin veya sözde-disiplinler için de geçerlidir. Bir etiket olarak yenilik, determinanları daha geniş bir kesime satmaya yardımcı olduğu gibi, tarihi de profesyonellere satmaya yardımcı olur. Benim itirazım, kuşkusuz, diğer sosyal bilimlerden birtakım teknikler ile fikirleri ödünc alan ve bu bilimlerdeki en son gelişmeleri yararlı ve ilintili olduğu kadarıyla kendi çalışmalarıyla birleştiren tarihçilere değildir. Benim itirazım, tarihsel yükü birbiriyle ilişkisi olmayan bir dizi taşıyıcıya bölmeye karşıdır. İktisadi, toplumsal, antropolojik ya da psikanalitik tarih diye bir şey yoktur: Sadece tarih vardır.

Bu parçalara ayırma eğilimi üçüncü bir fenomenle (son yirmi ya da otuz yılın herhalde en çarpıcı başarısı olan, tarihsel incelemelerin alanının akıl almad derecede genişlemesiyle) de pekiştirilmiştir. Daha önce ifade etmiş olduğum gibi, her türlü tarihi yazımı bir seçimi yansıtır. Biz şimdi, bu seçimin genellikle ne kadar dar kapsamlı kaldığının bizden önceki kuşaklara göre çok daha fazla farkındayız. Son zamanlarda, bazen dergiler ve derneklerde kadar yayılan uzmanlık alanları ya da alt-disiplinler haline gelen dalların yalnızca bir kısmını sayalım: aile, kadın, çocukluk, ölüm, cinsellik, ritüel ve sembolizm (festivaller ve karnavallar artık fazlaıyla modadır), yiyecek ve yemek pişirme, iklim, suç, insanların fiziksel özellikleri ile sağlığı. Burada, önceden yeterince araştırılmamış, hatta keşfedilmemiş olan; gerek coğrafi gerekse toplumsal açıdan ayırt edici özellikleri taşıyan kıtalar ile bölgeleri bile anmadığımıza dikkatinizi çekmek

isterim. Kuşkusuz bu alanların hepsi yeni değildir, ancak bu alanlar artık tarihsel incelemenin kabul gören bir dalının parçasını oluşturmaktadır. Şimdi de seçkin dergilerde Madagaskar'da uzamın algılanması ve Fransızların göz renklerinin dağılımındaki değişimler hakkında makaleler okuyabileceğiniz gibi, sıradan insanların şimdije kadar ihmali edilmiş olan tarihiyle ilgili çok daha fazla yazı okuyabileceğiniz de bir gerçekertir.

Tarihsel incelemelerin bu emperyalizmi ya da tüm-hıristiyancılığı iyi bir şeydir. Tarih, moda olan bir deyişi kullanırsak, "total"dir. Tarihin şu andaki kapsamının yalnızca yirminci yıl sonu tarihçilerini ilgilendiren şeylerin bir seçiminden ibaret olması bu durumu değiştirmez. Üstelik bu durum, tarihi, benim olmasına gerektiğine inandığım bir konuma getirmesi, yani en azından sosyal bilimlerin genel çerçevesini oluşturmaası ölçü sünde daha da sevindirici bir gelişmedir. Bununla birlikte, tarihin belli sınırlar içerisindeki bir seçim olmasının, oyunun bugünkü aşamasında belli başlı tarih dergilerini antika süpermarketleri gibi bir duruma soktuğu da bilinmelidir. Önde gelen tarih dergilerinin hepsinin içeriği geçmişten alınan parçalardan oluşmaktadır ve daha da ötesi, bu parçaların diğer parçalarla olan ilgisi kesinlikle fazla değildir.

Buradan nereye varırız? Benim gelecekteki gelişmeleri bugünden öngöremememin nedeni, kısmen bu gelişmelerin, yönelikliğimiz sorular ile mümkün ya da istenilir olarak kabul ettiğimiz modellerdeki öngörülmesi zor olan değişiklıklere bağlı olması; kısmen, tarihin henüz olgunlaşmamış bir disiplin olması ("paradigmalar" şimdiki aşamadır), uzmanlık alanlarının dışına çıktıığında -hatta uzmanlık alanlarının içinde bile- önemli ve can alıcı nitelikteki temel problemleri nelerin oluşturduğu konusunda gerçek bir konsensüs bulunmaması; kısmen de, insanlarla ilgilenmeyen bilim dallarıyla uğraşnlarda kesinlikle görülmeliği biçimde, tarihin kendi uğraştığı alanın içinde durmasıdır. Benim, tarihçilerin dönem kostümü giydirilmiş bir çağdaş tarih yazmaktan daha ileri gidemeyeceklerini iddia eden

aşırı-kuşkularla görüş birliği içinde olmam mümkün değil, fakat tarihe ancak çağdaş bir perspektifle bakabileceğimiz de tartışma götürmez bir gerçektir. Öbür yandan, gelecekteki bazı gelişmelerin yararlı olabileceklerini düşündüğümü söyleyebiliyim. Şimdi, bu gelişmelerin üçü üzerinde duralım.

Birincisi, insanlığın geçirdiği köklü dönüşümleri (ki bu, tarihin başlıca sorunlarından birisidir) yeniden ele almanın zamanı gelmiştir. Yine yeri gelmişken belirteyim, insanlığın avcı-yiyecek toplayıcı topluluklardan modern sanayi toplumuna kadar uzanan tüm yolculuğunun ancak dünyanın bir bölgesinde tamamlanmasının, diğer bölgelerinde tamamlanmamasının nedenini araştırmak ilginç olacaktır. Tarihçiler, bunun, Soğuk Savaş'ın kökenlerini araştıran öğrenciler kadar Orta Çağın taç giyme törenleri üzerinde çalışan öğrencilerin de ilgisini çeken ortak ve temel bir problem olduğunun farkına varınca, kendi özel uzmanlık alanlarının çerçevesi içinde bu soruna katkıda bulunabilirler. Hatta kendi alanlarının kapsamını, tesadüfi gelişmelerden ziyade, rasyonel ya da en azından operasyonel gereklere bağlı olarak genişletebilirler. Ne şans ki, problemin en azından büyük ve can alıcı kısmının, yani kapitalizmin tarihsel kökeni ve gelişmesi konusunun, Marksist tarihçilerin dışındaki araştırmacılar tarafından ortak bir kaygı noktası olarak bir kere daha tartışılmaya açıldığını gösteren kanıtlar vardır. Ve bu tartışmalar, bugün içinde bulunduğuımız global ekonomik kriz döneminin pozitif yan ürünlerinden birisi haline gelebilir.

İkincisi, şeylerin birarada nasıl uyum içinde olduğu gibi temel bir sorun söz konusudur. Bunu söylemek tarihsel değişim ve dönüşümün belli başlı mekanizmalarının nerede aranacağını kastetmiyorum, çünkü bu, benim ilk büyük problemimde zaten örtük biçimde varolan bir sorundur. Benim kastettiğim, daha çok, insan yaşamının farklı boyutları arasındaki, örneğin ekonomi, politika, aile ve cinsel ilişkiler ile dar veya geniş anlamdaki kültür ya da duyarlılık arasındaki etkileşimin biçimidir. Benim asıl alanım olan on dokuzuncu yüzyıl Avrupsında bu gibi

boyutlarının hepsinin kapitalist ekonominin zaferiyle belirlendiği, ya da, her koşulda, kapitalist ekonominin zaferini temel olgu olarak görmeden analiz edilemeyeceği apaçıkta. Fakat, kapitalist ekonominin zaferinin, en etkin olduğu bölgelerde bile, geçmişteki tarihin ürünlerine dayalı olarak ve onlar vasıtasyyla sağlandığı da açıktır. Kapitalist ekonomi bazı şeyleri yok etmiş bazilarını da yaratmış, ama daha genel olarak da, daha önceden varolan şeyleri uyarlama, kabul etme ve değiştirerek benimseme yolunu tercih etmiştir. Gerçekten de, soruna başka bir perspektiften, diyelim 1860'lardaki Japonların perspektifinden bakacak olursanız, önceden varolan bir toplumun, ayakta kalma-ya çalışmanın bir yolu olarak, kapitalizmi uyarlama ve kabul etme yolunu seçebileceğini görebilirsiniz. Bu nedenle basit determinizm ya da fonksiyonalizm etkili olamayacaktır.

Gerçi sizin aranızdaki tarihçi olmayan kişileri on dokuzuncu yüzyıldan verdiğim örneklerle sıkmak istemem, ama yine de problemin bir boyutunu bugüne taşımama izin vermenizi diliyorum. Biz, 1950'den beri, insanlığın şimdiye kadar gördüğü herhalde en devasa toplumsal ve kültürel dönüşümler içinde yaşıyoruz. Ama içimizden çok azının bu dönüşümlerin ekonomik ve teknolojik gelişmelerden kaynaklandığından kuşku duyacağı da ortadadır. Gerçekten çok azımız, bu dönüşümlerin bir şekilde birbirıyla ilintili olduğundan (belli jargonu tercih ederse-niz, bir sendrom oluşturduğundan) kuşku duyacaktır. Peki ama, Afrika ile Asya'nın bazı bölgeleri dışındaki köylülüğün hızlı bir gerileme içinde olmasının, Roma Katolik Kilisesi'ndeki krizin, rock'n'roll'un yükselişinin, global komünist hareketteki bunalmının, Batı'nın geleneksel evlilik ve aile kalıplarındaki krizin, avant-garde sanatların iflasının, bilim adamlarının evrenin tarsih-sel gelişmesine duyduğu ilginin, püriten çalışma ahlaklı ile parlamentler yönetimdeki gerilemenin ve sanatlara *London Financial Times*'da ve tüm gazetelerde alışılmadık biçimde geniş yer verilmesinin temel dönüşümlerle ilişkisi tam olarak nedir? Tüm bunlar arasındaki iş bağıntıları nelerdir? Bu tür sorular son derece

ilginçtir; bu tür soruların müthiş bir önemi vardır ve yanıtlanması da korkunç derecede zordur. Yine de tarihçiler bu sorulara tekrar el atmaya çalışmalıdır. Eğer bunu yaparlarsa Montesquieu'den daha çok şey elde edeceklerdir ve en azından Marx'tan daha çok şey elde etmeleri gereklidir.

Tarihçilerin geleneksel ilgilerine daha yakın olan üçüncü bir sorunlar demeti daha vardır. Tarihsel deneyimin, olayların ve durumların özgüllüğü nasıl bir farklılık yaratır (ya da yaratmaz)? Bu problemler, tek bir bireyin ya da kararın rolü türünden, "Napoléon Waterloo savaşlarını kazanmasaydı ne olurdu?" türünden görece önemsiz soruları kapsayabileceği gibi; on dokuzuncu yüzyıldaki Almanya ve Avusturya'nın entellektüel tarihinin, on sekizinci yüzyıldaki İngiltere ve İskoçya'nın entellektüel tarihinden (bu ülkeler dilsel ve kültürel bakımdan hep birer ikili oluştursalar bile) çok farklı olmasının nedeni gibi daha ilginç soruları da kapsayabilir. Ve bu problemler, her şeyden önce, ekonomik büyümeyenin bir ülkede ya da en azından bir dönemde mükemmel ölçüde etkili olmuş (ama başka bir ülke ya da dönemde aynı başarıyı göstermemiş, örneğin İsveç ve Avusturya'da etkili olup Britanya'da başarılı olamamış) bir reçetesini keşfettiğini düşünen her iktisatçının bildiği gibi, pratik önemi büyük olan sorunları kapsayabilir.

Bu, bizim önemimize, araştırmadan çok metodolojiyle ilgili olan sorunlar, özellikle de karşılaşılmalı ve karşı-olguusal incelemelerle ilgili sorunlar çıkarmaktadır. Tarih, ne de olsa, tarihsel eğilimli diğer sosyal bilimlerden ayrı bir disiplin olarak vardır, çünkü tarihte başka başka etkenler hiçbir zaman eşit değildir. Tarih, eşit olmayan şeylerin eşit olan şeylerle ilişkisini araştırması gereken inceleme alanı olarak tanımlanabilir. İlk bakışta benzeri olmayan ya da tekrarlanamaz görünen şeyler (diyelim, Mao'nun ölümünün ya da Lenin'in Finlandiya istasyonuna gelişinin etkileri gibi durumlar) düzeyinde bile, tarihi, anekdotlardan ve belgeli anıtlardan (ki bunlar hakkında tüm söyleyebileceğimiz, salt kurgu kadar tuhaf ya da ondan daha tuhaf, ya da

-söylemek bana genellikle üzüntü verse bile- daha sıkıcı olduklarından) ayıran özellik budur. Hem karşılaşmalıdır hem de karşı- olgusal çalışmaların şimdilerde tarihçileri ciddi ölçüde ilgilen- dirdiğini gösteren işaretler olmasına rağmen, kendimi bu çalışmalarla çok fazla ilerleme kaydedemediğimizi belirtmek zorunda hissediyorum.

Öyleyse, sözlerimi bağlayayım. Tarih bu yüzyılda hantal ve zigzaglı bir şekilde hareket etmiş, ama gerçekten ilerleme kaydetmiştir. Bunu söylemen, tarihin "ilerleme" sözcüğünün asıl anlamıyla kullanılabileceği disiplinler arasında yer aldığı, nes- nel ve gerçek olan süreçle, yani dünyadaki insan toplumlarının karmaşık, çelişkili -ama tesadüfi olmayan- tarihsel gelişmesiyle ilgili daha iyi bir anlayışa varılabileceğini anlatmak istiyorum. Bunu yadsıyan insanlar bulduğunu biliyorum. Tarih, ideoloji ve politikayla kaçınılmaz biçimde o kadar derin bir muhabbeteye girmiştir ki, onun malzemesi ve nesneleri zaman zaman, özellikle de bulgularının arzu edilmeyen politik sonuçlara yol açacağı- nın düşünüldüğü durumlarda tartışmaya açılmaktadır. Böyle bir örneğe, 1914'ten önceki ve esas olarak sonraki dönemde Al- manya'da yürütülen akademik tarihte rastlanmıştır. Kaldı ki ta- rih, doğa bilimlerinin, hatta genel kabul gören sosyal bilimlerin çoğunu eleştirenlerin sözlerine kulaklarını tıkayarak, öznel tutumlar da benimseyebilir.

Genel tablonun böyle olması ve biz tarihçilerin neyin ne *olduğunun* araştırıldığı -hatta neyin ne *olduğunun* seçildiği- gri bölgede çalışmamız, kimliğimiz ve isteklerimiz tarafından sü- rekli etkilenmektedir: Bu bizim mesleki varoluşumuzla ilgili bir olgudur. Yine de biz tarihçilerin bir alanı vardır. Ben tavrimi, bundan 600 yıl önce -1375 ile 1381 yılları arasında- *Mukaddime* adlı ünlü eserini kaleme alan o büyük ve görmezlikten gelinmiş tarih filozofu İbni Haldun'dan yana koyuyorum (bkz. Önsöz bö- lümü, s. xi).

Tarih on sekizinci yüzyılın ortasında bir tür tanınan disipline dönüştüğü için, İbni Haldun'un programını uygulamaya

geçirmeye yönelik anlamlı katkılar yapılmıştır. Bunların bir kısmı benim yaşadığım süre içerisinde yapılmıştır. Geriye dönüp otuz yıllık araştırmalarımı, öğretiklerime ve yazdıklarımı baktığım zaman benim de küçük bir katkı yaptığımın söylemeyeceğini umuyorum. Ama ben şahsen herhangi bir katkıda bulunmamış olsam bile, tarihte kayda değer bir ilerleme olduğu yadsınsa bile, bu süreçten müthiş bir keyif aldığımı hiç kimseye yadsıyamaz.

TOPLUMSAL TARİHTEN TOPLUMUN TARİHİNE

Zamanında bir tartışmaya da yol açmış olan bu metin ilkin 1970'de, Amerikan Sanatlar ve Bilimler Akademisi'nin dergisi olan Daedalus'un Roma'da düzenlediği Günümüzde Tarihsel İncelemeler konulu bir konferans için kaleme alınmış ve aynı derginin bir sonraki sayısında, ayrıca Felix Gilbert ile Stephen R. Graubard'ın derledikleri Historical Studies Today (Günümüz-de Tarihsel İncelemeler) (New York, 1972) başlıklı kitapta ilk bölüm olarak yayımlanmıştır. 1970'e kadarki gelişmesinin ele alındığı ve artık kendisinin de tarihin bir parçası olduğu bu konferanstan heri toplumsal tarihte bir sürü değişiklik olmuştur. Yazar ayrıca bu gelişmelerin kadınların tarihiyle ilgili hiçbir referans içermemesine sıkıntılı bir hayret duygusuyla dikkat çekmemezlik edemez. Anlaşılan bu alan 1960'ların sonundan önce adım adım gelişmeye başlamıştı, fakat ne ben ne de bu derlemeye katkıda bulunan ve mesleğinin en seçkin insanları olan diğer yazarlar da -ki hepsi erkektir- bu üçurumun farkında görünüyorum.

Toplumsal tarih teriminini tanımlamak her zaman zor olmuştur ve zaten son zamanlara kadar toplumsal tarihi tanımlamaya yönelik büyük bir baskı da hissedilmemiştir, çünkü bu alan, normal olarak kesin ayırm çizgilerinin olmasında ısrar eden kurumsal ve mesleki kazanımların eksikliğini sürekli olarak duymaktadır. Genel bir kapsamda söyleyecek olursak, bu terimi, konusunun -ya da en azından isminin- bugünkü ölçüde

kabul görmesine kadar, bazen birbiriyle örtüsen üç anlamda kullanılmıştı. Birincisi, yoksul ya da aşağı sınıfların tarihini, daha özel olarak da, yoksulların hareketlerinin ("toplumsal hareketler"in) tarihini anlatmaktadır. Daha da özelleştirirsek, asıl olarak emeğin, sosyalist fikirlerin ve örgütlerin tarihini anlatığı da söylenebilirdi. Toplumsal tarih ile toplumsal protesto ya da sosyalist hareketlerin tarihi arasındaki bu bağ, bilinen nedenlerden dolayı hep güçlü kalmıştır. Bu konunun çekiciliğine çok sayıda toplumsal tarihçi kapılmıştı, çünkü onlar radikaller ya da sosyalistlerdi ve bu kimlikleriyle kendilerini duygusal açıdan oldukça sarsan konularla ilgilenmiş oluyorlardı.¹⁾

İkincisi, toplumsal tarih terimi, "âdetler, davranışlar, günlük yaşam" gibi terimler dışında, insanın sınıflandırması zor olan çeşitli faaliyetlerini konu alan çalışmaları anlatmak üzere kullanılıyordu. Bu kullanım, herhalde dilsel nedenlerle, ağırlıkla Anglo-Saksonlara özgü bir kullanımdı. çünkü İngilizcede, benzer konularda yazan -ve genellikle oldukça yüzeysel ve gazeteci tavriyla hareket eden- Almanların *Kultur* ya da *Sitten-geschichte* dedikleri şeye uygun terimler yoktu. Belli ki, bu tür bir toplumsal tarih özellikle alt sınıflara yönelik değildi, daha doğrusu, politik açıdan daha radikal olan tarihçiler alt sınıfları dikte almaya eğilim duysalar da, bunun tam zitti bir içerik taşıyordu. Bu tür bir toplumsal tarih, toplumsal tarihin tortusal bakışı denebilecek şeyin konuşulmamış temelini oluşturuyor ve artık aramızdan ayrılmış bulunan G.M. Trevelyan'ın *English Social History*'sında (İngiliz Toplumsal Tarihi) "politikayı dışta tutan tarih" diye niteleniyordu. Bu konuda daha fazla yorum yapmaya gerek yoktur.

Toplumsal tarih teriminin üçüncü anlamı, kesinlikle en yaygın olarak kullanılan ve bizim amaçlarımız bakımından en geçerli olan anlamdır: "Toplumsal" sözcüğü "iktisadi tarih"le birleştirilerek kullanılıyordu. Gerçekten, Anglo-Sakson dünyasının

1) Bkz. A.J.C. Reuter'in *IX congrès international des sciences historiques*'te söyledikleri (Paris, 1950), Cilt 1, s. 298.

dışında, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce bu alanda çıkan tipik uzmanlık dergilerinin başlığında, *Vierteljahrsschrift für Sozial u. Wirtschaftsgeschichte*, *Revue d'Histoire E. & S.* ya da *Annales d'Histoire E. & S.*'de olduğu gibi, bu iki sözcük her zaman (benim düşünceme göre tabii) birleştiriliyordu. Bu bileşimde fazlaıyla baskın olan tarafın "ekonomik" sözcüğü olduğu kabul edilmelidir. Nitekim bildiğiniz toplumsal tarih örnüklerinin, çeşitli ülkelerin, dönemlerin ve konuların iktisadi tarihini inceleyen çok sayıdaki kitapla karşılaşırılabilecek ölçüde olmadığını gözlüyorum. Kaldı ki zaten çok fazla iktisadi ve toplumsal tarih de yoktu. 1939'dan önce bu türe giren ve güya bazen etkileyici olabilen yazarlar (Pirenne, Mihail Rostovtzeff, J.W. Thompson, belki Dopsch) tarafından kaleme alınan sadece birkaç çalışmanın ismi anılabılırken, monografi ya da dönem çalışmalarıyla ilgili literatür daha da kısırdı. Buna rağmen, ekonomik ve toplumsal sözcüklerini birarada kullanma alışkanlığı, ister tarihteki uzmanlaşmanın genel alanıyla ilgili tanımlarda isterse iktisadi tarihın daha uzman bayrağı altında olsun çarpıcı bir noktadır.

Bu, tarihe klasik Rankeci yaklaşımından sistematik biçimde daha farklı bir yaklaşımı duyulan isteği ortaya koymaktaydı. Bu türe giren tarihçilerin ilgisini çeken konu ekonominin evrimiydi ve bu ilgilerinin nedeni de, bu yolla toplumun yapısına ve toplumdaki değişimlere, daha özel olarak da -George Unwin'in işaret ettiği gibi- sınıflar ile toplumsal gruplar arasındaki ilişkiye ışık tutabilecek olmalarıydı.² İşte bu toplumsal boyut, kendileri tarihçi olma iddiasında bulunsalar da çoğu dar ve ihtiyatlı iktisadi tarihçiler olan kişilerin çalışmalarında bile açıkça görülmektedir. Örneğin J.H. Clapham bile, iktisadi tarihin tüm tarih çeşitleri içinde en temel olanı sayıldığını, çünkü toplumun temelini ekonominin oluşturduğunu ileri sürmektedir.³ Bu iki

2) George Unwin, *Studies in Economic History* (Londra, 1927), s. xxiii, s. 33-39.

3) J.H. Clapham, *A Concise Economic History of Britain* (Cambridge, 1949), sunuş bölümü.

sözcüğün bileşiminde ekonomik olanın toplumsal olan karşısındaki üstünlüğünün iki nedeni olduğunu düşünebiliriz. Bu durum, kısmen, Marksistlerde ve Alman tarih okulunda görüldüğü gibi, ekonomik olanı toplumsal, kurumsal ve diğer öğelerden yalıtmayı reddeden bir iktisadi kuram görüşünden, kısmen de iktisadın diğer sosyal bilimler karşısında başı çekmesinden kaynaklanıyordu. Tarih sosyal bilimlerle birleştirilecekse, onun asıl uzlaşmak zorunda olduğu disiplin iktisattı. Kuşkusuz bu noktada daha da ileri gidilip, Marx'a karşı, insan toplumunda ekonomik boyut ile toplumsal boyut özünde ne kadar ayrılamaz olursa olsun, insan toplumlarının evrimine yönelik tarihsel araştırmaların analitik temelinin toplumsal üretim sürecine dayanması gereği öne sürülebilirdi.

Her ne kadar ekonomi sözcüğü Lucien Febvre ile Marc Bloch'un ünlü *Annales*'inin alt başlığından çıkarılmış olsa ve bu tarihçiler kendilerinin sadece toplumsal etiketini taşıdığını iddia etseler de, 1950'li yıllara kadar toplumsal tarihin bu üç versiyonundan hiçbirisi ayrı bir akademik uzmanlık alanı ortaya çıkaramamıştır. Yine de bu durum savaş yıllarda meydana gelen geçici bir sapmaydı ve bu büyük derginin çeyrek yüzyıl boyunca tanınmakta olduğu *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations* (*Annales: Ekonomiler, Toplumlar, Uygarlıklar*) başlığı ile içinde yer alan yazıların niteliği, ekolün kurucularının özgün ve özünde global ve kapsamlı olan hedeflerini yansımaktadır. Fakat ne bu alanda ne de problemlerinin tartışılmrasında 1950'den önce ciddi bir atılım gözlenmiştir. Ayrıca bu alanda uzmanlaşan ve sayıları çok az olan dergiler de (bunların ilki olarak herhalde *Comparative Studies in Society and History*'yi -1958- sayabiliyor) 1950'lerin sonuna kadar kurulmamıştır. Bu yüzden, akademik bir uzmanlık dalı olarak toplumsal tarihin oldukça yeni olduğu söylenebilir.

Toplumsal tarihin son yirmi yılda kaydettiği hızlı gelişmesini ve giderek artan bağımsızlığını neyle açıklayabiliriz? Bu soru, akademik sosyal bilim disiplinleri içindeki şu teknik ve

kurumsal değişikliklerle yanıtlanabilir: İktisadi tarihin, hızla gelişmekte olan iktisadi kuram ve analizin (ki "yeni iktisadi tarih" bunun bir örneğidir) gerekliliklerine uyum sağlayacak şekilde uzmanlaşması; akademik bir dal ve moda olarak sosyolojinin çarpıcı ve dünya çapındaki gelişmesi (ki bu da iktisat bölümünde gerekli görülenlere benzer yardımcı tarih dallarını gerektiriyordu). Bu tür faktörleri görmezlikten gelemez. Eskiden ortodoks genel tarihin açıkça özendirmediği, hatta üzerinde bile durmadığı problemlerle ilgilenenler için iktisadi tarihçi adını benimseyen pek çok tarihçi (Marksistler gibi), kendilerini hızla daralan bir iktisadi tarihten dışlanmış durumda bulmuşlar ve "toplumsal tarihçiler" ünvanını ya kabul etmek durumunda kalmışlar ya da sevinçle karşılamışlardır, özellikle de matematikleri kötüyse. 1950'ler ile 1960'ların ilk yıllarının atmosferinde R.H. Tawney gibi birisinin, İktisadi Tarih Topluluğu'nun başkanı değil de genç bir araştırmacı olsaydı, iktisadi tarihçiler arasına kabul edileceği akla bile gelmezdi. Bununla birlikte, bu tür akademik yeniden tanımlamalar ve mesleki geçişler pek fazla bir açıklama getirmese de, bunların göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Aynı dönemde çok daha çarpıcı olan gelişme, sosyal bilimlerin genel anlamıyla tarihselleşmesiydi ve geçmişe baklığımızda bu durumu o sıradaki gelişmeler arasında hakikaten en önemli sayabiliriz. Gerçek bu metinde izini sürdürdüğüm tema açısından kendimi bu değişikliği etrafında açıklamak zorunda hissetmiyorum, fakat sömürge ve yarı-sömürge ülkeerin politik ve ekonomik kurtuluşu amaçlayan devrimleri ile mücadelelerinin müthiş önemine dikkat çekmekten kaçınmak da olanaksızdır. Çünkü bu devrimler ile mücadeleler sayesindeki, hükümetlerin, uluslararası kuruluşlar ile araştırma kuruluşlarının ve sonuçta elbette sosyal bilimcilerin dikkatinin, özünde tarihsel dönüşümlerle ilgili problemlere çekilmesi gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır. Üstelik bu devrimler ve mücadeleler, o zamana kadar sosyal bilimlerde akademik

ortodoks bakışın dışında, en iyi ihtimalle kenarlarında görülen ve tarihçiler tarafından giderek daha çok göz ardı edilen konulardı.⁴

Aslında her olayda tarihsel sorunlar ve kavramlar (hatta bazen, "modernleşme" ya da "ekonomik büyümeye" örneklerindeki gibi aşırı derecede kaba kavramlar), o zamana kadar tarihe karşı en fazla bağılıklığı bulunan discipline -fiilen tarihe bir düşmanlığı olmayan Radcliffe-Brown'un toplumsal antropolojisi gibi- bile sızmışlardı. Tarihin diğer disiplinlere adım adım nüfuz etmesi herhalde en açık biçimde iktisatta görülmektedir. Varsayımları oldukça sofistike olmasına rağmen yemek kitaplarındaki tariflere benzeyen büyümeye ekonomisi ('n'den şu kadar *a* parçasını alıp karıştırır ve pişirirseniz kendi kendine şu kadar gelen bir ekonomi elde edersiniz), iktisat dışından faktörlerin iktisadi gelişmeyi belirlemesiyle gerçekleşen büyümeye sonucunda başarılı olmuştur. Özett olarak, sosyal bilimcilerin pek çok faaliyetini toplumsal yapıyla onun dönüşümlerini ele almadan, yani toplumların tarihine bakmadan izlemek artık hemen hemen olanaksızdır. Tam da iktisadi tarihçilerin, iktisatçıların on beş yıl önceki modellerini özümseyip denklemler ve istatistikler dışında her şeyi unutarak kendilerini katı göstermeye çalışıkları bir

4) Aynı belgeden (Ekonomik ve Toplumsal İncelemeler Konferansı Kurulu, *Social Aspects of Economic Development*, İstanbul, 1964) yapılacak iki alıntı bu yeni uğraş alanının arkasındaki değişik motivasyonları ortaya koyabilir. Bu kurulun Türk olan başkanı şunları söyler: "Ekonomik bakımından geri kalmış bölgelerde ekonomik gelişme ya da büyümeye bugün dünyanın karşı karşıya olduğu en önemli sorunlardan birisidir... Yoksul ülkeler kalkınma sorununu yüce bir ideal haline getirmişlerdir. Ekonomik kalkınma onların gözünde politik bağımsızlık ve egemenlik duygusuyla bir tutulur." Daniel Lerner da şöyle demektedir: "Toplumsal değişim ve ekonomik kalkınmayı ayırt edilen on yıllık global bir deneyimi geride bıraktık. Bu on yıl, dünyanın her köşesinde, kültürel kaosa yol açmadan ekonomik gelişmeyi teşvik eden, toplumdaki dengeyi sarsmadan ekonomik büyümeyi hızlandıran, politik istikrarı bozmadan ekonomik hareketliliği destekleyen çabalarla dolu geçmiştir" (s. xxiii, 1).

anda, iktisatçıların toplumsal (ya da, her koşulda, kesinlikle ekonomik olmayan) faktörleri anlamaya çalışmaya başlamaları tuhaftır bir paradokstur.

Toplumsal tarihin tarihsel gelişmesine bu özet bakıştan nasıl bir sonuç çıkarabiliriz? Toplumsal tarihin incelenmeye konunun doğası ile görevleri açısından yeterli bir kılavuz işlevi göreceği pek söylenemese de, bazı heterojen araştırma konularının neden bu genel başlık altında esnek biçimde kümelenmeye başladığını ve diğer sosyal bilimlerdeki gelişmelerin, özellikle sınırları bu şekilde çizilmiş bir akademik kuramın yerleşmesinin zeminini nasıl hazırladığını açıklayabilir. Yani bu özet, en iyi ihtiyatla bize bazı ipuçları sunabilir. İşte bunlardan bir tanesi hemen üzerinde durulmaya değerdir.

Geçmişteki toplumsal tarihe bir göz atmak, bu dalın en iyi uygulayıcılarının, kendilerinin böyle bir terimle adlandırılmasının konusunda her zaman huzursuzluk hissettiğlerini göstermektedir. Dolayısıyla, ya (onlara çok şey borçlu olduğumuz büyük Fransızlar gibi) kendilerini sadece tarihçi olarak adlandırmayı amaçlarını da "büntüs" ya da "global" tarih olarak göstermemeyi, ya da, herhangi bir bilimi temsil etmekten ziyade, tarihteki birebiriyile ilintili olan tüm sosyal bilimlerin katkılarını birleştirmeye çalışan kişiler sıfatını kullanmayı tercih etmişlerdir. Marc Bloch, Fernand Braudel, Georges Lefebvre gibi tarihçiler, Fustel de Coulanges'in "Tarih, geçmişte olmuş olan her türlü olayın birikmiş hali değildir. Tarih, insan toplumlarının bilimidir," doğrultusundaki açıklamasını kabul etmeleri dışında toplumsal tarihçiler sınıfına sokulabilecek isimler değildir.

Toplumsal tarih, konusunu oluşturan şeyler yalıtlılamayacağı için, hiçbir zaman iktisadi tarih ya da tire işaretiyile birlikte gösterilen diğer tarihler gibi bir uzmanlık dalı olamaz. Biz insanların bazı faaliyetlerini, en azından analitik amaçlarla ekonomik açıdan tanımlayıp, daha sonra tarihsel açıdan inceleyebiliriz. Bu yaklaşım (belli tanımlanabilir amaçlar dışında) yapay ya da gerçeğe ters görünse de, pratiğe geçirilemez bir şey değildir.

Hemen hemen aynı şekilde, daha alt bir kuramsal düzeyde de olسا, yazılı fikirleri insanı bağlamlarından yalan ve bir yazardan diğerine aktarılışını izleyen eski türde bir entellektüel tarih de mümkündür (tabii böyle bir şey isteniyorsa). Oysa insannın varlığının toplumsal ya da topluma ait yönleri, totolojiye yol açma ya da aşırı derecede saçmalama gibi bedellere mal olmasının dışında, diğer yönlerinden ayrılamaz. İnsanın toplumsal yönleri, ayrıca, geçimlerini sağladıkları yollardan ve maddi ortamlarından da bir an için bile ayrılamayacağı gibi, yine fikirlerinden de bir an için bile ayrılamaz, çünkü insanların birbirleriyle ilişkileri, ağızlarını açar açmaz kavramların döküldüğü dille ifade ve formüle edilmiştir. Entellektüel tarihçiler (riske girerek) ekonomiyi, iktisadi tarihçiler de Shakespeare'i dikkate almayabilir, ancak ikisini de göz ardı eden toplumsal tarihçilerin fazla mesafe katedemeyecekleri ortadadır. Buna karşılık, Provans şìiri üstüne bir monografın iktisadi tarih kategorisine, enflasyon üzerine bir çalışmanın da on altıncı yüzyıl entellektüel tarihi kategorisine sokulması kesinlikle mümkün değilken, bu konuların ikisi de bir şekilde toplumsal tarihin kapsamı içine alınacak şekilde işlenebilirdi.

II

Şimdi geçmişten bugüne gelelim ve toplumun tarihini yazmanın ortaya çıkardığı problemleri ele alalım. İlk sorun, toplumla ilgili tarihçilerin diğer sosyal bilimlerden ne kadar çok şey alabilecekleriyle, daha doğrusu, diğer alanların geçmişe eğildikleri sürece ne ölçüde toplumun bilimi olduğuyla ve olması gereğiyle ilgilidir. Geçmiş yirmi yılın deneyimi iki farklı yanıt akla getirse bile bu soru tamamen doğaldır. Toplumsal tarihin 1950'den beri, gerek diğer sosyal bilimlerin mesleki yapısından

(örneğin, üniversite öğrencilerine belli bir ders programı sunma gerekliliği gibi) ve onların yöntemleriyle tekniklerinden, gerekse onların sorunlarından güçlü biçimde etkilendiği ve kıskırıldıgı ortadadır. Sırf sanayi devrimi kavramının geçerliliğinden kuşku duyduları için kendi uzmanları tarafından bile büyük ölçüde görmezlikten gelinen bir konu olan Britanya sanayi devrimi üzerine incelemelerin çoğalması ve gelişmesinin, asıl olarak iktisatçıların (kuşkusuz hükümetlerin ve planlamacıların yaklaşımını yansıtarak) sanayi devrimlerinin nasıl olduğunu, onları nelerin gerçekleştirdiği ve ne tür sosyo-politik sonuçlar doğurduklarını keşfetme dürtülerinden kaynaklandığı söylenebilir. Bazı dikkat çekici istisnaları saymazsa, son yirmi yıldaki teşvikler tek bir yönde olmuştur.

Öbür yandan, son gelişmelere başka bir açıdan bakarsak, farklı disiplinlerde çalışan insanlardan birçoğunun toplumsal-tarîhsel problemlere eğilmeye başlamaları oldukça etkileyici bir manzaraadır. Bin yıl fenomeninin etrafında incelenmesi buna bir örnektir, çünkü bu alanda çalışan yazarlar arasında, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, tarih gibi disiplinlerden (edebiyat ve ilahiyat öğrencilerini anmaya bile gerek duymuyoruz; yalnız benim bildiğim kadarıyla iktisatçılar bunların içinde yoktur) gelen kişileri görmekteyiz. Ayrıca tarih disiplininin, tarîhsel olarak değerlendirileceği diğer mesleki formasyonlarla arasında -en azından geçici olarak- bir insan değiştokuşu olduğuna da dikkat çekmeliyiz. Bu transferin ilk akla gelen isimleri olarak, sosyoloji den Charles Tilly ile Neil Smelser'i, antropolojiden Eric Wolf'u, iktisat biliminden Everett Hagen ile Sir John Hicks'i sayabiliriz.

Ne var ki, ikinci eğilim herhalde en iyi biçimde birbirine yaklaşma değil, bir yön değiştirme olarak görülmelidir. Zira, tarihçi olmayan sosyal bilimciler doğru tarîhsel sorular yöneltmeye ve tarihçilere bu sorulara yanıt vermelerini istemeye başlamışlarsa, bunun nedeninin kendilerinin dışa dokunur hiçbir şey yapmamaları olduğu asla unutulmamalıdır. Bu insanlar zaman kendilerini tarihçilere yerine koyuyorsa, bunun nedeni

de, bizim disiplinimizde çalışan kişilerin (Marksistler ile benzer bir problematik kabul eden, ama illâ ki *Marksızan* olmayan diğer tarihçileri istisna sayarsak) gerekli yanıtları verememiş olmalarıdır.⁵ Dahası, başka disiplinlerden gelen ve bizim alanımızda saygı uyandıracak ölçüde uzmanlaşmış birkaç sosyal bilimci olmakla birlikte, birkaç kaba mekanik kavram ve modeli uygulamakla yetinmiş çok daha fazla sayıda sosyal bilimcinin olduğu da ortadadır. Ne yazık ki Tilly'nin bir tek *Vendée*'sine karşılık, onlarca sayıda Rostow'un *Stages*'i vardır. Orada karşılaşacakları tehlikelerle ilgili ya da bu tehlikeleri hangi vasıtalarla bertaraf edebilecekleri konusunda yeterince bilgi sahibi olmadan, tarihsel kaynak materyallerinin engebeli topraklarına girmeye kalkışan onlarca kişiyi dikkate bile almıyorum. Özelle, şu andaki durum, başka disiplinlerden öğrenmeye karşı bir istek duyulmasına rağmen, tarihçilerin, öğrenmekten ziyade öğretmelerinin gerekli görüldüğü bir durumdur. Toplumun tarihi diğer bilimlerden alınmış kısır modelleri uygulayarak yazılamaz; toplumun tarihini yazmak, yeterli sayıda yeni modelin kurulmasını, ya da en azından (Marksistlerin iddia edecekleri gibi) varolan şemaların modeller halinde geliştirilmesini gerektirmektedir.

Kuşkusuz, bu şaptama tarihçilerin zaten önemli ölçüde borçlu oldukları, üstelik daha da yoğun ve sistemli ölçüde borç duyacakları ya da en azından borç duymaları gereken teknikler ve yöntemler açısından geçerli değildir. Ben toplumun tarihiyle ilgili problemin bu yönünü tartışmak istemiyorum, yine de geçerken

5) Sir John Hicks'in şikayetçi karakteristik bir niteliktedir: "Benim 'tarih kuran'ım ... Marx'ın oluşturmaya çalıştığı kurama hayli yakın olacaktır... [Fikirlerin tarihçiler tarafından kendi malzemelerini düzenlemek, böylece tarihin genel yönünü sağlamlaştmak için kullanılabilceğine inananların] çoğu... Marksızan kategorilerden, ya da bunların değişik versiyonlarından yararlanacaktır ve diğer yaklaşımarda dikkate alınacak şeyler çok az olduğundan bu durum kesinlikle şartlı gelmemelidir. Yine de, *Das Kapital*'den sonraki yüz yılda, sosyal biliminde muazzam gelişmelerin yaşandığı bu süre içinde, değerli görülebilcek çok az sayıda düşünce çıkması da pek olağan bir durum değildir (*A Theory of Economic History*, Londra, Oxford ve New York, 1969, s. 2-3).

bir-iki noktaya değinebilirim. Kaynaklarımızın niteliği göz önüne getirildiğinde, diğer sosyal bilimlerin uzun sürelerde geliştirikleri araştırma çalışmaları ve teknolojik araçlardaki işbölümüyle birlikte, gerekli olan keşif yapma, istatistikî gruplama ve büyük miktarlardaki verileri kullanma tekniklerinden yararlanmaksızın, farazi hipotezler ve bunlara uygun anekdot örneklerini biraraya getirmekten daha ileri gidemeyiz. Karşıt ucta ise, belli bireyleri, küçük grupları ve durumları derinlemesine gözlemek ve analiz etmek için, yine tarih dışında öncülük edilmiş olan ve bizim amaçlarımıza uygulanabilir olan tekniklere (örneğin, sosyal antropologların kullandığı katılımcı gözlem, derinlemesine söyleşiler ve belki de psikanalitik yöntemler) duyduğumuz eşit derecede ihtiyaç durmaktadır. Bu değişik teknikler, en azından, bizim alanımızda uygun karşılıklar ve adaptasyon biçimleri bulma arayışını hızlandırabilir ve bu şekilde, aksi koşullarda içine girilemeyecek olan soruları yanıtlamamızı sağlayabilir.⁶

Ben, iktisadi tarihin geçmişe dönük iktisadi kurama dönüşürtülmesi gibi, toplumsal tarihin de sosyolojinin geçmişe dönük bir izdüşümüne dönüştürülmesinin geleceğine büyük bir kuşkuyla bakıyorum, çünkü bu disiplinler, şu anda bize, uzun dönemli *tarihsel* sosyo-ekonomik dönüşümleri incelemek açısından yararlı modeller ya da analitik çerçeveler sağlamamaktadır. Gerçekten, bu disiplinlerdeki düşünce yapısı (Marksizm gibi eğilimleri saymazsak) bu tür değişimlerin üzerinde durmamış, hatta ilgilenmeye bile gerek görmemiştir. Dahası, bu disiplinlerin analitik modellerinin önemli bakımlardan sistematik biçimde ve hatta çıkar gözeterek tarihsel değişimden soyutlanarak geliştirildiği de ileri sürülebilir. Bu, bence, sosyoloji ve toplumsal antropoloji açısından özellikle doğrudur.

6) Bunun için, Marc Ferro'nun 1917 Şubat Devrimi'nin ilk haftalarında Peterograd'a gönderilen telgraf ve önerileri toplaması, açıkça geçmişe dönük bir kamuoyu araştırmasını es degerdedir. Kamuoyu araştırmalarının daha önceki dönemde tarih-dişi amaçlarla kullanılmış gelişmesini dikkate almadan böyle bir şeyin düşününlüp düşünülemeyecğine kuşkuyla yaklaşılabilir (M. Ferro, *La Révolution de 1917*, Paris 1967).

Sosyolojinin kurucuları, aslında, neo-klasik iktisadın ana ekolüne göre (klasik politik iktisatçıların kaynağını aldığı ekolden daha fazla olması gerekmese bile) tarihe çok daha yatkın bir anlayışa sahiptiler, fakat onların disiplini baştan aşağı daha az gelişmiş bir bilimdi. Stanley Hoffmann, çok haklı olarak, iktisatçıların "modelleri" ile sosyologların ve antropologların "kontrol listeleri" arasındaki farklılığa işaret etmiştir.⁷ Herhalde iktisatçıların modelleri kontrol listelerinden daha üstün bir niteliğe sahiptir. Ayrıca bu bilimler, bize, belli bakış açıları ile çeşitli biçimlerde sıralanıp birleştirilebilecek öğelerden meydana gelen muhtemel yapılar sağlamışlar; Kekulé* halkasına benzeyen belirsiz kıyaslamalar da otobüsün tepesinde bir an için görünevermiş, ama doğrulanamama engeliyle karşılaşmıştır. Bu bilimlerin elle tutulur yapısal-işlevsel kalıpları da (en azından bazıları) hem seçkinlik hem de hedefi tutturmak açısından yararlı olabilir. Bu bilimler, daha mütevazı düzeyde de, yararlı metaforlar, kavramlar, terimler ("rol" gibi) ya da malzememizi düzenleyebilecek araçlar sağlayabilirler.

Dahası, sosyolojinin (ya da toplumsal antropolojinin) kuramsal yapılarının (model olarak eksiklikleri dışında), en başarılı biçimde, tarihi, yani yönlendirilmiş ya da düzenlenmiş değişimi dışlayarak kurulmuş olduğu da ileri sürülebilir.⁸ Genel anlamıyla, bizim problemimiz toplumların ortak olmayan özellikleriyile iken, yapısal-fonksiyonel biçimler toplumların farklılıklarına rağmen ortak olan özelliklerini aydınlatırlar. Bizim için önemli olan, Lévi-Strauss'un Amazon kabilelerinin, modern topluma (daha doğrusu, her topluma) ne şekilde ışık tutacağı değil, insanların mağara adamlığından modern sanayileşmeye ya da

7) Tarihteki Yeni Eğilimler konferansında, New Jersey, Mayıs 1968.

* Organik kimyada çağdaş yapı kuramının öncüsü olan Alman kimyacısı (1829-1896); benzen molekülündeki artı karbon atomunun altigen bir halka oluşturacak şekilde birleştiğini ileri sürmüştür. bu varsayımlıyla birçok anlaşılmaz sorunun çözümüne katkıda bulunmuştur.(ç.n.)

8) Ben bu tür ictatların tarihsel olarak "artan karmaşıklık"la toplumlara bir yön çizdiklerini düşünmüyorum. Elbette bunlar doğru da olabilir.

sanayileşme-sonrası döneme nasıl geldiğine ve bu ilerlemeye toplumdaki hangi değişikliklerin eşlik ettiğine, ya da bu ilerleme için nelerin olması ya da onun nasıl sonuçlar doğurması gerektiğini ilişkin sunduğu ipuçlarıdır. Başka bir örneğe bakarsak, bizim problemimiz, tüm insan toplumlarının, yetiştirerek ya da başka yollardan sürekli yiyecek temin etme zorunluluğunda olduğunu gözlemek değil; ağırlıklı olarak (neolitik devrimden beri) kendi toplumlarının çoğunu oluşturan köylüler tarafından yerine getirilen bu işlevin, tarım üreticilerinin küçük grupları ya da tarım dışı yollarla yerine getirildiği zaman nasıl bir şeyle bürüneceğidir. Peki, bu nasıl ve niçin olur? Ben sosyoloji ile toplumsal antropolojinin bu konularda (zaman zaman yardımcı olsalar bile) bize fazla rehberlik edebileceğine inanmıyorum.

Öbür yandan, toplumların tarihsel analizinin (ve dolayısıyla yeni iktisadi tarihin iddialarının) bir çerçevesi olarak gördüğüm en geçerli iktisadi kuramı bile kuşkuyla karşılamanın yanında, ekonominin toplum tarihçisinin gözünde büyük bir değer taşıdığını düşünmeye de eğilimliyim. Ekonomi, tarihte temel bir dinamik öğe olan toplumsal üretim sürecine (global düzeyde ve uzun bir zaman ölçüğinde konuşursak, ilerleme sürecine) eğilmemezlik edemez. Marx'ın kavradığı gibi, ekonomi bu süreçte, içine yerleştirildiği bir tarihsel gelişmeye sahip olur. Basit bir örnekle: Paul Baran'ın yeniden canlandırdığı ve etkili bir biçimde yararlandığı⁹ "ekonomik artık" kavramı, toplumların gelişimiyle ilgilenen bir tarihçinin gözünde temel bir öneme sahiptir ve beni de, gerek daha nesnel ve ölçülebilir olduğu, gerekse, analiz temelinde, *Gemeinschaft-Gesellschaft* (Cemaat-Toplum) ikiliğinden daha asli bir yer tuttuğu için etkilemektedir. Kuşkusuz Marx, ekonomik modellerin (tarihsel analiz açısından bir değer taşımaları isteniyorsa) toplumsal ve kurumsal gerçekliklerden ayrılamayacağını biliyordu ve bu gerçeklikler, bırakın kültürler gibi belli sosyo-ekonomik oluşumlara özgü olan yapılar ve varsayımları, insanların komünal örgütlenmeleri ile akrabalık

9) Paul Baran, *The Political Economy of Growth* (New York, 1957), 2. Bölüm.

yapılarının temel türlerini bile kapsıyordu. Ne var ki, Marx'ın modern sosyolojik düşünçenin (doğrudan kendi çalışmaları ve izleyicileri ile eleştircilerinin çalışmaları aracılığıyla) başlıca kurucularından biri sayılması nedensiz değilken, onun başlıca entelektüel projesi olan *Das Kapital*'in bir iktisadi analiz çalışması şeklini aldığı da akıldan çıkarılmamalıdır. Bizim Marx'ın ne ulaşlığı sonuçlarla ne de benimsediği metodolojiyle aynı çizgide olmamız gerekmek. Ancak, sosyal bilimcilerin bugün kendilerini içine çekilmiş buldukları tarihsel sorunları herkesten daha iyi tanımlamış ya da öngörmüş bir düşünürün yaptıklarını görmezlikten gelmek de kesinlikle akılsızca olacaktır.

III

Toplumun tarihini nasıl yazacağımız? Benim açımdan, burada toplumla neyi kastettiğimizi gösteren bir tanım ya da model ortaya koymak, hatta toplumun tarihi hakkında bilmek istediklerimizi içeren bir kontrol listesi hazırlamak mümkün değildir. Kaldı ki böyle bir şeyi yapabilsem bile, bunun ne kadar yararlı olacağını bilmiyorum. Yine de, gelecekteki trafigi yönlendirmek ya da uyarmak adına küçük ve çeşitli türde işaret direkleri dikmeye fayda görülebilir.

(1) Toplumun tarihi *tarihtir*; başka bir söyleyişle, toplumun tarihinin boyutlarından birisi gerçek kronolojik zamandır. Biz yalnızca yapılarla ve onların kalıcılığı ve değişim mekanizmalarıyla, yapıların genel dönüşüm ihtimalleri ve kalıplarıyla değil, ayrıca fiilen olup biten şeylerle ilgileniriz. Zaten bunlarla ilgilenmezsek (Fernand Braudel'in "Histoire et Longue Durée" başlıklı makalesinde hatırlattığı gibi¹⁰) bize tarihçi denmez.

10) Bu önemli makalenin İngilizce versiyonu için bkz. *Social Science Information* 9 (Şubat 1970), s. 145-174.

Konjonktürel tarihin disiplinimizde bir yeri vardır; yalnız bu konjonktürel tarihin asıl değeri, geçmişten ziyade (çünkü geçmişe eğildiğimizde yerini *karşılaştırmalı* tarihe bırakır) bugünün ve geleceğin ihtimallerini değerlendirmemizde yardımcı olmasıyla ortaya çıkar. Fakat bizim açıklamamız gereken, fiili tarihtir. Kapitalizmin imparatorluk Çinindeki muhtemel gelişmesi ya da gelişmemesi bizi ancak, bu tipteki bir ekonominin, en azından başlangıçta, dünyanın tek ve yalnızca tek bir bölgesinde geliştiğini açıklamamıza yardımcı olduğu ölçüde ilgilendirir. Bu da, toplumsal ilişkilerdeki başka sistemlerin (örneğin, genel olarak feudal sistemin) çok daha sık olarak ve daha fazla sayıda alanda gelişme eğilimleriyle -yararlı olacak şekilde ve yine genel modeller ışığında- karşılaştırılabilir. Dolayısıyla toplumun tarihi, toplumsal yapı ve değişimin genel modelleri ile fiilen gerçekleşen belirli fenomenler arasındaki bir işbirliğidir. Araşturmalarımızın coğrafi ya da kronolojik boyutu ne olursa olsun geçerlidir bu durum.

(2) Toplumun tarihi, başka şeylerin yanı sıra, birarada yaşayan ve sosyolojik terimlerle tanımlanabilen insan birimlerinin tarihidir. Yani toplumun tarihi, insan toplumunun (diyelim, maymun ya da karınca toplumlarından ayrı olarak) olduğu kadar toplumların, belirli toplum tiplerinin ve onların muhtemel ilişkilerinin ("burjuva" ya da "çobanlı" toplumları gibi terimlerle ifade edilen), bir bütün olarak görülen insanların genel gelişiminin tarihidir. Bu anlayıla bir toplumun tanımı, muhtemel görünen nesnel bir gerçekliği tanımladığımızı varsaysak bile, "1930'daki Japon toplumu dönemin İngiliz toplumundan farklıydı" türünden açıklamaları geçersiz sayıp reddettiğimiz sürece önumüze yanıtlanması zor sorular çıkarmaktadır. Zira, "toplum" sözcüğünün farklı kullanımları arasındaki karışıklıkları yok edebilsek dahi, (a) bu birimlerin büyülüğu, karmaşaklılığı ve kapsamlının, örneğin farklı tarihsel dönemlere ya da gelişme aşamalarına göre değiştiği, (b) toplum diye adlandırdığımız şey, insanlar arasındaki, onların sınıflandırılabilmelerini ya da kendilerini

sınıflandırmalarını sağlayan, genellikle eşzamanlı ve örtüsen biçimlerde yaşanan değişik ölçek ve kapsamdaki karşılıklı ilişkilerin sadece bir bölümünden ibaret olduğu için pek çok problemle karşılaşırız. Yeni Gine ya da Amazon kabileleri gibi üç örneklerde, insanlar arasındaki bu çeşitli ilişki düzenekleri, silebilir pek mümkün görünmemekle birlikte, aynı insanlardan oluşan grupları tanımlamaya yarayabilir. Fakat bu grup, normal olarak, ne topluluk gibi ilgili sosyolojik birimlere, ne de, toplumun sadece bir parçasını oluşturduğu ve fonksiyonel bakımından aslı bir önemi olan (ekonomik ilişkiler bütünü gibi) ya da olmayan (kültürel ilişkiler bütünü gibi) daha geniş kapsamlı ilişki sistemlerine uygun düssektir.

Hıristiyanlık ya da İslamiyet birer kendi kendini sınıflandırma olarak vardır ve öyle kabul edilir. Ancak bu terimler bazı ortak özellikleri paylaşan bir toplumlar sınıfını gösterebilse da-hi, Yunanlılardan ya da modern İsviçre'ten söz ettiğimiz zaman-ki anlamını karşılayan bir toplum sayılmasızlar. Öbür yandan, Detroit ile Cuzco* bugün pek çok bakımından tek bir fonksiyonel ilişkiler sisteminin parçasını (örneğin, bir ekonomik sistemin parçasını) oluştururlarken, hakikaten çok az kişi onları sosyolojik anlamda aynı toplumun parçası olarak görebilir. Aynı şekilde, Roma ya da Han toplumları ile onlarla birlikte açıkça çok da-ha geniş çaplı bir ilişkiler sisteminin parçasını oluşturan barbar toplumlari da bir göremeyiz. Peki, bu birimleri nasıl tanımlayabiliz? Coğumuz bu problemi dışsal bir kriter'e (bölgесel, etnik, politik, vb.) bakmayı seçerek çözmeye -ya da başımızdan savmaya- kalkışsak bile, bu soruyu kolay kolay yanıtlayamayacağımız da ortadadır. Demek ki problem sadece metodolojik değildir. Modern toplumların tarihinin başlıca temalarından birisi, bu toplumların ölçünginde, içsel homojenliginde ya da en azından toplumsal ilişkilerinin merkezileşmesi ile doğrudanlaşmasında

*) Detroit, ABD'nin güneydoğusunda, otomobil ve çelik sanayiyle ünlü bir şehir; Cuzco ise Inka İmparatorluğu'nun merkezi olmuş bir şehirdir. (ç.n.)

bir artış görülmesi, başka bir deyişle esasında çoğulcu bir yapıdan asıl olarak tekçi bir yapıya geçmeleridir. Bu yolu izlediğimizde önumüze çıkacak olan tanım sorunları, ulusal toplumların gelişmesiyle ya da en azından milliyetçiliklerle ilgilenen her öğrenciinin bildiği gibi, kuşkusuz başımıza büyük dertler açacaktır.

(3) Toplumların tarihi, bu tür yapıların formelleşmiş ve gelişkin bir modelini olmasa bile, en azından araştırma önceliklerinde yaklaşık bir düzen oluşturmamızı ve, kuşkusuz bir modeli içerde de, konumuzun çekirdeğinin ya da karmaşık bağlantılarının ne olduğu konusunda geçerli bir varsayımlı ortaya koymamızı gereklidir. Aslında her toplumsal tarihçi bu tür varsayımlar ortaya koyar ve bu tür öncelikler belirler. Bundan dolayı, on sekizinci yüzyıl Brezilyası üzerinde çalışan bir tarihçinin bu toplumu analiz ederken Katoliklige kölelikten daha fazla öncelik tanımásından, ya da on dokuzuncu yüzyıl Britanyası üzerinde çalışan bir tarihçinin akrabalık bağıını Anglo-Sakson İngilteresi'ndeki kadar temel bir toplumsal bağ saymasından kuşku duyarım.

Tarihçiler arasındaki örtük bir konsensüsle, oldukça yaygın işlerlikli bu tür bir model (değişik varyantlarıyla birlikte) kurulduğu kanisindayım. Bu tür modellerde, maddi ve tarihsel ortamla başladiktan sonra, üretim güçleri ve tekniklerine (demografi bunların arasında bir yerdedir), bunların sonucu olan ekonominin yapısına (işbölmü, mübadele, birikim, artığın bölüşümü, vb.) ve bu ekonomik ilişkilerden doğan toplumsal ilişkilere gelebilir. Daha sonra da toplumun kurumları ve görüntüsü ile bunların arkasında yatan işleyiş belirlenebilir. Böylece toplumsal yapının şekli kurulmuş olur ve en iyi yol olarak karşılaşmalıdır bir inceleme sonucunda, bu yapının ayırt edici özellikleri ile ayrıntıları belirlenebilir. Öyleyse burada yapılan şey, kendi özgül ortamındaki toplumsal üretim sürecinden dışarıya ve yukarıya doğru çalışmaktadır. Tarihçiler, bana sorarsanız tamamen haklı olarak, tek bir ilişkiyi ya da ilişkiler bütünü, incelenmekteden toplumun (ya da toplum tipinin) merkezi ve özgül

ilişkisi olarak görmeyi, ele alınan malzemenin geri kalanını da bunun çevresinde toplamayı daha uygun bulacaklardır (örneğin Bloch'un *Feodal Society* -Feodal Toplum- adlı çalışmasındaki "karşılıklı bağımlılık" ilişkileri ya da sanayi üretiminden, muhtemelen sanayi toplumunda ve kesinlikle kapitalist biçimde ortaya çıkan ilişkiler gibi). Anlaşılan, yapı bir kez kurulunca artık onun kendi tarihsel hareketi içinde görülmesi gerekmektedir. Fransızların deyişyle "strüktür" [yapı] "konjonktür" içinde görürlmelidir (fakat bu yolla, tarihsel değişimin diğer ve muhtemelen daha ilintili biçim ve kalıplarının dışlanması gerektiğini de belirtmeliyim). Burada da eğilim, ekonomik hareketleri (en geniş anlamıyla) böylesi bir analizin belkemiği olarak ele almak yönündedir. Bu durumda, toplumun tarihsel değişim ve dönüşüm sürecinde yaşadığı gerilimler, tarihçinin, birincisi, toplumun yapılarının dengelerini aynı anda hem kaybetmeye hem de yeniden kurmaya eğilimli olduğu genel mekanizmayı, ikincisi, toplumsal tarihçilerin geleneksel ilgi alanları (örneğin, kollektif bilinç, toplumsal hareketler, entellektüel ve kültürel değişimlerin toplumsal boyutu gibi) olan fenomenleri ortaya koymasını sağlayacaktır.

Benim toplumsal tarihçilerin geniş kabul gören bir işlerlikli planı olduğuna inandığım çerçeveyi -belki de yanlış biçimde- özetlemekteki amacım, kişisel olarak bu düşünceyi tasısam bile, kendi bakış açımın benimsenmesini öğütlemek değildir. Benim amacım bunun tam zittidir: yani üstünde çalıştığımız örtük varsayımları anlaşılır hale getirmeyi önermek ve kendimize, bu planın gerçekte, toplumların doğası ve yapısı ile bunların tarihsel dönüşüm (ya da stabilizasyon) mekanizmalarının en iyi formülü olup olmadığını, başka sorulara dayalı olan başka çalışma planlarının bu planla bağdaştırılıp bağdaştırılamayacağını ya da tercih edilip edilemeyeceğini, yüzü aynı anda hem cepheden hem profilden gösteren Picasso'nun portrelerinin tarihsel karşılıklarını yaratmak için başka planlarla yan yana getirilip getirilemeyeceğini sormaktır.

Kıscası bizler, toplum tarihçileri olarak, toplumsal-tarih-sel dinamiklerle ilgili geçerli modellerin -tüm sosyal bilimlerin yararına- ortaya koymasına katkıda bulunacaksak, pratiğimiz ile kuramımızda daha sağlam bir birek kurmak zorundayız. Bu-nun oyunun şu anki aşamasındaki anlamı da, herhalde, ilk elde neler yaptığımızı gözlemek, gözlemlerimizi genelleştirmek ve onları yeni çalışmalarımızdan kaynaklanan problemler ışığında düzeltip doğrulamaktır.

IV

Sonuç olarak, bu denemeyi, toplumsal tarihin gelecekte hangi yaklaşımları ve problemleri çıkaracağını görebilmek amacıyla son on ya da yirmi yıldaki fiili pratiğini tarayarak bitirmek istiyorum. Bu yöntemin, gerek bir tarihçinin mesleki eğilimleri gerekse bilimlerin gerçek ilerlemesi hakkında çok az şey bilmemize uygun olmasından kaynaklanan bir üstünlüğü vardır. Son yıllarda en çok dikkat çekmiş olan konular ve problemler hangileridir? Odak noktaları nelerdir? Bu alanla ilgilenen insanların yaptıkları şeyler nelerdir? Tüm bu soruların yanıtları analiz yapmayı gerektirmez, ama bu yanıtlar olmadan çok fazla ileri gidemeyeceğimiz de besbellidir. İşçilerin konsensüsü *kavramı* yanlış anlaşılabilir, ya da moda haline getirilerek veya -kamu düzeninin bozulmasını inceleyen bir alanda açıkça görüldüğü üzere- politikanın ve idari geraklılıkların etkisiyle gerçek anlamından saptırılabilir, ama biz yine de, tehlikeyi göze alarak bunu göz ardi ederiz. Bilimin ilerlemesi, *a priori* perspektif ve programları tanımlama-ya çalışma gayretinden ziyade (zaten böyle olsaydı şimdi kanseri iyileştirmiş olmamız gerekiirdi), yönetilmeye değer ve her şyeden önce yanıtları olgunlaşmış sorularda anlaşılmaz ve

genellikle eşzamanlı biçimde odaklanılmasından türemiştir. Şimdi, en azından bir gözlemcinin izlenimci bakışını yansıtışı kadarıyla neler olup bittiğine bakalım.

Önce, toplumsal tarih alanında son on-on beş yıldaki ilginç çalışmaların büyük kısmının aşağıdaki konular ya da sorunlar etrafında kümelendiğini söyleyebiliriz:

- 1) demografi ve akrabalık
- 2) bizim alanımıza giren kentsel incelemeler
- 3) sınıflar ve toplumsal gruplar
- 4) "zihniyetler"in, kollektif bilincin ya da antropologların kullandığı anlamda "kültür"ün tarihi
- 5) toplumların dönüşümü (örneğin, modernleşme ya da sanayileşme)
- 6) toplumsal hareketler ve toplumsal protesto fenomeni.

İlk iki gruptaki sorunlar ayrı tutulabilir, çünkü bunlar daha önceden birer alan olarak (inceledikleri konuların önemi ne olursa olsun) zaten kurumsallaşmış durumdadır ve artık kendi düzenleme, metodoloji ve yayın sistemleri vardır. Tarihsel demografi hızla gelişen ve verimli bir alandır ve bu haliyle, o zamana kadar uğraşılmaz ya da tükenmiş sayıları malzemelerden (kilise kayıtları gibi) ilginç sonuçlar elde edilmesini sağlayan araştırma yöntemindeki teknik yenilikler (ailenin yeniden kuruluşu gibi) üzerinde durur, ama problemlerle aynı ölçüde ilgilenmez. Tarihsel demografi bu şekilde yeni kaynak alanları açmış ve bu alanların özellikleri gereği, başka soruların formüle edilmesine zemin hazırlamıştır. Toplumsal tarihçilerin tarihsel demografiye duydukları ilginin başlıca nedeni, aile yapısı ve davranışlarının bazı yönlerinin, insanların yaşamlarının farklı dönemlerde aldığı seyrin ve kuşaklar arası değişimlerin aydınlatılmasını sağlamasıdır. Bunlar önemli konular olmakla birlikte, tabii ki kaynakların niteliğiyle sınırlıdır, hatta bu konunun en coşkulu savunucularının kabul ettiğinden daha fazla sınırlıdır ve

kendi başlarına "Kaybettigimiz Dünya"nın analiz edilmesi için yeterli bir çerçeve sunamayacakları kesindir. Yine de bu alanın taşıdığı temel önem tartışılmaz bir değerdedir ve bu niteliğiyle kesin niceliksel tekniklerin kullanılmasını teşvik etmekte büyük yararları dokunmuştur. Ayrıca, sevindirici bir etkisi ya da yan etkisi de, akrabalık yapısının tarihsel problemlerine, toplumsal tarihçilerin bu dürtü olmadan gösterebileceklerinden daha fazla ilgi uyandırmak olmuştur; yalnız bu konuda toplumsal antropolojinin mütevazı açıklayıcı etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Bu alanın niteliği ve gelecekteki olanakları böylece, burada daha fazla üzerinde durmaya gerek kalmayacak kadar tartışılmış olmaktadır.

Şehir tarihi de teknolojik açıdan belirlenmiş bir birliği sergilemektedir. Şehir normal olarak coğrafik bakımından sınırlı ve iç bütünlüğü olan, genellikle kendi belgeleri üzerinden incelenebilecek ve bundan dolayı doktora araştırmalarına bile konu olacak büyülükte bir birimdir. Şehir tarihi, ayrıca, modern sanayi toplumlarda toplumsal planlama ve yönetim alanında görülen belli başlı -ya da en azından çok dramatik- problemler haline gelmiş olan kentsel sorunların acilliğini yansımaktadır. Bu etkiler, şehir tarihini, belirsiz, heterojen ve bazen karışık şeylerle doldurmuş büyükçe bir kap haline getirmeye eğilimlidir ve yine de bu kabin içinde şeirlere ait hiçbir şey bulunmaz. Fakat, bilhassa toplumsal tarihe (en azından, şehrin asla ekonomik makro-tarih açısından analitik bir çerçeveye olamayacağı -çünkü ekonomik bakımından daha geniş bir sistemin parçası olmak durumundadır- ve politik bakımından kendine yeterli bir şehir-devletine de çok ender rastlanması bağlamında) özgü problemleri gündeme getirdiği açıklıktır. Şehir, özünde, belli bir biçimde birarada yaşayan insanların meydana gelen bir bütündür ve modern toplumlardaki karakteristik şehirleşme süreci, en azından bugüne kadar, insanların çögünün birarada yaşadığı bir biçimde süregelmıştır.

Şehrin teknik, toplumsal ve politik problemleri aslında birbirlerine çok yakın olarak yaşayan insanların kitlelerinin karşılıklı

etkileşimlerinden kaynaklanmaktadır. Şehir hakkındaki fikirler bile (bir egemenin gücü ve görkemini sergileyen basit bir sahne işlevini görmediği kadarıyla), insanların -Kitabı Mukaddes'ten beri- insan topluluklarıyla ilgili özlemlerini dile getirmeye çalıştıkları düşüncelerdir. Ayrıca son yüzyıllarda hızlı toplumsal değişimin getirdiği problemleri diğer kurumlara kıyasla daha fazla gündeme getirmiş ve dramatize etmiştir. Ne var ki, şehir incelemelerine gömülüp kalmış olan toplumsal tarihçilerin bu durumun farkında oldukları pek söylenemez.¹¹ Ancak, şehir tarihini farkında olmadan bir toplumsal değişim paradigması olarak görmeye yönelik olduklarına dikkat çekilebilir. Yine de ben, en azından bugüne kadar yaşanan dönemde böyle olup olmadığından emin değilim. Ayrıca, şimdije kadar, bu alandaki muazzam sayılarla ulaşan çalışmaları gözden geçirdiğimde, sanayi çağının daha kalabalık şehirleriyle ilgili gerçekten etkileyici ve global çaplı incelemelerin yapılmış olduğundan da kuşku duuyorum. Buna rağmen, şehir tarihinin, sadece -sosyologlar ile sosyal psikologların özel ilgi alanına giren- toplumdaki değişim ve yapıının özgül yönlerini ortaya koyduğu için bile olsa, toplum tarihçilerinin başlıca ilgi alanlarından biri olarak kalması gerektiğini düşünüyorum.

Birkaç tanesi bu gelişme aşamasına yaklaşmakla birlikte, bu konuya yoğunlaşan diğer kümeler şimdije kadar henüz kumulsallaşmış durumda değildir. Sınıfların ve toplumsal grupların tarihi, tüm toplumların -esas olarak akrabalık başına dayanmayan- başlıca bileşenlerini anlamadan hiçbir toplumun anlaşılmasıının mümkün olmadığı şeklindeki yaygın bir varsayımdan doğmuştur. Ayrıca ilerleme hiçbir alanda bu kadar dramatik ve

11) Krş.: "Şehir tarihine daha geniş bir açıdan bakmaya çalışırsak, toplumda-ki şehirleşme sürecinin toplumsal değişimin incelenmesinde temel bir yere konulabileceğini görürüz. Bu yüzden, şehirleşmeyi silem toplumsal değişimini temsil eden şekillerde kavramsalştırmaya yönelik çabalara girilmelidir." Eric Lampard, der: Oscar Handlin ve John Burchard, *The Historians and the City* (Cambridge, Mass., 1963), s. 233.

-tarihçilerin geçmişteki ihmalleri dikkate alındığında- daha zorunlu bir boyut kazanmamıştır. Toplumsal tarihte bu alandaki en dikkate değer çalışmalarдан hazırlanacak en kısa listede, Lawrence Stone'un Elizabeth dönemi aristokrasisi, E. Le Roy Ladurie'nin Languedoc köylüleri, Edward Thompson'un İngiliz işçi sınıfının oluşumu, Adeline Daumard'in Paris burjuvazisi üzerinde incelemeleri mutlaka yer almali. yalnız bunların dağ büyütüldüğündeki bir literatürün sadece dorugunda duran yapıtlar oldukları da ayrıca belirtilmelidir. Daha dar kapsamlı olan toplumsal gruplarla -örneğin, mesleklerle- ilişkili incelemeler bunlarla kıyaslandığında daha ömensiz görülmektedir.

Bu tür girişimlerin yeni olması, beraberinde bir hırsı da getirmiştir. Sınıflar, ya da kölelik gibi özgül üretim ilişkileri, bugün toplum ölçüğünde, toplumları birbirleriyle karşılaştırarak ya da genel toplumsal ilişki tipleri şeklinde sistemli biçimde ele alınmaktadır. Bunlar artık derinlemesine, yani toplumsal varoluşları, ilişkileri ve davranışlarının tüm yönleriyle de incelenmektedir. Anlaşılacağı üzere bu incelemeler yenidir ve (eğer köleliğin karşılaşılmalı incelemesi gibi özellikle yoğun faaliyet gerektiren alanları dışta tutarsak) güçlükle başlatılmasına rağmen şimdiden çarpıcı başarılar elde edilmiştir. Ancak ortada bir sürü güçlük bulunduğu açıktır ve bunlarla ilgili olarak birkaç saptama yapmak herhalde yersiz kaçmayıacaktır.

(1) Bu tür incelemelerdeki malzemelerin hacmi ve çeşitliliği, gerçekten eski tarihçilerin sanayi-öncesi döneme özgü zanaatçı teknikleriyle altından kalkılamayacak boyutlardadır. Dolayısıyla bu malzemelerin işlenmesi, işbirliğine dayalı takım çalışmalarını ve modern teknik donanımlardan yararlanılmasını gerektirmektedir. Bence, bireysel araştırmalarдан oluşan dev çalışmalar bu türdeki bir araştırma alanının ilk aşamalarına işaret etmekte, ama bir yandan da hem sistematik ortaklaşa projelere hem de belirli aralıklarla ortaya çıkan (ve muhtemelen hâlâ tek başına yapılan) sentez oluşturma girişimlerine zemin sunmaktadır. Benim en iyi bildiğim alan olan işçi sınıfının tarihi konusunda özellikle

belirgin bir durumdur bu. En iddialı tek kişilik inceleme olan E.P. Thompson'ın yapımı bile, artık, oldukça kısa bir döneme eğilmesine rağmen, kolsuz bacaksız bir heykelden başka bir şey değildir. (Jürgen Kuczynski'nin dev boyutlu *Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*'u -Kapitalizm Altındaki İşçilerin Durumlarının Tarihi Koşulları- bile, başlığının düşündürdüğü gibi, işçi sınıfının sadece bazı yönlerinde odaklanmaktadır.)

(2) Bu alan, kavramsal berraklılığın bulunduğu yerlerde bile, özellikle zamana yayılmış değişimlerin (örneğin, belli bir toplumsal grubu giriş ve çıkışlar ya da köylülerin toprak mülkiyette gözlenen değişimler) ölçülmesi noktasında ürkütücü teknik güçlüklerle doludur. Bu türdeki değişimleri bulup çıkarabileceğimiz (örneğin, aristokrasi ve aydın tabakanın bir grup olarak kayıtlara geçirilmiş soyağaçları) ya da analizimizin malzemesini oluşturabileceğimiz (örneğin, tarihsel demografinin yöntemleri ya da Çin bürokrasisiyle ilgili değerli incelemelerin temel aldığı veriler) kaynaklar bulacak kadar şanslı olabiliriz. Fakat, mesela, muhtemelen kuşaklar arasındaki bu tür hareketleri kapsadığını da bildiğimiz ama şimdije kadar kabaca bile olsa hakkında niceliksel saptamalar yapamadığımız Hint kastları konusunda ne yapacağız?

(3) Daha ciddi olan ise, tarihçilerin her zaman açıkça ortaya koymadıkları ama bizim de toplumsal yapı ile ilişkilerin ve onların problemlerinin daha genel sorunlarıyla yüzleşmekte yavaş kaldığımızı düşündüren kavramsal problemlerdir (yalnız, atları iyi tanımayanların da onları sürebilmesi gibi, sırıf bu yüzden iyi çalışmalar yapılmadığını da söyleyemeyiz). Kuşkusuz kavramsal problemler de, bir sınıfın üyelerinin zaman içinde değişmesi ihtimali gibi, niceliksel inceleme yapmayı da güçləştiren teknik problemlere yol açacaktır. Ayrıca, toplumsal grupların çok-boyutluluğu gibi daha genel bir problemin kaynağı da burasıdır. Birkaç örneğe bakacak olursak, "sınıf" teriminde iyi bilinen bir Marksızan ikililik vardır. Sınıf, bir anlamıyla, kabile-sınırası tüm tarihin genel bir fenomeniyken, başka bir anlamıyla

modern burjuva toplumunun bir ürünüdür; bir anlamıyla başka şekilde açıklanamayacak bir fenomenle anlam kazandırmaya yönelik bir analitik kurgu iken, başka bir anlamıyla kendi gruplarının ya da başka bir grubun ya da her ikisinin de bilincini taşıyan bir insan topluluğunu gösterir. Yine, bilinçli olmanın doğrudu problemsinin sınıf dili (niceliksel olarak henüz çok az bilgi sahibi olduğumuz çağdaş sınıflandırmaların¹² değişen, genellikle örtüsen ve bazen de gerçekçi olmayan terminolojileri) sorununu gündeme getirdiğini söyleyebiliriz. (Burada tarihçiler, bir yandan -L. Girard ile bir Sorbonne ekibinin yaptığı gibi- toplumsal-politik sözcük dağarcığının sistematik niceliksel incelemesini yaparken, öbür yandan toplumsal antropologların yöntemleri ile ilgi alanlarına dikkatle bakabilirler.)¹³

Sınıfın da değişik dereceleri vardır. Theodore Shanin'in deyişini kullanacak olursak,¹⁴ Marx'ın proletaryası çok yüksek, herhalde en yüksek derecede bir "sınıf olma" özelliğine sahipken, Marx'ın *18 Brumaire*'indeki köylülük "düşük nitelikli bir sınıf"tır. Sınıflarda homojenlik ya da heterojenlik gibi problemler olabileceği gibi, hemen hemen aynı anlama gelebilecek, onların diğer gruplar ve bu grupların içsel bölünmeleri ile tabakalaşmaları arasında tanımlanmasından kaynaklanan problemler de vardır. En genel anlamıyla, verili bir anda ister istemez statik bir durumda olan sınıflandırmalar ile onların arkasındaki çok yönlü ve değişken gerçeklik arasındaki ilişkiden kaynaklanan bir problem vardır.

(4) En ciddi güçlük de, bizi doğrudan, bir bütün olarak toplumun tarihine götüren güçlük olabilir. Bu güçlüğüin kaynağı,

12) Gerçeklik ile sınıflandırma arasındaki muhtemel farklılıklar için bkz. sömürge Latin Amerika'daki karmaşık toplumsal-ırksal hiyerarşiler hakkındaki tartışmalar: Magnus Mörner, "The History of Race Relations in Latin America", der: L. Foner ve E.D. Genovese, *Slavery in the New World* (Englewood Cliffs, 1969), s. 221.

13) Bkz. A. Prost, "Vocabulaire et typologie des familles politiques", *Cahiers de lexicologie*, 14 (1969).

14) T. Shanin, "The Peasantry as a Political Factor", *Sociological Review* 14 (1966), s. 17.

sınıfın yalıtılmış bir insanlar grubunu değil, gerek yatay gerekse dikey düzlemdeki bir ilişkiler sistemini anlatmasıdır. Demek ki bir farklılık (ya da benzerlik) ve mesafe ilişkisi söz konusu olduğu gibi, diğer taraftan, toplumsal işlev, sömürü ve tahakküm/tabyet temelinde niceliksel açıdan farklı bir ilişki de vardır. Anlaşılan, sınıf üzerine yapılan araştırmalar, sınıfın da bir parçası olduğu toplumun geri kalan kesimini de kapsamalıdır. Köle sahibi-leri, köleler olmadan ve toplumun kölelik dışındaki kesimlerini anlamadan kavranamaz. On dokuzuncu yüzyıldaki Avrupalı orta sınıfların kendilerini tanımlamalarında, insanlar üzerinde (mülkleri vasıtasiyla ve hizmetçilerini, hatta -patriyarkal aile yapısı sayesinde- karıları ile çocuklarını da kapsayacak şekilde) güç kullanma yeteneği (ve kendi üzerinde de hiç kimseyin güç kullanamaması) temel bir öneme sahipti. Bundan dolayı, sınıf incelemeleri -bilinçli biçimde sınırlı ve kısmi bir yönle daraltılmadıkça- bir anlamıyla toplumla ilgili analizlerdir. Bu yüzden en etkili örnekleri (Le Roy Ladurie'nin yazdığı türden incelemeler) kendi başlıklarının gösterdiği sınırları bir hayli aşarlar.

Demek ki, son yıllarda toplumun tarihi konusundaki en dolaylı yaklaşımın bu geniş anlamıyla sınıf incelemesine dayalı olduğu söylenebilir. Biz, bu yaklaşımın kabile-sonrası toplumların doğasını doğru bir şekilde yansıtığına inansak da inanmasak da, ayrıca yine bunu sadece *Marksızan* tarihin şimdiki etkisine bağlaşak da bağlamasak da, bu tipteki bir araştırmmanın geleceği parlak görünmektedir.

“Zihniyet” tarihine ilginin son yıllarda artış göstermesi, pek çok bakımından toplumsal tarihin temel metodolojik problemlerine daha da doğrudan bir yaklaşma işaret etmektedir. Bu ilgiyi harekete geçiren etken, büyük ölçüde, “sıradan insanlar”a ilgi duyan birçok insanın toplumsal tarihe çekilmiş olmasıdır. Yine büyük oranda da, tek tek ayrılmamış, belgelenmemiş ve gölgdede kalmış şeylerle ilgilidir ve bu haliyle, sıradan insanların toplumsal hareketlerine ya da daha genel bir fenomen olan toplumsal davranışlara duyulan ilgiden ayrı

değildir. Yalnız bu fenomen, bugün için, olumlu anlamda, militan ya da pasif sosyalist işçilere olduğu kadar muhafazakâr işçilere, yani bu tür hareketlerde rol oynamayanlara duyulan ilgiyi de kapsamaktadır.

İşte bu durum tarihçileri, kültürü, antropologların "yoksulluk kültürü" türü incelemelerinden daha üstün biçimde ve özellikle dinamik bir şekilde ele almaya teşvik etmiştir. Yalnız bu süreçte antropologların yöntemleri ve öncü deneyimlerinden etkilenmemiş de degillerdir. Tarihçilerin bu tür incelemeleri (örneğin Alphonse Dupront tarafından¹⁵ bu konularda birçok değerli düşünce ortaya atılmışmasına rağmen) kendisinden sonra bir sürü çalışmaya esin kaynağı olan Georges Lefebvre'in *Grande Peur*'ü (Büyük Korku) gibi eylem içeren ve -daha özgül olarak- toplumsal gerginlik ve kriz ortamlarında etkili olan fikirleri kadar ağırlık kazanamamış, bir inançlar ve fikirler kümesi olamamıştır. Bu tür incelemelerdeki kaynakların niteliği, tarihçinin kendisini basit bir olgusal inceleme ve sergilemeye sınırlamasına izin vermemektedir. Çünkü tarihçi, en başından beri modeller kurmak, yani kendi bölük pörçük ve dağınık verilerini bütünlük sistemler (bu sistemler olmasa kendi verileri birer anekdot olmaktan öteye gidemeyecektir) haline getirmek zorunda kalmıştır. Anlaşılacağı üzere, bu tür modellerin kriteri, onun bileşenlerinin uyumlu bir bütün oluşturması¹⁶ ya da belirlenebilir toplumsal durumlarda hem kollektif eylemin niteliğine hem de onun sınırlarına kılavuzluk etmesidir ya da öyle olması gereklidir. Edward Thompson'un sanayi-öncesi İngiltere'ye özgü "ahlâki iktisat" kavramı buna bir örnek可以说吧; ben de toplumsal

15) A. Dupront, "Problèmes et méthodes d'une histoire de la psychologie collective", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* 16 (Ocak-Şubat 1961), s. 3-11.

16) "Uyumlu bir bütün oluşturması" derken, aynı sendromun farklı ve bazen görünüşte bağımsız parçaları (örneğin, on dokuzuncu yüzyıldaki klasik liberal burjuvazisinin hem bireysel özgürlük hem de patriyarkal bir aile yapısıyla ilgili inançları) arasında sistematik bir bağ kurmayı kastediyorum.

haydutluk konusunu işlediğim kendi analizimde böyle bir temilden hareket etmeye çalışmıştım.

Bu inanç ve eylem sistemleri bir bütün olarak toplumla ilgili görüntüler oldukları (ki bazen, toplumun sürekliliğiyle ya da dönüşümüyle ilgili görüntüler de olabilirler) ya da bu görüntüleri içerdikleri ve yine toplumun fiili gerçekliğinin bazı yönlerine denk düşükleri ölçüde bizi ana görevimize biraz daha yaklaştırırlar. Bu tür analizlerin en başarılı olanlarının geleneksel ya da göreneksel toplularla, hatta bazen de toplumsal dönüşümün etkisi altındaki bu tür toplularla ilgilendikleri ölçüde kapsamları daha da daralır. Sürekli, hızlı ve temel bir değişimle ve toplumu bireyin deneyimi, hatta kavrayışından çok daha ileriye taşıyan karmaşıklıkla nitelenen bir dönem açısından, kültür tarihinden türetilebilen modellerin toplumsal gerçekliklerle ilişkisi herhalde giderek azalmaktadır. Üstelik bu tür modeller, artık modern toplumun özlediği modelin (“toplumun nasıl olması gereği”nin) kurulmasında çok yararlı bile olmayabilirler. Zira, toplumsal düşünce alanında sanayi devriminin getirdiği temel değişim, normal olarak geçmişten -hayali ya da gerçek- alınan somut bir toplumsal modelle nitelenebilen ya da gösterilebilen kalıcı düzen varsayımini temel sayan bir sistemin yerine, ancak bir süreç olarak belirlenebilecek amaçlara doğru kesintisiz bir *iterlemeye* dayanan bir inançlar sistemini ikame etmek olmuştur. Geçmişteki kültürler kendi toplumlarını bu tür spesifik modellerle ölçüyorlardı; bugünün kültürleri ise kendilerini yalnızca olasılıklarla ölçebilirler. Buna rağmen, “zihniyet” tarihi, toplumsal antropologların disiplinine benzer bir şeyi tarihe sokması açısından yararlı olmuştur ve onun yararlarından henüz tümüyle faydalanalılmış değildir.

Bence, ayaklanmalardan devrimlere kadar toplumsal çatışmayla ilgili çeşitli incelemelerin yararlılığı daha dikkatli bir değerlendirmeyi hak etmektedir. Toplumsal çatışmaların araştırılmasıının bugün çok cazip olmasının nedenleri açıktır. Çünkü, her zaman, kesinlikle kopma noktasına kadar zorlandıkları için toplumsal yapının can alıcı yönlerini dramatize etmektedirler. Kaldı ki,

bazı önemli problemler de bu tür karışıklık anlarında ve onlar aracılığıyla ele alınmadan kesinlikle incelenemezler, çünkü normalde gizli kalan şeyleri açığa çıkararak da, öğrencilerin yararına bu tür fenomenleri yoğunlaştırip büyütene de böylesi karışıklık dönemleridir. Basit bir örneğe bakarsak: Bu tür dönemler yaşanmasaydı, insanların normalde sık sık anlatmadıkları ve yazılı olarak sergilemedikleri, ama devrimci dönemlerin ayırt edici özelliğini oluşturan olağanüstü dillendirme patlamalarıyla ortaya koyulan ve yığınlı broşür, mektup, makale ve konuşmanın (burada polis raporları, mahkeme ifadeleri ve genel soruşturmalardan adını bile anmıyoruz) tanıklık ettiği fikirler hakkında ne kadar az şey biliyor olurduk? Büyük ve arkasında oldukça fazla belge bırakan devrimlerin incelenmesinin ne kadar verimli olabileceğini, herhalde aynı derecede kısa süren diğer devrimlere kıyasla çok daha geniş ve yoğun biçimde, üstelik kazanımları da hiç eksilmeden incelenmiş olan Fransız Devrimi'yle ilgili tarih yazımı göstermiştir. Fransız Devrimi'yle ilgili tarih yazımı tarihçiler açısından neredeyse kusursuz bir laboratuvar olmuştur ve bu özelliğini halen korumaktadır.¹⁷

Bu tür incelemelerin doğurduğu tehlike, apaçık durumdaki krizi, dönüşmekte olan bir toplumun daha geniş bağlamından yaşımanın çekiciliğinde görülmektedir. Bu tehlike, karşılaşılmalı incelemelere daldığımız, özellikle de, sosyolojide ya da toplumsal tarihte pek verimli bir yaklaşım olmayan problemleri çözme (devrimlerin nasıl yapılacağı ya da durdurulacağı gibi) arzusuyla harekete geçtiğimiz zaman daha da büyük olabilir. Diyalim ayaklanmaların birbiriyle ortak olan yönleri (örneğin, "şiddet") önemsiz boyutlarda olabilir. Dahası, hukuksal, politik ya da başka bir içerikte anakronik bir kriter uygulayabildiğimiz ölçüde (suçun tarihsel özelliklerini araştıran öğrenciler bundan kaçınmayı öğrenmektedirler) yanlıltıcı da olabilir. Aynı saptama devrimler için de doğru olabilir ya da olmayıabilir. Ben bu tür konularla ilgilenilmesini engellemek isteyen son kişi olabilirim,

17) Rus Devrimi'nin de tarihçilere yirminci yüzyıl için karşılaştırılabilir fırsatlar sunacağı zamanın gelmesini bekliyoruz.

çünkü meslek hayatının büyük bölümünü onlara ayırmış bir insanım. Yine de, bu konuları incelerken kendi ilgimizin amacını tam olarak belirlemek zorundayız. Toplumun köklü dönüşümle-rine eğilmeyi amaçlıyorsak, o zaman, paradoksal olarak, devri-mi incelememizin değeri kısa süreli bir çatışmaya yoğunlaşma-mızla ters orantılı olacaktır. Rus Devrimi, ya da insanlık tarihi hakkında ancak Mart 1917'den Kasım 1917'ye kadar olan dö-nemde ya da ondan hemen sonraki İç Savaş'ta yoğunlaşarak keşfedilebilecek şeyler olduğu gibi, ne kadar dramatik ve belir-gin olursa olsun, kısa kriz dönemleri üzerine bu kadar yoğun bi-çimde düşmekle elde edilemeyecek şeyler de vardır.

Öte yandan, devrimler ve ona benzer inceleme konuları (toplumsal hareketler dahil olmak üzere), toplumsal yapı ve dinamikleri (kısa dönemli toplumsal dönüşümler birkaç on yıl ya da kuşaklar boyunca uzanarak bu şekilde yaşanmakta ve böyle adlandırılmaktadır) kapsamlı biçimde kavramaya hem uygun olan hem de bunu gerektiren daha geniş kapsamlı bir alanla birleştirilebilir. Biz burada sadece büyümeye ya da geliş-menin sürekliliğine işlenmiş kronolojik kilometre taşlarıyla değil, "sanayı devrimi" deyişinin içерdiği gibi, toplumun yeni bir yöne gidişinin ve dönüşümünün gerçekleştiği, görece kısa tarihsel dönemlerle de ilgileniyoruz. (Bu tür dönemler kuşku-suz büyük politik devrimleri kapsayabilir, ama kronolojik açı-dan yalnızca onlarla sınırlanamaz.) "Modernleşme" ya da "sa-nayıleşme" gibi tarihsel bakımından ham terimlerin çok fazla tu-tulması, böylesi fenomenlerin belli ölçülerde farkında olunduğu da ortaya koymaktadır.

Böyle bir girişim pek çok güçlükle karşı karşıyadır ve belki de bu nedenle, Rudolf Braun'un Zürih'teki kırsal bölgeler ve John Foster'in on dokuzuncu yüzyıl başındaki Oldham üzerine olan incelemeleri¹⁸ gibi bir-iki mükemmel bölgesel ve yerel çalışma

(18) R. Braun, *Industrialisierung und Volksleben* (Erlenbach ve Zürih, 1960); *Sozialer und kultureller Wandel in einem ländlichen Industriegebiet ... im 19 und 20. Jahrhundert* (Erlenbach ve Zürih, 1965); J.O. Foster, *Class Struggle and the Industrial Revolution* (Londra, 1974).

görülse bile, on sekizinci-on dokuzuncu yüzyıl sanayi devrimlerini bir ülkenin toplumsal süreçleri olarak yorumlayan yeterli bir incelemeye henüz rastlanmamıştır. Bu tür fenomenlere pratik bir yaklaşım şu anda yalnızca iktisadi tarihten (ki sanayi devrimiyle ilgili incelemelere esin vermiş olan dal budur) değil, siyaset biliminden de çıkarılabilir. Sömürgelerin kurtuluşunun tarih-öncesi ve tarihi alanında çalışanların, doğal olarak bu tür problemlerle (herhalde aşırı derecede politik bir perspektifle olsa bile) uğraşmak zorunda kaldığı ve Afrika incelemelerinin de bu alanda (son zamanlarda bu yaklaşımı Hindistan'ı da kapsayacak şekilde genişletmeye yönelik girişimler de dikkat çekmekle birlikte) özellikle verimli olduğu görülmüştür.¹⁹ Sonuçta, sömürge toplumlarının modernleşmesiyle ilgilenen siyaset bilimi ve siyaset sosyolojisinin bize bir ölçüde yardımcı olacağını söyleyebiliriz.

Sömürge durumunun (bunu söyleyerek kastettiğim şey, fetih yoluyla ele geçirilen ve doğrudan yönetilen *resmi* sömürgeleştir) analitik üstünlüğü şuradadır: Burada bütün bir toplum ya da toplumlar grubu kesinlikle dış bir güçe karşı tanımlanır ve bu dış gücün gerek çeşitli içsel kaymaları ve değişiklikleri, gerekse bu gücün kontrol altına alınamayan ve hızlı etkisine karşı toplumun tepkileri bir bütün olarak gözlemlenip analiz edilebilir. Başka toplumlarda içsel bir rolü olan ya da aynı toplumun içsel öğeleriyle tedrici ve karmaşık bir etkileşimle etkisini gösteren bazı güçler burada pratik amaçlarla ve kısa vadeden (analitik açıdan da çok yararlı olacak biçimde) tümüyle dışsal bir güç sayılabilir. (Kuşkusuz sömürge toplumlarındaki, yine sömürgeleşmenin sonucu olan -örneğin, onların ekonomileri ve toplumsal hiyerarşilerinin üst diliminin koparılmasıyla gerçekleşen- bozulmalarla fazla ilgilenmeyeceğiz, ama sömürge durumuna gösterilen ilginin, sömürge toplumun

¹⁹⁾ Böyle bir çalışma yapan Eric Stokes, sonuçlarının Afrika tarihine uygulanlığının bilincindedir: E. Stokes, "Traditional Resistance Movements and Afro-Asian Nationalism: The Context of the 1857 Mutiny-Rebellion in India", *Past and Present* 48 (Ağustos 1970), s. 100-117.

sömürge-olmayan toplumun bir kopyası olduğu varsayımlıma dayanmadığı da bir gerçektir.)

Burada belki de daha spesifik bir üstünlük vardır. Bu alan da çalışan insanların temel uğraşlarından birisi milliyetçilik ve ulus yapısı olmuştur ve işte bu noktada sömürge durumu genel modele çok daha yakın bir nitelik gösterebilir. Tarihçiler şimdide kadar bunu pek benimsememiş olsalar da, milli(yetçi) diye nitelenebilecek fenomenler, sanayi çağındaki toplumsal yapının ve dinamiklerin anlaşılması açısından besbelli can alıcı bir önemi taşımaktadır ve siyaset sosyolojisindeki ilginç çalışmaların bir çoğunda bu durumun farkına varılmaya başlanmıştır. Stein Rokkan, Eric Allardt ve diğerlerinin "Merkezin Oluşması, Ulus Kurma ve Kültürel Çeşitlilik" konusunda yürüttükleri proje bazı çok ilginç yaklaşımları ortaya koymaktadır.²⁰

Son iki yüzyılın tarihsel içadı olan ve son derece pratik önem taşıdığı bugün bile tartışma götürmez olan "ulus", toplumun tarihiyle ilgili, çok önemli bir dizi sorunu (örneğin, toplumların ölçüngindeki değişim; çoğulcu, dolaylı bağırlara sahip olan toplumsal sistemlerin doğrudan bağıları bulunan üniter sistemlere dönüştürülmesi -ya da daha önceden varolan küçük toplulukların daha geniş kapsamlı bir toplumsal sisteme kaynaşması;- toplumsal bir sistemin sınırlarını belirleyen faktörler -ülkesel, politik faktörler gibi- ve aynı derecede önemli başka sorunlar) gündeme getirmektedir. Bu sınırlar, örneğin on dokuzuncu yüzyıl tipi sanayi ekonomisinin belirli koşullardaki asgari ya da azami büyülüğünün bir devletin odak noktası olmasını öngören ekonomik gelişmenin gereklilikleri tarafından nesnel biçimde ne ölçüde belirlenmektedir?²¹ Bu

20) *Centre Formation, Nation-Building and Cultural Diversity: Report on a Symposium Organized by UNESCO* (çoğaltılmış taslağ, tarihsiz). Bu sempozyum 28 Ağustos-1 Eylül 1968'de düzenlenmişti.

21) Kapitalizm global bir ekonomik etkileşimler sistemi olarak gelişmiş olsa da, aslında onun gelişmesinin asıl birimleri belli ülkesel-politik birimler (İngiliz, Fransız, Alman, ABD ekonomileri) olmuştur. Bunun kaynağı tarihsel bir tesadüf olabileceği gibi, ekonomik gelişmede, hatta en saf ekonomik liberalizm çağında bile devletin zorunlu bir rol oynaması olabilir.

gereklikler ne ölçüde hem daha önceki toplumsal yapıların zayıflaşılması ve yok edilmesini, hem de belli ölçülerde basitleştirilmeyi, 'standartlaştırılmayı' ve merkezileşmeyi (yani, "merkez" ile "çevre" arasındaki, daha doğrusu "tepc" ile "dip" arasındaki doğrudan ve giderek özgünleşen bağları) kendiliğinden içermektedir? "Ulus" ne ölçüde, bilinçli biçimde kavranmış bir topluluk ya da toplumun işlev görmesini veya sembolik karşılıklar bulmasını sağlayabilecek bir şey icat ederek, daha önceki topluluğun ve toplumsal yapıların bıraktığı boşluğu doldurmaya yönelik bir girişimdir? ("Ulus devlet" kavramı bu nesnel ve öznel gelişmeleri birleştirebilecektir.)

Bu sorunların araştırılmasında, sömürge ve eskiden sömürge olma durumları mutlaka Avrupa tarihinden daha uygun birer temel sunmaz, ama on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl Avrupalıyla ilgilenen (ve şimdiye kadar kafası karışık olan) tarihçilerin (Marksistler dahil olmak üzere) bu konuda ciddi çalışmalar ortaya koyamamaları karşısında, son zamanlardaki Afrika-Asya tarihinin en uygun başlangıç noktasını oluşturması muhtemel görülmektedir.

V

Son yıllardaki araştırmalar bizi bir toplum tarihine ne kadar yaklaşmıştır? Şimdi, kartlarımı masaya açıyorum. Ben, özlemimi çekmemiz gerektiğine inandığım toplum tarihine örnek oluşturacak tek bir çalışma bile gösteremiyorum. Marc Bloch *Feodal Toplum*'la, toplumsal yapının niteliği üzerine usta işi olan ve gerçekten örnek bir çalışma ortaya koymuş ve burada hem belli bir toplum tipini hem de o toplumun siili ve muhtemel çeşitlerini ele almıştır. Marx da bize toplumların tipolojisi ve uzun dönemli tarihsel dönüşümü ve evrimiyle ilgili bir model

göstermiş ve bunu kendimizin de şekillendirmesini sağlamıştır. Tabii, Marx'ın modeli hâlâ son derece sağlamdır ve ortaya koyduğu, farklı tipte toplumların etkileşimine dayalı modelle kuşkusuz tarih öncesi, antik tarih ve Şark tarihinde çok verimli etkiler doğuran İbni Haldun'un *Mukaddime'si* gibi zamanının çok ötesine geçmiştir. (Bu noktada Gordon Childe ile Owen Lattimore da aklına geliyor.) Son zamanlarda, belli toplum tiplerinin (özellikle her iki Amerika'daki kölelige dayalı toplumlar -bu arada antikitenin köle toplumlarıyla ilgili incelemelerin bir gerileme içinde olduğunu da belirtelim- ile kalabalık köylü üreticilere dayalı toplumların) incelenmesi konusunda önemli ilerlemeler gözlenmiştir. Öte yandan, kapsamlı bir toplumsal tarihi popüler bir senteze çevirme girişimleri, bende ya görece başarısız ya da -değerli yanlarına karşın- şematik ve deneme niteliğinde oldukları yönünde bir izlenim bırakmaktadır. Toplum tarihi hâlâ oluşum sürecindedir.

Ben bu denemede toplum tarihinin bazı problemlerini ortaya koymaya, bazı pratik yönlerini değerlendirmeye ve daha yoğun biçimde üzerinde durulmasında yarar gördüğüm bazı problemlere işaret etmeye çalıştım. Ne var ki bu alanın dikkat çekici biçimde gelişmesini kaydetmeden ve memnunlukla karşılaşmadan bir sonuca ulaşmak da yanlış olacaktır. Şu an bir toplumsal tarihçi olmak için iyi bir andır. Bizim içimizdeki, kendilerini hiçbir zaman bu etiketle adlandırmayan tarihçiler bile bugün bu adı reddetmek istemeyeceklerdir.

TARİHÇİLER VE İKTİSATÇILAR: I

Bu ve bundan sonraki makale, 1980 yılında Cambridge Üniversitesi'nin İktisat Fakültesi'nde davetli olarak katıldığım Marshall derslerinin biraz gözden geçirilmiş halidir. Bu metinler daha önce yayınlanmamıştır. O zamandan beri gerek iktisatta gerekse iktisadi tarihte pek çok gelişme yaşannmış olsa bile (özellikle iktisat dalındaki Nobel Ödülü'nün burada eleştirel biçimde ele alınan iktisadi tarihçilere verilmesi gibi), bu derslerde gündeme getirdiğim sorunların hâlbine henüz gözüm bulunmuş değildir ve bu yüzden bu metinler yayına alınmaya değer olma özelliklerini korumaktadır. Yine de, görüşlerime yönelikten eleştirilere karşı, kendi konumumu bazı noktalarda birazcık değiştirdiğimi eklemeliyim. Bu doğrultuda yaptığım eklemeler metin içinde köşeli parantezle gösterilecektir.

Napoléon'un her askerinin sırt çantasında bir mareşal asası taşıdığı söylenmesine rağmen, yeri ve zamanı geldiğinde bu asayı çıkarmasını bilenlerin sayısı çok az olmuştur. Ben yıllardan beri Napoléon'un neferlerine benzer bir konumdayım ve bu yüzden, burada ilkin 1950'lerin başında Gunnar Myrdal tarafından verildiğini duymuş olduğum Marshall derslerini sunma davetini aldığında hem onur duyduğumu hem de şaşrigimi saklamayacağım. Ben, o zamanlar bu üniversiteyle fazla bağlı olmayan bir tarihçiydim. İktisat Fakültesi'nde öğrenci danışmanı olarak çalışır ve iktisadi tarih derslerinde sınav hocalığı yaparken, Cambridge Üniversitesi'nin yıllar boyunca bu iki fakültedeki birçok işi bana vermeyi reddettiğini de hatırlıyorum. Üstelik bu

üniversite o zamanlar Britanya'da -ve muhtemelen dünyada- adından en fazla söz edilen iktisat fakültesine sahipti. Dolayısıyla bu dersleri verme davetinin bana yapılmasının gerçekten bir ayrıcalık olduğunun çok iyi farkındayım ve bundan dolayı fakülteye teşekkür borçluyum.

Gelgelelim, sizinle samimiyle konuşacak olursam, içimde güçlü bir kendini savunma dürtüsünün olduğunu da yadsıracak değilim. Ben bir iktisatçı değilim ve meslektaşlarım arasında geçerli olan kriterleri (tabii ki Sombart, Max Weber ve Tawney'i de dışında bırakacak olmalarına rağmen) düşündüğümde aslında bir iktisadi tarihçi de sayılmam. Ayrıca ne bir matematikçi ne de bir felsefeciym (bunlar, iktisatçıların gerçek dünyanın baskısını çok fazla hissettiklerinde ve önermelerini kendilerine yakın bulduklarında hemen siğindıkları iki daldır). Kısacası, burada mesleğinizin dışında olan birisi olarak konuşuyorum. Beni bir şeyler söylemeye teşvik eden (Marshall Hocası bir kişi olarak kayıtlara geçmişenin verdiği hazırlıktaki) tek şey, sizin seçtiğiniz konunun şu andaki durumunda, iktisatçıların, gözlemler aktarılmasını dinlemeye hazır olabileceklerini hissetmemdir, çünkü bu tür gözlemlerin dünyanın şu andaki durumuyla ilintisinin, kendilerinin yazdıkları şeylerin bir kısmından daha fazla olabileceğiinin onlar da farkındadırlar. Özellikle de, tarihin ekonomiyle daha fazla bütünleşmesini, daha doğrusu yeniden bütünleşmesini yürekten isteyen dışarıdan birisinin sözlerine kulak verebileceklerini umuyorum.

Zira iktisat, daha doğrusu bu disiplinin zaman zaman bu alanın tanımlamakta tekeli olduğu iddia edilen bir parçası, her zaman için tarihin kurbanı olmuştur. Tarih, dünya ekonomisinin -ögütlere kulak vererek ya da vermeden- oldukça mutlu biçimde dönüyor görüldüğü uzun dönemler boyunca hep kendinden memnun olmayı teşvik etmiştir. Doğru iktisat el üstünde tutulurken, yanlış iktisat ise örtük biçimde dışlanmış ya da tiptaki inançla iyileştirmenin ya da akupunkturun karşılığı olan geçmişin ve bugününe heterodoks görüşlerinin alacakaranlıktaki dünyasına

hapsedilmiştir. Hatırlayabileceğiniz gibi, Keynes bile Marx, J.A. Hobson ve aksi durumda adı bile anılmayacak Silvio Gesell arasında belirgin bir ayrima gitmemiştir. Yine de tarih, iktisatçıları ara sıra gösterişli jimnastik salonlarında yakalamakta ve soyunma odasına dalarak paltolarını kapıp gitmektedir. 1930'lu yılların başı böyle bir dönemdi ve şimdi de buna benzer başka bir dönemde yaşıyoruz. En azından bazı iktisatçılar kendi alanlarının durumunu beğenme-mektedir. Tarihçiler de, onların bu durumu düzeltme gayretlerine olmasa bile, aydınlatma çabalarına katkıda bulunabilirler.

Benim burada sunmak üzere seçtiğim konu olan "Tarihçiler ve İktisatçılar" da Cambridge Üniversitesi ve onun İktisat Fakültesi'yle özel bir ilgisi olan bir konudur, çünkü burada, iktisadi tarih ile iktisat, Marshall'in zamanından beri sürekli olarak ve rahatsız edici biçimde aynı boyunduruğa vurulmuşlardır. Bu ilişki iki taraf açısından da karmaşık ve sorunlu olmuştur. Marshall'in kendi kuramsal aygıtı genellikle gözlendiği gibi özünde statikti. Tarihsel değişimle ve evrime uyum sağlamak güçlük çekiyordu. Schumpeter, Marshall'in aslında bir giriş bölümü olan ve iktisadi tarihi özetleyen *Principles of Economics*'deki (İktisadın İlkeleri) ek bölümünü, çok yerinde bir saptamaya "bir sürü ivir zivir" diye nitelemiştir.¹ Gerçekten de, Marshall'in iktisadi tarihle ilgili geniş bilgisi, süslere fazla yer vermemesi tasarlanmış olan bir kuramsal yapıya eklenen bazı dekoratif ve açıklayıcı paraflardan daha fazla katkıda bulunmuştur. Yine de Marshall, iktisadın tarihsel değişimde içkin halede varolduğunun ve gerçekçiliğinden ciddi ölçüde taviz vermeden ondan soyutlanamayacağının farkındaydı. Ekominin tarihe ihtiyacı olduğunu biliyor, fakat tarihi kendi analizine nasıl yedireceğini bilmiyordu. Bu bakımdan, Marx'ın da Adam Smith'in de gerisindeydi. Dolayısıyla, Cambridge'in diğer iktisat fakültelerinininkine benzeyen müfredatında şimdije kadar

¹) Joseph A. Schumpeter, *History of Economic Analysis* (New York, 1954), s. 836-837.

(1980) bir iktisadi tarihe her zaman yer ayrılmış; iktisadi tarihin müfredattaki yeri ile o alanda ders verenlerin yeri geçmişte genellikle "insan eki"ne benzer bir durumu andırmıştır. İktisadi tarih organizmanın kuşku götürmez bir parçasıydı, ama tam işlevi -böyle bir işlevi varsa tabii- net değildi.

Öte yandan iktisadi tarihçiler, onlara isimlerini veren iki disiplinin arasında huzursuz bir ikili yaşam sürdürmüşlerdi ve bir ölçüde hâlâ böyle bir yaşam sürdürmektedirler. En azından Anglo-Sakson dünyasında, normal olarak, ister "eski" ve "yeni" diye, isterse -daha gerçekçi bir görünümle- tarihçilerin iktisadi tarihi ve iktisatçıların iktisadi tarihi diye adlandırmabileceğimiz iki iktisadi tarih vardı. Temel bir bakış açısıyla, ikinci şıktaki iktisadi tarih geçmişe ışık tutan kuramdır, asıl olarak da neo-klasik kuramdır. Benim burada "yeni" iktisadi tarih, yani "kliometri" hakkında söyleyecek daha fazla sözüm olacak. Zira bu alanın, her ne kadar büyük yeteneği olan bazı insanları ve ayrıca tarihsel kaynakların keşfedilmesi ve değerlendirilmesinde hayranlık uyandırın yaratıcılıklar sergilemiş kişileri (bir örnek olarak, en azından -Nobel Ödülü almış olduğu için- Profesör Robert Fogel'in ismini anabiliriz) kendisine çekmiş olsa bile, şimdije kadar pek devrimci bir katkı yapmadığını vurgulamak istiyorum. Nitekim Profesör Fogel, kliometristlerin çögünün ilk başta yoğunlaşlığı Amerikan iktisadi tarihinde bile, tarımın gelişmesi, imalatin yükselişe geçmesi, bankacılığın evrimi, ticaretin yayılması ve geleneksel yöntemlerle izlenip belgelenmiş olan başka bir sürü konudaki temel anıtları değiştirmiş olabileceklerini, ama yerlerine başka bir şey koyamadıklarını kabul etmiştir.²

Eski iktisadi tarihçiler, ekonomide ve istatistikte ustalaştıklarında bile, genel olarak ve geçerli nedenlerle şimdiki iktisadi kuramındaki önermelerin geçmişe dönük olarak doğrulanması ya da yadsınmasına, ayrıca "yeni" iktisadi tarihin görüş alanının bilinçli biçimde daraltımasına güvensizlikle yaklaşmışlardır.

2) R.W. Fogel, "Scientific History and Traditional History", R.W. Fogel ve G.R. Elton, *Which Road to the Past?* (New Haven ve Londra, 1983), s. 68.

İktisadi tarih alanında Cambridge'de kürsü sahibi olan ve Marshall'ın kendisini iktisadi analiz duygusuna sahip olmasından dolayı seçtiği, ekonomi profesörü J.H. Clapham bile, iktisadi kuramın kendi alanında önemli bir rol oynadığını düşünmüyordu. İktisadi tarih bu haliyle kurama kuşkuyla bakmayı içermez tabii. İktisadi kuramın neo-klasik kurama ilişkin bir kuşkusu bulunsa bile, bunun nedeni, iktisadi kuramın onun tarihsicilikten uzak olduğunu ve modellerinin oldukça kısıtlayıcı bir nitelik taşıdığını düşünmesidir.

Bu yüzden, iktisatçılar ile tarihçiler huzursuz bir ilişkiye birarada yaşarlar. Ben bu durumun iki taraf açısından da tatmin edici olmadığı kanıstandayım.

İktisatçılar tarihi yeniden bütünlştirmeye ihtiyaç duyarlar, ama bu işin, basitçe, tarihi geçmişe dönük bir ekonometriye dönüştürerek yapılamayacağı da ortadadır. İktisatçıların tarihin yeniden bütünlşmesine duydukları ihtiyaç tarihçilerden daha fazladır, çünkü, tipki tribbin uygulamalı bir doğa bilimi olması gibi, iktisat da uygulamalı bir sosyal bilimdir. Hastalıkların iyileştirilmesini asıl işleri olarak görmeyen biyologlara, tıp fakülteleriyle ilişki halinde olsalar bile doktor denemez. Dolayısıyla, asıl olarak -doğrudan ya da dolaylı biçimde- dönüşüm sağlamak, iyileştirmek ya da bozulmaya karşı korumak istedikleri gerçek ekonomilerin işleyişine yoğunlaşmış olan iktisatçıların kendilerinin, bizim seküler toplumumuzda teolojinin gerilemesiyle boşalan yerde durmayı seçmedikleri sürece, filozofların ya da matematikçilerin alt-türü sınıfına sokulmaları herhalde daha iyi bir yoldur. Burada Tanrı'nın (ya da Piyasa'nın) usullerini haklı göstermenin değeri üzerine hiçbir görüş bildirmiyorum. Oysa bu alan, olumlu ya da olumsuz yöndeki politik tavsiyelerden her zaman etkilenmiştir. Durum böyle olmasaydı, zaten ekonomi gibi bir alan, ne ortaya çıkar ne de ayakta kalabilirdi. Kabul etmek gerekir ki, bu alanın başka birçok disiplinde görüldüğü gibi kalabalıklaşması, profesyonelleşmesi ve akademikleşmesiyle birlikte çok sayıda çalışmanın ortaya çıkığı da

görülmektedir. Yalnız bu çalışmalarla genellikle dünyayı yorumlamak ya da değiştirmek değil, kariyerleri ilerletmek ve konunun diğer uygulayıcıları karşısında üstünlük sağlayıcı pu-anlar kazanmak amaçlanmıştır. Fakat biz iktisadın evriminin bu yönünü bir kenara bırakabiliriz.

Konusu "geçmiş" olan tarih, bu anlamıyla uygulamalı bir disiplin olabilecek konumda değildir, çünkü hâlâ daha önce meydana gelmiş şeyleri değiştirmenin hiçbir yolu bulunamamıştır. Tarih adına, en iyi ihtimalle, farazi alternatifler hakkında karşı-olguşal speküasyonlar yapabiliriz. Kuşkusuz geçmiş, bugün ve gelecek, bir sürekliliğin parçalarıdır ve bu yüzden tarihçilerin söylemek zorunda oldukları şeylerde gelecek için tahminlere de tavsiyelere de yer verilebilir. Zaten ben de böyle olmasını umuyorum. Tarihçinin becerileri böyle bir amaca kesinlikle uygun düşmektedir. Ne var ki, benim disiplinim, tarihçilerin günümüz politikası alanına ancak müfredat dışına çıkarak, ya da tarihin - Marksizmde olduğu gibi- daha geniş kapsamlı bir sosyal bilim anlayışının ayrılmaz bir parçasını oluşturmaması ölçüstünde girebilecekleri şekilde tanımlanmıştır. Ne olursa olsun, yaptığımız şeylerin çoğunu, değiştirilemez olan geçmişi kuramsal düzlemden değiştirilebilir gelecekten ayıran her şeyi, bilinen sonuçlar üzerine önceden-sonradan bahse girerek dışında bırakmak zorundayız.

Peki ama, iktisatçılar, tarihın iktisatla yeniden birleştirilmesine neden ihtiyaç duyarlar? Birincisi, bazı iktisatçılar tarihe, "geçmişin, bugünün tek başına vermek istemez göründüğü yanıtları sağlayacağı umuduyla"³ başvuruyorlar. Britanya ekonomisinin sıkıntılarının on dokuzuncu yüzyıla uzandığının tartışıldığı bir sohbette, tarih, nelerin yanlış olduğunu teşhis etmenin doğal bir bileşeni olarak görünür ve terapi açısından anlamsız olmayıpabilir. İktisadi tarihın salt akademik bir dal olduğu. oysa "yönetim" gibi ünlü sözde-alanların bir açıdan gerçeği ve

3) A.G. Hopkins'in, *Economic Journal*'de (87, Haziran 1977, s. 351) T.B. Birnberg ile A. Resnick'in *Colonial Development: An Econometric Study* (Londra, 1976) adlı çalışmalarını değerlendiren yazısı.

sahiciyi temsil ettikleri doğrultusundaki [giderek yaygınlaşan] varsayımdan daha gülünç hiçbir şey olamaz. Şimdiye kadar bu disiplinde dünyanın en büyüğü sayılan Amerika'da derinlikli tarihsel incelemeler artık daha çok dikkat çekmeye başlasa bile, iktisatçılar arasında tarihe duyulan ilgi uzun süreden beri azalmaktadır. Amerika'daki bütün doktora tezleri içinde iktisadi tarihte ya da iktisadi düşünce tarihiyle ilgili çalışmaların payı bu yüzyılın ilk çeyreğindeki yüzde 13'lük orandan, 1970'lerin ilk yarısında yüzde 3'e düşmüştür. Buna karşılık, 1940'lara kadar üstüne tek bir tezin bile kaleme alınmadığı ekonomik büyümeye, daha sonraları tüm tezler içinde yüzde 13'lük bir paya sahip olmuştur.

Tarih ile iktisat birarada büyündükleri için bu durumun daha da tuhaf olduğunu düşünebiliriz. Klasik politik iktisat özellikle Britanya'yla birlikte anlıyorsa, bence bunun nedeni kesinlikle Britanya'nın öncü bir kapitalist ekonomi olması değildi. Nitekim, öteki öncü olan on yedinci ve on sekizinci yüzyıldaki Hollanda'nın çıkardığı seçkin iktisat kuramcısı daha da azdı. Çünkü bu disiplinin oluşmasında büyük katkıları olan İskoç düşünürler, ekonomiyi, kendilerini de içinde varsayıdıkları toplumun tarihsel dönüşümünün diğer alanlarından ayırmayı özellikle reddediyorlardı. Adam Smith gibi insanlar ise, İskoçların herhalde herkesten daha önce "feodal sistem" diye adlandırdıkları bir toplum tipinden, başka bir toplum tipine geçiş döneminde yaşadıkları kanıtsızdaydılar. "Zenginliğin Doğal Gelişimi"ni kendi yoluna terk etmenin "doğal olmayan ve kötüleşen bir düzen"e dönüşerek muhtemelen zarar verici politik ve toplumsal sonuçlar doğurmasından sakınmak için bu geçiş sürecinin daha da hızlanıp raşyonelleşmesini diliyorlardı.⁴ Bu noktada, nasıl Marksistler barbarlığı kapitalist gelişmenin muhtemel bir alternatif sonucu olarak görmüşlerse, Smith'in de barbarlığı feodal gelişmenin muhtemel bir alternatif sonucu olarak gördüğü söylenebilir.

4) Bkz. Hans Medick, *Naturzustand und Naturgeschichte der bürgerlichen Gesellschaft* (Göttingen, 1973), s. 264.

Klasik politik iktisadi tarihsel sosyolojiden (ki Smith, *Wealth of Nations*'ın -Uluslararası Zenginliği- üçüncü kitabını bu konuya ayırmıştı) soyutlamaya kalkmanın, onu Smith'in ahlâk felsefesinden ayırmaya kalkmak kadar yanlış olmasının nedeni budur. Benzer biçimde, tarih ile analiz, büyük klasik politik iktisatçıların sonucusu olan Marx'ta da bütünüleşmiş durumdaydı. Tarih ile analiz, Almanlar arasında da bir parça farklı ve analitik bakımından daha az tatmin edici bir şekilde birleşmişti. Yalnız bu noktada, on dokuzuncu yüzyılın sonundaki Almanya'da, Britanya ve Fransa'yı birlikte düşündüğümüzde bile, herhalde iktisat alanında daha fazla sayıda okul ve kursu bulduğunu, aynı alanında daha kabarık bir literatüre sahip olduğunu unutmamalıım.

Aslında, tarih ile iktisat arasındaki ayrılık kendisini ekonominin marjinalist dönüşümüne kadar tam olarak hissettirmiş değildi. Zaten, Karl Menger'in o zamanlar özellikle aşırı bir biçimde Alman ekonomisine egemen olan "tarihsel okul'a kıskırtıcı saldırısıyla açığa çıkan 1880'lerin -şimdi büyük ölçüde unutulmuş olan- yöntem tartışmasında (*Methodenstreit*) başlıca sorunlardan birisi de tarih ile iktisat arasındaki bu ayrılık olmuştu. Bununla birlikte, Menger'in ait olduğu Avusturya okulunun da Marx'la iddialı bir polemiğe tutuştuğu unutulmamalıdır.

Bu metodolojiler savaşında, bir taraf sonunda o kadar ezici bir üstünlük sağlamıştı ki, yenilen tarafın sorunları, argümanları, hatta varlığı bile büyük ölçüde unutulmuştu. Marx, kendisine karşı olan argümanlar neo-klasizmin analitik yaklaşımıyla ileri sürülebildiği ölçüde bu okullardaki etkisini korudu. çünkü ne kadar tehlikeli derecede yanlış görüşleri olsa da Marx bir iktisadi kuramcı sayılabilirdi. Schmoller ile diğer tarihsiciler, bilhassa analitik anlamda ciddi iktisatçılar olarak görülmeyip dikkate alınmayabilirler ya da Cambridge'de William Cunningham'in başına geldiği gibi sadece "iktisadi tarihçi" sınıfına sokulabilirlerdi. Gerçekten, iktisadi tarihin Britanya'daki akademik bir uzmanlaşma alanı olarak kökeni bence budur. Britanya iktisadı ve özellikle Marshall, tarihi ve ampirik gözlemi hiçbir zaman -en

aşrı Avusturyalıların yaptığı gibi- analizden sistematik biçimde ayrı bir şey olarak görüp dışlamamışlardı. Yine de, onların bireleşmelerini zorlaştıracak bir şekilde tabanının ve perspektiflerinin daraldığı açıktı. Hicks'in işaret ettiği gibi, böylesi koşullarda Marshall'ın gerçekçiliğe susamışlığı bile “özünde miyopçaydı... Marshallçı iktisat olsa olsa firmayla ya da ‘sanayi’yle uğraşabilirken; onun bütün ekonomiyle, hatta ulusal ekonominin bütünüyle başa çıkması kesinlikle çok zordu.”⁵

Özellikle de bu biçimde artık fazla ilgi uyandırması mümkün olmayan bir metodolojik tartışmaya (tümdengelimci ve tümevarımcı yöntemlerin değeri arasındaki bir tartışmaya) dönümüş olduğu için, 1880'lerin *Methodenstreit* konusunu yeniden açmanın yararı yoktur. Bununla birlikte üç gözlemi ifade etmek faydalı olabilir. Birincisi, o zamanlarda zafer, bizim geçmişe bugünden baktığımızda adını koyabildiğimiz kadar açık görünmüyordu. Alman iktisadı da Amerikan iktisadı da Viyana'nın, Cambridge'in ve Lozan'ın açtığı yoldan ilerlememişti. Ikincisi, kazanan taraf için dava, aslında, şimdi tanımlandığı gibi iktisadi kuramın pratik değerine dayanıyor *değildi*. Yine sonradan düşünülerek yapılmış olan üçüncü gözlem, bir ekonominin başarısı ile iktisadi kuramcılarının entellektüel üstünlüğü ve prestijleri arasında, neo-klasik meslektaş grubu değerlendirmelerinin geçmişe dönük kriterlerinin ortaya koymuğu ölçüde belirgin bir karşılıklı ilişkinin gerçekten bulunmadığıdır. Daha açıkça ifade edersek, ulusal ekonomilerin talihlerinin iyi iktisatçıların çıkışlarıyla (ne olursa olsun, onların düşüncelerinin uluslararası düzeyde bugünkü kadar kolayca izlenmediği bir dönemde) fazla ilgisi yok gibi görünmektedir. Thünen'den beri, Almanca olmayan ders kitaplarının dipnotlarında olsa bile adı duyulmuş kuramcılar pek çıkaramamış olan Almanya, dinamik bir ekonomiye sahip olması bağlamında kuramçı eksikliğinden dolayı fazla bir

⁵⁾ J.R. Hicks'in, der: J. K. Whitaker, *The Early Economic Writings of Alfred Marshall (1867-1890)* için *Economic Journal* 86 (Haziran 1976), s. 368-369'daki değerlendirme yazısı.

zarar görmüş değildir. Bol miktarda seçkin kuramçı çıkaran, hükümetlerin bile onlara danıştığı 1938'ten önceki Avusturya ise, parlak kuramcılarının hepsini -yerine yenilerini koyamadan- kaybettiği 1945 sonrasında kadar hiçbir şekilde ekonomik başarılarıyla tanınmıyordu. Demek ki, iyi iktisadi kuramlar geliştiren insanların pratik bir değerinin bulunduğuundan söz edilememektedir. Menger'in, ekonominin cerrahisi ile terapisinin temelini oluşturan ve ekonominin biyokimyası ile fizyolojisini ifade eden saf kuram üzerine orijinal analogisi (ki Schumpeter bu analogiyi ömrünün sonuna kadar benimsemişti) bizi tatmin edemez. Ekonominin ilkeleri konusunda görüş birliğine varmış olan iktisatçılar bile, doktorlardan farklı olarak, terapi konusunda birbirlerine taban tabana zıt görüşleri savunabilirler. Üstelik, geçen yüzyılın büyük bölümünde Almanya'da açıkça görüldüğü gibi, kuramcılar biyokimyası ile fizyolojisine duyulan ihtiyacı hemen kabul etmeyen pratisyenler başarılı tedaviler uygulayabilseler, o zaman iktisadi kuram ile pratik arasındaki ilişkiler açıkça üzerinde daha fazla durulmayı hak edecektir.

Aslında, tarihsicilere karşı ileri sürülen neo-klasik sav, paradoksal bir biçimde Marksistlerin söylediklerine itiraz ederken, kendi kuramlarının gerçeklikle fazla bir ilişkisinin bulunmadığını kabul ediyor, *onların* saf (değer) kuramının piyasadaki gerçek fiyatlara bir kılavuz işlevi göremeyeceğini vurgulamaktan geri kalıyordu. Saf kuramcılar, ampirik araştırmaların ("geçmiş" için de tarihsel incelemelerin), ekonomi hakkında kuramsal bir önermeye uygun olup olmamalarından daha fazla şey anlatabileceğini reddedemezlerdi. (Zaten bugün, kuramsal modellerin gerçek ekonomiden alınmış kanıtlara bakarak doğrulanmasının, pozitif iktisadın düşündüğünden çok daha zor olduğunu söyleyoruz.) Politika ile ekonomik uygulama söz konusu olduğu sürece, saf kuramın rolü tamamen ikincil bir düzeyde kalıyordu. Böhm-Bawerk saf kuramı, yöntemler savaşının bilerek dışında tutmuştu: "Yöntem sorunu ancak [kuramda] tartışmalıdır. Pratik toplumsal politika alanında teknik nedenlerden dolayı tarihsel-

istatistiksel yöntem o kadar tartışma götürmez bir üstünlük elde etmiştir ki, ekonomik ve toplumsal konularda salt soyut-tüm-dengelimci bir politikanın benim gözümde diğerleri kadar berbat bir şey olacağını açıklamakta bir an bile duraksamam.”⁶ Bu gerçeğin hatırlatılmasını hak eden hükümetler vardır. Avusturyalılar arasından çıkışmış en sofistike ve gerçekçi beyin olan Schumpeter de bunu çok daha açık bir dille ifade etmişti: “Bizim kuramımız ne kadar sağlam temellere sahipse de ekonomik yaşamın en önemli fenomenleriyle yüz yüze gelince o kadar çuvallamaktadır.”⁷

Sanırım burada Schumpeter'in kıskırtma zevki onu kendi görüşünün aleyhine olarak çok kapsamlı bir sav ortaya atmaya götürmüştü. Saf kuram pratik bir boyut geliştirmiş, yalnız onu, 1914'ten önce olduğu varsayıldan tamamen farklı bir hale getirmiştir.

Yöntemler savaşındaki iki tarafın farklılıklarının büyük oranda ekonomik liberaler ya da neo-liberaler ile devletin müdahalesına inananlar arasındaki farklılıklar olduğunu hatırlamakta yarar bulunsa bile, iktisadi kuramın 1870'den sonra bu doğrultuda gelişmesinin nedenlerini tartışmak buradaki ilgi alanının dışında kalıyor. Amerikan kurumsalcılarının neo-klasik iktisattan tatmin olamamalarının arkasında, iş dünyasının, özellikle büyük işletmelerin neo-klasiklerin genellikle tasarladığı ölçülere göre toplumsal bakımdan daha fazla kontrol edilmesi ve devletin müdahalesinin daha fazla olması gereğine duyulan inanç yatmaktadır. Amerikan kurumsalcılığı üzerinde büyük bir etkisi olan Alman tarihsicileri, görünen, gizli olmayan bir ele-devletin eline- inanan insanlardı. Bu ideolojik ya da politik

6) E. von Böhm-Bawerk, "The Historical vs. the Deductive Method in Political Economy", *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 1 (1980), s. 267.

7) Joseph A. Schumpeter, *Das Wesen und der Hauptinhalt der theoretischen Nationalökonomie* (Leipzig, 1908), s. 578. Ayrıca bkz. Schumpeter, *Economic Doctrine and Method: An Historical Sketch* (Londra, 1954), s. 189.

unsur tartışmada açıkça görülmektedir. Bu, ekonomi alanında kabul görmüş doktrinlere karşı olanların, Keynes-öncesi neoklasizme, Mises ve Hayek okurları için bütünüyle dayanaksız değilse bile *laissez-faire* kapitalizminin yetersiz bir bakişi olan halkla ilişkiler çalışmasından biraz daha fazla eğilmesine yol açmıştır.

Burada daha önemli olan nokta, ideolojinin tartışmada çok önemli bir yer tutabilmesi, saf kuram ile tarihin ise birbirlerine giderek açılan bir mesafeyle bakabilmeleridir; ikisinin de kapitalist pazar ekonomisini özünde kendi kendini düzenleyen bir sistem olarak görmelerinden dolayı, bir taraf pratiği, diğer taraf ise kuramı göz ardı edebilmektedir. Her ikisi de kendi genel ve dünyevi istikrarını tartışılmaz görebilmıştır (yalnız Marksistler bu değerlendirmenin dışındadır). Saf kuramcılar pratik uygulamaları tali önemde görebilmekte, çünkü kuramın, hükümetler pazarin işleyişine ciddi derecede müdahalede edecek politikalar - asıl olarak mali ve parasal politikalar- önermedikleri sürece, kutlama törenleri dışında fazla bir katkıda bulunmadığını bilmektedirler. Bu aşamada saf kuramcıların işlerinin özel şirketler ve hükümet tarafından yürütülmesi daha çok 1950'lerden önceki sinema eleştirmenleri ile sinema kuramlarının film yapımcılılarıyla ilişkisine benzıyordu. Oysa işadamları ile hükümetlerin -finans ve mali politika alanları dışında- kurama, ampirik sağduyu için gerekli olandan daha fazla ihtiyaçları yoktu.

İş dünyası ile devletin ihtiyacı olan şey bilgi ve teknik uzmanlığı; doğal olarak saf kuramcılar da bilgiye ve teknik uzmanlığa fazla ilgi duymuyorlar ve bunları üretmiyorlardı. Alman devlet adamları ile şirket yöneticileri bilgiye ve teknik uzmanlığa Britanyalı yöneticilerden daha fazla ihtiyaçları olduğunu düşünüyorlardı. Alman sosyal bilimi kendi ülkesinin yöneticilerini hayranlık uyandırıcı derecede güzel araştırmalar olarak yapılmış ampirik incelemeler akınıyla beslediği sürece, bir Alman Marshall'ı, Wicksell'ı ya da Walras'ının olmaması fark etmiyordu. O dönem için Marksistler bile, toplumsallaşmayla

İlgili problemlerin üzerinde ciddi biçimde durulmamasının göstergesi gibi, sosyalist bir ekonominin ya da sorumluluk duydukları bir ekonominin problemlerine kafa yorma zahmetine girmemişlerdi. Fakat Birinci Dünya Savaşı bu durumu değiştirmeye başlamıştı.

Paradoksal bir durum olarak, saf kuramı reddeden tarihsici ya da kurumsalçı bir yaklaşımın sınırları, tam da, kamu sektörünün giderek daha ağırlıklı bir yere sahip olduğu, hatta egemen hale geldiği, kapitalist ekonomilerin bile bilinçli biçimde yönetilmeleri ya da planlanmaları zorunluluğu kendisini gösterince ortaya çıkmıştı. Bu durum kuşkusuz tarihsiciler ile kurumsalçıların -ekonomik müdafahacılığe ne kadar eğilimli olurlarsa olsunlar- sağlayamadıkları entellektüel araçların devreye sokulmasını da gerektiriyordu. Biz, dünya savaşları çağından çıkan yönetim ve planlamada, kurama dayalı bir ekonomi görüyoruz. 1913'ün "olağan durumu"na geri dönme umudu neo-klasik iktisadın benimsenmesini bir parça geciktirmiştir, fakat bu süreç 1929 bunalımından sonra birdenbire hızlanmaya başladı. Saf kuramcılar o zamana kadar sürdürdükleri kendi kavramlarının sayısal ölçülerle ifade edilip sınamasıyla (örneğin, ismi 1930'lu yıllarda yerleşmiş olan ekonometrinin olanaklarıyla) hiç ilgilenmemeye tutumlarını terkettiğçe, neo-klasik iktisadın politikaya uygulanmasında da bir artış gözleniyordu. Aynı zamanda, işlerlik kazandırmanın önemli araçları ortaya çıkmaya başlamıştı; bu araçların bir kısmı (ilk olarak Leontiev'in 1925 Sovyet planıyla ilgili hazırlık çalışmasında görünen girdi-çıktı analizi gibi) Marksizm aracılığıyla pre-marjinalist klasik politik iktisattan ya da makro iktisattan, diğerleri de bilim adamlarının matematiği askeri operasyonlarla ilgili araştırmalara -örneğin, doğrusal programlamaya- uygulamasından geliyordu. Tarihsel ve ideolojik nedenlerden dolayı neo-klasik iktisadi kuramın sosyalist planlama üzerindeki etkisi de -gecikmiş olmakla birlikte- bu kuramın практик kapitalist-olmayan ekonomilere uygulanabileceğinin ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra farkına varılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Demek ki, bu şekilde işlerlige kavuşmuş ve genişlemiş olan saf kuramın pratikle ilişkisinin Schumpeter'in 1908'de düşünündünden daha fazla olduğu görülmüştü. Yine de, tıbbi terimlerle ifade edecek olursak, saf kuram fizyolog, patolog ya da teşhisçi değil, vücutu tarayan makineler üretmiştir. Büyük bir yanlışa düşmedikçe, iktisadi kuramın kararlar arasında seçim yapmayı kolaylaştırdığını ve herhalde kararları almaya, uygulamaya ve takip etmeye uygun teknikleri geliştirdiğini, ama pozitif politika oluşturan kararları kendisinin almadığını söyleyebiliyim. Elbette bunun yeni bir saptama olmadığı söylenebilir. Geçmişte iktisadi kuram ne zaman kesin bir şekilde belli bir politikayı işaret eder görünümişse, özel durumlar dışında yanıtların zaten önceden, bu politikanın kaçınılmaz olduğu düşüncesinde içерili olduğundan kuşku duymuyor muyuz?

Neo-klasik kuramcılar ilk başlarda düşündüklerinden daha iyi politik araçlar üretirlerken; tarihsici ve kurumsalı düşmanlarının, özellikle gururlandıkları işlev olan, ekonomik bakım-dan müdahaleci bir devlete yol gösterme konusunda, umduklarından da daha kötü oldukları anlaşılmıştı. Böylece onların eski moda pozitivizminin ve kuramsızlıklarının ölümcül sonuçlara yol açacağı kamıtlanacaktı. Schmoller, Wagner ile John R. Commons şimdilerde işte bu yüzden, yorulmak bilmeden başarısı için çaba harcadıkları o tarihin bir parçası sayılmaktadır. Yine de onların katkılarının göz ardı edilemeyeceği iki nokta vardır.

Birinci olarak, daha önce işaret edildiği gibi, Marshall'ın büyük bir ilgi duyduğu ekonomik ve toplumsal gerçeklikle ilgili gerçekten ciddi ve somut incelemeler yapılmasını teşvik ediyorlardı. 1914'ten önce Almanlar, Britanyalı iktisatçıların kendi ekonomilerilarındaki gerçek verilerle hiçbir şekilde ilgilenmemelerine, dolayısıyla, toplanan niceliksel bilgilerin ne kadar az ve derme çatma olduğuna sürekli ve haklı olarak şaşırıyorlardı. Gerçekten de, Britanyalı ve Alman bilim adamlarının olgusal olarak aynı konuya eğildikleri herhangi bir örnekte (sözgelimi

hem Schulze-Gaevertz hem de Sydney Chapman, Britanya pamuk sanayiini incelemişlerdi) Alman araştırmacının çalışmasının daha üstün olduğunu yadsımak çok zordur. İngiltere'deki yerli araştırmaların az olması, Almanların Britanya'yı ilgilendiren konulardaki monograflarının İngilizceye çevrilmesine yol açmıştır. Dahası, 1914'ten önce Britanya'da yapıldığı türden ampirik araştırmalar da ekonomik açıdan heterodoks çizgideki insanlardan (toplumsal ve kamusal hizmetlere yöneldikleri için isimleri büyük ölçüde unutulmuş olan ve örnek olarak Ticaret Odası'ndaki Hubert Llewellyn-Smith'i ve Beveridge'i gösterebilceğimiz Oxford'lu iktisatçılar gibi) ya da kurumsalcı yönleri güçlü olan, yöntemler savaşında tarihsicilere sempati duymuş Fabyanlardan (nitekim onların eğilimindeki London School of Economics anti-Marshallci bir merkez olarak kurulmuştu) gelişti. Britanyalıların 1914'ten önce ekonomik yoğunlaşmayla ilgili olarak yaptıkları oglulara dayalı tek çalışma, 1907'deki ilk Üretim Sayımı'nı düzenlemenin sorumluluğunu da üstlenmiş olan bir Fabyan kamu görevlisinin incelemesi idi.⁸ Oysa, Alman Toplumsal Politika Derneği'nin gerek ekonomik gerekse toplumsal konularda üretmiş olduğu dev boyutlu uygulamalı monograf dizilerine eş düzeyde örnekler kesinlikle yoktu. Ondan sonraki yıllar boyunca, kurumsalcı bir girişim olan Amerikan Ulusal İktisadi Araştırmalar Bürosu'na eşdeğerde bir kurum da ortaya çıkmayacaktı. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana, bir ölçüde mecburiyetten farkı kapatmak için elimizden geleni yaptık, fakat iki savaş arasındaki dönemde Britanyalı iktisatçıların tartışmalarının büyük kısmının, zaten varolan ayrıntılı bilgiler üzerinde yükselmekten ziyade, "manalı istatistikler" denilen verilere dayandığı kesinlikle doğrudu. Kısacası, bu tartışmalarda ekonomi hakkındaki, sözgelimi işsizlik konusundaki gibi en ilgisiz kişilerin bile görebileceği bilgilerin göz ardı edilmesi daha yaygın bir durumu gösteriyordu.

⁸⁾ H.W. Macrosty, *The Trust Movement in British Industry* (Londra, 1907).

İkinci olarak, heterodoks çizgi hem asla eşit olmayan başka şeylere, hem de kapitalist ekonomideki fiili tarihsel değişikliklere önemli ölçüde daha duyarlıydı. Son yüz yıl içinde kapitalist ekonomide iki köklü dönüşüm gerçekleşmişti. Birincisi, on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru, çağdaşlarının "emperyalizm", "finans kapitalizmi" ve başka türden etiketlerle sınıflandırmaya çalışıkları gelişmedir (ve bu değişimin çeşitli yönleri bir parça birbirini doğuran şeyler olarak görülmektedir). Bu değişikliklerin ilki, yeterince analiz edilmiş olmasa da görece kısa bir sürede fark edilmişti. Kaldı ki bu dönüşümün analizini yapmayı başarıranlar bence yalnızca heterodoks çizgideki ya da marjinal olan insanlardı: Schulze-Gaevertitz ya da Schmoller gibi Alman tarihçileri, J.A. Hobson ve elbette Kautsky, Hilferding, Luxemburg ve Lenin gibi Marksistler. Neo-klasik iktisadın bu aşamada söyleyecek hiçbir sözü yoktu. Nitekim her zamanki kadar berrak bir dil kullanan Schumpeter, 1908'de, "saf kuram"ın emperyalizm hakkında, boş sözler ve yanlış felsefi düşünceler dışında söyleyecek hiçbir şeyi olmadığını ileri sürüyordu. Sonunda bir açıklama yapmaya kalkıştığı zaman da, çağın yeni emperyalizminin kapitalizmle içsel bir bağı bulunmadığı, fakat pre-kapitalist toplumdan bize devreden, sosyolojik bakımdan açıklanabilir bir kalıntı olduğu şeklinde ihtimal dışı bir varsayımdır ortaya atacaktı. Marshall bazı kişilerin ekonomik yoğunlaşmanın kapitalist gelişmenin ürünü olduğuna inandıklarının farkındaydı ve tröstlerle tekellerin palazlanmasından kaygı duyuyordu. Buna rağmen yaşamının sonuna kadar onları özel durumlar olarak düşünmüştü. Anlaşılan, serbest ticaretin ve yeni rakiplerin sektörlerde serbest olarak girmesinin etkisine duyduğu inanç hiç sarsılmamıştı. Gerçek bir realist olarak rekabetin kusursuz olduğu gibi bir varsayıma sarılacak bir kişi değildi, yine de kapitalist ekonominin işleyişinin artık 1870'lerdekinden çok farklı olduğunu anladığını gösterir ipuçlarını da pek vermiyordu. *Industry and Trade* (Endüstri ve Ticaret) 1919'da yayınlandığında, bu konuların -Almanya ve ABD'de

ne kadar önemli olursa olsun- Britanya'da hiçbir şekilde dik-kate alınmadığını varsaymak da artık mantıklı bir tutum değildi. Neo-klasik kuram Büyük Bunalım'a kadar kendisini ekonomik açıdan geçerli norm olarak "eksik rekabet"e uyduramayaacaktı.

İkinci büyük değişim ise İkinci Dünya Savaşı sırasında ya da onu takip eden çeyrek yüzyılda gelişmiştir. 1920'lerin dün-yasına geri dönüşün ne mümkün ne de istenilebilecek bir şey olduğu artık tartışma götürmez bir gerçekken, ortodoks iktisatçıların kendi tarihsel bakışlarıyla dünya ekonomisinin yeni aşamasını yeterince analiz etmiş oldukları söylenenemez. Kaldı ki, hâlâ ayakta duran en güçlü heterodoks okul olan Marksistlerin, savaştan sonraki kapitalizme gerçekçi bir bakışla yaklaşmakta, 1890'lardaki ve 1900'lerdeki Marksistlere kıyasla çok daha gönülsüz oldukları da vurgulanmalıdır. Marksistlerin soyut olan şeyleri kuramlaştırma eğiliminde belirgin bir canlanmanın görülmesi, kendi etraflarındaki dünyanın gerçekliklerine eğilme-deki beceriksizlikleriyle ya da 1970'lere kadar eğilmekten kaçınmalarıyla oldukça rahatsız edici bir karşılık oluşturuyordu. Öte yandan, tarihsel bakımdan yeni bir gerçekliğin farkına varıldığı kadarıyla bu çabalar da marjinal kesimlerden geliyordu. J.K. Galbraith, "Amerikan Kapitalizmi"ni ve "Bolluk Toplumu"nu konu alan daha önceki kitaplarında zaten örtük biçimde varolan "Yeni Sanayi Devleti" görüşünü, esas olarak büyük şirketlerin "pazar"dan büyük ölçüde bağımsız olan metropoliten ekonomisi çerçevesinde formüle etmiştir. Yalnız geçerken not etmek gerekdir ki, Galbraith, onun neden söz ettiğini anlayan konunun dışındaki okurlardan, meslektaşlarına göre çok daha olumlu tepkiler almıştı. Santiago'daki Birleşmiş Milletler Latin Amerika Komisyonu'nda görevli iktisatçılar, karşılaştırmalı maliyetlerin üçüncü dünyaya ana ürünlerini üretme rolünü bıraktığı ve bunun da üçüncü dünyanın sanayileşmesini gerektirdiği inancını eleştirmekteydiler. Bununla birlikte, bu iki fenomenin, kapitalizmin ulusaşırı bir

aşamayavardığı görüşünde (bu defa büyük oranda heterodoks neo-Marksistler tarafından) biraraya getirilmesi "Altın Çağ"ın 1970'lerin başlarında sona erdiği dönemden sonra gerçekleşecekti. Kapitalizmin bu aşamasında, kapitalist birikimin dinamığını sağlayan kurum olarak artık ulus devlet değil, büyük şirket anlıyordu. [Bu görüş 1980'li ve 1990'lı yıllarda canlanmış bir neo-liberalizmin ortak parası haline gelecekti. Tabii bu formülasyonun ulusal ekonominin rolünü azaltıp azaltmadığı bizi burada ilgilendirmemektedir.]

Heterodoks çizgi kapitalizmin yeni bir aşamasının farkına varmakta herhalde kendisinden beklenebileceği kadar çabuk olamazken, anlaşılan ortodoks iktisatçılar da bu konuya fazla ilgi göstermemiştirlerdir. Örneğin Harry Johnson (hayal gücü zayıf kalsa bile son derece güçlü ve berrak bir zekâya sahipti) 1972 gibi oldukça geç bir tarihte bile, dünya savaşının çıkması ya da ABD'nin çökmesi dışındaki her türlü varsayıma göre yüzyılın sonuna kadar dünyanın genişlemesinin ve refahın kesintisiz biçimde devam edeceğini öngörmüştü. Oysa çok az tarihçi onun kadar kesin konuşabilirdi.

Benim argümanıma göre, tarihten koparılan iktisat dümensız bir gemidir ve tarihsiz iktisatçılar da geminin rotasının ne olduğu konusunda fazla düşünce üretemezler. Ancak bunu ifade ederken, bu eksikliklerin basitçe birtakım şemalar çizerek, yani somut ekonomik gerçekliklere ve tarihsel deneyime daha fazla ağırlık vererek giderilebileceğini söylüyor değilim. İşin doğrusu, gözlerini açık tutmaya hazır ve istekli iktisatçılara her zaman bol miktarda rastlanmıştır. Buradaki sıkıntı, ana akımın geleneğinde yer alsalar bile, bu iktisatçıların benimsedikleri kuram ile yöntemin, nereye bakılacağını ve ne aranacağını bilmelerine yardımcı olmamasıdır. Ekonomik mekanizmaların incelenmesi, bu tür mekanizmaları meydana getiren öznelerin davranışlarını belirleyen toplumsal faktörler ile diğer faktörlerin incelenmesinden ayrılmıştır. Ve bu, Maurice Dobb'un Cambridge'de çok zaman önce yapmış olduğu bir saptamadır.

Benim iktisattaki ana akım hakkında daha ciddi kuşkularım var. Lionel Robbins'in gözde olan yaklaşımına göre salt bir seçim yapma meselesi olarak tanımlandığı -ve öğrencilerin İncil'i olan Samuelson'un kitabında hâlâ bu şekilde tanımlanmaktadır- kadarıyla, iktisattaki ana akımın, görünüşteki konusu olan toplumsal üretimin fiili süreciyle, Marshall'ın (ne yazık ki tanımının yerleştiğini görecek kadar yaşamamıştır) "insanlığın yaşamın sıradan işleriyle incelenmesi" diye nitelediği şeyle ancak önemsiz bir bağı olabilir. Ana akım bu alan içindenki faaliyetlerde yoğunlaşmaktadır, fakat ekonomik tercih ilkesinin geçerli olduğu başka faaliyetler de vardır. Gerçekliğin belirli bir alanından koparılan iktisat bilimi, Ludwig von Mises'in deyişiyle "praksisoloji"ye, bir bilime, sonuç olarak programlamaya uygun bir dizi teknike, ayrıca ya da alternatif olarak, ekonomik insanın nasıl hareket etmesi gerektiğini gösteren ve bir disiplin olarak söyleyecek hiçbir sözünün olmadığı bir noktaya geleceği normatif bir modele dönüşmek zorundadır.

İkinci seçenekin bilimle hiç ilgisi yoktur. Bu bazı iktisatçıları (laik) teolog tasması takmaya götürmüştür. Birincisi daha önce gözlendiği üzere ciddi bir başarıdır ve müthiş bir pratik önem taşımaktadır. Fakat sosyal bilimler de doğa bilimleri de bu şekilde hareket etmez. Schumpeter, her zamanki duru anlatımıyla, "öğretimde artık kabul gören ana 'alanlar' listesine almak" dışında kendi alanını tanımlamayı reddetmiştir. Çünkü Schumpeter, kendi alanının "aynı akustiğe sahip olmak anlamında bir bilim" olmadığı, "tersine, iyi koordine edilememiş ve birbiriyle örtüşen araştırma alanlarından meydana gelen bir yiğin olduğu" kanısındaydı.⁹ Fogel, iktisadi kliometristlerin yararlanabileceği "geniş iktisadi modeller kütüphanesi yaratması"ndan ötürü övdüğünde, farkında olmadan aynı zayıflığa parmak basmıştır.¹⁰

9) Schumpeter, *History of Economic Analysis*, s. 10.

10) Fogel ve Elton, *Which Road to the Past?*, s. 38.

Kütüphanelerin, keyfi sınıflandırmanın dışında bir ilkesi yoktur. 1970'li yıllarda beri ekonominin "empyeralizm"'i diye adlandırılan şey (suçun, evliliğin, eğitimimin, intiharın, çevrenin ya da bıbo rafının iktisadi üzerine çalışmaların çoğalmasıyla ortaya çıkan bir durumdur bu), sadece iktisadın artık evrensel bir hizmet disiplini olarak görüldüğüne işaret etmekte; fakat, insanların yaşamın sıradan işlerini yürütürken aslında ne yaptığıni ya da faaliyetlerinin nasıl değiştiğini anlayabilmesine hiçbir katkıda bulunmamaktadır.

Buna rağmen iktisatçılar, geçmişe ya da bugüne ait empirik malzemelerin analiz edilmesine ilgi duymamazlık edemez. Fakat bu, Morishima'nın metodolojinin iki atlı arabası diye adlandırdığı aracı çeken takımın yalnızca bir yarısıdır. Öteki yarısı ise, asıl olarak, genelleşmiş ve oldukça basitleştirilmiş varsayımlar üzerinde yükselen ve sonuçları da şimdilerde asıl olarak matematiksel terimlerle tartışılan statik modellere dayanmaktadır. Peki, iki at birarada nasıl sürülecektir? Kuşkusuz iktisadın önemli bir kısmı, ekonomik gerçeklikten, yani, yararlılıklar temelindeki değil, fiili girdiler şeklindeki üretimden, hatta her biri toplumsal ve dolayısıyla ekonomik bakımından özgül bir hareket tarzına sahip sektörler böülülmüş olan ekonomilerden türeyen modeller geliştirme doğrultusunda bir hayli yol katetmiştir.

Bir tarihçi olmam nedeniyle, doğal olarak, bu türdeki, tarihsel bakımından özgül ve empirik gerçekliğin genelleştirilmesine dayalı modeller oluşturulmasından yanayım. Kapitalist ekonomi de, oligopolcü bir merkez sektör ile rekabetçi bir çevrenin birarada varolmasını öngören bir kuram, açıkçası tamamıyla serbest rekabeti temel alan bir pazarı öngören bir kurama karşı daha tercih edilirdir. Yine de bu noktada kendime, bunun gelecekle ilgili aşağıdaki büyük sorunun (ki tarihçiler böyle bir sorunun her zaman farkındadırlar ve iktisatçılar bile, uzun dönemli gelecek planları yapmak devletlerin de büyük şirketlerin de her zaman yaptıkları ve yapmaları

gerekken bir şey olduğu için bu sorunu görmezlikten gelemeler) yanımı olup olmadığını soruyorum: Dünya nereye gitmektedir? Dünyanın dinamik gelişmesinin -bizim onları etkileme yeteneğimize bakmaksızın- uzun vadede oldukça küçük görünecek eğilimleri nelerdir? [Bu metnin ilk yazıldığı sıralarda, global ve ulusaşırı ekonomi henüz 1990'ların ortasında göründüğü kadar zafere ulaşmış durumda değildi; bu yüzden, geleceğin etkin biçimde kontrol edilemeyen bir global serbest piyasa sisteminden oluşacağı şeklindeki basit görüş bizi-leri bu sistemin neler getireceğine bakmaktan alıkoyamaya-aktır.]

Marx'ın ya da Schumpeter'inki gibi, tarihsel kökleri olan ekonomik gelişme görüşlerinin değeri tam da bu noktada yatomaktadır: Onların ikisi de, kapitalist ekonomiye işlerlik kazandıran ve ona bir yön veren, kendine özgü içsel ekonomik mekanizmalar üzerine yoğunlaşmıştır. Ben burada Marx'ın daha gelişkin bakışının, sistemi yönlendiren güçlerin ikisini de -sistemi ileri götürüren yenilikler ile onu sona erdirecek sosyolojik etkileri- sistemin dışına koyan Schumpeter'in bakışına kıyasla daha fazla tercih edilir olup olmadığını tartışmayacağım. Schumpeter'in kapitalizmi, kapitalist ve pre-kapitalist öğelerin bir bileşimi olarak gören yaklaşımı da on dokuzuncu yüzyıl üzerinde çalışan tarihçilere çok yardımcı olmuştur.

Bu çerçevedeki bir yaklaşımın tarihsel dinamiklere duyduğu ilginin merkezi, tarihin kendi öngörülerini test etmemeye olanak sağlayıp sağlamaması değildir. İnsanları ve gerçek dünyanın karmaşıklıklarını göz önünde getirdiğimizde, kehanette bulunmak tesadüfi bir şeydir. Bu, gerek Marx'ta gereksse Schumpeter'de cehaletle ve onların arzuları, korkuları ve değer yargılarıyla esnetilmiştir. Bu tür yaklaşımın anlamı, gelecekteki gelişmeleri doğrusal bir çerçevenin dışında görmeye çalışmakta yatomaktadır. Çünkü, bu tür en basit girişimlerin bile ciddi bir karşılığı vardır. Marx'm serbest rekabetin

ekonomik yoğunlaşma sağlamak gibi seküler bir eğiliminin bulunduğuunun farkına varması bile müthiş derecede verimli bir ortam doğurmuştur. Aynı çerçevede, ekonominin global çapta büyümesinin -karşılaştırmalı maliyetler öğretisinin yönlendiriciliğiyle- homojen ya da doğrusal bir süreç olmadığını sadece farkında olmak bile birçok soru işaretini kaldıracaktır. Ekonominin ve toplumun yapısı ve ruh halindeki oldukça ciddi değişimlerle uyum içindeki uzun dönemli ekonomik dönemsellikler bulunduğuunu sadece bilmek bile (Kondratieff dalgaları gibi, bu dönemsellikleri nasıl açıklayacağımız konusunda en ufak bir fikrimiz olmasa dahi), ana akımdaki iktisatçıların 1950'li ve 1960'lı yıllarda duydukları güveni azaltacaktır.

İktisat şayet, genellikle bir zaman dilimiyle birlikte, sürekli olarak kendi araçlarını bugün gözle görülür biçimde sahneye egemen olmaya başlamış olan dönemin gelişmelerine uygulamaya çalışan tarihin kurbanı durumunda kalmak istemiyorsa, bu tarihsel perspektifi geliştirmeli ya da yeniden keşfetmelidir. Zira böyle bir perspektif, sadece, onlara yakalanmadan önce mümkün olduğunca üzerinde düşünmemiz gereken yarının problemleriyle değil, yarının kuramıyla da ilintili olabilir. İzin verirseniz, bu konuşmamı başka bir sahkuramın temsilcisi olan birisinden yapacağım bir alıntıyla noktalayayım: "Einstein'in eğri uzay-zamanı üzerine fikirlerinin önemiyle ilgili bir soru sorduğumda," diye yazıyor Steven Weinberg, "bunun genel izafiyet kuramına getirdiği uygulamalardan çok, yerçekimiyle ilgili gelecek kuramların gelişimindeki işe yaramazlığını kastediyorum. Fizikte fikirler her zaman için ileriye dönük olarak, geleceğe bakıldığından önemlidir." Ben fizikçilerin kuramını, iktisattaki kuramın gelişmiş yönlerinin çoğundan daha fazla ne anlayabilir ne de onlardan yararlanabilirim. Yine de bir tarihçi olarak gelecele (bu gelecek ister daha önceki bir geçmişten çıkmış, isterse geçmiş ile bugünün sürekliliğinden çıkabilecek şekilde

olsun) ilgiliyim. Bu bakımından iktisatçıların fizikçilerden olduğu kadar biz tarihçilerden de birçok şey öğrenebilecekleri duygusunu inkâr edemem.

TARİHÇİLER VE İKTİSATÇILAR: II

İktisatçılar, tarihin kendi disiplinleri açısından büyük bir değer taşıdığı konusunda hemfikir olabilirler, ne var ki tarihçilerin kendi disiplinleri açısından iktisadın aynı derecede önemli olduğunu söylemeklerine rastlayamayız. Bunun nedeni kısmen tarihin çok daha geniş bir alanı kapsamasıdır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, gerçek dünyaya ilgili bir alan olan ve insanların davranışlarının bazı ve yalnızca bazı yönlerini "ekonomik" alanda görüp diğer yönlerini başkalarına devreden iktisat biliminde açık bir eksiklik vardır. Konuları kendi sınırlarıyla tanımlanınca, iktisatçıların -onları kısıtlayan şeylerin ne kadar farkında olurlarsa olsunlar- bu konuda yapabilecekleri

hiçbir şey yoktur. Hicks bunu şu şekilde ifade etmiştir: "Kişi, (ekonomik konularla genelde onların dışında gördüğümüz şeylerleri ilişkilendiren) bağlantıların bilincine varınca, fark etmenin yeterli olmadığını anlar."¹

Tarih, zaman zaman bir yönde yoğunlaşmayı seçip diğer yönleri göz ardı etse bile, insanın tarihinin herhangi bir yönünü önsel olarak (*a priori*) kendi konusunun dışında tutmaya karar veremez. Tarihçiler ya kolaylık olması açısından ya da teknik zorunluluk gibi nedenlerle uzmanlaşmaya eğilimlidirler. Nitekim zaman içinde bazıları diplomatik tarihçi, bazıları kilise tarihçisi olacak, bazıları da araştırmalarını on yedinci yüzyıl Fransasıyla sınırlayacaklardır. Ancak temel bir noktadan bakıldığında, tüm tarih Fransızların deyişiyle "büttünsel tarih"e ulaşmanın özlemini çekmektedir. Geleneksel olarak iktisadi tarihle arka arkaya koşmuş olsa da, toplumsal tarih için de geçerlidir bu durum. Bu iki tarihten birisi, diğerinden farklı olarak, hiçbir şeyi kendisinin potansiyel ilgi alanlarının dışında tutmayacaktır. Örneğin, anlaşılan *London Times*'ın eski editörlerinden birisine ait olan, Keynes'in farklı cinsel tercihleri olsaydı daha çok Milton Friedman'a benzeyeceği, özel yaşamında ise kesinlikle Keynesçi fikirlere dayalı yargilarla hareket etmeyeceği şeklindeki varsayıımı hiçbir iktisatçının paylaşmayacağı kesin bir dille söylenebilir. Öte yandan ben de, Britanya toplumunun tarihinin belirli bir aşamasına ışık tutacağımı düşünebildiğim bir toplumsal ya da genel tarihçiyi kolaylıkla örnek gösterebilirim.

Dolayısıyla, iktisadi tarihin uzmanlaşmış alanı bile, şimdi tanımlanlığı şekliyle iktisadın geleneksel alanından daha geniş kapsamlıdır. Clapham'ın görüşüne bakarsak, iktisadi tarihin ufkusu, esas olarak daha geniş alanlara yayılabilen ölçüde değerlidir. Örneğin hiçbir iktisadi tarihçi -bence hiçbir tarihçi- insanların bugüne kadarki toplumsal ve ekonomik evriminin temel sorunlarından uzak duramaz ve bazı toplumlar bu sürecin belli bir

1) J.R. Hicks, *A Theory of Economic History* (Londra, Oxford ve New York, 1969), s. 167.

noktasında duraklamış görünülerken, başka toplumların neden böyle bir görüntü sunmadığıyla, modern sanayi toplumuna kardaki yolculuğun neden dünyanın sadece bir bölgesinde tamamlandığıyla, sistem içi ve/veya dışarıdan aktarılmış olan bu değişimlerin mekanizmalarının geçmişte ve şimdi neler olduğuyla ilgilenmemezlik edemez. İşte bu tür sorular tarihi kendiliğinden insan bilimleri ile sosyal bilimlerin daha geniş alanına sokacaktır. Bununla birlikte, Marx'ın savunmuş olduğu gibi, politik iktisat (yne Marx'ın yüklediği anlamıyla) sivil toplumun anatomisi idiyse, belli ki genel tanımıyla standart iktisadın alanyla sınırlı kalmayacaktır. Biz iktisatla ilgili tekniklere, argümanlara ve modellere başvurabiliriz ve başvurmalıyız, ama kendimizi onlarla sınırlı tutamayız.

Tarih, birtakım zihinsel denetim araçları işlevi görmenin dışında bu modellerden bir kısmına başvuramaz ya da başvurması gereklidir. Ben, muhtemel ya da hayali ekonomilerle ilgili modellerin kurulmasında, sileen olmuş şeyleri anlatan tarihin fazla bir yararının dokunacağını düşünemiyorum. Ekonometristler bazen, kuramları sınamakla, eğer o kuramlar doğru olsaydı dünyanın neye benzeyeceğini betimlemekle olduğu kadar ilgilenebilirler. Kuramları sınamayı da ancak, o kuramın gerçek yaşamda uygulanamazlığı ya da dayanıklı olmadığı anlaşılıncaya kadar ederler. Bu tür kuramsal girişimler, ne kadar ilginç olursa olsun, tarihçileri sadece, bu şekilde analiz edilmiş olan ekonomilerin farkına varılmamış gerçek ekonomiler olabilmesi ya da hiçbir ekonominin -gerçek ya da hayali- onun dışında işleyemeyeceği sınırları saptamaları ölçüsünde ilgilendirilebilir.

Benzer bir şekilde, evrensel düzeyde uygulanabilecek genel modeller formüle etmek de mümkün değildir ve genellikle başvurulan bir yoldur (ama küçük ve ömensiz görülen şeyleri feda etmek pahasına). Bunun için, faydaları (yeterince genel bir anlamda tanımladığını düşünürsek) maksimize etmeye, Avustralyalı yerlilerin davranışlarının modern işadamlarının davranışlarından daha rasyonel olduğunu göstermek mümkündür. Üstelik bu ne

şasaştıcı ne de ilginç bir saptama olur. Biz, Avustralya'da çalılıklarda yaşayan insanlardan günümüzdeki Japonya'ya kadar sınıf "ekonomilerinin tüm üyelerinin, belirli ortak özelliklere sahip oldukları için aynı sınıfa sokulabileceğini kabul ediyoruz. Yine de burada tarihçileri ilgilendiren durum, onların ortak *olmayan* yönleri ve bunun nedenleri ile bu farklılıkların, hâlâ avci-yiyecek toplayıcı olan insanlar ile bir noktada daha karmaşık ekonomiler geliştirmiş olan insanların farklı geleceklerini ne kadar açıklayabildiğiidir. Yerlilerin, hatta tüm toplumsal memelilerin, Robbins'in iyi bilinen, kit kaynakları birbirine rakip yararlar arasında dağıtma problemiyle karşı karşıya gelip çözecekleri saptaması, totoloji olmaktan daha fazla anlam taşıyabilir, ancak kendi başına tarihçiye herhangi bir yararı dokunmaz.

Bu saptamanın iktisatçı antropologları "taş devri bolluğu"nu keşfetmelerinden dolayı -ben bunu daha ilginç bulsam da kutlamaya da fazla bir yardımı olmaz. Öyleyse, en ilkel ekonomiler bile normal olarak acil tüketimlerinin ve gruplarının çoğalması için gerekli olan şeylerin üstünde bir artık elde edebilirler. fakat buna bakarak, niçin bazlarının mevcut emek zamanı ve kaynaklarını belli bir şekilde değil de başka bir şekilde dağıttıklarını açıklayamayız. Örneğin, Sardunya'daki geleneksel kır toplulukları birikim ve yatırım yapmak yerine niçin belirli aralıklarla, zaten sınırlı miktarda olan artıklarının önemli bir bölümünü sistemli biçimde israf ederek toplu festivaller düzenlemiştirlerdir? Böyle bir tercih bence mikro-ekonomik açıdan, kesinlikle kişilerin refah tercihleriyle açıklanabilir. Yoksullar için asla et yiymemektense, bazen mümkün olduğu kadar çok et yiyebilmenin daha tercih edilir bir durum olduğunu söyleyemez miyiz? Yine, ardı ardına bir sürü boş güne sahip olmaktadır, arada bir tatil yapmak da tercih edilir bir durum olabilir. Yine de bu yaklaşım, böylesi festivalerin hem antropologların hem tarihçilerin gözündeki, aşırı ekonomik eşitsizliklerin ortaya çıkmasını önlemek amacıyla birikmiş olan artığın fiilen dağıtılması ve yeniden bölüşülmesini sağlamaya yönelik sosyo-ekonomik işlevini

küçümsemek olacaktır. Bu riteüller, eşit oldukları varsayılan birimler arasındaki, topluluğun sürekliliğini garanti altına almaya yarayan karşılıklı mübadele sistemini korumayı hedefleyen tekniklerden birisidir. Ayrıca, rasyonel-bireysel-tercih analizi de, bu tüketim kalibi ile aşırı tüketim toplumunun nüfuz etmesiyle şimdilerde Sardunya hinterlandında gelişmekte olan tüketim kalibi arasındaki farkı açıklayamayacaktır.

Kısacası tarihçiler, Marx'la birlikte yüksek bir genellemeye düzeyindeki soyutlamadan -örneğin, "genelde üretim" demenin uygun düşüğünün farkında olsalar bile, Marx'ın ekonominin daima tarihsel bakımdan özgül bir nitelik taşıdığı, üretimin daima "toplumsal gelişmenin belli bir aşamasındaki üretim, toplumsal bireylerin üretimi" olduğu doğrultusundaki gözleminden yola çıkmalıdırular. Fakat bunun yanında, yine Marx gibi, bu genellemelerin -ne kadar sofistike olursa olsun- üretimin gerçek bir tarihsel aşamasını ya da -içinde bulunduğuuz aşama dahil olmak üzere- geçirdiği dönüşümlerin doğasını kavramaya yetmeyeceğini de kabul etmek zorundadırular.

Konuyu daha genel bir bağlamda ifade edersek, tarihçiler analiz yapmanın yanı sıra açıklamalar yapmaya da ihtiyaç duyarlar. İktisat bilimi ise, belki de yerinde bir ihtiyatlılık duygusundan dolayı, analizi açıklamalara tercih etmektedir. Bizim isteyeceğimiz, A durumundan sonra niçin başka bir şeyin değil de B durumunun geldiğini bilmektir. Bizler, tarihçiler olarak, bilhassa onların yokluğu şartı bir görünüm sunduğu zaman alternatif sonuçları ele almayı da önemli görmekle birlikte, her zaman bir ve yalnızca tek bir sonuç olduğunu biliyoruz. Örneğin, sanayi kapitalizmi niçin Avrupa yerine Çin'de gelişmemiştir? Sonuç şartı görülmemiş zaman bile, varsayıma dayalı alternatifleri ele almak kesinlikle zamanı boş harcamak anlamına gelmez, yine de tarihçilerin gözünde *ana* sorun, demiryollarının on dokuzuncu yüzyılda nasıl yaygınlaşmış olabileceğini değil, niçin inşa edildiğini araştırmaktır.

Burada, bir kere daha, neo-klasik iktisadın bilinçli soyutlamaları, genellemeleri ve kısıtlamalarının kendi türünde bir iktisadi tarihin yararını sınırladığını görürüz. Sözgelimi, bu çerçevede yoğun bir şekilde tartışılmış olan kölelik problemini ele alın. On dokuzuncu yüzyıldaki ABD'de kölelerin satılmasının imalat yapmak kadar iyi, üstelik daha iyi bir yatırım olduğu, kölelik sisteminin 1860'da iyice yerleştiği ve ekonomik nedenlerden dolayı kısa sürede ortadan kalkmayacağı, kölelere dayalı tarımın serbest tarımla karşılaşıldığında verimsiz kalmadığı ve köleliğin sanayi sistemiyle bağıdaşmaz olmadığı çeşitli defalar ileri sürülmüştür. Ben bu önermelerle ilgili hararetli tartışmala-
ra girecek değilim, ancak bu görüşün yandaşları haklısa,² onların argümanları on dokuzuncu yüzyılın tüm köle ekonomileri için geçerlilik taşıyorsa ve bu çerçevedeki bir maliyet-kazanç analizi köle ekonomilerinin çözümlenmesinde yeterliyse, o zaman köleliğin ortadan kalkmasının nedenlerinin tamamıyla iktisadi tarihin dışında aranması gerektiğini düşünüyorum. Fakat, durum böyle olsaydı bile, köleliğin on dokuzuncu yüzyılda Batı dünyasının *her yerinde* silinmesinin nedenlerini yine de açıklamak zorunda kalındık. Dahası, köleliğin ABD'nin güney eyaletlerinde olduğu gibi ancak dıştan gelen bir zorlamayla kaldırıldığını varsayıdığımızda bile, neden ona eşdeğer bir fonksiyonel karşılığın ortaya çıkmadığını da açıklamamız gerekiirdi. Aslında, pek çok yerde, sözleşmeli emeğin kitlesel ithalatı biçiminde, durumları kölelikten çok farklı olmayanlar esas olarak Hintliler ve Çinlilerdi. Ne var ki bu sözleşmeli emeğin kaderi de her yerde ortadan kalkmak yönündeydi. Peki ama, bu süreçte ekonomik etkenlerin de bir etkisi yok mudur? Yine ABD'ye dönersek, köle ekonomisinin verimliliği ile ilerlemesinin kliometrik kanıtlarının, ABD'nin iktisadi tarihindeki o apaçık kuraldışılığı, güney eyaletlerindeki bölgesel kişi başına (*per capita*) gelirin diğer bölgelerle aynı şekilde ve aynı ölçüde ulusal ortalamaya

2) Bu görüş R. Fogel ve S. Engermann tarafından geliştirilmiştir: *Time on the Cross* (Londra, 1974).

yaklaşmadığını açıklayamadığına tanık oluruz. Üstelik bu durum, 1950'den önce, Kuzey'in 1865'teki zaferinin sonradan ortaya çıkan etkileri şeklinde nitelenip tamamen göz ardı edilemeyecek bir fenomendir.³ Kısacası, bugünkü ekonomik analizin geçmişe yansıtılması, tarihçinin problemini içine alan geniş alana hiçbir ışık tutmayacaktır. Ama bu ekonomik analizin başka bir tipinin -örneğin, bireysel yatırımcı ve girişimcilerin rasyonel seçimleri üzerinde daha az duran bir analizin- de anlamsız olacağını varsayımanın da gereği yoktur.

Bu noktada tekrar, iktisadi tarihi geçmişe dönük bir ekonometriye dönüştüren kliometri sorununa gelmiş oluyoruz. Tarihin herhangi bir kısmına uyan istatistikî, matematiksel ve diğer araçların nicel rakamlara dönüştürülmesi ve uygulanmasını reddetmek saçma olacaktır. Saymasını bilmeyen, tarih de yazamaz. On sekizinci yüzyıl Göttingen'inin süsü olan August Ludwig von Schlözer daha o zamanlar şu saptamayı yapmıştır: İstatistik statik tarihtir, tarih ise hareketli istatistikir. Sözün kısası, kliometristlerin tarihteki ölçülere dikkat çekici katkılarını, Robert Fogel söz konusu olduğunda da kaynakların ve matematiksel tekniklerin aranmasında -ve kullanılmasında- etkileyici bir yaratıcılık ve özgünlük sergilemelerini sevinçle karşılaşmak gereklidir. Yine de kliometristlerin özgül karakteristikleri bu değil, iktisadi kuramındaki, ağırlıkla da neo-klasik iktisat kuramındaki önermeleri test etmektir.

Kliometristlerin katkıları gerçekten değerlidir, ancak şimdidey kadar ağırlıkla pedagojik bir boyutta kalmıştır. Kuşkusuz, Mokyr'nin işaret ettiği gibi, "yeni yöntemlerin sınırlı oluşu onları dar bir problemler alanına sıkıştırmıştır".⁴ Kliometri, gerçekten de, asıl olarak on sekizinci yüzyıldan beri, iktisadi tarihin belirli sorunlarına çeşitli yanıtlar önermiş ya da verilen

3) M. Lévy-Leboyer, "La 'New Economic History'", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* 24 (1969), s.1062.

4) Joel Mokyr, "The Industrial Revolution and the New Economic History", der: *Joel Mokyr, The Economics of the Industrial Revolution*, (Londra, 1985), s. 2.

yanıtların gözden geçirilmesini sağlamıştır. Demek ki kliometrinin başlıca işlevinin eleştirel olduğu söylenebilir. Geleneksel iktisadi tarihçilerin iktisadi kuramdan alımış önermelerinin genellikle karışık ve yetersiz formülasyonlardan ibaret olduğunu gözleyen kliometristler, bu önermeleri iyice belirginleştirmeyi, kesin ve anlamlı biçimde formüle edilebildikleri kadariyla da istatistiki kanıtlarla test etmeye gayret göstermişlerdir. Önermeleleri belirginleştirme çabaları hiçbir zaman gereksiz değildir. Zaten, ekonomi literatürünün önemli bir kısmı anlaşılan hâlâ bu tür aydınlatma çabalarından oluşmaktadır. Test etme girişimleri ise, genel kabul gören tarihsel açıklamaların yanlış olduğunu geniş çapta ve eleştirel olmadan kanıtlayabildiği ölçüde övgüyü hak eder. Tarihsel açıklamalar bazen basit bir sayma işlemiyle, kurama öylesine bir gönderme yaparak da çürüttülebilir. Buna karşılık, istatistik kuşkusuz herhangi bir argümanı tam olarak yerli yerine oturtmakta yetersiz kalabilir. Dolayısıyla, "Yeni İktisadi Tarih, Waterloo'dan sonraki [Britanya'nın] yaşam standartlarının seyri [yani, kayda değer ölçüde yükselmeye başlaması] konusunda konsensüs gibi bir şeye ulaşmışken", tüm nüfusu kapsayan güvenilir *per capita* rakamlarına sahip olduğum birkaç tüketim malında (çay, şeker, tütün) 1840'ların ortalarından önce hiçbir artışa rastlanmaz.⁵ Ne olursa olsun, kliometri, tarihçileri açık biçimde düşünmeye ve ne idüğü belirsiz bir tarayıcı durumuna düşmemeye zorladığı ölçüde, kendisinin zorunlu ve değerli fonksiyonlarını yerine getiriyor demektir.

Ben, diğer tarihçilerden farklı olarak, karşı-olgusal durumlar diye bilinen hayali ya da kurgusal tarih yolculuklarını da yine aynı nedenlerle memnuniylukla karşılaşmaya hazırlıyorum. Tüm tarih, örtük ya da açık karşı-olgusal durumlarla doludur. Karşı-olgusal durumların kapsamı, Pascal'ın Kleopatra'nın

5) A.g.y., s. 39-40. Bu konunun daha etrafında tartışıldığı bir yer için bkz. "Editor's Introduction: The New Economic History and the Industrial Revolution", der: J. Mokyr, *The British Industrial Revolution: An Economic Perspective* (Boulder, San Francisco ve Oxford, 1993), s. 118-130, özellikle 126-128.

burnu üstüne yorumu gibi alternatif sonuçlarla ilgili spekülasyonlardan, daha spesifik "olmuş olabilirdiler" e kadar geniş bir yelpazededir: Lenin 1917'de Zürih'ten çıkamasaydı ne olurdu? Neville Chamberlain, bir karşı darbe planlayan Alman generalerin kendisini kıskırttıkları gibi 1938'de Hitler'in isteklerine karşı direnseydi ne olurdu? Bu seçeneklerin pek çögünün gerçek alternatifler oldukları, yani B eylemi yerine A eylemini tercih etmenin belli bir açıdan olayların yönünü değiştirmiş olacağı savunulabilir. Bu tür "gerçek" karşı-olgusal durumlarla ilgili bir tartışmanın koşullarını, Jon Elster kliometriyle bağlandı olarak değerlendirmiştir.⁶ Tuhaftır ki, geleneksel iktisadi tarih bu speküasyon biçimlerine eski politik tarihten daha az düşkündür. Gerek geleneksel iktisadi tarih gerekse iktisat, asıl olarak, bu tipte bir değişkenlikten hemen etkilenmesi mümkün olmayan fenomenlerle ilgilenmektedirler. Bunların ikisi de disiplinleri genelleştirirler.

Dolayısıyla, kliometride karşı-olgusal durumların işlevi, geçmişe bakıp değişik ihtimalleri saptamak değildir: yine de bu alanın uygulayıcılarının hepsinin bu noktada kafalarının açık olup olmadığından emin değilim. "Ciddi bir tarihçinin şimdije kadar girişmiş olduğu en iddialı toptan karşı-olgusallaştırma girişimi"⁷ diye nitelenmiş olan Robert Fogel'in *Railroads and American Economic Growth*⁸ (Demiryolları ve Amerika'nın Ekonomik Büyümesi) adlı çalışmasında, Amerika'daki demiryolları inşa edilmiş olduğu halde Fogel'in bir şekilde onların inşa edilmemiş olabileceğinin varsayımlıyla hareket etmediğini görüyoruz. Fogel'in asıl amacı, bir senaryo kurgulayıp, ekonominin ihtiyaçlarının o zamanlar mevcut olan başka yollarla -örneğin, kanallarla- nasıl karışılanabileceğini hesaplayarak, Amerika'nın

6) Jon Elster, *Logic and Society. Contradictions and Possible Worlds* (Chichester ve New York, 1978), s. 175-221.

7) A.g.y., s. 204.

8) Robert Fogel, *Railroads and American Economic Growth* (Baltimore, 1964).

ekonomik büyümeyeinde demiryollarının katkısının hiç de azımsanamayacak ölçüde olduğunu bildiren "geçmiş" açıklamalarını çürütmekti. Bir kere daha, bu işlemin asıl değeri eğitim amaçlıdır. Geleneksel bir karşı-olgsal örneğe dönersek, dünya tarihinin Kleopatra'nın burnunun biraz daha küçük olması halinde tamamen farklı bir yönde seyredeceğini mantıksal olarak, metodolojik açıdan ve kanıtlara dayanarak kanıtlama girişimlerini nasıl değerlendirebiliriz? (Kleopatra'nın burnunun gerçekten oldukça uzun olduğu açıklıdır.) Aynı şekilde, serbest ticaretin on dokuzuncu yüzyılın dünya ekonomisi açısından iyi (ya da kötü) olduğu önermesini nasıl yorumlayabiliriz? Tarihçiler, konuları kendilerini her zaman bu yöne kanalize eden iktisatçılarla kıyasla bu tür sorunlarla daha az uğraşmaktadır.

Öte yandan, kliometrinin sınırlamaları ağırdır. Nobel Ödüllü bir yazarın salt niceliksel bir iktisadi tarih hakkında ifade ettiği ("Geçmişe uzandıkça yaşamın ekonomik boyutlarının diğer yönlerle kıyasla bugünkü halinden daha az farklılaşmış olduğunu görmek zorundayız"⁹) son derece genel nitelikteki çekincesini bir kenara bırakmak bile bu durumu değiştiremeyeiz. Kliometrinin sınırlamaları dört yönlündür. Birincisi, özünde tarihsel-olmayan bir kuramı geçmişe yansittığı ölçüde, tarihsel gelişmenin daha geniş kapsamlı problemleriyle ilintisi belirsiz ya da marjinal kalmaktadır. İktisadi tarihçiler, hatta kliometriyle ilgilenenleri bile, "iktisatçıların Sanayi Devrimi gibi büyük olayları açıklayan modeller kurmadaki yeteneksizlikleri"¹⁰ندen şikayet ederler. Bu nedenle birçok iktisadi tarihçi kliometri wagonuna atlamaya yanaşmamaktadır. Piyasa sistemlerinde ekonominin bir şokun ardından hızla yeni bir dengeye oturtma eğilimi bulduğunu bilmekle birlikte, tarihçiler tüm zamanlarını dengede olmayan ekonomilerle uğraşarak geçirirler. Ne var ki iktisadi kuram dikkatinin çoğunu bu

9) Hicks, *Theory of Economic History*, s. 1.

10) Mokyr, *The Economics of the Industrial Revolution*, s. 7.

tür ekonomilere yoğunlaştırmamıştır. Eğer denge analizini geçmiş uygulayacak olursak, tarihçilerin büyük sorunlarını kanıtlanmış sayma gibi bir tehlikeyle yüz yüze geliriz.

İkincisi, ekonomik gerçekliğin bu tür bir kurama uygulanailecek bir yönünün seçilmesi, resmin yanlış gösterilmesine yol açabilir. Rasyonel seçim yapma kuramına göre baktığımızda, para yaturmanın ince bir yolu olarak Ely Cathedral binasının mı yoksa King's College Chapel'in mi daha uygun olduğunu hesaplayamayız, çünkü buradaki amaç dünyevi sermayenin getireceği maddi kazanç değildir. Bu durumda bütün yapabileceğimiz (kuşkusuz bu da önemlidir), toplumsal kaynakların bu şekilde kullanılmasının maksat dışı olan yan etkilerini hesaplamaktır (bunu anakronistik biçimde "toplumsal kaynakların yanlış yönde kullanılması" olarak nitelemekten sakınalım). Keynes, bunların iş ola-nağı yaratan kamu hizmetlerinin bir biçimi olarak ele alınabileceğini, Robert S. Lopez de bir şehrin katedrali ne kadar büyükse ti-caretinin aynı ölçüde küçük olduğunu ileri sürmüştü. Belki doğrudur. Ama katedral yapımının ekonomik etkilerinin eldeki kuram ışığında analiz edilmesi gerektiği kesindir. Yine de, katedral yapımıyla *doğrudan* ilintili olan kliometri, bir tür ebedi refah ekonomisi çerçevesinde, diyelim bağış yapan bir kişinin kurtuluşunun katedraller yapılmasına katkıda bulunarak mı yoksa haçlı seferleri veya başka dinsel faaliyetler düzenleyerek mi (doğal olarak bunların da ekonomik maliyetleri ve faydaları vardır) daha iyi sağlandığını hesaplamak zorundadır. Bizim içimizde çok az kişi böylesi bir incelemeye yüksek puan verecektir. Oysa on dördüncü yüzyılda, bir insanın ruhunun iyiliği için servetini bir manastıra bırakma seçeneği, pek çok tüccarın gözünde mirasını oğullarına bırakmak kadar iyi bir rasyonel tercih olarak görünecektir.

Böylesi güçlüklerle daha yakın zamanlardaki problemlerde de karşılaşılır. On dokuzuncu yüzyıl eğitimindeki toplumsal yatırımlarla ilgili incelemelerde, bu yatırımin toplumsal ve birey-sel karşılığının özünde ekonomik bir nitelik taşıdığı; bu yatırı-min, kaynakları genel ilköğretime ayırma kararının ekonominin

büyümesine yardımcı olacağı düşünülerek alındığı öngörülmektedir. Bu tür kliometrik hesaplamaların (bkz. aşağıdaki bölümler) altında yatan ve genellikle keyfi olan varsayımları şimdilik bir kenara bırakalım. Genel ilköğretimi kurumsallaştırmak, onun yüzünden vazgeçilen ekonomik maliyetler ve alternatiflerle kıyaslandığında, toplumsal kaynakların kesinlikle etkili bir kullanımydı ve genel ilköğretimi kurumsallaştırmının gerek birleyler gerekse toplum açısından kesin ve büyük ekonomik etkileri olmuştu. Doğal olarak bu etkiler kliometrik açıdan analiz edilebilir ve edilmelidir. Fakat tarihçiler, on dokuzuncu yüzyılın büyük kısmında Avrupa'da, genel ilköğretimin -onu destekleyen yetkililer ile kurumların gözündeki- asıl amacının, diyelim teknik eğitimden farklı bir şekilde ekonomik olmadığını savunmakta tamamen birleşmiş durumdadırlar. Genel ilköğretimin asıl amacı ilk planda ideolojik ve politiki: Asıl amaç, yoksullara dini, ahlaklı ve itaati aşılamak, onlara mevcut toplumu severek kabullenmeyi öğretmek, çocukların da aynı şekilde yetiştirmelerini sağlamak ve Auvergnat köylülerini iyi cumhuriyetçi Fransızlar, Calabria köylülerini de iyi cumhuriyetçi İtalyanlar haline getirmekti. Bu amaçlara etkin biçimde ulaşılıp ulaşılmadığı, ya da bunlara ulaşmayı sağlayacak daha iyi alternatif yöntemlerin olup olmadığı, kuramsal olarak herhalde kliometrik tekniklerle araştırılabilir. Ne var ki, ilköğretimin bu anlamda toplumsal maliyetleri, ekonomide daha yüksek verimliliğe ulaşmayı isteyen yatırımlarla aynı kefeye konulamaz. Bu tür yatırımlar daha çok, diyelim kurulma aşamasındaki orduların toplumsal maliyetlerine benzemektedir. Dahası, bu tür tahminlerde ilköğretime yapılan (gerçek ya da farazi) harcamalar eğitimin o zamanlar bile ekonomik verimlilik açısından değerlendirilen değişik kısımlarına (örneğin, teknik eğitime) yapılan harcamalarla birleştirildiği sürece, toplumsal kaynakların oldukça farklı kullanımlarının biraraya getirildiği ortadadır. Kısacası, bu alanlardaki kliometrik çalışmalar sürekli olarak tarihsel gerçeklige aykırı düşme riskiyle yüz yüze gelmektedir.

Kliometrinin üçüncü zayıflığı, ister istemez, hem gerçek verilere -ki bunlar genellikle parça parça ve güvenilmez niteliktir- hem de büyük ölçüde uydurulmuş ya da varsayımlara dayalı verilere güvenmek zorunda olmalıdır. İktisatçıların günümüzdeki kayıt dışı ya da "kara" ekonominin boyutlarını tahmin etmeleri gerektiği zaman çok iyi bildikleri gibi, pek çok açıdan iyi donanımlı olan çağımızda bile yeterli bilgi eksikliği çekilmektedir. Tarihçilerin niceliksel verileri ortaya çıkarırken ya da mevcut verileri, onları derleyenlerin düşünmedikleri amaçlarla kullanırken sergiledikleri büyük yaratıcılığın bile sınırları vardır. Dolayısıyla tarihin büyük bir kısmı, niceliksel açıdan, hâlâ karanlıktadır ve tahmine dayanmaktadır.

Bu yüzden kliometrinin önemli bir kısmı da, soğukkanlılıkla gizlediği uçsuz bucaksız topraklardaki manzaranın görülebilir yerlerinin şekline bakıp az çok bilgili tahminler yaparak havadan haritası çıkarılmış, bilinmeyen bir bölgede devreye girmektedir. Kliometri, geleneksel bir tarih eğiliminden farklı olarak, genel izlenimlerle hareket edemeyeceği, belli sınırlar içerisindeinde kesin ölçüleri temel alması gereği için, verilerin olmadığı yerde onları kendisi yaratmak zorundadır. Üstelik bu verilerin bir kısmı, karşı-olgusal veriler gibi, gerçeklikte hiç varolmamış olabilir. Kliometristlerin ihtiyaç duydukları bilgi, farazi olmadığı durumlarda bile, kuramsal bir modelden çıkan ilişkilерden (yani, hem o model hakkındaki hem de yetersiz veriler hakkında az çok karmaşık bir akıl yürütme ve varsayımlar zincirinden) yararlanarak, gözetilen amaçla ilintili olabilecek olgularla didik didik edilmektedir.

Tarihçilerin bakış açısına göre, bu varsayımlar gerçekçi olmak zorundadır, yoksa bir işe yaramazlar. İşadamlarının, verileri kurgulamak için kusursuz öngörüler yapmak gereği varsayımlını kullanacak olursak, bu varsayımların ampirik geçerliliği sorununun can alıcı bir önem taşıdığını görürüz. Varsayımları (ister modelle, isterse verilerle ilgili olsunlar) değiştirmek, gerek verilerde gerekse yanıldırda kayda değer bir fark yaratabilir.

Örneğin, pek çok iktisadi tarihçinin yaptığı gibi, Britanya'ya özgü "sanayi devrimi" kavramını, Britanya ekonomisinin 1760 ile 1820 arasındaki toplam büyümesinin sınırlı boyutlarda kaldığı, başka bir söyleyişle, bu dönemde köklü değişikliklere uğrayan sanayilerin ülkenin daha yavaş biçimde değişen, geleneksel kâğıtlarla organize edilmiş ekonomik faaliyetlerinin çöküğüyle daha geri planda kaldığı gereklilikse dayanarak reddettiğimizi farzedin. Daha önce işaret etmiş olduğumuz gibi, bu koşullarda, *bir bütün olarak* ekonomide ani değişiklikler gerçekleştirmek matematiksel açıdan olanaksız bir durumdur.¹¹ (Bu noktada ilginç bir soru gündeme geliyor: Eğer GSMH'nın içine hem pazarda mübadeleye sokulan mallar ile hizmetleri, hem de aile içinde kadınların ve çocukların yaptıkları işler gibi, ücreti ödenmeyen ve kayıtlara geçmeyen muazzam büyülükteki mallar ve hizmetlerin üretimini de dahil edecek olursak, aynı dönemde ne kadar ciddi bir büyümeye gösterebiliriz?) Kısacası, "toplam büyümeye oranlarını Kuznets geleneğine göre ölçmek, yararlı yönleri olsa da, herhalde Sanayi Devrimi'ni anlamaya çalışmakta en iyi strateji değildir."¹² Yine, demiryolu yapımının dolaylı ekonomik etkileriyle ilgili farklı varsayımlarda bulunarak (ve buna uygun rakamlar sıralayarak) demiryollarının bir ülkenin GSMH'sına çok az ya da önemli ölçüde katkıda bulunduğu ileri sürülebilmiştir.

Bu işlemlerin, kliometrinin zayıflıklarının sonucusunu oluşturan başka bir eksikliği daha vardır. Kliometri, modelden verilere -ki veriler de bağımsız biçimde bulunmazlar- giderken bir çember içinde dönüp durma riskine girmektedir. Kuşkusuz kliometri, kendi kuramının dışına çıkamayacağı gibi (bu, tarihsel olmayan bir yaklaşım olur), özel modelinin dışına da çıkmaz ve bu model açıklayıcı olmazsa çabaları boş gitmiş olur. Elbette biz, bazı tarihçilerin yapmaya çalışıkları gibi, on

11) Mokyr, *The British Industrial Revolution*, s. 11.

12) Mokyr, *The Economics of the Industrial Revolution*, s. 6.

dokuzuncu yüzyılın sonunda, Britanyalı girişimcilerin iş davranışlarının, o koşullarda ileri bir rasyonellik düzeyinde olduğunun gösterilebileceğini temel olarak Britanya ekonomisinde hiçbir şeyin yanlış gitmediğini kanıtlayamayız. Bizim bu araçlarla kanıtlayabileceğimiz şey olsa olsa, Britanya'nın görecek ekonomik bir gerileme içinde olduğu, başka bir söyleyişle, Britanyalı girişimcilerin para kazanmayı beceremedikleri şeklindeki bir açıklamanın dayanaksız olabileceğiidir. Özette, kliometri, başka araçlarla üretilen tarihi eleştirebilir ve onda değişiklikler yapabilir, ama kendisine özgü yanıtlar ortaya koymaz. Kliometrinin tarihin inek pazarındaki işlevi, öküz yetiştiren çiftçiden ziyade, ağırlıkları ve ölçüleri kontrol eden müfettişin rolüne benzemektedir.

Öyleyse, tarihçiler iktisadi tarihten nasıl yararlanabilirler? Nasıl moda tasarımcıları Fas seyahatine çıkıp Berberi giysilerine bakmaktan ilham alıyorsa, tarihçiler de iktisadi tarihten doğal bir biçimde yararlı fikirler üretmek için faydalanabilirlər. Tanımlaması oldukça zor olan bu türdeki keşifler görmezlikten gelinebilecek bir etki değildir, çünkü, doğa bilimlerinden bildiğimiz gibi, alan dışından sarsıcı analojiler ve veriler almak mühüm derecede verimli olabilir. Örneğin, ilkel toplumlardaki nüfus dağılımını niçin kinetik gazlar kuramına göre analiz etmeyeşim? Böyle bir analiz pekâlâ ilginç sonuçlar ortaya çıkarabilir. Kuşkusuz iktisadi kuramı, uygun göründükçe ve uygun görüldüğü zamanlarda eklektik biçimde de kullanabiliriz. Ne var ki bu, problemi çözmeye yetmeyecektir.

Eğer kuram, tarihçilerin gözünde sadece marginal bir değer taşımıyorsa (ve toplumsal pratikte de), onu toplumsal gerçeklige yaklaşırı̄an biçimlerde ifade edilmek zorundadır. Kuram, kendi modellerinin içinde bile, kendisini yaşamın şeklinin yamru yumru olmasından ayrı tutamaz. Burada hemen tarım örneği akla gelmektedir. Ekonomik büyümeye savunucularını durmadan şaşırtsa bile, tarımdaki yapının ve üretken organizasyonun bir biçiminin, politikanın gereklilīī görüldüğü zaman ölçǖī içinde,

ekonomik bakımından daha üretken olduğunun gösterilebileceği zamanlarda bile başka bir biçimle değiştirilemeyeceğini biliyoruz. Ekonomik gelişme dünyası, kendi sanayileşme ve şehirleşmelerini oldukça verimli bir tarımla desteklemeyi başarmış olan ülkeler ile bunu başaramamış olan ülkelere bölünmüştür. Başarı ya da başarısızlığın ekonomik etkileri muazzam boyutlardadır: Genel olarak, tarımsal nüfus oranı en yüksek olan ülkeler kendilerini, ya da her koşulda sayısı hızla artan tarım-dışı nüfuslarını beslemekte güçlük çeken ülkeler olurken, dünyanın yiyecek fazllaları da yine genelde birkaç ileri ülkedeki görece küçük bir nüfustan gelmektedir. Gelgelelim, standart metinlerdeki tartışmalar (akla hemen Samuelson geliyor) bu probleme hiçbir şekilde ışık tutamamaktadır. Örneğin Paul Bairoch şöyle demiştir: "Tarımsal üretkenlik yapısal faktörlere, sanayideki üretkenliğe kıyasla çok daha fazla bağlıdır. Bunun için tarihsel farklılıklar... anlayamamak çok daha ciddi bir durumdur."¹³ Buradaki gerçek problem, hiçbir zaman için "tarımsal devrim"e (ister yeşil ister başka türlü adlandırılın) genel bir reçete yazmak olmamıştır ve bu durum bugün de aynı özelliğini korumaktadır. Başarı genellikle, Milward'ın işaret ettiği gibi, bölge tarımının özel koşullarına uyarlanan reformlarla gelmiştir.¹⁴

Başka bir deyişle, on dokuzuncu yüzyıldaki Alman tarımının, eğer herkes, toprakların yüzde 36'sından azının köylülerin arazisi olduğu Mecklenburg modelini, ya da toprakların yüzde 93'ten fazlasının köylülerin elinde olduğu Bavyera modelini izlemiş olsayıdı daha iyi bir noktada olacağını ileri sürmenin hiçbir yararı yoktur. (Fakat yine de, bir modelin diğerinden daha etkili olduğu sonucuna varabiliriz.) Dolayısıyla yapılacak olan

13) Paul Bairoch, *The Economic Development of the Third World since 1900* (Londra, 1975), s. 196.

14) Alan Milward, "Strategies for Development in Agriculture: The Nineteenth-Century European Experience", der: T.C. Smout, *The Search for Wealth and Stability: Essays in Economic and Social History Presented to M.W. Flinn* (Londra, 1979).

analizlerin çıkış noktası, bu iki modeli birarada düşünmek ve birini diğerine dönüştürmenin güçlüklerini dikkate almak olmalıdır. Bu noktada nedensel bir açıklama bulmak için *a posteriori* bir analize de önemseyiz.

Gerçek şudur ki, oldukça uzun erimli düşünüldüğünde bile, ekonomik tercihlerin kapsamı kurumsal ve tarihsel kısıtlamalar nedeniyle ciddi biçimde daralabilir. Temel olarak belli miktarda bir artık üretecek kendilerini geçindiren aile birimlerinden meydana gelen geleneksel köylülüğün kaldırılmasının tarımsal devrimi gerçekleştirmenin en iyi yolu olduğunu kabul ettiğimizi ve -tartışma yaratmanın haturına- bunun yerine, ücretli işçi çalıştırın büyük ticari malıkâneleri ya da çiftliklerin geçirilebileceğini düşünün. Böyle bir durumun yaşandığı örnekler vardır.¹⁵ Yine de ben, akıllı ticari girişimcilerin, bu programı etkin biçimde uygulamaya çalışıp, yoğun köylü nüfustan kurtulacak güçte olmadıkları için bunu başaramadıkları, sonuçta, toplumsal gerçeklikler nedeniyle, kendileri açısından en iyi yol olmadığını bildikleri halde yarı-seodal yöntemler benimsedikleri en az bir Latin Amerika bölgesini aklıma getirebiliyorum. Marx'ın öngörülerine rağmen, zalim yirminci yüzyıldan önce oldukça yoğun köylü nüfuslarının yerlerinden edilmeleri ve mülksüzleşmelerinin hızla yaşandığı örneklerে çok ender rastlandığı için, bu tür kısıtlamaların tarihsel gücü küçümsememelidir. Gerek tarımsal değişiklikleri gerekse genel olarak ekonomik büyümeyi analiz ederken, ekonomik-olmayan faktörlerle ekonomik faktörler birbirinden (hele kısa vadede ise kesinlikle) ayrılamaz. Bu faktörleri birbirinden ayırmak, ekonominin tarihsel, yani dinamik analizi-ni yapmaktan vazgeçmek anlamına gelecektir.

Maurice Dobb'un yıllar önce söylediği gibi:

Ekonomik gelişmeye ilgili belli başlı soruların... gerçekçiliğin genellemelere acımasızca feda edildiği geleneksel tipteki

¹⁵⁾ Bkz. E.J. Hobsbawm, "Capitalisme et agriculture: les réformateurs Ecosais au XVIIIe siècle", *Annales: Economies, Sociétés, Civilisations* 33 (Mayis-Haziran 1978), s. 580-601.

ekonomik analizin sınırlarının dışına çıkmadıkça ve bir eğilim olarak "ekonomik faktörler" ve "toplumsal faktörler" diye adlandırılan şayeler arasında varolan sınır kaldırılmadıkça yanıtlanamayacağı son derece açık görünmektedir.¹⁶

"Ekonomik-olmayan faktörler"i dikkate almanın keskin bir kuramsal analizle ya da -sorular ile verilerin bunu uygun hale getirdiği örneklerde- ekonometrik testle bağdaşmadığını söylemek niyetinde değilim. Kuramsal analiz, kibar bir ölüm ilanını hak eden Alman tarihsici iktisatçıları yutan ampirist bataklığa sürüklenmek zorunda değildir. Ancak kuramsal modellere ihtiyaç duyduğumuza ve bu modellerin soyut ve basitleştirilmiş olmaları gerektiğine göre, bunların en azından tarihsel açıdan belirlenmiş çerçeveler içinde kalmaları gerekmektedir.

Tarihçiler şimdide kadar genellikle yalnızca iki kuramsal çevreden yardım almışlardır. Bunlardan birincisi, ekonomik dönüşümlerin izlediği tarihsel süreçle ilgilenen ve bu süreci en azından kısmen sistem içi gören kuramcıların yardımlarıdır. Biz değişimi sağlayan güçleri ister ekonomik, ister sosyolojik, isterse politik nitelikli sayalım (bu ayrim tabii ki keyfi görülebilir), en iyi yorum, Marx ve Sehumpeter'in yaptıkları gibi, bunların sistemin gelişmesinin ürünü, dolayısıyla sistemin gelecekteki gelişmesiyle ilgili olduklarıdır. J.R. Hicks'in farkında olduğu gibi ("benim 'tarih kuramı'm... Marx'in kurmaya çalıştığı türdeki kurama bir hayli yakın olacaktır") "iktisadi tarih kuramı"na diğer yaklaşımlarda da benzer sorular yöneltilebilmektedir.¹⁷ Tarihçilerin susuzluklarını en azından kısmen giderdikleri başka bir pınar da, kendi amaçları için somut gerçekliklere uyarlanmış modellere ihtiyaç duyan iktisatçılardır. Bu noktada, kuram ile somut gerçeklikler arasında

16) Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism* (Londra, 1946), s. 32.

17) Hicks, *Theory of Economic History*, s. 2.

hem tarihçilerin, hem de en azından bazı iktisatçıların iyi bilgi bir zeminde bağ kurduğu için Üçüncü Dünya'da yaşanan deneyim can alıcı bir rol oynamaktadır.

Tarihçilerin, büyümeye kuramıyla ilgili iki ana eğilimden birisi olan ve iktisatçıların çoğuna cazip gelen Harrod-Domar modeliyle geliştirilmiş düşüncelerden fazla yararlanamamaları bence kayda değer bir noktadır. Tarihçiler; neo-klasizimi aşip bir politik iktisada ve özel durumlara uygulanabilecek kuramlar formüle etmeye uğraşan Marx'a başvururken, ayrıca çıkış noktaları olarak bütünsüzmemiş ekonomiyi alan modellerde (örneğin, Arthur Lewis'in 1950'lerde ana hatlarını belirlediği dualist modeli ya da Hla Myint'in Üçüncü Dünya ticaretini anlamaya yönelik gayretleri gibi), kendilerini çok daha bildik ve güzel diyarlarında hissetmektedirler. Sanayi dönemi öncesi Avrupa ticareti konusunda çalışan tarihçiler gibi Hla Myint de, ticarette "karşılaştırmalı maliyet" modelinin, iki-sektörlü işlemlerde Adam Smith'in eski "artık deliği" modelinden ya da ticarette "verimlilik kuramı" denilen modelden çok daha fazla geçerli olduğu sonucuna varmıştır.¹⁸ Bu yaklaşım, kuramsal olarak evrensel bir pazara veya kapitalist ekonomiye dayalı modellerin gerçeklige uymayacak kadar yabancı olduğu ülkelerde kalkınma politikalarına gerçekçi bir temel sunmak amacıyla tasarlanmıştır. Samuelson bu yaklaşımın izini, bu konuya sadece tek bir dipnot ayırsa bile, doğru biçimde Marx'a ve Ricardo'ya kadar sürecektir. Bu eğilimdeki kalkınma iktisatçıları ile tarihçiler aynı dili konuşurlar.

Ne kadar kaba olsa da bu tür modellerin dikkat çekici olan yanı, saf olarak kapitalist bir kalıba ya da piyasa şablonuna uylayan bir toplumsal gerçekliği basitleştirmeye çalışmalarıdır. Ayrıca bu tür modeller *birleşik* ekonomiler modelleridir ve tarihçilerin ilgisini de zaten bu yüzden çekerler. Bu modeller, hepinin kendi kuralları olan iki ya da daha fazla sayıdaki oyunun

¹⁸⁾ Hla Myint, "Vent for Surplus", der: John Eatwell, Murray Milgate ve Peter Newman, *The New Palgrave: A Dictionary of Economics* (Londra, 1987), Cilt 4, s. 802-804.

karşılıklı ilişkisilarındadır ve kuşkusuz hepsi birlikte, genel kuralları olan tek bir büyük oyun gibi düşünülebilir. Bazı modeller asıl olarak yan yana oynanan oyunlar arasında ilişkiler geliştirmişken, Witold Kula'nın Marksist *Théorie économique du système féodal*'i¹⁹ (Feodal Sistemin İktisadi Kuramı) gibi bazı modellerde de, işletmelerin ikisinin de kurallarıyla oynayarak iki sektörde eşzamanlı olarak faaliyet gösterdikleri, çünkü bunu yapabilecek güçte ya da mecbur oldukları varsayılmaktadır. Kula, bu modeli, Polonya'daki büyük feodal mâlikanelerin dinamığını analiz etmek amacıyla kullanır, ancak aynı model, pre-kapitalist toplumların çoğunda pazara sürülebilir artığın büyük kısmı belki de köylülerden geldiği için burada da işe yarayacaktır. Hakikaten, köylüler konusunda uzman olan kişiler arasında, köylü ekonomisinin pazar dışı yönleri ile meta üreten yönleri arasındaki ilişki konusunda hararetli bir tartışma yapılmaktadır.

Tarihçiler bu tür durumları iyi bilirler, çünkü sosyo-ekonomik bir formasyondan bir başkasına (diyelim, feodal toplumdan kapitalist topluma) geçiş bir aşamada böyle bir karışımı yansıtıyor olmalıdır. [Eski SSCB'de komünizmin "big bang"ı andırıracasına kapitalizme dönüşmesi hakkında yazan iktisatçı guruların bu durumu fark edememeleri, dünyadaki ülkelerin çok büyük bir kısmını gereksiz bir toplumsal felaketin içine sürüklemiştir.] Bizim, bir bileşimi oluşturan parçaların özgüllüklerini birleştirerek, ama hem gerçekçiliği feda etmek hem de modern iktisadi tarihin genel problemini (eski ekonominin bir değişim geçirip, on dokuzuncu ve yirminci yüzyılların sürekli, yüksek büyümeye oranına sahip ekonomisine dönüşmesinin nasıl açıklanacağını) değiştirmek pahasına, tek bir model kurmak gibi bir seçeneğimiz var tabii. Nitekim kliometristlerin yapmış oldukları şey budur. Öbür yandan, iktisadi antropologların Karl Polanyi'den ya da Chayanov'un "köylü ekonomisi"nden türettiğleri türden,

(19) Witold Kula, *Théorie économique du système féodal: pour un modèle de l'économie polonaise 16e-18e siècles* (Paris ve Lahey, 1970).

toplumsal ve kurumsal bakımından özgül ekonomik modelleri çoğaltabiliriz. Ne var ki, bu işlemin geçerliliğini ya da gerekliliğini tartışmazsa, tarihçileri de herhalde ekonomik kalkınma şampiyonlarını da ilgilendiren şey bence her zaman ve her yerde rastlanan *bileşimdir*. Kızılderililerde piyasa kavramının değil, ticaret kavramının yerleşmiş olması nedeniyle, Hudson's Bay Company'nin bir asır boyunca kürklerini sabit fiyatlarla Kızılderililerden almış olmasının kapitalizmin gelişmesiyle bir ilgisi olmadığı gibi, kürklerin anlaşılan Londra'daki neo-klasik pazarda satılmış olmasının da kapitalizmin gelişmesiyle bir ilgisi yoktur; ama bu bileşimin sonuçlarının vardır.²⁰ Dolayısıyla bizim buradaki amacımız bakımından, bu tür bileşimleri iki ekonomik sistemin bir karışımı sınıfına sokmamızın da, tek bir sistemin karmaşık bir versiyonu olarak sınıflandırmamızın da hiçbir öneği yoktur.

Tarihçilere göre, bu analizler, tarihsel açıdan oluşturduğu ya da oluşturamadığı özgül koşullardaki ekonomik dönüşümün mekanizmasına ışık tuttuğu ölçüde anlamlıdır. Bu sürecin içinde doğal olarak, kalkınma iktisatçıları dahil olmak üzere iktisatçıların çoğunu fazla ilgilendirmeyen, sanayi devriminden önceki uzun çağ da vardır. Öte yandan, tarihçilerin gözünde bile bu türdeki bir birleşik gelişmenin özellikle anlamlı olduğu dönem, yeryüzünde önceden varolan ekonomilerin hepsinin şu ya da bu şekilde, esas olarak bölgesel bir niteliğe sahip olan [ki bu da, okumakta olduğunuz ilk metnin yazılışından bu yana, Rus Devrimi'nden sonraki on yıllarda kapitalizme global çapta bir ekonomik alternatif çıkardığını ıddia eden sosyalist ekonomilerin çöküşüyle dramatik biçimde ortaya çıkan bir olgudur] kapitalist ekonomi tarafından fethedildiği, nüfuz edildiği, kazanıldığı, değiştirildiği, adapte edildiği ve bir noktaya gelince özümlendiği yüzyılları (tarihçiler bu dönemin noktasının hangi tarihte başladığı konusunda tartışmaya devam etmektedirler) kapsamaktadır.

20) Abraham Rotstein, "Karl Polanyi's Concept of Non-Market Trade", *Journal of Economic History* 30 (1970), s. 123.

Görünürdeki bu homojenleşme, sosyal bilimciler ile ideologların gözünde, tarihin tek aşamalı bir "modernleşme" modeli, ekonomik kalkınmanın ise bir "büyüme" modeli şeklinde basitleştirilmesini cazip hale getirmiştir. Bunun cazibesine karşı koyabilecek çok az tarihçi vardır. Biz, dünyanın herhangi bir yerindeki ekonomi bir yana, tüm dünya ekonomisinin gelişmesinin sadece "büyüme"nin önkoşullarının bir toplamından ibaret olmadığını ve bu yüzden, farklı zamanlarda başlayıp, farklı hızlarda koşulmasına rağmen bitiş noktasına yaklaşıkça herkesin aynı güzergâhı takip ettiği Rostovcu maratonlarındaki atletler gibi dalgalandığını biliyoruz. Dünya ekonomisinin gelişmesi, sadece "ekonomik politikanın doğru anlaşılması"na, yani -iktisatçılar arasında görüş birliğinin olmadığı sıkça görülen- zamansız bir "doğru" iktisadi kuramın doğru biçimde uygulanmasına da bağlı değildir.

Demek ki, iktisadi tarihin bile tek bir boyuta indirgenmesi, kapitalist gelişme sürecinin doğrusal olmayan yönlerini (ya da, bu süreç içindeki niteliksel farklılıklar ile değişen kombinasyonları) gizlemektedir. Gelişmenin kronolojisi, büyümeyede değişik yükseliş oranlarının yer aldığı bir eğriye indirgenemez. Gözlemciler, kapitalist gelişmesinin kronolojisinde, ne kadar izlenimci biçimde olursa olsun, sistemin yeni aşamalarını (bazı açılardan öncellerinden farklı olan özellikleri ve bir *modus operandi** olarak), ayrıca bu süreçteki seküler dönüm noktaları olarak görülen anları (1848'den sonraki, 1873'den sonraki [ve, şimdi açık olduğu gibi, 1970'lerin başlarındaki] yılları) fark edeceklerdir. Bu uğraklar iktisatçıların, politikacıların ve işadamlarının önünde bile anlamlıdır, çünkü ordunun geleneksel zayıflıklarından (bir sonraki savaştan ziyade, son savaşa göre hazırlık yapma eğiliminden) onlar bile kurtulmak istemektedirler.

Kapitalizmin hangi yönde ilerlediğini keşfetmek istiyorsak, kapitalist gelişmeyeyle ilgili olarak, Rostovcu biçimde "aşamaları" sıralamak yerine gerçekten tarihsel bir analiz yapmalıyız.

*) [Lat.] İşleyiş tarzı. (ç.n.)

Hangi yöne gittiğimizi bilmek isteyenler, farklı üslüplarıyla kapitalizmin gelişmesinde tarihsel bir yön bulunduğu gören Marxlara ya da Schumpeterlere başvurmadan hiçbir şey öğrenemezler. İşadamları arasında bile olsa, sistemin geleceğine kafa yormaya ihtiyacı olmayan kim vardır ki?

Tarihçiler böylesi egzersizlere girişirken, kapitalizmin tarihsel dinamiği hakkında iktisatçılar arasında görülen modellere bakarlar ve yalnızca (onların disiplinlerinin kenarında, belki de daha iyisi, sınırlıda kiler dışında) rasyonel seçim kuramına bağlı genellemelerle karşılaşırlar. Ben tarihçilerin, gerekli kuramların şu anda matematiksel modellere indirgenememesinden ya da tam olarak niceliksel sayılarla çevrilememesinden rahatsızım sanmıyorum. Bizim ihtiyaçlarımız ölçülüdür, beklenilerimiz umutlarımızdan daha azdır ve denklemlere kafa yorma zamanı da tüm ilintili değişkenler ve onların muhtemel ilişkileri hakkında yaklaşıklık bile olsa bir fikir sahibi olduğumuz zamanıdır. Şu an için, bu kuramların kendi istediğimiz alanlarda olması, saçma ve içsel tutarlılıktan yoksun olmaması, kanıtlarla kabaca test edilebilmesi ve gerekli olduğu zamanlarda kuramın kapsamını genişletmemizi sağlaması bizim açımızdan yeterlidir. Kendi yetenekleri ve disiplinlerini sosyo-ekonomik dönüşümle ilgili sorumlara uygulayan iktisatçılardan yardım almak bizi mutlu edecktir. Aslında bir miktar yardım da alıyoruz, ama yeterince değil. Belki de iktisat biliminin bugün tarihin muhtemel katkılarından -bu derslerin ilk verildiği günlere göre- daha yakından farkında olması, iktisatçıların kendi görüşlerini tarihsel gelişmeye yine uygulamaya başlayabileceklerine bir işaretdir. İktisatçılar bunu başardıkları zaman, tarihçiler onların bunu, kliometrinin bilerek kendini kısıtlayan deli gömleğinden ziyade, Marx, Schumpeter ve John Hicks'in anlayışları doğrultusunda yapacaklarını umut etmelidirler.

9 PARTİZANLIK

Politik ve ideolojik önyargılar sorununu ele alan bu makale Culture, science et développement: Mélanges en l'honneur de Charles Morazé için kaleme alınmış ve orada yayınlanmıştır (Toulouse, 1979), s. 267-279.

I

Sosyal bilimlerde nesnelliğin içeriği, hatta olanaklılığı hakkında bir hayli tartışma yapılmış olmakla birlikte, bu bilimlerdeki (tarih dahil olmak üzere) "partizanlık" problemine çok az ilgi duyulmaktadır. "Partizanlık" sözcüğü, "şiddet" ya da "ulus" gibi ilk bakışta basit ve homojen görünen bir yüzeyin altında çeşitli anlamlar gizleyen sözcüklerden birisidir. Daha çok da, bir şeyin tanımlanmasından çok onaylanmadığını veya övüldüğünü gösteren bir terim olarak kullanılır. Birtakım şeyler bu açısıyla formel biçimde tanımlandığı zaman da¹ yapılan tanımlar çoğunlukla ya seçici ya da normatif olmaya eğilimlidir.

1) Örneğin, G. Klaus ve M. Buhr, *Philosophisches Wörterbuch* (Leipzig, 1964) içindeki "Parteilichkeit" makalesi.

Aslında, partizanlık teriminin yaygın kullanımlarının, kabul edilemez ölçüde dar olandan yavan biçimde genel olana kadar geniş bir yelpazeyi kapsayan çok çeşitli anımları gizlediğini de söyleyebiliriz.

“Partizanlık” sözcüğü, en geniş anlamıyla, tamamen nesnel ve değer yargılarından arınmış bir bilimin olanaklılığını (ki bu, günümüzde çok az sayıda tarihçi, sosyal bilimci ve felsefecinin top-tan karşı çıkacağı bir önermedir) reddetmenin sadece başka bir yolu olabilir. Bunun karşı ucunda ise, araştırma süreçleri ve bulgularını, araştırmacının ideolojik ya da politik bağlılığının gerektirdiği adımlara ve bu tür bir bağlılığın içерdiği başka şeylelere tabi kıl-maya (araştırmacıların kendilerinin de, benimsedikleri ideolojik ya da politik otoritelere bağlı olması gibi) istekli olma yer almaktadır. Daha yaygın biçimde rastlanan bir durum da, elbette araştırmacının, bilimin, daha doğrusu (partizanlık bir düşmanı Varsayıdığı için) “yanlış” bilim karşısında “doğu” bilimin, erkek şovenizminin damgasını vurduğu tarihin karşısında kadınların tarihinin, burjuva biliminin karşısında proletarya biliminin, vb. ayırt edici özellikleri haline gelmiş olan bu tür gereklilikleri içselleştirmesidir.

Aslında partizanlıkta, birisi araştırma süreçleri ve bulgularının nesnel politik ya da ideolojik boyutunun çeşitli nüanslarını, diğeri ise tarihçinin öznel davranışıyla bu araştırmalardan çıkarıldığı iddia edilebilecek sonuçları ifade eden ve muhtemelen birbiriyle örtüsen iki eğilim vardır. Basit bir dille söylesek, bu eğilimlerden birisi olguların partizanlığı, diğeri insanların partizanlığı hakkındadır.

Olguların partizanlığı denilen birinci eğilimin bir ucunda, tamamen nesnel ve değer yargılarından arınmış bilim gibi bir şey olamayacağı şeklindeki genel ve artık silen tartışılmayan önerme yer alırken, diğer ucunda, prosedürlerinden somut bulgularına kadar bilim hakkındaki her şeyin ve bunların gruplanması sağlayan kuramların, asıl olarak, spesifik birtoplumsal ya da politik grup veya kuruluşla bağlantılı, spesifik bir politik (ya da, daha genel olarak, ideolojik) fonksiyon ya da amacının

bulunduğu önermesi durmaktadır. Dolayısıyla, on altıncı yüzyılın güneş merkezli astronomisinin on yedinci yüzyıldaki asıl anlamı, yeryüzü merkezli görüşlerden "daha doğru" olması değil, mutlak monarşî ("le roi soleil") için bir meşruiyet sağlaması olacaktır. Bu açıklama yukarıdaki konumun bir *reductio ad absurdum*'u gibi görünmekle birlikte, çoğumuzun, diyelim Nasyonal Sosyalizm'in büyük ağırlık verdiği genetiğin ve hayvan davranışlarını inceleyen etolojinin çeşitli yönlerini tartışırkent zaman zaman aşırı görüşler benimsediğimizi unutmamamız gereklidir. Genetik ve etoloji gibi alanlardaki çeşitli hipotezlerin ortaya çıkarabileceği gerçek ihtimaller, o sırалarda Adolf Hitler rejiminin korkunç politik amaçlarına olan faydasından çok daha önemsiz görünüyordu. Bugün bile, insanırkı içindeki muhtemel ırk farklılıklarını araştırmayı kabul etmeyi reddeden ya da çeşitli insan grupları arasındaki eşitsizlikleri yansitan bulguları benzer gerekçelerle yadsıyan pek çok insan vardır.

İkinci eğilimin, yani insanların partizanlığının nüansları da aynı derecede geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Bir ucta, kendi zamanının çocuğu olan bilim adamının, kendi ortamının ve tarihsel ya da toplumsal bakımdan özgül deneyimleriyle çıkarlarının ideolojik ve diğer önvarsayımlarını yansittığı şeklindeki tartışmaya pek gerek olmayan önerme yer alırken; diğer ucta, bilimimizi bir kurumun ya da otoritenin gerçeklerine tabi kılma ya istekli olmanın yanında, bilimin bu bağımlılığını aktif biçimde savunmamız gerektiği görüşü durmaktadır. Bilim adamları hakkında salt psikolojik açıklamalar yaptığımız zamanlar dışında, ikinci eğitim birinci eğilimden türemektedir. İnsanlar bilimlere karşı tavır alırken partizandırlar ve öyle olmalıdır, çünkü bilimlerin kendisi partizandır. Ayrıca, kesin olmamakla birlikte, ikinci eğilimdeki her konumun birinci eğilimdeki bir konuma denk düşmesi de mümkün değildir ve onun doğal bir sonucu olarak düşünülebilir. Bundan dolayı, aşağıda yürüteceğimiz tartışmada, "partizanlığa" tarihçilerin öznel bir tutumu ya da zorunluluğu olarak yoğunlaşmak yerinde olacaktır.

İlkin, "nesnel" partizanlıkla ilgili önemli bir önermeyi ifade etmemiz gerekiyor: Sözcüğü Almanca *Wissenschaft*'ın genel anlamıyla kullanacak olursak, bilimdeki partizanlık, doğrulanmış olgular üzerinde anlaşamamaya değil, bu olguların nasıl seçilip biraraya getirileceği, onlardan hangi sonuçların çıkarılabileceği konusundaki anlaşmazlıklara dayanmaktadır.² Bilimdeki partizanlık, kanıtları doğrulama ya da çürütmeyeyle ilgili genelgeçer prosedürler ile bu konulardaki tartışmaların yine genelgeçer prosedürlerini baştan doğru saymaktadır. Thomas Hobbes'un, insanların, eğer yönetici sınıfın politik çıkarlarıyla çatışırsa geometri teoremlerini gizleyecekleri, hatta onlara karşı çıkacakları yönündeki gözlemi doğru olabilir, ancak bilimlerde bu türde bir partizanlığa yer yoktur.³ Bir insan dünyanın düz olduğunu ya da İncil'deki yaratılış açıklamasının sözcüğün asıl anlamıyla doğru olduğunu iddia etmek isterse, ona astronom, coğrafyacı ya da paleontolog olmaması tavsiye edilir. Buna karşılık, İncil'deki yaratılış açıklamasının Kaliforniya okullarında okutulan ders kitaplarına "muhtemel bir hipotez"⁴ olarak alınmasına karşı çıkan insanlar, bu tutumlarını, kendilerinin partizanca görüşlere sahip olmalarına (ki durum böyle de olabilir) değil, bilim adamları arasındaki, bu açıklamanın olgusal açıdan yanlış olmakla kalmadığı, aynı zamanda onu savunan hiçbir argümana bilimsel bir statü tanınmayacağı şeklindeki genel bir konsensüse dayandırırlar. Çünkü bu açıklama, görülebildiği kadariyla, "muhtemel bir bilimsel hipotez" değildir. Dünyanın düz

2) Felsefi tartışmalara girmezsek, her tarihçi, geçmiş hakkında ya "doğru" ya da "yanlış" olduğu gösterilebilecek olan, "Napoléon 1769'da doğdu" veya "Waterloo Savaşı'nı Fransızlar kazandı" türünden açıklamalarla sık sık karşılaşmıştır.

3) Leviathan, XI: "Zira hiç kuşkum yok ki, bir ürgenin üç ucusu bir karenin iki açısına eşit olmalıdır" düşüncesi herhangi bir insanın egemenlik hakkına ya da egemenlik kurmuş olan insanların çıkarlarına aykırı olsaydı, bu öğreti tartışılmasa bile, söz konusu insanın gücü elverdiğinde tıhn geometri kitaplarını yakmasıyla yok edilirdi."

4) J.A. Moore, "Creationism in California", *Dædalus* (Yaz 1974), s. 173-190.

olduğu tezinin ya da Tanrı'nın dünyayı yedi günde yarattığı inancının reddedilmesine karşı çıkmak, akıl ve bilim olarak bildenimiz şeylere karşı çıkmak demektir. Açıkça ya da üstü kapalı sözlerle bundan yana olan insanlar vardır kuşkusuz. Ve bu insanlar -mungkin değil ama- haklı olduklarını kanıtlarsa, tarihçiler, toplumsal tarihçiler ya da diğer dallardaki bilim adamları olarak hepimiz işsiz kalırız.

Ancak bu, partizanlığın içine sizabildiği ve sizdiği bilimsel anlaşmazlıkların meşruluk alanı sırı bu nedenle önemli ölçüde daraltacak değildir. Olguların neler olduğu konusunda ciddi tartışmalar yapılabilir ve olguların hiçbir zaman kesin biçimde saptanamayacağı durumlarda da (tarih disiplininin büyük kısmında olduğu gibi) tartışmalar belirsiz bir zemine katabilir. Bunların ne anlama geldiği konusunda da tartışma açılabılır. Hipotezler ve kuramlar (onları benimseyen ne kadar genel bir konsensüs olursa olsun), örneğin doğrulanabilir ya da yanlışlanabilir, olgular ya da matematiksel-mantıksal önermeler gibi tartışılmaz bir statüye sahip değildir. Hipotezler ve kuramların olgularla tutarlı oldukları gösterilebilir, ancak olgularla *benzersiz* biçimde tutarlı oldukları söylenemez. Evrim olgusuyla ilgili olarak bilimsel bir tartışma yapılamaz, ancak Darwinci evrim açıklaması, ya da bu açıklamanın özgül bir versiyonu konusunda bugün bile tartışmaya girilebilir. "Olgu"nun kendisi önemsiz olduğu sürece, onunla ilgili olarak yönelikliğimiz soruların ve onu başka olgularla ilişkilendirmek üzere oluşturduğumuz kuramların bağlamından kopulduğunda muhtemel bir partizanlığın ağına yakalanmak mümkündür. Aynı saptama, sadece onlar ile entellektüel evrenimizin diğer kısımları arasında kurduğumuz bağlar nedeniyle kayda değer ya da "ilginç" bir nitelik kazanan matematiksel önermeler için de geçerlidir.

Bununla birlikte ve pozitivizmle suçlanma riskini göze almak pahasına, bazı açıklamaların ve bu açıklamaları oluşturma-nın araçlarının tartışılmaz bir nitelik taşıdığı da vurgulanmalıdır.

Bazı önermeler anlaşılabilir kuşkunun ötesinde "doğru" ya da "yanlış"tır; yalnız burada, anlaşılabilir kuşku ile mantıksız görünen kuşku arasındaki sınırların, partizanlık kriterlerine göre marginal bir bölge içinde ve farklı biçimde çizileceğine dikkat etmek gerekir. Dolayısıyla, en geleneksel bilim adamları dahi, bilinen duygularımızla hissedemediğimiz çeşitli fenomenlerin varlığını -örneğin uzun bir süre önce soylarının tüketendiğine inanılan bazı hayvanların hâlâ varlıklarını sürdürdüklerini- kanıtlamak için, çok daha güçlü ve daha kesin biçimde ele olmuş kanıtlara ihtiyaç duyacaklardır; bunun nedeni de, bu tür bilim adamlarının pek çoğunun böylesi fenomenlerin varlığını kabul etmeye *a priori* olarak yanaşmamalarıdır. Buna karşılık, Piltdown insanı sahtekârlığı* ve diğer örneklerin gösterdiği gibi, akla yatkın bir hipotezin doğrulanmasını kabul etmeye *a priori* hazır olmak, bilim adının kendi onaylama kriterlerini ciddi biçimde esnetebilir. Fakat bu nedenle, onaylama kriterlerinin nesnel olduğu görüşünün ciddi bir temelden yoksun olduğunu da söyleyemeyiz.

Bunu tarihçinin anlayabileceği terimlere aktarayıp. Son iki yüz yıl boyunca dünyanın "ileri" ülkelerindeki nüfusun maddi yaşam koşullarının, ortalama olarak kayda değer bir ölçüde gerilediğinden kuşkulananımızı haklı gösterecek bir sav ortaya atılamaz. Dünyanın "ileri" ülkelerindeki nüfusun yaşam koşullarında ilerlemenin ne zaman başladığı ve bu sürecin oranları, dalgalanmaları ve farklılıklarının boyutları konusunda bir tartışma açılabilir, ama bu olgunun kendisi ciddi biçimde tartışma konusu yapılamaz. Bu olgu, kendi başına ele alındığında herhangi bir etki bırakmayacak kadar nötr olmakla birlikte, belli ideolojik ve politik içерimler taşıdığı da yaygın bir kabul görmektedir: böyle bir ilerlemenin fiilen gerçekleşmediği varsayımlına dayanan tarihsel kuramlar ise bu ölçüde yanlıştır. Marx kapitalizmde proletaryayı yoksullaşturma yönünde bir eğilim olduğuna

* 1912'de Charles Dawson'ın İngiltere'de Lewes yakınlarındaki Piltdown çayırlarının bir oluşüğunda bulunduğu kalıntıların sahte olduğu anlaşılanca kadar, uzun yıllar varlığına inanılan soyu tükenmiş insan türü. (ç.n.)

inanmış olsa bile, benim bir Marksist olarak şu üç şeyden birini ya da birkaçını yapmak zorunda olduğum benim açımdan açıklar. Birincisi, Marx'ın, en azından olgunluk yıllarda, maddi açıdan mutlak bir yoksullaştırma ya da durgunluk kuramını savunduğunu haklı olarak reddedebilirim ve böylece düşüncelerinin bir kısmını, o zamana kadar dikkate alınmamış olan ve ilerlemeyi dengeleyebilecek diğer öğeleri (örneğin, "güvensesizliği", akıl sağlığını ya da doğal çevrenin bozulmasını) eklememi sağlayacak bir şekilde, "mutlak yoksullaştırma" kuramından çıkmış olurum. Bu örnekte iki tür partizanca tartışma (birincisi "yoksullaştırma" kavramının bu şekilde genişletilmesinin doğruluğu hakkındaki, ikincisi de çeşitli göstergelerin, onların değerlendirilmesi ile biraraya getirilmesinin fiilen ölçülebilir hareketliliği hakkındaki tartışmalar) gündeme gelebilir. Son olarak, eski tartışmayı sürdürübilebilir, yalnız iyileşmenin, hâlâ seküler anlamda bir düşüş trendi çizdiğine inanılan bir süreçte geçici ya da uzun dönemli bir dalgalanmayı temsil ettiğini saptamanın yollarını arayabilirim. Bu örnekte, ben, *ya önermeyi* (bin yıl mezheplerinin dünyanın sonunun geldiği konusunda durmadan tarihini değiştirdikleri öngörüler gibi) tümüyle yanlışlanabilirlik yelpazesinden çıkarıyor, *ya da* onu gelecekteki bir zamanda yanlışlanmaya açık hale getiriyor olurum. Maddi yaşam koşullarındaki iyileşmeyi, dünyanın başka bölgelerindeki kötüleşmelerle dengelenebilecek (ya da dengelenmeyecek) bir bölgесel fenomen saydığını zaman da benzer etkenler devreye girmektedir. Benim *yapamayacağım* şey, sadece kanıtları reddetmektir. Ayrıca, bir tarihçi olarak, görüşlerim geçmişe, bugüne ya da geleceğe ait kanıtlara dayandığı sürece, yanlışlanabilirlik kriterlerini kabul etmeyi geçerli bir nedenle reddetmem de mümkün değildir.

Kısacası saptamalar, bilimsel söyleme bağlı olan herkesin gözünde (ideolojik sonuçlarına bakmadan ya da ne kadar motive edilmiş olurlarsa olsunlar), ilkesel olarak partizanlığa kapalı yöntemler ve kriterlerle onaylanmaya açık olmak zorundadır.

Kuşkusuz onaylanmaya açık olmayan saptamalar da önemli ve değerli olabilir, yalnız onlar farklı bir söylem düzlemine aittir. Ayrıca saptamalar, özellikle bir anlamıyla açıkça betimleyici oldukları zamanlar (örneğin, temsili sanatta ya da belirli bir yaratıcı yapıt veya sanatçı "hakkındaki" eleştirilerde), son derece ilginç ve çözümü zor felsefi sorunları gündeme getirirler; ancak onları burada ele almamız mümkün değildir. Burada, kanıtlarla onaylanabilir olmadıkları (kuramsal fizik gibi) sürece, mantıksal-matematiksel türdeki saptamaları da ele alamayız.

II

Şimdi, araştırmacının bireysel psikolojisinde önemli bir yer tuttuğu halde kişisel duygular sorununu -konuyu basitleştirmek açısından- atlayarak, öznel partizanlık problemine döneyim. Dolayısıyla burada, Profesör X'in ününü ona dayandırıldığı ya da dayandırmayı umduğu ve uğruna uzun polemiklere girmekten üşenmediği kendi kuramından vazgeçmeye isteksizliği üzerinde durmayacağım. Profesör X'in her zaman bir kariyerist ve şarlatan olarak gördüğü Profesör Y hakkındaki kişisel duygularını da atlayacağım. Biz Profesör X'le sadece, başkalarının da paylaştığı ideolojik ya da politik görüşlerin ve varsayımların motive ettiği bir kişi olarak ilgilenirken, daha özel olarak da, onun bir eğilime bağlı olmasının kendi çalışmalarını doğrudan etkileyebileceğini kabul eden kararlı bir partizan olarak ele alacağım.

Fakat yola çıkarken, Stalinist dönemde SSCB'de ve başka yerlerde ortaya atılan ve uygulanan (tabii mutlaka sadece Marksistler tarafından da değil), o günlerdeki *Büyük Sovyet Ansiklopedisi*'nin sürekli değişen sayfalarında saçma denecek bir noktaya (*ad absurdum*) indirgenen partizanlığın uç konumunu eleyerek hareket etmeliyiz. Partizanlıktaki bu uç konum, (1) politik açıklamalar ile bilimsel açıklamaların birbirleriyle her

zaman tam bir uyumluluk sergileyeceğini ve buna bağlı olarak, (2) her iki disiplinin her düzeydeki açıklamalarının fiilen birbirinin yerini alabileceğini varsayıyor⁵ ve bu varsayıımı. (3) bu tür söylemler için uzmanlaşmış bir bilimsel söylem alanı ya da uzmanlaşmış insanlar olmadığı gerekçesine dayandırıyordu. Bunun pratikteki anlamı da, (4) politik otoritenin (tanımı gereği, bu otorite bir bilim haznesiydi) bilimsel açıklamalar karşısındaki üstünlüğüydu. Yalnız geçerken, bu konumun, oldukça genel bir nitelikte olan ve bilimsel açıklamalardan daha üstün zorunluluklar (diyelim, ahlâki ya da politik zorunluluklar) bulunduğu görüşü ile örneğin Katolik Kilisesi'ndeki gibi, otorite tarafından dayatılmış olabilecek, seküler bilimin hakikatlerinden üstün hakikatler bulunduğu görüşünden farklı bir yerde durduğuna degeinilebilir.

Kuramsal açıdan, genel bir önerme olarak bilim ile politikanın birliğinin savunulabileceği kuşku yoktur. En azından politikanın bilimsel bir analize (örneğin, "bilimsel sosyalizm'e) dayanması gerekligine inanan kişilerin görüşlerinde bu önermeye kolaylıkla rastlayabilirsiniz. Bilimin toplumun diğer alanlarından ayrılamayacağı da çoğu insanlar tarafından genel bir önerme olarak kabul edilmektedir. Fakat pratikte, belli bir iş ve işlevler bölümü bulunduğu, bilim ile politika arasındaki ilişkilerin uyumlu ilişkiler olamayacağı da açıklıktır. Politikanın zorunlulukları (ne kadar bilimsel analize dayanırsa dayansın), ideal olarak az ya da çok bir farkla onlardan türetilip bilimsel açıklamalarla aynı kefeye konulamaz. Politikanın görelî özerkliği (ki bu, bekleni, eylem, irade ve karar etkenlerini de kapsamaktadır), yalnızca iki alan arasındaki özdeşliği değil, bu iki alan arasında basit bir analogi kurulmasını bile dışlar. Bundan dolayı, o anda politik açıdan ne yapılması gerekirse gereksin, bilimsel söylemde bir karşılığı olması gerektiğini savunan herhangi bir

⁵) Krş. Jdanov'un, teknik ve uzmanlık sorunlarının *Bolyevik* dergiler yerine uzmanlık dergilerinde tartışılması önerisini reddetmesi (A. Jdanov, *Sur la littérature, la philosophie et la musique*, Paris 1950, s. 57-58).

partizanlık biçiminin kuramsal bir meşruiyeti olamaz. Pratikte, her biri bilimin geçerliliğini kendi politik analizi doğrultusunda savunan ve bunun sonucunda bilimsel söylemlere katılan kendi üyelerine belli zorunluluklar dayatan yetkililerin varolmasının, birbirine karşı bilimsel iddialardan hangisinin seçileceğine karar verme problemini gündeme getirdiği de gözlenebilmektedir.⁶ Partizanlık bu probleme, öznel bir inanç boyutu getirmek dışında fazla bir katkı yapamayacaktır.

Kolaylık olması açısından, partizanlığın Jdanovcu versiyonu diye adlandırılabilceğimiz konumun açıması Marksist-olmayan bir örneğe, haritacılık alanına bakılarak gösterilebilir. Haritalar, haritacılar tarafından yeryüzünün olgusal betimlemeleri (çeşitli geleneklere göre) şeklinde tasarılanırken: hükümetler ve belirli politik hareketler tarafından da politik açıklamaları yansitan, en azından politikaya yansımaları olan göstergeler olarak düşünülür. Gerçekten de bu özellik, politik haritaların kuşku götürmez bir boyutudur ve ilkesel olarak, politik bir tartışma yapılrken, diyelim bir sınırı bir yerden değil, başka bir yerden çizmenin politik bir kararı içerdiği yadsınamaz. Aynı doğrultuda, Falkland adalarının Britanya'nın mülkü olduğunu yazmak, ya Arjantin'in bu adalar üzerinde hak talep etmesinin reddedilmesini, ya da, en azından, o anda bu iddianın sadece akademik bir görüş gibi değerlendirildiğini içerecektir. Federal Alman Cumhuriyeti'nin doğusunda kalan kısmını Demokratik Alman Cumhuriyeti olarak görmek de, en azından DAC'nin 1945 sınırları çerçevesinde bir devlet olarak varlığının *de facto* tanınmasını içermekteydi. Yine de, Arjantin'in iddialarına ya da Batılı devletlerin Soğuk Savaş'a özgü tutumlarına ne kadar sempati duysa duysun, bir haritacıdan siili durumları gizlemesi beklenemez. Tarih kitaplarında insanları yok göstermek gibi, haritalarda da varolan ülkeleri yok göstermek saçmadır. Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin

6) Bu durum, özellikle "bilimsel politika" daki ortodoks görüşlerin hiziplere ve aykırı gruplara bölündüğü örneklerde ciddi sorunlar çıkarmaktadır; bunun en dikkat çekici örneği de Troçkist harekettir.

şekli ve karakterinin, onu "Sovyet işgalindeki bir bölge", bir "Orta Almanya" ya da -gerçekliği değil- sadece politikayı ifade eden başka bir terimle adlandırmak yerine bu şekilde tanımlamayı öngören politik kararlar alındığı anda değiştiğini yadsımak da aynı derecede saçmadır. Haritacılar kendilerine yönelik baskılarla hareket etmediğleri sürece, Falkland adalarını Arjantin'in toprakları ya da Demokratik Alman Cumhuriyeti'ni "Orta Almanya" diye tarif ettiklerinde coğrafyacılar olarak değil, politikacılar olarak tavır almış olduklarının farkına varmak durumundadırlar. Haritacılar bu doğrultudaki kararlarını çeşitli gerekçelerle (felsefi, hatta görünüşte bilimsel gerekçelerle) haklı göstermeye çalışabilirler, ama coğrafi gerekçelere dayandıramazlar. İşte bu ayrimı yapamamak, entellektüel iletişimde bir kopukluğun (ki bu zaten yeterince bildiğimiz bir olgudur) doğmasına yol açmakla kalmayacak, aynı zamanda, ülkelerin yerini tarif etme disiplini olarak haritacılığın yerini, programatik bir açıklama biçimini olarak haritacılığın almasına, yani haritacılığın ortadan kalkmasına da neden olacaktır.

Ne şans ki, biz kuramsal fantezilere dalmanın ağır pratik sonuçlar doğurduğu bir alanda çalıştığımız için, programatik haritacılığın -marjinal durumlar ve eğitim ile propaganda gibi özel alanlar dışında- gerçek haritaları bozmasına izin verilmemiştir. Zaten, uçakları kullanan pilotlara Kaliningrad'a indiklerinde kendilerini bir Alman devletinde bulacaklarını söylemek, ya da, 1989'dan önce Tegel yerine Schoenefeld'e indiklerinde idari problemlerinin pek farklı olmayacağı iddia etmek hiç de akıllica görülmeyecektir.

Dolayısıyla, Stalinist partizanlık⁷ diye adlandırılabilcek yaklaşım (kesinlikle Stalinistlerle, hatta Marksistlerle sınırlı bir

7) Bu tutum, iyi bir tarifle, "bilimin doğrudan ideolojiye, ayrıca ideolojinin de bir propaganda aracına, dışsal politik konumların basit yollarla meşru kılınması vasıtmasına indirgenmesi" diye tanımlanmıştır, "dolayısıyla en keskin politika değişiklikleri bile sözde-kuramsal argümanlarla meşru kılınmış ve en ortodoks Marksizmle tutarlı görüşler olarak gösterilmiştir": S. Timparano, "Considerations on Materialism", *New Left Review* 85 (Mayıs-Haziran 1974), s. 6.

bakış açısını yansımamakla birlikte), bilimsel söylemin dışında tutulabilir. Araştırmacılar ve bilim adamları, politik bağılılıklarının, uğraşıkları bilim dallarını inançlarına tabi kılmalarını gerektirdiğine inanıyorlarsa (ki bu, bazı koşullarda son derece haklı görülebilecek bir tutum olur), bunu en azından kendilerine itiraf etmelidirler. Kendini yalanların karmaşık bir anlamda doğru olduğuna inandırmaktansa, *doğruların gizlendiğini*, hatta *yanlışların savunulduğunu* bilmek, bilim açısından ve bilimsel yöntemlere dayalı bir politik analiz açısından çok daha az tehlikelidir. Benzer biçimde, yine araştırmacılar ve bilim adamları politik bağılılıklarının onları araştırmalarını tamamen bırakmalarını gerektirdiğine inanıyorlarsa (ki bu da bazı koşullarda meşru, hatta zorunlu görülebilir), yaptıkları şeyin bu olduğunu da itiraf etmelidirler. Bir parti organının editörü olan tarihçi, makalelerini, kendi tarihçi geçmişini ve ilgilerini yansıtса bile bir tarihçi olarak değil, bir derginin başyazarı olarak kaleme alacaktır. Tabii bu konumu yüzünden başka zamanlarda tarihçiliğini sürdürmekten vazgeçmek zorunda da değildir. Örneğin Jaurès, Fransız Sosyalist Partisi'nin lideriyken (ama parti kongresinde uzlaşma formüllerini geliştirmeye çalıṣırken değil) oldukça iyi (partizan) bir tarih yaptı üretmiştir.

Yine de, araştırmacılık ile politik açıklamalar arasında, belki de, çok eski zamanlardan beri politikacıların iddialarını (örneğin, hanedanın haklarına ya da toprak taleplerine yönelik iddiaları) meşru kılmakta kullandıkları için tarihçileri herkesten daha çok etkileyen bir gri bölge hâlâ vardır. Bu bölge politik avukatlık bölgesidir. Araştırmacılarından, özellikle de bir davayı hem yurtseverlikleri ya da başka politik inançları nedeniyle hem de siiilen geçerli ve haklı bir dava olduğu için savunduklarına inanıyorlarsa (ki genellikle öyledir), davalarının avukatları olarak hareket etmekten geri durmalarını beklemek pek gerçekçi olmayacağındır. Başka bir söyleyişle, kaçınılmaz biçimde, Makedon sorunundaki yorumlarında (hükümetlerin, partilerin ya da dinsel kurumların onları dürtmesine bile ihtiyaç duymadan)

son dipnotlarına kadar döğüşmeye hazır Bulgar, Yugoslav ve Yunan profesörler olarak sahneye çıkacaklardır. Kuşkusuz, tarihçilerin -kişisel olarak kayıtsız kalmakla birlikte-, komşu bir ülkeyle tartışmalı bir sınır anlaşmazlığında hükümetlerinin iddialarını destekleyecek bir tezi savunmak ya da Sıldavya'nın Ruritanya'yla diplomatik ilişkilerini geliştirmeye ağırlık verdiği bir zamanda Sıldavya ve Ruritanya halkları arasındaki geleneksel dostluk üzerine bir makale kaleme almak gibi partizanca bir görevi kabul edebilecekleri çok sayıda örnek de vardır. Bunulla beraber, akademisyenler az ya da çok inanarak davalarının avukatları rolünü oynamaya kuşku götürmez biçimde devam etseler bile ve avukatlık unsuru her tartışmanın ayrılmaz bir parçası olmasına rağmen, avukatlık ile bilimsel tartışma (ne kadar partizanca olursa olsun) arasındaki farklılık açık bir şekilde akılda tutulmalıdır.

Sorunu en basit terimleriyle ifade edecek olursak, dava avukatının fonksiyonu müvekkilinin suçlu mu suçsuz mu olduğuna karar vermek değil, onun mahkûm edilmesini ya da aklamasını sağlamaktır; bir reklam ajansının fonksiyonu da müşterisinin ürününün satın alınmaya değer olup olmadığına karar vermek değil, o ürünü satmaktadır. Kısacası avukatlık (bir çizgiye ne kadar bağlı olursa olsun), bilimden farklı olarak, savunulan tezin baştan kanıtlanmış sayılmasını gerektirmektedir. Bir tezi savunmanın çok girift bir sorun olmasının bu temel kararla hiçbir ilgisi yoktur. Hem tezi hem de onu savunma biçimini tamamen onayladığımız durumlarda bile şu ayrıntı ortadan kalkmayaacaktır: Huxley, Darwin değil, "Darwin'in köpeği"ydi. Kuruşsal olarak bir bilimsel tartışmaya katılan her insan (pratikteki bütün gönülsüzlüğüne rağmen), karşı argümanın ya da aleyhindeki kanıtların gücüyle herkesin önünde ikna edilebileceği ihtimalini dikkate almak zorundadır. Kuşkusuz böyle bir ihtimalin var olduğunu bilinmesi, bilimsel tartışmaya katılan insanları bir avukat olarak özellikle değerli hale getirir ve bilimsel savunuculuktan partizanca avukatlığa geçiş de cazip

kılar. Liberal ve özellikle parlamentler toplumlarda, hem "bağimsız bilim adamı" idealizasyonuna hem de hakikatin, gladyatör avukatların çarşışmasından çıkabileceği inancına dayalı olan bu eğilim, her şeyden daha fazla gayrı meşru bir partizanlık ortaya çıkarmaya yatkındır. Anglo-Sakson ülkelerinde yok-sulluk ve eğitim konusunda gözlenen yakın zamanlardaki tartışmaların tarihi bunun canlı tanığıdır.

III

Partizanlığın bilimsel açıdan meşruluğunu belirleyen sınırları saptadıktan sonra, gerek bilimsel disiplin ya da araştırma disiplini açısından, gerekse araştırmacının bağlılık duyduğu dava açısından, kendimin meşru partizanlıktan yana olduğumu belirtmeliyim.

İnanılan bir davaya bağlı partizanlığın bilimsel disiplinden kaynaklanan partizanlığa göre biraz daha fazla zorluklarla dolu olduğuna kuşku yoktur, çünkü savunulan davanın, araştırmacıının bir araştırmacı olarak (bir davaya bağlı araştırmacı olsa bile) yapacağı çalışmalardan yarar sağlayacağı varsayılmaktadır. Ancak işlerin her zaman böyle gitmeyeceği de açıktır. Hıristiyanlığa inanmak gibi, bilimsel ya da araştırmalara bağlı bir desteği gerektirmeyen, ama inancı ve dogmayı, tanımı gereği her ikisinin de zitti olan terimlerle yeniden formüle etme girişimleriyle süren zayıflatılabilecek davalar vardır. (Kuşkusuz bu tür girişimlerin çoğu, sınırları zorlayan laik güçlerden gelen saldırılara karşı birer savunma hareketi olmuştur.) Bu saptamanın anlamı, Hıristiyan inancının, belli türlerdeki araştırmacılık (diyelim, filolojik ya da arkeolojik araştırmacılık) için taşıdığı değeri yadsıtmak değildir. Yalnız bu araştırmaların toplumsal bir güç olarak Hıristiyanlığı güçlendirip güçlendirmeden de kuşku duyulabilir. Burada en fazla iddia edilebilecek şey, Hıristiyanlığım, kutsal

metinlerin doğru çevirilerinin yapılmasını (doğru çeviri onların gözünde bilimsel önemden daha değerlidir) sağlayarak ezoterik hizmetler sunduğu, ya da söz konusu davayı, toplumların çoğunda araştırma yapmanın ve öğretimin ilişkili olunan gruba sağlamaya devam ettiği propagandist argümanlar veya prestijle donatlığıdır. Fakat bu tür konularda bir yargıya varmak bir ölçüde öznel bir tutumu içermektedir. Bu süreçte, ölümlerinden sonra gerçek inanca bir şekilde biraz daha yaklaştırılmış olan ataları hakkında çok miktarda soykütüksel bilgi sağlamak Mormonların gözünde elbette çok büyük öneme sahiptir. Böyle bir girişimin Mormon olmayanlar tarafından ilginç ve değerli bulunması ise, sadece tarihsel demografinin de yararlanabileceği en kapsamlı kaynaklar koleksiyonundan birinin daha ortaya çıkarılmış olmasından dolayıdır.

Öte yandan, bu amaç doğrultusunda sözde-bilimi ve sözde-araştırmacılığı geliştirmeyi ayartıcı bulsalar bile, bilimden ve araştırmalardan açıkça yarar sağlayan politik ve ideolojik davalar da vardır. Milliyetçi hareketlerin, kendileri (onlarla ilişkili olan araştırmacılardan ayrı bir şekilde) fanteziyi ve hilekârlığı, inanarak ama kuşkululuğu da elden bırakmayan araştırmalar kadar yararlı -belki onlardan da yararlı- bulsalar dahi, halkın geçmişini keşfetmeye hasredilmiş araştırmalarla güçlendirildiği reddedilebilir mi?⁸ Bundan başka, kendilerini özellikle rasyonalist ve bilimsel analizin ürünleri sayan, dolayısıyla onlarla ilişkili bilimsel ırdeleme çalışmalarını (yukarıda deñinmiş olan, bilimsel araştırma ile politik çare arasındaki sürtüşmeler dışında) ilerlemelerinin aslı bir parçası olarak gören hareketler de vardır (bunlardan en

⁸⁾ Kabul edileceği üzere, modern tarihsel araştırmalardan önce yapılan, Çeklerin uydurma Königinhof elyazmaları, İrlandalı şair Ossian, ya da Galliler arasında sözde-Druidizmin içadı gibi bu türdeki sözde-araştırma örneklerinin en dikkat çekici olanları, yurtsever kurguların inandırıcılığının ortadan kaldırmasına neden olmuştur. Ama burada, örneğin Çek milliyetçilerinin, genelde, bu elyazmalarının sahte olduğunu kanıtlayan T.G. Masaryk'e kesinlikle teşekkür etmedikleri de hatırlatılmalıdır.

çok bilineni Marksizmdir). Birtakım amaçlar doğrultusunda her devlet bilime ihtiyaç duyar. Hükümetlerin, kendi ekonomilerini yönetmeleri gerektiği sürece gerçek iktisada (ilâhiyattan ya da propagandadan ayrı olarak) ihtiyaçları vardır. Zaten hükümetlerin yakındıkları nokta, iktisatçıların kendilerine yeterince bağlı olmamaları değil, bilimin şu anki haliyle umutsuzca bir çözüm bulunuşmasını bekledikleri problemleri halledememeleridir. Dolayısıyla, bir davaya bağlı olan araştırmacıların önünde, araştırmacı kimliklerinden vazgeçmeden davalarını daha ileri götürebilmelerini sağlayan geniş bir manevra alanı bulunmaktadır.

Öyleyse, bilimle uğraşan bir kişinin bu süreçte ne kadar özgül bir bağılılığının olması gereklidir? Problemlerini çözdüğü süreçte, bir rejimin iktisatçılarının muhafazakâr ya da devrimci olmasının anlamsız değil midir? SSCB, işlerini bilen anti-Stalinist biyologlardan, ne yaptıklarını bilmeyen Lysenkoculara göre daha fazla yarar sağlamamış mıdır? (Çinli bir komünist liderin sözünü aktaracak olursak: "Fareleri yakaladıkları sürece kedilerin siyah ya da beyaz olması ne fark eder?") Ya da, soruyu tersine çevirirsek, inançlı bir Marksist, iyi bir uzman olduğu ölçüde, bulgularının, mücadele etmek istediği hasımlarına bile yarar sağlamasını beklememeli midir?

Son sorunun yanıtı açıktır: Bir ölçüde, evet. Bununla birlikte, bilim adamanın kişisel partizanlığı, sîrf onun savunduğu davanın başka araştırmacılardan yararlanma şansı olmadığı, ayrıca bilimin -özellikle sosyal bilimin- partizanlığın diğer türlerini yansıtan büyük kısmından da yararlanamayabileceği için bile olsa oldukça anlamlıdır. 1914'ten önceki Alman Sosyal Demokrat Partisi, imparatorluk Almanyasının akademilerinden yardım almayı, sempatiyle karşılanması, hatta tarafsız bir yaklaşımı bile bekleyemezdi. Dolayısıyla yalnızca "kendi" entellektüellerine güvenmek zorundaydı. Daha önemli bir nokta, partizan entellektüellerin, entellektüel topluluğun diğer üyelerinin (ideolojik ya da başka nedenlerden dolayı) ele alamadığı problemleri ya da konuları araştırmaya hazır biricik araştırmacılar olabilmeleridir.

Yirminci yüzyılın son bölgelerine kadarki Britanya işçi hareketinin tarihi, İkinci Dünya Savaşı'ndan bir hayli sonraki zamanlara kadar "ortodoks" tarihçiler bu alana ciddi biçimde hemen hemen hiç ilgi duymadıkları için, çok büyük çoğunlukla -Sidney ve Beatrice Webb'den itibaren- işçi hareketine sempati duyanların elliye yazılmıştır.

Partizan araştırmacılar ile bilim adamlarının yeni alanlara dalmadaki istekliliği bizi tartışmamızın ikinci kısmına, yani partizanlığın, partizan araştırmacının kendi bilimsel ya da araştırma disiplini açısından taşıdığı pozitif değere getirmektedir. Partizanlığın bu değerli yanı, herhalde esas olarak her zaman için oldukça güçlü ideolojik çağrımlarla yükü olmuş (biyoloji gibi) dallarda belirgin biçimde gözlenmekle birlikte, doğa bilimlerinin başka dallarında bile reddedilemez bir gerektir. Biz bu değeri partizanlıkla sınır göremeyiz. Sözgelimi modern genetik, kalıtsal faktörler ile çevresel faktörleri savunanlar arasındaki aralıksız savaşta, kuşku götürmez derecede ve büyük oranda (Francis Galton ile Karl Pearson'dan itibaren) elitist, anti-demokratik bir ideolojinin ürünüydü.⁹ Tabii bu yüzden genetiğin esasen gerici bir bilim haline geldiğini, daha doğrusu, daha sonraki en seçkin uygulayıcılarının bir kısmını (J.B.S. Haldane gibi) komünistlerin oluşturduğu bu bilimin sürekli bir ideolojik bağlılık içerdığını söyleyemeyiz. Gerçekten de, geçmişi Birinci Dünya Savaşı'na kadar dayandırılabilecek olan kalıtım-çevre savaşının şu anki aşamasında, genetikçiler genellikle "sol"dan çıkarken, "sağ"ın başlica destekçileri psikologlar arasından geliyordu.¹⁰ Sonuç olarak, bu örnekte, hiçbir şekilde sorgulanmayan doğa bilimlerinin, ilerlemesini büyük ölçüde kendi uygulayıcılarının politik partizanlığına borçlu olan bir alıyla karşı karşıya bulunuyoruz.

9) Krş. N. Pastore, *The Nature-Nurture Controversy* (New York, 1949). Karl Pearson daha önce Marksizme biraz ilgi duymuş, bu şekilde politik ideolojilerle ilgilendigini ortaya koymuştur.

10) N.J. Block ve Gerald Dworkin, (der.) *The IQ Controversy* (New York, 1976) ve bu çalışmaya ilgili bir değerlendirme için de bkz. P.B. Medawar, *New York Review of Books*.

Doğa bilimlerindeki durum nasıl olursa olsun (zaten ben de bu alanda tartışmaya girecek kadar yeterli değilim), sosyal bilimlerde bu tartışmaya yeterli bir yanıt verilemez. Çığır açan büyük iktisatçılardan herhangi birisinin politik açıdan derin bağlılıklarını olmadığını iddia etmek pek mümkün değildir; yine aynı nedenden dolayı, insandaki hastalıkları iyileştirmeye yüreğiyile bağlı olmayan büyük bir tıpçı göstermek de zordur. Sosyal bilimler, özünde, Marx'ın deyişini kullanacak olursak, dünyayı sadece yorumlamakla (ya da, buna karşıt bir yorumla, niçin değişmeye ihtiyaç duymadığını açıklamakla) kalmayıp, aynı zamanda onu değiştirmek üzere tasarlanmış "uygulamalı bilimler"dir. Dahası bugün bile, en azından Anglo-Sakson dünyasında, tipik bir iktisadi kuramçı kendisine, kendi "taraf"ının yararına çalışan (anti-faşist bilim adamlarının kendi hükümetlerini nükleer silahların yapılabileceğine ikna ettikleri son savaşta sergiledikleri gibi) bir "bilim" üreticisinden ziyade, kendi iddiasıyla bir haçlı savaşçısı (bir Keynes ya da bir Friedman), en azından kamusal politik tartışmalara aktif ve yüksek sesle katılan bir aktör gözüyle bakmaktadır. Keynes kendi politikasını *General Theory* (Genel Kuram) adlı kitabından çıkarmamıştı: Keynes *Genel Kuram'ı*, kendi politikalarına hem daha sağlam bir temel sunmak hem de daha güçlü bir propaganda aracı sağlamak amacıyla yazmıştı. Fakat büyük sosyologlar arasında politikayla doğrudan bağ kurmaya daha az belirgin olarak rastlanır, çünkü bu alanın yapısında, sosyologların ortaya attıkları genel reçetelerin özel hükümet politikalarının diliyle formüle edilmesi -herhalde propagandist ve eğitsel amaçlar dışında- daha zordur. Yine de sosyolojinin belli başlı kurucularının derin politik bağlılıklarını olduğunu kanıtlamaya gerek yoktur. Gerçekten, akademik bir alan olarak tüm bir disiplinin, kendi uygulayıcılarının çeşitli eğilimdeki partizanlıklarının neredeyse ezici bir ağırlığı altında kaldığı zamanlar olmuştur. Dolayısıyla, diğer sosyal bilimler, örneğin tarih disiplini için de buna benzer bir sav ortaya atmak fazla çaba gerektirmeyecektir.

Genel olarak sosyal bilimlerin gelişmesinin partizanlıktan ayrılamayacağı -hatta bazlarının böyle bir partizanlık olmadan fiilen ortaya bile çıkamayacağı- ciddi biçimde reddedilemeyecek bir olgudur. Bunun tersi doğrultudaki bir inanç, yani araştırmacıların basit birer katıksız akademik hakikat arayıcısı olmaları; herhalde kısmen sayılarının artmasını ve böylece bir meslek olarak özel bilim ve araştırma enstitüleri şeklinde bölünmelerinin bir yansımıası olarak, kısmen (akademik) entellektüellerin özgül ve yeni toplumsal konumlarına bir karşılık olarak, kısmen de mistifikasyon şeklinde temel bulabilmıştır. Profesyonel iktisatçıların bulunmadığı bir devirde, Quesnay'in (doktor), Galani'nın (kamu görevlisi), Adam Smith'in (üniversite hocası), Ricardo'nun (maliyeci) ya da Malthus'un (papaz) niyetlerinin esasen politik olmadığını tartışmanın hiçbir anlamı olmazdı. Toplumsal bir katman olarak profesyonel aylıklı entellektüellerin sayısının çoğalması sonucunda, entellektüellerin çoğu ile fiilen ekonomik ve politik kararları alan kişiler arasındaki uçurumun genişlemesi, entellektüellerin kendilerini bağımsız bir "uzmanlar" sınıfı olarak görme eğilimlerini güçlendirecek boyutlarla ulaşmıştır.

Dahası, sosyal bilimlerde egemen olan öğretmenler, politik temeli olan ve yönlendirilmiş görüşler olarak değil, hem tarafsızlığı hem de otoriteyi garanti eden belli kurumlarda çalışan bir grup insanın, hakikatin peşine düşmekten başka bir amaç gütmeden keşfettikleri ebedi hakikatler olarak sunulsayıdı. statükonun gücü büyük oranda artardı. Çok bilinen bir partizan grub olan Alman İmparatorluğu'ndaki profesörler, kendi taraflarını politikaya müdafahale etmekten çok, "meydan okunamaz" şeyle ri ilan eden *ex cathedra** deklarasyonlarıyla güçlendirmeye çalıyorlardı. Mesleki bir kategorinin üyesi, bir toplumsal katmanın mensubu ve laik bir teolog olarak entellektüel adamların (entellektüeller genellikle erkektir, kadın entellektüellerin çıkması daha ender bir durumdur), savaşın üstünde duruklarını

* [Lat.] kursüden. (ç.n.)

iddia etmelerini teşvik edecek bir nedenleri vardı. Yalnız tartışmamızın şu anki amaçları bakımından bu sorunu daha fazla deşmemiz ne gerekli ne de mümkündür.

Geçmişte bilimlerin, özellikle de sosyal bilimlerin partizanlıktan ayrılamaz bir durumda olması, partizanlığın onlara bir üstünlük sağladığını değil, sadece kaçınılmaz olduğunu kanıtlar. Partizanlığın faydası, bilimi ilerletmesi koşuluyla savunulabilir. Nitekim partizanlık, bilimsel tartışmanın terimlerini değiştirmeyi (dışarıdan yeni konular, yeni sorular ve yeni yanıt modelleri -Kuhn'un kullanışlı terimini benimsersek, "paradigmalar"-i- enjekte etmenin bir mekanizmasını) teşvik ettiği ölçüde yararlı olabilir ve olmuştur. Bilimsel tartışmanın, özel araştırma alanının dışından gelen kıskırtmalar ve meydan okumalarla daha verimli hale getirilmesi, bilimde ilerleme kaydedilmesine muazzam katkılar sağlamıştır. Zaten, her ne kadar dış uyarıcıların normalde diğer bilimlerden geldiği düşünülse de, bu gerçek şimdilerde yaygın bir kabul görmekte ve kısmen bu nedenle "disiplinler arası" ilişkiler ve girişimlerin her türlü cesaretlendirilmektedir.¹¹ Öte yandan sosyal bilimlerde ve insan toplumuna yansımaları olduğuna inanılan (herhalde salt teknolojik nitelik taşıyanlar dışındaki) bütün bilimlerde, "dişarısı", büyük oranda, daha doğrusu öz itibariyle, bir insan ve bir yurttaş olarak, kendi çağının çocuğu olarak bilim adamanın deneyimleri, fikirleri ve faaliyetlerinden oluşmaktadır. Partizan bilim adamları da, deneyimlerini akademik çalışmalarının "dışında" kullanma ihtimali en fazla olan bilim adamlarıdır.

11) Bazen, kariyer ve ün sağlamaya yarayıp parasal kaynak getirebilecek yeni bir profesyonel "alan" yaratmanın elverişli bir yolundan öte bir anlam taşımakla birlikte, burada, bu tür "disiplinler arası" faaliyetlerin öneminin yadsınıldığı söylenemez. Disiplinler arası gübrelemenin hangi yollarla etkili olacağı henüz tamamen açıklığa kavuşmuş değildir. Yine de bu çabaların, sosyal bilimlerde akademik olmayan ideolojik ya da politik bağlılıklardan kolayca ayrılmayacağı söylenebilir; bu durumu, hızla gelişmekte olan "sosyo-biyoloji" alanıyla karşılaşabilirsiniz.

On dokuzuncu yüzyılda, hatta günümüzde geleneksel dine karşı hissedilen güçlü düşmanlığın tamamen "saf" doğa bilimlerinde bile verimli tartışmalar doğuracağının düşünsek de, bunun kendiliğinden bir politik bağlılık, hatta ideolojik bağlılıkla yükü olması gerekmek. Geleneksel dine karşı düşmanlık, evrendoğum ve moleküller biyoloji gibi "politik olmayan" dallarda, bu alanlarda devrim yapmış kişilerin (örneğin, Hoyle ile Francis Crick'in) militanlık derecesinde bilinemezci motivasyonları sayesinde ayrı bir rol oynamıştır.¹² Charles Darwin de, tartışmalı bir konu olan din sorununda açıkça taraf tutmaya ya-naşmamasına rağmen, bu konu üzerine bazı görüşlere sahipti. Ancak, güçlü ideolojik ve politik bağlılığın bile bazen doğa bilimlerindeki kuramsal gelişmeleri doğrudan etkilediğine tanık oluruz. Bunun "sol"daki bir örneği, Darwin'le birlikte doğal seçmeyi keşfeden kişi olan A.R. Wallace'dır. Wallace ömrü boyunca politik bir radikal olmuş, heterodoks Owencî "Bilim Odaları" ile Chartist "Teknik Enstitüler"de yetişmiş ve doğal olarak, Jakoben ruhlu insanlara çok cazip gelen "doğa tarihi"ne yönelsmiş bir bilim adamıdır. "Sağ"daki bir örnek ise Werner Heisenberg'dir.

Sosyal bilimler ile tarih disiplininde politik bir dörtüyle hârekete geçilmesinin çeşitli örnekleri verilebilir, ama ben burada bir tanesini yeterli görüyorum. Kölelik problemi son zamanlarda tarihsel analiz ve tartışmalarda önemli bir alan haline gelmiştir. Kölelik güçlü duygular uyandıran bir konu olduğu için tarihsel partizanlığın bu alana da girmesi şaşırtıcı değildir, yine de partizanlığın, bu alana duyulan ilginin canlanmasında ne kadar

(12) Crick için bkz. R. Olby, "Francis Crick, D.N.A., and the Central Dogma", *Daedalus* (Sonbahar 1970), s. 940, 943. Hoyle'un, ağırlıkla anti-dinsel dörtülerden kaynaklanan "sürekli yaratılış" kuramının şu anda kabul görmemesi, onun evrenin doğumuya ilgili modern tartışmalara yaptığı müdahalenin önemini azaltmaz. Şu anda okumakta olduğunuz makalenin amacı bilimsel partizanlığın her zaman doğru yanıtlar getirdiğini iddia etmek değildir. Benim savım, partizanlığın bilimsel tartışmaları geliştirme ihtimalinin olduğu yönündedir.

büyük bir rol oynadığını izlemek etkileyici olacaktır. *Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*'nde (1968) "kölelik" madde-sinin bibliyografyasında 1940'dan itibaren yer alan otuz üç kitap arasında sadece on iki tanesi Marksist kökenli (ancak bu insanların birçoğu artık bu ideolojiden uzaktır) yazarların çalışmalarıdır. ABD'de 1974'ten beri kölelik üzerine yürütülen hararelli tartışmalarda adı en çok geçen kişilerden en azından ikisi (Fogel ile Genovese), 1950'li yıllarda küçük bir örgüt olan ABD Komünist Partisi'nin üyeleri idi. Kölelik konusundaki bu çağdaş tartışmanın, daha önceki on yıllarda gözlenen Marksistler arası tartışmalardan kaynaklanmış bir gelişme olduğunu iddia etmek de akla gelebilir.

Tabii bu demek değildir ki, her türlü politik bağlılığın, bilim ve araştırmacılık üzerinde yenilikçi etkiler yapma ihtimali söz konusudur. Partizan araştırmaların pek çoğu da ömensiz, skolastik ya da (eğer ortodoks bir öğretiye bağlıysa) o öğretinin önceden belirlenmiş hakikatlerini kanıtlamaya girişen örneklerdir. Yine bunların önemli bir bölümü, teolojiyi hatırlatan bir tipteki sözde-problemleri gündeme getirmekte ve daha sonra onları, herhalde doktriner gerekçelerle gerçek problemleri ele almayı bile reddederek çözmeye kalkışmaktadır. Bu tür pratikler kendi partizanlıklarının bilincinde olan bilim adamlarıyla sınırlı kalmasa dahi bunu yadsımanın bir yararı yoktur. Yine, ideolojik ya da politik bağlılığın (hangi türden olursa olsun) bilim adamlarını ciddi ölçüde meşru görülmeyen şeyler üzerinde çalışmaya kısıktığı bir noktadan da söz edebiliriz. Profesör Cyril Burt'in durumu bu tehlikeyi kanıtlayan bir örnektir. Bu seçkin psikolog, insan zekâsının oluşumunda çevresel faktörlerin önemsizliğine o kadar inanmıştı ki, onları daha ikna edici duruma getirecek deneysel sonuçlarını kendisi uydurmuştu.¹³ Buna

13) Burt'in incelemeleriyle ilgili (ve Profesör J. Tizard onun sahtekârlık yaptığı hemen hemen kesin biçimde ortaya koymadan önce ifade edilmiş) daha önceki kuşkular için bkz. L.J. Kamin, "Hereditiy, Intelligence, Politics and Psychology", der: Block ve Dworkin, *The IQ Controversy*, s. 242-250. Onu doğru yola sokmaya yönelik daha sonraki çabalar burada ele alınamaz.

rağmen, partizan araştırmacılığın açık tehlikeleri ile dezavantajlarını vurgulamaya pek gerek yokken, daha az açık olan avantajları özellikle vurgulanmalıdır.

Bugün partizanlığın avantajları özellikle vurgulanmalıdır, çünkü akademik uğraşların boyutları ile benzeri görülmedik ölçüde genişlemesi ve her disiplinin uzmanlaşıp alt disiplinlerinin çoğalması, akademik düşünceleri de giderek kendi içine kapanmaya eğilimli bir duruma sokmuştur. Bunun nedenleri hem sosyolojiktir hem de bilimlerin kendi gelişmelerinde içerildir. Bu nedenlerin ikisinin biraraya gelmesi ise, akademisyenlerin olduğunu, uzmanlar olarak kabul edildikleri küçük bir alana itmekte ve bu sınırların dışına çıkışma ancak çok gözüpek ya da çok iyi donanımlı olan kişiler bir şeyle yapma riskine girmektedir. Zira, zaman geçtikçe, "alan"larının dışında kendilerine güvenecek kadar bilgi sahibi olamayacak -ya da yapılan çalışmaları bile yakından izleyemeyecek- duruma gelirken; başka toprakları işgal eden ve kendilerini rakiplerinin saldırılmasına karşı ezoterik bilgi ve uzman teknikler barikatlarıyla savunan uzman gruplarının olması, gørece yabancı olanların tecavüzlerini giderek tehlikeli boyutlara ullaştırmaktadır. Yine, uzmanlık dergileri, broşürler ve konferansların sayısı günden güne artmakta ve her alanın tartışmaları, o alanın içinde yer almayan kişilerin, uzmanlık bilgilerinin zararına olarak ve çok zor zaman ayıabilecekleri uzun bir hazırlık ve okuma devresi geçirmeden kesinlikle anlayamayacakları bir içeriğe kavuşturmaktadır. Giderek yalnızca tez yazarlarının bilmeye başladığı "literatür"ün kapsamlı ve ayrıntılı bibliyografyası, bu kalelerin baş koruyucusudur. 1975'te üç yüz seksen kadar kitap başlığı olması, "toplumsal hareketler, ayaklanmalar ve protestolar" hakkında söyleyecek sözleri olduğunu düşünen yurtaşları, sosyolojinin şimdilerde kendini özel bir "alan" olarak kabul ettirmeye çalışan bir alt disiplin olan "Kollektif Davranış" alanına sızmalara karşı uyarmaktadır.¹⁴⁾

14) Krş, G.T. Marx ve J.L. Wood, "Strands of Theory and Research in Collective Behaviour", *Annual Review of Sociology* 1 (1975), s. 363-428.

Gelgelelim, mesleki ve teknik açıdan dışarıdan sızmaya çalısan vasıfsız mütecavizlere kapılar kapatılırsa, içeridekiler de konunun daha geniş yansımaları olduğu duygusunu kaybetmeye başlayacaklardır. Massachusetts Institute of Technology'den Lester Thurow'un işaret ettiği gibi, bunun iyi bir örneği, iktisat-taki matematiksel modellerden gelişen özel ekonometri alanıdır. Söz konusu matematiksel modellerin tasarlanmasıındaki ilk amaç, açıkça ifade edilmiş bir kuramın istatistikî açıdan doğrulanıp doğrulanamayacağını test etmekti, ancak (büyük ölçüde de bu modellere ender rastlanabilmesi nedeniyle) kuram ile veriler arasındaki ilişkide tuhaftır bir yer değiştirmeye görüldü:

Ekonometri, kuramları test eden bir araç olmaktan çıkip, kuramları sergilemeye yarayan bir araç durumuna gelmiştir. Ekonometri betimleyici bir dil olmuştu... Yararlı iktisadi kuramlar verilerden daha güçlündü -en azından iktisatçıların zihinlerinde- ve bu nedenle verilere üstün gelmeliydi. İlgili verilerden kuram çıkarmanın bir teknigi olarak başlayan süreç, sonunda bunun tam tersini yapar hale gelmişti.

Thurow devamında, ekonometrik denklemlerin, klasik iktisadi kuramda ortaya atıldığı türden, yatırım ile faiz oranlarının hareketi arasında bir ilişki kurmadığını ve böyle bir ilişki kurmanın bir yolu olmadığını ileri sürmektedir. Ekonometrik denklemler daha sonra, kendi denklemlerini faiz oranlarının matematiksel açıdan doğru bir şekilde tasarlamadan entelektüel açıdan geçerli alternatifine dönüştürüyor. "Denklemler kuramı test etmiyor, kuramın doğru olması halinde dünyanın neye benzeyeceğini gösteriyor." Kısacası ve iktisadi kuramın gelişmesini gerektirme eğilimi pahasına, ekonometri de gerçek dünyanın etkisine karşı giderek yalnızlaşacaktır. Kuramı yeniden düşünmeye yönelik teşvikler -onu derinleşerek geliştirmekten ayrı olarak- azalmıştır.¹⁵ Fakat ekonometrinin yalnız kalması daha az fark

15) L. Thurow, "Economics 1977", *Daedalus* (Sonbahar 1977), s. 83-85.

edilir, hatta daha çok tolerans gösterilir bir duruma gelmişti, çünkü kendi meslektaşlarının giderek daha ezoterik olan entelletküel faaliyetlerini anlayan -daha doğrusu, uygulayan- uzmanların sayısı korkunç derecede çoğalmış, konuya ilgili literatürü incelemeye zorunlu olarak harcanan zaman ise bilhassa 1960'dan beri muazzam derecede artmıştır. Büyük bir otelin müşterileri gibi, bir alandaki uzmanlar da ihtiyaçlarının çوغunu binadan ayrılmadan veya dış dünyayla otel üzerinden temas kurarak sağlayabilmektedirler. Bugün Boston şehri ile civarındaki akademik kurumlarda çalışan iktisatçıların sayısı, herhalde Britanya'da *Uluslararası Zenginliği*'nın yayınlanması ile Keynes'in *Genel Kuram*'ının çıkışı arasındaki dönemdeki profesyonel iktisatçıların toplam sayısından daha fazladır ve bugünkü iktisatçıların hepsi de birbirlerinin eserlerini okuyup eleştirmekle meşguldür. Örnek olarak, oldukça mütevazı ve çok hızlı büyümeyen bir alan olan iktisadi ve toplumsal tarihe bakalım: Britanya İktisadi Tarih Derneği'nin üye sayısı 1960 ile 1975 yılları arasında kabaca üç katına yükselmiştir. Bu alanda derneğin 1925'teki kuruluşundan itibaren yayınlanan tüm çalışmaların yüzde 25'inden fazlası 1969-1974 yılları arasında çıkmış ve bu literatürün hepsinin yüzde 65'i de 1960 ile 1974 yılları arasında yayınlanmıştu.¹⁶ 1968'de matematikle ilgili literatürün 430.000 makale standardında, aynı yılda fizikteki bulguları somutlaştıran makalelerin ise 522.000 civarında olduğunu¹⁷ düşünürsek, iktisadi ve toplumsal tarihteki 20.000 başlık çok az kalmaktadır. Yine de bu alanda çalışan herkes, bu literatürün ne kadar büyük bir kısmının problemlerle değil de daha önceki kitaplar ve makaleler

16) T.C. Barker, "The Beginnings of the Economic History Society", *Economic History Review* 30/1 (1977), s. 2; N.B. Harte, "Trends in Publications on the Economic and Social History of Great Britain and Ireland 1925-1974", *Daedalus* (Sonbahar 1977), s. 24.

17) K.O. May, "Growth and Quality of the Mathematical Literature", *Isix* 59 (1969), s. 363; Anthony, East, Slater, "The Growth of the Literature of Physics", *Reports on Progress in Physics* 32 (1969), s. 764-765.

hakkında olduğunu; iktisadi tarihçinin yaşamının büyük bölümünü, kendi otelinin sayısı gereğinden fazla artan ve değişik donanımları içinde geçtiğini bilmektedir.

Politik partizanlık işte bu koşullarda, giderek artan bir eğilim olan kendi içine bakma, aşırı örneklerde de şerh düşme eğilimini, yanı sırf kendini gözeten entellektüel yaratıcılık sergileme eğilimini ve akademinin kendini tecrit etmesini dengelemeye hizmet edebilir. Kendini tecrit etmiş bir partizan araştırmacılıkta yeterince geniş bir "alan" gelişirse, aynı tehlikelere kendisi de kurban gidebilir. Felsefe ve sosyoloji gibi alanlarda faydalı bir uyarı işlevi görecek kadar Marksist neo-skolastizm zaten vardır. Öte yandan, bilimlere dışarıdan yeni fikirler ve yeni sorular getirmenin, yeni meydan okumalarla karşılaşmanın mekanizmaları da bugün her zamankinden daha vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Partizanlık bu türdeki güçlü bir mekanizmadır, belki de şu anda insanı bilimlerdeki en güçlü mekanizmadır. Partizanlık olmasa bu bilimlerin gelişmesi riske girecektir.

TARİHÇİLER KARL MARX'A NE BORÇLUDUR?

Tarihsel tartışmalar üzerine bir bölümü oluşturan bundan sonraki üç makale özellikle Marksizm ve tarihi konu almaktadır. İlk iki metin, on beş yıllık bir arayla, Marx'ın çağdaş tarihçiler üzerindeki etkisini değerlendirmeye girişmektedir. Şu an okumakta olduğunuz metin de, ilk olarak, Paris'te Mayıs 1968'de UNESCO'nun desteğiyle düzenlenen "Karl Marx'ın Çağdaş Bilimsel Düşüncenin Gelişmesindeki Rolü" başlıklı bir sempozyum nedeniyle kaleme alınmış, daha sonra Uluslararası Sosyal Bilim Kongresi'nin Marx ve Çağdaş Bilimsel Düşünce (Marx et la pensée scientifique contemporaine, Lahey ve Paris, 1969, s. 197-211; Diogenes, 64, s. 37-56 ve başka yerler) adını taşıyan çalışmasının sonuçların ortaya koyulduğu cildinde yayınlanmıştır.

Burjuva uygarlığının çağı olan on dokuzuncu yüzyıl, entelletkUEL açıdan önemli başarıların onurunu taşımaktadır, yalnız, aynı dönemde gelişmiş olan akademik tarih disiplininin bu başarılarlarda bir payı yoktur. Gerçekten de tarih disiplini, araştırma teknikleri dışında, çok derinlere kök salan devrimci çagın (Fransız Devrimi ile sanayi devrimlerinin yaşadığı çagın) tanıklarının insan toplumlarının dönüşümünü kavramaya çalıştığı ve genellikle yeterince belgelenmemiş, spekulatif ve aşırı derecede genel kapsamlı denemelerden bir adım geride kalmıştır. Leopold von Ranke'nin öğretiklerinden ve örnek kişiliğinden esinlenen yüzyılın son dönemlerinde ortaya çıkan uzman dergilerde kendisine bir yer bulan akademik tarih, olgularla yeterince desteklenmeyen ya da güvenilemez olgulara dayandırılan genellemelere

karşı çıkmakta kuşkusuz haklıydı. Ama öbür yandan da, tüm çabalarını "olgular"ı saptama görevine yoğunlaştırmış ve bundan dolayı, belli türde belgesel kanıtları (örneğin, tarihte etkili olmuş kişilerin bilinçli kararlarını da kapsayan olayların elyazması kayıtları gibi) değerlendirmeye uygun bir dizi ampirik kriter ve bu amaç için gerekli yardımcı teknikler bulmanın dışında tarihe fazla katkıda bulunmamıştı.

Bu belgeler ve prosedürler ancak sınırlı kapsamındaki tarihsel fenomenler için geçerli olabilirdi. çünkü akademik tarih bazı fenomenleri dikkate almazken bazı fenomenleri de özel olarak incelenmeye değer görüyor ve hiç eleştirmeden kabul ediyordu. Yani akademik tarih, "olayların tarihi" üzerinde yoğunlaşmaya kalkışmamıştı (aslında bazı ülkelerde açık bir kurumsal eğilime sahipti), ancak onun kullandığı metodoloji en kolay "kronolojik anlatı"yla uyuşuyordu. Akademik tarih kendisini bütünüyle politika, savaş ve diploması tarihine (ya da, okul öğretmenlerinin öğrettiği, krallar, savaşlar ve anlaşmalarla ilgili basitleştirilmiş ama tipik bir versiyona) haps etmemekle birlikte, tarihçiyi ilgilendiren temel olayları bu çerçeveyin oluşturduğuunu varsaymaya eğilimli olduğuna da kuşku yoktu. Diğer konular, bilgi ve yöntemle yaklaşıldığı zaman, betimleyici etiketlerle (anayasal, ekonomik, dinsel, kültürel tarih ile sanatın, bilimin ya da pul koleksiyonluğunun tarihi gibi) nitelenen çeşitli tarihlerin yolunu hazırlayabildi. Profesyonel tarihçilerin genellikle buluşmamayı tercih ettikleri *Zeitgeist*^{*)}larındaki birkaç belirsiz spekulasyon dışında, bu konuların tarihin ana gövdesiyle bağlı ya gölgdede kalıyor ya da görmezlikten geliniyordu.

Akademik tarihçiler felsefi ve metodolojik açıdan da aynı derecede çarpıcı bir masumluğa işaret etme eğilimindeydiler. Bu masumiyetin sonuçlarının, doğa bilimlerinde tartışmalı ama bilinçli, esnek biçimde pozitivizm diye adlandırılabilceğimiz bir metodolojiyle çakıştığı doğrudur, fakat akademik tarihçilerin (Latin ülkeleri dışında) kendilerinin pozitivist olduklarını bilip

^{*)} [Aln.] Belli bir çağın ya da dönemin "düşünce iklimi"; zamanın ruhu. (ç.n.)

bilmedikleri kuşkuludur. Bu insanlar çoğu durumda, en fazla önemi, belirli bir konuya (politik-askeri-diplomatik tarih) ve belirli bir coğrafi alana (diyelim, Batı ve Orta Avrupa) vermeleri gibi, diğer edinilmiş fikirler (*idées reçues*) yanında popülerleşmiş bilimsel düşüncenin saptamalarını, örneğin hipotezlerin otomatik biçimde "olgular"ın incelenmesinden çıktılığını, bu açıklamanın bir neden-sonuç zinciri yığınından, yani determinizmin, evrimin, vb.'nin kavramlarından meydana geldiğini de kabul eden insanlardı. Bu insanlar, bilimsel bilgilerin, cilt cilt özenli ve paha biçilmez diziler halinde yayınladıkları belgelerin tam metinlerini ve sıralanışlarını ortaya koyabilmesiyle aynı şekilde, tarihin kesin hakikatini de açığa çıkarabileceğini varsayıyorlardı. Lord Acton'ın *Modern Cambridge Tarihi* bu tür inançların geç ama tipik bir örneğiydi.

Dolayısıyla tarih, on dokuzuncu yüzyılın insan ve sosyal bilimlerinin mütevazı standartlarına göre bile son derece geri (hatta buna bilerek geri kalmış bile diyebilirsiniz) bir disiplindi. Tarihin, geçmişteki ve şimdiki insan toplumunun daha iyi anlaşılması yönündeki katkıları gerçekten görmezlikten gelinebilir düzeydeydi ve rastlantılara bağlıydı. Ama toplumun anlaşılması bir tarih anlayışını da gerektirdiği için, insanın geçmişini keşfetmenin alternatif ve daha verimli yolları er geç bulunacaktı. İşte bu makalenin konusu, Marksızmin bu arayışlara yaptığı katkıyı ortaya koymaktır.

Ranke'den yüz yıl sonra Arnaldo Momigliano tarih yazımındaki değişiklikleri dört başlık altında toplamıştı:

1) "Ulusal tarihlerin modası geçmiş görünürken", politik ve dinsel tarih keskin bir düşüre girmiştir. Bunun karşılığında, toplumsal-iktisadi tarihe doğru dikkat çekici bir yönelik olmuştu.

2) "Fikirler"i tarihin bir açıklaması olarak kullanmak artık olağan, hatta kolay bir durum değildi.

3) Egemen olan açıklamalar artık "toplumsal güçler"i temel alıyordu. Yalnız bu da, tarihsel olayların açıklanması ile bireysel eylemlerin açıklanması arasındaki ilişki sorununu Ranke'nin zamanına göre daha yoğun biçimde gündeme getirecekti.

4) Olayların belirli bir doğrultuda ilerlediğinden, hatta anlamlı bir gelişme sergilediğinden bahsetmek artık (1954) zorlaşmıştır.¹

Momigliano'nun gözlemlerinin sonucusunun (ve biz onu bir analist olmaktan ziyade, tarih yazımı devletinin bir raportörü olarak aktarıyoruz), daha önceki ya da sonraki on yıllar içinde 1950'lerde yapılmış olma ihtimali daha fazlaydı, yalnız diğer üç gözlem, açıkça tarih içinde anti-Rankeci harekette görülen eskiye dayalı ve kalıcı eğilimleri temsil etmektedir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, hatta 1910 yılında bile,² bu harekette idealist bir çerçeveyenin yerine materyalist bir anlayışı koymaya yönelik, dolayısıyla politik tarihte bir gerilemeye, "iktisadi ya da sosyolojik" tarihte ise bir yükselişe neden olacak sistematik girişimlerde bulunulmuştu: Hiç kuşkusuz bu girişimlerin altında yatan da, o yüzyılın ikinci yarısında tarih yazımına "egemen olan" "toplum problemi"nin giderek daha acil bir durtü olarak kendini hissettirmesi idi.³ Açıkcası, üniversite fakülterleri ve arşiv okullarının oluşturduğu kaleleri zaptetmek coşkulu ansiklopedistlerin sandığından çok daha uzun sürmüştü. 1914'e gelindiğinde, saldıran güçler, "iktidasi tarih"in ve tarih tarafından yönlendirilen sosyolojinin dış karakollarından biraz daha fazla yer işgal edebilmiş durumdayken, savunmadaki güçler de İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar henüz tamamen geri çekilmek zorunda kalmamışlardı.⁴ Bununla birlikte, anti-Rankeci hareketin genel karakteri ve başarısından kuşku duyulamayacağı ortadadır.

1) Arnaldo Momigliano, "One Hundred Years after Ranke", *Studies in History and Historywriting* (Londra, 1966).

2) *Encyclopaedia Britannica*, 11. basım (Londra, 1910), "Tarih" maddesi.

3) *Encyclopaedia Italiana* (Roma, 1936), "Storiografia" maddesi.

4) Savunmadaki güçler gerçekten, 1950'den sonraki yıllarda. Soğuk Savaş ikliminin elverişli koşullarını arkalarına alarak, ama öbür yandan herhalde yeniciliklerin beklenmedik derecede hızlı ilerlemelerini pekiştirememelerinden de yararlanıp oldukça başarılı bir karşı saldırısı gerçekleştirmişlerdi.

Önümüzdeki acil sorun, bu yeni yönelimde Marksist etkinin ne kadar payı olduğunu. İkinci bir sorun ise, Marksist etkinin bu yeni yönelime katkısını hangi biçimde devam ettirdiği.

Marksizmin başından beri ciddi bir etki yaptığı tartışılmaz bir gerçektir. Genel hatlarıyla, on dokuzuncu yüzyılda etkili olup tarihin yeniden kurulmasını hedefleyen -Marksizmin dişındaki- tek düşünce okulu ya da akımı pozitivizmdi (ilk harfi ister küçük ister büyük yazılsın). Fakat, on sekizinci yüzyıl Aydınlanmasının gecikmiş bir çocuğu olan pozitivizmin, on dokuzuncu yüzyılda sınırsız hayranlığımızı kazanması mümkün değildi. Pozitivizmin tarihe en önemli katkısı, doğa bilimlerinden alınmış kavramlar, yöntemler ve modellerin toplumsal araştırmalara aktarılması ve doğa bilimlerindeki keşiflerin uygun görüldüğü biçimyle tarihe uygulanmasıydı. Bunlar gerçi görmezlikten gelinebilir başarılar değildi, ama bir tarihsel değişim modeline, biyoloji ya da jeoloji etrafında örülümuş bir evrim kuramına en yakın şey olarak sınırlı kaldıkları belli idi. 1859'dan sonra Darwinizmden hem cesaret hem de onu örnek almak tarih açısından ancak çok kaba ve yetersiz bir kılavuz olabilirdi. Sonuçta, Comte'un ya da Spencer'in esinlendirdiği tarihçilerin sayısı bir avuçtu ve onların -Buckle, hatta daha büyük Taine ya da Lamprecht gibi insanların- tarih yazımı üzerindeki etkileri de sınırlı ve geçici boyutlarda olacaktı. Pozitivizmin (küçük ya da büyük harfle) zayıflığı, Comte'un sosyolojisi bilimlerin en yükseği olarak görmesine rağmen, toplumsal-olmayan faktörlerin etkisinden doğrudan türetilmektecek ya da doğa bilimlerini model olarak yapılabilecek saptamalar dışında, insan toplumunu karakterize eden fenomenler hakkında söyleyecek fazla sözünün olmamasıdır. Pozitivizmin tarihin insanı karakteri konusundaki görüşleri de -metafiziğe varmaya bile- spekulatifti.

Demek ki, tarihin dönüşümünü isteyen en büyük itki, tarihsel yönelimi olan sosyal bilimlerden (örneğin, iktisattaki

Alman "tarihsel okul"dan), özellikle de, etkisi, onun bile kendinin saymadığı başarıların kendisine atfedileceği boyutlara ulaşmış olan Marx'tan gelmişti. Tarihsel materyalizm, bazen Marksistlerce bile, alışkanlığa dönüşmüş biçimde "ekonomik determinizm" şeklinde tanımlanıyordu. Fakat böyle bir tarife sahip çıkmayan Marx, tarihsel gelişmenin ekonomik temelinin önemini ilk kez kendisinin vurguladığını, ya da insanlık tarihinin birbirini izleyen sosyo-ekonomik sistemlerden oluştuğunu ilk kez kendisinin yazdığını da kesinlikle reddederdi. Nitekim sınıf ve sınıf mücadelesi kavramlarını tarihe ilk kez onun soktuğu görüşlerine de kesinlikle karşı çıkmıştı, ama nafile bir çabayla. *Enciclopedia Italiana*, "Marx ha introdotto nella storia della filosofia il concetto di classe,"* diye yazmıştı.

Marksist etkinin modern tarih yazımının dönüşümüne yaptığı katkıların izini sürmek bu makalenin amacını aşıyor. Belli ki bu etki ülkeden ülkeye göre farklılık gösteriyordu. Örneğin Fransa'da, en azından İkinci Dünya Savaşı'na kadar ve Marksist fikirlerin o ülkenin entellektüel yaşamına dikkat çekici biçimde geç ve yavaş girmesi nedeniyle görece küçük bir etki yapmıştır.⁵ Marksist etkilerin 1920'li yıllarda Fransız Devrimi'nin tarih yazımını kapsayan oldukça politik alana bir ölçüde (yalnız hemen hatırlatalım, Jaurès ile Georges Lefebvre'in çalışmalarının sergilediği olduğu gibi, yerli düşünce geleneklerinden alınmış fikirlerle birarada harmanlanarak) girmiş olduğundan söz edilebilmekle birlikte, Fransız tarihçilerrinin Marksizme asıl yönelişleri, tarihin ekonomik ve toplumsal boyutlarına dikkat çekmek için Marx'a kesintikle ihtiyacı olmayan *Annales* okulu kanalıyla gerçekleşecekti. (Öte yandan, bu tür konulara duyulan ilgilerin Marksizmle özdeşleştirilmesi, *Times Literary Supplement*'in henüz yakın bir

*) [İta.] Tarih yazımına sınıf fikrini Marx sokmuştu. (ç.n.)

5) Krş. George Lichtheim, *Marxism in Modern France* (Londra, 1966).

zamanda⁶ Fernand Braudel'in bile Marx'ın etkisi altında olduğunu yazmasına neden olacak kadar güçlü bir eğilimdi.) Buna karşılık, Asya ya da Latin Amerika'da, modern tarih yazımının (ortaya çıkışının olmasa bile) geçirdiği köklü dönüşümlerin hemen her örnekte Marksizmin etkisinin yayılmaıyla özdeşleştirilebildiği ülkeler de vardır. Demek ki global çapta, Marksizmin ciddi bir etki yaptığı kabul edildiğine göre şu anda bu konuyu daha fazla deşmemize gerek yoktur.

Bizim burada ağırlık vereceğimiz şey, Marksist etkinin tarih yazımının modernleşmesinde önemli bir rol oynadığını saptamaktan ziyade, Marksizmin kesin katkılarını belirlemekte ciddi bir güçlük bulunduğu ortaya koymak olacaktır. Çünkü, daha önce görmüş olduğumuz üzere, tarihçiler arasındaki Marksist etki, şu ya da bu şekilde Marx'la ve onun düşüncesinden esinlenmiş hareketlerle ilişkilendirilen, ancak mutlaka Marksist olmayan, ya da en etkili olduğu hallerde mutlaka Marx'ın olgun döneminin düşüncelerini de yansıtmayan birkaç güçlü, ama görece basit fikirle özdeşleştirilmiştir. Biz bu tipteki bir etkiyi "vulgar-Marksist etki" olarak adlandıracagız. Buradaki irdelemenin başlıca problemi de tarihsel analizdeki vulgar-Marksist etkileri Marksist etkilerden ayırmaktır.

Şimdi bundan bazı örnekler verelim. "Vulgar-Marksizm"in esas olarak aşağıdaki öğeleri benimsemiş olduğu açık görülmektedir:

- 1) "Tarihin ekonomik yorumu", yani (R. Stamm's'in deyişini aktarırsak) "ekonomik faktörün, diğer faktörlerin ona bağımlı olduğu temel faktör" olduğu inancı; daha özele inersek, o zamana kadar ekonomik konularla fazla bağlantılı görülmemiş fenomenlerin ekonomik faktöre bağımlı görülmemesi. Bu yorum bir ölçüde şununla örtüşüyordu:

⁶⁾ *Times Literary Supplement*, 15 Şubat 1968.

2) "Temel ve üstyapı" modeli (fikirler tarihini açıklamak için en yaygın biçimde kullanılan model). Marx ve Engels'in kendi uyarılarına ve Labriola gibi bazı ilk Marksistlerin derinlikli gözlemlerine rağmen, "temel ve üstyapı" modeli genellikle "ekonomik temel" ile "üstyapı" arasındaki basit bir egemenlik ve bağımlılık ilişkisi şeklinde yorumlanıyordu. Bu ilişkinin doğayındığı olgu da şuydu:

3) "Sınıf çıkarı ve sınıf mücadelesi." Buna bakarak, birçok vulgar-Marksist tarihçinin *Komünist Manifesto*'nun ilk sayfasını ve "Şimdiye kadar varolan tüm toplumların [yazılı] tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir" sözünü okumaktan daha öteye geçmedikleri izlenimine kapılabilirsiniz.

4) "Tarihsel yasalar ve tarihsel kaçınılmazlık." Haklı olarak, Marx'ın insan toplumunun tarihte sistematik ve zorunlu bir gelişme gösterdiğinde ısrar ettiği, dolayısıyla olumsallığı büyük ölçüde dışlayan ve uzun erimli hareketler hakkında genellemeler düzeyinde kalmış bir görüşe sahip olduğu doğrultusunda bir inanç vardı. İlk Marksist yazarların tarih konusunda, sürekli, tarihte bireyin ya da rastlantının rolü gibi problemlerle uğraşıp durmalarının altında yatan neden budur. Öbür yandan bu yaklaşım, örneğin sosyo-ekonomik formasyonların birbirini izleyişinde kesin ve dayatılmış bir düzenlik şeklinde, hatta bazen insanı tarihte başka bir alternatif bulunmadığını savunma noktasına yaklaşırın mekanik bir determinizm şeklinde yorumlanabilirdi ve büyük ölçüde böyle yorumlanmıştır.

5) Tarihsel irdelemelere konu olan spesifik alanlar, Marx'ın örneğin kapitalist gelişmenin ve sanayileşmenin tarihiyle bağlantılı olarak kendisinin ilgi duyduğu konulardan, ama bazen de az çok rastgele saptamlardan seçilmiştir.

6) Spesifik araştırma alanları, Marx'tan ziyade, ezilen sınıflarla (köylülerle, işçilerle) ilgili ajitasyonlarda ya da devrimlerde onun kuramıyla ilişkili hareketlerin ağırlık verdiği konulardan alınmıştır.

7) Tarih yazımının doğası ve sınırlarıyla ilgili çeşitli gözlemler, asıl olarak 2. maddedeki modelden esinlenerek ve kendilerinin sadece hakikatin peşinde olan tarafsız araştırmacılar olduklarını iddia edip, açıkçası işin iç yüzünü saptamakla iftihar eden tarihçilerin dürtüleriyle yöntemlerini açıklamaya hizmet etmesi düşünülverek yapılmıştı.

Bu özetin, en iyimser ihtimalle Marx'ın tarih hakkındaki görüşlerinden yapılmış bir seçmeyi, en kötümser ihtimalle de (genellikle Kautksy'de görüldüğü şekliyle) Marx'ın görüşlerinin Marksist-olmayan çağdaş görüşlere (örneğin, evrimci ve pozitivist görüşlere) yedirilmiş halini yansıtışı da aynı derecede açık olsa gerektir. Ayrıca, bu görüşlerin bir kısmının Marx'ı hiçbir şekilde yansıtmadığı; gerek halkın hareketleri, işçi sınıfı hareketleri ve devrimci hareketlerle ilişkili her tarihçinin doğal olarak geliştirebileceği, gerekse toplumsal mücadelenin ve sosyalist ideolojinin daha önceki örnekleri üzerinde çalışmak gibi, işin içine Marx'ı sokmadan da geliştirilebilecek bakış açılarını temsil ettiği son derece açıktır. Örneğin, Kautksy'nin Thomas More üzerine kaleme aldığı ilk monografta, konunun seçiminde özellikle Marksist denebilecek hiçbir ögeye rastlayamazsınız ve bu çalışmanın temel bakış açısı vulgar-Marksist niteliktidir.

Yine de, Marksizmden alınmış ya da Marksizmle ilişkili olan öğelerin seçilmesi keyfi bir seçim değildi. Yukarıda çıkarılan kısa vulgar-Marksizm bilançosundaki 1-4. ve 7. maddeler, geleneksel tarihin yiğinaklarının en kritik yerlerini havaya uçurmayı hedefleyen entellektüel bombardımanın yoğun ateşlerini temsil ediyorlardı ve haliyle muazzam bir güce sahipler, belki de tarihsel materyalizmin daha az basitleştirilmiş versiyonlarından daha güçlüydüler ve o zamana kadar karanlık kalmış yerleri aydınlatma, tarihçileri hatırlı sayılır bir zaman dilimi için tatmin etme yetenekleri bakımından ise kesinlikle çok güçlüydüler. Akıllı ve bilgili bir sosyal bilimcinin on dokuzuncu yüzyılın sonunda, geçmişle ilgili olarak şu türdeki Marksist

gözlemlerle karşılaştığı zaman hissettiği şaşkınlığın yeniden yaşanması artık çok zordur: "Reformasyon'un ekonomik bir nedenle ilişkilendirilmesi, Otuz Yıl Savaşları'nın uzunluğunun ekonomik nedenlere bağlı olması ve Descartes'in hayvanları makinalar gibi görmesi, Manüfaktür sisteminin gelişmesiyle bağ kurulabilecek olaylardır."⁷ Buna rağmen, tarihsel materyalizmle ilk kez tanıştığımız anları hatırlayanlarımız, hâlâ bu tür basit keşiflerin gözümüzde taşıdığı müthiş özgürleştirici etkiye tanıklık edebilirler.

Marx'tan alınmış öğelerle bir seçki ortaya koymak. Marksızmin ilk etkisi açısından basitleştirilmiş bir şablona bakmayı doğal, belki de zorunlu kılmış olsa bile, aynı zamanda tarihsel bir seçimi de yansıtıyordu. Örneğin Marx'ın *Kapital*'de Protestanlık ile kapitalizm arasındaki ilişkiyle ilgili birkaç saptamasi, sanırım genelde ideolojinin toplumsal temeli problemden, özelde ise dinsel ortodoks görüşlerin doğasından dolayı hemen ve yoğun ilgi duymayı hak eden bir konuydu.⁸ Öte yandan, Marx'ın bir tarihçi kimliğiyle yazmaya en çok yaklaşduğu, görkemli *18 Brumaire* gibi bazı çalışmalarında, herhalde en fazla açıklık getirdiği problemler -örneğin, sınıf bilinci ile köylülük-fazla bir ilgi uyandırmadığı için, tarihçiler açısından çok ilerideki zamanlara kadar uyarıcı bir rol de oynamamıştı.

Bizim, tarih yazımı üzerindeki Marksist etki olarak gördüğümüz "bütün", kesinlikle yukarıdan tanımlanan anlamda vulgar-Marksistti. Vulgar-Marksizm, birkaçı dışındaki bütün ülkelerde (örneğin, son zamanlara kadar Batı Almanya ile Amerika Birleşik Devletleri'nde) İkinci Dünya Savaşı'ndan beri egemen olan ve mevzi kazanmayı sürdürten, tarihte genel olarak ekonomik ve toplumsal faktörlere ağırlık vermekten oluşmaktadır. Burada bu

7) J. Bonar, *Philosophy and Political Economy* (Londra, 1893), s. 367.

8) Bu saptamalar, Marksist etkinin ortodoks tarih yazımına kuşku götürmez biçimde girişinin ilk örneklerinden birisine; Sombart, Weber, Troeltsch ve diğerlerinin çeşitli varyasyonlarını sahneleyecekleri ünlu temaya kaynaklık edecekti. Bu tartışma hâlâ sona ermiş değildir.

eğilimin, elbette esasen Marksist etkinin ürünü olmakla birlikte, Marx'ın düşünce sistemiyle özel bir bağının bulunmadığını tekrarlamamız gerekiyor.

Marx'ın özgül fikirlerinin tarihte ve genel olarak sosyal bilimlerde yarattığı başlıca etki, hemen hemen kesin olarak "temel ve üstyapı" kuramının, başka bir söyleyişle, birbiriyle etkileşim halindeki farklı "düzeyler"den meydana gelen bir toplum modelinin doğurduğu etkidir. Tabii Marx'ın etkileşim halindeki bu düzeyler ya da tarzlar için öngördüğü hiyerarşinin genel model açısından mutlaka kabul edilmesi gerekmek (yeter ki bir hiyerarşi getirmiş olsun).⁹ Gerçekten de bu model, Marksist-olmayanlar tarafından bile çok yaygın biçimde değerli bir katkı sayılmıştır. Marx'ın tarihsel gelişmeyle ilgili özgül modeli (sınıf çatışmalarının rolu, sosyo-ekonomik formasyonların birbirini takip etmesi ve bu formasyonlardan birinden diğerine geçişin mekanizması, vb.) ise, bazı örneklerde Marksistler arasında bile çok daha tartışmalı bir konumda olmuştur. Marx'ın tarihsel gelişme modelinin özellikle tartışılması ve tarihsel doğrulamayla ilgili bilinen kriterlerle değerlendirilmesi gerektiği doğrudur. Ayrıca, bu Marksist modelin yetersiz veya yanlıltıcı kanıtlara dayanan bazı kısımlarından (örneğin, Marx'ın -diyelim, bu tür toplumların bazaarlarındaki iç istikrarla ilgili- derin kavrayışlarını hatalı varyimlarla birleştirdiği, Şark toplumlarını inceleme alanındaki bazı görüşlerinden) vazgeçilmesi gerektiği de kaçınılmaz bir gerçektir. Bununla birlikte, Marx'ın bugün tarihçilerin gözündeki başlıca değerinin, genelde toplumla ilgili saptamalarından ayrı olarak, tarih hakkındaki açıklamalarına bağlı olduğu bu makalenin savıdır.

Şimdiye kadar çok büyük izler bırakan Marksist (ve vulgar-Marksist) etki, tarihi sosyal bilimlerinin bir dalına çevirmeyi

⁹) "Üstyapısal" düzeyler tartışmasındaki görüşlerini, "temel"le ilgili savlarına göre çok daha kabataslık bırakıp bir sonuca ulaştırmayan L. Althusser'e katılmamak mümkün değildir.

amaçlayan genel bir eğilimin; bazı insanların az ya da çok derinlikli görüşleriyle karşı koyduğu, ama yirminci yüzyılda tartışma götürmez bir egemenlik de kurmuş olan bir eğilimin parçasıdır. Marksizmin geçmişte bu eğilime yaptığı başlıca katkı, pozitivizme yönelik eleştirilerinde, yani sosyal bilimlerin incelenmesini doğa bilimlerinin incelenmesine -ya da insanı bilimlerin incelenmesinin insanı olmayan bilimlerin incelenmesine- yedirmeye çalışan girişimlerin eleştirilmesinde toplanıyordu. Bu katkı, toplumların insanlar arasındaki ilişkiler (ki bunlar içerisinde, üretim ve yeniden üretim amacıyla girilen ilişkiler Marx'ın gözünde aslı bir önem taşıyordu) sistemleri olarak kabul edilmesini içermektedir. Bu katkı ayrıca, gerek dış ortamla (insanı olmayan ve insanı ortamlarla) ilişkilerinde gerekse iç ilişkilerde kendilerini koruyan varlıklar olarak bu sistemlerin yapısını ve işleyişinin analizini de içermektedir. Elbette Marksizm, ilk olma gibi geçerli iddiaları olsa bile, tek yapısal-işlevselci toplum kuramı değildir. Yalnız iki noktada diğer kuramların çoğundan ayrılmaktadır. Birincisi, Marksizm, toplumsal fenomenler içinde ("temel" ve "üstyapı" gibi) bir hiyerarşi bulunduğuunda; ikincisi her toplum içinde, sistemin kendisini işlerlikli bir yapı olarak korumasını dengeleyen iç gerilimler ("çelişkiler") yaşandığında ısrar etmektedir.¹⁰

Marksizmin bu özgüllüklerinin önemini tarih alanında gözleyebilirsiniz, çünkü tarih, toplumların kendilerini niçin ve nasıl değiştirdiklerini, hatta köklü bir dönüşüme uğrattıklarını, başka bir söyleyişle toplumsal evrimin¹¹ olgularını bu özgüllükler sayesinde açıklayabilmektedir. Marx'ın müthiş cazibesi her zaman için hem toplumsal yapının varlığını hem de

10) "Temel"in teknoloji ya da iktisattan değil, "bu üretim ilişkilerinin bütünlüğü"nden, yani, maddi üretim ilişkilerinin bir düzeyine uygulandığı şekliyle, en geniş anlamıyla toplumsal örgütlenmeden oluştuğunu vurgulamaya gerek yoktur sanıyorum.

11) Açıktır ki bu terimin kullanılması biyolojik evrim süreciyle herhangi bir benzerliği içermez.

bu yapının tarihsiliğini, dolayısıyla değişiminin içsel dinamığını vurgulamakta ısrar etmesinden gelmiştir. Toplumsal sistemlerin varlığının genel bir kabul gördüğü (ama bu sistemlerin analizinin, anti-tarihsel değilse bile, tarihsel olmayan bir temelde yapılması pahasına) günümüzde, Marx'in tarihi zorunlu bir boyut olarak vurgulaması herhalde her zamankinden daha temel bir önem taşımaktadır.

Bu bakış açısı, günümüz sosyal bilimlerinde egemen olan kuramlara yönelik iki özgül eleştiriyi içerir.

Birincisi, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde, sosyal bilimlerin büyük kısmına egemen olan ve gücünü hem bilimsel ilerlemenin şu anki aşamasında gelişkin mekanik modellerin etkileyici verimliliğinden, hem de toplumsal devrim içermeyen toplumsal değişim sağlama yöntemlerini aramasından alan mekanizmanın eleştirisidir. Bunlara, toplumsal alanda kullanılmaya uygun yeni teknolojilerin ve paranın zenginliğinin (bunlar sadece en zengin sanayi ülkelerinde vardır), bu tip-teki bir "toplum mühendisliği"ni ve ona dayanan kuramları bu tür ülkelerde çok cazip hale getirmesi de eklenebilir. Böyle kuramlar aslında "problem çözme"yi amaçlayan girişimlerdir ve kuramsal açıdan bakıldığından, onlara denk düşen on dokuzuncu yüzyıldaki kuramlardan herhalde çok daha kaba ve son derece ilkel oldukları da söylenebilir. Bu yüzden çok sayıda sosyal bilimci -ister bilinçli olarak ister *de facto* olsun- tarih sürecini, "geleneksel" toplumdan "modern" topluma ya da "sanayi" toplumuna doğru tek bir değişim olayına indirgerler (burada "modern"ın tanımı ileri sanayi ülkelerinin, hatta yirminci yüzyıl ortasındaki ABD'nin koşulları temel alınarak yapılırken, "geleneksel" toplumun tanımı da "modernlik"ten yoksun olmayı baz almaktadır). Kolaylık olsun diye, bu tek büyük adım, Rostow'un Ekonomik Büyümenin Aşamaları gibi daha küçük alt adımlara bölünebilir. Bu modeller, tarihin -hayati olduğu iddia edilse de- küçük bir diliminde yoğunlaşmak adına büyük kısmını elemekte, dolayısıyla küçük bir zaman diliminde bile

tarihsel değişim mekanizmalarını müthiş derecede basitleştirmektedir. Öbür yandan, bu tür modellerin tarihçileri etkilemesinin asıl nedeni, onları geliştiren sosyal bilimlerin büyülüğu ile prestijinin, tarihsel araştırmacıları, kendilerinin etkileyeceği projelere girişmeye cesaretlendirmesidir. Oysa bunların tarihsel değişim açısından yeterli bir model sağlayamayacakları açıklık ya da açık olmalıdır, yalnız şu anda oldukça popüler olmaları nedeniyle Marksistlerin bu durumu bize sürekli hatırlatması önemli bir noktadır.

İkinci eleştiri, muazzam derecede daha gelişkin olsalar bile, tarihsiliği bütünüyle reddedebildikleri, ya da başka bir şeye dönüştürebildikleri kadarıyla bazı bakımlardan daha da kısır olan yapısal-işlevsel kuramların eleştirisidir. Böyle yapışal-işlevsel görüşler Marksizmin etki alanı içindeyken daha etkilidir, çünkü ona, genellikle birlikte anıldığı on dokuzuncu yüzyılın karakteristik evrimciliğinden kurtulması için bir araç sağlar gibi görünürlər. Yalnız bunun bir bedeli vardır ve bu bedel de, Marx'ınki dahil olmak üzere yine on dokuzuncu yüzyılın başka bir ayırcı özelliği olan "ilerleme" kavramından kopulacak olmasıdır. Öyleyse niçin böyle bir şey yapmayı isteyelim?¹² Böyle bir şey yapmayı Marx'ın kendisi kesinlikle istemezdı: Marx *Kapital*'in ikinci cildini Darwin'e adamak istemişti ve Engels'in Marx'ın mezarının başında sarf ettiği sözlere, Darwin'in organik doğa için yaptığı gibi Marx'ın da insanlık tarihinde evrimin yasasını keşfetmesinden dolayı övgüler yağıdmasına karşı çıkmayı pek düşünülemezdi. (Marx ilerlemeyi evrimden ayırmayı kesinlikle istemiyordu ve nitekim Darwin'i özellikle bu yüzden, ilerlemeyi evrimin tesadüfi bir yan ürünü durumuna getirmekle suçlamıştı.)¹³

(12) Marksizmin "evrimeci" yönüne karşı sahnelenen bu isyanın, örneğin Kautskyci ortodoks görüşlerin -politik sebeplerden dolayı- reddedilmesinin tarihsel nedenleri vardır, ama biz burada bu sorunların üzerinde durmuyoruz.

(13) Marx'tan Engels'e, 7 Ağustos 1866, Marx ve Engels, *Collected Works*, Cilt 42 (Londra, 1987), s. 304.

Tarihteki temel sorun, hem çeşitli toplumsal grupların farklılaşmasının, hem de bir toplumun bir türünün başka bir toplum türüne dönüşmesinin ya da dönüşememesinin mekanizmasını keşfetmektir. Bu mekanizma, Marksistlerin ve sağduyunun can alıcı önemde gördüğü insanın doğa üzerindeki denetimi gibi bazı konularda kesinlikle tek yönlü değişimi veya ilerlemeyi de -en azından yeterince uzun bir zaman dilimi içinde- içermektedir. Toplumsal gelişmeyle ilgili bu tür mekanizmaların biyolojik evrimin mekanizmalarıyla aynı ya da benzer olduğunu varsayımadığımız sürece, burada "evrim" terimini kullanmanın geçerli bir nedeni yok gibidir.

Tartışma kuşkusuz terminolojik boyutla sınırlı değildir ve iki türdeki (farklı toplum tipleriyle değer yargıları, başka bir deyişle, toplum tiplerini bir çeşit hiyerarşik düzene göre derecelendirme olanağı hakkındaki ve değişim mekanizmaları konusundaki) anlaşmazlığı gizlemektedir. Yapısal-işlevselcililikler toplumları "daha üst" ve "daha aşağı" diye derecelendirmekten kaçınmaya eğilimlidirler; bunun nedeni, kısmen, toplumsal antropologların "uygar insanlar"ın toplumsal evrimde sözde üstün oldukları için "barbarlar"ı yönetecekleri iddiasını kabul etmeyi reddetmeleri, kısmen de, formel işlevselci kriterlere göre, gerçekte böyle bir hiyerarşinin bulunmamasıdır. Eskimolar toplumsal bir grup olarak¹⁴ varolma problemlerini kendi usulleriyle, Alaska'nın beyaz yerlileri kadar başarıyla - hatta bazlarına göre, daha başarılı biçimde - çözerler. Belirli koşullarda ve belirli varsayımlara göre, sihre dayalı düşünce kendince bilimsel düşünce kadar manaklı ve kendi amacı için yeterli olabilir...

Tarihçiler, ya da diğer sosyal bilimciler, bir sistemin genel yapısından ziyade özgül içeriğini açıklamak istedikleri sürece

14) Lévi-Strauss'un akrabalık sistemlerinden (ya da diğer toplumsal vasıtalarдан), "işlevi toplumsal grubun sürekliliğini sağlamak olan koordineli bir bütün" olarak bahsetmesi anlamında: Sol Tax (der.), *Anthropology Today* (1962), s. 343.

çok yararlı olmamakla birlikte, bunlar geçerli gözlemlerdir.¹⁵ Fakat evrimci değişim sorunu açısından da hiçbir anlam taşımazlar. İnsan toplumları, eğer kalıcı olmak istiyorlarsa, kendilerini başarıyla yönetebilmek zorundadırlar, bu yüzden varolan toplumların hepsi işlevsel bakımından yeterli olmalıdır: aksi takdirde, bekârlık kuralına bağlı oldukları için bir cinsel üreme ya da dışa açılma sistemlerinin bulunmaması nedeniyle tarihin sayfasından silinen Shaker'ların* yazgısını paylaşmak zorunda kalacaklardır. Toplumları, üyeleri arasındaki iç ilişkiler sistemlerine göre karşılaştırmak, kaçınılmaz olarak benzer şeyleri birbiriyle karşılaştırmak anlamına gelir. Asıl onları dış doğayı denetleme yeteneklerine göre karşılaşıldığımız zaman, farklılıkların hemen göze çarpacağı kesindir.

İkinci anlaşmazlık konusu daha temel önermededir. Yapısal-islevsel analizin çoğu versiyonu eşzamanlıdır; bu analizler ne kadar derin ve karmaşık olursa, konu düşünürü ilgilendiriyorsa eğer, dinamikleştirici bir öğe olarak devreye sokulması gereken toplumsal statikle sınırlı kalırlar.¹⁶ Tabii bunun tatmin edici düzeyde yapılip yapılamayacağı yapısalcılar içinde bile ciddi bir tartışma konusudur. Hem işlevi hem de tarihsel değişimi açıklamak üzere *aynı analizin* kullanılamayacağı genel kabul gören bir bakış açısındandır. Yalnız burada parmak basacağımız nokta, Marx'ın basit ve genişlemiş yeniden üretim şemaları gibi, statik ve dinamik için ayrı analiz modelleri geliştirmenin meşru olmasına değil, tarihsel irdelemenin bu farklı modeller arasında bağ

15) "Fonksiyonel analizin doğru biçimde yeniden canlandırılmış bir çözümlemesinde bile, açıklayıcı yönün çok sınırlı olduğu doğrudur; özellikle de, belli bir p parçasının x sisteminde yer almasının nedenine ilişkin hiçbir açıklama getirmez": Carl Hempel, L. Gross (der.), *Symposium on Social Theory* (1959).

*) Amerika'daki bir Protestan mezhebi. (ç.n.)

16) Lévi-Strauss'un akrabalık modelleri hakkında yazarken belirttiği gibi, "Bu mekanizmayı etkileyen dışsal bir faktör olmasaydı pek düzgün biçimde işleyemez ve toplumsal yapı statik kalırdu. Oysa durum böyle değildir; kuramsal modelle, yapıdaki artzamanlı değişiklikleri açıklamayı sağlayacak yeni öğeler ekleme ihtiyacı da buradan kaynaklanmaktadır": Tax (der.), *Social Anthropology*, s. 343.

kurulmasını istenilir bir duruma getirmesidir. Yapısalçının en basit çözümü, değişimi atlamak ve tarihi başka birilerine bırakmak, hatta (daha önceki Britanyalı toplumsal antropologların bazılılarının yaptığı gibi) silem onun anlamını bile reddetmektir. Yine de değişim ortadan kalkmadığı için, yapısalcılık bunu açıklamanın yollarını bulmak zorundadır.

Açıklayıcı yollar bulmak, yapısalcılığı kanımcı ya Marksizme daha da yaklaştıracak, ya da evrimci değişimin reddedilmesine götürecektir. Lévi-Strauss'un (ve Althusser'in) yaklaşımı bence ikinci seçenek'e eğilimlidir. Tarihsel değişim burada, yeterince uzun bir sürede farklı kalıplar halinde birleşmesi beklenebilecek ve sınırlı olsa bile muhtemel kombinasyonları tüketecek belli "ögeler"in (Lévi-Strauss'tan aktarırsak, genetikteki genlere benzer biçimde) yer değiştirmesi ve biraraya toplanması haline gelmektedir.¹⁷ Tarih, güya, satranç gibi son hamlelerine gelmiş bir oyundaki tüm ihtimallerle oynama sürecidir. Ama nasıl bir düzenle? Kuram bize bu konuda hiçbir ipucu sunmaz.

Tarihsel evrimin özgül problemi tam da burada kendisini gösterir. Marx'ın, öğelerin -ya da Althusser'in vurguladığı biçimde "form"ların- biraraya gelmesini ve yeniden biraraya gelmesini tasarladığı kuşkusuz doğrudur. Marx, diğer açılardan olduğu gibi bu açıdan da yapısalçı bir *ön metin* sunar, ya da, daha kesin bir ifadeyle, Lévi-Strauss'un (kendisinin kabul ettiği gibi) ondan, en azından kısmen, terim ödünç alabildiği bir düşünürdür.¹⁸ Marx'ın düşünce sisteminin, daha önceki Marksist geleneklerin birkaç istisnayla (Sovyet Marksizminin Stalin dönemindeki bazı gelişmeleri -attıkları adımların sonuçlarının tam olarak farkında olmasalar da- bunlar arasında sayılmalıdır)

17) "Ne olursa olsun, Marksizmin *bir tarihsicilik olmadığını* doğrulayanın, bu 'kombinasyon' kavramının doğası olduğu açıktır: Çünkü Marksist tarih kavramı bu 'kombinasyon' formlarının çeşitliliği ilkesine dayanır". Krş. Althusser, *Lire le Capital*, Cilt 2 (Paris, 1965), s. 153.

18) R. Bastide (der.), *Sens et usage du terme structure dans les sciences sociales et humaines* (Paris, 1962), s. 143.

kesin olarak göz ardı ettikleri bir boyutunu aklımıza getirmek önemlidir. Bu öğelerin ve onların muhtemel kombinasyonlarının analizinin (genetikte olduğu gibi), kuramsal açıdan mümkün olan ve olmayan şeyleri saptayarak evrim kuramları üzerinde faydalı bir denetim sağladığını aklımızda tutmak daha da önemlidir. Ayrıca, böyle bir analizin çeşitli toplumsal "düzeyler" (temel ve üstyapı) tanımına ve onların ilişkilerine -Althusser'in ortaya attığı şekilde¹⁹ daha büyük bir kesinlik kazandırabilmesi de mümkündür. fakat bu soru yine de açık kalacaktır. Analizin yapımadığı şey, yirminci yüzyıldaki Britanya'nın neolitik çağdaki Britanya'dan çok farklı bir yer olmasının, sosyo-ekonomik formasyonların birbirini takip etmesinin, bir formasyondan başka bir formasyona geçişlerin mekanizmasının, hatta Marx'ın ömrünün büyük kısmını bu tür soruları yanıtlamaya hasretmesinin nedenlerini açıklamaktır.

Böyle sorulara yanıt verilmesi bekleniyorsa, Marksizmi diğer yapısal-işlevsel kuramlardan ayıran özgüllüklerin ikisinin (toplumsal üretim ilişkilerinin aslı önemde olduğu bir düzeyler modeli ile sistemler içinde iç çelişkilerin sınıf çatışması bunun sadece özel bir durumudur- varlığı) ortaya konulması zorluludur.

Düzeyler hiyerarşisi, tarihin niçin bir *yönü* olduğunu açıklamak için gereklidir. Tarihin yönü, insanın doğadan giderek daha fazla özgürleşmesini ve bir bütün olarak tarihi (yine Lévi-Strauss'un sözcükleriyle ifade ederse) "yönelimli ve geriye

(19) "Böyleslikle, bazı üretim ilişkilerinin, hukuksal, politik ve ideolojik bir *üstyüapının* varlığını kendi varoluş koşulu olarak varsayıdığı ve bu *üstyapının* neden zorunlu olarak *özgül* olması gerektiği görülür... Ayrıca, diğer bazı üretim ilişkilerinin politik *üstyapı* olarak değil, yalnızca bir ideolojik *üstyapı* (*sıfırsız toplumlar*) olarak adlandırıldıkları görülür. Son olarak, söz konusu üretim ilişkilerinin doğası, *üstyapının* şu veya bu biçimde şeklinde adlandırılıp adlandırılmasıyla kalmaz, aynı zamanda toplumsal bütününe şu veya bu düzeyine tahsis edilmiş bir *etkinlik derecesini* belirlediği de görülür.": Althusser, *Lire le Capital*, s. 153.

döndürülemez" hale getiren doğayı denetleme yeteneğinin artmasını gösterir. Toplumsal üretim ilişkilerini temel almayan bir düzeyler hiyerarşisi kendiliğinden bu özelliğini kazanmayacaktır. Kaldı ki, insanın doğa üzerindeki denetim süreci ve bu sürecin ilerlemesi, yalnızca üretim güçlerinde (örneğin, yeni tekniklerde) değil, ayrıca toplumsal üretim ilişkilerinde değişimler olmasının kapsadığı için, sosyo-ekonomik sistemlerin sıralanışında belli bir düzeni zaten varsaymaktadır. (Yalnız bu, *Politik Ekonominin Eleştiris'i'ne Önsöz*'de aktarılan formasyonların, Marx'ın inanmadığı bir kronolojik dizilişle, hele evrensel bir tek yönlü evrim kuramı olarak sıralandığının kabul edilmesini içermez. Fakat, belli toplumsal fenomenlerin tarihte diğer fenomenlerden daha önce belirmesinin, örneğin şehir-kır ikiliğini yaşayan ekonomilerin bu ikiliği yaşamayan ekonomilerden önce varolmasının düşünülemeyeceğini içerir.) Aynı nedenle, sistemlerin sıralanışının, teknolojik (geri teknolojilerin ileri teknolojilerden önce gelmesi) ya da ekonomik (*Naturalwirtschaft*, doğal ekonomiden sonra *Geldwirtschaft*, para ekonomisinin gelmesi) açıdan tek bir boyutta yapılamayacağını, ayrıca toplumsal sistemlerinin de dikkate alınması gerektiği düşüncesini içerir.²⁰⁾ Zira, sistemlerin dizilişinde "sosyolojik" ya da "ekonomik" ağırlıklı olmak yerine ikisinin eşzamanlı olarak dikkate alınması, Marx'ın tarihsel düşüncesinin temel bir özelliğidir. Toplumsal üretim ve yeniden üretim ilişkileri (yani, en geniş anlamıyla toplumun örgütlenmesi) ile üretimin maddi güçleri birbirinden ayrılamaz.

Tarihsel gelişmenin bu "yönelim"i göz önünde bulundurulunca, sosyo-ekonomik sistemlerin içsel çelişkileri, sonradan "gelişme" halini alan değişimlere uygun mekanizmayı sağlayacaktır. (Böyle bir mekanizma olmasa, içsel çelişkilerin sadece dönemsel dalgalanmalar doğurup, istikrarın bozulup yeniden

20) Bunlar elbette, eğer yararlı görürsek, verili öğelerin farklı kombinasyonları şeklinde nitelenebilir.

kurulduğu sonu gelmez bir süreçten ibaret kalacağı söylenebilir ve kuşkusuz bu tür değişiklikler farklı toplumların birbirleriyle temasları ve çatışmalarından da kaynaklanabilir.) İçsel çelişkilerin asıl anlamı -istikrarın ve sürekliliğin norm, değişimin istisna olduğu varsayımlı, hatta vulgar sosyal bilimlerde sıkılıkla rastlanan, spesifik bir sistemin tüm değişimlerin özlemiini çektiği model olduğu yönündeki daha saf varsayımlar dışında- basit birer "aksaklık" şeklinde tanımlanamamalarıdır.²¹ Şimdilerde toplumsal antropologlar arasında eskisinden çok daha fazla kabul gördüğü gibi, yalnızca bir sistemin korunmasını öngören bir yapısal model yetersizdir. Böyle bir modelin yansıtması gereken gerçek, istikrar sağlayıcı öğeler ile istikrarı bozucu öğelerin eşzamanlı biçimde varoluğudur. Nitelikim Marksist modelin (o modelin vulgar-Marksisti şablonlarının değilse bile) dayandığı gerçek de budur.

Böylesi ikili (diyalektik) bir modeli kurup ondan yararlanmak zordur, çünkü практик, onu ya istikrarlı bir fonksiyonalizm modeli ya da bir devrimci değişim modeli olarak öngörmek daha cazip olabilir, halbuki modelin ilginçliği iki ögenin de birarada olmasıdır. İçsel gerilimlerin bazen, onları fonksiyonel istikrar sağlayıcılar olarak geri besleyerek kendi istikrarını koruyan bir modele yeniden absorbe edilebilmesi -bazen edilememesi de- aynı derecede önemlidir. Sanayi-öncesi şehirlerde şehirli pleblerin ayaklanmasında görüldüğü ya da (Max Gluckman'ın aydınlatıcı deyişini kullanırsak) "isyan ritüelleri"nde ya da başka yollarla kurumsallaşlığı gibi, sınıf çatışması bir tür emniyet supabıyla düzenlenebilir, ama bazen de düzenlenemez. Devlet olağan koşullarda, sınıf çatışmasını

21) Dikkatimizi, insanlar arasında ilişki kurma sistemleri olarak toplumsal sistemlere yoğunlaştırdığımız sürece, bunların normal olarak bireyler ile gruplar arasındaki, daha metaforik bir ifadeyle değer sistemleri, roller, vb. arasındaki çatışmalar biçimini almaları beklense de, buna içsel çelişkilerin basitçe "çatışmalar" diye sınıflandırılıp sınıflandırılamamalarının kuşkulu olduğu da eklenbilir.

görünüşte sınıfların üstünde ve dışında duran (uzaktaki krala biçimlen “adalet pınarı” rolüyle) istikrarlı bir kurumlar ve değerler çerçevesi içinde denetim altına alarak meşrulaştıracak ve böylece, aksi takdirde iç gerilimleri yüzünden parçalanma ihtiyaliyle yüz yüze gelecek olan bir toplumun devamını sağlayacaktır. *Ailenin, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kökeni*'nde yorumlandığı şekliyle, devletin kökeni ve fonksiyonuyla ilgili klasik Marksist kuram da bunu öngörmektedir.²² Fakat devletin bu işlevini ve meşruiyetini -uyruklarının gözünde bile- kaybettiği durumlar vardır ve böylesi durumlar, gerçekten yoksulların sefaletinin doğrudan nedeni olmasa bile, Thomas More'un deyişini kullanırsak “zenginlerin yoksulların yararına bir komplosu” olarak görünebilir.

Modelin bu çelişkili doğası, toplum içinde, düzenlenmiş istikrarı ve yıkıcılığı temsil eden *ayrı fenomenlerin* (bunlar, “tüccar sermayesi” gibi güya feudal toplumla entegre edilebilecek toplumsal gruplar ve “sanayi burjuvazisi” gibi feudal toplumla birleştirilemeyecek gruplar veya salt “reformist” ve bilinçli biçimde “devrimci” olan toplumsal hareketlerdir) kuşku götürmez varlığına gönderme yaparak gizlenebilir. Gelgelelim, bu tür ayrımlar varolsa ve bunlar -oldukları yerlerde- toplumun iç çelişkilerinin (ki Marx'ın gözünde sadece sınıf çatışmalarından ibaret de *değildi* bu çelişkiler)²³ gelişmesinde belki bir aşamayı yansıtalar bile, aynı fenomenlerin duruma göre fonksiyonlarının değişmesi de (sözgelimi, sınıflı toplumun eski düzeninin restorasyonunu amaçlayan hareketlerin, bazı köylü hareketlerinde görüldüğü biçimyle, toplumsal devrimlere

22) Devletin bu fonksiyona sahip tek kurum olup olmadığı sorunu Gramsci gibi Marksistlerin kafasını çok meşgul etmiştir, ama bu konu burada bizi ilgilendirmiyor.

23) G. Lichtheim (*Marxism*, Londra, 1961, s. 152), haklı olarak, sınıf uzlaşmazlığının, Marx'ın antik Roma toplumunun dağılışıyla ilgili modelinde ancak tali bir rol oynadığını işaret etmektedir. “Köle isyanları”ndan kaynaklanmış olması gereken bu görüşün Marx'ta hiçbir temeli yoktur.

dönüşmesi, bilinçli devrimci partilerin statüko tarafından emilmesi gibi) eşit derecede önemli bir noktadır.²⁴

Çeşitli alanlardaki sosyal bilimciler (hayvan ekolojistleri, bilhassa topluluk dinamiği ve hayvanların toplumsal davranışlarını inceleyen öğrenciler dahil olmak üzere), ne kadar zor da olsa, gerilime veya çatışmaya dayalı dengelerle ilgili modeller kurmaya yaklaşmaya başlamışlar ve böylece Marksizme doğru bir adım daha atıp, mantıksal olarak düzen problemini değişimden öncelikli görüp, toplumsal yaşamda bütünsüzleştirici ve normatif öğeleri vurgulayan eski sosioloji modellerinden uzaklaşmışlardır. Aynı zamanda burada, Marx'ın kendi modelinin, yazılarındaki muğlaklıktan kurtarılp belirgin hale getirilmesi zorunluluğu, bu modelin daha fazla derinleştirilip geliştirilmesinin yararlı olabileceği, on dokuzuncu yüzyılın -Engels'in formülasyonlarında Marx'ın düşüncelerinde olduğundan daha açık biçimde rastlanan- bazı kalıntılarının temizlenmesi gerekliliği de özellikle vurgulanmalıdır.

Bu durumda bile, sosyo-ekonomik formasyonların doğası ve sıralanışının *özellik* tarihsel problemleri ile bu formasyonların içsel gelişimleri ve etkileşimlerinin mekanizmalarına henüz bir açıklama getirmiş olmayız. Zaten bunlar, Marx'tan bu yana ve özellikle son on yıllarda yoğun tartışmalara konu olmuş alanlardır²⁵ ve bazı açılardan Marx'ı bir hayli ilerletmişlerdir.²⁶

24) Worsley'in dediği gibi, "bir sistem içindeki değişim, ya sistemde yapısal değişimini hazırlayacak şekilde birikmek, ya da bir tür arındırıcı mekanizmayla aşılmak zorundadır" ("The Analysis of Rebellion and Revolution in Modern British Social Anthropology", *Science and Society* 25/1, 1961, s. 37). Toplumsal ilişkilerdeki ritüelleşme, başka koşullarda dayanılamaz olan gerilimlerin sembolik bir temsiliyle anlamlı kılınmaktadır.

25) Bunu, Marx'ta çok az yer verilen gözlemlerden (ki bunların en önemlilerinden bazıları -*Grundrisse*'dekiler gibi- henüz on beş yıl öncesine kadar bilinmiyordu) kaynaklanan, Şark toplumlaryla ilgili çok sayıda araştırma ve tartışma olmasıyla karşılaştırabiliriz.

26) Örneğin tarih-öncesi alanında, Marksizmi geçmiş uygulamakta İngilizce konuşulan ülkelerde herhalde en özgün tarihsel beyin olan V. Gordon Childe'ın çalışması.

Son analiz, özellikle pre-kapitalist toplumları ele alıṣında ciddi boşluklar bulunduğuna dikkat çekmekle birlikte, Marx'ın genel yaklaşımı ile bakışının ne kadar parlak ve derin olduğunu doğrulamaktadır. Fakat, bu temalar somut tarihsel bilgiler ışığında ele alınmak dışında, gelişigüzel biçimde bile pek tartışılamaz, yani bugünkü kollokyum bağlamında tartışılamaz. Böyle bir tartışmaya girilmeyince, Marx'ın yaklaşımının hâlâ, insanlık tarihinin tüm sürecini açıklamamızı sağlayan ve modern tartışmalar için en verimli başlangıç noktasını oluşturan tek yaklaşım olduğu şeklindeki kendi inancımı ortaya koyabilirim.

Marx'ın tarihsel konulardaki en olgun düşüncelerini içeren bazı metinler (bilhassa 1857-1858 yıllarında kaleme alınmış olan *Grundrisse*) 1950'lere kadar fiilen elde bulunmamasına rağmen, bu görüşlerin hiçbirisi özellikle yeni değildir. Dahası, vulgar-Marksist modellerin uygulanmasının giderek daha az kazanç getirmeye başlaması son on yıllarda Marksist tarih yazımında ciddi ilerlemeler kaydedilmesine yol açmıştır.²⁷ Gerçekten de, çağdaş Batılı Marksist tarih yazımının en karakteristik özelliklerinden birisi, ekonomik-determinist türdeki basit, mekanik şemaların eleştirilmesidir.

Öte yandan, Marksist tarihçiler Marx'ı ciddi ölçüde geçmiş olsalar da olmasalar da, onların katkıları, sosyal bilimlerde şimdilerde gerçekleşen değişikliklerden dolayı yeni bir önem kazanmaktadır. Engels'in ölümünden sonraki ilk elli yılda tarihsel materyalizmin başlıca fonksiyonu, pozitivizmin aşırı basitleştirmelerinden kaçınarak tarihi sosyal bilimlere daha çok yaklaşımak olduğu halde, bugün sosyal bilimlerin kendisinde hızlı bir tarihselleşmeye karşı karşıyayız. Üstelik sosyal bilimler, akademik tarih yazımından herhangi bir yardım gelmediği için, yollarını giderek daha çok ve el yordamıyla, kendilerine

27) Örneğin, Amerikan köle toplumları ve köleliğin kaldırılması problemi konusunda, Dr. Eric Williams'ın *Capitalism and Slavery*'deki (Kapitalizm ve Kölelik) (Londra, 1964) görüşleri ile Profesör Eugene Genevieve'nin yaklaşımalarını karşılaştırınız.

özgü prosedürleri geçmişin incelenmesine uygulayarak kendi-lerini çizmeye başlamışlar; dahası teknik açıdan genellikle ileri noktalara ulaşmışlar, yalnız, bazı bakımlardan on dokuzuncu yüzyılın modellerinden daha da kaba tarihsel değişim modelle-rine dayanmışlardır.²⁸ İşte, Marx'ın tarihsel materyalizminin büyülüğünün görüleceği yer burasıdır. Ve tarihsel yönelikli sosyal bilimciler Marx'ın tarihte ekonomik ve toplumsal öğe-le-rin önemini ısrarla vurgulamasına, yirminci yüzyıl başındaki tarihçilere kıyasla daha az ihtiyaç duyarken, buna karşılık, Marx'ın kuramının, kendisinden hemen sonraki tarihçi kuşak-larını fazla etkilemiş olmayan yönlerini daha kısırtıcı görme ihtimalleri bu durumu değiştirmez.

Bu saptamanın, bugün tarihsel yönelikli sosyal bilimin ba-zı alanlarındaki tartışmalarda Marksızan fikirlerin tartışmasız bir üstünlüğü olmasını açıklayıp açıklamadığı başka bir soru-nur.²⁹ Marksist tarihçilerin ya da Marksist okuldan yetişmiş ta-rihçilerin şu andaki tartışılmaz üstünlüğü, kesinlikle entellektü-ellerle öğrencilerin son on yıldaki büyük oranda radikalleşme-sinden, devrimlerin Üçüncü Dünya'daki etkisinden, özgün bi-limsel çalışmalara aykırı Marksist ortodoks görüşlerin çökme-sinden ve kuşakların değişmesi gibi basit bir faktörden kaynak-lanmaktadır. Zira, 1950'li yıllarda yaygın biçimde okunan ki-tapları yayinallyan yayınevlerinin başında duran ve akademik yaşımda kıdemli pozisyonlarda bulunan Marksistler, genellikle zaten kariyerlerinin normal seyriyle tepeye çıkışmış olan, 1930'ların ya da 1940'ların radikalleşmiş öğrencileriydi. Bu-nunla birlikte, Marx'ın doğumunun yüz ellinci ve *Kapital*'in ya-zılışının yüzüncü yıldönümünü kutlarken, Marksizmin tarih-

28) Bu durum, özgül toplumlara uygulanan ekonomik büyümeye kuramı ile siyaset bilimi ve sosiolojideki "modernleşme" kuramları gibi alanlarda özel-likle açıkta.

29) Kapitalist gelişmenin sanayi-öncesi toplumlar üzerindeki politik etkisi ile, daha genel olarak, modern toplumsal hareketler ve devrimlerin "tarih-önce-si"nin tartışılması iyi bir örnektir.

yazımı alanındaki ciddi etkisi ile Marx'tan esinlenmiş olan ya da çalışmalarında Marksist okullarda yetişmelerinin etkileri görülen çok sayıdaki tarihçinin yan yana gelmesine -eğer Marksist- sek bundan memnun olarak- dikkat çekmemezlik edemeyiz.

11

MARX VE TARİH

Bu konferans metni 1983'te San Marino Cumhuriyeti'nin organize ettiği Marx'in Ölümünün Yüzüncü Yılı Konferansı'nda sunulmuş ve New Left Review'un 143. sayısında (Şubat 1984, s. 39-50) basılmıştır.

Burada Marksist tarih anlayışının, Marx'in ölümünden yüz yıl sonraki temaları ile problemlerini tartışacağız. Bu yıldönümü anması bir kutlama töreni olmamakla birlikte, konuşmama Marx'in tarih yazımında benzersiz bir rol oynadığını hatırlatarak başlamayı önemli buluyorum. Şimdi bunu doğrulayan üç örnek göstereceğim. İlk örneğim otobiyografik niteliklidir. 1930'lu yıllarda Cambridge'de öğrenciyken, en yetenekli genç kızlarla erkeklerin pek çoğu Komünist Parti'ye katılmıştı. Ancak o günler son derece seçkin bir üniversitenin tarihinde çok parlak bir devir olduğundan, birçoğu dizlerinin dibinde oturdukları büyük kümelerden derinlemesine etkilenmişlerdi. Orada genç komünistler olan bizler kendi aramızda şakayla karışık kıyaslamalar

yapardık: Komünist filozoflar, Wittgensteincilər; komünist iktisatçılar, Keynesçiler; komünist edebiyat öğrencileri de F.R. Leavis'in izleyicileriydi. Peki, ya tarihçiler? Tarihçiler Marksistti, çünkü Cambridge'de ya da başka bir okulda, bir usta ve esin kaynağı olarak Marx'la boy ölçülecek tek bir tarihçi bile tanıtmayıyorduk (yalnız Marc Bloch gibi bazı büyük isimlerin adını işitiştim). İkinci örneğim de buna benzerdir. Bu günlerden otuz yıl sonra, 1969'da, Nobel Ödülü sahibi Sir John Hicks *Theory of Economic History* (İktisadi Tarihin Kuramı) adlı çalışmasını yayınlamıştı. Hicks şöyle yazıyordu: "[Tarihin genel yönünü saptamak isteyenlerin] çoğu... Marksızan kategorilerden, ya da bunların değişik versiyonlarından yararlanacaktır ve diğer yaklaşılarda dikkate alınacak şeyler çok az olduğundan bu durum kesinlikle şaşırtıcı gelmemelidir. Yine de, *Das Kapital*'den sonraki yüz yılda... çok az sayıda düşünce çıkışması da olağanışı bir durumdur."¹ Vereceğim üçüncü örnek, daha başlığına bakar bakmaz Marx'la bir bağlantı kurulan Fernand Braudel'in görkemli yapımı *Capitalism and Material Life*'dan (Kapitalizm ve Maddi Yaşam) alınmıştır. Bu nefis çalışmada Marx'ın adı diğer yazarlardan, Fransız yazarlardan bile çok daha sık anılır. Kendi ülkesinin düşünürlerini küçümsemeye kesinlikle düşkünlük olmayan bir ülkenin yazarı tarafından övülmek başlı başına son derece etkileyici bir durumdur.

Marx'ın tarih yazma üzerindeki etkisi aslında apaçık bir gelişme değildir. Zira, materyalist tarih anlayışı Marksizmin özünü yansıtma ve yazdığı her şey tarihle yüklü olmakla birlikte, Marx'ın kendisi tarihçilerin anladığı biçimde fazla tarih metni çıkarmamıştı. Bu açıdan Engels daha çok tarihçiydi ve kütüphanelerde haklı olarak "tarih" bölümüne sokulabilecek daha fazla yapı üretemiştir. Elbette Marx da tarih üzerine çalışmalar yapıyordu ve bu konuda son derece geniş bir bilgi sahibiydi.

¹⁾ J.R. Hicks, *A Theory of Economic History* (Londra, Oxford ve New York, 1969), s. 3.

ama, daha sonra *On Sekizinci Yüzyılın Gizli Diplomatik Tarihi* adıyla da yayınlanan ve çalışmaları içinde en az değer taşıyan metinlerden oluşan, polemik niteliğindeki bir dizi Çarlık aleyle tarı makalesini saymazsa, başlığında "Tarih" sözcüğünün geçtiği hiçbir çalışması yoktu. Bizim Marx'ın tarihsel yazıları diye biraraya toplayabileceğimiz metinler, hemen hemen sadece, bir ölçüde tarihsel arkaplana yedirilmiş güncel politik analizlerden ve gazetecilik yorumlarından oluşmaktadır. Onun yazdığı *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri* ve *Louis Bonaparte'm 18 Brumaire'i* gibi güncel politik analizler gerçekten etkileyici çalışmalarıdır. Ayrıca, ciltler dolusu gazetecilik yorumları da -aynı ölçüde ilgiye değer olmamakla birlikte- çok dikkat çekici analizleri içerrir (örneğin, Hindistan üzerine makalelerini akliniza getirin). Bunlar, her koşulda Marx'ın kendi yöntemini, gerek tarihin gereksesi o zamandan beri tarih haline gelmiş bir dönemin somut problemlerine uyguladığı örneklerdir. Yalnız bunlar, geçmişin inceleyen insanların kolaylıkla anlayabileceği gibi, tarih metni olarak yazılmamışlardır. Son olarak, Marx'ın kapitalizmle ilgili çalışmalarında da muazzam miktarda tarihsel materyal, tarihsel örnek ve tarihle ilintili başka malzemeler bulunduğuğunun altını çizmeliyiz.

Demek ki, Marx'ın tarihsel çalışmalarının büyük kısmı, kürumsal ve politik yazılarıyla iç içe geçmiş durumdadır. Bu çalışmalarla tarihsel gelişmeler az çok uzun vadeli bir çerçevede, insanın gelişmesinin tüm evrimini kapsayacak şekilde ele alınmaktadır. Dolayısıyla Marx'ın bu çalışmaları, kısa dönemler ya da belirli konular ve problemler üzerine yazılarıyla, ayrıca olayların ayrıntılı tarihlerine eğilen metinleriyle birlikte okunmalıdır. Yine de Marx'ta, fiili tarihsel gelişme süreciyle ilgili tam bir senteze rastlamak mümkün değildir. *Kapital* bile "kapitalizmin 1867'ye kadarki tarihi" olarak değerlendirilemez.

Gerek bu durumun, gerekse Marksist tarihçilerin Marx'ine yorumlarda bulunmakla kalmayıp, aynı zamanda onun yapmadığı şeyleri yapmalarının, ikisi küçük, biri büyük üç nedeni

vardır. Birincisi, Marx, bildiğimiz üzere, yazı projelerini tamamlamakta büyük zorluklar çekmişti. İkincisi, çerçevesi 1840'ların ortalarında belirlenmiş sınırlar içinde kalmakla birlikte, görüşlerinin belli dönüşümlerden geçmesi ölümüne kadar devam etmiştir. Üçüncüsü ve en önemlisi, Marx olgunluk eserlerinde tarihi bilerek ters yönde incelemiş, analizinin çıkış noktası olarak gelişkin kapitalizmi seçmiştir. "Maymun"un anatomisinin ipucu "insan"dı. Kuşkusuz bunun anti-tarihsel bir prosedür olduğu söylenemez. Bu yaklaşımın içерdiği düşünce, "geçmiş"in, gerek tarihsel sürecin bir parçası olması, gerekse tarihsel sürecin tek başına bu süreçle ve geçmişle ilgili verileri analiz edip anlamamızı sağlaması nedeniyle, yalnızca ve asıl olarak kendi terimleriyle aulaşılamayacaktır.

Materyalist tarih anlayışının merkezinde yer alan *emek* kavramına bakalım. Niteliksel bakımdan farklı ve kıyaslanamaz türdeki özgül emek türlerinden ayrı olan bir genelde-emek kavramına kapitalizmden önce -ya da Adam Smith'ten önce- rastlanmıyordu. Fakat, insanın tarihini global, uzun vadeli bir anlamda, insanlığın doğadan giderek çok daha etkin biçimde yaratılması ve dönüşümeye uğratması şeklinde anlamak istiyorsak, "genelde toplumsal emek" kavramının özsü bir yeri olduğunu akıldan çıkarmamalıyız. Gelecek analizi, gelecekteki tarihsel gelişmeleri temel alarak, düşünürlerin insanın tarihini başka bir merkezi analitik kavramla yeniden yorumlamasını sağlayan karşılaştırmalı analitik keşifler yapıp yapamayacaklarını gösteremeyeceğine göre. Marx'in yaklaşımı hâlâ tartışılabılır bir konumdadır. Bu nokta, farazi bir gelecekteki gelişmenin Marx'in emek analizinin, en azından insanlık tarihinin açıkça can alıcı bazı yönleri açısından taşıdığı merkezi önemi ortadan kaldırabileceğini düşünmesek bile, analizdeki potansiyel bir boşluğu temsil etmektedir. Benim amacım da Marx'i tartışmaya açmak değil, onun yaklaşımının tarihçilerin bilmek istedikleri şeylerin çoğunu (örneğin, feodalizmden kapitalizme geçişin pek çok yönünü) zorunlu olarak dışında bıraktığını göstermektir. Friedrich

Engels "fiilen olmuş şeyler"e her zaman daha fazla eğilmiş olmasına rağmen, bu sorunların üzerinde durmak daha sonraki Marksistlere kalmıştır.

Yine de Marx'ın tarihçiler (burada sadece Marksist tarihçileri de kastetmiyoruz) üzerindeki etkisi, hem onun insanın tarihsel gelişimini ilkel komünal toplumdan kapitalizme kadarki genel eğilimini şemalarla ya da ipuçlarıyla ortaya koyan genel kuramına (materyalist tarih anlayışına), hem de geçmişin belli yönleri, dönemleri ve problemlerine ilişkin somut gözlemlerine dayanmıştır. Ben, son derece etkileyici oldukları, ayrıca müthiş ölçüde uyarıcı ve aydınlatıcı olabilecekleri kanısını taşısam bile, Marx'ın gözlemleriyle ilgili olarak çok fazla şey söylemek istemiyorum. *Kapital*'in birinci cildinde, Protestanlık konusuna üç ya da dört defa ve öylesine dejinildiğini, yine de genelde din ve özelde Protestanlık ile kapitalist üretim tarzı arasındaki ilişkiyi kapsayan tartışmanın bunları temel aldığıni görebilirsiniz. Benzer biçimde, *Kapital*'de Descartes'la ilgili tek bir dipnot vardır ve bu dipnotta, onun görüşleri (hayvanları makinalar olarak, felsefeyi doğaya egemen olmanın ve insan yaşamını kusursuzlaşdırmanın bir aracı, gerçeki spekülatifin karşısını olarak ele alan) "manüfaktür dönemi"yle ilişkilendirilmekte ve ilk iktisatçıların kendi filozofları olarak neden Hobbes ile Bacon'ı, daha sonraki iktisatçıların da neden Locke'u tercih ettikleri sorusu ortaya atılmaktadır. (Dudley North, Descartes'in yönteminin "politik ekonomiyi eski bâtil inançlarından kurtarmaya başlamış" olduğuna inanıyordu.)² 1890'lı yıllarda Marksist-olmayan araştırmacılar bu noktayı zaten Marx'ın dikkat çekici özgünlüğünün bir örneği olarak vurgulamışlardı ve ondan bugün bile en azından bir sömestrislik seminer malzemesi çıkarılabilir. Ancak bu toplantıdaki hiç kimseyi Marx'ın dehası ya da bilgisi ve ilgi alanlarının kapsamı konusunda ikna etmemize gerek yoktur. Marx'ın geçmişin belli

²⁾ Akt. Karl Marx, *Capital* (Harmondsworth., 1976), Cilt 1, s. 513.

yönlerine eğilen yazılarının önemli bir kısmının kaçınılmaz biçimde kendi yaşadığı zamanlarda varolan tarihsel bilgileri yansıtışı da ayrıca vurgulanmalıdır.

Materyalist tarih anlayışı, günümüzde hem Marksist-olmayanlar ve anti-Marksistler tarafından hem de Marksizmin kendi içinden gelen itirazlarla karşılaşduğu ya da çeşitli eleştirilere uğradığı için daha uzun uzadiya tartışılmaya değerdir. Materyalist tarih anlayışı kuşaklar boyunca Marksizmin en az tartışılan yönü olarak kalmış ve -bence haklı olarak- Marksizmin özü sayılmıştır. Marx'ın ve Engels'in Alman felsefesi ile ideolojisine yönelikleri eleştirilerle birlikte geliştirilmiş olan materyalist tarih anlayışı, özünde "fikirler, düşünceler ve kavramların insanları, onların maddi koşullarını ve gerçek yaşamı ürettiği, belirlediği ve onlar üzerinde egemenlik kurduğu" inancını yıkmayı hedefleyen bir yaklaşımıdır.³ Bu anlayış 1846'dan sonra özünde hep aynı kalmıştır ve değişik şekillerde tekrarlanmakla birlikte, tek bir cümlede özetlenebilir: "Yaşamı belirleyen bilinç değil, bilinci belirleyen yaşamdır."⁴ Bu düşünce *Alman İdeolojisi*'nde geliştirilmiştir:

Demek ki bu tarih anlayışı, gerçek üretim sürecinin -yaşamın maddi üretiminden başlayarak- açıklanmasına; bu üretim tarzıyla bağlı ve onun tarafından yaratılmış karşılıklı ilişkilerin, yanı çeşitli aşamalarıyla sivil toplumun tüm tarihin temeli olarak korunmasına; onun devlet şeklindeki eyleminin tanımlanmasına; tüm farklı kuramsal ürünlerle bilinç, din, felsefe, ahlâk, vb. biçimlerinin açıklanmasına ve bunların oluşum sürecinin en temelinden itibaren izlenmesine dayanır; böylece her şey, bütünlüğü içinde (dolayısıyla, çeşitli yönlerinin karşılıklı etkileşime birlikte) gösterilebilir.⁵

3) Karl Marx ve Friedrich Engels, *The German Ideology, Collected Works* içinde (Londra, 1976), s. 24 (çeviri değiştirilmiştir).

4) A.g.y., s. 37.

5) A.g.y., s. 53.

Geçerken, Marx ve Engels'e göre "gerçek üretim süreci"nin "yaşamın kendisinin maddi üretimi"yle sınırlı olmayıp, ondan daha geniş bir şey olduğuna parmak basmalıyız. Eric Wolf'un yerinde formülasyonunu aktaracak olursak, "gerçek üretim süreci" "doğa, çalışma, toplumsal emek ile toplumsal örgütlenme arasındaki karşılıklı olarak birbirine bağımlı ve karmaşık ilişkiler bütünü"dür.⁶ Burada ayrıca insanların hem elle hem kafayla üretim yaptığına da dikkat çekmeliyiz.⁷

Bu anlayış tarihin kendisi değil, bir tarih kılavuzu, bir araştırma programıdır. Yine *Alman İdeolojisi*'nden aktaralım:

Kurgunun bitip gerçek yaşamın başladığı yerde gerçek, pozitif bilim; insanların pratik faaliyetlerinin, pratik gelişme sürecinin açıklanması başlar... Gerçeklik tanımlandığında, kendi kendine yeterli felsefe [...] varoluş aracını kaybeder ve onun yerini, olsa olsa, insanların tarihsel gelişmesinin gözlenmesinden çıkan en genel sonuçların, soyutlamaların bir özeti alabilir. Bu soyutlamalar, kendi başlarını ayken: gerçek tarihten koparıldıklarında hiçbir değer taşımazlar ve bu halleriyle ancak tarihsel malzemelerin düzenlenmesinin, ayrı tabakaların sıralanışının gösterilmesini kolaylaştırabilirler. Ama, felsefe gibi, tarihteki çağları düzgün biçimde sıralayabilecek bir reçete ya da şema sağlaması kesinlikle söz konusu olmaz.⁸

En eksiksiz formülasyon 1859'da *Politik Ekonominin Eleştirisine Katkı*'da görünmüştür. Kuşkusuz, bu formülasyonu reddeden kişilere hâlâ Marksist denip denemeyeceği tartışmalıdır. Bununla birlikte, bu son derece özlü formülasyonun geliştirilmesi gerekiği de tamamen açıktır: Çünkü terimlerdeki muğlaklık, üretim "güçleri" ile "toplumsal üretim ilişkileri"nin tam olarak neyi ifade ettiği, "ekonomik temel"in, "üstyapı"nın, vb.'nin nelerdenoluştugu konularında tartışmalara yol açmıştır. Ayrıca,

6) Eric R. Wolf, *Europe and the People without History* (Berkeley, 1983), s. 74.

7) A.g.y., s. 75.

8) Marx ve Engels, *German Ideology*, s. 37.

insanların bilinci olduğu için, materyalist tarih anlayışının tarihsel açıklamanın kendisi değil, tarihsel açıklamanın *temeli* olduğu da başından beri son derece açıkta. Tarih, ekolojiye benzemez: İnsanlar kararlar alır ve olup bitenler hakkında düşünürler. Dolayısıyla bu anlayışın, kaçınılmaz olarak neler yaşanacağını, tarihsel dönüşümün genel işleyişinden ayrı biçimde keşfetmeyeimize olanak tanımı anlamında determinist olup olmadığı fazla açık değildir. Zira tarihsel kaçınılmazlık sorunu ancak geriye dönük biçimde kesin olarak belirlenebilir ve o zaman bile bir toto loji olmaktan öteye gidemez: Oluşmuş olan şeylerin kaçınılmaz olmasının nedeni başka bir şeyin olmamasıdır, dolayısıyla başka neler olabileceği akademik bir tartışma konusudur.

Marx, belirli bir tarihsel sonucun -komünizmin-, tarihsel gelişmenin kaçınılmaz sonucu olduğunu *a priori* kanıtlamak istiyordu. Oysa böyle bir şeyin bilimsel tarihsel analizle gösterilemeyeceği kesinlikle açıkta. En başından beri görünen şey, tarihsel materyalizmin *ekonomik* determinizm olmadığını: Tarihteki ekonomik-olmayan fenomenlerin hepsi özgül ekonomik fenomenlerden türetilmemediler ve belirli olaylar ya da tarihler bu anlamıyla belirlenmiş değildi. Tarihsel materyalizmin en katı yorumcuları bile (Plehanov) tarihte bireyin ve rastlantının rolünü uzun uzadıya tartışmışlardır. Engels, onun formüasyonları hakkında hangi felsefi eleştiriler getirilebilirse getirilsin, son dönemlerinde Bloch, Schmidt, Starkenburg ve diğerlerine yazdığı mektuplarında bu noktada son derece netti. Marx'ın kendisi de, *18 Brumaire* gibi özgül metinleri ile 1850'lerdeki gazetecilik yazılarında, görüşünün temelde aynı kaldığını hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde vurgulamaktadır.

Gerçekte, materyalist tarih anlayışıyla ilgili en kritik tartışmalar, toplumsal varlık ile bilinç arasındaki temel ilişki ekseninde yürütülmüştür. Yani bu tartışmalar, felsefi düşüncelerden ("idealizm"e karşı "materyalizm" gibi), hatta politik sorulardan ("özgür irade'nin ve insanın bilinçli eyleminin rolü nedir?", "koşullar olgun değilse nasıl hareket edebiliriz?") ziyade,

karşılaştırmalı tarihin ve toplumsal antropolojinin ampirik problemlerinde odaklanmıştır. Bu açıdan tipik bir argüman, kısmen bunun geriye bakılarak yapılan bir tarihsel ayırım olması, kısmen de toplumsal üretim ilişkilerin yapısının, onlara indirgenemeyecek kavramlar ve kültürle şekillenmesi nedeniyle, toplumsal üretim ilişkilerinin fikirler ve kavramlardan (yani, temelin üst-yapıdan) ayrılamayacağıdır. Başka bir itiraz noktası ise, belirli bir üretim tarzı, *n* tipindeki kavramlarla bağıdalığı için, bunların "temel"e indirgenerek açıklanamayacağıdır. Anlaşılacağı üzere, aynı maddi temele sahip, ama toplumsal ilişkileri, ideolojileri ve diğer üstyapısal özelliklerinin yapılanması bakımından değişiklik gösteren toplumlar olduğunu biliyoruz. Bu çerçevede insanların evrenle ilgili görüşleri, onların toplumsal varoluş biçimlerini (en azından toplumsal varoluşlarının evrenle ilgili görüşlerini belirlediği ölçüde) belirlemektedir. Dolayısıyla bu görüşleri belirleyen etkenler tamamen farklı biçimde, örneğin Lévi-Strauss'u izleyerek, sınırlı sayıdaki entellektüel kavramların bir dizi varyasyonu şeklinde analiz edilmelidir.

Şimdi, Marx'ın kültür üzerine soyutlama yapıp yapmadığı sorununu bir kenara bırakalım. (Benim görüşümce, Marx güncel tarihsel yazılarında ekonomik indirgemeciliğin tam zitti bir bakış açısından hareket etmektedir.) Temel olgu hep aynıdır: Herhangi bir toplumun, tarihsel gelişmesinin herhangi bir anındaki analizi, kendi üretim tarzının analiziyle: şöyle ki, a) "insan ile doğa arasındaki metabolizma"nın teknik-ekonomik biçimile, b) emeği hareketle geçiren, yerleştirilen ve dağıtan toplumsal düzenlemelerle başlamak zorundadır.

Bence bu bakış açısı bugün için de geçerlidir. Yirminci yüzyılın sonundaki Britanya ya da İtalya hakkında anlamak istedigimiz şeyler varsa, açıkça üretim tarzında 1950'ler ve 1960'larda gerçekleşen dev boyutlu dönüşümlerle yola çıkmak zorundayız. En ilkel toplumlarda, akrabalığa dayalı örgütlenme ve fikirler sistemi (ki bu sistemde akrabalığa dayalı örgütlenme yalnızca bir boyutu oluşturur), yiyecek toplamaya

dayalı bir ekonomiyle mi yoksa yiyecek üretimi yapan bir ekonomiyle mi karşı karşıya olduğumuza göre değişik bir çevreye bürünecektir. Örneğin, Wolf'un işaret ettiği gibi,⁹ yiyecek toplamaya dayalı bir ekonomide yiyeceklerle ulaşma becerisine sahip herkes için yeterince kaynak varken, yiyecek üreten bir ekonomide (tarımsal ya da çobanlı) bu kaynaklara ulaşma olanağı kısıtlıdır.

Temel ve üstyapı anlayışı bir dizi analitik önceliği belirlemekte başarılı yer tutmakla birlikte, bu noktada materyalist tarih anlayışı başka ve daha ciddi bir eleştiriyle karşılaşır. Çünkü Marx, üretim tarzının aslı bir önemi olduğunu, üstyapının bir anlamda "insanlar arasındaki özsəl ayırmalar" a (yani, toplumsal üretim ilişkilerine) uyum gösterdiğini düşünmenin yanı sıra; toplumun maddi üretim ilişkilerinin gelişmesine ve gelişen bu ilişkilerin mevcut üretim ilişkileriyle, onların görece esnek olmayan üstyapısal ifadeleriyle iletişkiye düşmesine, daha sonra da mevcut ilişkilerin yeni gelişen ilişkilerin öne geçmesine zemin hazırlamasına yönelik kaçınılmaz bir evrimci eğilim bulduğunu da savunmaktadır. Öyleyse, G.A. Cohen'in ileri sunduğu gibi, bu evrimci eğilim en genel anlamıyla teknolojiktir.

Problem, böylesi bir evrimci eğilimin, bütün dünya tarihi boyunca, bugüne kadar kuşku götürmez biçimde varolduğu için yaşanması gerekmesinde değildir. Asıl problem, bu eğilimin açıkça evrensel olmamasıdır. Toplumlarda böylesi bir eğilimi yansıtmayan ya da belli bir noktada kesintiye uğrayan pek çok durumu açıklayabileğimize rağmen, bu yeterli değildir. Yiyecek toplamadan yiyecek üretmeye ilerleme doğrultusunda dünya çapında genel bir eğilim bulunduğuundan pekâlâ söz edebiliriz, ama aynı saptamayı, dünyayı bir ve yalnızca bir bölgesel üsten hareket ederek fethetmiş bulunan teknolojideki ve sanayileşmedeki modern gelişmeler için yapamayız.

9) Wolf, *Europe*, s. 91-92.

Bu durum bir paradoks yaratıyor gibi görünmektedir. *Ya* toplumun maddi üretim güçlerinin gelişmesi yönünde, ya da belli bir noktayı aşarak gelişmesi yönünde genel bir eğilim yoktur; ki bu durumda Batı kapitalizminin gelişmesi asıl olarak böyle bir genel eğilime referans yapmadan açıklanmak zorundadır ve materyalist tarih anlayışı da en iyi ihtimalle özel bir durumu açıklamak amacıyla kullanılabilir. (Yine geçerken, insanların sürekli olarak doğa üzerindeki denetimlerini artıracak bir şekilde hareket ettikleri görüşünden vazgeçmenin, tarihsel ve diğer etkenler bakımından hem gerçekçi hem de verimli olmayacağına dikkat çekmek istiyorum.) *Ya da* böyle bir genel tarihsel eğilim vardır ve bu durumda da niçin her yerde etkili olmadığını, hatta bazı örneklerde (Çin gibi) fiilen karşı yönde bir durumun gerçekleştiğini açıklamak zorunda kalırız. Görünen o ki, maddi temel üzerinde yer alan üstyapı ve toplumsal yapının gücü, ataleti ya da başka bir gücü dışında hiçbir şey bu maddi temelin hareketini ayakta tutamayacaktır.

Bana sorarsanız, bu durum, dünyayı *yorumlamanın* bir yolu olarak materyalist tarih anlayışı açısından çözümsüz bir problem yaratmaz. Evrimin tek bir doğru çizgide ilerlediğine inanan birisi olmayan Marx'ın kendisi, bazı toplumların klasik antik çağdan feudalizme ve oradan kapitalizme doğru bir evrim geçtiğinde, bazı toplumların (kabaca Asyatik üretim tarzı başlığı altında gruplandırdığı toplumların) böyle bir evrimden geçmemesinin nedenleri konusunda bir açıklama getirmiştir. Ne var ki bu durumun, dünyayı *değiştirmenin* bir yolu olarak materyalist tarih anlayışı açısından çözülmesi çok güç bir problem yaratacağı da belirtilmelidir. Marx'ın bu konudaki argümanının özü, devrimin, üretim güçlerinin üretim ilişkilerinin "kapitalist kabuğu"yla bağıdaşmaz olduğu bir noktaya ulaşmış olması ya da ulaşmak zorunluluğunda olmasına bağlı olarak gerçekleşmesi gerektiydi. Peki ama, başka toplumlarda maddi güçlerin gelişmesi yönünde bir eğilim bulunmadığı, ya da maddi güçlerin gelişmesinin kontrol altına alındığı, geri plana atıldığı ya da 1859 *Önsözü*'nde

yazıldığı anlamda toplumsal örgütlenmenin ve üstyapının gücü nedeniyle devrime yol açmasının önlediği gösterilebilirse, o zaman aynı duruma niçin burjuva toplumunda da rastlanmasındır? Kuşkusuz kapitalizmden sosyalizme geçişin zorunluluğu, hatta kaçınılmazlığını ortaya koyan daha alçakgönüllü bir tarihsel sav formüle etmek mümkün, hatta görece kolaydır. Yalnız böyle bir durumda, Karl Marx açısından önemli, takipçileri (kendim dahil olmak üzere) açısından ise kesinlikle önemli olan iki şeyi kaybetmiş oluruz: a) sosyalizmin zaferinin tüm tarihsel evrimin mantıksal sonu olduğu duygusu, b) sosyalizmin zaferinin, "antagonist" bir toplum olamayacağına ve olmayacağına göre "tarihöncesi"nin sonuna işaret edeceği duygusu.

Gelenen bu nokta, *Politik Ekonominin Eleştirisine Katkı'ya* Önsöz'de "bir toplumun ekonomik yapısını meydana getiren ve maddi varoluş araçlarının üretim tarzını oluşturan üretim ilişkilerinin toplamı" şeklinde tanımlanan "ürtim tarzı" kavramının değerini etkilemez. Toplumsal üretim ilişkileri nasıl gösterilirse gösterilsin ve toplumda başka hangi fonksiyonları yerine getirirse getirsin, üretim tarzı, üretici güçlerin gelişmesinin ve artığın bölüşümünün hangi biçimlere bürüneceğini, toplumun yapılarını değiştirip değiştiremeyeceğini, uygun anlarda başka bir üretim tarzına geçişin nasıl gerçekleşebileceğini ya da gerçekleşeceğini belirleyen yapıyı oluşturacaktır. Üretim tarzı ayrıca üstyapısal olanakların çerçevesini de çizer. Kısacası üretim tarzı, insan toplumlarının çeşitli biçimlerini ve onların gerek karşılıklı etkileşimleri gerekse tarihsel dinamiklerini anlamamızın temelidir.

Üretim tarzı bir toplumla özdeş değildir: "Toplum" bir insan ilişkileri sistemi, daha kesin bir ifadeyle, insan grupları arasındaki ilişkilerin sistemli halidir. "Üretim tarzı" kavramı ise, bu grupların -farklı toplumlarda çeşitli biçimlerde ve belli bir mesafe içinde gerçekleşebilecek- dizilişini gösteren güçleri saptamaya hizmet eder. Üretim tarzları, kronolojik ya da başka açılardan bir düzene sahip olan, bir dizi evrim aşamasını mı oluşturur? Marx'ın üretim tarzlarını, insanın doğadan süreç içinde

daha fazla özgürleşmesini ve doğa üzerinde denetim kurmasının üretim güçlerini de üretim ilişkilerini de etkilediği bir dizi aşamaya olarak gördüğünə kuşku yok gibidir. Bu kriterlere göre bakıldığında, çeşitli üretim tarzlarının yükselen bir çizgi halinde dizileceği düşünülebilirdi. Ancak bazı üretim tarzlarının diğerlerinden daha önce gelmesi (örneğin, meta üretiminin ya da buharlı motorları gerektiren üretim tarzlarının, bunları gerektirmeyen modellerden daha önce olması) açıkça düşünülemezken, Marx'ın öngördüğü üretim tarzları listesiyle tek bir yönde giden bir kronolojik sıralama oluşturmak da amaçlanmış değildir. Aslında, insanın gelişmesinin (varsayıma dayalı) en erken aşamaları dışında, çeşitli üretim tarzlarının birarada ve etkileşim halinde varolması gözlem yapmayla ilişkili bir konudur.

Bir üretim tarzı, hem üretimde belli bir programın (ürütim yapmanın belli bir teknoloji ve üretken işbölümüne dayanan bir yolu), hem de "özgül, tarihsel bakımdan ortaya çıkan bir toplumsal ilişkiler bütünü"nün somutlaşmış halidir. Bu süreçte emek, gelişimlerinin belli bir aşamasındaki "aletler, beceriler, organizasyon ve bilgi vasıtasiyla doğadan enerji elde etmekte kullanılırken", toplumsal düzeyde üretilen artık da birikim amacıyla ya da başka bir amacıyla dolaşır, bölüstürülür ve kullanılır. Marksist bir tarih bu fonksiyonların ikisini de ele almak durumundadır.

Antropolog Eric Wolf'un *Europe and the Peoples without History* (Avrupa ve Tarihsiz Halklar) başlığını taşıyan, oldukça özgün ve önemli kitabının zayıflığı işte bu noktada yattmaktadır. Wolf bu kitabında, kapitalizmin global çaptaki genişlemesi ile zaferinin, kendi dünya sistemine entegre ettiği kapitalizm-öncesi toplumları nasıl etkilediğini, kapitalizmin de bir anlamıyla çoğul üretim tarzları içinde kök salarken hangi değişikliklere uğrayıp şeşkinin değiştigini göstermeye çalışır. Dolayısıyla, nedenlerden ziyade bağlantılar üzerinde duran, ama nedenlerin analizinde bağlantıların aslı bir yer tuttuğunun da anlaşılabileceği bir kitaptır bu. Wolf'un kitabı, farklı toplumların "değişkenliğinin..."

stratejik özelliklerini, başka bir söyleyişle, toplumların kapitalizmle temas kurmaktan dolayı hangi bakımlardan değişip değişmeyeceklerini kavramanın bir yolunu çok başarılı bir biçimde sergilemektedir. Ayrıca, üretim tarzları ile onların içinde yaşayın toplumlar ve bu toplumların ideolojileri ya da "kültürler" i arasındaki ilişkiler açısından aydınlatıcı bir kılavuzdur.¹⁰ Bu kitabın başararamadığı, daha doğrusu başarmayı amaçlamadığı şey ise, maddi temelin ve işbölümünün hareketlerini, dolayısıyla üretim tarzlarının dönüşüm süreçlerini açıklamaktır.

Wolf, çalışmasını şu üç genel üretim tarzı ya da üretim tarzı "ailesi" üzerine kurar: "akrabalık ilişkileri"yle tanımlanan üretim tarzı, "haraca dayalı" üretim tarzı ve "kapitalist" üretim tarzı. Ancak "akrabalık ilişkileri"yle tanımlanan üretim tarzı içinde avcı toplumlardan yiyecek toplayıcı toplumlara geçiş mümkün görmeden birlikte, "haraççı" üretim tarzı hem Marx'ın "feodal" dediği hem de "Asyatik" diye adlandırdığı toplumları kapsayan, muazzam bir sistemler dizisini temsil etmektedir. Tüm üretim tarzlarında, "artığa", esas olarak politik ve askeri güç sahip yönetici gruplarca el konulur. Sâmir Amin'den ödünç alınmış bu genel sınıflandırma hakkında söylenecek çok şey vardır, yalnız bu şemanın başlıca eksikliği, "haraca dayalı" üretim tarzının, açıkça üretim kapasitesinin çok farklı aşamalarında bulunan toplumları (Karanlık Çağlar'daki Batılı feodal lordlardan Çin İmparatorluğu'na, şehirsiz ekonomilerden şehirleşmiş ekonomilere kadar) kapsamasıdır. Nitekim bu analiz, haraca dayalı üretim tarzının bir çeşidinin gelişkin kapitalizmi niçin, nasıl ve ne zaman doğurduğu şeklindeki temel probleme ancak dağınık göndermelerle temas etmektedir.

Özetle, üretim tarzlarının analizi, mevcut maddi üretim güçlerinin, yanı hem teknolojinin ve onun örgütlenmesinin hem de ekonomik modelin incelenmesine dayanmalıdır. Zira, aynı önsözün daha sonraki bir pasajında sık sık aktardığı gibi,

10) A.g.y., s. 389.

Marx'ın politik ekonominin sivil toplumun anatomisi olduğunu ileri sürdüğü unutulmamalıdır. Yine de, üretim tarzlarının ve onların dönüşüme uğramasının geleneksel analizi bir şekilde geliştirilmelidir -ve son zamanlardaki Marksist çalışmalarında bu fiilen yapılmıştır. Bir üretim tarzının fiilen başka bir üretim tarzına dönüşmesi genellikle nedensel ve tek bir yönde ilerleyen bir zemine oturtulmuştur: Dolayısıyla, her üretim tarzı içinde, onun dönüşmesinin yolunu açacak dinamiği ve güçleri doğuran bir "temel çelişki" bulunduğu ileri sürülmüştür. Yalnız bunun -kapitalizm boyutu dışında- Marx'ın kendi görüşü olup olmadığı belli değildir ve -özellikle Batı feodalizminden kapitalizme geçiş konusuya bağlı olarak- kesinlikle büyük sıkıntılarla ve sonu gelmez tartışmalara yol açmaktadır.

Aşağıdaki iki varsayıımı benimsemek daha yararlı göründmektedir. Birincisi, bir üretim tarzı içindeki, onun kalıcılığını bozmaya eğilimli olan temel öğeler, kendi bağında dönüşümün kesinliğinden ziyade bir potansiyel durumu taşımakta, ama, üretim tarzının yapısına bağlı olarak da, mümkün olan dönüşüme belli sınırlar getirmektedir. İkincisi, bir üretim tarzının bir başkasına dönüşmesine yol açan mekanizmalar yalnızca o üretim tarzının içsel mekanizmaları olmayabilir; bunlar, farklı şekilde yapılanmış toplumların kesişmesinden ve etkileşiminden kaynaklanabilir. Bu anlayıyla, tüm gelişme *karma* bir gelişmedir. Dolayısıyla, diyelim Akdeniz'deki klasik antik çağın kendine özgü sistemini doğuran özel bölgesel koşullara ya da Batı Avrupa'nın *manor*'ları* ve şehirleri içinde feodalizmin kapitalizme dönüşmesine bakmak yerine, gelişmenin belli bir aşamasında bu alanların kendilerini üzerinde buldukları yan yollara ve kavşaklara çıkan çeşitli yollara baktırması gerekmektedir.

Bana Marx'ın anlayışı doğrultusunda kusursuz görünen ve eğer gerekirse metinlerle de desteklenebilecek olan bu yaklaşım, kapitalizme gidişin yolunu açan toplumlar ile -kapitalizmin sizip

* Feodalizmde ekonomik, toplumsal/politik ve idari/coğrafi bir birim; bu birim bir köy olabileceği gibi, köyler topluluğundan da oluşabilir. (ç.n.)

fethetmesine kadar- o yolda ilerleyemeyen toplumların birarada varolmasını açıklamayı kolaylaştırmaktadır. Ancak bu yaklaşım, ayrıca, kapitalizm tarihçilerinin giderek daha iyi farkına vardıkları bir noktaya, bu sistemin evriminin de karma bir evrim olduğuna, bu sistemin önceden varolan malzemelerden yararlanarak, onları adapte ederek ama aynı zamanda onlar tarafından da şekillenerek inşa edildiğine dikkat çekmektedir. Çalışan sınıfların oluşumu ve gelişimi üzerine son zamanlarda yapılan araştırmalar bu noktayı oldukça iyi aydınlatmıştır. Aslında, dünya tarihinde son yirmi beş yılın derin toplumsal dönüşümlerle geçmesinin bir nedeni de, şimdije kadar kapitalizmin işleyişinin aslı parçaları olarak görülen böylesi pre-kapitalist öğelerin, nihayet kapitalist gelişme tarafından, bir zamanlar oynadıkları hayatı rolü artık yerine getiremeyecekleri ölçüde aşındırılmış olmalarıdır. Bu nü söyleken aklımda tuttuğum örnek elbette ailedir.

Bu konuşmanın başında aktardığım doğrultuda Marx'ın tarihçilerin gözünde taşıdığı eşsiz anlamı gösteren örneklerle yeniden dönmek istiyorum. Marx hâlâ, yeterli denebilecek her tarih çalışmasının aslı temelidir, çünkü -şimdije kağar- bir bütün olarak tarih üzerine metodolojik bir yaklaşım formüle etmeye, insanın toplumsal evriminin bütün sürecini zihninde tasarlayıp açıklamaya bir tek o girişmiştir. Bu bakımdan Marx, tarihçiler üzerinde kuramsal etki yapmakta tek gerçek rakibi olan Max Weber'den üstünür ve pek çok bakımdan önemli bir tamamlayıcı ve düzeltici konumundadır. Marx'ı temel alan bir tarih, Weberci eklemeleri olmadan düşünülemez, ama Webergi bir tarih de Marx'ı, en azından Marksist *Fragestellung*'u⁴⁾ çıkış noktası olarak almadığı ölçüde yeterli olamaz. İnsanın toplumsal evriminin geçirdiği tüm süreçleri araştırmak, verdiği yanıtlar kabul edilmese dahi, Marx'ın yönelikti tipteki soruları sormak demektir. Birinci soruda örtük biçimde bulunan ikinci büyük soruyu (bu evrimin niçin eşit ve tek yönde ilerlememesinin,

⁴⁾ [Alm.] soru sorma çerçevesi; soru yöneltme bağlamı. (ç.n.)

bilakis olağanüstü derecede eşitsiz ve birleşik olmasının nedenlerini) yanıtlamak istedigimizde de aynı durumla karşılaşırız. Marksist yaklaşımı karşı ortaya atılan alternatif yanıtlar ise bi-yolojik evrimi temel alan görüşlerden (örneğin, sosyo-biyoloji) ibarettir, ne var ki bunların yetersiz oldukları da gün gibi açık-tır. Marx son sözünü söylememiştir (henüz o noktadan uzaktı), ama ilk sözü söylemiştir ve biz hâlâ onun başlattığı konuşmayı sürdürmekle yükümlüyüz.

Bu konuşmanın konusu, Marx ve tarih. Dolayısıyla benim buradaki işlevim, günümüzün Marksist tarihçilerinin önündeki başlıca sorunların neler olduğu ya da neler olması gerektiği üzerine bir tartışma başlatmak değil. Ama bu konuşmayı, bence acil olarak üzerinde durulması gereken iki temaya dikkat çekmeden bitirmeyi de istemem. Bu temaların daha önce değinmiş olduğum ilki şudur: Her toplumun ya da toplumsal sistemin gelişmesinin, onun diğer sistemler ve geçmişle karşılıklı etkileşiminin karma ve birleşik doğası. Dilerseniz bu temayı, Marx'ın insanların kendi tarihlerini yaptıklarını, ama diledikleri gibi değil, "doğrudan bulunan, verili ve geçmişten aktarılmış koşullar altında" yaptıklarını ifade eden ünlü deyişinin özenli bir hazırlanışı olarak ifade edelim. İkinci tema ise sınıf ve sınıf mücadelesidir.

Her iki kavramın da, en azından kapitalizmin tarihiyle ilgili tartışmalarda Marx'ta aslı bir yer tuttuğunu biliyoruz, ama bu kavramların onun yazılarında kötü biçimde tanımlandığını ve çok fazla tartışmaya yol açıklarım da biliyoruz. Geleneksel Marksist tarih yazımının önemli bir kısmı, bunlar üzerinde düşünmeyi başaramamış ve bu yüzden birçok güçlükle karşılaşmıştır. Size sadece bir örnek vereyim. "Burjuva devrimi" nedir? Burjuvazinin "yaptığı", burjuvazinin eski rejime ya da bir burjuva toplumu kurulmasının önünde duran egemen sınıfa karşı verdiği iktidar mücadelesinin hedefi olan bir "burjuva devrimi" düşünebilir miyiz? Ya da hangi zamanlarda bu şekilde düşünebiliriz? İngiliz ve Fransız devrimlerinin Marksist yorumlarıyla

ilgili günümüzdeki eleştiriler, büyük oranda böyle bir geleneksel burjuvazi ve burjuva devrimi imajının yetersiz kaldığını sergilemiş olmaları nedeniyle etkili olmuştur. Bunu biliyor olmamız gereklidir. Bizler, Marksistler olarak, daha doğrusu tarihin gerçekçi gözlemeçileri olarak, burjuva devrimlerinin varlığını ya da on yedinci yüzyıl İngiliz devrimleri ile Fransız Devrimi'nin temel değişikliklere ve bu toplumların yeni bir yola, "burjuva" yönelimlere girdiğine işaret ettiğini reddeden eleştirmenlerin peşine takılmayız. Yalnız, neyi kastettiğimiz konusunda daha net olmamız gerektiğini de hemen vurgulamalıyım.

Öyleyse, Marx'ın ölümünden yüz yıl sonra tarih yazma üzerindeki etkisini nasıl özetleyebiliriz? Sanırım bu açıdan dört temel nokta üzerinde durabiliriz.

1) Marx'ın sosyalist olmayan ülkelerdeki etkisi, günümüz tarihçileri arasında, benim daha önceki zamanlaruma -anılarım beni elli yıl kadar geriye götürürebiliyor- ve herhalde Marx'ın ölümünden sonraki dönemlere kıyasla kuşku götürmez derecede daha fazladır. (Resmi olarak Marx'ın fikirlerine bağlılığını ilan etmiş olan ülkelerdeki durum, açıkur ki karşılaşılma dışı tutulmalıdır.) Bunun belirtilmesi gerekiyor, çünkü şu anda, özellikle Fransa ve İtalya'daki entellektüeller arasında Marx'tan oldukça yaygın bir uzaklaşma gözleniyor. Oysa onun etkisi, yalnızca Marksist olduğunu iddia eden tarihçilerin sayısında (bu sayı çok kabarık olsa bile) ve onun tarih açısından taşıdığı önemin farkında olan kişilerin (Fransa'da Braudel, Almanya'da Bielefeld okulu gibi) sayısında değil, aynı zamanda, Marx'ın ismini dünyanın gözü önünde tutan, Postan gibi eski-Marksist tarihçilerin (genellikle hepsi seçkin isimlerdir) kabarık sayısında da görülebilmektedir. Bunlardan başka, elli yıl önce çoklukla Marksistler tarafından vurgulanmış ve artık tarihteki ana akımın parçaları haline gelmiş olan öğeler de vardır. Gerçi bu durum sadece Karl Marx'tan kaynaklanmış değildir, ama Marksizm, herhalde tarih yazmayı "modernleştirme" konusunda en büyük etki gücüne sahip akım olmuştur.

2) Günümüzde, en azından çoğu ülkede yazılıp tartışıldığı üzere, Marksist tarih Marx'ı varış noktasına koymayı değil, onu çıkış noktası olarak görme yaklaşımını benimsemektedir. Marksist tarihin Marx'in metinleriyle mutlaka bir bağdaşmazlık içinde olduğunu kastediyor değilim, ama yine de, olgusal açıdan yanlış ve eskimiş noktalar söz konusu olduğunda bunu kabullenmeye hazırız. Nitekim bu duruma, Marx'in Şark toplumları ve "Asyatik üretim tarzı" -bu konulardaki bakışı ne kadar derinlikli ve parlak olursa olsun- üzerine görüşlerinde, ayrıca ilkel toplumlar ve onların evrimiyle ilgili düşüncelerinde açıkça rastlanmaktadır. Marksist bir antropologun Marksizm ve antropolojiyi işlediği ve yakın zamanlarda yayınlanmış bir kitapta şu saptama yapılmıştır: "Marx ve Engels'in ilkel toplumlarla ilgili bilgileri modern antropolojinin temelini oluşturmak açısından oldukça yetersizdi."¹¹ Burada yine, gerekli olduğu yerlerde eleştirel bir bakışı benimsemeye hazır olmakla birlikte, Marksist tarihin mutlaka materyalist tarih anlayışının ana hatlarını gözden geçirmeyi ya da bırakmayı istediğini kastediyor da değilim. Ben kendi páyma materyalist tarih anlayışından vazgeçmemi istemiyorum. Yalnız Marksist tarih, en verimli versiyonlarında, artık, açıkça yorumlanmaya değer durumlar dışında Marx'in metinlerini yorumlamaktan ziyade onun yöntemlerinden yararlanmaktadır. Biz Marx'in kendisinin fırsat bulmadığı şeyi yapmaya çalışıyoruz.

3) Günümüzdeki Marksist tarih çoğuldur. Tarihin tek bir "doğru" yorumu bulunduğu görüşü, bize Marx'in bırakmış olduğu bir miras değildir: Bu görüş, özellikle 1930'lu yillardan beri Marksizmin mirasının bir parçası haline gelmiştir; yine de, hiç değilse insanların seçim yapma şansının bulunduğu durumlarda, artık kabul görmemektedir ya da kabul edilebilecek durumda değildir. Elbette bu çoğulculüğün kendine göre dezavantajları vardır. Bu dezavantajlar tarih hakkında kuramlar oluşturan insanlar tarafından salt tarih yazan insanlara kıyasla daha

¹¹⁾ Maurice Bloch, *Marxism and Anthropology* (Oxford, 1983), s. 172.

açık görülmekle birlikte, artık tarih yazanlar tarafından bile görülebilecek bir halededir. Bu dezavantajları avantajlarına göre ister daha çok ister daha az görelim, bugün Marksist çalışmaların çoğul bir nitelik taşıdığı inkâr edilemez bir olgudur. Üstelik böyle olması yanlış değildir. Bilim, ortak bir yöntemi temel alan farklı görüşler arasındaki bir diyalogtur. Bilim ancak, farklı görüşlerden hangisinin yanlış ya da daha az verimli olduğuna karar vermenin hiçbir yöntemi bulunmadığı zaman bilim olmaktan çıkar. Ne yazık ki tarihte karşılaşılan durum genellikle böyledir, yalnız bu duruma sadece Marksist tarihte rastlanmadığının da özellikle altını çizmemiz gerekiyor.

4) Günümüzün Marksist tarihi, kendisinin dışındaki tarihîsel düşüncce ve araştırmalarдан yalıtılmış durumda değildir ve yalıtılamaz. Ve bu, çifte yönlü bir saptamadır. Bir yandan, Marksistler artık Marksist olduklarını iddia etmeyen, daha doğrusu anti-Marksist olan tarihçilerin yazdıklarını -onların çalışmalarına hammadde kaynağı olmanın dışında- reddetmiyorlar. Zaten bunlar iyi tarihse, mutlaka dikkate alınmaları gereklidir. Ama sîrf bu nedenle, ideologlar kisvesiyle ortaya çıkan iyi tarihçileri bile eleştirmekten ve onlara karşı ideolojik bir mücadeleye girişmekten geri duracak da değiliz. Öbür yandan, Marksizm öylesine tarihteki ana akıma dönüşmiş durumdadır ki, yazarı kendi ideolojik konumunun reklamını yapmadığı sürece, belli bir çalışmanın Marksist biri mi yoksa Marksist-olmayan biri tarafından mı kaleme alındığını söylemek bugün genellikle mümkün olmamaktadır. Tabii bu tabloya bakıp da şikayet edemeyiz. Ben, bir çalışmanın yazarlarının Marksist olup olmadığını hiç kimsenin sormadığı bir zamanın gelmesini diliyorum, çünkü Marksistler, tarihin dönüşümünün Marx'ın fikirleri aracılığıyla sağlanmasıyla tatmin olabilirler. Ne yazık ki böylesi bir ütopyadan bir hayli uzaklız: Yirminci yüzyılın ideolojik ve politik kavgaları ile özgürlük ve sınıf mücadeleleri bizi bu ütopyayı akıl bile edemez bir noktaya getirmiştir. Öngörelebilir bir gelecek açısından, bizler tarihin içinde olsun

dışında olsun, politik ve ideolojik gerekçelerle saldırılara karşı Marx'ı ve Marksizmi savunmak zorunda kalacağız. Tabii bu eylemimizle, tarihi ve insanın dünyanın bugünkü haline nasıl geldiğini, insanlığın daha iyi bir geleceğe nasıl yüreyebileceğini anlama yeteneğini de savunuyor olacağız.

BÜTÜN HALKLARIN BİR TARİHİ VARDIR

Bu metin, Eric Wolf'un bir önceki bölümde yararlanmış olduğumuz Europe and the Peoples without History (Avrupa ve Tarihsiz Halklar) başlıklı önemli çalışmasıyla ilgili daha kapsamlı bir tartışmadır ve 28 Ekim 1983 tarihli Times Literary Supplement'ta yayınlanmıştır.

Andersen'in masalındaki çocuğun kralın çıplak olduğunu keşfetmesi, içinde başka bir önermeyi de taşıyordu: Kral bir elbise giymeliydi. Ama ne türde bir elbise? Tarih yazımında moda olan kuşkuculuğa rağmen, sosyal bilimler ile tarihin "modern dünyanın toplumsal sisteminin hangi yollarla ortaya çıktığını" açıklayabilecek ve kendimizinkileri dahil olmak üzere tüm toplulları analitik bir şekilde anlamaya çaba harcayacak bir tarihe" ihtiyacı olduğunu gözlemek için, dışarıdan bakan birisinin sağduyusundan başka bir şeye gerek yoktur. Diyelim yeryüzünde yaklaşık 1400 yılından sonra görülen bütün gelişmeyi örnek alarak, böyle bir tarihin ne şekilde kurulabileceği ana hatlarını belirlemek için de gelişkin bir zekâının, berrak bir zihinle -ve tabii

yoğun okumalar ve cesaretle de- bir hayli çaba harcaması gerekecektir. Eric Wolf'un yeni kitabı işte bu kadar büyük bir iddianın altına girmektedir.

Wolf sıradışı vasıflarıyla bu görevde son derece uygundur. Ayrıca Wolf, Anglo-Amerikan antropologların çoğundan farklı olarak, "kendi" kabilesi ya da bölgesinden ziyade, konusıyla (tarımla uğraşan insanlar) tanımaktadır. Wolf'un kitabının başlığı olan *Peasants* (Köylüler) (1966) bu konudaki en iyi girişe sahiptir ve çok sayıda insan da Wolf'u, zamanımızın devrimlerinde köylü unsuruna eğilen incelemesi olan *Peasant Wars of the Twentieth Century*'yle (Yirminci Yüzyılın Köylü Savaşları) tanımaktadır. Wolf, yalnızca kendi alanı olan İspanyol Orta Amerikasıyla, malikâneler, plantasyonlar ve köylülerle sınırlı kalmayıp, İslamiyetin kökenleri ve ulusların oluşumu konularında da yazmıştır. Birbiriyle komşu ama etnik köken olarak farklı iki Tyrole topluluğuyla ilgili mükemmel bir tarihsel-antropolojik inceleme olan ve modern milliyetçiliği seçmiş öğrencilerin temel okuma metinlerinden sayılan *The Hidden Frontier*'ın (Gizli Sınır) (1974) ortak yazarlarından birisidir. Wolf'un uzun bir süre boyunca, modern disiplinler arası dergiler türünün ilki olan *Comparative Studies in Society and History*'yle birlikte amılması da şaşırtıcı değildir.

Wolf'un başkaldırdığı antropolojik gelenek, insan toplumlarını (yani, pratikte, alan çalışmalarının ve monografların konusu olan mikro-toplulukları) kendine yeterli, kendini yeniden üreten ve ideal olarak kendi istikrarını sağlayan sistemler olarak gören gelenektir. Wolf, hiçbir kabile ya da topluluğun, bir adaydımcasına yaşamadığını, birbiriyle bağlılı süreçler ya da sistemlerin bütünü olusan dunyanın hiçbir zaman kendine yeterli insan grupları ve kültürlerinin bir toplamı olmadığını ileri sürmektedir. Değişmez ve kendini tekrarlayan olarak görünen şey, aslında yalnızca içsel ve dışsal gerilimlerin sürekli, karmaşık süreciyle boğuşmaya çalışmanın sonucu değil, aynı zamanda genellikle tarihsel değişimin ürünüdür de. Brezilya'daki

kauçuk patlamasının etkisiyle babayurtluluk ve babasoyluluktan anayurtluluk ve babasoyluluğun alışılmadık kombinasyonuna geçen Amazon Mundurucularının başına gelen durum, herhalde onlara, toplu bir insan *coelacanth*'iymiş* gibi, "ilkel" bir tarih-öncesi ya da tarihsel-olmayan kalıntı gözüyle bakan on dokuzuncu yüzyıl etnograflarıyla karşılaşan pek çok "kabile"nin de başına gelmiştir. Tarihsiz halk olmadığı gibi, tarihsiz anlaşılabilecek halk da yoktur. Bu halkların tarihi, bizimkiler gibi, daha geniş çaplı bir dünyanın (aynı sınırı paylaşır hale gelmiş dünyanın) içinde yer alan kendi ortamları dışında kavranamaz. Aynı şekilde, geçen bin yılın ikinci yarısındaki hiçbir halkın tarihini, her biri diğerleriyle etkileşimi sonunda değişikliğe uğrayan farklı tipteki toplumsal örgütlenmelerin kesişme noktaları dışında anlamak mümkün değildir.

Bu yaklaşımın günümüz tarihiyle global çerçevede ilgilenen tarihçilere sağlayacağı üstünlük, onların, genellikle mallarına Arapça ya da Japonca etiket koyanlarla aynı gerekçelerle girişikleri ya da çağdaş politikanın ("Birleşmiş Milletler" diye iki kat yanlış nitelenen) ve çağdaş -ve açık ki global- ekonominin imajını yansıtan çabalarını gerçekten haklı çıkarmasıdır. Bu yaklaşım ayrıca, Avrupa-merkezciliğin lehindeki veya aleyhindeki argümanları da anlamsızlığa sürüklüyor. On beşinci yüzyıldan beri dünyayı baştan aşağı değiştiren güçlerin coğrafi bakımdan Avrupalı olduğu ortadadır. Avrupa dışındaki şu ya da bu bölgeinin, modern dünya tarihi konulu bir ders kitabında ne kadar yer işgal etmesi gerektiği (aynı bölgelerin okullarında ya da kültür elçilerinin üzerinde taşıdığı anlamı saymazsak) görece ömensiz bir konudur. Önemli olan nokta, tarihin belli bir yapısı olan (ve coğrafi temelde dağılmış bulunan), dolayısıyla birbirlerini şekillendiren çeşitli varlıkların karşılıklı ilişkilerinden meydana gelmiş olduğudur. Avrupa ile Avrupa-dışı, İbni Haldun'un Bedevileri ile yerleşik topluluklarından daha fazla ayrılamaz: Birisi, ötekinin tarihidir.

*) Saçak yüzgeçlilerden, Afrika'nın güneydoğu denizlerinde bulunan ve bu türünün yaşayan tek cinsi olarak kalan baliğin ismi. (ç.n.)

Wolf'a göre, aslında bu karşılıklı ilişkilerin coğrafi biçimini, daha genel bir şablonun sadece özel bir boyutudur. Sanayi toplumundaki çalışan sınıfların tarihi, kapitalizmin "güya zamansız bir evrim platosunda duraklayıp kalmış olan" geleneksel toplumlar üzerindeki etkisinin tarihiyle tam olarak aynı problemleri doğurmaktadır. "Gerçekte tarihin iki kolu sadece bir koldur." Ya da, daha genel bir ifadeyle, toplumsal düzenlemelerin çoğulluğuyla gelişmiş ve gelişmekte olan bir toplum, kapitalizmi ihraç mı yoksa ithal mi ettiğine bakılarak "öz"e ya da "çevre"ye ait sayılır. Bu anlamıyla tarihte makrokozmos ile mikrokozmos beldir.

Düzenlerin bu iç içe geçmiş hali nasıl analiz edilecektir? Wolf'un kitabının en değerli özelliği, dünyaya ilgili olarak 1400'den beri çıkmış olan ve kırk beş sayfalık bibliyografyasında sıraladığı literatürüne eleştirel bir sentezini yapma başarısını göstermiş olması değildir. Başka araştırmacılar da, kaçınılmaz olan uzman pusu kurucuların yandan ateşine açık kalma riskini göze alarak aynı başarıyı gösterebilirler. Wolf'un ayrıcalığı, Avrupa kapitalizminin genişleme sürecinde karşılaşacağı "farklı toplumsal sistemler ve kültürel anlayışlar" daki "değişkenliğin... stratejik özellikleri"ni ve bunun sonucunda "Avrupalıların dünya nüfusunun çoğunluğuyla karşılıklı ilişkilerinde etkili olan merkezi süreçleri" kavramanın bir yolunu ortaya koymaya girişmesindedir.

Dolayısıyla, bu türden bir kitabın değeri, bizim siilen kitapta okuduğumuz tarihsel kayıtları mı, yoksa kendisinin bulgularını benimsediği, değiştirdiği ya da yeniden yorumladığı otoriteleri mi kabul edeceğimizde ortaya çıkmaz. Örneğin, onun da kabul ettiği kapitalist gelişmenin "uzun dalgalar"ının geçersizliğinin kanıtlanması, ya da Mundurucular üzerine yanlış kaynaklara başvurduğunun anlaşılması daha az ilginç görülmemelidir. Sorun daha çok, Wolf'un analitik yaklaşımının diğer yaklaşılara göre üstün olup olmadığında düşümlenecektir.

Bu, kaçınılmaz olarak, tarihe Marksızan yaklaşımıyla ilgili bir sorundur, çünkü Wolf, temelde Marksızan nitelik taşıyan şu iki kavrama merkezi bir önem vermektedir: "doğa, toplumsal emek ve toplumsal örgütlenme arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin iç içe geçmiş bütünü" olarak üretim ile "doğayı insanın kullanımına açık hale getirmeyi amaçlayan bir üretim tarzınca belirlenmiş sınırlar içinde" ortaya çıktıgı görülen kültür ya da fikir sistemleri. Ona göre, "zihin, kendine göre bağımsız bir yön takip etmez." Kitabının amaçları bakımından, insanın uzun süreli evrimi ya da toplumsal formasyonların muhtemel dizilişi bir anlam taşımaz ve zaten kendi argümanına yarayan yerlerdeki birkaç söz dışında genelde tartışılmamıştır. Wolf, "ürayım tarzları"nın herhangi birisinin içindeki bu türde yapısal gerilimler ile çeşitli üretim tarzları arasındaki etkileşimlerden kaynaklanan gerilimlerin kendi problemiyle ilgisi olup olmamasından bağımsız olarak, toplumun gelişmekte olan maddi üretici güçleri ile mevcut üretim ilişkileri arasındaki ünlü "çelişki"ye ilgi duymamaktadır. Burada Marksızan fikirlerden, esas olarak, son beş yüzyıldaki "insan kümelerinin global düzeydeki karşılıklı etkileşimleri"ni açıklamak amacıyla yararlanılmıştır.

Wolf'un kuram ve tarih hakkındaki uluslararası çaptaki hararetli Marksist tartışmalarda benimsediği konumların, bu alanların uzmanı olmayan kişilere, onun çeşitli antropoloji okullarıyla anlaşmazlığa düşüğü konulardan daha fazla çekici gelmeyeceği belliidir. Nitekim Wolf'un kendi kaynaklarını ve yükümlülüklerini tartışıtiği uzun bibliyografik notlar bu konulara bir ölçüde ışık tutar. Burada sadece, onun ilgisinin asıl olarak nedenSEL bağlantılarından ziyade değişkenlige ve birleşimlere dönük olduğuna işaret edebiliriz. Zaten, onun çeşitli "ürayım tarzları"yla, yani "emeğin toplumsal düzeyde kullanılması, yerleştirilmesi ve dağılımı"yla ilgili analizinin taşıdığı merkezi önem de bundan kaynaklanmaktadır. Çünkü bu analizler, kesinlikle, "karşılaştırmalı biçimde yararlanılan" üretim tarzının... politik-ekonomik düzenlemelerdeki belli başlı değişikliklere dikkat çekmesi ve

gerek bu değişik düzenlemelerin etkilerini zihnimizde canlandırmamıza, gerekse global kapitalizmin gelişiminin "sık sık farklı üretim tarzları içinde yeserip güçlenen çeşitli ve değişen destekleri" ni anlamamıza olanak sağlaması açısından değerlidir.

Bu genel üretim "tarzlar"ının üçü de kendi amacı bakımından dolaylı bir öneme sahiptir: "kapitalist üretim tarzı", "haraca dayalı üretim tarzı", "akrabalık ilişkileriyle tanımlanan üretim tarzı." Yalnız bunların hiçbirisi bir "toplum" nosyonuyla özdeş görülemez, çünkü "toplum" farklı bir soyutlama düzeyine aittir ve daha kapsamlı bir açıklaması vardır. Son olarak, Wolf'un her bir üretim tarzının, çeşitli versiyonlarıyla, her bir üretim tarzının gerektirdiği "insanlar arasındaki özsəl ayrımlar"ı genelleştiren kendi "kültür" ya da sembolik evrenlerini yaratmaya eğilimli olduğuna inandığını da ekleyebiliriz.

Wolf'un "kapitalist tarz"ı ele alan analitik modeli az çok klasik Marksızan bir çerçevededir. "Haraca dayalı üretim tarzı", haracın üreticilerden politik ve askeri araçların zoruya alındığı sistemlerde sürekli taşyan bir olgudur ve haracın değişik şekillerde toplandığı, dolaşma sokulduğu ve dağıtıldığı, ayrıca gücün ileri derecede tek bir noktada yoğunlaşlığı sistemlerden son derece yaygınlaşırdığı sistemlere kadar geniş bir kapsamı olan sürekli bir sistemler dizisidir. Klasik Marksist tartışmadaki "feodalizm" ile "Asyatik üretim tarzı", burada artıga esas olarak ekonomik olmayan yollarla el konulan bir üretim tarzının muhtemel biçimleri arasında sayılır. Wolf, haraç toplumlarının politik ve ticari ilişkileriyle meydana gelen daha geniş alanların, "uygarlıklar"da ya da kozmik düzenin yaygın bir modelini içeren ideoloji bölgelerinde (her bölgenin merkezindeki hegemonik bir haraç toplumunun ekseninde dönme eğiliminde olan) karşılıkları olduğunu savunmaktadır.

Haraç toplumlarının tarihsel dinamikleri, en azından eski dünyada, çobanlı-göçeve nüfusun artması ve azalmasıyla, ayrıca "kara ticaretiyle yapılan artık transferinin genişlemesi ve

daralması"yla yakından bağlıydı. Zira, oldukça ender istisnalar dışında (örneğin, belki ticaretin lülen olmadığı İnkalarda görüldüğü gibi, tüm artığın *in situ** tüketildiği yerler dışında), artığın bölüşülmesi normal olarak kısmen alım satıma ve bu ilişkilere giren özel gruplara bağlıdır. Haraç gücünün dayandığı mal ve hizmetlerdeki ticarileşmeyle "toplumsal öncelikler"in politik ya da askeri egemenlerden "uzaklaştırılması" riskine girilmeyeceksé, o zaman bu ilişkiler ile haraca bağlı üretim tarzının ayrılmaz bir parçası olan ticari faaliyetlerin denetiminin kurulması gerekmektedir. Orta Çağ Avrupasında ve daha sonra rastlandığı üzere, bazı koşullarda, bağımsız devletlerce desteklenen Batılı tıccarlar Avrupalı olmayan toplumlara girdiklerinde böyle bir denetim kurmak zorlaşmaktadır. Yine de Wolf, Weber'e ve Frank ile Wallerstein gibi "dünya pazarı" Marksistlerine karşı, ticari tarzlar ile pre-kapitalist tarzların temelde birarada yaşadığından ısrarcıdır. Kapitalizm ancak sanayileşmeyle birlikte egemen hale gelecektir. Üretime haraç ya da akrabalık ilişkileri hâkim olduğu sürece, ticari faaliyetler ("proto-sanayi"deki gibi pazara bağımlı dolaysız üreticileri yaratarak veya dolaylı yoldan köleliği genişletecek bu yönde bir eğilim sergilemekle birlikte) kendiliğinden kapitalizme yol açmamıştır. Wolf'un görüşünde, "köle emeği hiçbir zaman temel anlamda bağımsız bir üretim tarzını oluşturmamış, ama emek sunduğu için tüm üretim tarzlarında", özellikle de denizasırı genişleme sürecinde kapitalizm açısından "tali bir rol oynamıştır".

"Akrabalığa dayalı üretim tarzı"nda akrabalık, esasen biyolojik soyun toplumsal düzenleme aracı olarak ya da bir sembolik kurgular sistemi olarak değil (gerçi bu etkenlerin ikisinin de yeri vardır), toplumsal emeği düzenlemenin ve ona ulaşmanın bir yolu olarak görülmüştür. Hakları ve talepleri saptama araçları çok değişkendir, ama bu araçlar, kaynakların yaygın biçimde dağıtıldığı ve gücü kuvvetli yerinde olan herkesin (yiyecek toplayan "sürü"lerdeki gibi) kaynaklara ulaşabileceği

*) [Lat.] doğal ortamı içinde. (ç.n.)

yerlerde, doğanın bitki ya da hayvan yetiştirmeye nedeniyle dönüşmüştüğü ortamlardaki gibi kısıtlı olduğu yerlerden açıkça daha basittir.

Bitki ve hayvan yetiştirciliği yapılan toplumlar, hem daha karmaşık bir toplumsal işbölümünü, hem de gerçek veya hayali soylara dayanarak "toplumsal emek üzerinde kuşaklar arası iddialarla karşı-iddialar"ı ve akrabalığın sınırlarını tehdit eden eşitsiz bir politik-toplumsal düzenin öğelerini içerir. Emeği biraraya getirmek ya da kullanmak için, akrabalığın getirdiği özel ilişkilerden ayrı bir mekanizma bulunmadığı sürece; yani, *sınıflar* arasında ittifaklar ve düşmanlıklar oluşturulmadığı, potansiyel egemenler de topluluk dışı kaynaklara başvuramadıkları sürece, bu toplum kontrol altında tutulabilecek bir toplumdur. Anlaşılan, akrabalık ilişkilerine dayalı üretim tarzının sınıfı topluma dönüşmesi ve bununla birlikte devletlere sahip toplumların ortaya çıkması, ya "şeflik" zincirinin (özellikle aristokrasilerin yabancı toplulukları fethedip onlar üzerinde egemenlik kurmaya başlayacak kadar palazlandıkları zamanlarda) egemen bir sınıfa dönüşmesi ya da akraba gruplarının, şeflere dış kaynak sunabilecek, böylece "akrabalığın dışında bir taban" sağlayabilecek haraç toplumlariyla veya kapitalist toplumlarla ilişkilere girmeleri yoluyla gerçekleşecektir. Wolf'a bakılırsa, şeflerin Avrupalı köle avcılarıyla ve kürk tacirleriyle işbirliğine girmeye hazır olmalarının nedeni budur.

Pre-kapitalist üretim tarzlarının çeşitli versiyonları içinde ne "Avrupa" ne de "tarihsiz halklar" diğer üretim tarzlarının yardımı olmadan gelişebilirlerdi. Ayrıca, bu ilişki iki yanlı olsa bile, aynı zamanda açıkça asimetrik bir ilişkidir. Wolf'un Avrupa'nın genişlemesi ve bu olayın kapitalizmin gelişmesi açısından taşıdığı önemle ilgili geniş literatüre, çeşitli nüanslar dışında ekleyeceğim çok az şey vardır. Wolf'un çoğu okura, özellikle de geleneksel tarihle yetişenlere alışılmadık ve rahatsız edici gelen yanı, Avrupalı olmayan toplumlara ve onların kapitalist sizmanın etkisiyle adapte edilmelerine yaklaşma biçimidir.

Dolayısıyla 1400 yılındaki dünyayla ilgili bu ilk araştırma kuvvetle tavsiye edilebilir. Bu kitap, yalnızca konunun yabancısı olanlar için -özellikle yaydığı insan coğrafyası duygusuyla- mükemmel bir giriş metni olmakla kalmaz, aynı zamanda, bilhassa Hindistan, çobanlı-göçeve toplulukların güçlü ve zayıf yanları, Hint kast yapısı. Doğu ve Güneydoğu Asya ve hatırı sayılır bir uzunlukla Columbus-öncesi Amerika üzerine özgün yorumların da eksik bırakılmadığı, aydınlatıcı ve eleştirel bir analizdir.

Wolf'un toplumun Avrupa ticareti ve fethinin etkisiyle baştan sona değişmesilarındaki sözlerinin önemli bir kısmı, Afrika'nın ve Yerli-Amerika'nın tarihi ile etno-tarihte son zamanlarda görülen çarpıcı gelişmeleri takip etmemiş kişilere yeni gelebilir. Ve bunların hemen hepsi heyecan verici gelişmelerdir: Ova Kızılderilileri gibi toplulukların (Avrupa'dan ithal edilmiş at ve tüfek gibi araçlardan yararlanan avcı-yiyecek toplayıcılar ile çoban topluluklarının "birkaç yılda" benimsedikleri) görünüşte "inkel" olan kültürel kalıplarının tarihsel açıdan yeniliği; Avrupa kültür ticaretinin Huron, İrokua ve Kri ekonomisi, politikası ve kültürü üzerindeki etkisi; Rus kültür ticaretinin Asya ve Amerika'daki farklı etkileri; tüm bunlar çögümüzün önüne tamamen yeni perspektifler açacaktır. Wolf'un Latin Amerika konusundaki uzmanlığı doğal olarak ona iyi bir yer sağlayacaktır. Böylece onun antropolojideki meslektaşları da, kuşkusuz kısa bir süre içinde, Wolf'un, kendi alanlarındaki literatürde daha ünlü monografların konusu olan bazı halkları "tarihselleştirme" girişimini benimseyip benimsemeyenlerini göstereceklerdir.

Wolf'un kitabının en güçlü yanı (karşılıklı etkileşim, iç içe geçme ve birbirini değiştirme temaları) aynı zamanda onun en zayıf yanıdır, çünkü dünyayı tarih-öncesinden yirminci yüzyıl sonuna taşıyan dinamizmin niteliğini baştan doğru kabul etmeye eğilimlidir. Wolf'un çalışması, nedenlerden ziyade bağlantılar hakkında bir kitaptır. Daha doğrusu, yazar, kapitalizmin kökeni ve gelişmesi problemleri üzerine, bu gelişmenin özünde yer alan içsel bağlantılarından daha az kafa yormuştur. Kuşkusuz bu,

antropologlardan çok tarihçilere uygun düşen bir iştir. Wolf'un kapitalist gelişme yorumu, son zamanlarda yeniden canlanmış -ve kesinlikle Marksistlerle sınırlı olmayan- bir tartışmaya yararlı bir katkıdır ve asıl değerli özelliği de, kapitalizmin işgücüünün, başka bir biçimde değil, "özgür emek" olarak gelişmesinin nedenleri gibi genelde farkında olunmayan sorumlara işaret etmesidir. Wolf'un bu tartışmaya yaptığı en ilginç katkı olarak da, ısrarla, "yeni emekçi sınıfların eşzamanlı biçimde yaratılıp çeşitli kesimlere ayrıldığı" kesintisiz süreçler üzerinde durmasını, işgückenin "toplumsal ve kültürel açıdan çeşitli arkapaplara sahip bir kesim içinden" toplanması ve "...değişik politik ve ekonomik hiyerarşilere [sokulması]nı" açıklama çabasını gösterebiliriz. Bugün, "daha da bütünüleşmiş bir dünyada çok daha çeşitli proletler diasporaların geliştiğine tanık oluyoruz." Son derece etkileyici bir kitabın son cümlesini oluşturan bu saptama, kesinlikle anlamlı ve açık uçlu bir sonuç yerine geçer.

Avrupa ve Tarihsiz Halklar, güçlü bir kuramsal mantıkla yazılmış olmasına karşın, toplumsal gerçekliklere ilişkin canlı bir duygusu da olan bir eserdir. Üslûpla yumuşatılmış ama şartlamaları dikkat çekici derecede özlü ve akıcı bir sergileme yetisiyle ifade edilmiş olan Wolf'un analizinin arkasında, yazarı Viyana'dan ve Büyük Kriz'in yerle bir ettiği Kuzey Bohemya işçi sınıfı topluluklarından Amerika Birleşik Devletleri'ne ve üçüncü dünyanın plantasyonlarıyla köylülerine taşımiş olan kişisel ve entellektüel bir güzergâh yatar. Tüm iyi antropologlar gibi Wolf da, kendi konusu olan dünya tarihinde "katılımcı bir gözlemci"dir. Wolf'un kitabı, yine kendi eserlerinden birisinin başlığını aktarırsak, yalnızca "sarsılan yeryüzünün oğlu" tarafından kaleme alınabilirdi. *Avrupa ve Tarihsiz Halklar*, yaygın biçimde tartışılabilecek olan önemli bir kitaptır. Marx'ın ölümünün yüzüncü yıldönümü henüz sona ermedi, ama o büyük düşünürün canlı etkisinin örneği olan bundan daha özgün bir eserin yaymlandığını da pek söyleyemeyiz.

BRİTANYA TARİHİ VE ANNALES: BİR NOT

Immanuel Wallerstein 1978 yılında Binghamton'daki New York Eyalet Üniversitesi'nde bir "Fernand Braudel Merkezi" kurmuş ve Braudel'in üniversitede ziyaret etmesi vesilesiyle, bu büyük tarihçinin ve kurucuları olan Marc Bloch ile Lucien Febvre'den miras aldığı Annales: Economies, Sociétés, Civilisations'un etkisi üzerine bir kolloquium düzenlemiştir. Benim Fransız tarihinin Britanya'daki etkileriyle ilgili yorumlarım Review'un 1. sayısında (Kış-İlkbahar 1978, s. 157-162) yeniden yayınlanmıştır. Bu düşüncelerimin yer aldığı bu satırlarla, önceki ve sonraki bölümler arasında bir köprü kurulmuş olmaktadır.

Annales ekolünün Britanya'da nasıl algılandığını anlatan bir-iki dipnot eklemek istiyorum.

Dile getirmek istediğim ilk gözlemin, bir etkiden söz edebil-
diğimiz kadarıyla, İngiltere'de özellikle etkili olan *Annales* eko-
lünden çok, tarihte Fransız yeni dalgası denilebilecek şeyle ilgi-
lidir. *Annales* bunun bir parçası ve -Fernand Braudel'in üç boyutlu
önesinde- elbette giderek çok önemli hale gelen bir par-
çasıdır. Birincisi, Braudel, çögumuzun heyecanla ve neredeyse çı-
kar çıkmaz okuduğu -bu noktası sanırım Peter Burke'le görüş ay-
rılığı içindeyiz- bir büyük kitabın yazarı olarak etki yapmış ve et-
kisini, tanımlaması çok kolay olmayan yollarla göstermişti. İkin-
cisi, belli bir dönemden itibaren, bizim üzerimizde *Annales*'in

direktörü olarak iz bırakmıştı. Üçüncü ve herhalde en önemli etkisi de, onun, şimdi Sosyal Bilimlerde Yüksek İncelemeler Okulu olan Ecole Pratique'in VI. Kışını kurup, bir kuşak içinde Fransız sosyal bilimlerinin ana santrali ve merkezi durumuna getiren kişi olmasıydı. Braudel böylece, tedrici bir süreçle, benim Fransız tarihinde *yeni dalgı* olarak adlandırdığım şeyin çoğunu birleştirmiş, onu *Annales* ve bu grupta ilişkilendirip onların yörüngesine oturtmuştu.

Bu saptamayı, basitçe Fernand Braudel'i ne kadar çok takdir ettiğimi dile getirmek -gerçi bunu da yapmak isterim- ve onunla uzun yıllara dayanan dostluğunumu övmek niyetiyle değil, Fransız tarihinde daha geniş çaplı bir fenomenin etkisiyle uğraştığımız halde neden *Annales*'in etkisini anlatmaya geçtiğimizi açıklamak amacıyla söyleyorum. Örneğin, Polonya'da Labrousse ve Braudel ile onun gibi insanların adlarının aynı anda telaffuz edildiğini duymuştuk. Polonyalıların gözünde bu isimlerin arasında çok belirgin bir ayırım yoktu. Bu saptama genel olarak İngiltere için de doğrudur. Bazı açılardan *İngiliz ekolü*, Marc Bloch kadar ve Lucien Febvre'den daha çok Labrousse'du; Braudel kadar Georges Lefebvre'di. Biz bu insanların hepsini de, hayranlık duyduğumuz ve İngiltere'deki pek çögümüzün, tarih yazımımda en ilginç çevre olarak düşündüğü Fransız ekolünün parçaları sayıyordu. Fakat bu tarih yazımı, kuşkusuz gittikçe daha çok *Annales*'de yoğunlaşıyor, onda odaklıydı.

Bu, altı çizilecek bir noktadır. Yalnız ikinci bir konu daha vardır. Peter Burke, *Annales* ekolü ile belli başlı Fransız tarihçilerinin İngiltere'de geç fark edildiğini söyleterken bence durumu biraz abartmaktadır. Bazılarımız, en azından Cambridge'deki tarihçiler, *Annales*'i okuma tavsiyelerini daha 1930'lu yıllarda almışık. Dahası, Marc Bloch geldiği ve Cambridge'de bir konferans verdiği zaman (bu büyük anı hâlâ şimdilik olmuş gibi hatırlıyorum), bize sanırım oldukça yerinde bir saptamıyla yaşayan en büyük Orta Çağ uzmanı olarak takdim edilmişti. Bunun

nedeni herhalde özellikle yerel bir fenomene, o zamanlar iktisadi tarih kursusünün başında olan ve olağanüstü kozmopolit sempatileri ve derin bilgisiyle tanınan Michael Postan'ın Cambridge'deki varlığına bağlıydı. Ama başka bir fenomene, bu konferansa katılan insanların daha önce sözünü ettikleri, Marksizm ile Fransız ekolünün iktisadi tarih aracılığıyla tuhaf biçimde kaynaşmalarına da bağlıydı. Biz, kuşkusuz gerçek *Annales*'in bayrağı altında, iktisadi ve toplumsal tarih zemininde buluşmuştuk. O günlerin genç Marksistleri, resmi tarihin, kendi gözlerinde bir anlam taşıyan, ya da en azından yararlanabilecekleri kısmının, sadece iktisadi tarih ya da iktisadi ve toplumsal tarih olduğu görüşündeydiler. Dolayısıyla buluşma da bu yolla gerçekleşecekti.

Ek olarak, *Annales* grubu ile Britanya tarihinin ilişkisinin ve birbirleri üzerindeki etkilerinin -Peter Burke'ün kuşağına kadar- kendisini asıl olarak iktisadi tarih ya da iktisadi ve toplumsal tarih vasıtıyla gösterdiğini de söyleyebilirim. İktisadi tarihin dünya çapındaki Uluslararası İktisadi Tarih Kongreleri ve Birliği kurumuna dayanarak örgütlenmesi, bazı açılarından uzunca bir süre İngiliz-Fransız mülkiyetinde kalmış ve Fransızlar bu ortamda çok büyük ölçüde, her eğilimden İngiliz iktisadi tarihçilerinin işbirliği yapması en kolay insanlarla, yani Fernand Braudel ve onun meslektaşları, takipçileri ve öğrencileri aracılığıyla temsil edilmişlerdi.

Bu noktaya geçerken deolandığımı belirtmiştim, fakat yine geçerken kısaca başka bir noktaya daha, benden önceki konuşmacıların sözünü ettiği *Annales* ekolü ile Marksistler arasında bir ilişki bulunduğu konusuna da değinmek isterim. Peter Burke'ün söylediği gibi, Marksistler genelde kendilerinin *Annales*'le aynı safla doğuştuklerini düşünüyorlardı. Bazen, örneğin 1950'lerde Fransa'da, Fransa dışında çalışan bizlerin, Fransız Komünist Partisi'nin daha sekter kanatlarındaki yoldaşlarımız tarafından gericilerle işbirliği yaptığımız gerekçesiyle eleştirilmesi bu durumu değiştirecek güçte bir etken değildi. Oldukça tuhaftır ki, gericilerle işbirliği yaptığımız şeklindeki bir duyguya Britanya'da

hiçbir zaman ciddi biçimde gündeme gelmemiştir. Bu durum ayrıca, tarihsel dille konuşursak, Marksistlerin kendilerini Marksist olmayan ekollerden ayırmalarının, kendilerinin nasıl daha farklı, diğerlerinin neden yanlış bir yolda olduğunu savunmalarının, onlarla yakınlaşmalarından ya da hiç değilse paralel bir çalışma içine girmelerinden daha fazla mümkün olması nedeniyle de tuhaftır. Oysa, K. Pomian'ın belirttiği ve Peter Burke'ün doğruladığı, ayrıca Rodney Hilton ile ben ve başka insanların da doğrulayabileceğimiz gibi, çeşitli ülkelerdeki Marksist sol ile *Annales* okulu arasındaki ilişki, herhalde araştırılmaya değer nedenlerden dolayı, bir hayli dostça ve işbirliğine dönük olmuştur. Herhalde bu yüzden, *Past and Present*'ı çıkarmaya başladığımız zaman ilk sayımızda *Annales*'e açıkça değinmiştim, ancak başka açılardan *Annales*'den ciddi biçimde etkilendiğimizin söylememeyeceğini düşünüyorum. Biz farklı bir yol izlemeye çalışıyor, yine de bizden önceki kuşaktan olan bu insanlara derin bir saygı duyuyor ve "muhalefet tarihi", kurulu düzen karışıtı tarih diyeceğiniz bu topluluğa saygımızı göstermek istiyorduk. Kuşkusuz, onların artık kurulu düzen karışıtı olmadığını anladığımızda bizi çoktan fethetmiş durumdaydız. Yalnız bu başka bir konudur.

Öte yandan, *Annales*'in ve o grubun Britanya'da oldukça ciddi (ki belki de Peter Burke'ün kabul etmeye hazır olduğundan daha ciddi) bir etki yapmasının, en azından uyarıcı bir rol oynamasının bence daha somut bir nedeni vardır. Fransa benim gözümde, savaştan sonraki yıllarda, şimdilerde bildiğimiz bir durumu, on altinci ve on yedinci yüzyılların ekonomisinin modern dünyanın gelişmesinde can alıcı bir döneme işaret ettiğini (bunu kabul edecek ilk kişi Wallerstein olacaktır) ortaya koymaya yönelik tutarlı, sistematik çabalar harcayan bir ülkeydi. Elbette Braudel'in görkemli kitabının yalnızca onun ilgilerini yansitan amısal bir yapıt olması değildi bunun göstergesi; Braudel ayrıca, bir anlamıyla bu dönemi dramatize etmiştir. Üstelik bu alanda bir tek onun ismi yoktu. Fransa'da bu konuya ilgilenen başka insanlar

da vardı (Pierre Vilar'ın o sıralarda, on altıncı yüzyıldakine benzer bir problemle, krizle, yani on yedinci yüzyıla ait değişimle farklı bir şekilde ilgilenen "Le Temps de Quichotte" adlı ünlü makalesi gibi örnekler aklımı getiyor). Fransızların tarihsel (en-tellektüel demeyi de tercih edebilirsiniz) enerjilerinin yoğunlaşmasının, bu tarihsel aşamanın, en ciddi ve yoğunlaşmış ifadesini *Annales*'de ve onun aracılığıyla bulduğundan kesinlikle kuşku duyulamaz. Bunun kaynağının gerek Febvre'in gerekse Braudel'in on altıncı yüzyıla duydukları ilgi olduğu da kuşkusuzdur.

Bu ilgi görece yeni bir özellikle. 1930'lardaki asıl *Annales*'in ilgi alanlarının merkezinde bu dönem yoktu. Ve o yüzyıllara karşı böyle bir ilginin doğmasına nedenleri de herhalde araştırılmaya değerdir. Ben bu ilgiye niçin Marksistlerde rastlantığını biliyorum. Bu ilgi, açık bir şekilde 1950'li yılların başlarında, Maurice Dobb'un *Studies in the Development of Capitalism* (Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler) adlı çalışmasının kopardığı tartışmalar sırasında doğmuştu. Ünlü Sweezy-Dobb tartışması, özünde, on beşinci ve on sekizinci yüzyıllar arasında tam olarak hangi noktada durduğumuz, modern dünya ekonomisinin gelişmesinde bu dönemin nasıl bir önem taşıdığını sorunuyla ilgiliydi. İçimizden birçoğu, tartışılan bu çözümü zor problemi irdelerken, doğallıkla, bu soruna farklı bir bakış açısıyla (onun bir Marksist olmadığını hatırlatırsam Fernand Braudel'in beni affedeceğini umuyorum) eğilmeye başlamış olan Fransa'daki tarihçilere karşı bir yakınlık hissediyordu. Ben de kendimi birdenbire, kendi incelediğim yüzyıldan çıkış kışa bir süreliğine on yedinci yüzyıl krizine dalmış durumda buluvermiştim. O süreçteki makalelerime baktığımda, *Annales*'e, *Annales*'deki makalelere, *Annales*'deki kişilere, Braudel'e, Meuvret'ye, o türde insanlara muazzam derecede çok referans yaptığını fark ediyorum. O sıralarda başka nereye referans yapabilir dik ki? Nitekim, tartışma çıkışığı zaman Hugh Trevor-Roper'in bu durumun yeni bir şey olmadığını söylediğini hatırlıyorum. Fransızlar o döneme zaten her zaman ilgi duymuşlardı.

Evet, Trevor-Roper haklıydı. Fransızların bu ilgilerinin sürekli olması ve Trevor-Roper'in bu noktaya değinmesi, bu probleme duyulan ilginin sadece Britanyalı tarihçilerden oluşan bir okulla sınırlı kalmadığını, ayrıca birçok ekolü de kapsadığını ortaya koymaktadır. Niçin? Bu noktada, yine geriye bakacak olursak, on altıncı-on yedinci yüzyılların modern dünyanın gelişmesinde can alıcı bir dönemi oluşturduğunu görebiliriz gibime geliyor; yalnız bu aşamada niçin dönem üzerine yoğunlaştığımız sorusu hâlâ karanlıkta kalmış bir konudur. *Past and Present*'ın ilk yıllarda, bize gönderilen makalelerin büyük kısmının kesinlikle on altıncı ve on yedinci yüzyıllarla ilgili yazılar olduğunu gözlemlemiştik. O sıralarda sanırım sıcak bir konuydu. Zaten bence, bilimler ile araştırma disiplinlerine özgü olan anlaşılması zor süreçlerden dolayı bu probleme yoğun bir ilgi duyulması nedeniyledir ki, en azından ekonomik ve toplumsal bakımdan kalıcı ilgileri olan insanların gözünde odak noktasına yerleşebilmiştir.

Annales'in Britanya'da nasıl algılandığına baktığımız bu tarih ve bellek yolculukları için daha fazla söyle gerek yok. Şimdi de *Annales*'in şu anda neler yaptığı ya da neler yapıyor olmasının gerektiği konusunda birkaç söz söylemek istiyorum. Gerçi bizim işimiz *Annales*'e neler yapmaları gerektiğini anlatmak değil. *Annales*'in şu an yaşadığı kriz konusunda gerçekten çok fazla şey söylemeye de gönlüm elvermiyor. Revel bu krize bir şekilde değinmiş, Peter Burke de *Annales*'in bir dilden değil, birkaç dilden oluştuğundan ve bu dillerin birbirlerini her zaman anlamayı başaramadığından söz ettiğinde biraz üzerinde durmuştu. Ne olursa olsun, bana göre bu büyük dergi şu anda bir orta yaş krizi yaşıyor. Yalnız bu krizin gerçek doğası, herhalde başka bir yerde tartışılabilecek bir konuyu oluşturmaktadır.

Benim asıl, Peter Burke'ün zihniyet tarihi problemine yaptığı çok ilginç -ve sanırım çok yararlı- bazı referanslarla bağlantılı olarak söylemek istediğim şeyler var. İşin doğrusu, bu problemi nasıl adlandıracağınız o kadar önemli değildir. Biz bu

problemi, ona sistemli biçimde kafa yormuş Fransızlara duyduğumuz borcu göstermek amacıyla yine zihniyet tarihi diye adlandııyoruz; yalnız bu borcu ödememizin, bu problemle Fransız tarihçilerin başka tarihçilere göre daha fazla uğraştıkları anlamına geldiğine inanmadığımı da hemen eklemek isterim. *Annales*'le ilişkili olan insanların katkıları muazzam bir değer taşımasına rağmen, ben İngiltere'de "zihniyet" tarihiyle uğraşan insanların (kanımcı Bloch'un baş rolde olduğu Orta Çağlar alanı dışında) doğrudan *Annales*'e fazla bir borçlarının olduğuna kesin olarak inanmıyorum. Örneğin, Fransa'da -en azından yakın dönemlerde- bu alanda en başarılı olan bazı insanların bile, adım adım ona yaklaşalar dahi, *Annales* grubuna dahil olmadıklarını belirtmek isterim. Vovelle, şimdi açıkça -deyiş yerindeyse- entegre olmuş, ama yola *Annales*'de veya ona yakın olarak başlamamış bir tarihçidir. Yine, adının anılması gerektiğini düşündüğüm Agulhon da. Bu durum, böyle olması gereği için böyledir. *Annales* okulunun güçlü yanlarından birisi, sanırım, özgün katkılarda bulunan herkese kucak açacak kadar büyük bir okul olmasydı. Georges Lefebvre'in *Büyük Korku*'su, İngiltere'de sıradan insanların tarihiyle, yani alttakilerin tarihiyle uğraşan bizlerin dikkatini zihniyet problemine çekmeye kesinlikle olağandışı bir etki yapmıştır.

Ancak, bu dış etkilere ek olarak, yerel ya da, isterseniz, uluslararası çapta önemli olan etkilerden de söz edilebilir. Örneğin Marx ve Marksizm (Gramsci dahil olmak üzere) her zaman gündemdeydi. Birincisi, Marksizm fikirler ve duygular dünyası ile ekonomik temel -insanların üretimde geçimlerini sağlamalarının yolu- arasındaki, mutlak anlamda aslı önem taşıyan bağın altını çizmiştir. İkincisi, Marksist temel ve üstyapı modeli -onu nasıl yorumlarsanız yorumlayın- bir temelin yanı sıra üstyapı etkenini, başka bir ifadeyle fikirlerin önemli olduğunu da içermektedir. Örneğin, on yedinci yüzyıldaki İngiliz Devrimi'yle ilgili tartışmada, saf ekonomik deterministlere karşı Püritenizmin önemini (Püritenizmin, sınıf yapılarının ya da ekonomik

hareketlerin üstündeki bir köpüğe benzemeyip, insanların inandığı bir şey olduğunu) ısrarla vurgulayan Christopher Hill gibi Marksistlerin çıkması sık rastlanan bir durum değildi.

Yine Marksizm, Peter Burke'ün dikkat çeken bir noktayı, sınıf yapısının, otoritenin, yönetenler ile yönetilenlerin değişen çıkarlarının ve onlar arasında fikirler alanında gözlenen ilişkilerin can alıcı bir önem taşıdığını da ısrarla vurgulamıştır. Ben, bu Marksist öğeye ek olarak, Peter Burke'ün deyindiği çifte bir etki daha olduğunu düşünüyorum. Birincisi, kültürün sözde-antropolojik bir anlamda incelenmesi konusunda, Raymond Williams, hatta Edward Thompson gibi insanların on dokuzuncu yüz yıl üzerine yazılarında üst ve orta düzeyde sergiledikleri türden yer-li bir geleneğe sahibiz. Bu insanlar kültür incelemelerini bir zihniyet tarihine çevirmiştir. Toplumsal antropoloji Britanya'da sosyal bilimlerin en kritik disiplini olmuş, en azından bazı tarihçilerin -kendim dahil olmak üzere- hep ilginç buldukları, sürekli yaranabildiğimiz bir alanı temsil etmiştir. Burada, toplumsal antropolojinin modellerini toptan benimsemiş çok az tarihçi tanışam bile, yalnızca Evans-Pritchard'ı değil, her eğilimdeki kişileri, Max Gluckman ile grubunu, bir anlamıyla bize bir şeyler öğretmiş ya da bizi kısırtmış olan her çizgideki toplumsal antropologları kastediyorum. Gerçekten de biz, toplumsal antropologları tarihsel evrimi anlayamadıkları için genellikle eleştirdik ve hâlâ eleştirmeye devam ediyoruz. Bununla birlikte, bir toplum kavramı ile o toplumun içindeki karşılıklı ilişkiler (tabii bu, zihinsel ilişkileri de kapsar) düşüncesi, hâlâ korunç derecede uyarıcı bulduğumuz bir konudur.

Böylece üzerinde duracağım son noktaya gelmiş oluyorum. Herhalde bu toplumsal antropolojik eğilimden (Britanya'daki anlamıyla) dolayıdır ki, zihniyetle ilgili incelemelerin geleceğinin, en azından Fransız meslektaşlarımızın bir kısmının yürütüğü çalışmalardan farklı olacağını hissediyorum. Bu, basitçe, Peter Burke'ün bahsettiği "zihniyetin ötekiliği" meselesi değildir. On altıncı yüzyıldaki insanların gerçekten göründüklerinden

çok farklı düşündüklerini varsaymak için Lévy-Bruhl'un ikiliğine inanan bir insan olmanız gerekmekz. Ötekiliğin keşfi önemli bir noktadır. Örneğin, Edward Thompson ve diğerlerinin göstermeye çalışıkları gibi, sanayi-öncesi dönemde zaman duyusunun ne kadar farklı olduğunu anlamak, yine Moses Finley'in klasikleri analiz ederken sergilemeye çalıştığı gibi tarih duyusunun ne kadar farklı olduğunu keşfetmek önemlidir. Bu nokta gerçekten çok önemlidir ve bunu keşfedene kadar geçmiş konusunda çok fazla ilerleme katetmiş olmayız.

Fakat, derin yapıların arayışına girmek, özellikle de bilinç (*la conscience*) aramak bence çok daha az yararlıdır. Tümüyle çizgi dışı olabilirim, ama tarihçilerin, tarih hakkında ne zaman bir şeyler karalamaya kalksa kötü bir tarihçi olduğunu hemen belli eden Freud'dan öğrenecek çok şeyler olduğu kanısında değilim. Freud'un psikolojisi hakkında hiçbir fikrim olmamakla birlikte, Freud'un Fransa'da, dünyanın diğer köşelerinden kırk yıl daha sonra, gecikmiş bir şekilde keşfedilmesini de kesinlikle kayıtsız şartsız bir artı sayıyorum. Yalnız bence, dikkati, bilinçli demeyeceğim ama mantıklı bir bütünlükten uzaklaşırıp bilinçaltındaki veya derin yapılara yönelttiği ölçüde, küçük bir artıdır bu. Çünkü sistemi göz arı etmektedir. Bana göre zihniyet probleminin odaklandığı nokta da, insanların farklı olduklarını, hangi noktalarda farklılık taşıdıklarını keşfetmek ve -Richard Cobb'un çok iyi yaptığı üzere- okurların bu farklılığı *hissetmelerini* sağlamak değildir. Zihniyet probleminin odak noktası, çeşitli davranış, düşünme ve hissetme biçimleri arasında mantıksal bir bağ bulmak ve bunları birbirleriyle tutarlı şeyler olarak görmektir; başka bir söyleyişle, ünlü soyguncuların, öyle olmadıkları halde görünmez ve yaraalanmaz insanlar olduklarına inanmanın insanların gözünde niçin anlam taşıdığını kavramaktır. Biz bu tür şeylere inanmayı salt duygusal bir tepki olmaktan ziyade, toplumla ilgili, inananların rolü ile bu inançların çıkarıldığı insanların rolü hakkındaki bütünlüklü bir inançlar sisteminin parçası olarak değerlendirmeliyiz. Sözgelimi, köylüler meselesine

bakın. Köylüler niçin toprak isterler, niçin yalnızca hukuksal veya ahlâki açıdan sahiplenebileceklerine inandıkları toprakları isterler? Bu taleplerin içeriği nedir? Niçin kendilerinininkinden başka gerekçelerle, diyelim modern politik radikallerin ortaya attıkları gerekçelere bağlı olarak toprak talebinde bulunmalarını isteyen insanlara kulak asmazlar? Bize bağıdışız görünen toprak ya da adalet argümanlarını niçin aynı anda savunuyor gibidirler? Kuşkusuz aptal oldukları için değil. Daha iyisini bilmedikleri için de değil. Sadece bir bütünlük olması gerektiği için.

Ben zihniyet tarihi programının, analizin ötesine geçen bir keşif içerdığını düşünmüyorum. Benim yapmak isteyeceğim şey, Edward Thompson gibi, basitçe çorapçıyı ve köylüyü değil, aynı zamanda soyluyu ve geçmişin kralını da, daha iyisini, mantıklı ve kuramsal tartışmanın ne olduğunu bildiklerini sanan modern tarihçilerin lütûflarından kurtarmaktır. Benim yapmak isteyeceğim ve yapmamız gerektiğini düşündüğüm şey, zihniyeti tarihsel empatinin ya da arkeolojinin -veya sosyal psikolojinin- bir problemi olarak değil; insanların toplumda, üstlerinde ya da altlarında yer alanlara karşı, kendi sınıfları içinde ve sınıf mücadelesinin özgül koşullarında yaşama biçimlerine uyan düşünce ve davranış sistemlerinin içsel mantıklı bütünlüğünün keşfedilmesinin bir problemi olarak görmektir. Geçmişteki insanların, özellikle de kuramın hediyesi olan geçmişin yoksullarının tarihini yeniden kurmak isterdim. O insanlar ki, Molière'in kahramanı gibi her zaman düzyazıyla konuşurlar. Yalnız, Molière'deki adam kendini tanımadığı halde, bence yoksul insanlar her zaman kendilerini tanımlıslardır, yalnız biz onları tanımiyoruz. Ve sanırım tanımamız gerekiyor.

14

ANLATININ CANLANMASI ÜZERİNE

Bu makale, Past and Present dergisinin yayın kurulunda uzun süre birlikte çalıştığımız Lawrence Stone'un, anlatısal tarihin canlanması konusunda başlattığı tartışmaya eleştirel bir katkıdı ve aynı derginin 86. sayısında yayınlanmıştır (Şubat 1980, s. 2-8).

Lawrence Stone "anlatısal tarih"te bir canlanma olduğunu, çünkü "büyük niçin soruları"ni sormaya adanan tarihte,革新的 "bilimsel tarih"te bir gerileme görüldüğüne inanmaktadır. Stone'a bunu düşündüren gelişmeler de, tarihsel açıklamalar yapma açısından, savaştan sonraki yıllarda egenmen olmaya yüz tutmuş ve özünde ekonomik determinist modellerin (ister Marksist isterse başka çizgide olsun) doğurduğu hayal kırıklığı, Batılı entellektüellerin ideolojik bağıllıklarının azalması, politik eylem ve kararların tarihi şekillendirileceğini düşündüren çağdaş deneyimlerin gözlenmesi ve "niceliksel tarih"in ("bilimsel" statü tanınmasını talep eden başka bir

akımın) malları teslim edememesidir.¹ Bu argümandan, benim kabaca basitleştirdiğim iki soru çıkarılabilir: Tarih yazımında neler olmaktadır ve bu gelişmeler nasıl açıklanacaktır? Tarihde "olgular"ın her zaman onları gözlemleyen tarihçiler tarafından seçildiği, şekillendirildiği ve belki de çarptırdığı yönünde ortak bir anlayış bulunduğu için, Stone'un bu sorulara yaklaşımında (benim onun üstüne yorumlarımda görüldüğü gibi), entellektüel bir otobiyografi demesek bile, bir *alınmış karar* unsuru göze çarpmaktadır.

Bence, İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yirmi yılda politik ve dinsel tarihte, tarihin bir açıklaması olarak "fikirler"in kullanılmasında keskin bir düşüşe tanık olduğumuzu, dolayısıyla sosyo-ekonomik tarihe ve -Momigliano'nun daha 1954'te işaret ettiği gibi² "toplumsal güçler"e dayalı tarihsel açıklamalara doğru çarpıcı bir yönelik görüldüğünü kabul edebiliriz. Onlara "ekonomik-determinist" adını verelim vermeyelim, tarih yazımındaki bu akımlar, tarih yazımının Batı'daki (başka nedenlerden dolayı burada Doğu'daki merkezleri atlıyoruz) ana merkezlerinde etkili, bazı durumlarda da egemen olmuştu. Ayrıca, son yıllarda, tarih disiplininde ele alınmayan dışlanılmışlara yönelik başlıca ilgilerin çok daha kenarında kalmış olan temalara duyulan ilgide belirgin bir canlılık ve hatırlı sayılır bir çeşitlenme görüldüğünü de kabul edebiliriz. Ne de olsa Braudel hem Akdeniz'le hem de II. Philip'le ilgili çalışmalar ortaya koymuştu ve Le Roy Ladurie'nin 1580 yılındaki *Le Carnaval de Romans* (Romans Karnavalı) üzerine monografından önce de, bu olayın yine aynı yazarın *Les Paysans du Languedoc* (Languedoc Köylüleri) adlı kitabında çok daha kısa, ama derinlikli bir yorumunun yer aldığı

1) Lawrence Stone, "The Revival of Narrative: Reflections on a New Old History", *Past and Present* 85 (Kasım 1979), s. 3-24.

2) Arnaldo Momigliano, "A Hundred Years after Ranke", yine onun *Studies in Historiography*'si içinde (Londra, 1966), s. 108-109.

görülmüştü.³ 1970'lerin Marksist tarihçileri, Gallilerin Madog efsanesi gibi radikal-ulusal mitlerin rolü üzerine kitaplar yazmışlarsa, Christopher Hill de en azından 1950'li yılların başlarında Norman İstilası mitiyle ilgili yeni ufuklar açan bir makale kaleme almıştı.⁴ Belli ki bir değişim yaşanmıştır.

Bu tablonun, Stone'un tanımladığı türde "anlatı tarihi"nin canlanması demek olup olmadığı belirlemek kolay değildir. çünkü Stone niceliksel bir araştırmadan bilerek uzak durmakta ve "bir bütün olarak tarih mesleğinin çok ufak, ama orantısız biçimde öne çıkan bir bölümü" üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁵ Yine de, eski tarihsel avant-garde'in artık eski moda "olayların tarihi"ni, hatta bibliyografik tarihi reddettiğini, kücümsemişliğini ve onunla mücadeleye girişini gösteren kanıtlar bulunduğunu belirtebiliriz. Fernand Braudel, popüler anlatı tarihindeki parlak bir geleneksel çalışmaya; Claude Manceron'un Fransız Devrimi'nin kökenlerini, o çağın önemli isimlerinin bir dizi büyülü küçülü ve birbirıyla örtüşen biyografları şeklinde sunma girişimine sınırsız övgüler düzmüştür.⁶ Öbür yandan, Stone'un araştırdığı ve güya değişik ilgileri olan tarihsel azılılığın aslında "anlatı tarihi"ne kaydığını söz edilemez. Britanyalı "antikacı empiristler" gibi tarih yazımındaki bilinçli muhafazakârları ya da neomuhafazakârları bir kenara bırakacak olursak, Stone'un aktardığı ya da sözünü ettiği eserler içinde basit anlatı tarihine çok az

3) Fernand Braudel, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (Paris, 1960); Emmanuel Le Roy Ladurie, *Le Carnaval de Romans* (Paris, 1979); Emmanuel Le Roy Ladurie, *Les Paysans du Languedoc*, 2 cilt (Paris, 1966). Cilt 1, s. 394-399, 505-506.

4) Christopher Hill, "The Norman Yoke". John Saville (der.), *Democracy and the Labour Movement: Essays in Honour of Dora Torr* (Londra, 1954), yeniden basımı için Christopher Hill, *Puritanism and Revolution: Studies in Interpretation of the English Revolution of the Seventeenth Century* (Londra, 1958), s. 50-122.

5) Stone, "Revival", s. 3, 4.

6) Fernand Braudel, "Une Parfaite Réussite", *L'Histoire*'da (1980, s. 108-109) Claude Manceron'un *La Révolution qui lève, 1785-1787*'sinin (Paris, 1979) değerlendirme yazısı.

rastlandığının altıncı çizmeliyiz. Çünkü bu çalışmaların hemen hepsinde, olay, birey, hatta geçmişin bir ruh hali veya düşünce tarzının yeniden yakalanması kendi başlarına birer amaç olmayıp, daha geniş bir sorunu, tek tek hikâye ile onun karakterlerini oldukça aşan bir sorunu aydınlatma çabalarının bir aracıdır.

Kısacası, insan toplumları ve bu toplumların gelişmesi hakkında genellemeler yapılabileceğine inanmaya devam eden tarihçiler, bazen yirmi ya da otuz yıl önce yoğunlaştıkları konulardan farklı alanlara eğilseler bile, "büyük *nîcîn* soruları"yla ilgilenmeyi sürdürmektedirler. Bu tür tarihçilerin (Stone asıl olarak bunlarla ilgilenmemektedir) "geçmişteki değişimlerin... bütünlükli bir açıklamasını ortaya koyma girişimi"nden⁷ gerçekten vazgeçiklerini gösteren hiçbir kanıt yoktur. Ayrıca onların (ya da bizim) bu girişimleri "bilimsel" sayıp saymamamız kuşkusuz kendi "bilim" tanımımıza bağlı olacaktır, fakat burada unvanlarla ilgili bu tartışmaya daha fazla girmenin bir anlamı yok. Kaldı ki ben, bu tür tarihçilerin, -Marx'ın Louis Napoléon hakkındaki yazılarının materyalist tarih anlayışıyla bağdaşmadığını düşünmesinden daha fazla- "belirlenimsizlik ilkesine sürüklendiklerini"⁸ hissedip hissetmediklerinden de epey kuşku duyuyorum.

Böylesi girişimlerden vazgeçmiş tarihçiler olduğu gibi, bu tür girişimlerle, belki de ideolojik bağlılığın arttırdığı bir şevkle mücadeleye atılan tarihçilere de kesinlikle rastlayabiliriz. (Marksizm entellektüel bakımından gerilemiş olsun olmasın. Batılı tarihçiler arasında ideolojik tartışmanın -bu tartışmaya katılanların ve özgül sorunların yirmi yıl öncekiyle aynı olmadığını da belirterek- pek fazla azaldığını saptamak zordur.) Herhalde neomuhafazakâr tarih, her halükarda Britanya'da mevzi kazanmış durumdadır ve bu ilerleme, hem "talihe ve kişiliğe dayalı tesadüfi kaprisler dışında, tarihte derinlere kök salmış bir anlam yattığını örtük biçimde reddeden ayrıntılı politik anlatılar yazan"⁹

7) Stone, "Revival", s. 19.

8) A.g.y., s. 13.

9) A.g.y., s. 20.

“genç antikacı ampiristler” şeklinde, hem de Theodore Zeldin’ın (ve Richard Cobb’ın) geçmişin tabakalarına yaptıkları ve sorulara yanıt verilmesi dahil olmak üzere “geleneksel tarihin hemen hiçbir yönü”nün anlam taşımadığı başarılı dalışlar gibi eserler biçiminde olmuştur.¹⁰ Dolayısıyla, herhalde aynı saptama anti-entellektüel solcu tarih için de yapılabılır. Ancak Stone’un ilgi-lendiği nokta, çok yüzeysel değişimleri dışında bu değildir.

Öyleyse, gözlendiği ya da hâlen gözlenmekte olduğu kada-riyla tarihsel malzemelerde ve ilgi alanlarında görülen kaymala-rı nasıl açıklayacağız?

Bu kaymaların içindeki bir boyut, son yirmi yılda tarih ala-nının, insanın fizигindeki değişikliklerden semboller ve rituelle-re kadar her şey için, öncelikle de dilencilerden imparatorlara kadar *tüm* insanların yaşamları için şeksiz bir kap olan “top-lumsal tarih”in yükselişile gözle görülür bir genişleme sergile-diğini yansımaktadır. Braudel’in gözlemlediği gibi, bu “tüm dünyanın saklı tarihi”, “farklı biçimleriyle tüm tarih yazımının şimdilerde yöneldiği tarih”dir.¹¹ Alanın bu kadar muazzam bir genişleme sürecine girmesinin (yalnız bu genişleme, geçmişe bütünlüklü bir açıklama getirme çabalarıyla kesintikle çelişmek zorunda değildir) nedenleri üzerinde spekülasyon yapmanın ye-ri burası değil; fakat bu durumun tarih yazmanın teknik zorluk-larını artırdığı da açktır. Tüm bu karmaşık öğeler nasıl sunula-caktır? Bunun için, tarihçilerin, özellikle antik dönemin edebiyat tekniklerinden (*la comédie humaine*, insanlık komedisini sergilemeye girişmiş olan bu alanın yöntemlerinden), ayrıca en yaşılmızın bile henüz doymadığı modern görsel-işitsel iletişim araçlarından ödünç alınmış olanlar da dahil olmak üzere, farklı sunuş biçimleriyle deneylere kalkışları kimseye şaşırtıcı gel-memelidir. Stone’un *noktacı (pointilliste)* diye adlandırdığı

¹⁰) Theodore Zeldin, *France, 1848-1945*, 2 cilt (Oxford, 1973-1977). *Histoire des passions françaises* olarak çevrilmiştir (Paris, 1978); Richard Cobb, *Death in Paris* (Oxford, 1978).

¹¹) Braudel, “Une Parsaito Réussite”, s. 109.

teknikler, en azından kısmen, sunuşun bu tür teknik problemlerini çözmeye yönelik çabaları göstermektedir.

Farklı sunuş denemeleri özellikle, tarihin "analiz" (ya da analizin reddi) başlığı altına sokulamayacak ve Stone'un görmezlikten gelmeyi tercih ettiği kısmı açısından, yani sentez açısından zorunludur. İnsanın belirli bir dönemdeki düşünce ve eylemlerinin çeşitli dışavurumlarını biraraya getirme problemi ne yenidir ne de fark edilmeyen bir konudur. Jakoben İngiltere'yle ilgilenen hiçbir tarihçi, Bacon'ı atlayan ya da onu yalnızca bir hukukçu, bir politikacı veya bilim ya da edebiyat tarihinin bir siması olarak gören bir tarihle yetinemez. Dahası, en geleneksel tarihçiler dahi, sunulan çözümlerin (politik-kurumsal metnin ana gövdesine eklenmiş olan, bilim, edebiyat, eğitim ya da herhangi bir şey üzerine bir-iki bölümün) tatmin edici olmadığı durumlarda bile bunu kabul etmektedirler. Öbür yandan, insanın faaliyetlerinin tarihçinin meşru ilgi alanı içerisinde görülen kapsamı ne kadar geniş olur ve bu faaliyetler arasındaki sistematik bağları saptama zorunluluğu ne kadar açık biçimde anlaşılsa, bir sentez ortaya çıkarmak da o kadar güç olacaktır. Sentez çıkarmak teknik bir sunuş modeliyle sınırlı olmayan bir iştir. Kendi analizlerinde temel ve üstyapı modelinde "üç katlı hiyerarşi" gibi yaklaşımların -ki Stone bunu reddeder¹²- peşinden gitmeye devam edenler bile, sentez yapmanın sunuş açısından -düz kronolojik anlatıdan daha yetersiz olmamakla birlikte- yetersiz bir kılavuz olduğunu görebilirler.

Sunuş yapmanın ve bir sentez ortaya koymayanın problemlerini bir kenara bırakırsak, değişim için daha ciddi iki neden birden gösterilebilir. Birinci neden, "yeni tarihçiler"in savaştan sonraki on yıllarda kaydettikleri başarılılardır. Bu başarılar, bilinçli metodolojik basitleştirmelerle, tarihin sosyo-ekonomik temeli ve belirleyicileri olarak görülen etkenlerde yoğunlaşarak ve geleneksel anlatı tarihini geri plana atarak (bazen de Fransızların "olayların tarihi"yle savaşlarında olduğu gibi, anlatı tarihiyle

¹²) Stone, "Revival", s. 7-8.

cepheden yüz yüze gelerek) sağlanmıştır. Bazı aşırı ekonomik indirimciliere ve insanlar ile olayları uzun dönemli *yapının* ve *konjonktürüün* ihmal edilebilir dalgacıkları diye görüp konu dışında tutan başka tarihçilere rastlanmakla birlikte, böylesi aşırılıklar *Annales*'de de, oylara ya da kültüre ilgilerini hiçbir zaman kaybetmemiş, ayrıca "üstyüapı"yı her zaman ve tamamen "temel"e bağımlı görmeyen -bilhassa Britanya'daki- Marksistler arasında da genel olarak paylaşılmıyordu. Yine de, Stone'un dikkat çektiği Braudel, Goubert ve Le Roy Ladurie gibi tarihçilerin yazdıkları eserlerin zaferi, "yeni" tarihçileri, tarihin o zamana kadar bilerek el atılmamış yönlerine yoğunlaşmakta özgür bırakmakla kalmamış, aynı zamanda onların "yeni tarihçiler" gündemindeki konumlarını da iyileştirmiştir. *Annales*'in onde gelen isimlerinden Le Goff'un yıllar önce de gündemiği üzere, "politik tarih, onu arka plana itmiş olan sosyal bilimlerin yöntemleri, ruhu ve kuramsal yaklaşımını ödünc alarak, adım adım gücünü yeniden toplayacaktır."¹³ İnsanlarla zihinlerin, fikirlerle olayların yeni tarihi, sosoyo-ekonomik yapıların ve genel eğilimlerin analizinin yerini almaktan ziyade, onu tamamlayıcı bir tarih olarak görülebilir.

Tarihçiler bir kere gündemlerine böylesi maddeleri aldıktan zaman, "geçmişteki değişikliklere bütünlük bir açıklama" getirmeye jeologların yaklaşımlarından ziyade ekolojik bakımından yaklaşmayı tercih edebilirler. Aynı doğrultuda, kısmen eski çalışmalarından da yararlanabilecekleri şekilde yapının kendisini incelemeye çalışmaktan ziyade, işe bir toplumun katmanlaşmış yapısını somutlaştırtıp örnekleyen ve zihni, gerçek tarihin karmaşıklıklar ile iç bağlantılarına yoğunlaştıran bir "durum'u inceleyerek başlamayı tercih edebilirler. Stone'un farkında olduğu gibi, bazı tarihçilerin Clifford Geertz'in Balililerin horoz döğüşünü "yakın okuması"¹⁴ türünden eserlere duydukları hayranlığın

¹³⁾ J. Le Goff, "Is Polines Still the Backbone of History?", Felix Gilbert ve Stephen R. Graubard (der.), *Historical Studies Today* (New York, 1972), s. 340.

¹⁴⁾ Clifford Geertz, "Deep Play: Notes on the Balinese Cock-Fight", onun *The Interpretation of Cultures*'i içinde (New York, 1973).

kökeninde bu seçim vardır. Bu yöntem, tek-nedenlilik ile çok-nedenlilik arasında zorunlu bir seçim yapmayı gerektirmediği gibi, bazı tarihsel belirleyicilerin diğerlerinden daha güçlü görüldüğü bir model ile hem yatay hem de dikey içsel bağıntıların farkında olunması arasında kesinlikle bir bağdaşmazlığı da içermez. Ginzburg'un on altinci yüzyılda tek bir ateist köylüyü ya da büyütükle suçlanan Friuli köylülerini örnek aldığı popüler ideoloji incelemesinde görüldüğü şekliyle,¹⁵ bir "durum" elverişli bir çıkış noktası olabilir. Tabii bu konulara başka açılardan da yaklaşılabilir. Agulhon'un Fransız köylülerinin belli bir yer ve zamanda Katolik gelenekselciliğten militan cumhuriyetçiliğe geçişini konu alan güzel incelemesindeki gibi,¹⁶ başka durumlarda da zorunlu bir çıkış noktası olabilir. Her durumda, tarihçilerin belli amaçlar doğrultusunda bütünlük bir açıklamayı bir çıkış noktası olarak seçmeleri mümkündür.

Anlaşılacağı üzere, Le Roy Ladurie'nin *Languedoc Köylüleri* ile *Montaillou*'su arasında, Duby'nin feodal toplumla ilgili genel çalışmaları ile Bouvines savaşı üzerine monografi, ya da E.P. Thompson'ın *The Making of the English Working Class* (İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu) ile *Whigs and Hunters* (Whig'ler ve Avcılar) adlı yapıtları arasındakinden daha fazla bir çelişki yoktur.¹⁷ Dünyaya bir teleskopla bakmak yerine bir mikroskopla izlemeyi seçenin yeni bir özelliği yoktur. Aynı kozmosu incelediğimizi kabul ettiğimiz sürece, makrokozmos ile makrokozmos arasında seçim yapmak, uygun olan tekniği

15) Carlo Ginzburg, *Il formaggio ed i vermi* (Torino, 1976); Carlo Ginzburg, *I benandanti: ricerche sulla stregoneria e sui culti agrari tra Cinquecento e Seicento* (Torino, 1966).

16) Maurice Agulhon, *La République au village* (Paris, 1970).

17) Le Roy Ladurie, *Les Paysans du Languedoc; Emmanuel Le Ray Ladurie Montaillou, village occitan de 1294 à 1324* (Paris, 1976), (çev.) B. Bray, *Montaillou: Cathars and Catholics in a French Village, 1294-1324* (Londra, 1978); Georges Duby, *Le dimanche de Bouvines, 27 juillet 1214* (Paris, 1973); E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class* (Londra, 1963); E.P. Thompson, *Whigs and Hunters* (Londra, 1975).

seçmekte daha öte bir anlam taşımaz. Şu anda daha fazla sayıda tarihçinin mikroskopu yararlı görmeleri kayda değer bir noktadır. fakat sırf buna bakarak tarihçilerin teleskopu eskimiş saylıklarını da iddia edemeyiz. Stone'un, herhalde akıllıca bir kararla, daha fazla netleştirmeye çalışmadığı o belirsiz genel terimle *mentalité* [zihniyet] tarihçileri bile, yalnızca ya da ağırlıkla genel bir bakışla sınırlı kalmaktan kaçınmactadırlar. Zihniyet tarihçileri, antropologlardan en azından bu dersi öğrenmemişlerdir.

Bu gözlemler Stone'un "tarihsel söylemin doğasındaki genel değişiklikler kümesi"ni açıklamaya yeter mi?¹⁸ Sanırım, hayır. Ancak, Stone'un geçmişteki tarihsel teşebbüslerin -iflas etmesinin kanıtları olarak değil- başka araçlarla sürdürülmesi olarak değerlendirildiği olgunun büyük bir kısmını açıklamanın mümkün olduğunu göstereceklerini söyleyebiliriz. Bazı tarihçilerin bu değişiklikleri iflas etmiş ya da istenmeyen şeyler olarak gördüklerini ve sonucta, bir kısmı entellektüel bakımından muğlak, bir kısmı da ciddiye alınması gereken çeşitli nedenlerden ötürü söylemlerini buna göre değiştirmek istediklerini reddetmenin bir yararı yoktur. Açıktır ki, bazı tarihçiler "koşullar"dan "insanlar"'a kaymış ya da basit bir temel-üstyüapı modeli ile iktisadi tarihin yeterli olmadığını veya -bu tür girişimlerin ciddi kazançları olacağını reddedemedikleri için- artık yeterli gelmediğini keşfetmişlerdir. Bazıları kendilerini bu girişimlerin "bilimsel" fonksiyonları ile "edebi" fonksiyonları arasında bir bağılmazlık olduğuna inandırabilirler. Oysa tarihte şu anda görülen modaları, tamamen geçmişin reddedilmesi şeklinde analiz etmek zorunlu değildir ve tümüyle bu şekilde analiz edilemeyecekleri sürece bunun bir anlamı da yoktur.

Tarihçilerin hangi yöne gittiklerini keşfetmeye hepimiz can atıyoruz. Stone'un denemesi de bu doğrultuda bir girişim olarak sevinçle karşılanacaktır, fakat yeterince doyurucu değildir. Bu deneme "tarihsel modada gözlemlenen değişiklikler"in

18) Stone, "Revival", s. 23.

genel şemasını, "tarih yazarken hangi tarzların iyi ve daha iyi olduğu hakkındaki değer yargıları"yla¹⁹ birleştirmektedir. "Belirlenisizlik ilkesi" ve tarihsel genellemeler hakkında Stone'la aynı görüşleri paylaşmadığım için değil, argüman yanlış olsa bile, "tarihsel söylemdeki değişiklikler"in onun argümanıyla teşhis edilmesi de mutlaka yetersiz kalacağı için bence üzütlünecek bir durumdur bu. Bu anda insanın aklına, bir yolcunun onu durdurup Ballynahinch'e hangi yoldan gidileceğini soran İrlandalının bir süre düşündükten sorduğu söylediği gibi, "Ben senin yerinde olsaydım buradan başlamazdım," demek geliyor.

19) A.g.y., s. 4.

ORMANDA POSTMODERNİZM

Bu bölümde Richard Price'in, şimdilerde moda olan "postmodernisi" yaklaşımların bazlarının tarih açısından yararlılığını araştırmak üzere Surinamlı Saramaka ile ilgili büyüleyici ve önemli araştırmasını kullandım. Price'in Alabi'nin Dünyası'yla ilgili bir değerlendirme yazısı olan bu metin, "Ormanın Kaçak Köleleri" başlığıyla 6 Aralık 1990'da New York Review of Books'ta (s. 46-48) yayımlanmıştır.

İspanyol fatihler, fethettiğleri Yeni Dünya'ya yerlestikten kısa bir süre sonra, Avrupa'dan getirtilen evcil hayvanların sahiplerinin elliinden kurtulup doğal özgürlüklerine geri dönmelerini tarif etmek için etimolojik açıdan tartışmalı *cimarrón* sözcüğünü kullanmaya başlamışlardı. Bu terim, açık nedenlerden dolayı, köle toplumlarında da esfendilerinin dünyasının dışında özgürlük içinde yaşayan kaçak köleler için kullanılıyordu ve diğer efendilerin dillerine *marron*'lar ya da *maroon*'lar olarak geçmişti. Aynı sözcüğün Karayıpli korsanlar tarafından da kendi topluluklarından kovulmuş ve issız bir adaya bırakılarak doğal bir yaşam sürdürmeye zorlanmış denizciler için kullanılması, özgürlüğün bir gül bahçesi sayılmadığını aklimiza getirmektedir.

İssiz adada yaşamak, ister (en geçici haliyle) tek tek kaçaklar (*petit marronage*) isterse kaçak kölelerden meydana gelen

daha kaşabalık topluluklar (*grand marronage*) biçiminde olsun, köle plantasyonu toplumunun kaçınılmaz bir eklentisiydi. Bu sürecin tarihinin (bilhassa Brezilya'da ya da Jamaika'da) göz ardı edilmiş olduğu söylenemez, yine bu konudaki bilgilerimizin son yirmi yılda müthiş bir ilerleme kaydettiğine de kuşku yoktur. 1960'larm ve 1970'lerin "yeni toplumsal tarih"i, kendi uygulayıcılarının pek çögünün teknik ve politik çıkarlarına açıkça uygun düşen bir konuyu görmemezlik edemezdi. Toplumsal protesto ile alttakilerin meçhul kimliği, siyahların özgürlüğü ve anti-emperyalizmi türünden üçüncü dünya incelemelerini birleştiren ve heyecan verici sonuçlar üretmekte olan tarih ile toplumsal antropoloji arasındaki bağlantıyı örneclemeye ideal biçimde uygun görünen bir konuydu bu. Ve *maroon* tarihine duyulan bu yeni ilginin Surinam'a yönelmemesi de mümkün değildi.

Çünkü, eskiden Guyana kıyısındaki bir Hollanda sömürgesi olan, şimdiyse hayal kırıklığına uğramış bağımsız bir devletçik olan Surinam'da, geçmiş antik döneme uzanan altı *maroon* topluluğu, hâlâ küçük ama olağanüstü derecede karışık bir ülkenin nüfusunun yüzde 10'unu oluşturmaktadır. Bu kayda değer bir durumdur. Çünkü, son gerçek kaçak köle 1960'larda Kübalı bir yazara hikâyesini anlatacak kadar yaşamış olsa bile, *maroon* toplulukların ayakta kalması o kadar kolay değildi.¹ Kölelerin Afrika'dan geldikten kısa süre sonra firar etmeleri çok sık rastlanan bir durum olduğu için, sömürgे toplumunun sınırlarının ötesindeki özgür *maroon* topluluklar da en rahat biçimde, on altıncı ve on yedinci yüzyıllarda, bu tür toplumların ilk aşamalarında kurulmuştu. Örneğin, Brezilyalı *quilombo* topluluklarının en büyüğü olan Palmares'in^{*} en parlak devirleri 1690'lı yıllara, altmış yıllık bir savaştan sonra yok olmalarından kısa bir süre

1) Miguel Barnet (der.), *The Autobiography of a Runaway Slave* (New York, 1968). Kitabın orijinalinin başlığı *Cimarrón*'du (Havana, 1967).

*) Palmares, 1605-1694 yılları arasında Brezilya'nın kuzeydoğusunda, kaçak siyah kölelerin oluşturduğu on kadar ayrı topluluğun (*quilombo*) birleşmesinden meydana gelen özerk bölge. (ç.n.)

öncesine rastlıyordu. Zaman zaman rastlandığı gibi, sömürgeci devletlerin *maroon* toplulukların bağımsızlıklarını tanıyan anlaşmalar yapmak zorunda kaldıkları yerlerde bile fazla ayakta kalamıyorlardı. Nitekim günümüzde, Surinam dışındaki herhangi bir yerde, on sekizinci yüzyıl ortasında yapılmış ve özgürlüklerini tanıyan anlaşmaları hâlâ bağlayıcı gören özgür siyah toplulukların varolup olmadığı kuşkuludur.

Maroon Societies (*Maroon Toplumlar*) adlı incelemesi, Eugene Genovese'nin *From Rebellion to Revolution* (İsyandan Devrime) adlı çalışmasından bir bölümle birlikte² bu konudaki en iyi giriş metnini sunan Richard Price, şu anda genelde kaçaklık, *marronage*, özelde Surinamlı *maroon*'lar, daha doğrusu, o topluluklar içindeki, yapılarını araştırmak için yıllarını verdiği Saramakalar konusundaki başta gelen otoritedir. Saramakalarla ilgili bulgularını içeren bir sürü yazı kaleme alan Price'ın çalışmalarından özellikle bir tanesi, *First Time: The Historical Vision of an Afro-American People* (İlk Defa: Bir Afrikalı-Amerikan Halkına Tarihsel Bakış)³ bu alanda tam anlamıyla çığır açıcı bir niteliktir. Saramakaların kuruluşunun ve bağımsızlık savaşının, yazılı kayıtlara ve kendilerinin sözlü aktarımlarına dayalı bir öyküsü olan bu çalışma, onların kimliğinin oluşmasında merkezi bir önem taşıyip, kendilerini tarihçilerin gözünde iyice büyülü bir hale getiren "oldukça doğrusal, nedensel tarih duygusu" nun bir örneğidir. *Alabi's World* (Alabi'nin Dünyası), hikâyesini bağımsızlıktan, Saramaka toplumunun yerleşmesinden sonra başlatmakta ve yaklaşık kırk yıl süreyle halkın reisi olan bir Alabi'nin (1740-1820) "yaşamı ve çağrı" ni aktarmaktadır. Yine de okurlar, bu çalışmada, Surinam'lı *maroon*'ların kökenlerini ortaya koyacak bol miktarda malzeme bulabilirler.

2) Richard Price (der.), *Maroon Societies: Rebel Slave Communities in the Americas* (Baltimore, 1979); Eugene D. Genovese, *From Rebellion to Revolution. Afro-American Slave Revolts in the Making of the Modern World* (Baton Rouge, 1979).

3) Richard Price, *First Time: The Historical Vision of an Afro-American People* (Baltimore, 1983).

Ne de olsa, Saramakaların dediği gibi, "Atalarımızın nasıl yaşadıklarını unutursak, tekrar beyazların kölesi olmamayı başarmayı nasıl umut edebiliriz?"

Price böylece, *maroon*'ların mücadelelerindeki kahramanlıklarının dışında, tarihçilerin ve toplumsal antropologların gözünde aynı derecede önemli görülen bir konuyu seçmiş olmaktadır. Zira *maroon* toplulukları bizim açımızdan temel olan soruları ortaya atarlar. Çok farklı kökenlere sahip, köle gemileriyle taşınmak ve plantasyonlarda kölelik yapmaktan başka hiçbir ortak özellikleri bulunmayan kaçakların rastgele biraraya gelmelerinden, belli bir yapıya sahip topluluklar nasıl çıksamıştır? Daha genel bir kapsama ifade edecek olursak, toplumlar nasıl sıfırdan kurulurlar? Esareti reddeden eski-kölelerin meydana getirdiği toplumlar ile kölelere ancak kendi oluşumlarının kenarlarında, tuhaf bir ortaklaşalıkla yaşama hakkı tanıyan egemen toplum arasındaki ilişkiler nasıldır? Bu iki toplum arasında tuhaf bir ortak yaşam söz konusudur, zira, Price'ın başka bir yerde işaret ettiği gibi,⁴ *marronage* basitçe bir kaçma olayı, yaban koşullardaki bir köylü yaşamına geri dönüş değildi, aynı zamanda tuhaf biçimde "bir tür Batılılaşma"yı yansıtıyordu. Bu tür kaçak topluluklar (en azından üyelerinin çoğunun Afrika doğumlu olduğu devirlerde) eski kitadan tam olarak ne getirmişlerdir ya da ne getirebilirlerdi? Çünkü, *maroon* toplulukları, onlar üzerinde gözlem yapan araştırmacılarla, duygusal olarak Afrikalı gibi bir izlenim (belki de tarihsel açıdan yeni, eski dünyada edinmelerinin mümkün olmadığı, ortak bir Afrikalığın *bilincinde* olan bir kimlik izlenimi) bıraktıkları halde, *maroon*'ların kurumlarında Afrika'ya özgü modeller ile emsallerin izlerine kolay kolay rastlanmadığı bir gerçekdir.

Ne yazık ki bu incelemenin yazarı, bu tür sorunların açıkça farkında olsa bile, onlara dolaylı yanıtlar getirmeye çalışmayıstır. Price'ın büyüleyici ama muammalarla dolu olan kitabı, gerçekten kültürel tartışmalar, karşılaşmalar ve sağırlar diyalogu

4) Price, *Maroon Societies*, s. 12n.

örneklerilarındaki bir eserdir. Bunun en çarpıcı örneklerinden birisi de, Price'ın tarihin nasıl yazılması gereğiyle ilgili kendi görüşleri ile daha geleneksel eğilimli tarihçi ve antropologların bu konudaki görüşleri arasındaki saçılırlar diyalogudur.

Kitabın ana karakteri Alabi, bir Saramaka olmanın özü beyazların değerlerinin (Hıristiyanlık da bu değerlerden birisidir) reddedilmesinde, en azından kabul edilmemesinde somutlandığı halde, sonunda Hıristiyan olduğu için, böyle bir kişilik etrafında örülen bir kitabın temasını kültürlerin çarşışmasının oluşturduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Hıristiyanlar Surinam'ın "çali yerlileri" arasında hâlâ küçük bir azınlıkta. Price'ın on sekizinci yüzyıldaki *maroon* yaşamıyla ilgili bilgilerinin önemli bir kısmı, daha doğrusu çoğu, Saramakalarla sürekli temas halinde kalan tek beyaz grup olan Moravyalı misyonerlerin yazışmalarına dayandığı için, burada iki çeşit kültürel yanlış anlamaya söz konusudur: Çevrelerinde olup bitenlerin anıtsal boyutunu anlayamayan Moravyalı kardeşlerin yanlış anlamaları ile on sekizinci yüzyılın, Moravyalılar gibi, İsa'nın yaralarını şehvani, hemen hemen erotik biçimde yücelten sofularının dünya görüşlerini eski-kölelerin dünya görüşlerinden neredeyse kesin bir biçimde daha iyi kavrayamayan modern araştırmacıların yanlış sonuçları. "Seçtikleri" halkları anlamaya çalışmak (bu konuda ne kadar başarısız kalırlarsa kalsınlar), alan çalışması yapan antropologların hepsinden yapmaları beklenen şeydir; yalnız, en rasyonel modernlerin bile Batı dinlerinin fanatiklerine karşı sergiledikleri en yaygın tutum, hâlâ büyülenmiş bir acıma ve iğrenme karışımı bir tepkidir.

Öte yandan, kültürel belirsizlik Price'ın kitabına üçüncü bir yolla da girmiştir. Son yıllarda antropoloji-ethnografi ile -çok daha küçük bir ölçekte- tarih, nesnel bilginin ya da birleşik yorumun olanaklılığına, başka bir söyleyişle, o zamana kadar anlaşılır bulunan araştırmaların geçerliliğine duyulan kuşkularla ("post-modernizm" gibi genel başlıklar altındaki) sarsılmış, hatta temellerine kadar zayıflamıştır. Bu alanlarda gözlenen

böylesi bir gerilemenin çeşitli ve birbiriyle çatışan gerekçeleri hem epistemolojik ve politik boyutlu, hem de toplumsal boyutludur (antropoloji, "ötekiler"i ya da -erkek egemenliğine değinmeye bile gerek duymadan- "Batı'nın hegemonik pratiklerinin bir kısmını birleştirmeyi hedefleyen etno-sentrik bir girişim" değil midir?).⁵ fakat, tüm boyutlar birarada düşünüldüğünde, bu disiplinlerde çalışan kişilere büyük zorluklar çıkardığı da ortadadır. Yukarıda işaret edildiği üzere, bir sorunu halletmenin yerli rengi düşüncenin soluk gölgesinin üstüne düşüğü zaman, *Hamlet*'in kanıtladığı ve "antropolojinin edebi dönüşü" denilen eğilimin de doğruladığı gibi,⁶ eylemin yerini hâlâ bol lâf alabilmektedir. Ancak Richard Price gibi "kendi üslûbuna sahip bir etnografik tarihçi" ya da etno-tarihçi, hâlâ kendisine biçtiği görevi yerine getirme yükümlülüğüyle karşı karşıyadır.

Cünkü, edebi yaratının moda ve tartışımsız görülen terimlerini etnografiye ya da tarihe ne kadar çok uygularsa uygulayalım, "etnografik yazının herhangi bir projesinde kurgusal bir zemin oluşturmak, olgunun olgusallığını garanti altına alan bir bütünü kurmak"⁷ demektir. Kısacası, bu çerçevenin niteliği kurgu değildir ve olamaz. Antropolojik betimlemeycilik bir çaba "olgunun olgusallığı"nı kabul ettiği ölçüde, korkunç "pozitivizm" suçlamasından bile tamamen kurtulamaz.

Ancak *herhangi bir "bütün"* olması demek, "keyfi bir düzenin empoze edilmesi" noktasına varmaz mı? Price, şimdilerde antropolog arkadaşlarının pek çoğunun da benimsediği böyle bir düzenin olmasının verdiği dehşet duygusunu paylaştığını açık bir dille ortaya koymaktadır. Bu yüzden Price, "din, politika, iktisat, sanat ya da akrabalık gibi Batılı kategorileri düzenleyici ilkelere olarak görmekten kaçınır" ve okurlarıyla meslektaşlarının

5) Alıntılar postmodernlerin bir toplantısından alınmıştır, "Critique and Reflexivity in Anthropology", *Critique of Anthropology* 9/3 (Kış 1989), s. 82, 86.

6) A.g.y., s. 83.

7) George E. Marcus, "Imagining the Whole: Ethnography's Contemporary Efforts to Situate Itself", *Critique of Anthropology* 9/3 (Kış 1989), s. 7.

şikayetlerine yol açacak şekilde, bu pratiğin "kültürlerin birbirini anlamasını engelleyici bir rol" oynadığına inandığı için, "etnolojik doğrultuda konsültasyonları özendiren" bir indeks oluşturmayı bile reddeder. Anlaşılan, Price'a göre malzemeleri düzenlemenin iki kesin ilkesi vardır: Kronolojik anlatı (özellikle doğrusal bir çizgi izleyen biyografi biçiminde) ile bir tür polifoni (çeşitli kaynaklardan gelen seslerin yazarın sesiyle yan yana konuşması -bu örnekte bu seslerin hepsi ayrı yazı karakterleriyle dizilerek belli edilmiştir). Görecilik ya da yazar otoritesinden (Batılı, emperyalist, erkek, kapitalist ya da başka bir nitelikteki otoriteden) feragat etme bundan daha ileri boyutlara götürülebilir mi?

Price'in yapısında bu şekilde ortaya çıkan sonuç, bireyler olarak kendilerini ifade edememiş, genellikle arkalarında herhangi bir yazılı belge de bırakmadan olan halkın geçmişini ortaya çıkarıp korumaya yönelik, genellikle bunu da aşan kesinlikle görkemli bir çabayı temsil etmektedir. Buradaki sonuç, ayrıca, son derece etkileyici bir deneyimin: kimliği bugün bile, Fransız uzay istasyonu ya da Alcoa (Aluminium Company of America) adına çalışıkları halde iki-üç yüz yıl önce yabancılara karşı verdikleri silahlı mücadelenin anılarına dayanan ve yeniden silaha davranmaya hâlâ hazır olan bir halkın deneyiminin sunulmuş olmasıdır. Peki, ama bu çalışma, tarih ya da antropoloji olarak (iki disiplin için de hammadde kaynağı işlevi gören bir metin olmaktan ziyade) ne kadar yararlıdır? Ayrıca, Price'in kendisinin de büyük ilgi duyduğu postmodern koşulları ne kadar karşılamaktadır?

Planlı polifoni (çokseslilik) kaçınılmaz olarak bir arayyla birlikte ortaya çıkar. Artık tek bir ses, tek bir anlayış vardır: yazarın sesi ve anlayışı. Price'in kaynakları arasında yer alan Hollandalı "posta kuryeleri" ormandaki özgür "çali yerlileri"yle başa çıkmakla yükümlü olan sömürgे subayları hiçbir zaman kendi adlarına konuşmazlar; onlar bu kitapta asıl olarak yazarın anlatısına karşılık düşen olaylar ve tarihlerle, ayrıca sık sık dile

getirdikleri hayal kırıklıklarıyla aktarılırlar. Bu noktada, tüm kıtayı kaplayan bir plantasyon toplumunda kölelerin yağmur ormanlarına kaçmalarını önlemek olanaksız olduğundan, mantıklı olan politikanın, er ya da geç, *maroon* ekonomisini koloniye bağlayan kıyı mallarının serbestçe teslim edilmesi [“haraç”] ve cömertçe harcanan daha sonraki kaçakları geri verme vaadi karşılığında, hinterlanddaki *maroon* toplulukların bağımsızlıklarının, anlaşmalarla tanınması olduğunu tahmin etmek güç olmasına rağmen, yine de büyük çifilik sahipleri ve yetkililerin stratejileri konusunda karanlıkta kalırız. Biz, böyle bir politika izlendiğini ve *maroon* topluluğunun liderlerinin peşine düşülp anlaşma yapmak üzere ikna edildikleri sonucunu çıkarıyoruz. Koloniye yerleşenlere göre bu süreç nasıl işlemiştir? Burası da karanlıktan kurtulmadığımız bir noktadır. Peki, *maroon*’ların sözlerini tutmaması konusunda ağır şikayetlerde bulunmalarına rağmen, düzenleme siiilen kölelerin kaçmasını azalttığı için ondan tatmin olmuşlar mıydı? Ya da düzenleme bunu başarıyor muydu? Kitapta bunları bulamıyoruz.

Kitapta yine, Moravyalı dindarlar kendi adlarına uzun uzun konuşurlarken, onların bu uzun konuşmalarının yazara çok büyük ağırlıkla eski moda bir emografik kaynak olarak hizmet ettiğini görüyoruz. Moravyalı dindarların artı özellikleri iki yüzyl önce orada bulunmalarıdır, fakat, onların söylediklerini düzeltebilecek Price’dan farklı olarak, gözlemledikleri şeyleri anlamamışlardır. Oysa çağdaş Saramakalar kuşkusuz sözcüğün gerçek anlamında kendi adlarına konuşurlar, çünkü yazın kendisi onlarla konuşmuş ve onların geçmişi, kendilerine aktarılmış hikâyelerle anlatma çabalarını kayda geçirmiştir. Price ayrıca, Saramakaların geçmişe ait bazı yazılarını da aktarmaktadır. Ne var ki bu hikâyelerin, yazın sergilemiş olduğu ortamın ve yorumların dışında, eğitim görmemiş okurlara kendi başlarına çok az şey anlatacağını da kesin bir dille söyleyebiliriz. Zira, bu metinlerin Saramakalar tarafından kolaylıkla anlaşılacağını varsaysak bile, bunların bizim anladığımız türde “tarihsel yazılar” olmadıkları

bellidir ve ne olursa olsun, başka kültürler hakkında yazmanın doğal özelliklerinden birisi, kendi ortamında açıklanmaya ihtiyaç göstermeyen şeyleri açıklamak zorunda olmasıdır. Demek ki burada bizimle konuşan tek ses, Richard Price'in sesidir.

Bununla birlikte, alan çalışmasında odaklanan antropolojinin bir öz-analiz olduğunda ısrar etmesi ("bu kitabı otobiyografik bir tarz olmaktan ziyade biyografik bir tarz olarak tasarlamış olSAM DA") ve onun seçtiği halkların mücadeleleri ile bizim mücadelenizin kesinlikle sona ermediğine hayranlık uyandıracak de-recede vurgu yapması dışında, Price'in projesinin niteliğinin açık olmadığını da ekleyebiliriz. Bir yandan, *Alabi'nin Dünyası*'yla "başka şeylerin yanı sıra, Afrikalı-Amerikan yaşamının ilk dönemlerindeki bir etnografisinin sergilenmesi" de amaçlanırken; öbür yandan Price, "tarihsel analizin asıl amacı, insanların geçmişlerindeki canlı gerçekliğin... ortaya çıkarılmasıdır" görüşünü paylaşımaktadır. Dolayısıyla bu, çözümuzun gözünde tarihsel analizin geçerliliğini ortadan kaldırımayan bir amaç; sonsuz "canlı gerçeklik"in hangi parçaları üzerinde konuştuğumuzda bir anlaşmaya varılmışlığı sürece de anlamsız bir açıklamadır.

Sonsuz olanaklar sunan bir model, özellikle de edebiyat fakültelerini kasıp kavuran türden bir entellektüel model olmak için yetersiz kalabilen her iki disiplinin prosedürleri ile uğraşlarına eski inançlarını terkeden bir tarih-artı-toplumsal antropolojinin güçlüğü elbette tam da budur. Kişinin konusunun, yalnızca sözlerle anlatılamayan bir kimlik krizinin ortaklaşa yaşanmasıyla birleştirilecek şekilde parçalanma riski olmaksızın, bu kişinin yazılarına hem entellektüel hem de açıklayıcı ya da edebi bir yapı kazandırmak artık çok güçleşmektedir.⁸

Bu güçlüğü gösteren bir örnek, yazarın kitabını biri ana metin, diğeri kapsamlı ve kendi başına bir yapıdan yoksun, üstelik "neredeyse ana metinle aynı uzunluktaki Notlar ve Yorumlar bölümü" olmak üzere ikiye ayırmaya karar vermesidir.

8) Bununla birlikte, yazar Barthes, Bahtin, Derrida, Foucault ve diğerlerine gönderme yapmaktan bilerek uzak durduğu için kutlanmalıdır.

Bu ikinci bölümün, eski tarz tarihçilerin ve muhtemelen antropologların çoğunu ilgilendirecek bilgilerin yüzde 90'ını içermesi de dikkat çekilecek başka bir noktadır. Saramaka toplumunu meydana getiren gruplar ile klanların nasıl ortaya çıktılarını, "varsayılan plantasyon kökenleri ile yine varsayılan bir anaerikil akrabalığın birleşmesinden ortak bir kimliğin türemesini", metin içinde geçenken değinilen referanslar dışında, sadece burada keşfederiz. Bu anaerikil sistem *maroon* toplumlarda, anlaşılan kölelik-sonrası çağda ve hâlâ bilinmeyen şekillerde gelişmiş olmakla birlikte, Price'ın notlarında, bazı kadınların (bazen de en son gelenlerin) yeni klanların kurucuları olarak seçilmeleri sorununun araştırıldığını da izleriz. Yine bu notlarda (ama ana metinde değil), genç bir Saramakalının -on sekizinci yüzyılın ortasında bile- "sekiz farklı Afrika grubundan gelen atalar" sahip olabileceği bir toplumda zorunlu kaynaşmanın, ayrıca, bir ölçüde tüm Saramakalıların benimsediği, ama bunlarda ustalaşmış bazı özel grupların sürdürdüğü farklı kökenli Afrika ayinlerinin birarada yaşamاسının araştırılması da ilginçtir. Demografi, yerleşim, dağılımlarındaki bilgiler ile, Saramakalıların kendi topraklarından o koşullarda doğal olan yön bildiren ifadelerle ("nehrin yukarısında", "nehrin aşağısında", "karada", "nehre doğru" gibi) söz etme biçimleriyle ilgili bilgileri işte burada buluruz.

Notlar bölümü bize, Saramakaların yağmur ormanlarında yaşamlarını nasıl sürdürdükleri, hangi ürünleri yetiştirdikleri, hangi hayvanları avladıkları (Moravyalılara göre, otuz üç türde hayvan avlıyorlardı) ve bazı dini günlerde bu türlerin yirmi beş tanesini avlamayı nasıl reddettikleri, aynı şekilde ne ölçüde ticaret yaptıkları, ne alıp ne sattıkları (tuz, şeker, ev aletleri, süsler ve yasadışı silahlara karşı yersistiği, kano, kereste ve pirinç) konusunda tek başına daha fazla dolaylı bilgi vermektedir. "Canlı gerçeklik"in bu kadar açık olan yönlerinin sadece konu hakkında bilgili kesimlere hitap eden bir bölümün parçası olarak sunulması bana oldukça tuhaf görünümektedir.

Yine, *maroon*'ların, iç bölgelerde nasıl yaşayacakları konusunda çok şey öğrendikleri Kızılderililerle olan karmaşık ve müglak ilişkileri hakkındaki bilgileri de, yazarın "ana metnin anlatı/betimleme dengesini bozacağını" düşündüğü başka konulardaki çeşitli ayrıntıları da sadece notlar bölümünde keşfedebiliriz. Price'ın benimsemiş olduğu bu düzen gerçekten "metinsel bakımdan, daha önceki başka deneylere kıyasla daha zengin" olabilir, ancak önemli bir konudaki önemli bir katkı gibi görünen bir metnin okunmasını tartışmasız biçimde güçlendirdiği de açıktır.

Ana metne gelince, okurlar, yazarın kendi anlatımıyla, heyecanlı olmayan çağlardaki yaklaşık dört bin Guyanalı yarı-orman adamının fazla girişimci ya da etkili olmayan şefi durumundaki bir adamın ayrıntılı biyografisiyle ilgilenemeye (uzak ve egzotik yerlere duyulan katıksız bir meraktan başka) hangi nedenlerle devam edebileceklerini sorabilirler. Oysa yazara göre hikâye elbette önemlidir ve bu önemi, yirmi yılını Saramakalıların yaşamını incelemeye harcamasından değil, bu topluluğun olağanüstü derecedeki tarihsel belleğini; kısmen ayın sırları biçiminde korunmuş olan, on sekizinci yüzyılın insanları, olayları ve bağlarını ayrıntılı olarak hatırlamalarını sağlayan sözlü bilgiler yiğinını ancak bu şekilde gösterebilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Price'ın kaynakları karşılaştırması bunu kuşku götürmez biçimde ortaya koymakta, dolayısıyla kendi izlediği prosedür için bilimsel bir dayanak sağlamaktadır.

Gelgelelim, bu çerçeve yazara tatmin edici gelse bile, okurun "varoluşla ilgili kendisininkinden farklı sözlere nüfuz etmesine ve kendi özelliklerini çağrıştırması"na katkıda bulunabilir mi? Bunun yanıtı çok açık değildir. *Maroon*'ların kölelige ve kölelik-dışı ilişkilere karşı tutumları, kültürleri ve yüzyılları anlamaya yönelik girişimlerin merkezi bir ögesidir. (Kanımca, Price'ın "özgürlük" diye çevirdiği bir sözcük, aktarılan Saramaka metinlerinin -ki o dönemde ilgili yazılı materyallerin yüzde 80'ini oluşturduğu söylemektedir- hepsinde sadece tek bir kez

geçmektedir.) Sorun oldukça karmaşık ve belirsizdir. Bizim varsayımlarımız ile onların varsayımlarının buluştuğu tek bir nokta vardır: Herhalde biz de onlar da, beyaz efendilerin, köleleri, hiçbir sınır tanımadan sahiplerinin hizmetinde olan sığırlar gibi canlı mülklerinin parçaları ("taşınır mallar") olarak gördüklerinde hemfikiriz. Üstelik bu noktada bile, kendilerini bazen beyazların "köleler" diye tarif ettikleri, bazen de avlanıp plantasyona getirilen kaçaklar olarak gören *maroon*'ların, tüm köleliği kuramsal bakımdan her zaman reddedilmesi gereken bir durum olarak mı gördükleri, yoksa mutlak bağılılığın sadece bazı durumlarını, örneğin sahiplerinin hayvanca bir zalimlikle ya da başka bir yolla, örtük biçimde insanlar üzerinde güç kullanmanın "ahlâki iktisat" diye tanımlanan sınırları aşmalarını mı reddettikleri belli değildir. Ben, dikkatli okurların bile, Price'in anlatısından, Saramakaların kölelik gibi, insanlara ve topraklara sahip olmak gibi konuları nasıl gördüklerini doğru bir şekilde çıkarabileceklerine ihtimal vermiyorum. Çünkü bu, Price'in seçmiş olduğu sunuş tarzıyla yapılamaz.

Oysa analitik Orta Çağ tarihçileri, doğal olarak en azından Saramakalar kadar uzak dönemler ve toplumlar için bu yöntemi genellikle tercih etmişlerdir. Post-modernizmin gerekliklerinin farkında olmayan, ama geçmişin, işlerin farklı biçimde yürüdüğü başka bir ülkeyi temsil ettiğinin, en iyi yorumcular dahi önyargılı yabancılar olmaktan hâlâ kurtulamasalar bile bunu anlamamız gerekiğinin de kesinlikle bilincinde olan F.W. Maitland'dan Georges Duby'ye kadar bir dizi tarihçiyi bu kapsamında görebiliriz. Price, kendi araştırmasının duyarlılığı ve niteliğine göre değerlendirecek olursak, kurmaktan ziyade yapıbozuma daha uygun bir projeye engellenmediği zaman onların ayak izlerini takip etmekte son derece beceriklidir.

Yine de *Alabi'nin Dünyası*'nın canlılıkla iltebileceği şey yanlış anlamadan ibarettir. Ormandaki siyahlar, beyazların hepsinin zengin olmadığını kendi akıllarıyla nasıl ve niçin düşünmemişlerdir? Saramakalar kendi pratik akıllarıyla, ruhani

güçlere aracı bir gözle bakan yaklaşımılarıyla ele alındıklarında. Hıristiyanlık inandırıcılığını nasıl tümüyle kaybetmiştir? Saramakalar, günah işlememiş bir insanın, açıkça, insanların günahlarından dolayı yeniden dirilmiş İsa'ya ihtiyacı olmadığı sonucuna varmışlardır. Bir insan günahkârsa Tanrı onun için zaten çoktan bir şey yapmış olurdu. "İnsanlar burada her gün dua ediyorlar. Tanrıları kendisine bu kadar çok yük yükledikleri için onlara kızmıyor mu?" Saramakalılar, Moravyalı dindarları sağlam bir istatistik duygusuyla takip ederek, "Hıristiyanların daha sık hastalandıkları"nı saptamışlardır. Bu da İsa adına inandırıcı bir göstergesi değildi.

Voltaire (geçerken değinecek olursak, Surinam'da kölelere işkence yapılmasını mahkûm etmiş birisiydi) Saramakalıların yaptıklarını çok fazla anlamaz, ama bu açıdan onları alkışladı. Gerçekten, akıl ve aydınlanma çağının diğer gözlemcilerinin, on sekizinci yüzyıl Alman şairinin sözlerini kanıt olarak görmeleri gibi: "Bakın, biz vahşiler her zaman daha iyi insanızız" ("Seht wir Wilden sind doch bess're Menschen").

Yazgılarından bu kadar memnun bir halk görmek büyük bir zevk [diye yazıyordu eski bir misyoner]. Bu insanlar emeklerinin meyvelerini tadıp, nefret zehirini hiç bilmiyorlar.

Evet, tabii ki manzara bundan daha karmaşıktı, fakat dünyayla barışık olan bu bağımsız, kendine güvenli, rahat ve gururlu insanları Alabi'nin *Dünyası* aracılığıyla tanıdıktan sonra, bu şairin ne demek istediği daha iyi anlaşılabilmektedir.

Yine de, tuhaf "canlı gerçeklik"lerini Price'in tekniğinin başarıyla *çağrıştırdığı* Moravyalı dindarlara son bir kez daha değinelim. Moravyalılar, cahil dinsizlerin karşısına, genellikle "cehennemi andıran" koşullarda çıkmışlardır. Nitekim ormanda yaşamaya hazırlıklı olmayan bu deneyimsiz insanlar (koşulla-ra uygun olmayan Avrupalı elbiseleri içinde ancak birkaç hafta ya da ay dayanmaları beklenemeyecek dürüst, saf Alman terzileri, ayakkabıcıları ya da keten dokumacıları, memnuniyetle

Tanrıının evine gitmeden önce, örümcekler ve jaguarlar arasında Kan ve Yaralarla dolu çarmıha gerilmiş İsa hakkında vaaz veriyorlardı) sinekler gibi dökülüp ölmüşlerdi. Onlara beyaz muamelesi yapmayan, onlarla eğlenen, yer yer de yargılanan *maroon*'lara tamamen bağımlıydılar. Şarkılar çalışıyorlar ve siyahlar bu müziklerle dans ettikleri zaman rahatsız oluyorlardı. Azap yüklü dokuz uzun ayda Rahip Schumann'ın kahramanca bir çaba harcayarak hazırladığı Saramakaca-Almanca sözlük dışında, hiçbir girişimlerinde başarılı olamadılar. Onlardan sonra gelenler hâlâ oradadırlar ve hâlâ Saramakalıların okuma-ya ve yazmaya açılan tek yolu durumundadırlar.

Onlar, bizim için orman *maroon*'ları kadar anlamakta zorlandığımız insanlardır. Ama, kendilerince yaşamlarının amacını bildiklerini düşünen bu insanlara hayranlığımızı ifade etmekten geri kalmayalım.

16

AŞAĞIDAN TARİH

Bu makale ilkin, dostum, yoldaşım ve çalışma arkadaşım olan merhum George Rudé'ye armağan olarak hazırlanan 1985 Festschrift'e bir katkı metni şeklinde kaleme alınmış ve daha sonra Frederick Krantz'in History from Below: Studies in Popular Protest and Popular Ideology (Aşağıdan Tarih: Popüler Protesto ve Popüler İdeoloji İncelemeleri) (Oxford, 1988) başlıklı derlemesinde (s. 13-28) yayınlanmıştır. Ders metni olarak da ilk kez Rudé'nin hocalık yaptığı Montreal'deki Concordia Üniversitesi'nde okunmuştur.

George Rudé'nin parlak öncülerinden birisi olduğu alttakilerin tarihinin, aşağıdan görüldüğü biçiminde tarihin ya da sıradan insanların tarihinin artık reklamlara ihtiyacı yoktur. Fakat, bu tür bir tarihin hem zor hem de ilginç olan teknik problemleri üzerine bazı düşüncelerden, herhalde geleneksel akademik tarihin problemleriyle uğraşmaktan daha fazla yeni yararlar elde edilebileceği de açıktır. Nitekim şu an okumakta olduğunuz makalenin amacı da bu teknik problemlerin bir kısmı üzerinde düşünceler ileri sürmektir.

Fakat, ana konuma geçmeden önce, alttakilerin tarihinin neden yeni bir moda olduğu, başka bir deyişle, çağdaş vak'anüvisler ile onları takip eden araştırmacıların yazının bulunuşundan

itibaren, diyelim on dokuzuncu yüzyıla kadar yazdıklarını tarih türünün çoğunu, kaydı tutulan ülkeler ya devletlerde yaşayınların büyük çoğunluğu hakkında niçin son derece az şey anlattığı, Brecht'in "Yedi Kapılı Teb şehrini kim inşa etti?" sorusunun neden yirminci yüzyılın tipik sorularından birisini oluşturduğu sorusunu yöneltmemeye izin verin. Bu soruların yanıtı, bizi hem son zamanlara kadar tarihin karakteristik konusu olan politikanın doğasına hem de tarihçilerin motivasyonları konusuna götürecektir.

Geçmişteki tarihin büyük kısmı, yönetenlerin yüceltilmesi -ve belki de pratik yararlar sağlamaları- amacıyla yazılmıştır. Yakın bir zamanda yine moda olan politikacıların neo-Viktoryen biyografileri geniş kitleler tarafından kesinlikle okunmamaktadır. Zaten onları, bir avuç meslekten tarihçinin ve kendi denemeleri için göz atmak zorunda olan tek tük öğrencilerin dışında kimin okuduğu belli değildir. Bu tipteki en son bombaları kapsar görünen bu sözde best-seller listeleri beni her zaman kaygılandırmıştır. Oysa politikacılar bunları her zaman patlamış misir gibi mideye indirirler, en azından okuma yazma biliyorlarsa. Bu çok doğaldır. Çünkü bu kitaplar kendilerine benzeyen insanlarla ve kendi giriştikleri şeylere benzeyen faaliyetlerle ilgili metinler olmanın dışında, -eğer iyi yazılmışlarsa- onlardan bir şeyler öğrenebilecekleri, kendi markalarının en seçkin uygulayıcıları hakkındadır da. Tıpkı Harold Macmillan'ın, Salisbury ya da Melbourne gibi insanları kesinlikle bir anlamda çağdaşları gibi görmesine benzer şekilde, Roy Jenkins de kendisinin hâlâ Asquith'le aynı evrende yaşadığıni düşünmektedir.

Yönetici sınıfın politikasını pratik olarak yürütmemek, on dokuzuncu yüzyılın son bölümünde kadarki tarihin büyük kısmında ve çoğu yerlerde, normal koşullarda tabii konumda halk kitlesına zaman zaman başvurmadan da mümkünüdü. Büyük toplumsal devrimler ya da ayaklanmalar gibi son derece istisnai koşullar dışında, kitlelerin boyun eğeceği baştan kabul edilebilirdi. Bu, ya kitlelerin memnun olduğu ya da dikkate alınmalarının

gerekmediği anlamına gelmez tabii. Bunun anlamı, sadece, ilişkinin koşullarının, hoşnutsuzluğu kabul edilebilecek sınırlar içерisinde tutabilecek bir şekilde, yani, yoksulların faaliyetlerinin normalde toplumsal düzeni tehdit etmeyeceği bir şekilde düzenlenmiş olmasıdır. Bundan başka, bu koşullar çoğunlukla, tepe-deki insanların politikasının yürütüldüğü düzeyin altında bir düzeye (örneğin, ulusal olarak değil, yerel olarak) belirlenmişti. Buna karşılık, sıradan insanlar da ast konumlarını çoğu zaman benimsiyorlar ve mücadelelerini çoğunlukla doğrudan ilişki içinde oldukları baskıcılarla sınırlıyorlardı. On dokuzuncu yüzyıldan önceki dönemde köylüler ile krallar ya da imparatorlar arasındaki normal ilişki konusunda yapılabilecek kesin bir genellemeden söz edilebilirse, o da, köylülerin kralı ya da imparatoru kendiliğinden adil gördükleridir. Kral ya da imparator eğer toprak sahibi orta tabakanın -özellikle asil olarak adlandırılan birisinin- neler yaptığı bilseydi, onların ya da o asilin köylüler-i ezmесini engellerdi. Dolayısıyla bir anlayıla imparator onların politika dünyasının dışında, onlar da imparatorun politikasının dışındaydı.

Doğal olarak bu genellemenin istisnaları vardır. Ben Çin'in bu konuda temel bir istisna olduğuna inanıyorum. Çünkü Çin, eski imparatorluklar zamanında bile, köylü ayaklanmalarının depremler ya da salgın hastalıklar gibi zaman zaman görülen ga-rip fenomenler olarak değil, hanedanlıklar yıkabilecek, yıkılmış ve yıkması beklenen fenomenler olarak yaşadığı bir ülkeydi. Dolayısıyla burada alttakilerin tarihi, sıradan insanların belli başlı kararlar ile olayların oluşmasında sürekli bir faktör durumuna geldikleri andan itibaren geleneksel bir şekilde yazılmış bir tarih türü (sözü geçen politik kararlar ile olayların tarihi) ya da onun bir parçası olarak anlam kazanmaktadır. Demek istediğim, Çin'de sıradan insanların sadece devrimler gibi halkın ola-ğanüstü ölçüde ve yollarla harekete geçtiği zamanlar değil, her zaman veya çoğu zaman etkinliklerini koruyabilmiş olduklarıdır. Zaten halk hareketlerine de genellikle on sekizinci yüzyılın

sonundaki büyük devrimler çağına kadar pek rastlanmamıştır. Nitekim pratikte de çok daha sonraki zamanlara kadar kayda değer boyutlara ulaşmamıştır. Burjuva demokrasisinin tipik kurumlarının (örneğin, erkeklerin genel oy hakkına dayalı seçimlerin yapılmasının -kadınların oy hakkı daha da sonraki bir gelişmedir) işlediğini görmek, on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar ABD dışında tam anlamıyla istisnai bir durumdu. Kitlesel tüketim ekonomisi, en azından Avrupa'da, bu yüzyıla özgü bir fenomendir. Halkın düşüncelerini öğrenmenin iki karakteristik tekniği de (örneklemeye dayalı pazar araştırması ile ondan türeyen kamuoyu anketi), tarihsel standartlarla bakıldığından pek mantıklı görülemeyecek kadar gencti. Bu teknikler pratikte 1930'lu yılların ürünleriydi.

Bu yüzden, özel bir inceleme alanı olarak sıradan insanların tarihi, on sekizinci yüzyıldaki kitle hareketlerinin tarihiyle başlamaktadır. Sanırım alttakilerin tarihinin ilk büyük uygulayıcısı Michelet'dir: Onun yazılarının çekirdeğini Büyük Fransız Devrimi oluşturur. Zaten o zamandan beri Fransız Devrimi'nin tarihi (bilhassa sosyalizmin Jakobenliği, Marksizmin de Aydınlanma'yı yeniden canlandırmamasından itibaren), bu türdeki bir tarihin kendisini kanıtlama zemini olmuştur. Çağdaş çalışmalarında ele alınan temaların çoğunu önceleyen tek bir tarihçi ismi vermek gerekirse, o da Georges Lefebvre'dir. Lefebvre'in İngilizcaye kırk yıl sonra çevrilmiş olan *Büyük Korku* adlı yapımı güncelliğini hâlâ dikkat çekici ölçüde korumaktadır. Daha genel bir dille ifade edecek olursak: Fransız egemen sınıfının değil, Fransız *halkının* tarihinde yoğunlaşmayı sağlayan, alttakilerin tarihinin temalarının, hatta yöntemlerinin çoğunu yerlestiren olgu, bir bütün olarak tarih yazımı alanındaki Fransız geleneğiydi: Marc Bloch kadar Georges Lefebvre'di. Oysa bu alan başka ülkelerde ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gelişip serpilmeye başlayacaktı. Aslında gerçek ilerlemesi de, Marksizmin tam katısını yapmasının koşullarının oluşu 1950'lerin ortalarına dayanıyordu.

Marksistlere, daha genel kapsamıyla sosyalistlere göre, alttakilerin tarihine duyulan ilginin gelişmesi işçi hareketinin büyümesiyle bağlantılıydı. İşçi hareketinin gelişmesi sıradan insanın -özellikle çalışan insanın- tarihini incelemek açısından çok güçlü bir istek sağlamakla birlikte, sosyalist tarihçilere oldukça etkili göz bağları da taktırıyordu. Yalnızca basit sıradan insanları değil, aynı zamanda hareketin ataları sayılabilcek durumdaki sıradan insanları (yani, basit işçilerden ziyade Chartistleri, sendikalı işçileri, partili militanları) incelemek onların gözüne doğallıkla daha cazip gelmekteydi. Ayrıca, işçilerin mücadele sine önderlik eden, dolayısıyla işçileri gerçek bir anlamda "temsil eden" hareketler ile örgütlerin tarihinin sıradan insanların tarihlerinin yerine konulabileceğini varsaymak da onların gözünde oldukça cazip -ve aynı derecede doğal- bir seçimdi. Oysa gerçek, onların görmeyi tercih ettikleri şeye benzemez. 1916-1921'deki İrlanda devriminin tarihi, IRA'nın, Yurttaş Ordu-su'nun, İrlanda Nakliye İşçileri Sendikası'nın ya da Sinn Fein'in tarihisiyle aynı değildir. Aşağıda durumun ne kadar farklı olduğunu görmek için, Sean O'Casey'in aynı dönemdeki Dublin'in kenar mahallelerini anlatan büyük oyunlarını okumanız bile yeterlidir. Solun kendisini bu dar yaklaşımından kurtarmaya başlaması 1950'li yıllarda kadar mümkün olmamıştır.

Kökenleri ve ilk evresinde karşılaştıkları güçlükleri neler olursa olsun, alttakilerin tarihi artık yola çıkmıştır. Geçmişe dönenüp sıradan insanların tarihine baktığımızda, ona her zaman sahip olmadığı bir politik anlam atfetmeye çalışmakla kalmaz, aynı zamanda, daha genel olarak geçmişin bilinmeyen bir boyutunu keşfetmeye de çalışırız. İşte bu yüzden, şimdi bu sürecin teknik problemleri üzerinde durmak istiyorum.

Tarihin her türünün kendine özgü teknik problemleri vardır, yalnız bunların çoğunda, yorumlanması tartışmalara yol açan birtakım ismarlama kaynak materyallerle karşılaşacağımız da bellidir. Anlaşılacağı üzere egemen durumdaki bilimsel pozitivizme son derece uygun düşen bu varsayıımı ortaya atan da, on

dokuzuncu yüzyılda Alman profesörler ile diğer ülkelerdeki profesörlerin geliştirmiş olduğu klasik tarihsel araştırmacılık eğilimi midir. Bilimsel problemin bu türü, edebi tarih gibi bir avuç oldukça eski moda öğrenim dalında hâlâ egemendir. Dante'yi incelemeye kalktığınızda elyazmalarını yorumlamakta ve elyazmaları birbirinden kopya edilerek aktarıldığında çarptırılmış olabilecek şeyleri ortaya çıkarmakta son derece yetkin bir düzeye gelmeniz gereklidir, çünkü Dante'nin metni Orta Çağ elyazmalarının karşılaşmasına dayanır. Arkasında bir sürü kötü baskılı eserler dışında hiçbir elyazı nüsha bırakmamış Shakespeare'i incelemeye kalkmak da on yedinci yüzyıldaki yayineilikla ilgili bir tür Sherlock Holmes'culuğa soyunmak demektir. Fakat iki örnekte de, incelemekte olduğumuz konunun ana gövdesinin ne olduğundan (Dante'nin ya da Shakespeare'in eserleri) herhangi bir kuşku duyulması söz konusu değildir.

Demek ki, kendisiyle ilgili ismarlama materyaller bulunmadığını göz önüne getirirsek, altakilerin tarihi bu tür konuların, daha doğrusu geleneksel tarihin büyük kısmının dışındadır. Gerçek bazen şanslı çıktığımız doğrudur. Modern çağdaki altakiler tarihinin çok büyük kısmının kaynağının Fransız Devrimi'yle ilgili incelemeler olmasının nedenlerinden birisi, tarihteki bu büyük olayın, o tarihe kadar nadiren birlikte ortaya çıkan iki özelliği birleştirmesidir. Birinci olarak, Fransız Devrimi köklü bir devrim olmasıyla, eskiden ailelerinin ve komşularının dışında fazla dikkat çekmeyen dev kalabalıkları harekete geçirmiş ve kamuoyunun ilgisini onlara çevirmiş olmasıdır. Devrim ikinci olarak da, her şeyi Fransa'nın ulusal ve yerel arşivlerinde tarihçilerin yararlanabileceği biçimde sınıflandırıp dosyalayan, çok geniş ve gayretkeş bir bürokrasi sayesinde gelişen olayların hemen hepsini belgelemiştir. Georges Lefebvre'den Richard Cobb'a kadar Fransız Devrimi tarihçileri, Fransız kırlarında 1790'ların Fransızlarını aramak için çıktıkları yolculukların hazırları ve sıkıntularını (esas olarak da hazırlarını, çünkü Angoulême ya da Montpellier'ye gelip doğruca arşivlere ulaşabilenler

için, eski belgelerin olduğu her paket -on altıncı ya da on yedinci yüzyılların kargacık burgacık yazılarının aksine, oldukça okunaklı belgelerdi bunlar- külçelerle altın değerindeydi) tüm canlılığıyla betimlemeyi başarmışlardır. Bu açıdan Fransız Devrimi'nin tarihçileri şanslı (örneğin Britanyalı tarihçilerden daha şanslı) çıkmışlardır.

Alttakilerin tarihini yazanlar çoğu durumda onu bekleyen şeyleri değil, sadece aradıkları şeyi bulurlar. Alttakilerin tarihinin çoğu kaynağı da, ancak birisinin çıkıp bir soru yöneltmesi ve daha sonra umutsuzca onu yanıtlanmanın bir yolunu -herhangi bir yolunu- aramaya başlaması nedeniyle kaynak işlevine kavuşmuştur. Biz, soruların ve yanıtların materyallerin incelenmesi sonucunda kendiliğinden ortaya çıkacağımıza inanan pozitivistler olamayız. Genelde, bizim sorularımızla açığa çıkana kadar hiçbir materyalin varlığından söz edilemez. Şimdi de gelişmekte olan ve insanların doğum, evlilik ve ölüm tarihlerinin yaklaşık olarak on altıncı yüzyıldan itibaren kilise kayıtlarına geçirilmiş olmasına dayanan tarihsel demografi disiplinine bakalım. Kilise kayıtlarının varlığı uzun zamandır bilinen bir gerçeği ve pek çoğu da siiyen onlara ilgi gösteren biricik kesim olan soy kütükülerin yararlanması düşüncesiyle çoğaltılmıştı. Fakat toplumsal tarihçiler onlara yönelik bu kayıtları analiz etme teknikleri geliştirildikçe müthiş keşifler yapılacağı da anlaşıldı. Artık, on yedinci yüzyılda yaşayan insanların doğum kontrolünü nasıl uyguladıklarını, açıktan ya da diğer felaketlerden nasıl zararlar gördüklerini, çeşitli dönemlerde ömrü sürelerinin ne kadar olduğunu, erkeklerle kadınların hangi yollarla yeniden evlenebileceklerini, ne kadar erken ya da geç yaşta evlendiklerini ve benzeri şeyleri; 1950'lere kadar nüfus sayımı öncesi dönemlerde sadece hakkında spkülasyon yürütebileceğimiz sorunların hepsinin yanıtını keşfedebilecek durumdayız.

Bizim sorularımız yeni materyal kaynaklarını ortaya çıkarıkça bu kaynakların da bazen çok fazla, bazen o kadar olmamakla birlikte, ciddi teknik sorunları gündeme getirdiği doğrudur.

Tarihsel demograflar, zamanlarının büyük bölümünü, analizlerinin teknik yönleriyle uğraşmaya harcamaktadırlar; zaten şu anda çıkardıkları yayınların çoğunun sadece diğer tarihsel demograflara ilginç gelmesinin nedeni de budur. Araştırma ile sonuç arasındaki zaman mesafesi olağandışı derecede uzundur. Bu durumda, alttakilerin tarihinin önemli bir kısmının çabuk sonuçlara ulaşamadığını, ayrıntılı, zaman tüketici ve pahalı işlemler gerektirdiğini öğrenmemiz gerekiyor. Demek ki alttakilerin tarihi, bir nehir yatağındaki elmasları toplamaktan ziyade, yüklü bir sermaye yatırımı ve yüksek teknolojiyi gerektiren modern elmas ya da altın madenciliğine benzemektedir.

Öbür yandan, alttakilerler ilgili materyallerin bazı türleri de henüz metodolojik düşünceyi harekete geçirebilmiş değildir. Bu malzemelerin birçoğu şimdi kasetler şeklindedir. Fakat kasede alınmış anıların çoğu da yeterince ilginç görünmemekte veya ancak duygusal bir çekicilik taşımaktadır. Oysa benim kanımcı, anılarda nelerin yanlış aktarılabilceği konusunda, şimdi elyazmalarının elle kopya edilmesi sonucunda nelerin yanlış aktarılabilceğini bildiğimiz ölçüde kayda değer bir ilerleme kaydedene kadar sözlü tarihten yeterince yararlanamayacağımız açıktır. Antropologlar ve Afrikalı tarihçiler, olayların kuşaklar arasında ağızdan ağıza aktarılması konusunda bir ilerleme kaydetmeye başlamışlardır. Sözgelimi, belli türde bilgilerin (örneğin, soyagacılarının) kuşaklar boyunca az çok doğru biçimde aktarılabileceğini, tarihsel olayların aktarılmasının da her zaman kronolojik bir bakısa yol açabileceğini biliyoruz. Kişisel bir örneği aktarırıksak, 1830'daki Labourers Ayaklanması'nın Wiltshire, Tisbury'de ve civarında saklanan anıları, bugün 1817'de ve 1830'da olmuş olan aynı çağın olayları kadar hatırlanmaktadır.

Fakat günümüzde, sözlü tarihin büyük kısmı, olayları muhafaza etmenin oldukça güvensiz bir aracı olan kişisel anılar şeklindedir. Burada dikkat çekilmesi gereken nokta, anıların seçici bir mekanizma olarak kaydedilmiş şeyler olmayıp, seçme işleminin belli sınırlar içerisinde sürekli değiştiğidır. Benim

Cambridge'den mezun birisi olarak kendi yaşamım hakkında hatırladıklarım, bugün, otuz ya da kırk beş yaşındayken hatırladığım şeylerden farklıdır. İnsanları sıkmak için bilinen biçimlerde özel bir çaba harcamadığım sürece (savaş anılarını bıkmadan anlatıp duran insanlarda gördüğümüz gibi), yarın ya da ertesi yıl daha farklı olması da mümkünündür. Şu anda, sözlü kaynakları değerlendirmeye uygun olan kriterlerimiz hemen hemen bütünüyle içgüdüseldir ya da hiç yoktur. Bu anılar ya doğru oldukları izlenimini verirler, ya da öyle görünmezler. Kuşkusuz bu verileri bazı doğrulanabilir bağımsız kaynaklarla karşılaştırıp kontrol edebilir ve böyle bir kaynak tarafından doğrulanıyorsa onaylayabiliriz. Fakat bu yolla asıl meseleye; ortada böyle bir karşılaşılma yapmayı sağlayacak hiçbir şey olmadığı zaman neye inanabileceğimizi bilme konusuna daha fazla yaklaşamayacağımız da açıktır.

Sözlü tarihin metodolojisi, sadece yaşlı adamların ya da kadınların anılarını kaydettikleri kasetlerin güvenilirliğini kontrol etmek açısından önemli değildir. Alttakilerin tarihin dikkat çekici yönlerinden birisi, daha üstün kişilerin hatırlamaları gerektiğini düşündükleri şeylerden ayrı olarak, sıradan insanların büyük olaylar diye hatırladıkları şeyler, ya da tarihçilerin olmuş diye saptayabilecekleri olaylardır ve anıyi söylene dönüştürüklerine göre, bu tür söylenlerin nasıl oluşturulduğuna da. Britanya halkı 1940 yazında fiilen neler hissediyordu? Enformasyon Bakanlığı'nın kayıtları, şimdi çögümüzün inandığı şeylerden bir parça daha farklı bir resim sunmaktadır. Ya asıl duyguların ortaya çıkmasını ya da bir mit oluşturulmasını nasıl sağlayabiliyoruz? Onları birbirinden ayırbilir miyiz? Bunlar kolaylıkla geçiştirilebilecek sorular değildir. Benim görüşümce, bunlar, sadece geçmişe dönük anket kasetlerinin toplanıp yorumlanması değil, aynı zamanda fiili deneyleri -gerekliyorsa psikologlarla ilişkili içerisinde- zorunlu kılmaktadır. Bu konuda çok sayıda metodolojik, hipotetik ve keyfi yöntem söz konusudur. Yarın bir genel seçim yapılsa insanların nasıl Liberal-Sosyal Demokrat

ittifakı destekleyeceğini gösteren, aylık sorulardan elde edilmiş destek eğrisi, o anketteki sorulara verilen yanıtlar ile politikada belirleyici değişkenin oy kullanma niyeti olduğu varsayımini dikkate almamız dışında, bu insanların politik davranışları konusunda hiçbir ipucu sunmayıacaktır. Böyle bir anket, insanların politika hakkındaki fikirlerini nasıl oluşturduklarını gösteren herhangi bir modele dayanmadığı ve onların politik davranışlarını araştırmadığı gibi, sadece farazi bir durumda belli bir politik eylem konusundaki güncel görüşlerinden başka hiçbir şeyi yansıtmayacaktır. Fakat geçmişe dönük kamuoyu anketlerine eşdeğerde bir şey keşfedersek, insanların fiilen neler düşündüğünü ya da neler yaptığı araştırıyor oluruz.

Bu bazen fiilen onların düşüncelerini öğrenerek yapılabilir. Örneğin Hanak, cephedeki askerlerin gönderdiği ve onlara gönderilen sansürlü mektuplar üzerinde çalışarak Habsburg İmparatorluğu'na ait farklı milliyetten insanların Birinci Dünya Savaşı'yla ilgili düşüncelerini analiz etmişken, Polonya'da da Kuła, on dokuzuncu yüzyılın sonunda göçmen akrabalarının Polonyalı köylülere gönderdiği ve Çarlık polisi tarafından el konmuş mektuplarından bir derlemeyi yayımlamıştır. Yalnız bunlar ender rastlanan örneklerdir, çünkü geçmişin büyük kısmında insanlar genellikle okuma yazma bilmezdi. Başka bir deyişle, biz tarihsel çalışmalarımızı Lenin'in sokağa dökülkerek oy kullanmanın insanın düşüncesini ifade etmekte oy sandığına atılmış bir pusula kadar etkili olabileceği şeklindeki gerçekçi keşfine dayandırmaktayız. Bazen elbette düşünce ile eylem arasında kalarız. Örneğin Marc Ferro, Şubat Devrimi'nin ilk haftalarında Petrograd'a gönderilen telgraflar ile karar metinlerini (yani kamusal toplantılardan önce, işçi, köylü ya da asker konseylerinin ya da partiyi ifade eden diğer şeyleri) analiz etmek suretiyle Rusya'da farklı grupların savaşa ve devrime karşı tutumlarını incelemiştir. Büyük bir devrimin başlangıcında diğer zamanlara göre daha sık rastlanmakla birlikte, başkente bir karar belirtmek politik bir eylemdir. Fakat telgrafın içeriği düşüncedir ve

Örneğin işçiler, köylüler ve askerlerin düşünceleri arasındaki farklılıklar önemlidir. Bunun için köylüler, dilekçe vermekten çok daha sık biçimde "talepte bulunmuşlar"dır. Köylüler savaşa, kendilerine güvenleri daha az olan işçilerden daha fazla karşındı. Askerler ise bu noktada savaşa pek karşı değildiler, ama subaylarından şikayetçiydiler...

En güzel kaynaklar, belli fikirleri içermesi gereken eylemleri kaydeden kaynaklardır. Bunlar, hemen her zaman, tarihçinin zihninde zaten yer etmiş olan bir soruyu yönetmenin bir yolunu -herhangi bir yolunu- aramanın sonuçlarıdır. Ayrıca genel olarak oldukça kesindirler. Örneğin, Fransız Devrimi'nin Fransa'daki monarşist duygularda ne gibi bir değişiklik yarattığını ortaya çıkarmak istediginizi varsayıyalım. Fransa ve İngiltere krallarının mucizeler yaratabilecekleri şeklindeki yüzyıllardır kök salmış inancın kökenlerini araştıran Marc Bloch, XVI. Louis'un 1774'teki taç giyme töreninde sıracaya hastalığına yakalanmış olan 2.400 kişinin kralın dokunuşuya iyileştiğine dikkat çeker. Ne var ki, X. Charles 1825'te Rheims'te eski taç giyme törenini canlandırdığı ve kralın dokunuşuya insanları iyileştirme töreninin de canlandırılmasını istemediği halde ikna edildiği zaman karşısına sadece 120 kişi çıkacaktı. Devrimden önceki kral ile 1825 yılındaki kral arasında, "bir kralı hale gibi saran bir ilahi güç vardır." Shakespeareci inanç Fransa'da fiilen silinmiş. Böyle bir bulguya daha fazla tartışılacak şey yoktur.

Geleneksel dinsel inançların gerileyip dünyevi inançların yükselişe geçmesi, benzer biçimde, vasiyetnameleri ve cenaze kayıtlarını analiz ederek araştırılmıştır. Dr. Johnson insanın mezar taşındaki oyma yazıları yazarken yeminli olmadığını söylemişse de, onun gerçek dinsel görüşlerini böyle bir ortamda ifade etme olanağının diğer zamanlara göre daha fazla olduğu da doğrudur. Üstelik büyük ihtimalle yalnızca dinsel görüşlerini açıklamakla da kalmayacaktır. Vovelle, on sekizinci yüzyıl Provans'ında, "insanın rütbesi ve konumuna göre gömülme" vasiyetlerine bakarak katmanlaşmış bir hiyerarşik topluma duyulan

inancın azalmasını çok güzel biçimde örneklemiştir. Vasiyete göre gömülme o yüzyıl boyunca devamlı olarak ve oldukça belirgin bir şekilde gerilemiştir: fakat, ilginç bir durum olarak, Provans'taki vasiyetnamelerde diyelim Bakire Meryem için dua etmekten daha fazla değil.

Geleneksel dine karşı tutum değişikliklerini keşfetmenin başka yollarını aradığımızı ve cenazeyi bırakıp vaftizi incelemeye karar verdigimizi düşünün. Katolik ülkelerde yeni doğmuş bebeklere konan adların çoğu azizlerin isimleridir. Gerçekten de bu eğilim Karşı-Reformasyon çağından itibaren son derece yaygın biçimde gözlenmektedir, öyle ki bu tablodan, Reform ya da Karşı-Reform döneminde sıradan insanların İncil Öğrenimi ya da yeniden Öğrenimi hakkında bazı sonuçlar çıkarabiliriz. Fakat on dokuzuncu yüzyılda bazı bölgelerde salt dünyevi isimler yaygınken, bazen bilinçli Hıristiyanlık-dışı, hatta Hıristiyanlık-karşılıtı isimlerin verildiğini de görürüz.

Floransa'lı bir meslektaşım, dünyevi kaynaklardan (diyelim, İtalyan operası ve edebiyatından) alınmış ilk isimlerin (örneğin, Spartaco) ne kadar olduğunu anlamak için çocuklarına Tuscano telefon rehberlerinde küçük bir araştırma yaptırmış ve sonuçta bu tür isimlerin sosyalistlerin etkili olduğu bölgelerden daha çok anarşistlerin etkili olduğu bölgelerde ağırlıkta olduğunu saptamıştı. Bundan yola çıkarak biz de, anarşizmin basit bir politik hareket olmadığı, anarşist militanların tüm yaşam tarzlarında görülen bir değişimin, fiili bir din değiştirmenin bazı özeliliklerini yansıtığı sonucuna varabiliz (bunun için başka gerekliliklerden hareket etmek de mümkündür tabii). Kişi isimlerinin toplumsal ve ideolojik tarihi (*Times*'taki ilanlarda çıkan isimlerin yıllık kaydını tutan beyefendilerinki dışında) İngiltere'de de araştırılmış olabilir, fakat ben henüz böyle bir çalışmaya rastlamadım. Sanırım böyle çalışmalar yok, en azından tarihçilerin elinden çıkışmış olarak yok.

Demek ki herkes, tarihçinin yalnızca sirenlerin çaldığı ezipler hakkında spekulasyon yapmanın (Sir Thomas Browne)

değil, aynı zamanda ve fiilen bu şarkıların bazı dolaylı izlerini de bulmanın yollarını keşfetme oyununda bahse girebilir. Altakilerin tarihinin önemli bir kısmı eski sabanın izine benzer. Bu yüzyıllar önce tarayı süren çiftçiyile birlikte yok olmuş olabilir, fakat havadan çekim yapan her fotoğrafçı da, belli bir ışıkta ve belirli bir açıdan bakılınca, uzun zamandır unutulmuş kabarıklıklarla saban izlerinin hâlâ görülebileceğini bilir.

Gelgelelim, salt yaratıcı olmak bizi fazla uzağa götürmez. Hem ifade edilmemiş düşüncelerin neler olduğunu anlamak hem de bu konudaki hipotezlerimizi doğrulamak ya da çürütmek için bize gereken şey bütünlüklü bir resimdir; ya da, o terimi tercih ederseniz, bir modeldir. Çünkü bizim problemimiz yalnızca iyi bir kaynak keşfetmek değildir. En iyi kaynaklar (diyelim, doğum, evlilik ve ölümle ilgili demografik kayıtlar) bile insanların yaptıkları, hissettiğleri ve düşündükleri şeylerin yalnızca belli alanlarını aydınlatabilir. Bizim normal olarak yapmamız gereken şey, genellikle parça parça bulunan çok çeşitli yelpazedeeki bilgileri biraraya getirmek ve bunun için de kendimize göre bir boz-yap (bu sözcüğü kullanmamı mazur görmenizi diliyorum) oluşturmak, yani böylesi bilgilerin birarada nasıl bir uyum içinde *olması gerektiğini* ortaya koymaktır. Bu, daha önce vurgulamış olduğum noktanın, alttakiler tarihçisinin eski moda bir pozitivist olamayacağını tekrarlamadan başka bir yoludur. Altaki insanların tarihçisi, neyi aradığını bir şekilde biliyor olmalı ve ondan sonra, bulduğu şeylerin kendi hipotezine uyup uymadığını ayırmalı, eğer uymuyorsa başka bir model düşünmeye çalışmalıdır.

Biz kendi modellerimizi nasıl kurarız? Model kurarken bilginin (oldukça güçlü bir etkiye), deneyimin, asıl konuya geniş çaplı ve somut biçimde hazır neşir olmanın bir payı vardır elbette. Bu şekilde açıkça yararsız olan hipotezleri elemiş de oluruz. İsterseniz, saçma bir örnek üzerinde durayım. Bir zamanlar Londra'daki dışarıdan lisans sınavlarına giren Afrikalı bir öğrenci, Lancashire'deki sanayi devrimiyle ilgili bir soruyu, pamuk

yetiştirmeye çok uygun olduğu için pamuk endüstrisinin orada geliştiğini söyleyerek karşılık vermişti. Bu yanıtın gerçeği yansımadığını bildiğimizden, (Calabar söz konusu olduğunda yanlış görünmemekle birlikte) saçma olduğuna kanaat getirdik. Oysa aynı derecede saçma olan bir sürü yanıt vardır ve aynı derecede temel bilgiler edinerek bunların hepsinden kaçınmak mümkündür. Sözgelimi, on dokuzuncu yüzyılda Britanya'da "zamaatçı" teriminin hemen hemen yalnızca vasıflı ücretli işçiyi anlatmak üzere kullanıldığını, "köylü" teriminin de genellikle tarım emekçisi anlamına geldiğini bilmiyorsak, Britanya'nın on dokuzuncu yüzyıldaki toplumsal yapısını anlatmaya çalışırken bir sürü ciddi gaf yapabiliriz. Bu tür ciddi gaflar yapılmıştır (örneğin Avrupa'daki çevirmenler "journeyman" terimini ısrarla "daylabourer" diye çevirmeye devam ediyorlar). Aynı şekilde, on yedinci yüzyıl toplumuyla ilgili olan kimbilir kaç tartışma, sırıf "servant" ya da "yeoman" teriminin yaygın anlamını tam olarak bilmememiz nedeniyle çıkmaza girmiştir? Demek ki, insanın geçmiş hakkında bilmesi gereken şeyler vardır ve sosyologların çögünün kötü tarihçiler olmasının nedeni de bunları bilmemeleleri, bunları öğrenmeye zaman ayırmamalarıdır.

Tarihçinin en büyük tehlikesi olan anakronizmden sakınmak için hayal gücüne de ihtiyacımız vardır, tabii bilgiyle birlikte. Viktorya döneminin cinselliğini konu alan tüm popüler incelemeler, sadece kendi cinsel tutumlarımızın başka dönemlerdeki ilişkilerle aynı olmadığını anlayamama yüzünden eksik kalmıştır. Viktoryenlerin (küçük ve oldukça tipik olmayan bir azınlık dışında) seks konusunda bizimle aynı tutumlara sahip oldukları varsayılmak kesinlikle yanlıştır, çünkü onlar cinselliği bastırılmış ya da gizlemişlerdir. Fakat bu ilişkileri, tahayyül etmeye çalışarak anlamamız oldukça zordur; üstelik seksin pek değişmeyen bir şey olarak görünmesi, o konuda hepimizin kendimizi uzman saymamız bu işi daha da zorlaştmaktadır.

Gelgelelim, bilgi ve tahayyül gücü de tek başına yeterli değildir. Bizim kurmamız ya da yeniden kurmamız gereken şey,

ideal olarak, bütünlüklü -tercihen tutarlı- bir davranış ya da dündünce *sistemi*dir. Bu sistemi, bazı açılarından, belli bir durumla ilgili temel toplumsal varsayımları, parametreleri ve görevleri öğrenince, ama o durumla ilgili çok fazla şey bilir bir hale de gelmeden önce oluşturabiliriz. Size bir örnek vereyim. Peru'daki Kızılderili köylüler, özellikle 1960'ların başlarında, hakları olduğunu düşündükleri toprakları işgal ettikleri zaman, neredeyse değişmez biçimde şu standart yolu izliyorlardı: Çalan davullar, borular ve diğer çalgılar eşliğinde tüm topluluk, karıları, çocukları, inekleri ve araç gereçleriyle birlikte biraraya toplanırlar; belli bir anda -genellikle sabahın alacakaranlığında- hep birlikte sınırı geçer, çitleri yıkar, kendilerinin olduğunu iddia ettikleri topraklarda ilerler, hemen yeni sınır çizgisine mümkün olduğu kadar yakın yerlere küçük kulübeler kurmaya başlar, ineklerini olatır ve toprağı kazmaya koyulurlardı. İlginçtir ki, farklı zaman ve yerlerdeki köylülerin toprak işgallerinde de -örneğin, Güney İtalya'da- tamamen aynı kalıp gözlenmektedir. Başka bir söyleyişle, bu oldukça standartlaşmış ve açıkça kültürel bakımından belirlenmeyen davranış biçimleri hangi varsayımlara göre anlam taşımaktadır?

Şöyledüşünelim: Bir kere, işgal toplu olmak zorundadır, (a) çünkü toprak topluluğa aittir, (b) çünkü, kayıpları en aza indirmek ve topluluğun, hayatlarını riske atanlar ile atmayanlar arasındaki tartışmalarla yıpranmamasını önlemek için topluluğun bütün üyeleri bu eyleme katılmalıdır. Çünkü ne de olsa yaşayıcılarından ve eylemleri başarılı bir devrim olarak sonuçlanmazsa -talepleri fiilen kabul edilse bile- kesinlikle cezalandırılacaklardır. Bunu doğrulayabilir miyiz? Evet, kayıpları en aza indirmenin önemli olduğu konusunda oldukça destekleyici kanıtlar vardır. Nitekim Meiji restorasyonundan önce Japonya'da patlak veren köylü ayaklanmasılarında da birçok köy ortak bir kararla ayaklanmaya katılmaya "zorlanmış", böylece o köyün yetkilileri resmi düzeyde bir bahane bularak durumu kurtarmışlardı. Lefebvre de 1789'da Fransız köyleriyle ilgili olarak

benzer noktaların altını çizmiştir. Herkes, "Üzgüniüm, ama katılmaktan başka seçenekim yoktu," diyebilirse, yetkililer de isyana katıldıkları için kendilerine bıçilen cezayı sınırlama girişimlerinde resmi bir bahaneye sarılabilceklerdir. Zira köylülerin onlarla yaşamak zorunda olması gibi, onlar da köylülerle birlikte yaşamak zorundadırlar. İnsanların bir kısmı yönetirken, diğer bir kısmının tali konumda olması, yöneticilerin yönetilenleri dikkate almaması gerektiği anlamına gelmez.

Çok güzel. Tüm topluluğu harekete geçirmenin en bilinen yolu nedir? Köy *fiestası* ya da onun karşılığı olan bayramlar - toplu ayin ile toplu eğlencenin biraraya gelmiş şekilleri. İşte toprak işgalinde bunların ikisini birarada görüşünüz: Toprak işgalili bir yandan köye ait olan toprakların yeniden ele geçirilmesi biçiminde çok ciddi ve törensel bir olay olmak zorundayken, diğer yandan herhalde bir köyün uzun bir zaman diliminde yaşayabileceği en heyecan verici olaydır. Dolayısıyla, bu tabloda ayaklanması harekete geçirip biraraya toplamaya yarayan müziğin rol oynaması da doğaldır. Bunu doğrulayabilir miyiz? Evet, elimize zaman zaman köylülerin -özellikle gençlerin- en iyi Pazar giysilerini giyerek topluca harekete geçtiği bu tür örneklerle ilgili kanıtlar geçtiği gibi, litrelerce içkinin içildiği bölgelerde daha somut kanıtlar bulabileceğimiz de kesindir.

Toprak işgalini niçin şafakta yapıyorlar? Bunun için galiba hasım tarafı uykudayken yakalamak ve yerleşmek için gün ışığından yararlanmak gibi sağlam askeri gerekçeleri oluyor. Peki, toprak beylerini ya da polisi o topraklardan atmayı beklemek yerine, kulübeleri, hayvanları ve araç gereçleriyle birlikte hemen yerleşmeye çalışmalarının nedeni ne olabilir? Polisi ya da orduyu kovmaya ciddi bıçimde çaba bile harcamıyorlar, çünkü bunu yapamayacaklarını, bunu başaramayacak kadar zayıf olduklarını çok iyi biliyorlar. Köylüler aşırı-solcu isyancıların çoğundan daha gerçekçi insanlar. Gerçek bir kışkırmaya girdiklerinde kimin onları öldürmeye kalkışacağını çok iyi biliyorlar. Daha

önemlisi, kimin kaçamayacağını biliyorlar. Devrimlerin olabileceğini biliyorlar, ama devrimlerin başarısının köylerinde yaşayan kendilerine bağlı olmadığını da biliyorlar. Bu yüzden kitlesel toprak işgalleri normal koşullarda bir provayı andırıyor. Politik ortamda, köylere nüfuz etmiş ve köylülerini çağların değişmez olduğuna inandırmış bir şeyle vardır: Normal dönemlerdeki pasif kalma stratejisinin yerini belki harekete geçmek alabilir. Onlar haklılarsa hiç kimse köylülerini topraklarından atmaya kalıksız. Haksız olduklarında da anlamlı olan şey geri çekilmek ve bir sonraki uygun anı beklemektir. Yine de toprak taleplerini sürekli gündemde tutmakla kalmamalı, fiilen onunla birlikte yaşamalı ve bunun için *çaba harcamalıdırular*, çünkü onların toprakta sahip oldukları iddia ettikleri hak burjuva mülkiyet hakkına değil, daha çok Locke'un doğa durumundaki mülkiyet hakkına benzemektedir: dolayısıyla kendi emeğinin doğanın kaynaklarıyla birleşmesine bağlıdır. Bunu doğrulayabilir miyiz? Kuşkusuz evet, on dokuzuncu yüzyıl Rusya tarihi sayesinde, köylülerin "emek ilkesi" denilen şeye duydukları inanç konusunda birçok şey biliyoruz. Bu argümanın hayatı geçirilisini fiilen görebiliriz. Napoli'nin güneyindeki Cilento'da, 1848 devriminden önce "her Christmas günü köylüler, tarımsal sağlamak için kendilerinin olduğunu iddia ettikleri topraklara çıkarlar, böylece ideal bir ilke olan haklarına sahip çıkmayı sürdürmeye çalışırlar-mış." Toprağı işlemezseniz onda hak ildia etme hakkınız da olmaz.

Başka örnekler de verebilirim. Aslında ben de başka problemlerle (örneğin, oldukça standart bir biçim olması nedeniyle bu tipteki bir analize çok uygun düşen toplumsal haydutluk fenomeniyle) ilgili olarak, itiraf edeyim ki sosyal antropologlardan öğrendiğimi düşündüğüm bu tür kurgular yapmaya çalıştım.

Böylesi bir kurgunun üç analitik adımı vardır. Birincisi, doktorların deyişiyle sendromu; yani, birarada uyum içinde olan "semptomlar"ı -bulmacanın parçalarını-, en azından yolumuzda

ilerlemeye devam etmemize yetecek kadar olan kısmını saptamak zorundayız. İkincisi, tüm bu davranış biçimlerini kapsayan bir model kurmak: başka bir ifadeyle, farklı türdeki davranışların biraraya gelmesinin, belli bir rasyonallık şemasına göre bir-biriyle tutarlı olmasını sağlayacak bir dizi varsayımi keşfetmek zorundayız. Üçüncüsü de, bu tahminlerimizi doğrulayacak bağımsız kanıtlar olup olmadığını öğrenmek zorundayız.

Şimdi, bu sürecin en çetrefil kısmı birinci adımdır. Çünkü birinci aşamada, tarihçinin önceki bilgileri, tarihçinin toplum hakkındaki kuramları, bazen de kamburları, içgüdüleri ya da iç gözlemlerinden oluşan bir karışımıma karşı karşıyayızdır; üstelik tarihçi, genellikle ilk seçiminin yaptığı konusunda kendi zihninde gerçek bir netliğe sahip değildir. Ne yaptığım bilincinde olmak için bir hayli gayret sarfetmemi rağmen, en azından kendi çalışmalarımında ben böyle bir **neilik hissetmemiştir**. Örneğin, birbirinden ayrı nitelikte olan ve genellikle tarihin tuhaftı dipnotları sayılan çeşitli toplumsal senomenleri hangi gerekçelerle seçmiş, bir "ilkel isyan" ailesinin üyeleri olarak (politika-öncesi politikanın öğeleri diyeBILECEĞİMİZ, haydutluk, şehir ayaklanması, gizli dernekler, bin yılceliliğa inanan ve başka inançlara sahip mezhepler şeklindeki unsurlar olarak) birarada sınıflamışım? İlk ne zaman bu verileri toplamaya başladığımı gerçekten ben de bilmiyorum. Farkedebileceğim bir sürü şeyin arasında, köylü hareketlerinde giysilerin önemini; Sicilya'da "kepler" ile "şapkalar" arasındaki düşmanlıkta ya da Bolivya'daki, şehirleri işgal eden Kızılderililerin şehir sakinlerini pantolonlarını çıkarıp köylü (tabii, Kızılderili) elbiseleri giymeye zorladıkları köylü ayaklanmalarında gözleendiği gibi, insanların giydikleri şeylerin sınıf mücadele-sinin bir sembolü işlevi gördüğünü; 1830'un çiftlik işçilerinin taleplerini iletmek üzere orta tabakaya doğru yürüyüse geçerken Pazar elbiselerini giydikleri zamanki gibi (bu örnekte Pazar elbiseleri, köylülerin çalışmaya karşılık gelen normal hallerinde değil, tatile ve oyuna karşılık gelen özgürlük halinde

olduklarını simgelemektedir), insanların giysilerinin isyanın sembollerini rolünü oynadıklarını niçin farketmişim acaba? (İlk işçi hareketlerinde bile grev kavramı ile tatilin açıkça ayrılmadığını aklınızdan çıkarmayın: Madenciler greve gittiklerinde "oyun oynarlar"; aynı şekilde Chartistler de 1839'da bir genel grev planlarken bir ulusal tatil gününü hedeflemişlerdi.) Bunu yanıtını bilmiyorum ve bunu bilmemem bir tehlike işaretidir, çünkü kuracağım modele, kendi çağımın varsayımlarını soktuğumun ya da önemli bir şeyi atladığımın farkına varamamama neden olabilir.

Bir kurgu oluşturmayı amaçlayan analizin ikinci adımı da çetrefildir, çünkü pekâlâ olgular üzerine keyfi bir kurgu inşa ediyor olabiliriz. Yine de, model test edilebildiği ölçüde (diyelim, bir sürü yapısalçı model gibi güzel modellerden farklı olarak) o kadar da fazla problem çıkarmaz. Asıl sorun, kanıtlanmaya çalışılan şey de bir belirsizlik olmasıdır. Çünkü, belli türde bir davranışın belli varsayımlarla anlam taşıdığını varsayımak, o davranışın makul olduğunu, rasyonel açıdan haklı gösterilebileceğini iddia etmek değildir. Bu süreçteki en büyük (ve pek çok alan antropoloğunun düşüğü bir) tehlike, tüm davranışları aynı derecede "rasyonel" olarak eşitlemektedir. İşte bunlardan birkaçı: Örneğin, askeri yetkililer tarafından bir yarı akıllı rapor verilmiş Aslan Asker Şvayk'ın davranışını budalalıkta başka bir şey değildi. Üstelik bunun onun konumundaki bir insanın kendini savunmasının en geçerli yolu olduğuna da kuşku yoktu. Baskı altındaki köylülerin politik davranışlarını incelerken, zaman zaman aptallığın ve yenilikleri kabul etmemenin pratik bir değeri olduğunu keşfederiz: Köylülerin en büyük kozu, onlara yaptırımayacağımız pek çok şey olması, genellikle geleneksel köylülüğe en uygun denenebilecek hiçbir değişimin olmamasıdır. (Ama elbette bu köylülerin birçoğunun ahmak rolü oynamadıklarını, gerçekten ahmak olduklarını da unutmamamız gereklidir.) Bazen davranışlar belli koşullarda rasyoneldir, fakat koşulların değişmesiyle

rasyonelliklerini de yitirirler. Ayrıca, tanımlanabilir pratik amaçlara ulaşmanın etkili yolları olmaları anlamında hiç rasyonel olmayan, sadece kavranabilecek türde olan bir sürü davranış türü de vardır. Bugün Batı'da astrolojiye, büyütülüğe, çeşitli marjinal dinlere ve irrasyonel inançlara duyulan ilginin canlanması, aynı şekilde -en yaygın örneğe bakarsak- şoför koltuğuna geçen pek çok insanın yaşadığı delilik gibi şiddet biçimlerine eğilimin artması bunun çok güzel bir örneğidir. Altakilerin tarihçisi, analize kendi yargılарını katmaktan geri durmaz ya da en azından durmamalıdır.

Tüm bu egzersizlerin amacı nedir? Bunların amacı basitçe geçmiş keşfetmek değil, aynı zamanda geçmiş *açıklamak* ve bu suretle şimdilik bir bağ kurmaktır. Tarihte, bizi o zamana kadar bilinmeyen şeyler üzerindeki giz perdesini kaldırılmaya ve gördüğümüz şeylerden yararlanmaya kıskırtan müthiş bir dürtü vardır. Sıradan insanların yaşamlarının büyük kısmı, düşüncelerinin ise daha da büyük bir kısmı bilinmediği içindir ki bu dörtüye altakilerin tarihinde daha fazla rastlanır. Ayrıca, pek çokumuzun kendimizi geçmişin bu meşhul sıradan insanlarıyla - özellikle de kadınlarıyla - özdeşleştirmemiz de bu dörtüyü artıran başka bir etkendir. Bu konuda caydırıcı olmak istemiyorum. Fakat merak, hissiyat ve antikacılığın hazlarının yeterli olmayacağı açıktır. Altakilerin tarihçiliğinin en güzel yanı harika okumalar sağlamasıdır, ama hepsi bu kadar. Bizim bilmek istediğimiz, *neler* olduğu kadar *niçin* olduğudur. On yedinci yüzyılda Somerset'tin Püriten köylerinde ya da Wiltshire'da Victoria dönemindeki Yoksullara Yardım Birlikleri'nde gayri meşru çocukların olan genç kızlara, hakikaten çocuğun babasının kendileşireyle evlenmemi tasarladığına inanmak için geçerli nedenleri varsa günahkâr gözüyle bakılmadığını ya da "saygıyi hak etmeyen insanlar" olarak yaklaşılmadığını anlamak ilginç bir keşif ve bu konuya daha fazla kafa yormamız için iyi bir teşvikir. Ancak bizim asıl bilmek istediğimiz, bu tür inançlara niçin bağlı kalındığını, bu inançların bu toplulukların (veya bu toplulukların da bir

parçasını oluşturduğu daha geniş toplumun) değer sisteminin diğer öğeleriyle nasıl bir uyum içinde olduğunu ve niçin değişiklerini ya da değişmediklerini öğrenmektir.

Şimdiki zamanla kurulan bağ da açıktır, çünkü bugünü anlama sürecinin geçmişi anlamaya süreciyle (geçmişin şimdije nasıl dönüştüğünün, şimdidiyi, belki de geleceğe ait bir şeyi anlamamıza yardımcı olması dışında) pek çok ortak özelliği vardır. Bugün *tüm sınıflardan* insanların davranışlarılarındaki pek çok şey, aslında geçmişteki sıradan insanların yaşantılardaki pek çok özellik kadar bilinmeyen ve belgelenmemiş şeylerdir. Sosyologlar ve gündelik yaşamındaki gelişmeleri gözleyen başka insanlar avlarını da sürekli peşlerinde sürüklemektedirler. Bizler, toplumuzun ve çağımızın üyeleri olarak yaptığımız şeylerin farkında olduğumuz zaman bile, eylemlerimizin ve inançlarımızın, hepimizin düzenli bir toplumsal kozmos olarak görmeyi isteyeceğimiz görüntüyü yaratmakta ya da bu kozmostaki değişiklikleri kabullenme çabalarımızı ifade etmekte nasıl bir rol oynadığının bilincinde olmayı biliriz. Günümüzde aile ilişkileri hakkında yazılmış, söylemiş ve bir şekilde temsil edilmiş olan şeylerin çoğu, açıkça teşhis alanından ziyade semptomlar alanına aittir.

Geçmişte olduğu gibi, bugün de görevlerimizden birisi sıradan insanların yaşamları ile düşüncelerini gizleyen perdeleri kaldırmak ve onları Edward Thompson'ının "gelecek nesillerin bağışlayıcılığı"ndan kurtarmaktır. Yani bizim şu andaki başka bir problemimiz, hem olguların hem de çözümlerin neler olduğunu bildiği düşünenler ile bunların insanlara neler dayattıklarını araştıranların aynı derecede görkemli varsayımlarını birbirinden ayırmaktır. İnsanların iyi, hatta hoş görülebilir bir toplum olarak gerçekten neyi istediklerini, böyle bir toplumdan istedikleri şeylerin -bunların neler olduğunu fiilen bilmeyecekleri için- kesinlikle aynı olduğunu anlamak zorundayız. Tabii bu kolay bir iş değildir; çünkü, hem toplumun nasıl işlemesi gerektiği konusundaki egenmen varsayımların etkisinden kurtulmak zordur ve üstelik bu varsayımların bir kısmı da (en liberal olanları gibi) kesinlikle hiçbir

işe yaramayan kılavuzlardır. hem de gerçek yaşamda bir toplumun (kötü ve adaletsiz bir toplumun dahi) nelere bağlı olarak işlediğini bizler gerçekten bilmeyiz. Yirminci yüzyılda şimdiden kadar tanadığım ülkelerin hiçbirisi, yüzyıllardan beri insanlığın önüne büyük sıkıntılar çıkarmış görünmeyen bir problemi; örneğin, aynı zamanda bir insan topluluğunu oluşturan bir şehrin, işleyen bir şehir olarak nasıl kurulacağını bilinçli planlar yaparak çözebilmiş değildir. Bu yüzden biraz duraklamamız gerekiyor.

Altakilerin tarihçileri, zamanlarının çoğunu toplumların nasıl işlediğini, ayrıca ne zaman çıkmaza girip nasıl değiştiklerini anlamaya harcıyorlar. Altakilerin tarihçileri bunu yapamamazlık edemezler, çünkü onların konusunu oluşturan sıradan insanlar her toplumun en büyük kesimini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, olguları da problemlerinin yanıtlarını da büyük ölçüde bilmediklerini bilmemenin verdiği müthiş bir avantajla yola çıkmaktadırlar. Ayrıca, tarihçilerin, tarihe dönen sosyal bilimciler karşısında sahip oldukları türden: geçmiş hakkında ne kadar az bilgi sahibi olduğumuzu, öğrenmenin ne kadar önemli olduğunu, bu amaç için uzmanlaşmış bir disiplin alanında ne kadar yoğun çalışmalar yapmak gerektiğini bilmek gibi ciddi bir avantajları da vardır. Altakilerin tarihçilerinin üçüncü bir avantajı da, insanların istekleri ve ihtiyaçlarının, her zaman için onların daha üstün olanlarının (daha akıllı ve daha etkili olanlarının), olması gerektiğini düşündükleri şyeler olmadığını bilmeleridir. Bunlar bizim uğraş alanımız için mütevazı iddialar olmakla birlikte, mütevazılık görmezlikten gelinebilir bir erdem değildir. Toplumla ilgili tüm yanıtları bilmemişimizi ve bu yanıtları keşfetme sürecinin basit bir süreç olmadığını kendimize zaman zaman hatırlatmak önemlidir. Toplumla ilgili planlar yapıp yönetmekte olan insanlar şimdiden belki de böyle bir şey duymaktan hoşlanmayacaktır, ama onlar kadar toplumu değiştirmek ve sonunda toplumun gelişmesini planlamak isteyenler de buna kulak vermelidirler. Bir kısmı bunu yapsa bile, bu kısmen George Rudé gibi tarihçilerin çalışmalarının etkisine bağlı olacaktır.

AVRUPA'NIN TUHAF TARİHİ

Bu makale, Fischer Taschenbuch Verlag'in Alman tarihçilinin yıllık kongresi (Münih, 1996) vesilesiyle başlattığı yeni Europäische Geschichte dizisi çerçevesinde Avrupa ve Avrupa tarihi üzerine Almanca olarak verilen bir konferansın İngilizce versiyonudur. Almanca metnin bir versiyonu 4 Ekim 1996'da Die Zeit'ta yayımlanmıştır. (Daha uzun olan) İngilizce versiyon ise burada ilk kez yayımlanmaktadır.

Kıtların kıtlar olarak bir tarihi olabilir mi? Politikayı, tarihi ve coğrafayı birbirine karıştırmayalım; özellikle de doğal coğrafi birimleri değil, sadece yeryüzünün çeşitli parçalarının insanlarca konulmuş isimlerini gösteren atlasların sayfalarındaki şekillere bakarak yapmayaşım bunu. Ayrıca, Eski Dünya'nın kıtlarının ilk defa isimlendirildiği antik çağlardan beri insanların koydukları bu adlarla basit bir coğrafi adlandırma yapmaktan daha fazlası amaçlanmış olduğu için, bu durumun başından beri açık olduğu bilinmelidir.

Asya'yı örnek alalım. 1980'den beri ABD'deki nüfus sayımları -eğer yanlışlıyorsam- orada yaşayanların bir kısmına kendilerini "Asyalı-Amerikalılar" olarak (sanırım, siyah Amerikalıların

kullanmayı tercih ettiğleri "Afrikalı-Amerikalılar" terimiyle bir analogi kurularak) nitelendirme seçeneğini tanımıştır. Anlaşılan bir Asyalı-Amerikalı, Asya'da doğmuş ya da Asyalıların çocuğu veya torunu olan bir Amerikalıdır. Peki, diyelim Türkiye'den gelen göçmenleri, Kamboçya, Kore, Filipinler ya da Pakistan'dan gelen göçmenlerle (burada, İsrail'in tartışma götürmez biçimde Asya'daki topraklarında yaşayan insanların -adlarının bu coğrafi bölgeyle birlikte anılmasını istemeseler bile- sözünü dahi etmiyoruz) aynı başlık altında sınıflandırmanın anlamı nedir? Oysa bu grupların pratikte hiçbir ortak özellikleri yoktur.

"Asyalı" kategorisine daha yakından bakarsak, bu kategori bize kendimiz hakkında, haritalar hakkında olduğundan daha fazla şey anlatır. Örneğin Amerikalıların, daha genel olarak "Batılı"ların, dünyanın insanlığın çıktıığı ve bir zamanlar "Doğu" ya da "Şark" diye bilinen bölgelerine karşı tutumlarına bir açıklık getirir. Batılı gözlemciler ve daha sonra da Batılı fatihler, egemenler, sâkinler ve girişimciler; on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılın standartlarıyla saygıya değer, en azından ciddi biçimde ele alınmaya değer olan yerleşik, eski kültürler ve politik varlıklara ait olan topluluklar adına ortak bir payda arayışı içine girmişlerdi. Bu halklar o zamanlar yaygın olan terimlerle "vahşiler" ya da "barbarlar" olmayıp, farklı bir kategoriye, başlıca özellikleri Batı karşısındaki gerilikleriyle tanımlanan "Şarklılar" kategorisine giriyorlardı. Filistinli Edward Said'in *Orientalism* (Oryantalizm) başlığını taşıyan etkileyici kitabı, Batı'nın bu alandaki tutumlarının karmaşık olduğunu küümsemekle birlikte, Avrupa'nın "Şark" konusundaki cehaletini mükemmel biçimde yakalayan bir çalışmadır.¹

Öbür yandan, "Asyalı" sözcüğü bugün ikinci ve coğrafi bakımından daha sınırlı bir anlamla da yüküdüür. Singapurlu Lee Kwan Yew, Batılı yönetim uzmanlarıyla ideologlarının sevinçle karşıladığı bir temayı geliştirip bir "Asyalı tarzı"ndan ve bir

1) Edward Said, *Orientalism* (Londra, 1978).

‘Asya ekonomik modeli’nden söz ettiği zaman, dikkatimiz bir bütün olarak Asya’da değil, coğrafi bakımdan Konfucyüs’ün mirasının bulunduğu bölgenin ekonomik etkilerine yoğunlaşmıştır. Kısacası, belli dinlerin ve ideolojilerin ekonomik gelişme üzerindeki etkisini konu alan ve Marx’ın başlatıp Max Weber’ın geliştirdiği eski tartışma hâlâ gündemdedir. Kapitalizmin yakıtını Protestanlık sağlamıştı. Oysa bugün, gerek Protestan erdemlerinin izleri Batı kapitalizminde fazla gözlenemediği, gerekse Doğu Asya’nın ekonomik zaferleri Konfucyüs’ün mirasını taşıyan ülkelerde (Çin, Japonya, Kore, Tayvan, Hong Kong, Singapur, Vietnam) gerçekleştiği ya da Çin kökenli bir girişimciler diasporası tarafından sürüklendiği için, Calvin gözden düşmüşken, Konfucyüs iyice rağbettedir. Anlaşılacağı üzere, bugün Asya, Hıristiyanlığı saymazsa, komünizmden geriye kalan değerler dahil olmak üzere dünyadaki belli başlı bütün inançların merkezlerini barındırmaktadır; ancak kitanın Konfucyüsçü-olmayan kültürel bölgelerinin Webersi tartışmanın güncel versiyonlarında bir yer yoktur. O bölgeler *bu* Asya’ya ait değildir.

Kuşkusuz, aynı belirsizlik Asya’nın Avrupa diye adlandırılan Batı’daki uzantısı için de geçerlidir. Herkesin bildiği gibi, coğrafi açıdan bakıldığında Avrupa’nın doğuda sınırı yoktur ve bu yüzden bu kitanın yalnızca entellektüel bir kurgu olarak varolduğunu düşünmek gerekir. Geleneksel okul atlaslarındaki coğrafi sınır çizgileri bile (Almanca söylenişiyle diğer dillere göre çok daha kolay biçimde hatırlanan Ural dağları, Ural Nehri, Hazar Denizi, Karakaslar) politik kararlara dayanmaktadır. Bronislaw Geremek’in hatırlattığı çerçevede,² V. Tatişef on sekizinci yüzyılda Ural dağlarını, Avrupa ile Asya’yı ayıran sınır olarak belirlediğinde, bilinçli biçimde Moskova devletine ve onun Asya’daki mirasçılarına atfedilen klişeyi yıkmak istemiştir. “Bunun için bir coğrafyacı ve tarihçinin karar vermesi, bir

2) Bronislaw Geremek, *Europe-aber wo liegen seine Grenzen?*, 104. Berge-dorfer Gesprächskreis, 10 ve 11 Temmuz 1995 (Hamburg, 1996), s. 9.

kurulun da onaylaması gerekiydi.” Elbette, Urallar nasıl bir rol oynarsa oynasın, Avrupa (yani, Helenler) ile Helenlerin “barbarlar” diye nitelendiği halklar arasındaki asıl sınır çizgisi Karadeniz’İN kuzeyindeki steplerden geçiyordu. Güney Rusya, şimdilerde otomatik biçimde Avrupa içinde sayılan pek çok bölgeye göre çok daha uzun bir süredir Avrupa’NIN parçasıydı. Fakat coğrafyacılar, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında bile, örneğin İzlanda ve Spitsbergen üzerinden ilerleyerek Avrupa’NIN coğrafi sınırlandırılmasıyla ilgili tartışmalarını sürdürüyordu.

Avrupa’NIN bir kurgu olması kuşkusuz onun geçmişte ya da şimdi varolmadığı anlamına gelmez. Her zaman bir Avrupa olmuş, çünkü antik Yunanlılar ona bir isim vermişlerdi. Ancak Avrupa, belki coğrafya kılıfıyla gizlenen politik programların klasik örneğini oluşturan “Mitteleuropa” (Orta Avrupa) kadar esnek olmasa bile, değişken, bölünebilir ve esnek bir kavramdır. Avrupa’NIN bugünkü Çek Cumhuriyeti’NIN ve onun civarındaki bölgelerin bulunduğu alan dışındaki hiçbir parçası Orta Avrupa’YI gösteren haritaların *hepsinde* yer almaz, ama bunların bir kısmı da İber yarımadasını saymazsa tüm kitabı boydan boya keserler. Öte yandan, “Avrupa” kavramının esnekliğinin kaynağı coğrafik olmaktan çok (pratik nedenlerden dolayı Ural sınırı tüm atlasmalarda benimsenen bir sınır), politik ve ideolojiktir. Soğuk Savaş sırasında ABD’deki “Avrupa tarihi” alanı asıl olarak Batı Avrupa’YI kapsıyordu. Ne var ki bu alanı “Avrupa’NIN politik ve ekonomik coğrafyası değişmekte olduğu” için.³ 1989’dan beri Orta ve Doğu Avrupa’YI içine alacak şekilde genişletilmiştir.

Avrupa kavramının kökeni asıl olarak çiste bir karşılaşmaya dayanıyordu: Birincisi, Yunanlıların Pers savaşlarında bir doğu imparatorluğunun ilerlemesini önlemeyi amaçlayan askeri savunmaları; ikincisi, Yunan “uygarlığı” ile İskit “barbarlar”ının

3) John R. Gillis, “The Future of European History”, *Perspectives: American Historical Association Newsletter*, 34/4 (Nisan 1996), s. 4.

Güney Rusya steplerinde karşılaşmaları. Biz bunu, daha sonra yazılan tarihin ışığında, bir anlaşma ve farklılaşma süreci olarak görüyoruz; ama birarada yaşama ve bağdaştırma şeklinde yorumlamak da oldukça yerindedir. Gerçekten, Neal Ascherson'un, Rostovtzeff'in *Iranians and Greeks in Southern Russia*'sının (Güney Rusya'daki İranlılar ve Yunanlılar) ardından gelen *Black Sea* (Karadeniz) adlı güzel çalışmasında hatırlattığı gibi,⁴ Tuna'nın aşağısında, Asya, Yunan ve Batı etkilerinin kesiştiği bu bölgede "çok tuhaf ve çok ilginç bir uygarlıklar karışımı" ortaya çıkıyordu.

Klasik antik dönemin tüm Akdeniz uygarlığını bağdaşmış bir içerkite görmek de aynı derecede mantıklı olacaktır. Ne de olsa Akdeniz, alfabetesini, daha sonra da emperyal ideolojisi ile devlet dinini Yakın ve Orta Doğu'dan almıştır. Gerçekten, Avrupa, Asya ve Afrika arasındaki bugünkü ayırm çizgilerinin, Yunanlığının üç kıtada birden yaşadığı ve eşit ölçüde kökler saldığı bir bölgede hiçbir anlamı yoktur, en azından şimdikine denk düşen bir anlamı yoktur. (Yunanlılar bizim trajik yüzyılımıza kadar Mısır, Küçük Asya ve Pontus bölgesinden kesin olarak çıkarılmış degillerdi.) Dolayısıyla şimdiki ayırm çizgileri, eskiden üç kıtaya birden yayılmış olan, her yerdeki her faydalı şeyi benimsemeye hazır, bölünmemiş bir Roma İmparatorluğu'nun en görkemli zamanlarında nasıl bir anlam taşıyabilirdi?

Barbar halkların yaşadığı bölgelerden gelen göçler ve işgaller yeni bir durum değildi. Doğu Asya'nın batısından Akdeniz'e kadar uzanan uygarlık kuşağındaki tüm imparatorluklar bu olguya yüz yüze gelmişti. Ne var ki Roma İmparatorluğu'nun çöküşü Batı Akdeniz'i, daha sonra da Doğu Akdeniz'i, barbarlarla başa çıkabilecek imparatorluklarla egemenlerden yoksun bırakacaktı. İşte o andan itibaren, Kafkaslar ile Cebelitarık arasındaki bölgenin tarihini, doğudan, kuzeyden ve güneyden ilerleyen fatihlere (Attila'dan Muhteşem Süleyman'a,

4) Neil Ascherson, *Black Sea* (Londra, 1995).

hatta 1683'teki ikinci Viyana kuşatmasına kadar) karşı verilen bin yıllık bir mücadelenin tarihi olarak görebiliriz.

Napoléon'dan gelip, 1920'lerin Pan-Avrupa hareketi ve Goebbels üzerinden Avrupa Ekonomik Topluluğu'na kadar uzanan "Avrupa fikri"nin (başka bir deyişle, coğrafi kitanın bazı parçalarını bilerek *dışarıda bırakın* bir Avrupa kavramının) çekirdeğini oluşturmuş ideolojinin Charlemagne'a cazip gelmesi şaşırtıcı değildir. Büyük Charles'in Avrupa kitasının bir kısmında, en azından İslamiyet'in yükselişinden sonra işgalcilerin *ulaşamamış* olduğu tek bölgesinde egemenlik kurması ve bu yüzden, Avusturya Cumhurbaşkanı Karl Renner'in 1946'da ülkesinin sözde "tarihsel misyonu"nu överken kullandığı sözleri aktaracak olursak, kendisini Şark'a karşı "Batı'nın öncüsü ve kurtarıcısı" ilan edebilmesi de bu "Avrupa fikri"ne bağlıdır.⁵ Charlemagne'in kendisi de sınırları Saracen'lere* ve doğulu barbarlara kadar dayanmış bir fatih olduğu için, onu -Soğuk Savaş'ın jargonuyla- "containment"tan "roll-back"e geçen bir hükümdar olarak bile düşünebiliriz.

Gerçi bu yüzyıllarda klasik eğitimi görmüş küçük bir ruhban grubu dışında hiç kimse "Avrupa" ekseninde düşüncenin üretmiş değildi. Batı'nın Saracen'lere ve barbarlara karşı ilk hakiki karşı saldırısı (İslamiyet'i hedef alan güney-doğu ve güney-batı haçlı seferleri ile Balık putperestlerini hedef alan kuzey-batı haçlı seferleri), Şarlman methiyecilerinin "regnum Europaum"u adına değil, (Roma) Hristiyanlığı adına yapılmıştı. Avrupalılar on altıncı yüzyılda yeryüzünü gerçek anlamda fethetmeye başladıkları zaman bile, İspanyol *reconquista'sının*^{**} haçlı ideolojisi Yeni Dünya'nın *conquistador'larının*^{***}

5) Akt. Gerhard Heiss ve Konrad Paul Liessmann (der.), *Das Millennium. Essays zu Tausend Jahren Österreich* (Viyana, 1996), s. 14.

*) Saracen: Haçlı Seferleri zamanında Müslüman olan kimse. (ç.n.)

**) Iber yarımadasındaki Hristiyan devletlerin sekizinci yüzyılın başlarında Müslümanların eline geçen topraklara karşı düzenledikleri seferler. (ç.n.)

***) On altıncı yüzyılda Amerika'ya, özellikle Meksika ve Peru'ya yönelik İspanyol fetihlerinin önderlerine verilen ad. (ç.n.)

ideolojisinde kolaylıkla fark edilebilmektedir. Avrupalılar kendilerini bir inançtan ziyade bir kita olarak görmeye on yedinci yüzyıldan önce eğilim duymamışlardı. Aynı yüzyılın sonunda başlıca Doğu imparatorluklarının gücüne meydan okuyabilecek duruma geldiklerinde, inanmayanların gerçek dine kaydedilmesi artık ideolojik bakımdan çift girişli bir muhasebe sistemiyle yapılamazdı. Ekonomik ve askeri üstünlük, artık Avrupalıların, bir modernlik uygarlığının taşıyıcıları olarak değil, toplu biçimde bir insan tipi olarak diğer kimliklerin hepinden üstün olduğu inancını pekiştirmektedir.

“Avrupa” bin yıl boyunca savunmada kalmıştı. Şimdi ise, beş yüzyıldan beri dünyayı fethetmiş durumdadır. Her iki saptamaya da Avrupa tarihini dünya tarihinden koparmak olanaksızdır. İktisadi tarihçiler, arkeologlar ve gündelik yaşamın geçmişteki dokusunu (*Alltagsgeschichte*) araştıran diğerlerinin gözünde uzun zamandan beri açık olan olgu artık genel çapta kabul edilmelidir. Haritacılık temelinde tanımlanacak bir Avrupa tarihi fıkri bile ancak, Akdeniz'in güney ve doğu kıyılarını kuzey kıyılarından ayıran İslamiyet'in yükselişiyle birlikte mümkün olmuştur. Kapristen ya da ideolojik nedenler dışında, Roma İmparatorluğu'nun yalnızca Kuzey Akdeniz'deki kısmının tarihini yazmakta ısrar edecek bir klasik antikite tarihçisi çıkar mıydı?

Bununla birlikte, Avrupa'yı dünyanın diğer bölgelerinden ayırmak, coğrafi bir kıtanın parçalarını ideolojik bir “Avrupa” kavramının dışında tutmaktan daha az tehlikelidir. Sonelli yılilik deneyimin bize öğretmiş olması gerektiği gibi, Avrupa kıtasını bu şekilde yeniden tanımlanma girişimleri tarihe değil, politikaya ve ideolojiye özgüdür. Bu durum Soğuk Savaş'ın sonuna kadar oldukça belirgindir. Amerikalıların gözünde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki Avrupa “batı uygarlığı” diye anılan uygarlığın doğu sınırı anlamına geliyordu.⁶ “Avrupa” SSCB'nin kontrolündeki bölgenin sınırlarında bitiyor ve

6) Gillis, "Future of European History", s. 5.

yne o bölgenin hükümetleri tarafından "komünist olmayan", "anti-komünist" dünya diye adlandırılmıştı. Doğal olarak, örneğin demokrasi ve özgürlük bölgesi diye tanımlayarak bu parçaya olumlu bir içerik kazandırmaya yönelik girişimler yapılmıştır. Yine de böyle bir şey, 1970'lerin ortasından önce, Güney Avrupa'nın açıkça otoriter olan rejimleri (İspanya, Portekiz, Yunanistan'daki albaylar cuntası) ortadan kalktığından ve demokratik olduğu tartışma götürmemeyen, ama "Avrupalı" olduğu kuşkulu olan Britanya olarak sonunda ona katıldığında, Avrupa Ekonominik Topluluğu'na bile akılçılık gelmemiştir. Bugün, programatik Avrupa tanımlarının geçerliliğinin olmadığı çok daha fazla açıktır. Varlığıyla "Avrupa'yı" birarada tutan çimento işlevini gören SSCB artık yoktur ve Cebelitarık ile Vladivostok arasındaki rejimlerin çeşitliliği, bu ülkelerin ıstisnasız hepsinin demokrasiye ve serbest piyasaya bağılılıklarını ilan etmeleriyle bile gizlenebilecek durumda değildir.

Demek ki, tek bir programatik "Avrupa" aramak, bizi Avrupa Birliği'nin nereye kadar genişleyeceğini, yanı tarihi boyunca ekonomik, politik ve kültürel bakımından heterojen nitelik taşımış bir kitanın az çok homojen olan tek bir varlığa döndürmemesi çabalarının, şimdije dek çözülmemiş ve belki de çözümü olmayan problemleri hakkında sonu gelmez tartışmalara sürüklenemekten başka sonuç vermeyecektir. Hiçbir zaman *tek* bir Avrupa olmamıştır. Dolayısıyla, farklılığın tarihimizden silinmesi mümkün değildir. Bu her zaman, ideolojinin "Avrupa"ya coğrafi bir elbise yerine, dinsel bir çuppe giydirmeyi tercih ettiği zamanlar bile böyle olmuştur. Gerçi Avrupa'nın, en azından İslamiyet'in yükselişle geçiş ile Yeni Dünya'nın fethi arasındaki dönemde, Hıristiyanlığın bir kıtası olduğundan söz edilebilir. Buna rağmen, Hıristiyanlığın kardeş türlerinden en azından ikisinin Avrupa kıtası üzerinde birbirleriyle karşı karşıya geldiği, on altıncı yüzyıldaki Reformasyon'la bu düşmanlıklara yenilerinin eklendiği zamanlarda son putperestler hâlâ temizlenmemiştir. Bazlarına göre Roma Hıristiyanlığı ile Ortodoks Hıristiyanlık

arasındaki sınır "bugün bile yeryüzünün en kalıcı kültürel ayrılıklarından birisi"ni oluşturmaktadır.⁷ Bugün bile Kuzey İrlanda, Avrupa'nın kendi içindeki eski kanlı dinsel savaş geleneğinin henüz yok olmadığını gözler önüne sermektedir. Hıristiyanlık Avrupa tarihinin koparılamaz bir parçasıdır, ama bizim kitamız için, örneğin "ulus" ve "sosyalizm" gibi daha tipik Avrupalı kavramlardan daha fazla birleştirici bir güç olamamıştır.

Avrupa'yı bir kütahya değil, bir kulüp sayan, üyeliğini yalnızca kulüp komitesi tarafından uygun bulunan adaylara açık gören gelenek, neredeyse "Avrupa" ismi kadar eskidir. "Avrupa"nın bittiği yer doğal olarak nereden bakıldığına bağlıdır. Herkesin bildiği gibi, Metternich'e göre "Asya" Viyana'nın doğu kapısından başlıyordu (bu, on dokuzuncu yüzyılın sonunda Viyana'da çıkan *Reichspost*'ta "barbar-Asyatik" Macarları hedef alan bir dizî makalede hâlâ yankı bulan bir görüştü). Budapeşte'de oturanlar için, gerçek Avrupa'nın sınırları belli ki Macarlar ve Hırvatlar arasından geçerken, Cumhurbaşkanı Tudjman'a göre de aynı derecede açık bir şekilde Hırvatlar ile Sırplar arasındaki çizgi den geçiyordu. Bukowina doğumlu Avusturyalı yazar Gregor von Rezzori kitaplarında onları "Mağripliler", yani "Afrikalılar" diye nitelendiği halde. Romenlerin de kendilerini, geri Slavlar arasında sürgün hayatı süren öz Avrupalılar ve tinsel Parisliler olarak görmekte gurur duyduklarına kuşku yoktur.

Göründüğü üzere, gerçek ayrim coğrafyanın sınırlarında değildir, ama mutlaka ideolojinin çizdiği sınırlarda da değildir. Kendilerini "daha iyi" sayanların, genellikle komşularından daha üst bir entellektüel, kültürel, hatta biyolojik sınıfta görenlerin tanımladığı şekliyle, gerçek ayrim, hissedilen üstünlük duygusu ile hissettirilen aşağılık duygusu arasındadır. Ayrim çizgisi mutlaka etnik kökenlere bağlı da değildir. Başka yerlerdeki gibi Avrupa'da da, uygarlık ile barbarlık arasında en yaygın görülen sınır çizgisi, zenginler ile yoksullar arasındaki, başka

⁷⁾ Geremek, *Europa*, s. 9.

bir söyleyişle lüks mallara, eğitime ve dış dünyaya ulaşabilen kesimler ile bu olanaklara sahip olmayan kesimler arasında çizilen çizgiydi. Sonuç olarak, en belirgin çizgi toplumlarda ve toplumlar arasında değil, asıl olarak şehir ile kır arasında çizilebilirdi. Köylüler su götürmez biçimde Avrupalıydı (onlardan daha yerli kim olabilirdi ki?), ama on dokuzuncu yüzyılın eğitimli romantikleri, folklorcuları ve sosyal bilimcileri, köylülerin arkaik değerler sistemine hayranlık duydukları, hatta onları idealleştirdikleri zamanlarda bile, onları kültürün, gerilikleri ve tecrit olmuşlukları nedeniyle bugüne kadar gelmiş olan daha önceki -ve sonuç olarak daha ilkel- bir aşamasının "kalıntısı" görmemişler miydi? Eğitimli insanların 1888 ile 1905 yılları arasında Doğu Avrupa'nın birçok şehrinde (Varşova, Saraybosna, Helsinki, Prag, Lemberg/Lwiw, Belgrad, St. Petersburg ve Krakow'daki gibi) açtıkları yeni etnografik müzelerde sergilenen resimler şehirlerde yaşayanlara değil, köylülere ait değil miydi?

Öte yandan, ayrim çizgisi sık sık halklar ile devletler arasında da geçiyordu. Avrupa'nın her ülkesinde, barbar komşularına, en azından teknik ya da entellektüel açıdan geri kalmış topluluklara aşağılayarak bakan insanlar vardı. Bizim kitamızda İle de France ve Champagne'dan doğuya ya da güneydoğuya doğru inen, böylece istenmeyen komşuları "Asyatik", bilhassa Ruslar diye sınıflandırmayı kolaylaştıran bir kültürel-ekonomik meyil vardır. Yalnız bu meyilin kuzeyden güneyeindiğini, böylesce İspanyolların "gerçekte" Avrupa'dan ziyade Afrika'ya ait olduklarını gösterdiğini (Roma'nın güneyinde yaşayan yurtaşlarını hor gören Kuzey İtalyalıların da paylaştığı bir görüş) unutmayalım. Sadece, onuncu ve on birinci yüzyıllarda Avrupa'ya dehşet salan ve arkalarında bir tek Arktik buzulu bulunan kuzeydeki barbarların başka bir kıtaya ait olduğu iddia edilemiyordu. Gelgelelim bu topluluklar da zengin ve barışçı İskandinavlara dönüşmüştür ve barbarlıklar artık ancak Wagner ve Alman milliyetçiliğinin kana susamış mitolojilerinde yaşıyordu.

Fakat Avrupa uygarlığının dorukları (ki yukarıda sözünü ettığımız meyil de oradan diğer kıtalara doğru inmektedir), bir bütin olarak Avrupa'nın barbarlık âlemine ait olmaktan çıkışına kadar keşfedilemezdi. Zira, on dördüncü yüzyılın sonunda bile, İbni Haldun gibi yüksek kültür bölgesindeki bilim adamları Hıristiyan Avrupa'ya fazla ilgi göstermemişlerdi. İbni Haldun, kuzeyli barbarlardan öğrenilecek hiçbir şey olmadığına inanan Toledo kadısı Said ibn Ahmed'den iki yüz yıl sonra, "orada neler olup bittiğini Tanrı bilir," demişti. Onlar insanlardan çok hayvanlara benziyorlardı.⁸ Bu yüzyıllarda kültürel meyil belli ki tam karşıt bir yönde gitmekteydi.

Ne var ki Avrupa tarihinin paradoxu tam da burada yatmaktadır. Bu tür tarihsel U-dönüşleri ve kesintiler Avrupa tarihinin ayrı edici özelliğidir. Doğu Asya'dan Mısır'a uzanan yüksek kültürler kuşağı uzun bir süre boyunca, her türlü işgale, fethe ve kargaşa rağmen asla sürekli bir barbarlık yaşamamıştı. İbni Haldun, tarihi kırsal göçebeler ile yerleşik uygarlık arasındaki sonsuz bir düello olarak görüyor, yalnız bu ebedi çatışmada göçebelerin -bazen zafer kazanmakla birlikte- genellikle galip değil, meydan okuyucu konumunda olduklarını düşünüyordu. Moğollar ile Mançuryahların egemenliğindeki Çin, Orta Asya'dan gelen fetihçi işgalcilerinin saldırılmasına maruz kalan İran, kendi bölgelerinde hep yüksek kültür fenerleri olmuşlardı. Firavunlar, Babililer, Yunanlılar, Romalılar, Araplar ya da Türkler; kimin egemenliğinde olursa olsun. Mısır da, Mezopotamya da kendi bölgelerinin kültür merkezleri idi. Bin yıl boyunca steplerden ve çölden gelen toplulukların işgali altında kalan eski dünyanın bütün büyük imparatorlukları -biri dışında- ayakta kalmayı başarmışlardı. Kesin olarak ortadan kalkan bir tek Roma İmparatorluğu vardı.

Kendini en mütevazı düzeyde, bahçecilikte ve çiçek kültüründe⁹ bile hissettiren kültürel süreklilikteki böyle bir çöküş

8) M.E. Yapp, "Europe in the Turkish Mirror", *Past and Present* 137 (Kasım 1992), s. 139.

9) Jack Goody, *The Culture of Flowers* (Cambridge, 1993), s. 73-74.

hafızalara yerleşmiş olmaya, bin yıldan sonra unutulmuş ama üstün olduğu farzedilen bir kültürel ve teknik mirasa geri dönme çabası, ne gerekli ne de anlaşılır bir şey olarak görülebilirdi. Örneğin Çin'de, Hristiyan çağından çok önceki zamanlardan beri tek bir yıl bile aksamadan yapılan devlet sınavlarına giren her adayın ezberlemek zorunda olduğu klasiklere geri dönmeye kimin ihtiyacı vardı? Tarihsel gelişmenin ancak Avrupa'da (Asya'da ya da Afrika'da değil) keşfedilebilecek bir dinamiği olan Batılı filozofların (Marx'ı da dışlamadan) yanlış biçimde mahkûm edilmesi, en azından kısmen, diğer okur yazar ve şehirli kültürlerin sürekliliği ile Batı'nın tarihindeki süreksizlik arasındaki bu farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Ama ancak kısmen. Çünkü on beşinci yüzyılın sonundan itibaren dünya tarihi tartışma götürmez biçimde Avro-merkezli olmuş ve yirminci yüzyıla kadar da böyle kalmıştır. Günümüzün dünyasını Ming ve Mughal imparatorları ile Memlüklerden ayıran *her şeyin* kökeni (bilim ve, teknolojide, ekonomide, ideoloji ve politikada ya da kamusal ve özel yaşamın kurumları ile pratiklerinde, kısacası *her şeyde*) Avrupa'daydı. Tüm dünyayı içine alan bir insanlar arası iletişim sistemi olarak "dünya" kavramı bile Avrupa'nın Batı yarımküresini fethetmesinden ve kapitalist bir dünya ekonomisinin ortaya çıkışından önce varolamazdı. Nitekim Avrupa'nın dünya tarihindeki konumunu belirleyen, Avrupa tarihinin problemlerini gösteren, daha doğrusu Avrupa'nın özgül bir tarihini zorunlu hale getiren etken budur.

Fakat, Avrupa tarihini bu kadar özgül hale getiren etken de budur. Avrupa tarihinin konusu coğrafi bir mekân ya da insani bir topluluk değil, bir süreçtir. Avrupa kendisini ve bu şekilde dünyayı dönüştürmüş olmasaydı, tek, bütünlüklü bir Avrupa tarihi diye bir şey de olmazdı, çünkü "Avrupa"nın varlığı, kavramı ve tarih olarak ele alındığında (en azından Avrupa imparatorları çağından önce) "Güneydoğu Asya"nın varlığından daha fazla gerçek değildi. Gerçekten de, bu haliyle kendisinin bilincinde olan ve az çok coğrafi kıtaya da çakışan bir "Avrupa" ancak

modern tarih çağında ortaya çıkmıştır. Zaten ancak Avrupa'nın kendisini savunmacı bir yaklaşımla Türk'lere karşı "Hıristiyanlık" olarak tanımlamaktan vazgeçtiği, Hıristiyan inançlar arasındaki dinsel çatışmaların da devletin politikasının laikleşmesinden, modern bilim ve araştırmacılık kültüründen önce gerilediği bir aşamada ortaya çıkabilirdi. Dolayısıyla, on yedinci yüzyıl丹 beri yeni ve kendinin bilincinde bir "Avrupa"nın üç biçimde görüneğini söyleyebiliriz.

Birincisi, Avrupa, devletin dış politikalarının, bir "devlet akı" diye de tanımlanan ve dinsel inançtan çok ayrı özellikler taşıyan kalıcı "çırklär" a göre belirlenmesinin beklendiği uluslararası bir devlet sistemi olarak görünümüştü. Avrupa on sekizinci yüzyıl boyunca modern haritacılık sınırlarına kavuşmuş ve sistem, daha sonra "güçler" diye adlandırılmayaya başlayan ve Rusya'nın da ayrılmaz bir parçası olduğu, *de facto* bir oligarşî biçimine bürünmüştü. Avrupa, yirminci yüzyıla kadar yalnızca Avrupa'ya özgü olan "büyük güçler" arasındaki ilişkilerle tanımlanıyordu. Ne var ki bu devlet sistemi fazla yaşamayacaktı.

Ikincisi, "Avrupa", kollektif bir yapının kuruluşunda coğrafi sınırlar, diller, devlet bağıllıkları, yükümlülükleri ya da kişisel inançları kapsayan ve yeni ortaya çıkan bir bilim adamları ve entellektüeller topluluğundan, başka bir deyişle, bilimsel çalışmalarla araştırmaların da dahil olduğu tüm entellektüel faaliyetleri kapsayan modern bilimden (*Wissenschaft*) meydana geldi. Bu anlamlıyla "bilim", Avrupa kültürünün egemen olduğu bölgede ortaya çıkmış ve yüzyılımızın başına kadar silem Kazan ile Dublin arasındaki coğrafi bölgeyle (kitanın güneydoğu ve güneybatı kısımlarında yer yer görülen boşluklarla birlikte) sınırlı kalmıştı. Bugün içinde yaşamakta olduğumuz, en azından bir kısmımızın yaşamalarının içinde geçtiği "global köy", o zamanlar "Avrupa köyü"ydi. Ancak bugün global köy Avrupa köyünü yitmiş durumdadır.

Üçüncüsü, "Avrupa", özellikle on dokuzuncu yüzyıl boyunca, büyük ölçüde eğitime, kültüre ve ideolojiye dayalı bir

şehir modeli olarak ortaya çıkmıştı (bu arada bu modelin başından beri Avrupalı göçmenlerce denizasırı topluluklara ihraç edilebileceğinin düşünüldüğünü de belirtmeliyiz). On dokuzuncu yüzyılda varolan üniversiteler, opera binaları ve halkın girebileceği kütüphanelerle müzelerden oluşan bir dünya haritası hızla genel model haline gelecektir. Ama, Avrupa kökenli on dokuzuncu yüzyıl ideolojilerinin dağılımını gösteren bir harita da yaygınlaşacaktır. Politik ve (Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren) devleti ayakta tutan bir hareket olarak sosyal demokrasi ne redeyse tümüyle Avrupa'ya özgü bir olguydu ve hâlâ da öyledir; İkinci (Marksist-sosyal demokrat) Enternasyonal de Avrupa'ya özgü bir olguydu, ama 1917'den sonraki Üçüncü Enternasyonal'in Marksist komünizmi değildi. Bugün bile, milliyetçiliğin esasen ırkçı renklerle bezenmiş biçimleri son on yıllarda Eski Dünya'nın diğer bölgelerine sızmaya başlamakla birlikte, özellikle dilsel formlarıyla on dokuzuncu yüzyıl milliyetçiliğine Avrupa dışında rastlamak oldukça zordur. Bu düşüncelerin izleri on sekizinci yüzyıl Aydınlanması'na kadar sürülebilir. Avrupa'nın en kalıcı ve özgül entellektüel mirasını (böyle bir şey varsa) tam burada görebiliriz.

Yine de bunlar, Avrupa tarihinin birincil değil, ikincil düzeydeki özellikleridir. Tarihsel bakımından homojen bir Avrupa yoktur ve homojen bir Avrupa arayanlar yanlış yoldadırlar. "Avrupa"yı nasıl tanımlarsak tanımlayalım, onun çeşitliliği, yükselişi ve düşüşü, birarada varoluşu, bileşimlerinin diyalektik etkileşimi Avrupa'nın varlığı açısından temel önemdedir. Bu çok yönelik olmadan, başka bir yerde değil, Avrupa'da olgunlaşmaya başlamış süreçlerden hareketle modern dünyanın kurulmasına ve kontrol altına alınmasına giden gelişmeleri anlamak ve açıklamak olanaksızdır. Garp'in Şark'tan nasıl koptuğunu, kapitalizm ile modern toplumun nasıl ve niçin tam olarak sadece Avrupa'da geliştiğini sormak, Avrupa tarihiyle ilgili temel soruları gündeme getirmek demektir. Zaten bu sorular olmasa, bu kıtanın diğer bölgelerden ayrı tarihine kimseyin ihtiyacı olmazdı.

Bu sorular bizi tekrar tarih ile ideoloji arasındaki, daha kesin bir ifadeyle, tarih ile kültürel önyargılar arasındaki sahipsiz topraklara götürür. Zira tarihçiler, eskiye dayanan ve kültürümüzü niteliksel olarak diğer kültürlerden farklı -ve doyayıyla üstün- hale getiren, yalnızca Avrupa'da bulunabilecek özgül faktörler (sözgelimi, Avrupa düşüncesinin eşsiz rasionalitesi, Hıristiyan geleneği, Roma mülkiyet hukuku gibi klasik antik çağdan miras kalmış şu ya da bu özel gelenekler gibi) arama alışkanlığından vazgeçmek zorundadırlar. Birinciisi, katıksız bir Şark oyunu olan satrançtaki dünya şampiyonlarının hepsinin istisnasız Batılı olduğu zaman sandığımız gibi, artık üstün değiliz. İkincisi, şimdi, Avrupa'da kapitalizme, bilim ve teknolojide devrimlere, vb.'lerine yol açan *modus operandi* hakkında özellikle "Avrupalı" ya da "Batılı" denebilecek hiçbir özgüllük olmadığını biliyoruz. Üçüncüsü, şimdi "bundan sonra geliyor, demek ki nedeni bu", demenin ayartıcılıklardan kaçınmamız gerektiğini biliyoruz. Japonya, Batılı olmayan tek sanayi toplumu olduğu zaman, tarihçiler, (örneğin, Japon feodalizminin yapısında) Avrupa'yla Japonya'nın gelişmesinin eşsiz durumunu açıklayabilecek türde benzerlikler keşfetmek için Japon tarihini didik didik etmişlerdi. Diğer Batılı-olmayan başarılı sanayi ekonomilerinin sayısı da çoğalandığına göre, bu tür açıklamaların yetersiz olduğu hemen göze çarpmaktadır.

Yine de Avrupa tarihi hâlâ eşsizdir. Marx'ın gözlemlemiş olduğu gibi, insanlık tarihi, içinde ve onunla yaşadığımız doğa üzerindeki kontrolün giderek artmasının tarihidir. Bu tarihi bir eğri olarak düşünsek bile, yukarıya doğru iki keskin sapma yapan bir eğri olacaktır bu. Çıkıntılarından birincisi, V. Gordon Childe'in tarımı, metalurjiyi, şehirleri, sınıfları ve yazılı bulan "neolitik devrimi"dir. İkincisi ise modern bilimi, teknolojiyi ve ekonomiyi bulan devrimdir. Herhalde ilki, yani neolitik devrim dünyanın değişik köşelerinde bağımsız biçimde ve değişik ölçülerde gelişmişken; ikincisi yalnızca Avrupa'da

ortaya çıkmış, bundan dolayı Avrupa'yı birkaç yüzyıl boyunca dünyanın merkezi, birkaç Avrupa devletini de yeryüzünün efendileri haline getirmiştir.

Bu çağ, Hintli diplomat ve tarihçi Sardar Panikkar'ın deyişyle "Vasco da Gama Çağı" artık sonuna gelmiştir. Artık Avrupa-merkezli olmayan bir dünyada Avrupa tarihilarındaki her şeyi eksiksiz olarak biliyoruz. Yine John Gillis'i aktarırsak, "Avrupa mekânsal ve zamansal merkezliğini kaybetmiştir."¹⁰ Bazı insanlar yanlış biçimde ve boşuna bir gayretle Avrupa tarihinin dünya tarihinde oynadığı özel rolü yadsıtmaya çalışırlarken, bazı insanlar da "yeşermekte olduğu görülen 'Avrupa Kalesi' zihniyeti"nin, Atlantik'in öte tarafında buradakine göre çok daha kolay biçimde fark edilen bir "zihniyet"in arkasında barikatlar kuruyorlar. Avrupa tarihinin yönü ne olacaktır? Columbus'dan bu yanaki ilk Avrupa-sonrası yüzyılın sonunda biz tarihçiler, hem bölgesel tarihin hem de yeryüzü tarihinin bir parçası olarak Avrupa'nın geleceğine yeniden kafa yormak zorundayız.

10) Gillis, "Future of European History", s. 5.

18

TARİH OLARAK BUGÜN

Benim, hemen hemen kendi ömrümle çakışan "Kısa Yirminci Yüzyıl" (1914-1991) tarihini yazınlamak üzereyken kaleme aldığım bu bölüm 1993'te Londra Üniversitesi'nde Creighton Dersi olarak sunulmuş ve üniversite tarafından The Present as History: Writing the History of One's Own Times (Tarih Olarak Bugün: Kendi Çağının Tarihini Yazmak) başlığıyla bir broşür şeklinde yayınlanmıştır.

Tüm tarihin karnaval kıyafeti giymiş çağdaş tarih olduğu yolunda bir söz vardır. Hepimizin bildiği gibi, bu sözde bir doğruluk payı olduğu da açıklıdır. Ünlü Theodor Mommsen, yeni Alman İmparatorluğu üzerine düşüncelerini de yansitan Roma İmparatorluğu hakkındaki eserini, '48 bağıbozumundaki bir Alman liberali olarak yazmıştı. Julius Caesar'in arkasında Bismarck'ın gölgesini fark ederiz. Aynı saptama herhalde Ronald Syme için çok daha geçerlidir. *Onun Caesar*'ının arkasında da faşist diktatörlerin gölgesi vardır. Buna rağmen, klasik antik çağın, Haçlı Seferleri'nin ya da Tudor İngilteresinin tarihini yirminci yüzyılın çocuğu olarak yazmak bir şey; kendi yaşadığı zamanın tarihini yazmak tamamen başka bir şeydir. Benim bu

geceki konuşmamın konusu işte böyle bir çabanın problemleri ve olanakları olacak. Bu problemlerin esas olarak üç tanesini ele alacağım: tarihçinin kendi doğum tarihinin çıkardığı problem ya da -daha genel olarak- kuşaklar problemi: tarih ilerledikçe insanın geçmişle ilgili kendi perspektifinin değişebilmesinin yarattığı problemler; doğumuzun paylaştığı zamanımıza özgü varsayımlardan nasıl kurtulabileceğimiz problemi.

Burada sizinle, kariyerinin büyük bölümünü esasen on dokuzuncu yüzyıl tarihçisi olarak geçirip, 1914'ten sonraki dünyadan -müfredat dışı konuşmalarda biraz ilgilenmiş olmakla birlikte- en azından profesyonel yazlarında bilerek uzak durmuş birisi olarak konuşuyorum. Sir Edward Grey'in Avrupa ışıkları gibi, benim ışıklarım da, Saraybosna'dan, ya da, artık bu şekilde adlandırmayı öğrenmemiz gerektiği gibi 1914'teki ilk Saraybosna krizinden sonra söndü. Başkan Mitterand, Arşidük Franz Ferdinand'in bir suikaste kurban gitmesinin yıldönümü olan 28 Haziran 1992'de o şehri ziyaret ederek bu olayı dünyanın önüne bir kez daha sermeye çalışmıştı. Ne yazık ki, bildiğim kadalarıyla benim yaşamdaki tüm eğitimli Ayrupalılar içinde bunu ayını açıklıkla vurgulayabilecek tek bir gazeteci bile çıkmadı.

Daha sonra, çeşitli nedenlerden dolayı kendimi Kısa Yirminci Yüzyıl Tarihi'ni (Saraybosna'da başlayıp, şimdi üzülerek farkında olabileceğimiz gibi yine Saraybosna'da biten, daha doğrusu Sovyetler Birliği'nin ve Avrupa'nın doğudaki yarısının sosyalist rejimlerinin çöküşüyle sona eren dönemi) yazar durumda buluverdim. 1917'de doğmuş, ömrü fiilen yazmaya çalıştığı dönemde çakışan birisi olarak, beni kendi çağımın tarihini yazmaya düşündürten tablo budur.

“İnsanın kendi yaşadığı çağ” deyişi önemli bir soruya önmüze koymaktadır. Bireysel bir yaşam deneyimi aynı zamanda kollektif bir deneyimdir. Paradoksal görünse bile, bir anlamıyla kesinlikle doğrudur bu. Eğer doğumuz, kendi ömrümüzün geçtiği zaman dilimindeki global ya da ulusal tarihin belli başlı dönem noktalarının farkındaysak, bunun nedeni hepimizin

onları yaşamış olması değildir (yine de bir kısmımızın fiilen bunları yaşamış, ya da çok önemli yol işaretleri olduğunu aynı anda hissetmiş olması mümkündür). Bunun nedeni, bu olayların yol işaretlerini oluşturdukları konusundaki konsensüs kabul etmemizdir. Peki ama, böyle bir konsensüs nasıl oluşmuştur? Gerçekten, bizim Britanyalı, Avrupalı ya da Batılı perspektifimizle varsayıduğumuz kadar genel bir konsensüs müdür bu? Dünyanın *tüm* bölgelerinin ayrı tarihlerinde eşzamanlı olarak dönem noktası olan tarihlerin sayısı herhalde bir elin parmaklarını geçmez. 1914 bu ortak yol işaretleri arasında yer almaz, ama İkinci Dünya Savaşı'nın sonu ile 1929-1933 Büyük Bunalımı herhalde yer alır. Şu ya da bu ulusal tarihte özellikle öne çıkmamakla birlikte, dünya çapındaki yansımaları nedeniyile bunlar arasında sayılması gereken başka yol işaretleri de vardır. Ekim Devrimi böyle bir olaydır. İşte böyle bir konsensüs bulunduğu ölçüde şu soruları yöneltebiliriz: Bu konsensüs ne kadar kalıcıdır, ne kadar değişmeye, aşınmaya ve baştan sona dönüşmeye açıktır, nasıl ve niçin? Bu soruların bazılarına ilerde değinmeye çalışacağım.

Yine de, çağdaş tarihin bizim için kurgulanmış olan ve kendi deneyimlerimizi içine oturttugumuz bu çerçevesini bir kenara bırakıksak bile, bunlar kendi zamanımızın dönem noktalarıdır. Her tarihçinin kendi ömür süresi, incelediği dünyaya oradan baktığı özel bir tüneği vardır. Bu dönem karşılaşılmalı bir durumda belki başkallarıyla da paylaşılır, fakat, yüzyılın sonunda altı milyar insan arasında yaşayacağımızı düşünürsek, arkadaş gruplarının istatistikî bakımından çok önemsiz kalacağı bellidir. Benim kendi tüneğim, diğer malzemelerle birlikte, 1920'ler Viyanasında geçen çocukluğumda, Hitler'in Berlin'de yükselişe geçtiği, politik görüşümü ve tarihe ilgimi şekillendiren yıllarda ve 1930'ların İngilteresinde (özellikle de Cambridge'de) kurulmuştur. Sanırım büyük oranda bu gelişmelerden yola çıkarak, kendi bakış açımın, tarihsel yorumda benimle aynı uğraşı paylaşan ya da paylaşmış olan, benimle aynı

alanda (diyelim, emeğin on dokuzuncu yüzyıldaki tarihi konusunda) çalışan diğer tarihçilerin perspektifinden, aynı problemler hakkında aynı sonuçlara vardığımız durumlarda bile farklı olduğunu biliyorum. Biraz analitik iç gözlem zevkine sahip olan her tarihçi muhtemelen kendince aynı duyguları hissedecaktır. Bir tarihçi klasik antikite ya da on dokuzuncu yüzyıl hakkında değil, kendi çağrı hakkında yazdığı zaman, bu çağ'a ait kişisel deneyimleri olayları görme biçimimizi, hatta -görüşlerimiz ne olursa olsun- hepimizin başvururmamız ve sunmamız gereken kanıtları değerlendirmeye biçimimizi kaçınılmaz olarak şekillendirecektir. Örneğin ben, tamamen rütbəsiz bir er olarak görev yapıp öfkeyle tek bir mermi atmamış olduğum İkinci Dünya Savaşı hakkında yazacak olsaydım, olaylara, savaş deneyimi daha farklı olan dostlarımın (örneğin, İtalya seferinde bir tankın komutanlığını üstlenmiş bulunan E.P. Thompson'ın ya da Voyvodina ve Liguria'da partizanlarla birlikte döğüßen Afrikacı Basil Davidson'ın) perspektifinden farklı bir şekilde bakardım.

Aynı yaştaki ve aynı koşullarda yaşamış tarihçiler açısından böyle olsa bile, kuşaklar arasındaki farklılık da insanlarda derin ayrılıklar yaratmaktadır. Amerikalı öğrencilerime Berlin'de Hitler'in Almanya Şansolyesi olduğu günü hatırlayabildiğini söylediğimde, bana sanki Başkan Lincoln'ün 1865'te suikaste uğradığı Ford's Theatre'da olduğumu söylemişim gibi bakmışlardı. Onların gözünde iki olay da aynı derecede tarih öncesine aittir. Oysa benim açımdan 30 Ocak 1933, hâlâ şimdiki zamanımın bir parçası durumunda olan bir geçmişe aittir. O gün kızkardeşile birlikte okuldan eve yürüken gazetecideki manşetleri gören okul çocuğu hâlâ içimde bir yerlerde saklıdır. Bir rüyadaymış gibi, o sahneyi hâlâ gözümün önüne getirebiliyorum.

Yaşın getirdiği ayrılıklar tarihçiler açısından da geçerlidir. John Charmley'in *Churchill, the End of Glory: A Political Biography* (Churchill, Şanın Sonu: Politik Bir Biyografi) adlı çalışmasının kopardığı tartışmalar bu durumu dramatik biçimde öneklemiştir. Bu tartışmanın konusu olgular olmadığı gibi,

yalnızca Churchill'in bir politikacı ve stratejist olarak yargılarının çok kötü olduğunu gösteren veriler de değildir. Churchill'in bu özellikleri uzun süre ciddi biçimde tartışılmamıştır. Öte yandan bu tartışmanın konusu, yalnızca Neville Chamberlain'ın Hitler Almanyasına karşı direnmek isteyenlerden daha haklı olup olmaması değildir. Ayrıca bu, Dr. Charmley'in yaşındaki insanların bilemeyeceği, Britanya'da 1940'da *yaşanananlarla* da ilgilidir. Bizim tarihimize o olaganüstü anları yaşayacak kadar talihi olmuş insanların çok azı o zamanlar da -ya da şimdiden Churchill'in sadece Britanyalı insanların büyük kısmının (ama hayır, Britanya halkın değil) o dönemde hissettiğlerini söyle dökmüş olduğundan kuşku duymusut. Ben, tamamen işçi sınıfından oluşan ve East Anglia kıyılarında işgale karşı kesinlikle yetersiz savunma siperleri oluşturmaya çalışan bir birlikte görev yapan bir istihkâm askeri olarak, o zamanlar bu politikaya kesinlikle kuşkuyla bakmıyorum. O zamanlar beni en çok etkileyen şey, bölgümüzdeki biz 560 topçu askerin savaşmaya devam edeceğimizi kendiliğinden, düşünmeden ve mutlak bir inançla varsayımalıydydi. Çarpıcı olan, *mechuriyetimiz, seçimi-* *mız ya da liderlerimizi takip etmemiz değil, savaşa devam etmeye* seçenekinin basitçe göz önünde bulundurulmamışıydı. Kuşkusuz, Britanya'nın Fransa'nın düşüşünden sonra kendini içinde bulduğu, bilgi almak için sadece Norfolk haber programlarını izleyebilen genç entellektüellerin bile açıkça görebildiği umutsuz durumu fark edemeyecek kadar cahil ve düşüncesiz insanların refleksini yansıtıyordu bu tutum. Yine de, daha o zaman bile benim için, bu an ile ilgili -onu "Britanya'nın En Güzel Saati" diye adlandırsak da adlandırmak da mütevazı bir ihtişam vardi. *Muhtesemi - ve işte bu, savaştı:* Bunu kelimelelere döken Churchill oldu. Ama o sırada orada olan bendum.

Tabii bununla, Neville Chamberlain'ın biyografisini kaleme alan Charmley'in, yatırımcıların (*appeasers*) davasını canlandırmakta (birakin fiilen girişmeyi, böyle bir şeyi tasarlamak bile otuz yaşlarındaki bir tarihçi açısından çok kolay, oysa savaş

kuşağından gelen tarihçiler için hemen hemen olanaksız bir şeydir) haklı olmadığını kastediyor değilim. Yatıştırıcıların, 1930'ların genç anti-faşistlerinin ne kadar güçlü olduğunu sark etmediğleri savları *vardi*, çünkü bizim amaçlarımız Chamberlain ile Halifax'ın amaçlarıyla örtüşmüyordu. Churchill için de aynı olan kendi amacını (Britanya İmparatorluğu'nun muhafaza edilmesi) dikkate allığımızda, yatıştırma politikası, bir nokta dışında Churchill'in tezinden daha iyi bir yoldu. Kendisinden daha büyük çağdaşı olan Charles de Gaulle gibi Chamberlain da, bir halkın onur, gurur ve özsayı duygularını kaybetmesinin, savaşların ve imparatorlukların kaybedilmesinden daha ağır olabileceğini biliyordu. Gündümüz Britanyasına bakarken bunu çok iyi görebiliriz.

Buna rağmen, bizim kuşağımızın arşivlere bakmaya gerek kalmadan bildiği gibi, yatıştırma yanlıları yanılıyordu ve Churchill, Hitler'le bir anlaşmaya gitmenin mümkün olmadığını kabul etmekle bir kere için haklıydı. Rasyonel politika açısından bakıldığında, Hitler Almanyasının, Mussolini'nin bile yaptığı gibi, oyunu "güç politikası"nın denenmiş ve sinik kurallarıyla oynayan, sadece bir başkası kadar "büyük güç" olduğu varsayıımı dikkate alındığında bu anlaşmanın bir anlamı olabiliirdi. Oysa durum böyle değildi. 1930'lu yıllarda (Stalin de dahil olmak üzere) hemen her insan şu ya da bu zamanda, bu tür anlaşmaların yapılabileceğine inanmıştı. Mihver devletleriyle savaşa girip onları yenilgiye uğratan büyük ittifak, taviz vermeye istekli yatıştırıcıların karşısında direnişilerin kazanmış olmasından dolayı değil, Almanların saldırganlığının geleceğin müttefiklerini 1938 ile 1941'in sonu arasındaki dönemde biraya gelmeye *zorlaması* nedeniyle kurulacaktı. 1940-1941'de Britanya'nın karşısındaki ikilem, en ufak bir zafer ihtimali bile görmeden dayanmayı isteyen kör bir irade ile "makul koşullar"da bir uzlaşma barışı arayışı arasında seçim yapmak değildi; çünkü o zamanlar bile, eldeki belgeler Hitler Almanyasıyla böyle bir barış yapılamayacağını gösteriyordu. Gündemde olan

seçenek, Pétain'in Fransasının görünüşü biraz daha kurtaran bir versiyonuydu -ya da en iyi ihtimalle öyle görünüyordu. Arşivlerde ne türden aykırı görüşlere rastlanabilirse rastlansın, Churchill'in hükümeti kendi çizgisine çekmesi bunun en dolaylı kanıdır. Barış yapmanın, Nazi egemenliğini saklayan bir perdeden daha fazla anlam taşımayacağını düşünen kişilerin sayısı hakikaten çok azdı.

Yalnızca 1940'ları hatırlayabilenlerin bu sonuca varabileğini söylemeyi istemem tabii. Bununla birlikte, genç bir tarihçinin böyle bir sonuca ulaşabilmesi için hayal gücünü çalıştırması, kendi deneyimlerinde temellendirdiği inançlarını askıya almaya istekli olması ve yoğun araştırmalar içine girmesi gereklidir. Bizler içinse böyle yoğun bir sürece gerek yoktur. Elbette, Dr. Charmley'in 1940'da savaşa devam etmenin sonuçlarıyla ilgili değerlendirmesinin, 1940'daki durumu değerlendirmesi kadar yanlış olduğunu ileri sürmeyi de istemem. Kanıtlar ancak olmuş olan olaylarla ilgili olabileceği, farazi durumlar da gerçekleşmemiş olayları yansıtımı için, karşı-olgusal alternatiflerle ilgili tartışmalar kanıtlara dayanarak çözülemez. Varsayımlar, tarihe değil, politikaya ve ideolojiye aittir. Ben Charmley'in hakkı olduğunu düşünmüyorum, ama bu tartışmanın yerinin bu ders olmadığını biliyorum.

Lütfen, beni yanlış anlamayın. Burada yirminci yüzyılın yaşlı tarihçilerinin gençlerden üstün olduğunu kanıtlamaya çalışıyorum değilim. Ben de kariyerime, 1914'ten önceki Fabian Derneği'nin hâlâ hayatı olan üyeleriyle kendi çagları hakkında röportajlar yapan genç bir tarihçi olarak başlamıştım ve öğrendiğim ilk ders de, röportajlarımın konusu hakkında onların hatırlayabildiği şeylerden daha fazla şey öğrenmediğim sürece, onlarla görüşmenin hiçbir faydası olmadığıydı. İkinci ders, bağımsız olarak doğrulanabilir olgularla değerlendirildiğinde, görüşüğüm insanların amilerinin yanlış olabileceğiydi. Üçüncü ders de, çok uzun bir zaman önce şekillenmiş ve zihinlerine yer etmiş fikirlerini değiştirmeye çalışmanın herhangi bir yararı bu-

lunmadığıydı. Yirmili ve otuzlu yaşlarındaki tarihçiler, elbette kendilerinden yaşı kaynaklarla (ilkesel olarak bunların içine yine kendilerinden büyük yurttaşlar olarak tarihçileri de katmayı ihmali etmeden) aynı deneyimi tekrarlayabilirler. Yine de bizim bazı avantajlarımız vardır. En önemlisi, yirminci yüzyılın tarihini yazmaya koyulanlar *ne kadar çok şeyin değiştiğini* özel bir çaba harcamadan bilirler. Son otuz-kırk yıl, yazılı tarihin en devrimci çağrı olmuştur. Dünyanın, daha doğrusu yeryüzünde yaşayan tüm insanların yaşamalarının bu kadar kısa bir dönemde böylesine derinden, dramatik ve olağanüstü ölçülerde dönüşüm ugramasına daha önce hiç rastlanmamıştır. Daha önceki günleri yaşamamış kuşakların bu durumu sezgisel olarak kavraması hakikaten çok güçtür. Yirmi yıl sonra Palermo yakınındaki doğduğu kasabanın hapishanesine dönen Sicilyalı haydut Giuliano'nun çetesinin eski bir üyesi, bana kaybolmuş ve yönünü şaşırılmış bir ruh haliyle şunu söylemişti: "Eskiden bağların olduğu yerleri şimdi *palazzi* doldurmuş." (Bununla kastettiği şey, sıra sıra apartmanlardan oluşan sitelerdi.) Onun doğduğu ülke tanınmaz hale gelmişti.

Hatırlayabilecek kadar yaşı olan insanlar, bu tür değişiklikleri baştan kabul etmiyorlar. Onlar, çok genç tarihçilerin bilemeyeceği bir şeyi, "Geçmişin başka bir ülke olduğunu, orada her şeyi daha farklı biçimde yaptıklarını" özel bir çaba harcamalarına gerek kalmadan *biliyorlar*. Bu saptamanın, hem geçmiş hem günümüz konusundaki yargımızla doğrudan bir ilintisi olabilir. Örneğin ben, Almanya'da Hitler'in yükselişine bizzat tanık olmuş birisi olarak, sokaklarda köşe başlarını tutmuş eski Nazilerin bugünün neo-Nazilerinden çok farklı biçimde hareket ettiklerini biliyorum. Bir kere, 1930'lu yılların başlarında, şimdilerde Türklerin oturduğu evlerin ve diğer göçmen evlerinin başına sık sık geldiği gibi, özel bir emir olmadan harekete geçen genç Naziler turafından saldırıyla uğrayıp içinde oturanlarla birlikte yakılan bir Yahudi evi bulunup bulunmadığından bile kuşkuluyum. Şimdilerde bu tür saldıruları düzenleyen genç insanlar

Hitler çağının sembollerini kullanıyor olabilirler, ancak farklı bir politik fenomeni temsil ettikleri bence açık bir gerçektir. Tarihi anlamak geçmişin *ötekiliğinin* bir değerlendirmesiyle başladığı takdirde -ve tarihçilerin en ağır günahı da anakronizm olduğu için-, çeşitli dezavantajlarımızı dengeleyecek içsel bir avantajımız bulunduğu rahatlıkla söyleyebilirim.

Öbür yandan, ihtiyarlığa gençlik karşısında bir üstünlük tantsak da tanımaksızın da, bir açıdan kuşaklılardaki değişim, yirminci yüzyıl tarihini hem yazmak hem de incelemek açısından kesinlikle merkezi bir yere sahiptir. İkinci Dünya Savaşı'nı ilk elden yaşamış olan politik kuşağın tarihe gömülmesinin gerek o ülkenin politikasında, gerekse savaşa (ve Fransa ile İtalya'da oldukça açık bir şekilde görülebileceği gibi, Direniş'e) karşı tarihsel bakışında köklü -genellikle sessizce olsa bile- bir değişime işaret etmediği tek bir ülke dahi yoktur. Bu saptama, daha genel açıdan, ülke yaşamında büyük alt üst olıslara ve sarsıntırlara tanık olmuş insanların anıları için de geçerlidir. Sözgelimi, milliyetçi mitoloji ve polemiklerin egemen olmadığı bir İsrail tarihinin o ülkede 1980'lerin ortalarına, yani devletin kurulusundan kırk yıl sonraya kadar görülememesinin; ya da, İrlandalıların kaleme aldığı bir İrlanda tarihinin kendisini hem Fenancı ayrılıkçı mitlerin hem de birlikçi karşı-mitlerin mirasından 1960'lı yıllara kadar gerçekten kurtaramamış olmasının bir tesadüf olduğu kanısında değilim.

Şimdi, birincisinin tam tersi yönde olan ikinci gözlemime gelelim. Bu gözlemim, tarihçimin yaşının ya da perspektifinin yüzyıl üzerindeki etkisiyle değil, yüzyılın geçip giden yıllarının -yaşı ne olursa olsun- tarihçinin perspektifi üzerindeki etkisiyle ilgilidir.

Bu konuya, 1961'de Harold Macmillan ile Başkan Kennedy arasında geçen bir konuşmayı aktararak başlayacağım. Macmillan, Sovyetlerin "batmaz bir ekonomiye sahip olduğunu ve maddi zenginlik yarışında kapitalist toplumu kısa sürede geride bırakacağı"nı düşünüyordu. Bu saptama şimdi ne kadar

akıl almadır görünüse görünsün, 1950'li yılların sonunda, özellikle Sovyetler'in uzay teknolojisinde ABD'yi yenilgiye uğratıklarını kanıtlamalarının akabinde, bu görüşe inanan -hiç olmazsa yabana atmayan- bilgili insanların sayısı kesinlikle az değildi. 1960'larda yazan çağdaş bir tarihçinin bu üstünlüğü kabul etmesi kimseye saçma görünmezdi. Bizim bilgeliğimiz, kendisini. Sovyet ekonomisinin mekanizmalarını 1961'in iktisatçılarından mutlaka daha iyi anlamamızda değil, zamanın geçmesinin bize tarihçinin nihai silahı olan "sonradan değerlendirme"yi sağlamasında gösterecektir. Bu örnekte geçmişe sonradan bakmak doğrudur, fakat yaniltıcı da olabilir. Örneğin 1989'dan beri, bazı gözlemciler arasında, özellikle piyasa kuramını tarihsel gerçeklikten daha iyi kavramış olan iktisatçılar arasında, Sovyet bloku ile Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonraki duruma bakarak Sovyet ekonomisi ile benzer ekonomileri tam bir harabeler yığını şeklinde görme eğilimi yaygınlaşmıştır. Oysa, 1980'li yıllarda gerek teknolojik açıdan gerekse yurttaşlarına yeterli miktarda mal ve hizmet sağlama yeteneği bakımından bir hayli zayıf olmalarına, kapitalist ekonomilerin bir hayli arkasında kalmalarına ve adım adım gerilemelerine rağmen, bu ülkeler kendilerince işlerlikli bir ekonomik sisteme sahipti. Henüz çöküşün eşiğine gelmemişlerdi. Nitekim, ömrü boyunca komünizmi eleştirmiş bir tarihçi olup 1980'lerin sonlarında bir yılını Moskova'da geçiren dostum Ernest Gellner da, SSCB bir nevi kendine yeterli bir küçük gezegen olarak kendisini dünyanın diğer kısmından tamamen yalıtılmış olsaydı, o ülkenin yurttaşlarının, Brejnev döneminde Rusya tarihinin gördüğü tüm kuşaklara kıyasla daha iyi ve daha rahat bir yaşam süredüklerini kabul edeceğini hemen hemen kesin olduğuna dikkat çekmişti.

Burada önemli olan mesele, sadece tarihçinin ya da başka bir insanın öngöründe bulunma yeteneği değildir. Son kırk yılın dünya tarihinde meydana gelen dramatik olayların gerçekten çok azının daha önce öngörülen, hatta olması beklenen gelişmeler

olmasının nedenlerini tartışmak ilginç olacaktır. Yirminci yüzyıl tarihinde öngörülebilirlik payının bilhassa İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dikkat çekici derecede düştüğünü bile iddia edebilirim. 1918'den sonra, bir dünya savaşı daha çıkacağı, hatta dünya çapında bir bunalım yaşanacağı sık sık öngörülen bir durumdu. Peki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, iktisatçılar dünyada büyük bir patlamaya karşılık gelecek "otuz şanlı yıl" yaşanacağı doğrultusunda öngörülerde mi bulunmuşlardı? Hayır. İktisatçıların öngörülerı, savaştan sonra da, bir kriz yaşanacağını gösteriyordu. Yine, 1970'lerin başlarında Altın Çağ'ın sona ereceğini mi öngörmüşlerdi? OECD, yıllık yüzde 5 oranındaki büyümeyenin devam edeceğini, hatta hızlanarak artacağını tahmin ediyordu. Yine, "bunalım" sözcüğünün kullanılmasına karşı neredeyseelli yıldır bir tabu oluşturan havayı kıracak ölçüde ciddi boyutlara ulaşan bugünkü ekonomik sıkıntıları öngörebilmişler miydi? Pek değil. Öngörüler, iki savaş arasındaki dönemde mevcut olan modellerden çok daha gelişkin modellere dayanarak, ayrıca, en karmaşık ve sofistike makinalarda ışık hızıyla işlenen inanılmaz çokluktaki ve benzeri görülmemiş verilerle yapıliyordu ve halen de öyle yapılmaktadır. Tabii, diğerleriyle karşılaşılırsa amatör düzeyinde kalan politik kâhinlerin sicili de daha iyi değildir. Yalnız burada, bu başarısızlıkların doğasını ve metodolojik sonuçlarını daha fazla ele alacak kadar zamanım yok. Benim asıl yoğunlaşmak istediğim nokta, sonraki tarihin ışığında bakıldığında *yazılı tarihin bile* değişmesidir.

Bir örnek vereyim. 1989-1991'de yaşanan olayları nasıl yorumlarsak yorumlayalım. Sovyet bloğunun ve Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle birlikte dünya tarihinde bir çağın sona erdiğini çok az kişi reddedecektir. Artık tarihte yeni bir sayfa açılmıştır. Sırf bu durum bile yirminci yüzyılın yaşayan her tarihçisinin bakışını değiştirmeye yeterlidir, zira böylece bir zaman dilimini, kendi yapısı, tutarlılığı ya da tutarsızlığı olan bir tarihsel döneme (dostum Ivan Berend'in deyişiyle "kısa yirminci yüzyıl'a) dönüştürür. Kim olursak olalım, bir bütün olarak bu

yüzyıla, 1989-1991'in yüzyılın akışına kendince bir nokta koymasından önceki yaklaşımlarımıza göre daha farklı biçimde bilmamazlık edemeyiz. Nasıl on dokuzuncu yüzyıla aramızda bir mesafe bırakarak bakabiliyorsak, şimdi yirminci yüzyıla da belli bir mesafeden bakabileceğimizi söylemek saçma olmakla birlikte, şu anda yirminci yüzyıla en azından bir bütün olarak bakabileceğimizi de söyleyebiliriz. Özette, yirminci yüzyılın 1990'larda yazılan tarihi, daha önce yazılmış yani yaklaşık beş yıl önce yirminci yüzyıl tarihlerinden nitelik bakımından daha farklı olmak zorundadır.

İsterseniz, daha da somuta ineyim. Benden ilk kez yirminci yüzyıl türerine, on dokuzuncu yüzyıl hakkında yazdiğim üç cildi tamamlayacak ya da onlara ilave olacak bir kitap yazmam istendiğinde. Kısa Yüzyıl'ı bir tür ikili resim olarak görebileceğimi düşünmüştüm. Yirminci yüzyılın ilk yarısı (1914'ten İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlanmasına kadar olan bölümü), açıkça on dokuzuncu yüzyılın liberal kapitalist toplumunun her yönüyle çöktüğü bir felaket çağdı. Bu dönem, toplumsal devrimleri ve eski imparatorlukların çöküşünü, dünya ekonomisinin iflas etme noktasına gelişini, hemen her yerdeki liberal demokratik kurumların çökmesini ya da yenilmesini izlediği bir dünya savaşları çağdı. 1940'ların sonrasında başlayan ikinci yarı ise bunun tam tersi bir耕耘 sunuyordu: Bu dönem, liberal kapitalist toplumun şu ya da bu ölçülerde reformlara girişi kendi durumunu daha önce hiç görülmemiş derecede iyileştirdiği bir çağdı. (Uzun) yirminci yüzyılın üçüncü çeyreğinde dünya ekonomisinin olağanüstü, benzeri görülmedik ve hiçbir dönemde karşılaşılacak derecede bir Büyük İleri Sıçrama yaşaması, bana yirminci yüzyılın tablosunun, gözlemcilerin üçüncü bin yılda merkezi bir yere oturtacakları bir özelliği olarak görünmüştü -ve hâlâ da öyle görülmektedir. Dünyanın sosyalist kesimini, kapitalizmin global çaplı bir ekonomik alternatif olarak olmasa bile (1980'lere gelindiğinde kapitalizm karşısında çok

geride kaldığı açıkça görülebiliyordu), kapitalizmin felaketler çağının bir ürünü olarak görmek -o zamanlar bile- mümkün değildi. 1980'lerde ise sosyalist kesim artık, 1930'larda birçok insana göründüğü gibi, kapitalizmin global bir alternatif olarak görünmüyordu. Geleceği tartışmalı olmakla birlikte artık merkezi önemini de kaybetmişti. Yine, dünya ekonomisinin Büyük İleri Sığrama'sının Altın Çağının 1970'lerin başlarında artık sonuna geldiğinin de herkes farkındaydı. İktisadi tarihçiler, yirmi-otuz yıllık ekonomik patlama dönemlerini, yaklaşık olarak yine aynı uzunluktaki çok daha problemlı bir dönemin izlediği uzun dalgalanmaları iyi bilirlər. İlk çıkıştı en azından on sekizinci yüzyıla kadar götürülebilecek olan bu dönemseliliklerin en iyi bilineni Kondratieff'in uzun dalgalarıdır ve bugüne kadar da pek açıklanabilmiş değerlere sahiptir. Öbür yandan, global hızdaki bu değişikliklerin, eskiden olduğu gibi genellikle oldukça ciddi politik ve ideolojik sonuçları görülse bile, değişikliklerin boyutları henüz genel tabloyu bozacak derecede dramatik ölçülere varmış değildir. 1980'lerin daha sonraki bölümünün gelişmiş kapitalist dünyada kayda değer bir patlama dönemi olduğunu ise zaten bilirsiniz.

Bir ya da iki yıl gibi bir zaman dilimi içerisinde, yirminci yüzyılın iki kutuplu şeklini yeniden düşünmek kesinlikle zorunlu hale gelmiştir. Bir yandan, Sovyet dünyası öngörülemeyen ama felakete noltalanacak ekonomik sonuçlarıyla birlikte çökerken; öbür yandan, Batı dünyasının ekonomisinin 1930'lardan beri gördüğü en ağır sıkıntılarla karşı karşıya geldiği gün geçtikçe daha çok açılığa kavuşuyordu. 1990'ların başlarında Japonya bile sarsılmış; iktisatçılar, 1940'ların tarih-öncesi günlerindeki gibi, bir kez daha enflasyondan ziyade kitleSEL işsizlikten endişe duymaya başlamışlardır. Her zamankinden daha kalabalık iktisatçı ordularının yol gösterdiği her eğilim ya da büyülükteki ekonomiler, kendilerini bir kez daha ne yapacaklarını bilmedikleri veya çaresiz durumda bulmuşlardır. Kondratieff'in hayaleti yine üzerimize çökmuştur. Şimdi, Doğu'nun

politik sistemleri yeryüzünden silinirken, komünist olmayan ülkelerin -gerek gelişmiş gerekse üçüncü dünyadaki ülkelerin- istikrarının da artık tartışmasız bir olgu sayılamayacağı ortaya çıkmıştı. Kısaca toparlarsak, Kısa Yirminci Yüzyıl'ın tarihi artık çok daha fazla bir üçlü resime ya da bir sandviçe benziyor: İki büyük krizi birbirinden ayıran, görece kısa bir Altın Çağ. Bu krizlerden ikincisinin sonucunun nereye varacağını henüz bilmiyoruz. Bu konuya, bir sonraki yüzyılın tarihçileri uğraşmak zorunda kalacaktır.

Yayıncılarımı yirminci yüzyıl tarihiyle ilgili olarak ilk kez bir taslak sunduğum zaman olaylara bu şekilde bakmıyorum. Belki daha iyi bir tarihçi başarabilirdi, ama ben başka türlü göremezdim. Ne şans ki yapacağı işleri durmadan erteleyen bir yazar olduğumdan, yazmaya başladığında durum değişmişti. Tabii değişmiş olan, bildiğim kadarıyla 1973'ten sonraki dünya tarihinin olguları değil, 1989'dan sonra gerek Doğu'da gerek Batı'daki olayların ansızın birleşmesi ve beni son yirmi yıla yeni bir perspektifle bakmaya zorlamasıydı. Bu deneyimimi aktarmamın nedeni sizi de bu yüzyıla bu perspektiften bakmaya ikna etmeyi istemem değil, iki-üç dramatik yılda yaşananların bir tarihçinin geçmişe bakışını ne kadar farklılaştırabileceğimi ortaya koymayı istememdir. Elli yıldır yazmakta olan bir tarihçi yüzyılımızca bu açıdan mı bakacaktır? Kim bilebilir? Benim buna aldırmış edip etmememin bir önemi yok. Fakat Elli yıldır yazmakta olan her tarihçinin, bunu bizzat yaşayanların tanık olduğu gibi, tarihsel havanın görece kısa dönemli hareketlerinin merhametine daha az sığınacağı hemen hemen kesindir. Bu, kendi çağının tarihini yazmaya soyunan her tarihçi için zor bir durumdur.

Şimdi, yirminci yüzyıl tarihini yazmanın üçüncü problemini dönelim. Bir yüzyılın tarihini yazmak her kuşaktan tarihçiyi etkiler ve ne yazık ki tarihsel olaylar ışığında hızlı gözden geçirmelere daha az açıktır, ama ne şans ki tarihsel değişimin erozyonuna karşı bağışıklığı da yoktur. Böylece tekrar, daha

önce sözünü etmiş olduğum tarihsel konsensüs sorununa gelmiş oluyorum. Bununla kastettiğim şey, çağımız hakkındaki fikirlerimizin genel bir modelinin olmasıdır (bunun etkilerini şu konuşturamızda bile görebiliyoruz). Biz din savaşlarıyla geçen bir yüzyılda yaşadık ve bu, -tarihçiler dahil olmak üzere- herkesi etkiledi. Yirminci yüzyılı din savaşları olarak tanımlamak, bu yüzyılın olaylarına İyi ile Kötü, İsa ile İsa-karşılıtı arasında geçen bir mücadele gözüyle bakan politikacıların söylemi değildir sadece. Almanya'da 1980'lerde görülen *Historikerstreit*, yani "Tarihçiler Savaşı", Nazi döneminin Alman tarihinin (o tarih içindeki bir kabus parantezinden ziyade) bir parçası olarak görülmesinin gerekli olup olmadığı konusunda değildi. Bu konuda gerçek bir anlaşmazlık yoktu. Bu savaşın içeriği, Nazi Almanyasına onu tamamen mahkûm etmekten başka bir tarihsel tutumla yaklaşmanın, baştan sona iğrenç bir sistemi İslah etme, ya da en azından, işlediği suçları hafifletme riskini ortaya çıkarıp çıkarmadığıydı. Daha alt bir düzeyde baktığımızda, pek çokımız; futbol hooliganı olmuş gençlerin davranışlarını, gamalı haçlar ve SS trampetleriyle birleşince hâlâ şok edici ve ürkütücü buluruz. Buna karşılık, bu modaları benimseyen alt-kültürler, bu semboller -tam anlamıyla- cehennemlik olarak gören bir toplumun geleneksel standartlarını toptan reddeden bir deklarasyon olarak böyle davranışırlar. Böyle duygular o kadar güclüdür ki, bu cümleleri kaleme alırken, bugün bile şu yazdıklarımın bazıları tarafından "Nazizmi yumuşatmanın" bir işaretti diye yorumlanabileceğinin huzursuzluğunu yaşamış ve bu yüzden bir çeşit tekzibe ihtiyaç duyuyorım.

Din savaşlarının tehlikesi, savaşlar bitince bile dünyayı, uzlaşmaz kutupların olduğu bir sıfır-toplam oyunu gibi görmeye devam etmemizdir. Dünya açısından yetmiş kusur yıllık ideolojik çatışmalar, dünya ekonomilerinin kapitalist ve sosyalist ekonomiler, devlet ekonomileri ile özel mülkiyete dayalı ekonomiler şeklinde bölünmesini, ikisi arasında ya/ya da tercihleri yapılmasını neredeyse ikinci bir doğa haline getirmiştir. Fakat

iki kutup arasındaki çatışmayı normal kabul edersek, liberal kapitalizm ile Stalinist komünizmin kendilerini Nazi Almanyası tehlikesine karşı ortak bir dava etrafında birleşmiş durumda buldukları 1930'lu ve 1940'lı yıllar anormal görünecektir. Çift kutupluluğun yirminci yüzyıl tarihinin bir anılarıyla ana menteşesi olduğu tartışmasız olmakla birlikte, o yıllar bana da anormal görünmektedir. Çünkü, liberal kapitalizmi kurtarıp onun yeniden toparlanmasına yardımcı olan etken, SSCB'nin ve onun öncülük ettiği ve makro-ekonomik planlama ile yönetim fikirlerinin feda edilmesiydi. Demek ki, liberal kapitalizm için en hayırlı dürtü devrim korkusuydu.

Fakat, yüzyılın bu temel önemdeki on yılları, geçmişe bakıldığından sosyalist ülkeler (ve sosyalist-olmayan ülkeler de) birbirlerine karşı askeri operasyonlara girişmiş olmakla birlikte, kapitalizm ile sosyalizmin birbirlerini düşman ilan etmelerinin kendi aralarında hiçbir zaman gerçek bir savaşa yol açmadığını gözleyecek olan 2093 yılının tarihçisine de aynı şekilde anormal görünecek midir?

Ünlü Mars'taki hayali gözlemci de dünyamıza bakaçak olsa bu şekilde ikili bir kutup görür; ABD, Güney Kore, Avustralya, Brezilya, Singapur ve İrlanda'nın toplumsal ve politik ekonomilerini aynı başlık altında sınıflandırır mıydı? Reform baskısıyla çöken SSCB ekonomisini, -kesinlikle aynı değildi ama yine de- Çin ekonomisiyle aynı çekmeceye koyar mıydı? Kendimizi böyle dışarıdan bakan bir gözlemeçinin yerine koyalıcaz olursak, dünya ülkelerinin ekonomik yapılarını, iki kişilik Procrustes* yatağından ziyade on kadar farklı şablonla daha kolay açıklayabiliriz. Ancak bir kere daha zaman sayesinde. Şimdi en azından birbirini dışlayan zıt kutuplar modelinden vazgeçmek mümkün olsa bile, düşünüleceğimiz alternatiflerden hangisini ya da hangilerini en yararlı biçimde onların

*¹) boylarını yatağa uydurmak için misafirlerinin kol ve bacaklarını çekip uzatan veya kırıp kısaltan efsanevi dev. (ç.n.)

yerine koyabileceğimizi henüz açık bir şekilde söyleyemiyoruz. Yine bu konuda da karar vermeyi yirmi birinci yüzyıl tarihçilerine bırakmamız gereklidir.

Çağdaş tarihçinin üzerindeki en açık sınırlama olan belli kaynakların ulaşılabilirliği konusunda söyleyecek fazla sözümüz yok, çünkü bu beni çağdaş tarihçilerin problemlerinin arasında en az ilgilendirenidir. Elbette böylesi kaynakların temel bir önem taşıdığı durumları hepimiz düşünebiliriz. Bilindiği gibi, İkinci Dünya Savaşı'nın tarihinin önemli bir kısmı, 1970'lerde Bletchley'deki ünlü şifre çözüm kurulu hakkında yazılar yazılmasına izin verilene kadar eksik, hatta yanlış kalmak zorundaydı. Yine de bu noktada kendi çağının tarihçisi, on altıncı yüz yıl tarihçisinden daha kötü değil, daha iyi durumdadır. En azından, geçmiş kayıtlarda hemen hemen sürekli boşluklar bulunmakla birlikte, bunların doldurulabileceği -çoğu durumda da er geç doldurulacağını- biliyoruz. Ne olursa olsun, sonu gelmez biçimde bürokratlaşmış, belgelerle dolu ve bitmek bilmeyen araştırmalarla meşgul olan kendi çağımızdaki çağdaş bir tarihçinin temel problemi, kitliği çekilmek bir yana, aslı kaynakların başa çıkmayacak ölçüde aşırı miktarda olmasıdır. Bugün, artık son büyük arşiv kitabı olan Sovyet bloğunun resmi kayıtları da araştırmalara açılmıştır. Demek ki günümüzde şikayet edebileceğimiz en son şey kaynak yetersizliğidir.

İnsanın kendi çağının tarihini yazmaktadır güçlülere ayrılmış bir dersin sonunda, ölçülü bir cesaret vermeyle biten bu son sizi herhalde rahatlatacaktır. Buradaki cesaretlendirici tutumumun, daha önceki sözlerimde yer alan kuşkuculuğu kapatmadığını da hissedebilirsiniz. Ama ben yanlış anlaşılmak istemiyorum ve burada sizinle, bu işin ne kadar olanaksız olduğunu göstermeye çalışan birisi olarak değil, füilen kendi çağının tarihini yazmaya çalışan birisi olarak konuşuyorum. Gerçi, ömrü bu yüzyılın büyük kısmı içinde geçen herkesin yaşadığı temel deneyim, hatalar ve sürprizlerdir. Olaylar en azından tamamen beklenmedik bir biçimde gerçekleşmiştir. Hepimiz yargılarmız

ve bekłentilerimizde defalarca yanıldık. Bazıları olayların akışı karşısında anlaşılabilir şaşkınlıklar yaşadılar, ama hayal kırıklığına uğrayan insanların sayısı herhalde çok daha fazladır. Üstelik daha önceki umutlar, hatta -1989'da görüldüğü gibi- baş döndürücü ortamlar bu hayal kırıklıklarını iyice derinleştirmiştir. Tepkimiz nasıl olursa olsun, yanlışmış olduğumuzu, olayları yeterince anlayamamış olduğumuzu keşfetmemiz, çağımızın tarihi üzerine yeni düşünceler geliştirmemiz için iyi bir hareket noktası olmalıdır.

Bu keşfin özellikle yararlı olabileceği durumlar vardır (belki benimkini deonların arasında sayabilirisiniz). Benim yaşamımın önemli bir kısmı, herhalde bilinçli yaşamımın da çok büyük kısmı, açıkça boşça olmuş bir umuda ve kesinlikle başarısızlıkla sonuçlanmış bir davaya (Ekim Devrimi'nin ilk kez sahneye çıkanlığı komünizme) adanmıştır. Ancak, tarihçinin zihnini yenileğiden daha keskin biçimde bileyebilecek başka hiçbir şey yoktur. Bu makaleyi, çok farklı inançları olan ve bu gözlemini Herodot ve Thucydides'den Marx ve Weber'e kadar tüm tarihsel yenilikçilerin başarısını açıklamak amacıyla kullanan eski bir dosydan aktaracağım bir pasajla kapatayım. İşte Profesör Reinhard Koselleck'in yazdıkları:

Kazanan taraftaki tarihçi, kısa süreli başarıyı uzun süreli bir ex-post teleoloji olarak yorumlamaya eğilimlidir. Ancak bu kaybeden için geçerli değildir. Onların birincil deneyimi, her şeyin umdukları ya da planladıklarından başka bir yönde gerçekleşmesidir... Niçin başka bir şeyin olduğunu ve düşündükleri şeyin olmadığını açıklamaya daha fazla ihtiyaçları vardır. Bu durum, sonuçta daha fazla açıklama gücüne sahip daha kalıcı kavrayışlar yaratarak... sürprizi... açıklayan orta ve uzun erimli nedenlerin araştırılmasını kıskıratabilir. Kısa vadede, tarih galip gelenler tarafından yazılabılır. Ama uzun vadede tarihsel kavrayıştaki kazanımlar hep yenilenlerden gelmiştir.

Koselleck'in, bu onu gerse bile, bir duruşu vardır. (Ona karşı adil olursak, her iki savaştan sonraki dönemlerle ilgili Alman tarih yazımını iyi bilen Koselleck'in yenilgi deneyiminin *tek başına* iyi tarih yazmayı garanti etmeye yettiğini düşünmediğini eklemeliyim.) Yine de, Koselleck kısmen bile haklı olsa, bu bin yılın sonu birçok iyi ve yenilikçi tarihe esin kaynağı olmalıdır. Zira bu yüzyıl biterken, dünyanın, özellikle uzun bellekler sahip olacak kadar yaşlı olanlar arasında, galip düşünürlerden daha fazla ideolojik bandajlar takan yenilgiye uğramış düşünürlerle dolu olduğunun altını çizmeliyiz.

Koselleck'in haklı olup olmadığını göreceğiz.

RUS DEVRİMİ'NİN TARİHİNİ YENİDEN YAZABİLİR MİYİZ?

Burada ilk kez yayınlanmakta olan bu makale ilk olarak Londra'da 3 Aralık 1996'da Isaac Deutscher dersi olarak sunulmuştur ve amacı, diğer konuların yanı sıra, karşı-olgusal tarih ("ya söyle olsaydı") problemini tartışmaya açmaktadır.

Ben bu konuşma konumu, en kalıcı eseri olan Troçki biyografisiyle Rus Devrimi'nin tarihinde bir klasik haline gelen Isaac Deutscher'a duyduğum borcu ödemek amacıyla seçtim. Onun için, konuşmanın başlığında yönelttiğim soruya "Evet" yanıtını verebilirim.

Yine de bu soruyu olumlu biçimde yanıtlamak, daha geniş kapsamlı şu soruyu ortadan kaldırılmaya yetmez: Herhangi bir şeyin (elbette Rus Devrimi'nin tarihi de), yalnızca bugünden ya da 1945'ten görüldüğü biçimde tarihini değil, kesin tarihini yazabilir miyiz? Tarihçilerin araştırdığı nesnel bir tarihsel gerçeklikte, başka şeylerin yanı sıra, olgu ile kurgu arasındaki farklılığı saptamak mümkün olmasına rağmen, kesin tarihin yazılıp

yazılamayacağım sorusuna da çok açık bir dille "Hayır" yanıtı verilmelidir. Hitler'in Rusların elinden kaçip Paraguay'a sığındığına inanmakta serbestsiniz, oysa gerçek böyle değildir. Gelgelim, her kuşağın geçmiş konusunda kendisine özgü yeni sorular yönelttiği de doğrudur. Bizden sonra gelecek kuşaklar da bu şekilde hareket etmeyi südüreceklerdir. Modern dünyanın tarihini araştırırken, hepimizin neredeyse sonsuz miktardaki kamusal ve özel kayıtlar yiğinıyla başa çıkmaya çalıştığımızı unutmayın. Gelecekteki tarihçilerin, bu yiğinin içinde bizim aklımıza bile gelmemiş olan neleri arayıp bulacaklarını tatmin etmemiz bile mümkün değildir. Fransız Devrimi'nin arşivleri tarihçileri iki yüzyıldan beri meşgul etmektedir ve bu çalışmaların sonuçlarının azalacağını gösteren hiçbir işaret yoktur. Oysa Sovyet arşivlerindeki belgelerde Himalayalar üzerinde çalışmaya daha yeni başlamış durumdayız. Bunun için, kesin bir tarih mümkün değildir. Ama ciddi bir faaliyet olarak tarih yapmak mümkündür. çünkü tarihçiler, nelerden konuşuyorlar, hangi sorunları tartışıyorlar, hatta anlamlı bir tartışma yapabilmek için kendi aralarındaki farklılıklarını azaltmalarını sağlayacak yanıtlar konusunda görüş birliğine varabilirler.

Yirminci yüzyıldaki Rus tarihi alanında ise böyle bir şey uzun süreden beri neredeyse olanaksızdır. Sovyetler Birliği'nin sona ermesi tüm tarihçilerin Rus Devrimi'ne bakışını kaçınılmaz olarak değiştirmiştir, çünkü artık herkes, ölmüş bir kişinin biyografisini yazmaya, hâlâ yaşayan bir özneyi ele almaktan farklı biçimde girişmek gibi, bu olaya farklı bir perspektiften bakabilecek duruma gelmiştir. SSCB'nin tarihini yazanların tutkularının derecesi, Katolik ve Protestan bilim adamları arasındaki sert tartışmalara konu olan Protestant Reformasyonu'nun tarihini şimdilerde yazanların ya da 1688 Devrimi'ni Martin McGuiness'in İrlanda'da direnişin simgesi olan Londonderry ve Papaz Ian Paisley'in (ki ideolojik bir İrlandalı sarhoş, onun evini bir zamanlar bana "bir Protestant viskisi" diye tarif etmiş) dışında bir bakış açısıyla inceleyenlerin vücut

ısisı seviyesine düşmesinden önce uzun bir zamanın geçeceği-ne kuşku yoktur. Eski SSCB'de ve sosyalist devletlerin yerini alan ülkelerde Rus Devrimi hep bu anlayışla yazılmıştır, bu yüzden oradan tarih için ama iyi tarih için değil, yeni kaynakların-malzemelerin bulunmasından başka bir şey beklenemez. Onun dışında bile, çoğumuz kapitalizm ile komünizm arasında Soğuk Savaş'a -soğuk savaş; çünkü iki sistem de hiçbir zaman birbiriley savaştı alanında sileen savaşmış değildir- hâlâ (*Otuz Yıl Savaşları*'na baktığımız gibi) duygusal açıdan ve taraflı biçimde bakacak kadar yakınız.

Başka bir şey daha var. SSCB'yi kuran devrim hakkında bir yargıda bulunabiliriz, ama henüz sonuya ilgili bir yargıda bulunamayız ve bu durum da tarihsel yargılarmızı kesin biçimde etkileyecektir. Eski SSCB'nin sıradan insanların eski sistemin sona ermlesi nedeniyle içine sürüklənmiş olduğu kaos henüz bitmiş değildir. Bence, eski sistemden kendilerine dayatılmış olan bir kapitalizme aniden, devrimci bir sıçramayla geçme, ekonomiye belki İkinci Dünya Savaşı'ndan daha fazla, Ekim Devrimi'nden daha fazla zarar vermiştir ve bölge ekonomisinin toparlanması 1920'lerde ve 1940'larda bldüğündan daha uzun sürecek. Dolayısıyla, Sovyetler fenomeninin tümüne ilişkin değerlendirmemiz "geçici" olmak durumundadır. Fakat yine de şu soruları yöneltmeye başlayabiliriz: Rus Devrimi'nin tarihçilerinin bugün haklı olarak görüş birliği içinde oldukları noktalardır nelardır? Rus Devrimi'nin tarihi üzerine sorulması gereken bazı sorular ile araştırma ve kanıtlama kurallarıyla kesin olarak saptanabilecek, bu yüzden de tartışılmak konusu olmayan bazı unsurlar hakkında bir konsensüse ulaşabilir miyiz?

Problemlerden birisi, bu tür sorularda en fazla güçlük çeken şeyle, "olmuş olabilirdi"lerle ilgili olduğu için tarihsel kanıtlamanın ve yanlışlımanın sınırlarını aşıyordu. Fiilen olmuş olayların çoğu şimdi elimizde bilgiler olduğu için bilinebilmektedir, oysa SSCB'nin var olduğu dönemin büyük bölümünde kilitli arşiv kapılarının arkasında tutulan, resmi yalanlar ve yarı-doğrular

barikatıyla gizlenen bu bilgilere ulaşmak siien mümkün değildi. Aynı nedenle, o dönemde ortaya çıkan muazzam büyüklükteki literatürün de, parçalarındaki kaynakları kullanmakta ve akla uygun tahminler yapmakta ne kadar yaratıcılık sergilenmiş olursa olsun, şimdi çöpe atılması gerekmektedir. Onlara artık ihtiyacımız olmayacak. Örneğin Robert Conquest'in *The Great Terror*'ı (Büyük Terör), bu konuya ilgili en önemli çalışma olduğu halde, sırıf artık arşivdeki kaynaklara ulaşılabilirliği için (ve bu kaynaklar tartışmayı tamamen ortadan kaldırmamamasına rağmen) gözden düşecektir. Conquest, Stalin terörünü ortaya koyan başarılı bir öncü olarak anılacak, ama onun araştırmaya çalıştığı korkunç gerçekleri ele aldığı metni kaçınılmaz olarak eskimiş bulunacaktır. Kısacası, eninde sonunda, Sovyet tarihiyle ilgili olarak anlatıldığı şeylerden çok, kitabının Sovyet çağının tarih yazımı hakkında bize bırakmış olduğu özellikleriyle okunduğu bir noktaya gelecektir. Daha iyi ve daha eksiksiz veriler bulununca, kötü ve eksik verilerin yerini mutlaka bunlar alır. İşte, tek başına bu olgu bile, sorularımızın, özellikle de Sovyet çağının, rejimin tamamen bürokratikleşmesinden önceki, Sovyet hükümetinin ve partinin kendi topraklarında siien neler olup bittiğini gerçekten bilemediği ilk dönemiyle ilgili soruların hepsine yine yanıt verilmemiş olmakla birlikte, Sovyet çağının tarih yazımının baştan aşağı değişmesine neden olacaktır.

Öbür yandan, yirminci yüzyıldaki Rus tarihilarındaki en ateşli tartışmalar, neler olduğu konusunda değil, neler olabileceği konusunda yoğunlaşmıştır. Şimdi, bu tartışmalarda önemlilən soruların bazlarına bakalım: Rusya'da bir devrim kaçınılmaz mıydı? Çarlık kendini kurtarabilirdi miydi? Rusya 1913'te liberal kapitalist bir rejim olma yolunda mıydı? Devrim sonrası için ise tam bir karşı-olgusal durumlar patlamasıyla karşılaştığımızı söyleyebiliriz: Ya Lenin Rusya'ya geri dönmemiş olsaydı? Ekim Devrimi'nin gerçekleşmesi önlenebilir miydi? Eğer devrim önlenseydi Rusya'da neler olurdu? Marksistlerin gözünde daha çok anlamlı olan sorular da şunlardır: Bolşeviklere, sosyalist devrim

konusunda hiçbir gerçekçiliği olmayan bir programla iktidarı almaya karar verdiren etken neydi? İktidarı almaları gerekiyor muydu? Ya Avrupa devrimi (yani, en çok umut bağladıkları Alman devrimi) de gerçekleşseydi? Bolşeviklerin iç savaşı kaybetme ihtimali var mıydı? İç savaş olmasaydı Bolşevik partisi ile Sovyet politikası nasıl gelişirdi? İç savaşı kazandıktan sonra, NEP ("Yeni Ekonomik Politika") döneminde piyasa ekonomisine geri dönenin alternatifleri var mıydı? Lenin tüm gücüyle çalışmaya devam etseydi neler olabilirdi? Bu sorular listesinin sonu gelmez. Zaten ben de Lenin'in ölümüne kadar olan dönemde ilgili bazı apaçık karşı-olguşal durumların bir kısmına değişimle yetindim. Ayrıca, bu dersimin amacı bu sorulara kendi yanıtlarımı ortaya koymak değil, bu tür soruları çalışkan bir tarihçinin perspektifine koymaya çalışmaktadır.

Yukarıdaki sorulara, olmuş olan şeylerin getirdiği kanıtlardan hareket ederek yanıt verilemez, çünkü bu soruların içeriği olmamış olaylar hakkındadır. Bu çerçevede ve ciddi bir kuşku duymadan, 1917 sonbaharında halkın radikalleşiren ve en çok Bolşeviklere yarayan muazzam bir dalganın geçici hükümeti sürükleยip kenara attığını, öyle ki, Ekim Devrimi olduğu zaman, iktidarın, düşmüş olduğu yere eğilip alınması için fazla bir çaba harcanması gerekmemişti söyleyebiliriz. Bu saptamayı doğrulayan gecerli kanıtlarımız var. Ekim Devrimi'nin komplocu bir darbeden ibaret olduğu yönündeki düşünelerin hiçbir temeli yoktur. Bunun farkında olmanız için, o zamanlar *Manchester Guardian* muhabiri olan Philips Price'in, Ekim Devrimi'nden önce ve Volga civarında birkaç hafta gezdiğinden sonra yazdığı raporu okumanız bile yeterlidir. Zaten, o sıralarda Rusya topraklarında bir gezi yapmakta olup ülkeyi iyi tanıyan ve Rusçayı akıcı biçimde konuşan ondan başka bir yabancı görgü tanığı bilmiyorum. Price şöyle yazıyordu: "Hâlâ tüm Avrupa'yı saracak bir toplumsal devrimin rüyasını gören Maksimalist fanatikler, benim dolaşırken dikkat ettiğim gözlemlerime göre, çok kalabalık ama amorf bir izleyici kitlesi bulmuşlardır." Yaroslav'dan gönderilen bu yazı

Manchester'e ulaşığı zaman Bolşevikler iktidarı almış, gazete de yazımı "Maksimalistler Kontrolu Ele Geçirmeye Başladı" başlığıyla yayınlamıştı.

Kuşku yok ki, alternatif durumlarla ilgili sorular bu şekilde, yani Bolşevikler iktidarı almaya karar vermiş olmasaları, diğer sosyalist ve sosyalist-devrimci partilerle birlikte geniş bir koalisyonun başında iktidarı alınmayı isteselerdi neler olabileceğini düşünerek çözülemez. Bunu nasıl bileyibiliriz? Örneğin Philips Price, aynı yazısında, devrimin "karışık toplumsal kitlesi"ni (bu sözcükler onundur) birarada tuttuğunu düşündüğünü savaşa duyulan korkunç kinin, "Rusya için muazzam toprak kayıplarına ve devrimin kazandırdığı politik özgürlüklere mal olsa bile savaşa son verecek bir Napoléon -bir barış diktatörü-" çıkarması ihtimalinden bahsetmektedir. Buna benzer bir olayın yaşandığını biliyoruz. Bugünden geçmişe bakarsak, 1917 yılındaki koşullarda Price'in Rusya'nın şu ya da bu şekilde savaştan kısa bir sürede kurtulacağını düşünmekte kesinlikle haklı olduğunu görebiliriz. Ama Price, savaştan çıkışınca Devrim'in birbiriyle mücadele eden parçalara bölüneceğini ve bu süreçle kendi yenilgisini hazırlayacağını da düşünmüştü. Tabii böyle bir gelişme yaşamadı, ancak çağdaş gözlemlcilere göre böyle bir ihtimalin gerçekleşme ihtimali de son derece fazlaydı. Olaylar bu doğrultuda seyretmediği için, tarihçilerin elinden de bu konuda spekülasyon yapmaya devam etmekten başka bir şey gelemez.

Peki ama, tam olarak nasıl spekülasyon yapabiliriz? Böyle spekülasyonların en azından bir kısmından nasıl yararlanabiliriz? Buradaki sorun, en az üç farklı türde karşı-olguşal durum olmasıdır. Birincisi, sarsıcı olmakla birlikte analitik bakımından bir işe yaramaz. Lenin'i, hatta Stalin'i alalım. Bu insanların kişisel katkıları olmasa, Rus Devrimi kesinlikle farklı bir doğrultuya girerdi. Bir sürü genel politik ve ideolojik iddiaya rağmen, bireyler tarihte her zaman büyük farklılıklar yaratmazlar. Örneğin ABD, 1865'ten bu yana suikaste uğrama ya da başka nedenlerle yedi başkanını görev sürelerinin tamamlanmasından

önce kaybetmiştir. Ancak ABD'nin tarihine yüz yıllık bir perspektiften bakışımızda, tarihinin şekillenmesi açısından bu insanların kaybedilmesinin fazla bir değişiklik yaratmadığını görürüz. Öte yandan, bazen bireyler bir farklılık yaratırlar. Lenin örneği, hatta SSCB'nin son yıllarına ilişkin olarak Stalin örneği bunu doğrulamaktadır. CIA'in eski şeflerinden birisi BBC'de yayınlanan bir röportajda Profesör Fred Halliday'e şunları söylemişti: "İnaniyorum ki, Andropov 1982'de iktidara geldiğinde on beş yaş daha genç olsaydı, hâlâ ekonomik açıdan gerilemeye, teknik açıdan avantajlarını giderek daha çok kaybetmeye devam eden... ama hâlâ varlığını koruyan bir Sovyetler Birliği'ni izledik."¹ CIA şefleriyle aynı fikirde olmaktan hoşlanmam, ama bu yaklaşım bana son derece mantıklı görüneniyor. Zaten bunu ifade ettikten sonra söyleyebileceğiniz fazla bir şey kalmıyor. Tek tek insanların olumlu ya da olumsuz biçimde dramatik bir farklılık yaratabileceği türdeki tarihsel durumları analiz edebilirsiniz. Alan Bullock'ın Hitler ile Stalin'in hayatlarını paralel bir şekilde izlediği biyografi çalışmada yaptığı gibi, bu insanların kişisel güçlerini pekiştirmek için (Stalin'in kesinlikle yaptığı, oysa Lenin'in açıkça denemeyle bile kalkışmadığı türden) hangi düzenlemelere gittiklerini araştırabiliriz. Ayrıca, ülke içinde mutlak bir güç sahip olan bu tür liderlerin başarabilecekleri şeylerin sınırlarını, ya da amaçları ve politikalarının hangi açılardan bireyler olarak kendilerine özgü olmayıp, zamanları, yerleri ve ortamlarının karakteristik özellikleri olduğunu da saptayabiliriz.

Sözelimi, Sovyetler'de devlet planlamasıyla son derece hızlı bir sanayileşme projesini uygulamaya koymayanın daha çok ya da daha az seti geçmesi olanlığının bulunduğu akla uygun bir şekilde ileri sürebilirsiniz, fakat SSCB o zamanlar böyle bir projeye girişseydi. milyonlarca insan bu girişime ne kadar

¹⁾ Fred Halliday, *From Potsdam to Perestroika: Conversations with Cold Warriors* (Londra, 1995).

büyük bir bağlılıkla destek verirse versin,² Stalin'den çok daha az acımasız ve zalim biri tarafından yönetilmesi halinde bile kesinlikle ciddi bir baskı uygulamak gerekecekti. Ya da, Moshe Lewin'e katılıp, Stalin'in, tam bir güç sahip olsayıdı bile, SSCB'nin zorunlu olarak geliştirdiği ve giderek devleşen bürokratik makina karşısında tam bir denetim kuramayacağını savunabilirsiniz. İnsanların otokrata itaat etmelerinin ve onu bürokratik örümcek ağında ezip yok etmemelerinin kesin güvençesini ancak terör verebilir, bu koşulları ancak geçici olarak tam yetkilere sahip memurların ölüm korkusu sağlayabilirdi. Yine, belirli bir tarihsel ortamda, otokratların yaptıkları şeylerin bile eski kalıpları tekrar etmekten ibaret olduğunu gösterebilirsınız. Stalin de Mao da kendilerinin mutlak güç sahip imparatorların ardılları olduklarını biliyorlardı; dolayısıyla kendilerine, en azından bir ölçüde, daha önceki imparatorları model almışlardır ve uyrukları tarafından bu şekilde görüleceklerinin de kesin olarak farkındaydırlar. Ne var ki, bunları söylemekten sonra bile tarihsel alternatiflerle ilgili sorunun yanıtını hâlâ vermiş olmazsınız. Söyledikleriniz de "Lenin 1918'e kadar İsviçre'den çıkamamıştı her şey farklı olabilirdi" demekten, ya da "her şey çok farklı olabilirdi" veya "çok farklı olmazdı" diye düşünmekten öte bir anlam taşımaz. Kurgu yapmak dışında, bundan daha ileri gidemezsiniz.

Karşı-olusal durumların ikinci dilimi bir parça daha ilginçtir ve bunun nedeni devrimin tarihinin üzerindeki ideolojik polemik örtüsünü kaldırmaya yardımcı olmalarıdır. Çarlığın yıkılışını ele alalım. 1900'den önce tek bir ciddi gözlemci bile Çarlığın yirminci yüzyılda uzun süre ayakta kalmasını beklemiyordu. Bir Rus devriminin gerçekleşeceği herkesin öngörüsüydu. Marx bile, 1879'da, "Rusya'da büyük ve uzak olmayan bir çöküş" bekliyor, bu sürecin "eski çürük yapının kaldırılamayacağı" ve

2) Örneğin Jochen Hellbeck'in (der.) *Tagebuch aus Moskau 1911-1939*'da (Münih, 1966) gösterdiği gibi, Rusların resmi olmayan kayıtlarının değerli bir örneği (özel günlükler, vb.) Gorbaçov zamanından beri bulunmaktadır.

tamamen yıkılmasına yol açacak yukarıdan reformlarla başlayacağını düşünüyor"du.³ Marx'ın görüşlerini Kralice Viktorya'nın kızına aktaran Britanyalı politikacı da bu bakış açısından "mantık-sız olmadığı"nı savunuyordu. Geriye baktığımızda, Çarlığın 1905'teki ilk devrimi atlattıktan sonraki şansının çok az olduğu, büyük savaştan önce sileen ölü duruma geldiği tartışılmaz bir olgu gibi görünmektedir ve o zamanlar da bunun tersini düşünen insanların sayısı hakikaten fazla değildi. Burada, Çarlık Rusyasının -Birinci Dünya Savaşı ile Bolşevikler ansızın sahneye çıkıp ortalığı harabeye çevirdiklerinde- müreffeh bir liberal kapitalist topluma dönüşme yolunda olduğunu iddia eden kuram üzerine ciddi biçimde kafa patlatmamız gerekmektedir. Fakat anti-Marksist argümanın yararına olmasaydı, bu alternatif hiçbir zaman ciddi biçimde ele alınmazdı.

Kaldı ki liberaller bile, Çar'ın düşüşünden *sonra* liberal, demokratik-parlamentter bir Rusya'ya geçilmesi ihtimalinin yüksek olduğunu tam bir güven içinde söyleyemiyorlardı. Devrimin, umut vaat eden bir Rus liberal demokrasisinin boğazını kesen bir Leninist komplodan başka bir şey olmadığına inanmak liberallerin çoğunu hoşuna giderdi, ancak buna yürekten inanacaklarını da söyleyemeyiz. Yeri gelmişken, size, Ekim Devrimi'nden hemen sonra Kurucu Meclis için düzenlenen ve özgür olduğu söylelenebilecek tek seçimlerde, burjuva liberallerin yüzde 5, Menşeviklerin ise yüzde 3 civarında oy topladıklarını hatırlatabilirim.

Öbür yandan, komünistlerin de kendilerine göre "keşke" mitleri vardır. Örneğin benim kuşağım, ilimli Sosyal Demokrat liderlerin başını çektiği 1918 Alman devriminin ihaneti öyküsüyle yaşıtmıştır. Ebertler ve Scheidemannlar sosyalist ve prolet olma potansiyeli taşıyan Alman Devrimi'ni daha doğmadan boğunca, Sovyet Rusya tecrit edilmiş bir durumda

3) Karl Marx ve Friedrich Engels, *Collected Works* (Londra, 1976), Cilt 24, s. 581.

kalmış, böylece Marx ve Engels'in gerçekleştemesini umdukları gelişme, yani Rus Devrimi'nin sosyalist bir ekonomi kurmaya açıkça daha hazır ülkelerdeki proletér devrimleri için bir kılçım işlevi görmesi gerçeğe dönüşmemiştir.

Bu mit, liberalleşmiş bir Çarlık mitinden önemli bir noktada ayrılır. 1917'den önce hiçbir gerçekçi gözlemci Çarlığın -birakin, problemlerini çözmeyi- ayakta kalmasını bile beklemezken, 1917-1918'de Marx-Engels senaryosunun gerçekleşme ihtimali daha fazla görünmüyordu. Ben, başka bir yerde Lenin'in 1920 yılında daha fazla sorumluluk taşıdığını ileri sürmüştüm olsam da, 1917-1919 yıllarındaki Alman ve Rus devrimcilerini böylesi umutlara bel bağlamalarından ötürü suçlamıyorum. 1918-1919'da birkaç hafta, hatta birkaç ay boyunca, Rus Devrimi'nin Almanya'ya yayılmasını beklemek son derece akla yatkın görünümketeydi.

Oysa gerçek durum böyle değildi. Kanımcı bugün bu konuda tarihsel bir konsensüs bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı, savaşa katılan tüm halkları derinden sarsmıştır ve 1917-1918 devrimleri de her şeyden önce, özellikle kaybeden taraf-taki ülkelerde görülen benzerine rastlanmamış soykırımlara karşı başkaldırırlardı. Ancak Avrupa'nın bazı yerlerinde ve en çok da Rusya'da bundan daha fazlası söz konusuydu: Buradaki hareketler, yoksulların devleti, yönetici sınıfları ve statükoyu reddetmesi demek olan toplumsal devrimlerdi. Ben Almanya'nın Avrupa'nın devrimci kesimine ait olduğunu düşünmüyorum. 1913'te Almanya'da bir toplumsal devrim ihtiyacının bulunduğu da sanmıyorum. Ayrıca, Kayzer Almanyasının kendi problemlerini Çar'dan farklı olarakavaşla çözebilecek durumda olduğuna inanıyorum. Ne var ki bu, savaşın beklenmedik ve kaçınılmaz bir olay olduğu anlamına da gelmiyor (bu başka bir tartışma konusudur). Kuşkusuz ilimli Sosyal Demokrat liderler Alman Devrimi'nin önderliğinin devrimci sosyalistlerin eline geçmesini önlemeye çalışmışlardır. çünkü kendileri ne sosyalist ne de devrimciydiler. Aslında

onlar imparatorlardan bile kurtulmak istemiyorlardı. (Tabii konumuz bu değil.) Bir Alman Ekim Devrimi ya da ona benzer bir şey ciddi biçimde gündemde değildi ve bu yüzden ihanet edilecek bir şey yoktu.

Ben Lenin'in bir Alman devrimine umut bağlamakla yanılmış olduğunu düşünüyorum, ama Lenin'in bu yanlışlığını 1917'de ya da 1918'de görebilmesine ihtimal vermiyorum. Çünkü durum hiç de öyle görünmüyordu. Zaten, tarihsel geriye bakışın, ihmallerle ilgili çağdaş değerlendirmelerden ayrıldığı nokta burasıdır. Eğer politikada -Lenin gibi- kararlar almak için bulunuyorsak, rolümüzü olayları gördüğümüz şekliyle oynarız. Dolayısıyla Lenin'in de olaylara bu şekilde yaklaşması son derece doğaldı. Fakat geçmiş olmuş bitmiştir, maç yeniden oynanamaz ve biz de bu nedenle olayları daha açık biçimde görebiliriz. Alman Devrimi, takımın önceki oyununa rağmen kaybedilmiş bir oyun değildi. 1918'de Lenin'in devrimin Avrupa'da başka bir yere sıçraması düşüncesinden zaten vazgeçmiş olduğunu ileri süren Orlanda Figes'in saptamasına inanmayı sürdürsem bile. Rus Devrimi'nin yazgısı geri ve baştan aşağı harabeye dönmüş bir ülkede sosyalizmi inşa etmekti. Buna karşın, arşivlerdeki belgeler, Sovyet liderlerinin, Rusya'daki ana üssü tehlikeye atmaya hazır olmamakla birlikte, daha yıllar boyunca uluslararası devriye Fidel Castro ve Che Guevara kadar bağlı kaldıklarını gösterecektir, ama bence bu, genellikle ülke dışındaki konuma yine Kübahılar kadar yanılsamalarla ve cehaletle dolu bir şekilde bakarak olmuştur.⁴

Ben, Lenin'in Kışlık Saray baskını, Bolşeviklerin yenilgiye uğrayacağından emin olsa bile isteyeceğini, çünkü bu noktada İrlandalıların "Easter Ayaklanması" dedikleri ilkeyi, yenilen Paris Komünü gibi gelecek için esin kaynağı olma ilkesini gözettiğini düşünmeye eğilimliyim. Yine de, iktidarı almak ve sosyalist bir program ilan etmek, ancak Bolşeviklerin gözlerini

4) Bkz. Richard Gott'un "Guevara in the Congo" daki anlatımı, *New Left Review* 220 (Aralık 1996), s. 3-35.

bir Avrupa devrimine çevirmeleri halinde anlam taşıyabilirdi. Rusya'nın bu programı kendi başına başarabileceğine hiç kimse inanmıyordu. Öyleyse soralım: Ekim Devrimi yapılmalı mıydı? Yapılsa bile hangi amaçları gözetmeliydi? İşte bu sorular bizi, o zamanlar ihtimal dahilinde görülen alternatifleri konu alan üçüncü türdeki karşı-olusal durumlara götürmektedir. Aslında sorun, Kerensky'nin geçici hükümetinden başka bir yönetimin çıkışıp çıkmaması değildi. Çünkü geçici hükümet zaten bitmişti. Bolşevikler, tek başlarına ya da bir ittifaktaki başat ortak olarak buna aday tek güç oldukları için, sorun iktidarı kimin alacağında da değildi. Sorun, bu değişimin *nasıl* gerçekleşeceğini: Planlı bir ayaklanması mı yoksa onsuz mu, yapılmasına az kalmış olan Sovyetler Kongresi'nden önce mi, kongre sırasında mı ya da daha sonra mı, geniş bir koalisyonun parçası olarak mı, yoksa başka bir yolla mı ve (Bolşevik bir hükümetin, ya da herhangi bir merkezi Rus hükümetinin ayakta kalma şansının açık görünmediğini dikkate alırsak) hangi amaçla? O günlerde, sadece Bolşeviklerle başkaları arasında değil, Bolşeviklerin kendi aralarında da bu sorunların hepsi üzerine gerçek tartışmalar yapılmıştı.

Yalnız şunu unutmayın: Şimdi biz, tarihçiler olarak, diye lim Kamenev'in Lenin'e karşı haklı olduğunu düşünürsek, gerçekte Kamenev'in Ekim 1917'de Bolşevik Partisi'ni ikna etme şansını değerlendirmiştir olmayız. Biz bu saptamıyla sadece şunu söylemiş oluruz: *Bugün* aynı durumla kendimiz karşı karşıya olsaydık Kamenev'in görüşünü benimsedik. Dolayısıyla, 1917'de oynanan ve sonucu artık değiştirilemeyecek olan oyundan değil, şimdi yapılan ya da gelecekte oynanacak bir oyundan bahsediyor olurduk. Yine, geçmişe bakıp da diyelim Bolşevikler pratikte tek parti hükümetine bağlı kalmasalardı durumun daha iyi olacağına karar verirsek, söylediğimiz şey tam olarak nedir? Rusya'nın o zamanki koşullarında ya da uzun vadede (uzun vade olur muydu?) bir koalisyon hükümetinin daha şanslı olduğunu mu ileri sürüyor olurduk? (Geçerken söyleyeyim ki, böyle

bir ihtimal bana kesinlikle mümkün görünmemektedir.) Yoksa, Gorbaçov'a katılıp, Şubat Devrimi'nin farklı bir şekilde gelişmesini tercih edeceğimizi söylüyor mu olurduk? Devrimden demokratik bir Rusya'nın çıkışının daha iyi olacağı, çoğu insanın üzerinde anlaşacağı bir noktadır. Ancak bu saptama, tarihi değil, bizim politik fikirlerimizi yansıtan bir açıklama olacaktır. 1917'de Ekim, Şubat'tan sonra gelmişti. Tarih, olmuş olan şeylerden yola çıkmak zorundadır. Gerisi speküasyondur.

Yalnız bu aşamada, speküasyonu bir kenara bırakıp, devrim koşullarındaki bir Rusya'nın gerçek durumuna dönmemiz gerekiyor. Aşağıdan patlayan büyük kitlesel devrimler (ve 1917'deki Rusya da herhalde tarihteki böyle bir devrimin en ürkütücü örneğiydı) bir anlamıyla "doğal fenomenler"dir. Onlar depremlere ve dev sellere benzerler, özellikle de Rusya'daki gibi devletin üstyapısının ve ulusal kurumların filen dağılmış olduğu zamanlarda. Bunlar büyük ölçüde kontrol edilemez olaylardır. Rus Devrimi'ni Bolşeviklerin ya da başkalarının amaçları ve niyetlerinden, uzun dönemli stratejilerinden ve diğer Marksistlerin onlara yönelikleri eleştirilerden hareketle düşünmekten vazgeçmeliyiz. Gerçekten nasıl çökmemişler ya da yenilgiye uğramamışlardı? Yeni Sovyet hükümetinin Petrograd ve Moskova dışındaki tek gerçek kozu, Rus halkın duymak istedikleri şeyleri söyleme yeteneğiydi. Lenin'in amaçladığı hedeflerin -ve son analizde Lenin'in partide izlediği yolun- bununla bir ilgisi yoktu. Lenin'in, "her gün, o an ayakta kalmasını sağlayacak kararlar ile hemen felakete sürüklendirme riskini taşıyan kararlar arasında seçim yapmanın ötesinde bir stratejisi ya da perspektifi olamazdı. Şimdi alınması gereken, yoksa devrimin sonu olacak kararların devrim açısından taşıyacağı uzun vadeli muhtemel sonuçları o zamanlar kim düşünübilirdi?"⁵ Hiçbir şey önceden belirlenmiş değildi. Her şey ters de gidebilirdi. Nitekim rejim 1921'e kadar kalıcılığından güven duymayacak,

5) Eric Hobsbawm, *The Age of Extremes* (Londra, 1994), s. 64.

Rusya'nın sürüklendiği içler acısı durumdan kendisini nasıl koruyabileceğinden ya da önündeki ayları veya haftaları düşünmekten çok yıllarla düşünmeye başlayamayacaktı. Artık gelecekteki yönü az çok belli oluyordu ve bir Marksistin (Lenin dahil olmak üzere) devrimden önce Rusya için öngörmüş olabileceği herhangi bir sonuca ulaşılmasına daha çok uzun bir yol vardı. Ortodoks Sovyet doktrini de anti-komünist komplot kuramı da devrimi yukarıdan denetlenen ve yönlendirilen bir girişim olarak düşünmüştür: Lenin, durumun farkındaydı.

Öyleyse, Ekim Devrimi nasıl ayakta kalacak? Birincisi (ve bu noktada Orlando Figes'in *A People's Tragedy - Bir Halkın Trajedisi*⁶-'ı başlığını taşıyan mükemmel çalışmasındaki görüşlere büyük oranda katılıyorum), Bolşevikler kızıl bayrak altında ve ne kadar yanlıltıcı olursa olsun Sovyetler adına savaşlıklar için kazanmışlardır. Son analizde, Rus köylüler ve işçileri topraklarını ellerinden alıp tekrar Çar'a, soylulara ve "burji" (burjuvazi) denilen insanlara vereceklerini düşündükleri Beyazlara karşı Kızılları tercih etmişlerdi. Çoğu Rusun gönüldünde yatan Devrim'den yanaydilar. Rus Devrimi de, unutmayın ki, kitleler tarafından yapılmış ve onun kaderi, ilk on yıl boyunca, Rus kitleleri tarafından, kitlelerin istedikleri ve istemedikleri şeylerle belirlenmişti. Bu duruma son veren Stalin olmuştu.

İkincisi, Bolşevikler Çar'a karşı ulusal hükümetin tek potansiyel gücü oldukları için ayakta kalmışlardı. 1917'deki alternatif, demokratik ya da diktatorial bir Rusya değildi ve olamazdı; 1917'deki ikilem Rusya'nın varolması ile varolmaması arasındaydı. Özgürlüğe vereceği zarar Çarlık döneminden daha fazla olsa bile, disiplinli eyleme göre kurulmuş ve bu nedenle *de facto* devleti kurmaya yatkın bir kurum olan Bolşevik Partisi'nin merkezleşmiş Leninist yapısı işte bu noktada temel

6) Orlando Figes, *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891-1924* (Londra, 1996).

önem taşıyordu. Ancak şu gerçek çok önemlidir: Bolşevikler olmasaydı hiç kimse olmazdı. Aslında Rus Devrimi'nin, düşmanlarının bile yadsiyamadığı az sayıdaki başarılarından birisi, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkışmış diğer çokuluslu imparatorluklar olan Habsburg İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan farklı olarak. Rusya'nın parçalanmamış olmasıydı. Ekim Devrimi Rusya'nın çokuluslu, iki kıtaya yayılan bir devlet olma durumunu muhafaza edecekti. Sovyet Rusya'nın bundan dolayı gerek iç savaş sırasında gerekse iç savaştan sonra, politik-olmayan, hatta saçı yurtsever Rusların gözünde bile bir çekim merkezi oluşturduğunu hep olduğundan önemsiz göstermeye eğilimliyiz. Öyle olmasa, Beş Yıllık Plan döneminde sivil ve asker kökenli Rus göçmenlerinin küçük ama etkili bir kesiminin garip biçimde Rusya'ya geri dönmeleğini nasıl açıklayabiliriz? (Yalnız geri dönenlerin bir kısmının bir süre sonra bundan pişman oldukları da eklenebilir.)

Üçüncüsü, Bolşevikler, davalarının ufkı Rusya'yla sınırlı olmadığı için ayakta kalmışlardı. Yabancı devletler iç savaştaki değişik ve birbirlerine düşman Beyaz orduları çeşitli nedenlerden dolayı ancak yarı-gönüllü biçimde desteklemiş olabilirler, ancak, büyük savaşın bitmesinden itibaren, kendi ordularından Rusya'ya savaşı devam ettirecek ölçüde, üstelik askerlerinin işçi devriminin evlâdi olarak gördükleri bir rejime karşı mücadele etmelerini isteyecekleri bir savaşa etkili birlikler göndermeyeceklerini biliyorlardı. Ayrıca Bolşevikler, esas neden olarak Türkiye'nin onları Britanya ve Fransız emperyalizmine karşı bir güç olarak görmesi sayesinde, savaştan sonra Transkafasya'nın kontrolünü de yeniden ele geçirmişlerdi. Bolşevizme karşı bağılıklığı olduğuna güven duyan mağlup Almanya bile onlarla uzlaşmaya hazırıldı. Nitekim, Kızıl Ordu 1920'de Polonyalıların saldırısını geri püskürtüp onları Varşova'ya kadar kovalarken, Alman ordusundan General Seeckt, Polonya'nın 1939'da Molotov-Ribbentrop anlaşmasının gizli maddeleri doğrultusunda paylaşılmasına şartsız derecede benzeyen bir

teklifte bulunmak amacıyla Enver Paşa'yı Rusya'ya gönderecekti. Ne var ki Kızıl Ordu'nun Varşova kapılarında yenilgiye uğraması bu tekliflerin sonu demekti.

Ekim Devrimi'nin uluslararası düzeydeki etkisi beni burada değineceğim ve sonuç olarak ortaya koyacağım son noktaya getiriyor. Rus Devrimi'nin gerçekte iç içe geçmiş iki tarihi olmuştur: Devrim'in Rusya'daki etkisi ve dünyadaki etkisi. Bu ikisini birbirine karıştırmamalıyız. Zaten dünyadaki etkisi olmasa, herhalde bir avuç uzman tarihçi dışında hiç kimse bu olaya eğilmeye gerek duymazdı. Örneğin, ABD'nin dışında yaşayıp da Amerikan iç savaşı konusunda *Rüzgar Gibi Geçti*'de gösterilenlerden daha fazla şey bilen insan sayısı gerçekten fazla değildir. Üstelik Amerikan iç savaşı hem 1815 ile 1914 yılları arasındaki en büyük savaştı, hem de Amerikan tarihinin en büyük savaşıydı; bu yüzden ikinci bir Amerikan devrimi olduğu bile iddia edilebilirdi. Kisacası bu iç savaş ABD açısından büyük anlam taşıyordu ve hâlâ da taşımaktadır, fakat ABD'nin sınırları dışına çıktığında o kadar anlamlı değildir, çünkü başka ülkelerde, güney sınırlarının dışındaki ülkelerde yaşanan olaylar üzerindeki etkisi hakikaten çok az olmuştur.

Öbür yandan Rus Devrimi, gerek Rusya tarihinde gerekse yirminci yüzyıl dünya tarihinde son derece sarsıcı etkileri olan bir fenomendir. Rus Devrimi Rusya'da yaşayan halkın gözünde nasıl bir anlam taşımıştır? Devrim, Rusya'yı uluslararası gücünün ve prestijinin doruguña çıkarmış, Çarlar döneminde ulaşılan başarıları kat kat geride bırakmıştır. Stalin, Rusya tarihinde Büyük Petro kadar kalıcı bir yere sahip olmuştur. Devrim, geri bir ülkeyi önemli oranda modernleştirmiştir, fakat dev boyutlu başarılar (yalnızca İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'yı yenilgiye uğratması değil) kazanmasına rağmen, insan kayıpları da korkunç olmuş ve çıkışmaza giren ekonomisi sonunda çökerek beraberinde politik sistemi de yıkmıştır. İtiraf edileceği üzere, o günleri hatırlayabilecek yaşta olan insanların çoğunuñ gözünde, eski Sovyet çağrı, eski Sovyet halklarının şimdü huküm süren

-ve gelecekte daha uzun bir süre boyunca hüküm sürecek- yaşam koşullarına göre kesinlikle çok daha iyi bir tablo sunmaktadır. Ama tarihsel bir bilanço çıkarmak için de zaman henüz erkendir.

Sosyalist ve eskiden sosyalist olan insanların Ekim Devrimi'nin kendi ülkelerinin tarihleri üzerindeki etkisi konusunda kendi yargılарını oluşturmalarına olanak tanımak zorundayız.

Dünyanın diğer bölgeleri üzerindeki etkisine gelince, bu konuda ancak ikinci elden bilgilere sahibiz. Bu etki, eski sömürgeciler dünyasında ve İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ve savaş sırasında tüm Avrupa'da özgürlükten yana bir güç olarak, yüzyılımızın önemli bir kısmında (1933 ile 1945 yılları arasındaki dönemde dışında) ABD'nin, daha doğrusu tüm muhafazakâr ve kapitalist rejimlerin asıl düşmanı olarak, liberallerle parlamentler demokratların derinden (ve anlaşılabılır) bir nefret duydukları, ama aynı zamanda, sanayileşmiş dünyadaki solda 1930'lardan itibaren zenginleri ürkütüp yoksulların sorunlarına politik bir öncelik tanıtmaya zorlayan bir sistem olarak yansiyacaktı. Sovyet çağının korkunç paradosu, Sovyet halkınının ilk elden tanıdıkları Stalin ile dışında özgürlükten yana bir güç olarak görülen Stalin'in aynı kişi olmasydı. Stalin, en azından kısmen, başkalarının gözünde tiran olduğu için birilerinin gözünde kurtarıcıydı.

Tarihçiler böyle bir insan ve böyle bir fenomen hakkında görüş birliğine vardıkları bir konsensüs içinde olabilirler mi? Ben, öngörelebilir bir gelecekte, böyle bir sonucun ortaya çıkabileceğini düşünmüyorum. Fransız Devrimi gibi Rus Devrimi de insanların yargılарını bölmeye devam edecektir.

BARBARLIK: BİR KULLANIM KİLAVUZU

Bu makale 1994'te Oxford, Sheldonian Theatre'da Uluslararası Af Örgütü Konuşması olarak sunulmuş ve New Left Review'un 206. sayısında (1994, s. 44-54) yayımlanmıştır.

Benim bu konuşmama "Barbarlık: Bir Kullanım Kılavuzu" adını vermemin nedeni, size nasıl barbar olunacağı konusunda talimatlar vermek istemem değildir kuşkusuz. Ne yazık ki hiçbirimin böyle bir kılavuza ihtiyacı yok. Barbarlık, buzda dans etmek gibi bir şeye benzemez; en azından bir işkenceci olmak ya da insanlık dışı faaliyetlerde uzmanlaşmak istemediğiniz sürece, öğrenilmesi gereken bir teknik değildir. Barbarlık daha çok, özgül bir toplumsal ve tarihsel bağlamdaki yaşamın bir yan ürünü; Arthur Miller'in *Death of a Salesman*'de (Satıcının Ölümü) söylediği gibi, üzerinde yaşanan toprakla gelen bir şeydir. "Sokak akı" terimi, insanlığın uygarlığın kuralları olmadan bir toplumda yaşamaya adapte olmalarını göstermek açısından söylemek istediğim şeyi çok daha iyi anlatabaktır. Bu sözcüğün kavradığımızda,

her birimiz kendimizi, büyük babalarımızın ya da babalarımızın standartlarıyla değerlendirdiğimizde, bizim gençliğimizde bile (hepinizi kendim kadar yaşlı kabul ediyorum) uyanıklıkta uzak olan bu toplumda yaşayacak şekilde uyarlarız. Tabii bununla şu ya da bu barbarlık örneğinin bizi artık hiçbir şekilde sarsamaya çağımı kastediyor değilim. Tam tersine, belirli aralıklarla olağanüstü derecede korkunç bir şeyle şoka uğramak artık gündelik deneyimlerimizin bir parçası halini almıştır. Bu şoklar, büyüklerimizin -ve kesinlikle benim büyüklerimin de- insanlık dışı koşullarda yaşamak olarak nitelendirilmesi durumlarının olağan görülmemesine nasıl alıştırıldığımızı gizlemeye de yardımcı olmaktadır. Benim verdiğim kullanım kılavuzu, umarım bu sürecin nasıl işlediğini anlamanın bir kılavuzu olur.

Bu konuşmanın argümanı, yaklaşık yüz elli yıllık bir seküler gerilemeden sonra, yirminci yüzyılın büyük bölümünde barbarlığın yeniden tırmanışa geçtiği ve bu tırmanışın sonuna geldiğini gösteren hiçbir işaretin de bulunmadığıdır. Bu bağlamda "barbarlığın" iki şeyi gösterdiği kanıtsındayım. Birincisi, *tüm* toplumların kendi üyeleri arasındaki, daha az ölçüde de kendi üyeleri ile başka toplumların üyeleri arasındaki ilişkileri düzenlemesini sağlayan kurallar ile ahlâki davranışlar sistemlerinin aksaması ve çökmesini; ikincisi de, daha spesifik açıdan, on sekizinci yüzyıl Aydınlanması'nın projesi diyeceğimiz çerçevesinin, yani insanlığın rasyonal ilerlemesine (*Yaşam, Özgürlük ve Mutluluk Arayışı*'na, Eşitlik, Özgürlük ve Kardeşlik'e, vb.) bağlılığını ilan etmiş devlet kurumlarında somutlaşmış olan, bu tür ahlâki davranış standartları ile kurallardan meydana gelen bir *evrensel* sistemin kurulmasının bozulmasını anlatmaktadır. Bu anımların ikisi de gerçek olmakta ve birbirlerinin negatif etkilerini bizim yaşamımız üzerinde pekiştirmektedirler. Dolayısıyla, benim konumun insan hakları sorunuyla ilişkisi açıkça görülmeli olsa gerektir.

Barbarlaşmanın ilk biçimini, yani geleneksel denetim araçları ortadan kaldırıldığı zaman neler olduğunu biraz daha açayım.

Michael Ignatieff *Blood and Belonging* (Kan ve Aidiyet) adlı kitabında, 1993'te silahlı Kurt gerillaları ile Bosna'daki kontrol noktalarında görevli savaşçılar arasındaki farklılığa dikkat çekmektedir. Ignatieff derin bir sezgiyle, devletsiz Kürdistan toplumunda ergenlik dönemine gelen her erkek çocuğun bir silah edindiğini yakalar. Bir silah taşımak, bir oğlan çocuğunun enkestirme yoldan çocukluktan çıkip bir erkek gibi davranışının gerekliliğinin ifadesidir. "Demek ki silah kültüründe anlamlı vurgusu sorumluluğu, ağırbaşılılığı, trajik görevi öne çıkarmaktadır." Silahlar onlara ihtiyaç duyduğu zaman ateşlenir. Oysa 1945'ten bu yana Avrupalıların büyük çoğunluğu (Balkanlarda yaşayanlar dahil olmak üzere), devletin meşru şiddet tekelini elinde tuttuğu toplumlarda yaşamışlardır. Devletler çöktükçe bu tekel de kırılmıştır. "Bazı genç Avrupalı erkeklerin gözünde, [bu çöküşün] yol açtığı kaos... her şeye-izin-verilen erotik bir cennete girme şansını doğurmuştu. Kontrol noktalarındaki yarı-cinsel, yarı-pornografik silah kültürünün kaynağı budur. Genç insanlara göre, öldürücü gücü ellerinizde tutmak ve bu gücü çaresiz insanları terörize etmekte kullanmak karşı konulmaz bir erotizmle yüklüydü.¹

Ben, şimdilerde üç kıtadaki iç savaşlarda gerçekleştirilen vahşetlerin önemli bir kısmının, yirminci yüzyılın sonundaki dünyaya özgü olan bu tip bir bozulmayı yansittığı kanısındayım. Bu konuda biraz daha ileride bir-iki söz söylememi umuyorum.

Barbarlaşmanın ikinci biçimini olarak, bir kazancın varlığını ilan etmek isterim. Bizi hızla karanlığa sürüklendirmekten alıkoyan birkaç şeyden birisinin, on sekizinci yüzyılın Aydınlanmasından miras kalmış değerler sistemi olduğuna inanıyorum. Gerçi, Aydınlanma'nın, yüzeysel ve entellektüel açıdan saf bir herves olmaktan başlayıp, peruklu beyaz adamların Batı emperyalizmine entellektüel temel sağlamak için tezgâhladıkları bir komplot olarak değerlendirilmeye kadar çeşitli saptamalara

¹⁾ Michael Ignatieff, *Blood and Belonging: Journeys into the New Nationalism* (Londra, 1993), s. 140-141.

dayanarak dikkate alınmayabileceğin bir zamanda pek tutulan bir görüş değildir bu. Aydınlanma gerçekten bundan ibaret olabilir de olmayıabilir de, ama aynı zamanda, bu gezegenin her yerinde tüm insanların yaşayabileceği toplumlar inşa etme özlemlerinin hepsinin; insanların insanlar olarak haklarının ortaya konulup savunulmasının biricik temeli olduğu da kuşkusuzdur. Her şey bir yana, uygarlığın on sekizinci yüzyıldan yirminci yüzyılın başlarına kadarki ilerlemesi, çok büyük ölçüde ya da tamamen Aydınlanma'nın etkisi sayesinde; tarih öğrencilerine kolaylık oluşturacak biçimde hâlâ "aydın mutlakiyetçiler" denilen hükümetlerce, hepsi de aynı entellektüel aileden gelen devrimciler ve reformcular, liberaller, sosyalistler ve komünistlerce sağlanmıştır. Uygarlığın bu dönemdeki ilerlemesinde Aydınlanma'yı eleştirenlerin hiçbir payı yoktur. İlerlemenin bir yandan maddi ve ahlaki düzeyde, diğer yandan fiilen gerçekleştiğinin düşünüldüğü bu çağ artık sonuna gelmiştir. Ancak, adım adım barbarlığa sürüklendiğimizi görüp kaydetmekle yetinemekten ziyade, bu süreci değerlendirmemize olanak tanrıyaçak tek kriter de, bu eski Aydınlanma'nın rasyonalizmidir.

1914'ten önceki dönem ile şimdiki dönemimiz arasındaki uçurumun derinliğini bir örnükle açıklamaya çalışayım. Bu noktada, insanlık dışı olaylara daha fazla *tanık* olarak yaşayan bireylerin, bugün, on dokuzuncu yüzyılı sarsan küçük küçük adaletsizliklere şaşırmış ihtimalinin daha az olması üzerinde durmayacağım. Örneğin, Fransa'daki tek bir adli hata (Dreyfus davası) ya da bir Alsas kasabasında Alman ordusunun yirmi göstericiyi bir geceliğine gözaltına alması (1913 Zabern olayı) bile büyük yanıklara yol açmıştır. Size burada hatırlatmak istedığım şey, geçerli olan davranış standartlarıdır. Napoléon savaşlarından sonra yazan Clausewitz, uygar devletlerin silahlı kuvvetlerinin savaşta alındıkları esirleri öldürmemeleri ya da girdikleri ülkeleri yakıp yıkamaları gerektiğini öngörüyor. Britanya'nın karişığı yenisayaralar, yani Falkland ve Körfez savaşları ise bu normun artık geçerli sayılmadığını göstermektedir. Yine *Encyclopaedia*

Britannica'nın on birinci baskısından aktaracak olursak, "ders kitaplarında anlatıldığına göre, uygar savaş mümkün olduğu ölçüde düşmanın silahlı kuvvetlerinin güçsüzleştirilmesiyle sınırlıdır; aksi takdirde savaşlar, taraflardan birinin tamamen ortadan kalkmasına kadar sürerdi." *Encyclopaedia* bu noktada, yüce on sekizinci yüzyılın Aydınlanma döneminin uluslararası hukukçularından Vattel'i aktarmaktaydı: "Bu eğilimin Avrupa ulusları içinde bir geleneğe dönüşmesinin geçerli bir nedeni vardır." Oysa Avrupa uluslarında da başka bir yerde de artık böyle bir gelegenek yoktur. 1914'ten önce, savaşın savaştan kişi ve taraflarla yapıldığı, savaşmayanlara dokunulmadığı görüşü isyancılar ve devrimciler tarafından da paylaşılmıştı. Sözgelimi, Çar II. Alexander'ı öldüren Rus Narodnaya Volya grubunun programında şu şekildeki çok açık bir maddeye rastlayabiliyoruz: "Hükümete karşı verilen savaşın dışında kalan kişi ve gruplar tarafsız kişiler sayılacak, kendilerine ve mülklerine dokunulmayacaktır."² Yaklaşık olarak aynı tarihlerde Frederick Engels de İrlandalı Fenianları (ki onları tüm sempatisiyle destekliyordu), Westminster Hall'a bir bomba koydukları, böylece oradan geçen masum insanların yaşamlarını riske soktukları için mahküm etmişti. Engels, silahlı çatışma deneyimi bulunan eski bir devrimci olarak, savaşın sivillere karşı değil, savaşan kişi ve gruplara karşı yürütülmesi gerektiği kanısındaydı. Oysa bugün, devrimcilerin ve teröristlerin bu sınırlamayı, bir savaşa girmiş hükümetlerden daha fazla benimsediklerini göremiyoruz.

Şimdi, barbarlaşma meyilinde bu şekilde aşağıya kaydığını gösteren kısa bir kronoloji sunacağım. Bu sürecin dört ana aşaması vardır: Birinci Dünya Savaşı, 1917-1920 çöküşünden 1944-1947 çöküşüne kadar süren dünya krizi, kırk yıl süren Soğuk Savaş çağrı ve son olarak dünyanın büyük kısmında 1980'lerde ve 1980'lerden beri tanık olduğumuz biçimde uyguluktaki genel çöküş. Bu aşamaların ilk üçü arasında belirgin

2) Wolfgang J. Mommsen ve Gerhard Hirschfeld, *Sozialprotest, Gewalt, Terror* (Stuttgart, 1982), s. 56.

bir süreklilik görebilir ve içinde de insanların insanlara karşı işledikleri zulümlerden dersler çıkarıldığını, bu derslerin barbarlıkta daha ileri adımlar atılmasının temeline dönüştüğünü söyleyebiliriz. Üçüncü aşama ile dördüncü aşama arasında bu türde doğrusal bir bağ yoktur. 1980'li ve 1990'lı yılların çöküşü, asıl kararları alan kişilerin, Hitler'in projeleri ya da Stalin'in terörü gibi barbarca diye nitelenebilecek, aynı şekilde nükleer savaş yarışını haklı göstermeye çalışan argümanlar gibi delice diye adlandırlabilecek veya Mao'nun Kültür Devrimi gibi her iki sınıfa da sokulabilecek eylemlerinden kaynaklanmaz. 1980'li ve 1990'lı yıllarda çöküşün kaynağı, kararları alan kişilerin, kendilerinin ya da bizim denetimimizden kurtulan bir dünyada ne yapılması gerektiğini artık bilememeleri; toplumun ve ekonominin 1950'den sonra gördüğü patlamanın, insan toplumlarındaki davranışları yönlendiren kurallarda benzerine rastlanmadık bir çöküş ve bozulmaya yol açmasıdır. Bu yüzden üçüncü aşama ile dördüncü aşamanın örtüştüğünü ve birbirini etkilediğini söyleyebiliriz. Bugün insan toplumları bir çöküş içindedir, ama bu çöküş de, kamusal davranış standartlarının, daha önceki barbarlaşma dönemlerinin bu standartları indirdiği düzeyde kaldığı koşullarda yaşanmaktadır. İnsanların davranış standartlarının yeniden yükselişe geçebileceğini gösteren ciddi işaretlere ise ne yazık ki henüz rastlayamıyoruz.

Barbarlığa yönelişi, Birinci Dünya Savaşı'nın başlatmış olmasının çeşitli nedenleri vardır. Birincisi, bu ilk büyük savaş tarihin o zamana kadar gördüğü en canice çağın kapısını açmıştır. Zbigniew Brzezinski, 1914 ve 1990 arasındaki "toplu ölümler"in sayısını 187 milyon olarak hesaplamıştır. Brzezinski'nin hesabı, ne kadar spekulatif olursa olsun, tablonun korkunçluğu konusunda bir ipucu verebilir. Sanırım bu rakam, dünyanın 1914'teki nüfusunun yaklaşık yüzde 9'una denk düşmektedir. Demek ki öldürmeye alışmış durumdayız. İkincisi, hükümetlerin kendi insanlarını Verdun ve Ypres katliamlarına sürüklerek hiçbir sınır gözetmeden feda etmeleri. düşmana karşı daha

da sınırsız katliamlara girişmeleri sonucunu doğurması açısından bile uğursuz bir emsal oluşturmuştur. Üçüncüüsü, topyekün ulusal seferberlikle yürütülen bir savaş anlayışı, uygar savaşın temel direğî olan, savaşan kişi ve gruplar ile savaşmayan kesimler arasında ayrim yapma geleneğini tamamen yıkmıştır. Dördüncüüsü, Birinci Dünya Savaşı, her halükarda Avrupa'daki ilk büyük savaştı ve bu savaşa, tüm nüfusun yürüttüğü ya da aktif biçimde katıldığı demokratik politika koşullarında girilmiştir. Ne yazık ki demokrasiler, (modası geçmiş dış temsilciliklerin yaptığı gibi) uluslararası güç oyunundaki basit hadiseler olarak görüldüğü sürece savaşlarla ilerletilemez. Demokrasilerin bu savaşları, savaşı -profesyonel kurallara bağlı kalındığı sürece- düşmandan nefret etmeyi gerektirmeyen bir faaliyet sayan profesyonel askeri birimler ya da boksörler gibi yürütmesi de düşübülemez. Yaşanan deneyimlerin gösterdiği şekilde, demokrasi-ler şeytan kılığında gösterilen düşmanlar olmasını gerektirir. Soğuk Savaş'ın daha sonra kanıtlayacağı şey de, bu eğilimin barbarlaşmayı kolaylaştırmış olmasıdır. Son olarak, Büyük Savaş toplumsal ve politik çöküşle, benzeri görülmedik ölçülerdeki toplumsal devrim ve karşı-devrimle noktalanmıştır.

1917'den sonraki otuz yıla damgasını vuran işte bu çöküş ve devrim çağlığı oldu. Yirminci yüzyıl, başka özelliklerinin yanı sıra, bir yanda 1947'ye kadar savunmada kalan ve geri çekilen kapitalist liberalizm ile diğer yanda ikisi birbirlerini de yok etmek isteyen Sovyet komünizmi ve faşist hareketler arasında tanık olunan bir dinsel savaşlar çağydı. Gerçekten, liberal kapitalizmin kendi ana yurdundaki tek gerçek tehdit (1914'ten sonraki çöküşünü saymazsak) sağдан gelmişti. 1920 ile Hitler'in düşüşü arasında *herhangi bir yerde* komünist ya da sosyalist devrimle yıkılan tek bir rejim bile yoktu. Yine de mülkiyeti ve toplumsal ayrıcalıkları hedef alan komünist tehdit daha ürkütücüydü. Fakat bu, uygar değerlere geri dönülmESİNE vesile olamamıştı. Bilakis, savaş, arkasında kapkara bir acımasızlık ve şiddet damgası bıraktı ve insanlığın önemli bir kısmı bunların ikisini de hem yaşadı hem

de ikisine birden bizzat bağlandılar. Çoğu insan, 1914'ten önce gerçek bir örneğini göremediğim yeni bir kümeleşmeye (yani, hükümetlerin resmen üstlenmeye henüz hazır olmadıkları kırılı işleri yapan, yarı-resmi nitelikteki ya da faaliyetlerine göz yumulan vurucu güçler ve ölüm mangaları: Almanya'da *Freikorps*, İrlanda'da Black-and-Tans, *squadristi*) insan gücü sağlayacaktı. Ne olursa olsun, şiddet yükseliyordu. Savaştan sonra politik suikastların sayısında korkunç bir artış olması uzun süreden beri fark edilen (örneğin, Harvard'lı tarihçi Franklin Ford'un sergilemiş olduğu) bir durumdu. Yine, 1920'lerin sonlarında hem Weimar Almanyasında hem de Avusturya'da yaygınlaştığı görülen, örgütü politik düşmanlar arasındaki kanlı sokak çatışmaları da 1914'ten önce benzerine rastlamadığım bir eğilimdir. Daha önce bu tür kanlı sokak çatışmaları yaşanmışsa da onlar önemsenmeyecek olaylardır. 1921'de Belfast'taki ayaklanmalar ve çatışmalarla, o çalkantılı şehirde on dokuzuncu yüzyılın tamamında can veren insanlardan daha çoğu ölmüştü (428 kişi). Sokak savaşçıları mutlaka savaştan zevk alan eski askerler de değildi (yalnız İtalyan Faşist Partisi'nin ilk üyelerinin yüzde 57'sinin eski askerlerden meydana geldiğini de eklemeliyiz). Nazilerin 1933'teki hücum mangalarının dörtte üçü bir savaşa katılamayacak kadar yaşı küçük insanlardı. Savaş, sözde-üniformalar (ünlü renkli gömlekler) ve silah taşımak, sahipsiz gençliğin arayıp da bulamadığı modeli sağlıyordu.

1917'den sonraki tarihin din savaşları çağrı olacağını öne sürmüştüm. 1950'lerde Fransızların Cezayir'de isyanı bastırma politikasında işledikleri barbarlıkların öncülüğünü yapan Fransız subaylarından biri de, "Gerçek savaş yoktur, din savaş varıdır," diye yazmıştı.³ Ancak, dinsel savaşların doğal sonucu olan zulmü daha da vahşi ve insanlık dışı bir kılığa sokan etken, en yaygın biçiminde tam bir insan muamelesi görme talepleri reddedilen insanların temsil ettiği Kötülük davasının karşısında

3) Walter Laqueur, *Guerrilla: A Historical and Critical Study* (Londra, 1977), s. 374.

İyilik davasına (yani, Batılı büyük güçlerin davasına) sahip çıktıığı iddiasıydı. Toplumsal devrim, özellikle de sömürge isyanları, toplumlarda doğuştan ya da ulaşılan başarılardan dolayı doğal olarak eşitsiz bir konumda yer alan tepedeki insanların dipteki insanlara karşı *doğal* (güya ilahi ya da kozmik bir onay da gören) bir üstünlük taşıdığı duygusuna karşı bir başkaldırıydı. Bayan Thatcher'ın zihnimize kazıldığı şekilde, tepedeki insanlar sınıf savaşlarını dipteki insanlara kıyasla genellikle daha büyük bir hıncıla yürütürler. Sürekli aşağılanmaları (özellikle deri rengiyle yansıldığı zaman) doğanın gazabına dönen insanların, doğal efendilerine karşı (bırakın, isyan etmeyi) eşitlik talep etmeleri bile başı başına büyük bir hakaretti. Bu durum üst ve alt sınıflar arasındaki ilişkide geçerliyse, ırklar arasındaki ilişkide daha da geçerliydi. 1919 katliamında ölen 379 insan Hintli değil de İngiliz, hatta İrlandalı olsa ve bu olay Amritsar'da değil de Glasgow'da geçseydi. General Dyer askerlerine yine kalabalığa rastgele ateş açma emrini verir miydi? Kesinlikle vermezdi herhalde. Aynı şekilde Nazi Almanyasının barbarlığı da, Ruslara, Polonyalılara, Yahudilere ve aşağı-insan gözüyle bakılan diğer halklara karşı, Batı Avrupalılarla karşı olduğundan daha sert ve acımasızdı.

Buna rağmen, kendilerini "doğal olarak" üstün sayanlar ile bu insanların sözümona "doğal" astları arasındaki ilişkilerde örtük biçimde yerleşmiş olan acımasızlık, Tanrı ile Şeytan arasındaki hesaplaşmada potansiyel barbarlaşmayı sadece hızlandırmaya yaramıtı. Zira bu tür ölümüne karşılaşmalardan yalnızca tek bir sonuç çıkabilir: ya tam zafer, ya tam yenilgi. Dolayısıyla, Şeytan'ın zafer kazanmasından daha kötü bir sonuç olacağı da düşünülemez. Soğuk Savaş'ın sloganı olan "Kızıl olacağınla ölü olsun" deyişi, sözcüğün asıl anlamıyla bakıldığından baştan aşağı saçma bir sözdür. Böyle bir mücadelede, amaç kendiliğinden *her türlü* aracı meşru göstermiştir. Şeytan'ı yenilgiye uğratmanın tek yolu şeytanca yollar olsaydı bunu yapmak zorunda kalırdık. Peki böyle değilse, Batılı bilim adamlarının en barışçı

ve uygar olanları bile neden kendi hükümetlerini atom bombası yapmaya ikna etmeye çalışmışlardı? Öteki taraf şeytana benzeyorsa, o zaman onların -şimdi yapmasalar bile ilerde- şeytanca yollara başvuracaklarını varsaymak zorundayız. Burada, Einstein'in Hitler'in zaferle ulaşmasını nihai kötülük olarak görmekle yanlışlığını iddia ediyor değilim. Benim yaptığım şey, sadece kendiliğinden barbarlığın karşılıklı olarak tırmandırılmasına yol açan bu tür karşılaşmaların mantığını açıklığa kavuşturtmaya çalışmaktadır. Bunu Soğuk Savaş örneğinde çok daha net biçimde görebiliriz. Kennan'ın Soğuk Savaş'ın ideolojik gerekçesini sağlayan 1946'daki ünlü "Uzun Telgraf"ının iddiası, Britanyalı diplomatların on dokuzuncu yüzyıl boyunca Rusya hakkında söyleyip durdukları şeylerden farklı değildi: Onları, gerekirse zor kullanma tehdidiyle kontrol altında tutmak zorundayız, yoksa Konstantinopol'e ve Hint sınırına kadar dayanırlar. Oysa on dokuzuncu yüzyılda Britanya hükümetinin bu konuda soğuk-kanlılığını kaybettigine çok ender rastlanırdı. Diplomasi, gizli ajanlar arasındaki "büyük oyun", hatta ara sıra olan savaşlar bile kriyametle karıştırılmıyordu. Ekim Devrimi'nden sonra ise bunlar birbirine karıştı. Palmerston başını sallayarak bunu onayladı: sanırım Kennan da sonunda başını sallamıştı.

Uygarlığın Versailles Antlaşması ile Hiroşima'ya bomba atılması arasındaki dönemde neden gerilediğini anlamak daha kolaydır. İkinci Dünya Savaşı'nda, birincisinden farklı olarak savaşan tarafların birisinin on dokuzuncu yüzyıl uygarlığının değerleri ile Aydınlanma'yı açıkça reddetmesi bunu en açık biçimde göstermektedir. On dokuzuncu yüzyıl uygarlığının pek çok kişinin beklediği gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden toparlanamamasının nedenlerini açıklamamız gerekebilir. Fakat bunun gerçekleşmediğini biliyoruz. Dünya artık bir felaket çağına (toplumsal devrimlerle izlenen savaşların, imparatorlukların sona ermesinin, liberal dünya ekonomisinin çöküşünün, anayasal ve demokratik hükümetlerin sürekli gerilemesinin, faşizm ile Nazizmin yükselişinin yaşandığı bir çağ) girmiştir.

Özellikle de bu dönemin barbarlığın en büyük okulu olan İkinci Dünya Savaşı'yla noktaladığını düşündüğümüz zaman, uygarlığın gerilemesini fazla şaşırtıcı bulamayız. Şimdi bu felaket çağını atlama ve hem yıkıcı hem de tuhaf bir fenomen olan bir konuya, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'da barbarlığın ilerlemesine geçmeme izin verin. Felaket çağıyla arasında bir hayli mesafe olan yirminci yüzyılın üçüncü çeyreği, en azından "gelişmiş pazar ekonomileri"nin ana ülkelerinde, reform ve restorasyon görmüş liberal kapitalizm adına bir zafer çağını temsil etmektedi. Yirminci yüzyılın üçüncü çeyreği hem sağlam bir politik istikrar doğurmuş, hem de benzeri görülmek bir ekonomik refah düzeyine ulaşmıştır. Yine de barbarlaşma eğilimi devam edecekti. İşte bu noktada, tatsız bir konu olan işkence olgu- su üzerinde durmak istiyorum.

Size anlatmama gerek olmadığı gibi, işkence 1782'den sonraki çeşitli zamanlarda, uygar ülkelerde yargılama mekanizmasından resmi olarak çıkarılmıştı. Kâğıt üzerinde, devletin baskısı aygıtından artık hoşgörüyle bakılmayan bir yöntemdi. İşkenceye karşı önyargılar o kadar güçlüydü ki, işkenceyi ortadan kaldırmış olan Fransız Devrimi'nin yenilgisinden sonra bile benimsenmeyecekti. Ünlü Vidocq (Restorasyon döneminde polis şefi olan eski mahkûm) kesinlikle viedansız biriydi, ama işkence yaptırmıyordu. İşkencenin, geleneksel barbarlığın ahlâki ilerlemeye karşı koyan köşelerinde (örneğin, askeri hapishanelerde ya da benzeri kurumlarda) henüz tamamen ortadan kalkmadığı, en azından anılarının zihinlerden silinmediği düşünülebilir. Yunanlı albayların 1967-1974 döneminde uyguladıkları başlıca işkence yönteminin, hemen hemen elli yıldır Yunanistan'ın hiçbir bölgesi artık Türklerin yönetiminde olmamasına rağmen, Türklerin eski *bastinado*'ları (falaka) olması beni çok etkilemiştir. Bu durumu, Çarlık Okhrana'sı gibi hükümetlerin yıkıclara karşı bir savaş yürüttükleri ülkelerde uygar yöntemlerin geride kalmış olmasına da bağlayabiliriz.

İki savaş arasındaki dönemde işkencenin en fazla komünist ve faşist rejimlerde yaygınlaştığını belirtmek gerekiyor. Aydınlanma'yı tamamen reddeden faşistler işkenceyi her yönüyle uygularken, Bolşevikler, Jakobenler gibi, Okhrana'nın kullandığı yöntemleri resmen yasaklamışlar, ama hemen hemen aynı zamanda, devrimi savunma kavgasında hiçbir kısıtlama tammayan Çeka'yı kurmuşlardır. Bununla birlikte, Stalin'in 1939'da telgrafla gönderdiği bir genelge, Büyük Savaş'tan sonra "NKVD'de [Çeka'nın yerini alan kuruluş] fiziksel baskı yöntemlerinin uygulanması"nın 1937'ye kadar resmen meşru görülmeyeceğini, başka bir ifadeyle, Stalinist Büyük Terör'ün bir parçası olarak meşrulaştığını düşünürtmektedir. Bazı durumlarda da fiilen uygulanması zorunlu bir hale gelmiştir. Baskı yöntemleri 1945'ten sonra Sovyetler'in Avrupa'daki uydularına da ihraç edilecekti, fakat bu durumu, yeni kurulan rejimlerde, Nazi işgalindeki dönemde işkenceye ilk elden ugramış çok sayıda polis bulunmasıyla da açıklayabiliriz.

Yine de ben, Batı'daki işkencenin (zihinsel manipülasyon uygulamalarında, gazetecilerin Kore Savaşı sırasında tanık oldukları zaman "beyin yıkama" diye adlandırdıkları Çin tekniklerine daha fazla şey borçlu oldukları söylenebilirse de) Sovyetler'deki işkenceden fazla bir şey öğrenmediğini ya da o yöntemlerin fazla taklit edilmediğini düşünmeye eğilimliyim. Batı'daki model, özellikle Almanların İkinci Dünya Savaşı sırasında direniş hareketlerini bastırırken uyguladıkları biçimleriyle, hemen hemen kesin biçimde faşist işkence modeliydi. Bununla birlikte, toplama kamplarından dersler çıkarmaya hazır olmalarını küfürmemeliyiz. Başkan Clinton yönetiminin açıklamaları sayesinde şimdî bildiğimiz üzere, ABD, savaştan kısa bir süre sonra başlayıp 1970'li yıllara kadar, toplumsal açıdan değer taşımadığı düşünülen kesimlerden seçilmiş insanlar üzerinde sistematik radyasyon deneyleri yapmıştır. Bu deneyler, Nazilerin deneyleri gibi, mensupları -üzünlerek söylemeliyim ki- her ülkede işkence olaylarına karıştırılmalarına izin vermiş bir meslek olan doktorlarca yürütülmüş, en azından onların gözetiminde sürdürülmüştür.

Yalnız, bu deneyleri hoş karşılamayan Amerikalı doktorlardan en azından birisinin, üstlerini yaptıkları işlerde bir "Buchenwald*" kokusu" aldığı için protesto ettiğini de biliyoruz. Bu doktorun, aradaki benzerliğin farkında olan tek kişi olmadığını da varsayıbiliriz herhalde.

Şimdi, bu konuşmaların onun yararına yapıldığı Uluslararası Af Örgütü'ne gelelim. Bu örgüt bildiğiniz gibi 1961 yılında ve esas olarak politik suçlular ile diğer düşünce suçlularını korumak amacıyla kurulmuştur. Örgütü kuran mükemmel insanlar, çok geçmeden, hiç beklemedikleri ülkelerde bile hükümetlerin (ya da bazen, hükümetlerin gizli kurumlarının) sistemli işkence uygulamalarıyla uğraşmak zorunda kaldıklarını da hayretle fark etmişlerdir. Onların şaşkınlıkları herhalde sadece Anglo-Sakson taşralılıkla açıklanabilir. Fransız ordusunun Cezayir bağımsızlık savaşı sırasında (1954-1962) işkenceye başvurması Fransa'da uzun süre yoğun politik tepkilere yol açmış ve Uluslararası Af Örgütü enerjisinin büyük kısmını işkenceye yoğunlaştmak zorunda kalmıştı. Nitekim işkenceli temel alan 1975 Raporu bu konuda temel bir belgedir.⁴ İşkence olayında iki çarpıcı nokta gözleniyordu. Birincisi, 1930'dan sonra Arjantin hapishanelerinde elektrik işkencelerine tanık olunmuşsa da, işkencenin demokratik Batı'da sistemli biçimde uygulanması yeni bir olguydu. İkinci çarpıcı olgu ise, Uluslararası Af Örgütü Raporu'nda belirtildiği şekilde, en azından Avrupa'da yaşanan tüm olaylarda bu fenomenin artık *salt Batı'ya özgü* olmasıydı. "Devletin onayladığı bir Stalinist uygulama olarak işkence ortadan kalkmıştır. Birkaç istisnayla... son on yılda Doğu Avrupa'dan dış dünyaya hiçbir işkence raporu çıkmamıştır." Bu durum ilk başta göründüğünden belki daha az şaşırtıcıdır. Çünkü Rus İç Savaş'ındaki ölüm kalım mücadeleinden beri, SSCB'de işkence (Rus cezalandırma

* Nazilerin 1937'de kurduğu Buchenwald kamplı, Almanya'nın ilk ve en büyük kamplardan birisiydi. (ç.n.)

4) Uluslararası Af Örgütü, *Report on Torture* (Londra, 1975).

hayatının vahşetinden ayrı bir faktör olarak) devletin emniyetini korumayı sağlayamamış; sadece, göstermelik mahkemele rin kurulması ve benzeri kamusal gösteriler kurgulanması gibi başka amaçlar için kullanılmıştır.

İşkence Stalinizmde gerilemiş ve azalmıştır. Sadece diğer komünist sistemlerin güçlü olmadığı ortaya çıkışınca, onları korumak için 1957'den 1989'a kadar sınırlı, hatta kâğıt üzerinde kalan bir silahlı baskı gerekliliği olmuştur. Öbür yandan, 1950'lerin ortalarından 1970'lerin sonlarına kadar uzanan dönemin, Batı işkencesinin klasik çağı olması daha da şaşırtıcıdır. Ve bu çağ, doruk noktasına 1970'lerin ilk yarısında, Avrupa'nın Akdeniz bölgesinde, Latin Amerika'nın o zamana kadar tertemiz sicili olan ülkelerinde (Şili ve Uruguay gibi), Güney Afrika'da, hatta (cinsel organlara elektrik verilmesi söz konusu olmasa bile) İrlanda'da aynı zamanda çoğalmasıyla ulaşmıştır. Batı'daki resmi işkence eğiliminin o zamandan beri, kısmen Uluslararası Af Örgütü'nün çabaları sayesinde önemli ölçüde azaldığını da eklemeliyim. Yine de mükemmel bir çalışma olan *World Human Rights Guide*'in 1992 basımında, araştırılan 104 ülkeden 62'sinde işkence uygulandığı, yalnızca 15 ülkenin tamamen temiz kâğıdı alabileceği bildirilmektedir.

Bu yıkıcı fenomeni nasıl açıklayacağımız? Kesinlikle, Britanya Compton Komitesi'nin 1972'de Kuzey İrlanda'yla ilgili olarak oldukça net bir dille yaptığı türden, işkenceyi resmi düzeyde rasyonalize etme çabalarını yansitan açıklamalarla değil. Bu komite, "bazi bilgilerin mümkün olduğu kadar çabuk öğrenilmesi gereği"nden⁵ bahsediyordu, oysa bu bir açıklama değildi. Bu sadece, hükümetlerin barbarlığa yönelikini, yanı savaş esirlerinin kendilerini tutnak edenlere isimleri, rütbeleri ve numaralarından başka bir şey söylemek zorunda olmadıkları, ne kadar acil bir zorunluluk olursa olsun daha fazla bilgi almak için onlara işkence yapılmaması gele neğine artık uymadıklarını ifade etmenin başka bir yolu yolu.

5) A.g.y., s. 108.

Bence etkili olan üç faktör vardı. Batı'nın 1945'ten sonraki barbarlaşması, tarihçilerin bir gün on beşinci ve on altinci yüzyılların büyüğü delilikleri kadar anlamakta zorlanacakları bir dönem olan Soğuk Savaş cinnetinin egemen olduğu koşullarda gerçekleşmişti. Bu konu hakkında anlık bir dikkatsizliğin nükleer kıyımı başlatmasına hazır olmanın bile Batı dünyasını totaliter tiranlıklar tarafından yıkılmaktan koruduğu şeklindeki sıradışı varsayıminin yerlesik tüm uygarlık standartlarını yerle bir etmeye yettiğini belirtmek dışında, burada bu konu hakkında başka bir şey söylemeyeceğim.

Batı'daki işkence belli ki ilkin, önemli ölçüde, sömürgeci bir devletin, ya da her halükarda Fransız silahlı kuvvetlerinin Hindi Çin ve Kuzey Afrika'daki imparatorluğunu korumak istерken kötü bir sonla biten girişiminin parçası olarak ortaya çıkmıştı. Çok yakın bir zamanda Nazi Almanyası ile onun işbirlikçilerinin zulmüne yaşamış bir ülkenin ordusunun alt ırklara zulmetmesinden daha barbarca hiçbir şey olamazdı. Fransızların sergilediği örneğin arkasından, başka yerlerdeki sistemli işkencelerin de esasen polisten ziyade ordu tarafından uygulanması herhalde çarpıcı bir noktadır.

1960'larda, Küba Devrimi ile öğrencilerin radikalleşmesinin arkasından üçüncü bir unsur daha devreye girmiştir. Bu yeni unsur, özünde gönüllü azınlık gruplarının iradi eylemlere başvrarak devrimci durumlar doğurma girişimlerinden oluşan yeni isyancı ve terörist hareketlerin yükselişe geçmesiydi. Bu grupların ana stratejisi kutuplaşma yaratmaktı. Ya düşman rejimin artık denetimi elinde tutmadığını göstererek ya da -koşulların daha olumsuz olduğu yerlerde- rejimi genel bir baskı uygulamaya kısırtarak, o zamana kadar pasif kalan kitlelerin başkaldırıları desteklemesini sağlamayı umuyorlardı. Oysa iki yol da tehlike-liydi. İkinci yol, terörü ve karşı-terörü birlikte tırmandırmaya açık bir daveiti. Sağduyulu hükümetlerin bu tuzağa düşmemesi gerekiirdi: İlk yıllarda Kuzey İrlanda'daki Britonlar bile soğuk-kanlılıklarını koruyamamışlardı. Bazı rejimler, özellikle askeri

rejimler bu tür kıskırtmalara kapıldılar. Tabii bu barbarlık yarı-şında devlet güçlerinin kazanma şansının daha fazla olduğunu, nitekim onların kazandıklarını eklememe gerek yok herhalde.

Fakat bu yeraltı savaşları ugursuz bir gerçekdışılık havası da sarımıtı. Sömürgelerin kurtuluşu için verilen son mücadeleler ve belki Orta Amerika dışında, uğruna savaşılan şeyler her iki tarafın da sandığından daha küçüktü. Çeşitli renkteki solcu terörist grupların sosyalist devrimi gündemde değildi. Bunların varolan rejimleri ayaklanmasıyla yenilgiye uğratma ve devirme şansları çok azdı ve bu bilinmekteydi. Gericilerin gerçekten çekindiği şey eli silahlı öğrenciler değil, silahlı haydutların yapmayıacağı bir şey olan seçimleri kazanmayı başarabilecek (Şili'deki Allende ve Arjantin'deki Peroncular gibi) kitle hareketleri idi. İtalya örneği, Avrupa'daki isyancıların en güçlüsü olan Kızıl Tugaylar'a rağmen, rutin politik işleyişin hemen hemen eskisi gibi devam edebileceğini göstermektedir. Anlaşılacağı üzere, yeni-isyancıların asıl başarıları, güç kullanımının ve şiddetin genel düzeyinin birkaç çentik daha yukarı çekilmesini sağlamaktır. 1970'ler geride, eskiden demokratik olan Şili'de, amacı devrilme riskiyle karşı karşıya olmayan bir askeri rejimi korumak değil, yoksullara sinmeyi öğretmek ve politik muhalefet ile sendikalardan kurtulmuş bir serbest piyasa ekonomisini yerleştirmek olan işkence, cinayet ve terörün yaygınlaşmasını bırakmıştır. 1970'ler, Kolombiya ya da Meksika gibi doğal olarak kana susamış bir kültürün bulunmadığı, görece daha sakin bir ülke olan Brezilya'da, "toplum karşıtları"yla kaldırımlardaki sokak çocukların temizlemek amacıyla kan kusan polislerin oluşturduğu ölüm mangalarını miras bırakmıştır. 1970'ler, Batı'nın hemen her yerinde, hep aşağıdaki türden yazıları yazmış yazarlardan birinin sözleriyle özetleyebileceğim "isyancıları zorla bastırma" öğretilerini miras bırakmıştır: "Hoşnutsuzluk her zaman vardır, ama direniş yalnızca liberal-demokratik bir rejime, ya da modası geçmiş, etkisiz bir otoriter sisteme karşı başarı şansı bulabilir."⁶ Kısacası, 1970'lerin

6) Laqueur, *Guerrilla*, s. 377.

ahlâkı, barbarlığın uygarlıktan daha etkili olduğu yönündeydi. Bu, uygarlığın kısıtlamalarını sürekli olarak zayıflatmıştır.

Son olarak şimdî yaşadığımız döneme gelelim. Din savaşlarının, arkalarında kamusal barbarlığın bir alt-katmanını bırakmış olsalar da, yirminci yüzyıla özgü biçimleriyle artık sona erdiği düşünülebilir. Kendimizi eski anlamıyla din savaşlarına geri dönerken bulabiliriz, fakat şimdî uygarlığın gerilemesinin başka bir örneği olan bu durumu bir kenara bırakalım. Milliyetçi çatışmalar ile iç savaşların yol açtığı bugünkü çalkantılar ideolojik bir fenomen sayılmayacağı gibi, komünizmin ya da Batı evrenselciliğinin (ya da kimlik politikası militanlarının kendi işlerine yaranan jargonlarıyla isimlendirilen akımların) uzun zamandır bastırıldığı öncelikli güçlerin yeniden boy göstermesi olarak kesinlikle görülemez. Bu, benim görüşümce, çiste bir çöküşe yanıttır: Başka bir söyleyişle, işlerlikli devletlerin (Hobbescu anarşîye sürüklennmeye karşı tetikte duran *her* etkili devletin) temsil ettiği politik düzenin çöküşü ile dünyanın büyük bölümündeki eski toplumsal ilişkilerin çerçevelerinin (Durkheimci *anomîye* karşı kendini kollayan *her* çerçevenin) yıkılmasına yanıttır.

Ben şimdiki iç savaşların dehşetinin bu çiste çöküşün bir sonucu olduğuna inanıyorum. Bu iç savaşlar, eski anılar Hersek ve Krajina dağlarındaki canlılığını koruyor olmasına rağmen, eski vahşet dönemlerine bir geri dönüş değildir. Komünist bir diktatörlüğün *force majeure*'ü, Bosna'daki toplulukların birbirlerinin boğazlarını kesmelerini önlememiştir. Oysa bu topluluklar barış içinde birarada yaşamayı başarmış, şehirlerdeki Yugoslav nüfusunu oluşturan kesimlerin en azından yüzde 50'si, Ulster veya ABD'nin ırkçı kesimleri gibi gerçekten ayrimci toplumlarda akla bile getirilemeyecek ölçüde birbirleriyle evlenmişlerdir. Britanya devleti Ulster'den Yugoslav devletinin yaptığı gibi geri çekilmiş olsaydı, ceyrek yüzyıldaki 3.000 kadar kayıptan kesinlikle daha fazla ölü çıkardı. Dahası, Michael Ignatieff'in çok iyi sergilediği biçiminde, bu savaştaki vahşetin aktörleri, büyük ölçüde "tehlikeli sınıflar"ın tipik çağdaş

suretleridir; yani, ergenlik ile evlilik yaşıları arasındaki, artık yerleşik ya da siili davranış kuralları ile sınırlarının hiçbirini tanımayan, maço kavgacıların egemen olduğu geleneksel bir toplumdaki yerleşik şiddet kurallarına bile uymayan köksüz genç erkeklerdir.

Dünya sistemimizin periferisindeki politik ve toplumsal düzenin bir patlamayla çöküşünü, gelişmiş toplumun anayurtlarındaki daha yavaş çöküşle bağlayan etken de kuşkusuz budur. İki bölgede de, eylemde onları yönlendirecek hiçbir toplumsal kılavuzları olmayan insanlar ağıza bile alınamayacak, berbat şeýler yapmışlardır. Bayan Thatcher'ın mezara gömmek için büyük çaba harcadığı eski geleneksel İngiltere, gelenek ve göreneklerin müthiş gücüne dayandırdı. Yol gösterici ilke "yapılması gereken" şey değil, yapılmış *olan* şey, deyiş uygun düsse se "yapılmış şey"di. Fakat biz artık "yapılmış şey"i bilmiyoruz, artık sadece "kişinin kendi şeyi" vardır.

Toplumsal ve politik çözülmeyen bu koşullarında, doğal olarak uygurlıkta bir gerilememeyi, barbarlıkta da bir artışı beklemeliyiz. Yine de durumu kötüleştiiren, gelecekte kesinlikle daha da kötülestirecek olan asıl etken, Aydınlanma uygırlığının barbarlığa karşı dikmiş olduğu ve benim bu konuşmada ana hatlarıyla özetlemeye çalıştığım savunma burçlarının birer birer yıkılmasıdır. En kötüsü de insanca davranışmamaya alışmamızdır. Hoşgörülemez olan şeýlere hoşgörüyle bakmayı öğrenmiş duruydayız.

Topyekün savaş ile soğuk savaş beynimizi barbarlığı be nimsetecek derecede yıkanmayı başardı. Daha da kötüsü: Bu savaşlar barbarlığı, para kazanmak gibi daha önemli konular karşısında önemsiz göstermeyi başardı. Bu konuşmamı, on dokuzuncu yüzyıl uygırlığının son ilerlemelerinden birisinin, yani kimyasal ve biyolojik savaşın -siili işlerlik kazanmış değerleri düşük olduğu için, özünde terör yaratmak amacıyla geliştirilmiş silahların- yasaklanmasıının hikâyesiyle noktalamanak istiyorum. Kimyasal ve biyolojik silahların Birinci Dünya Savaşı'ndan

sonra 1928'de yürürlüğe giren 1925 Cenevre Protokolü'ne göre yasaklanması konusunda fiilen evrensel bir görüş birliği vardı. Bu yasak, Etyopya hariç doğal olarak İkinci Dünya Savaşı'nda da geçerli kaldı. Fakat 1987'de, binlerce yurttaşını zehirli gaz bombalarıyla öldüren Saddam Hüseyin, bu anlaşmayı aşagılayarak ve kıskırtıcı bir hareketle çiğnedi. Peki, bunu kim protesto etti? Yalnızca eski "iyiliğin sahne ordusu" ve onların da hepsi değil. O zamanlar bu olayı protesto etmek için imza toplayan bizler bu durumu çok iyi biliyoruz. Niçin bu kadar az öfke vardı? Çünkü, kısmen, insanlık dışı silahlar kullanılmasına karşı çıkma düşüncesinden uzun süreden beri sessiz sedasız vazgeçilmişti. Bu ilke, böylesi silahları ilk kullanacak ülke olmamaya söz verme noktasına kadar gerilemişti. Tabii karşı taraf kullanacak olursa...

1969'da Birleşmiş Milletler'de kimyasal savaşa karşı çıkan karar tasısının görüşülmesi sırasında, ABD'nin başını çektiği kırkın üzerinde devlet bu konumu benimsemiştir. Biyolojik savaş-muhalefet ise hâlâ daha güçlündü. Biyolojik savaş araçları 1972'de kabul edilen bir anlaşma uyarınca tamamen imha edilecekti, ama bu anlaşma kimyasal silahları kapsamıyordu. Demek ki, zehirli gazın sessiz sedasız evcilleştiğini söyleyebiliriz. Yoksul ülkeler bu silahı nükleer silahlara karşı muhtemel bir koz olarak görüp ordu. Ama ortada korkunç bir durum vardı. Üstelik -üzerine basa basa hatırlatmalıyım ki- Britanya hükümeti ile demokratik ve liberal dünyanın diğer hükümetleri, protesto etmek bir yana sessiz kalmayı tercih etmişler ve işadamlarını Saddam'a daha fazla silah (daha fazla yurttaşını zehirlemesini sağlayacak donanımlar dahil olmak üzere) satmaya teşvik ederken, bu konuda yurttaşlarına bilgi aktarmamak için de ellerinden geleni yapmışlardır. Saddam gerçekten desteklenmesi mümkün olmayan bir adım atana kadar bunlara karşı çıkmadı. Tabii bu noktada Saddam'ın ne yapmış olduğunu hatırlatmam gerekmeyi: Saddam'ın tek hatası, ABD'nin hayatı önem verdiği petrol sahalarına saldırmak olmuştu.

KİMLİK TARİHİ YETERLİ DEĞİLDİR

Bazı güncel ("postmodern") entellektüel modaların göreligi-ni konu alan bu makale tarihte özel bir konu olarak kaleme alınmış ve uzun zamandan beri Paris Institut pour l'Histoire du Temps Présent'in direktörlüğünü yürüten dostum Profesör François Bédarida tarafından, "Evrensel Arayışı ile Kimlik Arayışı Arasındaki Tarihçi" başlığıyla Diogenes (42/4, 1994) dergisi için yayına hazırlanmıştır.

I

Tarihçinin kötü durumuyla ilgili bu tartışmaya somut bir deneyimle başlamak en iyi yol olabilir. Alman ordusunun birlikleri 1944 yazının başlarında. Apeninler'deki Gotik hattı denilen bölgede, ilerlemekte olan Müttefik kuvvetlere karşı daha iyi savunulabilir bir cephe oluşturmak üzere İtalya'da kuzeye doğru çekildiği sıralarda bir dizi katliama girişmiş ve bu saldırılardan yerel "haydutluk" (yani, partizan) faaliyetlerine karşı misillemeye harekâti olarak haklı göstermeye çalışmıştı. Elli yıl sonra, o köylerde hayatı kalan insanlar ile Direniş'in yerel tarihçilerinin

belleklerinde saklı kalan Arezzo eyaletindeki bu köy katliamlarından birisi, Almanların İkinci Dünya Savaşı'nda yaptıkları katliamların anısına uluslararası bir konferans düzenlemenin vesilesi olacaktı.

Söz konusu konferans, yalnızca Doğu ve Batı Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden ve ABD'den gelen tarihçilerle sosyal bilimcileri değil, o bölgedeki katliamdan sağ kalanları, eski direnişçileri ve konuya ilgili olan diğer tarafları da biraraya toplamıştı.

Civitella della Chiana'da 175 insanın karılarından ve çocukların koparılıp kurşuna dizildiği ve köylerinin yanan evlerine atıldığı o olaydan elli yıl sonra bile hiçbir konu bu kadar az "akademik" olabilirdi. Dolayısıyla bu konferansın olağanüstü gerginliğin ve huzursuzluğun hissedildiği bir atmosferde yapılması şaşırtıcı değildir. Politik açıdan, hatta varolma açısından acil olayların söz konusu olduğunun herkes farkındaydı. Konferansa katılmış olan hiçbir tarihçi, tarih ile şimdinin ilişkisi konusuna kafa yormamazlık edemezdi. Ne olursa olsun, İtalya daha birkaç hafta önce, 1943'ten sonraki faşistlerin de dahil edildiği ilk hükümetini seçmiş ve bu hükümeti, hem anti-komünizme, hem de 1943-1945 Direnişinin bir ulusal kurtuluş hareketi olmadığı, günümüzle ilgisi olmayan ve unutulması gereken, uzak geçmişteki bir olay olduğu olduğunu önermesine adamıştı.

Herkes huzursuzdu. Direniş ve katliam günlerini yaşayanlar, her köylünün bildiği gibi, en iyi durumda konuşulmadan örtülen şeylerin yeniden su yüzüne çıkarılmasından huzursuzdular. Fakat, geçmişin çatışmalarını gömme doğrultusunda örtük bir anlaşma bulunsa bile, köydeki yaşam 1945'ten sonra "normal durum'a nasıl tekrar dönebilirdi? (Amerikalı bir tarihçi, Hırvat karışının köyü olan Istria'da gözlemlediği buna benzer bir seçici suskulüğün mekanizmasını incelediği derinlikli bir makale yazmıştır.) Eski partizanlar, daha doğrusu Tuscania'nın kemikleşmiş sole bölgelerindeki kamuoyu, İtalya Cumhuriyeti'nin Hitler'e ve Mussolini'ye (onu "haklı olarak" kendi temelleri görüyordu) karşı verilmiş olan Direniş geleneğini resmen

reddettikleri günleri görmekten dolayı huzursuzdular. Gençler ile bu konferansa hazırlanırken köylülerle tekrar tekrar görüşmüştür ve sanırım çoğu solcu sözlü tarihçiler de, en azından Katolik inançlarının güclü olduğu bir köyde yaşayanların, katılımdan dolayı Almanlardan daha ziyade, partizanlara katılmış olan ve böylece kendi evleriyle yurttarını sorumsuzca felakete sürükleyen gençlerini suçladıklarını görünce tam anlamıyla şoka uğramışlardır.

Diger tarihçilerin de huzursuz olmak için kendilerine göre nedenleri vardı. Konferanstaki Alman tarihçilerin üstlerinde, 1944'te babalarının ya da büyükbabalarının yaptıkları veya yapmadıkları şeylerin hayaleti geziniyor olabilirdi. İtalyan olmayan tarihçilerin tamamı ve bazı İtalyan tarihçiler, bu konferansın onun anısına düzenlediği katliamları hiç duymamışlardı (bu, tarihsel kalıntılar ile belleğin ne kadar keyfi olduğunu hatırlatan rahatsız edici bir göstergeydi). Bazı deneyimler daha geniş kapsamlı tarihsel belleğin bir parçası durumuna gelirken, bazı deneyimlerin unutulmasının nedeni ne olabilirdi? Rus katılımcılar, Nazilerin vahşeti üzerine bir toplantı düzenlenmesinin dikkatleri Stalin'in dehşetinden uzaklaştırmayan bir aracı olduğuna inandıklarını hiçbir şekilde gizlemiyordu. İkinci Dünya Savaşı'nın tarihinde uzmanlaşmış kişiler ise, ulusal kökenleri ne olursa olsun, bu olaydan elli yıl sonra, o ilkbaharda bu masum insanların (ki öldürülənlərin sayısının Arezzo vilayetinin toplam nüfusunun yüzde 1'inden fazla olduğu söylənmiş) katledilmesinin, bir kaç gün, en fazla birkaç hafta içinde o bölgeden çekilmeyi planlamakta olan bir Alman birliğine görece küçük çaplı bir zarar verilmesi karşısında ödetilen haklı bir bedel olup olmadığı sorunundan, sadece onu geçiştirmek kurtulamazlardı.

Bu konferansın konusu olan vahşeti tarafsız bir biçimde değerlendirmek imkansızdı. Doğru bir yaklaşımla konuşturma konuları yerel mikro-tarihle sınırlı tutulmamış, soykırımanın daha büyük vahşetlerini -ki bunlardan bazlarının onde gelen tarihçileri orada bulunuyordu- ve daha geniş bir problem olan, bu tür

şeylerin nasıl hatırlandığı ya da hatırlanabileceğini de ele alacak şekilde genişletilmişti. Yine de bir zamanlar yakılıp yıkılmış bir köyün yeniden inşa edilen meydanında, katliamdan sağ kalanlar ile ölenlerin çocukların 1944'teki o korkunç günle ilgili anılarını dinlerken, bizim tarihimizin onları kielteki bağdaşmamakla kalmadığını, aynı zamanda onların tarihi için bazı açılardan yıkıcı da olduğunu nasıl görmemezlikten gelebilirdik? Köyün başkanına o olaydan birkaç gün sonra Britanya ordusunun giriştiği katliamla ilgili araştırmancı metnini veren tarihçi ile onu alan başkan arasındaki ilişkinin niteliği neydi? Bu belge, bir kere, temel bir arşiv kaynağıydı: öbür yandan da, biz tarihçilerin kolaylıkla kısmen mitolojik sayıp fazla dikkate almamayı tercih ettiğimiz, köyün belleğinde yaşayan hikâyeyi pekiştiren bir kanıtı. Yine de, belleklerde yaşayan bu anlatı Civitella della Chianna'da yaşayanları, Soykırım'ın tüm Yahudilerin gözündeki anlamı kadar sarsıcı rol oynamış bir travmayla ulaşmanın bir yoluydu. Kanıtlarla ve mantıkla sinanabilecek şeylerin evrensel düzeyde iletilmesi amacıyla tasarlanmış olan bizim tarihimizin, doğası gereği kendilerinden başka hiç kimseye ait olmayan bu köylülerin hatırladıklarıyla bir ilintisi var mıydı? Bunlar, toplantıya katılan hepimizin öğrendiği gibi, köylülerin on yıldır kendilerine sakladıkları gerçeklerdi ve bizim paylaşmadığımız bir nezaketten dolayı, kendilerinin değil, komşularının geçmiş olduğu için, o köyün başına gelmiş bir katliamın ayrıntılarını kurcalamayı reddediyorlardı. Bizim tarihimiz onları kielteki karşılaştırılabilir miydi?

Kısacası, tarihte evrensellik ile kimlik arasındaki hesaplaşmayı, ayrıca tarihçilerin hem geçmişle hem de şimdiki zamanla yüzleşmelerini bundan daha iyi dramatize eden bir olay düşünülemezdi.

Bununla birlikte, bu karşılaşma, tarihçilerin gözünde evrenselliğin kimlikten daha baskın çıktığını da ortaya koyuyordu. Konferansa katılanlar içinden en azından bir tarihçi kendi şahsında bunların, yani evrensellik ile kimliğin ikisini de temsil

ediyordu. Konferansın düzenleyicisi, Almanlar babasını sürükleyip boğazlarken, annesiyle birlikte küçük bir çocuk olarak Civitella meydanına toplanan insanlar arasındaydı. Hâlâ köyunun parçasıydı, yazlarını eski aile evinde geçiriyordu. Gerek onun gerekse ondan sonra gelenlerin gözünde, katliamın, geride kalan biz katılımcıların kavrayamadığı anılar ve anımlar taşıdığını ya da onun arşivde rastlayacağı belgeleri bile o deneyimi yaşamamış olan diğer araştırmacılarından daha farklı bir yorumla okuya-cağını hiç kimse yadsıymazdı. Fakat bir tarihçi olarak, köyen, kişisel olarak bu olaya tanık olmamış tarihçilerle tamamen aynı şekilde, yani bizim disiplininiz kuralları ve kriterlerini uygulayarak kendisi için kurgulamış olduğu bir anlatıyla karşı karşıyaydı. Bu tarihçinin ve bizim disiplinin evrensel düzeyde kabul edilmiş kriterlerini oluşturan standartlarımıza göre, köydeki anlatı başka kaynaklarla test edilmeliydi ve bu köyen belleğinin oluşması, onun kurumsallaşması ve elli yılda geçirdiği değişiklikler artık tarihin bir parçası durumuna gelmesine rağmen, bu standartlara vurulduğunda tarih sayılmiyordu. Bu, tarihsel araştırmalar için, uzlaşmaya çalışıkları Haziran 1944'teki olaylarla aynı yöntemlere tabi olan bir konuydu. "Kimlik [Civitella kimliğinin] kültürü"nün yalnızca bu bakımından tarihçilerin katliam tarihiyle bir ilintisi vardı. Onun dışındaki açılardan kimlik kültürü ile tarihçilerin tarihinin hiçbir ilintisi yoktu.

Özetle, tarihsel araştırma ile kuramsal tepkinin işin içine girebileceği sorunlarda, Civitella'nın kimlik problemlerini anlamış ya da ilginç bulmayan araştırmacılar ile bu problemleri kendi varoluşu açısından merkezi önemde gören bir tarihçi arasında özde bir farklılık yoktu ve olamazdı. Konferansa katılan tüm tarihçiler, kendilerinden mutlaka böyle bir noktaya gelmeleri beklenmese de, Nazilerin işlediği gaddarlıklarla ilgili sorunların formüle edilmesi üzerine bir anlaşmaya varmayı umuyorlardı. Bu soruların yanıtlanmasının prosedürleri, bu soruların yanıtlanması sağlayacak muhtemel kanıtların niteliği ve yaşayanların gözünde eşsiz ve sözcüklerle anlatılamaz biçimde yer

etmiş olayların birbiriyle karşılaştırılabilmesi konusunda herkes görüş birliği içindeydi. Buna karşılık, kendilerinin -ya da birlikte yaşadıkları toplulukların- deneyimlerini bu tür prosedürlerle incelemeyi ya da bu testlerin sonuçlarını kabullenmeyi isteme- yen kişiler, tarihçiler onların dürtüleri ile duygularına ne kadar saygı duyarlarsa duysunlar, tarih disiplininin dışında kalacakları. Aslında, konferansa katılan tarihçiler arasında, özle ilgili konularda etkileyici bir konsensüs görülüyor ve bu durum, olayları yaşayanlarda kalan değişik ve birbiriyle çatışan duyguların yarattığı kaosla çarpıcı bir karşılık oluşturuyordu.

II

Meslekten tarihçilerin problemi, kendi konularının önemli toplumsal ve politik işlevleri olmasıdır. Kuşkusuz bu işlevlerin içeriği de onların çalışmalarına bağlıdır (geçmiş su yüzüne çıkarıp kayda geçirmeyi tarihçilerden başka kim yapabilir?), ama aynı zamanda kendi mesleki standartlarıyla aralarında belli bir mesafe vardır. Bu ikilik bizim konumuzun özünü oluşturmaktadır. *Revue Historique*'in kurucuları, ilk sayılarının Önsöz'ünde, "Fransa'nın geçmişini incelemek -ki bizim esas ilgi alanımız da bu olacaktır- bugün ulusal önemde bir konudur. Bu sayede ülkemizin ihtiyaç duyduğu birliği ve morali yeniden sağlayabiliyoruz,"¹ diye yazdıkları zaman bu ikiliğin bilincindeydiler.

Kuşkusuz, onların hakikati aramaktan ziyade kendi uluslararası hizmet etmelerinin kaynağı, kendilerine güvenli, pozitivist anlayışlarından başka bir şeyle ilgili olamazdı. Buna rağmen, tarihçilerin ürettiği metalara ihtiyacı olan ve kullanan, bu metaların en kalabalık ve politik açıdan belirleyici pazarını oluşturan akademisyen-olmayan kişiler, "tam anlamıyla bilimsel prosedürler" ile *Revue Historique*'in kurucularının merkezi bir yere oturttuğu "retoriğe dayalı kurgular" arasındaki keskin ayırmadan

1) G. Monod ve G. Fagniez, "Avant-propos". *Revue Historique* 1/1 (1876), s. 4.

hiçbir şekilde rahatsız olmazlar. Bu insanların “iyi tarih” kriterleri, “bizim açımızdan [“bizim ülkemiz”, “bizim davamız”, ya da basitçe “bizim duygusal tatminimiz” için] iyi olan tarih”tir. Bu durumdan hoşlanınsanlar hoşlanmasınlar, profesyonel tarihçiler, tarihçi olmayan insanların kullandıkları ya da yanlış kullandıkları hammaddeler üretirler.

Tarihin çağdaş politikayla kopmaz biçimde bağlı olması (Fransız Devrimi'yle ilgili tarih yazımının kanıtlamaya devam etiği gibi) bugün herhalde ciddi bir güçlük çıkarmaz. çünkü, en azından entellektüel özgürlüğün bulunduğu ülkelerde, tarihçilerin tartışmaları disiplinin kendi kuralları içerisinde yürütülmektedir. Bunun dışında, profesyonel tarihçiler arasında ideolojile en yüklü tartışmaların birçoğu da, tarihçi olmayanların az şey bildiği ve fazla üzerinde durmadığı konularla ilgilidir. Bununla birlikte, tüm insanlar, kollektif yapılar ve kurumlar bir geçmişe ihtiyaç duyar, fakat bu da ancak sınırlı örneklerde, gerçekten tarihsel araştırmalarla su yüzüne çıkarılmış bir geçmiş olur. Kendini tarih kılığına girmiş mitlerle geçmişe demirleyen bir kimlik kültürünün standart örneği milliyetçiliktir. Ernest Renan milliyetçilik konusunda yüz yılı aşkın bir süre önce bile şu gözlemde bulunmuştur: “Tarihi unutmak, hatta çarptırmak, bir ulusun oluşumunun asli faktörlerindendir; bu yüzden tarihsel incelemelerin ilerleme kaydetmesi milliyetler açısından genellikle tehlikelidir.” Çünkü uluslar, çok uzun bir süreden beri varolduklarını iddia eden, oysa tarihsel bakımdan yeni olan varlıklardır. Dolayısıyla, bir ulusun kendi tarihinin milliyetçi versiyonu da, kaçınılmaz bir şekilde, anakronizmden, bazı şeylerin atlanmasıından, olayların bağlamlarından koparılmasından ve aşırı örneklerde de yalanlardan oluşacaktır. Bu tablo, daha az bir ölçüde, eski olsun yeni olsun kimlik tarihinin her biçimini için de geçerlidir.

Akademik dönem öncesi geçmişte, saf tarihsel icatları (Bohemya'da görülen, sahte tarihsel elyazmaları çıkarılması; James Macpherson'un “Ossian”ı gibi antik döneme ait, şanlı şerefli bir

İskoç ulusal destanının yazılması; Galler'deki gibi, antik Bardrittüellerini temsil ettiği iddia edilen, tamamen uydurulmuş tiyatroların yaratılması) önleyecek çok az şey vardı. (Galler'deki o ritüeller, bu küçük ülkede her yıl düzenlenen kültür festivali olan Ulusal Eisteddfod'ın havasını oluşturmaktadır.) Bu tür icatlarin, geniş ve yerleşik bir bilim topluluğuyla test edilmesi artık mümkün değildir. Zaten ilk tarihsel araştırmaların çoğu da, bu tür icatları çürüttümesi ile o icatlar üzerinde kurulan mitlerin bozulmasından meydana gelmektedir. Büyük İngiliz Orta Çağcı J. Horace Round, kendi ününü, kökenlerinin Norman istilacılara dayandığı iddialarının düzmece olduğunu gösterdiği Britanyalı soylu ailelerin soyağaçlarını didik didik ettiği çalışmalarına borçluydu. Bu testler mutlaka salt tarihsel boyutta olmak durumunda da değildi. Orta Çağ'daki hac merkezlerinin kaderini belirleyen bir kutsal kalıntı olan ve Hz. İsa'nın olduğu ileri sürülen "Torino kefeni", tabi tutulması gerektiği karbon-B tarihleme testinden geçmezdi.

Buna rağmen, kurgu olarak tarih, "Aydınlanma'nın rasionalite projesiyle ilgili kuşkuların büyümesi"² diyeBILECEĞİMİZ beklenmedik bir çevreden akademik bir takviye almıştır. Belirsiz bir terim olan "postmodernizm"le adlandırılan (en azından Anglo-Sakson akademik dünyasında) moda, tarihçiler arasında. ABD'de bile edebiyat ve kültür kuramçıları ile sosyal antropologlar arasında olduğu kadar taraftar toplayamamıştır ne yazık ki, fakat bu akımın, olgu ile kurgu, nesnel gerçeklik ile kavramsal söylem arasındaki ayrima kuşku düşüren tartışmalı bir sorunla ilintili olduğu da bellidir. Bu akım büyük ölçüde rölativistir. Doğru olan şey ile benim doğru olduğunu düşündüğüm şey arasında belirgin bir ayrim yoksa, benim kendi gerçeklik kurgum sizinki ya da başkalarınınki kadar geçerlidir, zira "söylem, bu dünyanın aynası değil, oluşturucusudur."³ Yine aynı yazardan

2) Michael Smith, "Postmodernism, Urban Ethnography, and the New Social Space of Ethnic Identity", *Theory and Society* 21 (Ağustos 1992), s. 493.

3) Stephen A. Tyler, *The Unspeakable* (Madison, 1987), s. 171.

aktaracak olursak, etnografinin amacı -sanırım diğer toplumsal ve tarihsel araştırmaların amacı kadar-, işbirliğiyle geliştirilen bir metin üretmektir; bu metinde ne konu, ne yazar, ne okur, ne de başka bir kimse tek başına “özetleyici aşkınlık” hakkına sahip olduğunu iddia edebilir.⁴ Eğer, “edebi söylemde olduğu gibi tarihsel söylemde de, hatta belki de betimleyici dil bile betimlediği şeyi oluşturuyorsa”,⁵ o zaman, mümkün olanlar içindeki hiçbir anlatiya ayrıcalıklı gözüyle bakılamaz. Bu görüşlerin, özellikle kendilerinin, üstünlük kavgasına girişikleri bir grubun (diyelim, Batı eğitimi almış orta sınıfından beyaz heteroseksüel erkeklerin) hegemonik kültürüyle marjinalleşen kollektifleri ya da ortamları temsil ettiklerini düşünen kişilere cazip görünmesi teşadüfi değildir. Ama yanlıştır.

Bu konuları kapsayan kuramsal tartışmalara dalmadan, kendi disiplinlerinin temelini (kanıtların üstünlüğünü) savunmanın tarihçilerin gözünde aslı bir önem taşıdığını belirtmek istiyorum. Tarihçilerin metinleri kurguya (ki bir anlamıyla, edebi kompozisyonlar olarak öyledir), bu kurguların hammaddesi de doğrulanabilir olgulardır. Nazilerin gaz odalarının varolup olmadığı kanıtlarla saptanabilir. Bu çok açık biçimde saptanmış bir olgu olduğu için, gaz odalarının varlığını reddedenler, nasıl bir anlatı teknigi uyguluyor olurlarsa olsunlar, aslında tarih yazıyor olmazlar. Bir romanın konusu Napoléon'un St. Helena adasından dönüşü olacaksa, bu edebiyat olabilir, ama tarih olamaz. Tarih bir tahayyül etme sanatı olsa bile, *bulunmuş nesneleri* icat etmeyen, onları düzenleyen bir tahayyül sanatıdır. Gerçi tarihçi olmayan insanlar, özellikle de tarihsel malzemeleri kendi amaçları doğrultusunda kullananlar, aradaki buince ayrımi vurgulamayı bilgiçlik taslamak ve önemsiz bir çaba olarak görebilirler. Kocasını Kral Duncan'ı öldürmeye kıskırtan bir

4) Stephen A. Tyler, "Post-Modern Ethnography: From Document of the Occult to Occult Document", der: James Clifford ve George Marcus. *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography* (New York, 1986), s. 126, 129.

5) Smith, "Postmodernism", s. 499.

Lady Macbeth'le ya da Macbeth'in İskoçya kralı olacağını (ki 1040-1057 yıllarında gerçekten de olmuştur) önceden gören büyülerle ilgili tarihsel belgelerin olmaması, tiyatro izleyicilerinin gözünde herhangi bir anlam taşıyabilir mi? Batı Afrika'daki sömürge sonrası devletlerin (Pan-Afrikalı) kurucularının, kendi ülkelerine, modern Gana ya da Mali'nin topraklarıyla hiçbir açık bağı bulunmayan Orta Çağ'daki Afrika imparatorlarının isimlerini vermemeleri onlar için herhangi bir önem taşıyabilir mi? Sahra'nın altındaki Afrikalılara, ömürleri sömürgecilik altında geçen kuşaklardan sonra, Accra'nın hinterlandında kesinlikle olmasa bile, kıtalarının bir yerlerinde bağımsız ve güçlü devletlerin oluşturduğu bir gelenek bulunduğu hatırlatmak daha önemli değil miydi?

Gerçekten, tarihçilerin, yine *Revue Historique*'in ilk sayıındaki sözleri aktarırsak, "her açıklamanın kanıtlar, referans kaynakları ve alıntılarla birlikte yapıldığı, tam anlamıyla bilimsel prosedürler"de⁶ israr etmeleri, bazen, özellikle de artık, kesin, pozitivist bir bilimsel hakikat bulunma olasılığına duyalan inancın bir parçasını oluşturmadığına göre, bilgiççe ve önemsiz bir tavır gibi gelmektedir. Buna rağmen, kanıtların üstünlüğünü tarihsel araştırmacılar kadar kuvvetle ve genellikle aynı tarzda vurgulayan mahkeme prosedürleri, tarihsel olgu ile yalan arasındaki farklılığın ideolojik olmadığını ortaya koymaktadır. Çünkü bu farklılık, gündelik yaşamın pek çok pratik yönü açısından, bazen hayatı kalıp kalmamak, bazen de para kazanıp kazanmamak buna bağlı olduğu için belirleyici bir öneme sahiptir. Masum bir insan cinayetle yargılanlığı ve suçsuzluğunu kanıtlamak istedığında, ona gerekli olan şey "postmodern" kuramının teknikleri değil, modası geçmiş görülen tarihçinin teknikleridir.

Dahası, politik ya da ideolojik iddiaların tarihsel açıdan doğrulanabilirliği de, eğer bu tür iddiaların asıl temelini tarihilik oluşturuyorsa, hayatı bir önemi taşıyabilir. Bu saptama,

6) Monod ve Fagniez, "Avant-propos", s. 2.

devletlerin ya da toplulukların -genellikle tarihsel bir temele dayandırdıkları- toprak talepleri için de geçerlidir. Birlikçi Hindu Partisi BJP'nin Hindistan'da 1992'de büyük çaplı katliamlara yol açan anti-Müslüman kampanyası tarihsel gerekçelerle meşru gösterilmeye çalışılmıştı. Ayodhya şehrinin kutsal Rama'nın doğum yeri olduğu iddia ediliyordu. Bu nedenle, güya Moğol fatih Babür Han'in Hindular için kutsal olan bir yerde cami yaptırması Müslümanların Hindu dinine yönelttiği bir hakareti ve tarihsel düşmanlığı yansımaktaydı; bunun için Babür Han'ın yaptırdığı cami yıkılmalı ve yerine bir Hindu tapınağı yapılmalıdır. (Nitekim o cami, 1992'de BJP'nin bu amaçla kişkırlığı fanatik Hindu kalabalıklarının saldırısıyla yerle bir edilecekti.) BJP'nin liderlerinin "böyle sorunlar mahkeme kararlarıyla çözülemez" diye açıklamalarda bulunmaları şaşırtıcı değildi, zira iddialarının tarihsel bir dayanağının olmadığını kendileri de biliyorlardı. Hint tarihçileri ise, on dokuzuncu yüzyıldan önce hiç kimsenin Ayodhya'yı Rama'nın doğum yeri olarak görmediğini, Moğol imparatorların camiyle hiçbir bağlarının olmadığını ortaya koymayı başarırken, yasal kayıtlar da Hinduların o yerdeki iddialarının tartışmalı olduğunu gösteriyordu. Aslında dinsel topluluklar arasındaki gerilim fiilen yakın zamanlara ait bir olguydu. Bu gerilim, 1949'da, Hindistan'ın bölünmesi ile Pakistan'ın kurulmasının akabinde, camide "mucizevi görüntüler"e rastlandığı şeklinde haberler uyduруlmasıyla fitili ateşlenen bir zamanı bombası gibiydi.⁷

Kanıtların üstünlüğünde ve doğrulanabilir tarihsel olgu ile kurgu arasındaki ayrimın merkezi bir önem taşıdığında ısrar etmek, tarihçinin sorumluluğunu göstermesinin yollarından birisidir sadece. Ancak günümüzde tarihsel uydurular eskisi gibi yapılmadığından, belki de artık en önemli sayılamaz. Bugünün arzularını geçmişe taşımak ya da teknik terimiyle anakronizme düşmek, Benedict Anderson'ın "hayali cemaatler" diye

7) Romila Thapar, "The Politics of Religious Communities", Seminar 365 (Ocak 1990), s. 27-32.

adlandırdığı⁸ oluşumların, yani kesinlikle sadece ulusal bir içe-rik taşımayan kollektif yapıların ihtiyaçlarını karşılayan bir tarih yaratmanın en yaygın ve elverişli tekniğidir.

Tarih kılığına sokılmış olan politik ya da toplumsal mitlerin yıkılması, uzun süreden beri tarihçinin -kendisinin sempati duyduğu görüşlerden bağımsız olarak- mesleki görevleri arasında yer almaktadır. Britanyalı tarihçiler, umarım, Britanya'nın özgürlüğüne herkes kadar bağlırlar, fakat bu onları kendi mitolojilerini eleştirmekten alikoymaz. Okula giden her Britanyalı çocuğa Magna Carta'nın Britanya'nın özgürlüklerinin temeli olduğu öğretilir. ne var ki McKechnie'nin 1914'teki monografisinin yazılışından sonra, Britanya tarihi okuyan her üniversite öğrencisi, baronların 1215'te Kral John'dan zorla kopardıkları bu belgeyle (Britanya'nın politik yaşamının daha sonraki zamanlarında böyle bir söylem egemen olmuşsa da) parlamentonun üstünlüğünün ve özgür doğmuş İngilizlerin eşit haklara sahip olduğunun ilan edilmesinin amaçlanmadığını öğrenmek zorunda kalmışlardır. Bugün tarihçilerin kamusal sorumluluklarını gösterebilmelerinin başlıca yolu, herhalde tarsihsel anakronizme kuşkucu bir eleştirellikle yaklaşmaktadır. Tarihçilerin (özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan ya da yeniden kurulan çeşitli ülkelerde) günümüzdeki en önemli kamusal rolleri, zanaatlarını "milliyet için" (ve tüm diğer kollektif kimlik ideolojileri için) "bir tehlike" oluşturacak şekilde pratiğe geçirmektir.

Uluslararası çatışmaların (her zaman patlayıcı bir madde gibi olan Makedonya sorununun günümüzdeki aşamasında görüldüğü gibi) tarsihsel argümanlar üzerinde döndüğü durumlarda dramatik biçimde görülmektedir bu rol. Dört ülkeyi ve Avrupa Birliği'ni işin içine sokan ve yeniden bir Balkan Savaşı başlatabilecek nitelikte olan bu yanın yeriyle ilgili her şey tarihseldir. Çalışma halindeki başlıca tarafların damgalarını vurdukları

8) Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (gözden geçirilmiş basım, Londra, 1991).

görünüşteki tarihin kökeni antik çağlara dayanır, çünkü Makedonya da (bu ismi başka bir devletin kullanmasına bile izin vermeyen) Yunanistan da Büyük İskender'in mirasına sahip çıkmaya çalışmaktadır. Oysa gerçek tarih göreceli olarak çağımıza özgüdür, çünkü Yunanistan ile komşuları arasındaki asıl tartışma, Makedonya'nın 1912 Balkan savaşlarından sonra Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan arasında paylaşılmasıından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu devletlerin hepsi de daha önceki zamanlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. Yunanlılar bu paylaşımında daha fazla yer almıştır. Daha sonra ortaya çıkan devletlerden hangisinin, 1913'ten önceki Makedonya'nın tanımlanmamış (Osmanlı İmparatorluğu bu adı kullanmıyordu) ama geniş topraklarının ne kadarında hak talep edecekleri, çoğunlukla etnografik ve dilbilimsel alan olmak üzere akademik araştırmalarda her zaman tartışma konusu olmuştur. Şimdilerde sesi en çok çıkan Yunanlıların savı, etnik ve dilbilimsel argümanlar Slavların ve belki de Arnavutların iddialarını haklı çıkarmaya daha yakın olduğu için, büyük ölçüde anakronistik tarihe dayanmaktadır. Ve bu sav, Fransa'nın Julius Caesar'ın Galya'yı fethetmiş olması nedeniyle İtalya üzerinde hak iddia etmesinden daha inandırıcı değildir. Bu noktaya parmak basan bir tarihçinin, Üsküp'teki popülerliğinin Atina'daki izlenimine göre daha fazla olacağından kuşku duyulamamasına rağmen, mutlaka Yunanlılara karşı önyargılı veya Sırlardan yana olması gerekmez. Aynı tarihçi, (parçalanmamış) Makedonya'nın en büyük şehri Salonica'nın nüfusunun çoğunu Yunanlı ya da Slav sınıflına sokulamayacağını, hemen hemen kesinlikle Müslüman ve Yahudi olduğuna da işaret ettiğinde, bu üç ülkenin milliyetçi fanatikleri tarafından aynı derecede düşman görüleceği de tartışılmaz bir gerçektir.

Yine de bu tür savlar, tarihçilerin "mit yıkıcı" işlevinin sınırlılığını da açığa çıkarmaktadır. Birincisi, tarihçilerin bu doğrultudaki eleştirileri negatif bir güce sahiptir. Karl Popper bize, yanlışlama testinin bir kuramı savunulamaz hale getirebileceğini,

ama kendi başına onun yerine daha iyi bir kuramı da koyamaya-cağını öğretmişti. İkincisi, bir miti yanlışlığı gösterilebilen önermelere dayandığı ölçüde yıkabiliz. Tarihsel, özellikle de milliyetçi tarihsel mitlerin önermelerinin ancak birkaç tanesinin bu şekilde çürüttülebilmesi onun doğasından gelmektedir. Masada kuşatması sırasında yerleşmiş olan İsrail'in ulusal töreni, İsailli okul çocukların ve ülkeyi ziyarete gelen yabancıların öğrendikleri yurtsever destanın tarihsel açıdan doğrulanabilir bir hakikati-ne dayanmaz ve bu yüzden Roma Filistini tarihinde uzmanlaşmış olan tarihçilerin haklı kuşkularından da ciddi biçimde etkilenmez. Kaldı ki, böyle bir testin yapılabileceği yerlerde bile, kanıtlar bulunmadığı, eksik olduğu, birbiriyle çeliştiği ya da koşulla-ra bağlı olduğu zaman, son derece mantık dışı bir önermenin dahiinandırıcı biçimde çürüttülemeyeceğini söyleyebiliriz. Eldeki kanıtlar, Nazilerin Yahudilere yönelik bir soykırıma giriştiğini, bunu reddedenlere karşı kesin bir şekilde gösterebilirler; ama Hitler'in "Kesin Çözüm" istediginden hiçbir ciddi tarihçinin kuşku duyması söz konusu olmasa bile, onun bu doğrultuda kesin emirler verdiği kanıtlayamazlar. Hitler'in nasıl hareket ettiği göz önüne getirildiğinde bu içerikte özel bir yazılı emir çıkarmış olması ihtimal dışıdır ve zaten bunu doğrulayan hiçbir belge de bulunabilmemiş değildir. Dolayısıyla, M. Faurisson'ın tezlerini benimsememek zor olmadığı halde, geliştirilmiş bir arguman olmadan David Irving'in savını reddetmemiz mümkün değildir.

Tarihçilerin mitleri yıkma işlevinin önündeki üçüncü sınırlama daha da açiktır. Tarihçiler, kısa vadede, tarihsel mitlere inanmayı seçen insanların karşısında güçsüz durumdadırlar (özellikle politik iktidarı ellerinde tutuyorlarsa, çünkü pek çok ülke ile yeni kurulan devletlerde, iktidarda olmak, tarihsel bilgi aktarmanın hâlâ en önemli kanalı olan okullar üzerinde denetim kurmayı gerektirmektedir). Tarihin -esas olarak ulusal tarihin- bilinen tüm devlet eğitimi sistemlerinde önemli bir yer işgal ettiğini de hiçbir zaman unutmaya lâm. Hint tarihçilerinin Hindu fanatizminin dayandığı tarihsel mitlere

yönelik eleştirileri akademik meslektaşlarının gözünde inandırıcı olabilir, ama BJP'nin ateşli taraftarlarının gözünde hiçbir inandırıcılığı yoktur. Kendi devletlerinin tarihine milliyetçi bir efsanenin zorla sokumasına karşı koyan Hırvat ve Sırp tarihçilerin de, tarihsel eleştirilere karşı bağılıklığı bulunan milliyetçi ideolojinin harekete geçirdiği Hırvat ve Sırp diasporalarının milliyetçilerinden daha fazla etkili olmaları pek mümkün görünmemektedir.

III

Bu sınırlamalar tarihçinin kamusal sorumluluğunu azaltmaz. Çünkü tarihçiler, öncelikle ve yukarıda işaret edildiği gibi, bir meslek olarak, propaganda ve mitolojiye dönüştürülen ham-maddenin başlıca üreticileri konumundadırlar. Biz bu konumuzun farkında olmak zorundayız. Özellikle geçmişi muhafaza etmenin alternatif yollarının (sözlü gelenek, aile belleği, modern toplumlarda giderek çözülmesine tanık olduğumuz kuşaklar arası iletişim'in etkililiğine bağlı olan her şey) ortadan kalkmakta olduğu bir zamanda çok daha önemli bir sorumluluktur bu. Ne olursa olsun, ulusal ya da başka nitelikteki geniş kollektif yapıların tarihinin dayanağı halkın belleği değil: tarihçilerin, vakanüvislerin ya da antikacıların geçmiş hakkında doğrudan ya da okul kitapları aracılığıyla aktardıkları şeyler, öğretmenlerin bu okul kitaplarıyla öğrencilerine öğrettikleri bilgiler, romancılar, film yapımcıları veya televizyon ve video programlarının kendi malzemelerini dönüştürme yöntemleridir. Shakespeare'in *Hamlet'i* bile, çeşitli derecelerle, bir tarihçinin, Danimarkalı vakanüvis Saxo Grammaticus'un çalışmasından çıkarılmıştır. Tarihçilerin bu noktayı sürekli akıllarında tutmaları gerektiği oldukça temel bir önemdedir. Bizim tarlalarımıza ektiğimiz ürünler sonunda halkın aşıyonunun değişik bir türü olarak karşımıza çıkabilir.

Tarih yazımının güncel ideoloji ve politikadan ayrılamamasının (Croce'nin dediği gibi, tüm tarih çağdaş tarihtir), tarihın yanlış kullanılmasının kapısını açtığı kuşkusuz doğrudur. Tarihçiler, objektif gözlemciler ve analizciler olarak kendi konularının dışında değillerdir ve kalamazlar. Hepimiz, eski metinlerin derlenmesi gibi güncel tutkularдан çok uzak bir şey üzerinde çalıştığımızda dahi, kendi zamanımızın ve mekânımızın varsayımlarıyla hareket eden insanızır. *Revue Historique*'nın kurucusu gibi pek çogumuz da, halkımız ya da davamızın işine yarayabilecek eserler ortaya koymamız için mutluyuz. Bulgularımızı bir davaya en uygun olacak şekilde yorumlamak elbette hepimize daha cazip gelecektir. Aynı şekilde, davamiza olumsuz yansımaları olabilecek konulara dalmaktan kaçınmayı da uygun görebiliriz. Komünizme düşman olan tarihçilerin SSCB'deki zorunlu çalışmayı araştırmaya, ona sempati duyan tarihçilerden daha yatkın olmaları şaşırtıcı değildir. Bilimsel vicdanımızla pek bağıdaştırımasak da, keşfetmiş olabileceğimiz bazı olumsuz kanıtlar konusunda suskun kalmayı da tercih edebiliriz. Ne de olsa, doğruların gizlenmesini yanlışların savunulmasından ayıran kalın bir çizgi yoktur. Bizim tarihçi olmaktan vazgeçmeden yapamayacağımız şey, mesleğimizin kriterlerine bağlı kalmamaktır. Doğru olmadığını kanıtlayabileceğimiz iddiada bulunamayız. Bu noktada, kendi söylemleri bu tür kısıtlamalar altında olmayan disiplinlerden kaçınılmaz biçimde farklıyız.

Yine de başlıca tehlike, bazı anayasal devletlerde dahi gerçek-olmayan iddiaların politik baskılarla ve otoriteyle destekleneceği doğru olsa da, özgür bir bilimsel ortamda çalışan başka tarihçilerin eleştirileri karşısında kolaylıkla ayakta duramayacak bir şey olan yalan söylemenin cazip görülmemesinde değildir. Başlıca tehlike, insanlığın bir bölümünün tarihini (tarihçinin kendi tarihinin, doğduğu yer ya da seçtiği ülkenin tarihinin) onun daha geniş bağlamından koparmanın cazip görülmesindedir.

Bu doğrultuda yoğun iç ve dış baskılar yapılıyor olabilir. Tutkularımız ve ilgilerimiz bizi bu yöne götürebilir. Örneğin her Yahudi, hangi meslekte olursa olsun, tehdit altında olduğumuz yüzyıllarda bizim azınlık topluluğumuzun üyelerinin daha geniş dünyaya çıktıktarı her seferinde yüz yüze geldikleri şu sorunun gücünü içgüdüşel bir şekilde kabul etmektedir: "Bu [söz konusu olan her ne ise] Yahudiler için iyi mi? Bu Yahudiler için kötü mü?" Ayrımcılığın ya da zulmün gündemde olduğu zamanlarda, özel ve kamusal davranışlarımız için bu sorular iyi (mutlaka en iyisi olmasa bile) bir kılavuz; dağılmış bir halk için her düzeyde yararlı bir strateji işlevi görmekteydi. Oysa bu sorular, bir Yahudi tarihçisi -kendi halkın tarihini yazıyor olsa da- herhangi bir şekilde yol gösteremez ve göstermemelidir. Tarihçiler, ne kadar mikrokozmik bir olaya eğilirlerse eğilsinler, evrensel yönleri aramalıdır. Bunun nedeni, pek çoğumuzun bağlılığını koruduğu bir ideale sadık kalmak zorunda olmaları değil, bunun, insanlık tarihini (insanlığın özel bir kesiminin tarihi dahil olmak üzere) anlamının zorunlu koşulu olmasıdır. Zira insanların oluşturdukları bütün topluluklar kendiliğinden daha geniş ve daha karmaşık bir dünyyanın parçasıdırular ve geçmişte de öyle olmuştur. *Yalnızca* Yahudileri (*yalnızca* Afrikalı-Amerikalıları, Yunanlıları, kadınları, proleterleri ya da homoseksüelleri) gözeten bir tarih, böyle bir uğraş içine girenlere rahatlatıcı gelse dahi, iyi tarih olamaz.

Ne yazık ki, bin yılımızın sonunda dünyanın büyük kısmındaki durumun gösterdiği gibi, kötü tarih zararsız tarih değildir. Kötü tarih tehliklidir. Masum görünüslü klavyelerin tuşlarıyla verilen hükümler pekâlâ ölüm cezaları olabilir.

KOMÜNİST MANİFESTO'YA GİRİŞ

Karl Marx ile Friedrich Engels 1847 ilkbaharında Doğrular Ligi (Bund der Gerechten) denilen örgütü katılmayı kabul etmemişlerdi. Bu örgüt, çoğunluğu terzi ve dülger olan Alman ustaların Fransız devriminin etkisiyle 1830'larda Paris'te kurdukları ve esas olarak göçmen zanaatkâr radikallerden oluşan devrimci bir gizli dernek olan eski Sürgünler Ligi'nden (Bund der Geächteten) çıkmıştı. Marx ve Engels'in "eleştirel komünizm"ini benimseyen Lig, politik belgesi olarak Marx ile Engels'in taslağını hazırladıkları bir Manifesto yayılmayı, ayrıca örgütlenmesini onların istedikleri şekilde modernleştirmeyi önermişti. Gerçekten de 1847 yazında bu şekilde örgütlenmişler, adlarını Komünistler Ligi (Bund der Kommunisten) olarak değiştirmişler ve

"burjuvazinin devrilmesi, proletarya yönetiminin kurulması, sınıf gelişkisine temellenen (Klassengegensätzen) eski toplumun kaldırılması ve sınıfızsız ya da özel mülkiyetsiz yeni bir toplumun kurulması" amacını benimsemişlerdi. Lig'in Kasım-Aralık 1847'de yine Londra'da toplanan ikinci kongresi de bu hedefleri ve yeni tüzügü resmi olarak kabul etmiş ve Marx ile Engels'i, Lig'in amaçlarıyla politikalarını açıklayan yeni *Manifesto*'nun taslağını hazırlamaya davet etmişti.

Manifesto'nun taslaklärini Marx ile Engels birlikte hazırlamış olsa ve belge açıkça ikisinin ortak görüşlerini temsil etse de, nihai metin hemen hemen kesin olarak Marx tarafından kaleme alınmıştı (yalnız yönetimin bunun için sıkı bir uyarı yapması gerekmisti, çünkü belli bir tarihe kadar yetiştirmek zorunda olmanın doğurduğu baskı Marx'ı kendi bölgelerini tamamlamakta bir hayli zorluyordu). İlk taslaklärin fiilen olmaması da bu metnin hızlı biçimde yazıldığını düşündürebilir.¹ Sonuçta ortaya çıkan 23 sayfalık, *Komünist Parti Manifestosu* başlığını taşıyan (daha genel olarak da 1872'den beri *Komünist Manifesto* diye bilinen) belge "Şubat 1848'de yayınlanmış", Londra'da Liverpool Street, 46 numaralı adreste bulunan İşçi Eğitim Birliği'nin (1914'e kadar varlığını sürdürden Communistischer Arbeiterbildungsverein ismiyle daha iyi bilinmektedir) ofisinde basılmıştı.

1998'de ise biz, şimdije kadar, Fransız Devrimi'nin *İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*'nden sonraki herhalde kesin biçimde en etkili tek metin diye adlandırılabilceğimiz bu küçük kitaplığın yayınlanması yüz ellinci yıldönümünü kutluyoruz. Bu kitapçık çok iyi bir tesadüfle, Paris'ten Avrupa kıtasına bir orman ateşi gibi yayılan 1848 devrimlerinin patlak vermesinden ancak bir-iki hafta önce sokaklarda dağıtılmıştı. *Manifesto*'nun usku kesinlikle uluslararası ölçekte olmasına rağmen (ilk baskında

1) Bu materyallerin yalnızca iki parçası bulunmaktadır: III. Bölüm'ün bir planı ile bir taslaq sayfası. Karl Marx - Friedrich Engels, *Collected Works*, Cilt 6, s. 576-577.

bu metnin -umutlu ama yanlış bir bekleniyle- çok geçmeden İngilizce, Fransızca, İtalyanca, Flemenkçe ve Danimarkaca olarak da yayınlanacağı belirtilmişti), ilk etkisi sadece Almanca okuyan insanlarla sınırlı kalmıştı. Komünistler Ligi ne kadar küçük bir örgüt olsa da, Alman devriminde kesinlikle önemsiz bir rol oynamamış, özellikle Karl Marx'ın editörlüğünü yaptığı *Neue Rheinische Zeitung* adlı gazeteyle (1848-1849) etkili olmuştu. *Manifesto*'nun ilk baskısı birkaç ay içerisinde üç defa yeniden basılmış, *Deutsche Londoner Zeitung*'da dizi halinde yayınlanmış, Nisan ya da Mayıs 1848'de otuz sayfa olarak yeniden düzenlenip elden geçirilmiş, ama 1848 devrimlerinin başarısızlığı sonucanması üzerine gözden düşmüştü. Marx, 1849'da ömrünün sonuna kadar devam edecek sürgülüğü için yerlestiği İngiltere'de Londra'da çirkardığı ve fazla okuru olmayan *Neue Rheinische Zeitung, politisch-ökonomische Revue* adlı dergisinin son sayısında (Kasım 1850) *Manifesto*'nun III. bölümünün yeni bir baskısını yapmayı bile zorlukla düşünecekti.

Manifesto'nun parlak geleceğini, 1850'li ve 1860'lı yıllarda hiç kimse önceden tahmin edemezdi. 1864'te Londra'da, orada yaşayan göçmen bir Alman matbaacı tarafından küçük bir yeni basımı yapılmışken, başka bir küçük basımı da 1866'da Berlin'de yapılmıştı. Böylece Almanya'da ilk defa yayınlanmış oluyordu. 1848 ile 1868 yılları arasında, anlaşılan 1848 sonunda yayınlanan İsveççe bir versiyonu ile 1850'de basılan İngilizce bir versiyonunun (bu da *Manifesto*'nun bibliyografya tarihi açısından yalnızca çevirmeninin Marx'a, daha büyük ihtimalle de - çevirmeni Lancashire'da yaşıyor olduğu için- Engels'e danışmış olması nedeniyle kayda değerdir) dışında herhangi bir çevirisinin yapılmış olduğunu gösteren bir kanıt yoktur. Bu versiyonların ikisi de hiçbir iz bırakmadan kaybolmuştur. 1860'lı yılların ortalarında Marx'ın geçmişte yazmış olduğu şeylerden hiçbirisi filen basılı halde bulunamazdı.

Marx'ın Uluslararası İşçiler Birliği'nin -buna "Birinci Enternasyonal" (1864-1872) de deniyordu- onde gelen isimlerinden

biri olması ve Almanya'da, Komünistler Ligi'nin eski üyelerinden olup ona büyük saygı duyan kişiler tarafından kurulan iki önemli işçi sınıfı partisinin ortaya çıkması, Marx'ın diğer yazılarına olduğu gibi *Manifesto*'ya duyulan ilgiyi de yeniden canlandırmıştı. Özel olarak da 1871 Paris Komünü'nü savunan *Fransa'da İş Savaş* adlı etkileyici metni, kendisine basında, hükümetlerin korktuğu uluslararası yıkıcılığın tehlikeli lideri ününü kazandırmıştı. Daha özel olarak da, Alman Sosyal Demokrat hareketinin liderleri olan Wilhelm Liebknecht, August Bebel ve Adolf Hepner'in Mart 1872'de ihanet suçlamasıyla yargılanmaları *Manifesto*'nun ününü beklenmedik ölçüde yaygınlaştıracaktı. Bu yargılama, mahkemedede okunan *Manifesto*'nun metninin kayıtlara geçmesini sağlamış, böylece Sosyal Demokratlara onu yasal olarak, çok sayıda basılan mahkeme tutanaklarının bir parçası şeklinde ilk kez yayılama fırsatını sağlamıştı. 1848 devriminden önce yayınlanan bir belgenin açıkça güncellenmesi ve ona açıklayıcı yorumlar eklenmesi gerekebileceğinden, Marx ve Engels, *Manifesto*'nun her yeni basımına koymaya başladıkları önsözler dizisinden ilkini de kaleme almışlardır.² Bu önsöz o sırada yasal nedenlerden dolayı geniş bir çapta dağıtılamadıysa da, 1866 basımına dayanan 1872 basımı ondan sonraki tüm basımlarda temel alınan metin haline gelmiştir. Ayrıca, 1871 ile 1873 yılları arasında *Manifesto*'nun altı ayrı dilde en az dokuz basımı daha yapılmıştır.

Manifesto ondan sonraki kırk yılda, yeni (sosyalist) işçi partilerinin yükselişi sayesinde tüm dünyayı fethetmiştir. Bu partiler içindeki Marksist etki de 1880'li yıllarda gücünü hızla artırmaktaydı. Rus Bolşevikleri Ekim Devrimi'nden sonra ilk

2) Marx ile Engels'in yaşadıkları sürece kaleme aldığı önsözler şunlardır: 1) 1872 (ikinci) Almanca basma önsöz; 2) 1882 (ikinci) Rusça basma önsöz; Bakunin'in yaptığı ilk Rusça çeviri 1869'da, anlaşılan Marx ile Engels'in onayı olmadan çıkmıştı; 3) 1883 (üçüncü) Almanca basma önsöz; 4) 1888 İngilizce basma önsöz; 5) 1890 (dördüncü) Almanca basma önsöz; 6) 1892 Lehçe basma önsöz; 7) "İtalyan Okurlara" hitaben yazılan önsöz (1893).

başlıklı isimlerine dönene kadar bu partilerin hiçbirisi Komünist Parti adıyla anılmayı seçmeyecekti, ama *Komünist Parti Manifestosu* başlığı hep değişmeden kaldı. *Manifesto*, 1917 Rus Devrimi'nden önce bile, Japonca üç ve Çince bir baskı dahil olmak üzere otuz kadar dilde yüzlerce baskı yapmış durumdaydı. Bununla birlikte etkisini gösterdiği ana bölge, Avrupa'nın, Batı'da Fransa'dan Doğu'da Rusya'ya uzanan orta kuşağydı. En fazla baskı sayısının Rusçada (70 baskı), artı Çarlık İmparatorluğu'nun topraklarında konuşulan dillerle (35 baskı; Lehçe 11, Fince 6, Ukraynaca 5, Gürcüce 4, Ermenice 2, vb.) yapılmış olması da şaşırtıcı değildir. Almancada 55 baskı yapılrken, Habsburg İmparatorluğu toprakları içinde Macarca 9, Çekçe 8 (ama Hırvatça 3, Slovakça ve Slovence 1'er) baskısı daha çıkmıştı. Yine İngilizce olarak 34 baskı yaparken (tabii, bunun içine, ilk çevirisi 1871'de yayınlanan ABD'de yapılan baskıları da katılıyoruz), Fransızca 26, İtalyanca 11 baskısı (yalnız burada ilk baskının yapıldığı yıl 1889'du) yapılmıştı.³ *Manifesto*'nın Avrupa'nın güneybatısındaki etkisi fazla değildi (Latin Amerika'da kiler dahil olmak üzere 6 İspanyolca baskı yapılrken, 1 baskı da Portekizce olarak çıkmıştı). Yine Avrupa'nın güneydoğusundaki etkisi de azdı: Bulgarca 4, Sırpça 4, Romence 4 ve herhalde Selanik'te yayınlanan Ladinoca [Yahudi İspanyolcası] 1 baskı. Kuzey Avrupa, Danimarkaca 6, İsveççe 5 ve Norveççe 2 baskı sayısıyla bir ölçüde daha iyi temsil ediliyordu.⁴

Bu eşitsiz coğrafi dağılım, hem sosyalist hareketin hem de Marx'ın, anarşizm gibi diğer devrimci ideolojilerden ayrı olarak kendi etkisinin eşitsiz gelişmesini yansıtıyordu. Kaldı ki, sosyal-demokrat ve işçi partilerinin büyülüğu ve gücü ile *Manifesto*'nın okunuşu arasında kuvvetli bir ilişki olmadığı da akılda-

3) Paolo Favilli, *Storia del marxismo italiano. Dalle origini alla grande guerra* (Milano, 1996), s. 252-254.

4) Bu rakamları Bert Andréas'ın paha biçilmez değerdeki çalışmasından aldım: *Le Manifeste Communiste de Marx et Engels. Histoire et Bibliographie 1848-1918* (Milano, 1963).

çıkarılmamalıdır. Zaten bundan dolayı, yüz binlerce üyesi ve milyonlarca seçmeni olan Alman Sosyal Demokrat Partisi (SDP) 1905 yılına kadar *Manifesto*'nun yeni baskılarını 2.000-3.000 kopyadan daha fazla yapmıyordu. Nitekim, partinin 1891'deki *Erfurt Programı* 120.000 kopya olarak yayınlanırken, *Manifesto*, 1895'ten partinin kuramsal dergisi *Die Neue Zeit*'in tirajının 6.400 olduğu 1905 yılına kadar geçen on bir yıl içerisinde 16.000 kopyadan daha fazla basılmış görünmez.⁵ Zaten, kitlesel bir Marksist sosyal demokrat partinin ortalama üyelerinin kuramsal sınavı geçmeleri beklenmezdi. Buna karşılık, Rusçada devrimden önce çıkan 70 baskı sayısı, çoğunlukla illegal olan ve toplam üye sayıları birkaç bini geçemeyen örgütlerin bir bileşimini temsil etmekteydi. Benzer biçimde, 34 İngilizce baskı da Anglo-Sakson dünyasındaki, mevcut işçi ve sosyalist partilerinin sol kanadında çalışan dağınık Marksist hizipler tarafından ve kendi adlarına yayınlanmıştı. Bu dünya, "bir yoldaşın kafasının netliğinin kendi *Manifesto*'sında altını çizdiği yerlerde değişmez biçimde tahmin edilebileceği bir ortamdı."⁶ Kısacası *Manifesto*'yu okuyanlar, yeni ve yükseliş içindeki sosyalist işçi partileriyle hareketlerinin bir parçası olsalar da, onların üye yapılarını neredeyse kesinlikle tam anlamıyla temsil etmiyorlardı. *Manifesto*'yu okuyanlar, bu tür hareketlerin temelinde yatan kurama özel ilgi duyan insanlardı. Herhalde şimdilerde bile aynı manzara geçerliliğini korumaktadır.

Bu durum Ekim Devrimi'nden sonra, özellikle komünist partilerde değişecekti. Üçüncü Enternasyonal (1919-1943) partileri, İkinci Enternasyonal'in (1889-1914) kitlesel partilerinden farklı olarak, üyelerinin hepsinin Marksist kuramı

5) Bu veriler SPD'nin yıllık raporları olan *Parteitag*'dan alınmıştır. Yalnız, 1899 ve 1900 yılları için kuramsal yayınlarla ilgili olarak hiçbir sayısal veri yoktur.

6) Robert R. LaMonte, "The New Intellectuals", *New Review II*, 1914, akt. Paul Buhle, *Marxism in the USA. From 1870 to the present day* (Londra, 1987), s. 56.

anlamalarını, ya da en azından belli ölçülerde bilgi sahibi olmalarını bekliyorlardı. Kitap yazmakla ilgilenmeyen etkili politik liderler ile tanınan ve saygı gösterilen, ama pratik politik kararları alanlar arasında görülmeyen Karl Kautsky gibi "kuramcılar" arasındaki ikilik ortadan kalkmıştı. Lenin'den sonra gelen liderlerin hepsinin önemli kuramcılar olduğu düşünülüyordu, çünkü tüm politik kararların doğruluğu Marksist analize dayandırılıyordu, daha muhtemel bir yol olarak da, bu tür kararlar "klasikler"in, Marx, Engels ve Lenin ile zamanı gelince Stalin'in metinsel otoritelerinden referans alarak haklı gösteriliyordu. Dolayısıyla, Marx'ın ve Engels'in metinlerinin yayınlanması ve popülerleşmesi, komünist hareket açısından İkinci Enternasyonal günlerine göre çok daha temel bir önemdeydi. Böylece ustaların metinleri, herhalde Weimar Cumhuriyeti sırasında *Elementarbücher des Kommunismus*'un öncülük ettiği ve Marx ve Engels'in *Seçme Mektupları* gibi değerli okuma parçalarından seçilen daha küçük yazı dizilerinden, Marx ve Engels'in önce iki, daha sonra üç ciltte biraraya getirilen *Seçme Eserleri*'ne kadar geniş bir alanı kapsıyor ve bunların tümü. Sovyet Komünist Partisi'nin sınırsız kaynaklarıyla desteklenip, değişik yabancı dillerde Sovyetler Birliği'nde basılıyordu. *Komünist Manifesto* da bu yeni durumdan üç şekilde yararlanacaktı. Baskı sayısı kuşku götürmez bir ölçüde artmıştı. 1932'de Amerikan ve Britanya komünist partilerinin resmi basımevlerinde yayınlanan "yüz binlerce" kopyalık ucuz baskıları "herhalde İngilizcede bir kitaptan yapılan en fazla baskı" olarak anılıyordu.⁷ *Manifesto*'nun başlığı artık tarihsel bir kalıntı değil, güncel politikayla doğrudan ilişkiliydi. Artık büyük bir devlet Marksist ideolojiyi temsil etmeye olduğunu savunduğu için, *Manifesto*'nun siyaset bilimine ait bir metin olma niteliği de pekişmiş, bu

7) Hal Draper, *The Annotated Communist Manifesto* (Sosyalist Tarih Merkezi, Berkeley CA, 1984, ISBN 0-916695-01-8), s. 64.

durumuna bağlı olarak üniversitelerin eğitim programına alınmış, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, entellektüel okurların Marksizminin en coşkulu karşılığını bulacağı 1960'lı ve 1970'li yıllarda hızla yayılmaya başlamıştı.

SSCB, İkinci Dünya Savaşı'ndan dünyanın iki süper güçünden birisi olarak çıkmıştı ve muazzam genişlikteki bir komünist devletler ve bağımlı ülkelerin başını çekiyordu. Batılı komünist partiler (Alman partisini istisna sayarsak) bu dönemde eskisinden daha güçlü hale gelmişlerdi. Soğuk Savaş başlamış olsa da, yazılışının yüzüncü yılında *Manifesto* artık sadece komünist ya da diğer Marksist editörler tarafından değil, seçkin akademisyenlere önsöz yazdırımıya eğilimli politik-olmayan yayıncılar tarafından da aynı zamanda ve büyük miktarlardaki baskı sayılarıyla basılıyordu. Kısacası, *Manifesto* artık sadece Marksizmin klasik bir belgesi değildi; *tout court*^{*} politik bir klasik olmuştu.

Manifesto, Sovyet komünizminin bitişinden ve dünyanın pek çok kösesindeki Marksist partilerle hareketlerin gerilemeye başlamasından sonra bile bu özelliğini hâlâ korumaktadır. *Manifesto*, sansürün olmadığı ülkelerde, iyi bir kitapçığa ulaşabilen hemen herkes tarafından bulunabileceği gibi, iyi kütüphanelerde de kesinlikle bulunmaktadır. Bu yüzden, *Manifesto*'nın yazılışının yüz ellinci yıldönümü nedeniyle yeni bir baskısının yapılmasıındaki amaç, bu hayranlık uyandırıcı başyapıtın bulunmasını sağlamak, hatta Marksizmin bu temel belgesinin "doğru" yorumuya ilgili doktriner tartışmaların yapıldığı yüz yıla yeni bir açıdan bakmak değil, *Manifesto*'nın yirmi birinci yüzyılın eşliğindeki dünyaya söyleyecek hâlâ birçok sözü olduğunu unutmamaktır.

*) [Fr.] sözcüğün tam anlamıyla (ç.n.)

II

Komünist Manifesto'nun söyleyecek neyi vardır?

Manifesto kuşkusuz tarihin belirli bir anında yazılmış bir belgedir. Dolayısıyla, içeriğinin bir kısmı, örneğin Almanya'daki komünistlere yapılan ve 1848 devrimi sırasında ve onun aksinde onlar tarafından siilen uygulamaya geçirilmeyen tavsiyeler neredeyse hemen eskimiştir. İçeriğinin daha fazla bir kısmı da, okurların metnin yazılış tarihinden giderek uzaklaşmaları nedeniyle eskimiştir. Guizot ile Metternich kendi hükümetlerinin başındaki konumlarından çoktan tarih kitaplarına çekilmişlerken, Çar (Papa değilse bile) artık sahnede bile yoktur. "Sosyalist ve Komünist Literatür" tartışmasına gelince, bu konunun o zamanlar bile gündemden düştüğünü 1872 yılında Marx ve Engels'in kendileri de kabul ediyordu.

Dahası: Zaman geçtikçe *Manifesto*'nun dili artık okurlarının kullandığı dil olmayacağı. Örneğin, burjuva toplumunun gelişmesinin "nüfusun önemli bir kesimini kırsal yaşamın dar görüşlüluğu"nden kurtardığı sözü hakkında birçok şey söylemiştir. Fakat, Marx'ın o sıralarda şehirlilerin kırı karşı yerleşik bir tutumları olan hor bakışlarını ve onların koşulları hakkında cehaletlerini paylaştığına kuşku yokken, analitik bakımdan daha ilginç olan Almanca deyiş ("dem Idiotismus des Landebens entrissen") "aptallığı" değil, "dar ufuklar"ı ya da kırsal bölgelerdeki insanların yaşadığı "toplumun geniş kesimlerinden yalıtılmış olma"yı anlatmaktadır. Burada kastedilen, "dar kafalı" ya da "dar kafalılığın" şimdiki anlamanın türetildiği Yunanca "dar kafalılar" teriminin asıl anlamı, yani, "yalnızca kendi özel işleriyle ilgilenip, geniş kesimlerin dertleriyle ilgilenmeyecek kişi"lerdi. 1840'lardan sonraki on yıllarda ve üyeleri (Marx'tan farklı olarak) klasik eğitim almayan hareketlerde bu asıl anlam buhar olup uçmuş ve hep yanlış yorumlanmıştır.

Bu durum *Manifesto*'nun polistik sözcüklerinde daha çok belirgindir. "Stand" ("zümre"), "Demokratie" ("demokrasi") ya da

"Ulus/ulusal" gibi terimler, yirminci yüzyılın sonundaki günümüz politikasında ya çok az kullanılmakta ya da artık 1840'ların politik veya felsefi söylemindeki anlamını taşımamaktadır. Açık bir örneğe bakacak olursak: *Manifesto*'nun adına çıkışıldığı "komünist partisi"nin -bırakan Sovyet ve Çin tipindeki devlet partilerini- modern demokratik politikanın partileriyle ya da Leninist komünizmin "öncü partileri"yle bile hiçbir ilgisi yoktu. Üstelik o zamanlar bu çeşit partilerin bir tekini bile göremezdiniz. Marx ve Engels bu sözcük, ifadesini sınıf hareketlerinde bulunca bir tür örgütün geliştiğinin ("diese Organisation der Proletarier zur Klasse, und damit zur politischen Partei") farkında olmalarına rağmen, "parti" özünde hâlâ belli bir düşünce ya da politikayı ifade eden eğilim veya akım anlamını taşıyordu. Nitekim, IV. Bölüm'da "mevcut işçi partileri... İngiltere'deki Chartistler ve Kuzey Amerika'daki tarım reformcuları" ile henüz bu şeyle dönüşmemiş diğer akımlar arasında yapılan ayrimın kaynağı da budur.⁸ Metinde açıklığa kavuşturulduğu gibi, Marx ve Engels'in komünist partisi bu aşamada herhangi türde bir örgüt olmadığı gibi, bırakan başka örgütlerden ayrı, spesifik bir programı olan bir örgütü, örgüt kurmaya yönelik bir girişimi de yansıtımıyordu.⁹ Hemen vurgulayalım, metnin hiçbir yerinde *Manifesto*'nun onun adına yazılılığı Komünistler Ligi'nin adı da geçmiyordu.

Dahası, *Manifesto*'nun yalnızca belirli bir tarihsel durumda ve ona karşılık olarak yazılmadığı, aynı zamanda Marksızan düşüncenin gelişmesinde bir aşamayı -görece olgunlaşmamış bir aşamayı- temsil ettiği de açıktır. Marx, politik ekonomi alanında incelemeler yapmaya ciddi biçimde 1843'ten itibaren başlamış

8) Orijinal Almanca metin, "komünistlerin gerek kurulu işçi partilerine gereksinimistlerine karşı tutumlarım" tartışarak bu bölümle başlamaktadır. Engels'in de gözden geçirdiği 1887'deki resmi İngilizce çeviri bu karşılığı azaltacaktır.

9) "Komünistler, diğer işçi sınıfı partilerinin karşısında, onlardan ayrı bir parti oluşturmazlar... Onlar proleter hareketi kendi istedikleri kaliba sokacak sektörler ilkeler ileri sürmezler" (Bölüm II).

olsa bile, *Kapital*'de sergilediği ekonomik analizi geliştirmeye, 1848 devriminden sonra İngiltere'de sürgüne gelinceye ve 1850 yazında British Museum Library'deki hazinelere ulaşma şansını buluncaya kadar ciddi biçimde girişmemiştir. Bunun için, Marksızan artı değer ve sömürü kuramında aslı bir yere sahip olan, proletaryanın *emeğini* kapitaliste satışı ile *ışgacını* satışı arasındaki ayırım, *Manifesto*'da henüz çok açık biçimde ifade edilmemiştir. Aynı şekilde, olgun Marx'ın, meta "emeğin" fiyatının onun üretim maliyeti, yani işçiyi hayatı tutacak asgari fizyolojik sınırın maliyeti olduğu görüşünü de savunmamıştır. Kısacası, Marx *Manifesto*'yu yazdığında, Marksızan bir iktisatçı olmaktan ziyade komünist bir Ricardocuydu.

Marx ile Engels okurlarına *Manifesto*'nun tarihsel bir belge olduğunu, pek çok açıdan güncellliğini yitirdiğini hatırlatmış olsalar bile, 1848 tarihli bu metnin yayınlanması, görece küçük değişiklikler ve açıklamalarla her zaman desteklenmişler ve yardımcı olmuşlardır.¹⁰ Onlar, *Manifesto*'nun, kendi komünizmlerini daha iyi bir toplumun kurulmasını isteyen diğer tüm projelerden ayıran analizin önemli bir parçası olduğunun farkındaydılar. Nitekim bu analizin özü, toplumların, özel olarak da burjuva toplumunun, kendilerinden önceki toplumların yerlerini alan, dünyayı devrimcileştiren ve sonradan zorunlu olarak kendisinin kaçınılmaz yok oluşunun koşullarını yaratın tarihsel gelişmesinin gözler önüne serilmesiydi. Bu analizin temelini oluşturan "materyalist tarih anlayışı", Marksızan

10) Bunların Lenin'in de altı çizdiği en çok bilineni, 1872 basımının önsözündeki, "Paris Komünü'nün işçi sınıfının halihazırda devlet makinasına el koyup onu kendi amaçları doğrultusunda kullanamayacağını göstermiş olduğu" gözlemiydi. Marx'ın ölümünden sonra, Engels, tarih öncesi toplumlardan sınıf mücadeleşinin evrensel kapsamından çıkarmak amacıyla, I. Bölüm'ün ilk cümlesini değiştiren bir dipnot ekleyecekti. Ancak ne Marx ne de Engels bu belgenin iktisadi pasajlarını yorumlamak ya da değiştirmek gibi bir gayretin içine girmişlerdi. Marx ve Engels'in *Manifesto*'nun gerçekten daha eksiksiz bir "yeniden şekillendirip son hali ni vermelerini" düşünüp düşünmediklerinden kuşku duyulabilir, ama Marx'ın ölümünün böyle bir yeniden yazımı olanaksız hale getirdiğinden kuşku duyulamaz.

iktisattan farklı olarak, 1840'ların ortalarında olgun biçimde formüle edilmiş durumdaydı. Zaten daha sonraki yıllarda da önemli ölçüde değişmeden kalacaktı.¹¹ Bu bakımdan *Manifesto*, zaten Marksizmi tanımlayan bir belgeydi; genel çerçevesi daha eksiksiz bir analizle tamamlanmayı beklemekle birlikte, o tarihsel bakışı somutlaştıryordu.

III

Komünist Manifesto, onunla ilk defa 1998'de karşılaşan okuru nasıl etkileyecektir? Bugünün okurlarının, bu hayranlık uyandırıcı broşürün tutkulu inancından, yoğun ifadelerinden, entellektüel ve üslüpçü gücünden etkilenmemeleri düşünülemez. *Manifesto*, her ne kadar anlık bir yaratıcı patlamayla yazılmış olsa bile, ilk cümlesinden ("Avrupa'nın üzerinde bir hayat dolaşıyor -komünizm hayaleti") son cümlesine ("Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyi yoktur. Ama kazanacakları bir dünya vardır") kadar, neredeyse doğal olarak unutulmaz aforizmalara dönüsen ve politik tartışmalar dünyasının sınırlarını çok aşan veciz cümlelerle kaleme alınmıştır.¹² Yine, on dokuzuncu yüzyıla özgü Almanca yazım kurallarında

11) *Manifesto*'nun II. Bölüm'ündeki pasajı ("İnsanların fikirleri, görüşleri ve anlayışlarının, özellikle insanın bilincinin, onların maddi yaşamlarındaki, toplumsal ilişkilerindeki ve toplumsal varoluşlarındaki koşullarda meydana gelen değişikliklerle birlikte değiştığını kavramak için derin bir sezgi gücüne gerek var mı?"). *Politik Ekonominin Eleştirisine Önsöz*'deki pasajla ("İnsanların varoluşlarını belirleyen, onların bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilinçleri ni belirleyen toplumsal varoluşlarıdır") karşılaştırın.

12) Bu Engels'in onayladığı İngilizce versiyon olsa bile, özgün metnin tamamen doğru bir çevirisi değildir: "Mögen die herrschenden Klassen vor einer kommunistischen Revolution zittern. Die Proletarier haben nichts in ihr ("içinde", yani "devrimin içinde" -vurgu benimdir) zu verlieren als ihre Ketten."

aynı derecede sıradışı kabul edilen bir nitelikle, özlü, net, asıl olarak bir-beş satırlık paragraflarla (iki yüzü aşkin paragrafının yalnızca beş tanesinde paragrafların uzunluğu on beş satır kadardır) kaleme alınmıştır. *Komünist Manifesto* ayrıca bir politik retorik belgesi olarak da neredeyse İncil'i andıran bir etki gücüne sahip olmuştur. Kısacası, onun yazınsal bir metin olarak etkileyici gücünü yadsıtmak olanaksızdır.¹³

Bununla birlikte, çağdaş okuru tartışma götürmez biçimde etkileyebilecek başka bir şey, *Manifesto*'nun "burjuva toplumu"nın devrimci karakterini ve etkisini çarpıcı biçimde teşhis etmesidir. Burada önemli olan, Marx'ın, daha sonraki dönemlerde kırmızı tehdide karşı kapitalizmi savunan çoğu insanın şaşkınlıkla karşılaşacağı biçimde tiksindiği bir toplumun olağanüstü başarılarının ve dinamizminin farkında olması ve bunu açıklaması değil; onun 1848'de özlü ve çarpıcı pasajlarla anlattığı kapitalizmin dönüşüm egrisi dönen dünyayı, gözle görürler derecede bizim yüz elli yıl sonra içinde yaşadığımız dünya olmasıdır. Tuhaftır ki, 28 ve 30 yaşlarındaki iki devrimcinin politik bakımdan hiç gerçekçi görünmeyen iyimserliğinin, *Manifesto*'nun en kalıcı damgası olduğu kanıtlanmıştır. Zira, "komünizm hayaleti" gerçekten politikacıların başında dolaşsa, Avrupa ciddi bir ekonomik ve toplumsal kriz döneminden geçiyor olsa ve yine tarihinin kita çapındaki en büyük devrimine dönüşmenin eşiğinde bulunsa bile, açıkçası *Manifesto*'daki kapitalizmin yıkılma anının yaklaşmakta olduğu ("Almanya'daki burjuva devrimi ancak onun hemen arkasından gelecek proletér devriminin bir başlangıcı olabilir") inancına uygun bir zemin yoktu. Tam tersine, şimdi bildiğimiz gibi, o günde koşulları kapitalizmin global çaptaki ilk muzaffer ilerleyişinin yolunu hazırlamaktaydı.

13) Üslûpçu bir analiz için bkz. S.S. Prawer, *Karl Marx and World Literature* (Oxford, New York, Melbourne, 1978), s. 148-149. *Manifesto*'nun benim bildiğim çevirilerinde özgün Almanca metindeki yazınsal etki gücü korunmuştur.

Manifesto'ya gücünü veren iki şey vardır. Bunlardan birincisi, kapitalizm zafer yürüyüşünün başındayken bile bu üretim tarzının kalıcı ve istikrarlı olmadığı, "tarihin sonu" niteliğini taşımadığı, tersine, insanlık tarihinde geçici bir aşamayı temsil ettiği ve kendisinden önceki üretim tarzları gibi zamanı gelince ("düşman sınıfların birlikte mahvoluşu"yla karşılaşmadıkça - *Manifesto*'daki bu saptamanın üzerinde nedense fazla durulmuştur) yerine başka bir toplumun geleceği görüşüdür. İkinci etken ise, kapitalist gelişmenin zorunlu olan *uzun erimli* tarihsel eğilimlerini kabul etmesidir. Kapitalist ekonominin devrimci potansiyel taşıdığı açıkça ortadaydı; zaten Marx ve Engels de sadece kendilerinin bu durumun farkında olduklarını iddia ediyor değillerdi. Kapitalizmin Fransız Devrimi'nden beri gözlemlemiş oldukları eğilimlerinden bir kısmı (örneğin, "bir hükümeti, bir hukuku, bir ulusal sınıf çıkarı, bir sınırı ve bir gürmügü olan" ulus devletlerden önce "özel çıkarları, yasaları, hükümetleri ve vergilendirme sistemleri olan bağımsız ya da merkezde gevşek bağlılara sahip olan eyaletler"in gerilemesi) açıkça ciddi bir etki taşıyordu. Buna rağmen, 1840'ların sonuna gelindiğinde, "burjuvazi"nin başarıları, ona *Manifesto*'da yüklenen mucizelerden bir hayli daha azdı. Dünya 1850'de 71.000 tondan daha fazla çelik üretmezken (bunun hemen henften yüzde 70'i Britanya'da üretiliyordu), 24.000 milden daha az demiryolu inşa etmişti (bunların da üçte ikisi Britanya'da ve ABD'deydi). Tarihçiler, Britanya'da bile sanayi devriminin (Engels'in 1844'ten sonra özellikle kullandığı bir terim¹⁴⁾) 1850'lərden önce bir sanayi ülkesi, hatta şehirlerin ağırlıkta olduğu bir ülke yaratmadığını göstermekte hiçbir güçlük çekmemişlerdi. Marx ve Engels, 1848'de kapitalizmin halihazırda oluşturmuş olduğu şekliyle dünyayı değil, kapitalizmin mantıksal olarak dönüştüreceğini öngördükleri şekliyle dünyayı anlatıyorlardı.

14) "Die Lage Englands. Das 18. Jahrhundert" (Marx-Engels, Werke I, s. 566-568).

Biz şimdi, bu dönüşümün büyük oranda gerçekleşmiş olduğunu bir dünyada yaşıyoruz. Yine de *Manifesto*'yu Batı takvimine göre üçüncü bin yılda okuyacak olanlar, kuşkusuz kapitalizmin dönüşümünün, 1998'ten sonra çok daha fazla ilerlemiş olduğunu gözlemleyeceklerdir. Bazı açılardan *Manifesto*'nun öngördürlerinin gücünü, onun yayınlandığı zaman ile bizim aramızdaki kuşaklara kıyasla daha açık biçimde görmemiz de mümkün olacaktır. Zira, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ulaşım ve iletişim alanlarında yaşanan devrime kadar, üretimin globalleşmesinin, "her ülkede üretim ile tüketime kozmopolit bir nitelik kazandırılması"nın önünde ciddi engeller vardı. Sanayileşme 1970'lere kadar ağırlıkla kendi doğduğu ülkelerle sınırlı kalmıştı. Bazı Marksist ekoller, kapitalizmin, en azından emperyalist kapitalizmin, "yok olsa sürükleneğin acısıyla tüm ülkeleri burjuva üretim tarzını benimsemeye zorlamak" söyle dursun, doğası gereği Üçüncü Dünya denilen bölgede "azgelişmişliği" kalıcılaşdırdığını, hatta "azgelişmişlik" yarattığını bile ileri sürebiliyorlardı. İnsan ırkının üçte biri Sovyet komünizmi tipinde ülkelerde yaşarken, kapitalizm sanki tüm ulusları "kendilerini burjuvalaştırmaya" zorlamayı asla başaramayacakmış gibi görünecekti. Kapitalizm "kendi hayaline göre bir dünya yaratamayacaktır." *Manifesto*'nun kapitalizmin ailenin dağılmasına neden olduğu şeklindeki açıklaması da 1960'lardan önceye kadar doğrulanmış görünmeyecekti. Bugün ileri Batı ülkelerinde bile artık çocukların neredeyse yarısı tek yaşayan anneler tarafından doğulmakta, ya da yetiştirmekte, büyük şehirlerdeki tüm haneleinin yarısı da yalnız yaşayan kişilerden meydana gelmektedir.

Kısacası, 1848'de herhangi bir çizgiye bağlı olmayan bir okuru devrimci retorik olarak, en iyi ihtimalle mantıklı öngörüler olarak etkileyebilecek şeyler, şimdilerde kapitalizmin yirminci yüzyılın sonundaki halinin bir özeti şeklinde okunabilir. Peki, 1840'larda yazılmış bu belge hakkında başka ne söylenebilir?

IV

Bin yılın sonunda, *Manifesto*'nun globalleşmiş bir kapitalizmle ilgili olarak o zamanlar çok uzak sayılan geleceği keskin biçimde görmesinden etkilenmemezlik edemesek bile, onun tahrımlerinden bir başkasının isabetsizliği de aynı derecede çarpıcıdır. Burjuvazinin proletaryada "kendi mezar kazıcıları"nı yaratmadığı artık besbellidir. "Burjuvazinin yıkılışı ile proletaryanın zaferi"nin "aynı derecede kaçınılmaz" olmadığı ortaya çıkmıştır. *Manifesto*'nun "Burjuvalar ve Proleterler" başlıklı bölümündeki analizinin iki yarısı arasındaki karşılık, yazılışının üstünden yüz elli yıl geçtikten sonra, yazılışının yüzüncü yıldönümüne göre daha fazla açıklanmayı gerektirmektedir.

Problem, Marx ile Engels'in kapitalizmi, geçimlerini bu ekonomiyle sağlayan insanların çoğunu, zorunlu olarak geçimlerini emeklerini ücret ya da maaş karşılığında satarak sağlayan insanlara dönüştüren bir sistem olarak görmelerinde değildir. Kuşkusuz kapitalizmin böyle bir eğilimi vardır, yine de bugün şirket yöneticileri gibi, teknik açıdan bir maaş karşılığında emeklerini satan bazı insanlar kesinlikle proleter sayılamaz. Problem, asıl olarak, Marx ile Engels'in çalışan nüfusun çoğundan *sanayi* emeğinden meydana gelen bir işgücünü oluşturacağına inanmalarında da değildir. Büyük Britanya, ücretli kol işçilerinin nüfusun mutlak çoğunu oluşturuğu, oldukça istisnai bir ülke olarak kalırken, sanayi üretiminin gelişmesi *Manifesto*'dan sonraki bir asır aşkın bir süre boyunca kol emeğin dev ve giderek artan boyutlarda çoğalmasını gerektirmiştir. Aslında Marx, daha olgun dönemindeki incelemelerinde, giderek emekçisiz bir ekonominin gelişmesinin, en azından kapitalizm sonrası bir çağda muhtemel olduğunu kendisi de tasarlarken.¹⁵

(15) Örneğin bkz. 1857-1858 elyazmalarındaki "sabit sermaye ve toplumun üretken kaynaklarının gelişmesi" tartışması, *Collected Works*, Cilt 29 (Londra, 1987), s. 80-99.

Manifesto'da dikkate alınmayan bir gelişme olan modern sermaye-yoğun, yüksek teknolojili üretimde durum artık kuşku götürmez biçimde böyle değildir. Eski kapitalist sanayi ülkelerinde bile, imalat sanayiinde çalışanların oranı 1970'lere kadar (düşüşün biraz daha erken başladığı ABD dışında) sabit kalmıştı. Doğrusu, Britanya, Belçika ve ABD gibi çok az sayıdaki istisnayı bir kenara bırakırsak. 1970'de sanayi işçileri, herhalde sanayi ülkeleri ile sanayileşmekte olan ülkelerde toplam çalışan nüfusun eski dönemler göre daha büyük bir oranını oluşturuyorlardı.

Ne olursa olsun, *Manifesto*'nun öngörmüş olduğu kapitalizmin yıkılışı, çalışan nüfusun *yoğunluğunun* proletarlere dönüştürmesini değil; proletaryanın kapitalist ekonomideki durumunun, zorunlu olarak politik bir sınıf hareketi şeklinde örgütlenince, diğer sınıfların hoşnutsuzluğunu yönlendirebileceği ve onları kendi etrafında toplayabileceğ, böylece "muazzam çoğunluğun çıkarlarını gözetlen muazzam çoğunluğun bağımsız hareketi" olarak politik güce kavuşabileceği varsayımini temel almaktaydı. Dolayısıyla proletarya, "ulusun yönetici sınıfı durumuna yükselecek... ulusu kendisi oluşturacak"tu.¹⁶

Kapitalizm yıkılmamış olduğu için, bu öngörüyü bir kenara bırakmamız yerinde olur. Yine de, 1848'de ne kadar ihtimal dışı görünürse görünüsün, Avrupa'daki kapitalist ülkelerin çوغunun politikası, daha önce Büyük Britanya dışında varlığını pek belli edememiş sınıf-bilinçli işçi sınıfına dayanan örgütlü politik hareketlerin yükselişi nedeniyle belli ölçülerde değişecekti. 1880'li yıllarda "gelişmiş" dünyanın çoğu bölgesinde ortaya çıkan işçi partileri ile sosyalist partiler, ortayamasına büyük katkıda bulundukları demokratik oy hakkını tanımiş devletlerde kitlesel partiler halini almışlardır. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve ondan sonra, "proleter partiler"in bir kolu Bolşeviklerin

16) Almancadaki "ulusal sınıf durumunu gelmek" deyişinin Hegelci çağrışımları vardı. Engels, herhalde 1880'lerde okurlar tarafından anlaşılmayacağımı düşündüğü için, kendi onayladığı İngilizce çeviride bir değişiklik yapmıştır.

devrimci yolunu izlerken, başka bir kolu demokratikleşmiş bir kapitalizmi ayakta tutan direkler durumuna gelmişti. Bolşevik kol şimdilerde Avrupa'da kayda değer bir varlığa sahip değildir ve bu tür partiler de sosyal demokrasiye kaymıştır. Bebel'in, hatta Clement Attlee'nin devrinde anlaşıldığı biçimyle sosyal demokrasi, 1990'larda bir artçı savaşı vermektedir. Buna rağmen, okumakta olduğunuz bu makalenin yazıldığı sırada (1997), ikinci Enternasyonal'ın sosyal demokrat partilerinin torunları -bazen kuruluş zamanlarındaki isimleriyle- iki Avrupa devleti (İspanya ve Almanya) dışında hükümette olan partilerdir. İspanya ile Almanya'da da ya geçmişte hükümette olmuş ya da bu şansı bulabilmişlerdir.

Özetle, yanlışlık *Manifesto*'nun işçi sınıfına dayanan (ve bazen hâlâ, Britanya, Hollanda, Norveç ve Avustralya işçi partilerinde olduğu gibi, özellikle o sınıfın ismini taşıyan) politik hareketlerin merkezi rolüyle ilgili öngörüsünde değil: "bugün burjuvazinin karşısında olan tüm sınıflar içinde bir tek proletaryanın gerçekten devrimci bir sınıf olduğu" önermesindedir. Dolayısıyla bu sınıfın (kapitalizmin doğası ve gelişmesinde örtük biçimde varolan) kaçınılmaz kaderi de burjuvaziyi yıkmaktadır: "Burjuvazinin yıkılışı ile proletaryanın zaferi aynı derecede kaçınılmazdır."

"Açlığın kol gezdiği '40'lı yıllarda" bile, bu gelişmeyi sağlayacak olan mekanizma, yani emekçilerin kaçınılmaz biçimde yokسullaştırılması¹⁷ tümüyle inandırıcı değildi; bunu öngören ve o zaman bile mantığa sağlam bir nitelik taşıyan tek varsayımdır, kapitalizmin nihai krizini yaşamakta olduğu ve *hemen* yıkılmanın eşiğine geldiği görüşüydü. Bu mekanizma ikili bir süreci temsil etmekteydi. Yoksullaştırmayı işçili hareketi

17) Yoksullaştırma "sefalet"in eşanlamlısı olarak okunmamalıdır. İngilizce kullanımdan alınmış Almanca sözcükler "Pauper" (muhtaç insan... hayırla ya da devletten aldığı yardımla yaşamını idame ettiren kişi, *Chambers' Twentieth Century Dictionary*) ile "Pauperismis" dur (yoksullaştırma: "yoksul hale getirme", a.g.y.).

üzerindeki etkisine ek olarak, burjuvazinin "yönetmeye uygun olmadığını, çünkü kölesine, köleliğine uygun bir hayat sağlayamadığını, kölesinin daha fazla düşmesine izin veremeyeceği için, onun tarafından beslenmek yerine kendisinin onu beslemek zorunda olduğunu" kanıtlıyordu. İşçi, kapitalizmin motorunun yakıtını sağlayan kârı sağlamak bir yana, artık onu tüketen bir faktördü. Gelgelelim, kapitalizmin *Manifesto*'da son derece dramatik biçimde sergilenen muazzam ekonomik potansiyeli göz önüne alındığında, kapitalizmin işçi sınıfının büyük bölümüne -ne kadar sefil ölçüde olursa olsun- geçim ola-nağı sağlayamaması, ya da, bir refah sistemi geliştirememesi niçin kaçınılmaz bir durumdu?

Peki, "Yoksullaştırma"nın [asıl anlamıyla, bkz. 17. not] nüfustan ve zenginlikten daha hızlı biçimde gelişmesine ne diyeceğiz?¹⁸ Kapitalizmin önünde uzun bir ömür varsa (ki bu da 1848'den hemen sonra açığa çıkmıştır), böyle bir gelişme gerçekleşmek zorunda değildi ve nitekim gerçekleşmiş de değildir.

Manifesto'nun "burjuva toplumu"nun (kendisinin doğrusu olduğu işçi sınıfı dahil olmak üzere) tarihsel gelişmesine bakışı, *mutlaka* proletaryanın kapitalizmi devireceği ve böylelikle komünizmin gelişmesinin önündeki yolu açacağı sonucuna varmadı, çünkü *Manifesto*'daki bakış ile bu sonuç aynı analizden çıkmıyordu. Marx'ın "Marksist" olmadan önce benimsediği komünizmin amacı da, kapitalizmin doğası ve gelişmesinin analizine değil, insanın doğası ve yazgısıyla ilgili felsefi, daha doğrusu eskatolojik bir argümandan kaynaklanmaktaydı. O zamandan itibaren Marx'ın gözünde temel bir rolü olan proletaryanın bütün toplumu özgürleştirmeden kendini özgürleştireme-

18) Paradoksal bir durum olarak, 1848'in Marksızan argümanı gibi bugün kapitalistler ve serbest ticareti uyguluyan devletler tarafından, GSİH'si birkaç on yılda bir iki katına çıkmaya devam eden devletlerin ekonomilerinin, en yoksul zamanlarda kurulan ve para kazananlardan kazanamayanlara gelir transferi sistemlerini kaldırımlarsa iflas edeceğini kanıtlamak amacıyla yaygın biçimde kullanılmaktadır.

yecek bir sınıf olduğu düşüncesi, ilk olarak "bir gözlem ürünü olmaktan ziyade, felsefi bir çıkarsama şeklinde görünmüştür.¹⁹ George Lichtheim'in ifade ettiği gibi, "Proletarya, Marx'ın yazılarında ilk kez," Marx'ın 1843-1844'teki yorumuyla, "Alman felsefesinin amaçlarını gerçekleştirmek için gerek duyulan toplumsal güç olarak görünür."²⁰

Bu sıralarda Marx, proletarya hakkında, "Almanya'da ancak sanayinin yükselişe geçmesinin sonucunda ortaya çıkan olmasının"ndan daha fazla bilgi sahibi değildi pek ve bu da proletaryanın özgürleştirici bir potansiyel güç taşımamasına dayandı, çünkü, geleneksel toplumun yoksul kitlelerinden farklı olarak, toplumun şiddetle gözülmeyen sonucuydu. Bu yüzden varlığı da, "dünyanın o zamana kadar varolan düzeninin çözüleğin ilan ediyordu." Fransız Devrimi'nin tarihiyle ilgili olarak etrafında bilgi sahibi olmasına rağmen, işçi hareketleri hakkında da fazla bir şey bilmiyordu. Engels'te, birliliklerine "Sanayi Devrimi" kavramını getiren bir ortak bulmuştu. Bu ortak ayrıca, Marx'ın, Britanya'da füilen varoluğu şekliyle kapitalist ekonominin dinamiğini anlamasını ve 1840'ların başında Britanya'da yaşayan ve çalışan gerçek işçi sınıfı tarafından gerçekleştirilecek bir gelecek toplumsal devrimi (bunun büyük bir iddia olduğunu biliyordu) öngörmesini sağlayan bir ekonomik analizin²¹ temel kurallarını beraberinde getirdi. Marx'ın ve Engels'in "proletarya"ya ve komünizme yaklaşımları birbirini tamamlıyordu. Aynı şekilde, sınıf mücadelesini tarihin motoru olarak gören anlayışları da. Marx bu anlayışı Fransız Devrimi'nin gerçekleştiği dönemde ilgili çalışmalarına dayandırırken, Engels Napoléon çağının sonrasında Britanya'da görülen toplumsal hareketlerden yola çıkmaktaydı. Onların kendilerini (Engels'in

19) Leszek Kolakowski, *Main Currents of Marxism*, Cilt 1, *The Founders* (Oxford, 1978), s. 130.

20) George Lichtheim, *Marxism* (Londra, 1964), s. 45.

21) 1844'te *Outlines of a Critique of Political Economy* olarak yayımlanmıştır (Collected Works, Cilt 3, s. 418-443).

sözleriyle) "tüm kuramsal alanlarda tam bir uyum halinde" görmeleri şaşırtıcı değildir.²² Engels Marx'a, kapitalist ekonominin işleyişinin dalgalanmalara açık ve kendi istikrarını kendisi bozan doğasını gözler önüne seren bir modelin unsurlarını -özellikle ekonomik krizler kuramının ana hatlarını²³ ve Britanya işçi sınıfı hareketinin yükselişini, onun Britanya'da devrimci bir rol oynayabileceğini gösteren ampirik malzemeleri getirmiştir.

1840'larda toplumun devrimin eşiğinde durduğu sonucunu çıkarmak akla uygun olmayan bir varsayımdır. İşçi sınıfının, ne kadar olgunlaşmamış olursa olsun, bu devrime önderlik edecek düşüncesi de aynı derecede akla uygundu. *Manifesto*'nun yayınlanmasıından sonraki haftalar içinde Paris işçileri Fransız monarşisini devirmiş ve Avrupa'nın yarısı için devrim işaretini vermişlerdi. Bununla birlikte, kapitalist gelişmenin, özünde *devrimci* bir proletarya üretme eğilimi taşıması, kapitalist gelişmenin doğasının analiz edilmesinden çıkarılamazdı. Bu ihtimal, kapitalizmin gelişmesinin muhtemel sonuçlarından birisiydi, ancak tek muhtemel sonucu olarak gösterilemezdi. Yalnız, proletaryanın kapitalizmi devirmeyi başarmasının komünist gelişmenin yolunu ister istemez açacağından söz etmek mümkündü. (*Manifesto* bunun çok tedrici bir değişim sürecini başlatacağından daha fazla bir şey söylemez.)²⁴ Marx'in proletaryanın özü itibarıyle tüm insanlığın kurtuluşunu gerçekleştirmeye ve kapitalizmi devirerek sınıfı toplumu sona erdirmeye yazılı olduğunu düşünmesi, kapitalizm analizinin içinde yatan, ama o analizin mutlak anlamda dayattığı bir sonuç da olmayan bir umudu temsil etmektedir.

22) "On the History of the Communist League" (*Collected Works*, Cilt 26, Londra 1990, s. 318).

23) "Outlines of a Critique" (*Collected Works*, Cilt 3, s. 433ff). Bu kuram, radikal Britanyalı yazarlardan, özellikle de Engels'in bu bağlamda söz ettiği John Wade'den (*History of the Middle and Working Classes*, Londra 1835) alınmış görülmektedir.

24) Bu, Engels'in *Manifesto*'nun iki ön taslağındaki formülasyonlarında daha nettir: "Draft of a Communist Confession of Faith" (*Collected Works*, Cilt 6, s. 102) ve "Principles of Communism", a.g.y., s. 350.

Manifesto'daki kapitalizm analizinden (özellikle de Marx'ın ekonomik yoğunlaşma analizi genişletildiği zaman) kuşku götürmez biçimde çıkarılabilen sonuç, 1848'de ancak imha edilen, kapitalist gelişmede içkin olarak bulunan kendi kendini yıkıcı güçlerle ilgili daha genel ve daha az özgül bir sonuçtur. "Burjuva üretim ve değişim ilişkilerinin, burjuva mülk ilişkilerinin, dev boyutlu üretim ve değişim araçlarını yaratmış modern burjuva toplumunun, kendi çağırduğu doğaüstü güçleri artık kontrol edemeyen büyütücüye benzediği bir noktaya" mutlaka ulaşılacaktır (ve 1998'de bu görüşü kabul edecek olanlar sadece Marksistler değildir). "Burjuva ilişkileri, kendi yarattığı zenginliği içine alamayacak kadar daralmıştır."

Bu durumda, "insanlar arasındaki, çiplak özçikardan başka bir bağa", "nakit ödeme"den "başa bir bağa" dayanmayan bir piyasa sistemine (sömürü ve sonu gelmez birikim sistemine) içkin olan "çelişkiler"in asla aşılamayacağı sonucuna varmak; bir dizi köklü dönüşüm ve yeniden yapılanmanın bir noktasında, özünde kendi istikrarını bozan bu sistemin gelişmesinin artık kapitalizm diye nitelenmeyecek bir duruma yol açacağını iddia etmek mantıksızlık olmaz. Ya da, daha sonraki günlerinin Marx'ını aktarırsak, "ürütim araçlarının merkezileşmesi ve sonunda emeğin toplumsallaşması, kapitalist kabuğa artık sıyrılmadığı bir noktaya gelecek, o kabuk çkarılıp atılacaktır".²⁵ Yalnız ondan sonraki durumun hangi isimle tarif edileceğinin bir öneimi yoktur. Bununla birlikte, dünyadaki ekonomik patlamanın dünyanın doğal koşullarına yansiyen etkilerinin gösterdiği gibi, bu durum ister istemez, özel mülk edinmeden global ölçekteki bir toplumsal yönetime geçişe yönelmek zorunda olacaktır.

"Kapitalizm sonrası bir toplum"un sosyalizmin geleneksel modelleriyle çakışması tamamen ihtimal dışı olduğu gibi, Sovyet çağının "fiilen varolan" sosyalizmleriyle çakışması daha da imkânsızdır. "Kapitalizm sonrası toplum"un hangi biçimlere

25) *Kapital*, Cilt I (Collected Works, Cilt 35, s. 750), "Historical Tendency of Capitalist Accumulation" başlıklı bölümden.

bürünebileceği ve Marx ile Engels'in komünizminin hümanist değerlerini ne kadar somutlaştıracağı, bu değişimin gerçekleşmesini sağlayacak politik eyleme bağlı olacaktır. *Manifesto*'nun ortaya koyduğu gibi, tarihsel değişimin şekillenmesinde aslı önem taşıyan etken budur çunkü.

V

Marksızan bakışa göre, "kabuğun çıkarılıp atılacağı" tarihsel anı nasıl betimlersek betimleyelim, politika bu sürecin aslı bir unsuru olacaktır. Nitekim *Komünist Manifesto* da esasen tarihsel kaçınılmazlığı ifade eden bir metin olarak okunmuş, gücünü de büyük oranda, okurlarına, kapitalizmin kaçınılmaz yazgısının mezar kazıcıları tarafından gömülümek olduğunu, insanın kurtuluşunun koşullarının tarihte daha önceki bir çağda kesinlikle oluşmadığını vurgulayan kendinden emin saptamalarından almıştır. Yine de *Manifesto*, yaygın varsayımların tersine, tarihsel değişimin kendi tarihini yapan insanlarla ilerlediğini öngörüşüne göre determinist bir metin değildir. Oradaki mezarlар, insan eylemiyle kazılmak zorundadır.

Bu argümanın determinist bir gözle okunması gerçekten de mümkünündür. Nitekim Engels'in, determinist bir yaklaşımı Marx'tan daha doğal olarak eğilim duyduğu ve bunun da Marx'ın ölümünden sonraki Marksist kuramın ve Marksist işçi hareketinin gelişmesi açısından önemli sonuçlar doğurduğu ileri sürülmüştür. Engels'in ilk taslakları bunu doğrulayan kanıtlar olarak ortaya atılmışsa da,²⁶ aslında *Manifesto*'nun kendisinden böyle bir yorum çıkarılamaz. *Komünist Manifesto* tarihsel analiz alanından çıkıp şimdiki zamana girdiğinde, bırakın kesinlikleri, ihtimallerden bile daha çok politik imkânlarla, seçimler

26) George Lichtheim, *Marxism*, s. 58-60.

yapmayla ilgili bir metindir. "Şimdi" ile "gelişme süreci"ni gösteren öngörülemez zaman arasında, politik eylem alanının uzanlığı, "birinin özgür gelişmesinin herkesin özgür gelişmesinin koşulu olduğu bir birliktelik" olacaktır.

Toplumsal praksis aracılığıyla, kollektif eylem aracılığıyla gerçekleşen tarihsel değişim bu bakışın özünde yer alır. *Manifesto*, proletaryanın gelişmesini "proleterlerin bir sınıf ve onun sonucunda bir politik parti şeklinde örgütlenmesi" olarak görür. "Proletaryanın politik iktidarı fethetmesi" ("demokrasinin kazanması"), "işçi devrimindeki ilk adımdır". Doğal olarak toplumun geleceği de yeni rejimin daha sonra gerçekleştireceği politik eylemlere ("proletaryanın politik üstünlüğünü kullanma" biçimine) bağlı olacaktır. *Politikaya bağlılık*, Marksızan sosyalizmi anarşistlerden ve politik eylemi reddetmeleri nedeniyle *Manifesto*'da özellikle mahkûm edilen sosyalistlerin ardılarından tarihsel bakımından ayıran özelliklektir. Marksızan kuramın içeriği, Lenin'den önce bile, yalnızca "tarihin bize gösterdiği şeylerin olması"yla değil, aynı zamanda "yapılması gereken şeyler"le ilgiliydi. Kabul edileceği üzere, yirminci yüzyıldaki Sovyet deneymeni de bize, "yapılması gereken şeyler"i, silebilir olamayacağrı tarihsel koşullarda yapmamanın daha iyi olacağını öğretmiştir. Oysa bu ders, *Komünist Manifesto* üzerinde kafa yorarak da öğrenilebilirdi.

Manifesto başarısızlığı da göz önünde bulundurmuş bir metindir ve bu yönyle de çarpıcı bir özelliğe sahiptir. *Manifesto*, kapitalist gelişmenin akibetinin "genelde toplumun devrimci biçimde yeniden yapılanması" olacağı umudunu taşıyor, fakat, görmüş olduğumuz gibi, "toplu mahvoluş" alternatifini de dışlamıyordu. Yıllar sonra başka bir Marksızan, bu durumu sosyalizm ile barbarlık arasında seçim yapma meselesi diye ifade etmiştir. Sosyalizm ile barbarlıktan hangisinin egemen olacağı, yanıtı yirmi birinci yüzyıla bırakılması gereken bir sorudur.

DİZİN

- Acera 410
Acton, Lord 91, 96
Cambridge Modern Tarihi 215
Afganistan 80
Afrika 25, 80, 331-332, 335-338
 Afrikali köleler 292
 alt-Sahra 410
 ayinleri 300
 Batu 410
 incelemeleri 137
 köylülüğü 103-104
 Kuzey 395
 pan-Afrika 410
 tarihi 269
Afrika, Güney 394
Agulhon, Maurice 277, 288
Ahmed, Said ibn 337
akademî 209
akademik
 akademisyenler 426
 kurumlar, Boston 211
 tarih 213-214, 235, 305
Akdeniz 253, 331, 333
 Avrupa, işkence 391-393
akrabalık 247, 268
 ayrıca bkz. demografi ve akrabalık
Alışka 227
Alçık Ülkeler 5
Allardt, Eric 138
Allende, Salvador 396
Almanya 25-26, 347-348, 350, 421-422, 431,
 436, 438
 Batu 94
 Bielefeld okulu 256
 bölünmesi (1945) 67
 Büyük Savaş'ın sonunda 377
 Demokratik Alman Cumhuriyeti 7, 196
 Devrimi (1918) 367, 371-373
 Doğu-Batı ayrimı 98, 196
 Federal Alman Cumhuriyeti 196
 felsefesi ve ideolojisi 244, 438
 Historikerstreit (Tarihçiler Savaşı)
 yöneticileri 152
 iktisadi 7, 148-150, 152
 imparatorluğu 202, 343, 372
 Kaiyzer 372
 Komünist Partisi 426
 kurancıları 150
 ordusu 384, 401
 profesörleri 205
 mühteciler 80
 Sosyal Demokrasî 422
 Sosyal Demokrat Partisi 202, 371-372, 424
 tarihi/tarihçileri 94, 104, 110, 154-155, 180,
 222, 256, 357, 361, 403
 ustalar 419
 Weimar Almanyası 95, 388, 425
Alpler 5
Althusser, Louis 229-230
alttâkilerin tarihi 132-133, 305-313, 317-319,
 324-326, 16, Bölüm
American Historical Review 91
Amerika
 Colombus öncesi 267, 269
 Kızılderililer 18-19, 41, 183, 262, 264, 269,
 301
 ayrıca bkz. ABD
Amerika Birleşik Devletleri 53, 56, 222, 225,
269-270, 308, 358, 423, 432, 435
 Başkanı 67
 doktor tezleri 147
 dünya devleti 74
 ekonomisi 6, 171
 hükümeti 45-46
 İç Savaş 377
 Komünist Partisi 208, 425
 Kongre 41
 kölelik 140, 168, 207-208
 kurumsallığı 151
 doktorlar 392
 mezhepler 20
 nüklear silahlar 79
 sosyal bilimleri 81
 tarihi 144, 168, 369, 378
Amerikan
 ekonomisi 147, 149, 155, 157
 Ulusal İktisadi Araştırmalar Bürosu 155
Anan, Samir 252
Amish'ler 20
empirik

- kriterler 214
 malzeme 160
 Amritsar 389
 anakronizm 12, 46, 318, 407, 411-413
 anarsizın 72, 316, 397, 442
 anayasal ve demokratik hükümler 391, 416
 Anderson, Benedict 412
 Andropov, Yuri 369
 Anglo-Saksonlar 108, 144, 200, 204, 393, 408, 424
 İngiltere 123
 Özgür 25-26
 Angoulême 310
 Ankara 10
 anlatısal tarih 281-290
Annales
 d'Histoire Economique et Sociale 94, 109
 Economies, Sociétés, Civilisations 110, 271-280, 287
 okulu 218, 277
 anti-entellektüel solcu tarih 285
 antropoloji 77, 79, 112, 117-119, 127, 133, 227, 232, 261-263, 278, 292-300, 312, 321, 323
 iyice hz. toplumsal antropoloji
 Apeninler, Gönük Hattı 401
 Arezzo eyaleti, katıamlar 402-405
 Arjantin 196, 393, 396
 Arnavutluk 4, 11, 413
 Ascherson, Neal, *Kara Deniz* 331
 Aslan Asker Şayık 323
 Asquith, Herbert 306
 Asya, Asyalılar 327-331, 337-338
 Doğu 269, 329, 331, 337-338
 Güneydoğu 269, 338
 iktisadi model 328-329
 köylülük 103
 Küçük Asya 331
 Marksizmi 219
 Rus kürk ticareti 269
 Asyalı-Amerikalılar 327-328
 Asyatlı 336
 ureum tarzi 249, 266
 Atina 413
 Attila 331
 Attlee, Clement 436
 avci-topluñes topluluklar 102, 269
 Avrupa 423, 430-431, 436
 1848 devrimleri 420, 427, 429
 araştırmacıları 339
 birliği 25, 332-342
 devrimleri 72
 Doğu sınırları 329-330
 eğitim, kültür ve ideoloji 339
 ekonomik ve kültürel dinmizm 4-5
 entellektüel miras 340
 genişleme 268
 güney, otoriter rejimler 334
 haritaethik tanımları 339
 heterojenlik 334, 340
 kapitalizmi 264
 kitası 420
 köyüll 339
 Orta ve Doğu 1-8; *iyice hz.* Mitteleuropa
 Sovyet üyduları 392
 tarihi 25, 327-342
 ticaret ve fetih 269
 uluslararası devlet sistemi 339
 uygarlık ve barbaryık 335-337
 Avrupa Birliği 334, 412
 Avrupa Ekonomik Topluluğu 5-6
 Avrupa, işkence 391-393
 Avrupa, işkence 393-394
 Avrupa-merkezilik 263, 338, 341
 Avustralya 436
 yerlileri 166
 Avusturya 4, 61, 89, 104, 148-151, 358, 388
 Cumhurbşakanı Karl Renzbr 332
 ekonomi okulu 148-151
 ayaklanmalar 134-135, 388
 Aydinlanma 217, 308, 340, 383-385, 390, 392, 398
 Ayodhya camisi 11, 411
 Bahur Han (Mogol fatihii) 11, 411
 Bacon, Francis 243
 Bagehot, Walter, *Fizik ve Politika* 29
 Bairoch, Paul 178
 Bakır Meryem 316
 Balililer, horoz doğası, 287
 Balkanlar 4, 7, 12, 383, 413
 Balkık devletleri 4, 332
 Bar Kokhba 35
 Baran, Paul 119
 barbarlar 122, 227, 328, 330
 barbarlık 328, 330, 335-337, 381-399, 442
 Barthes, Roland 86
 Battı
 Avrupalılar 389
 Battı'da işkence 393-395
 demokrasisi 6
 devletleri 395
 dinleri 295

- dünyası 168, 355
 emperyalizmi 383, 433
 entelektüelleri 281
 eylilik ve aile kahipları 103
 evrenselliği 397
 federalizmi 252-253
 filozolları 338
 kapitalistleri 34, 249
 komünist partileri 426
 Marksist tarihi yazımı 235
 takvimi 433
 tarih yazımı merkezleri 282
 tarihçileri 284
 tutumları 328
 üniversiteleri 10, 93
 Bayyera 178
 BBC Dünya Servisi 81
 Bebel, August 422, 436
 Béharida, François 401
 Begin, Menachem 43
 Belçika 435
 Belfast, ayaklanmaları 388
 Belgrad 6, 336
 Below, Georg von 92
 Berend, Ivan 353
 Berlin 345-346, 421
 Beveridge, William 155
 Beyaz Rusya 4
 bibliyografik tarih 283
 Bielefeld Alınan tarihçiler okulu 256
 bilim 189-194, 200-203, 258
 bilişsel sosyalizm 195
 toplum bilimi 114-115
 ve politika 194-195
 ve teknoloji 27-28, 338, 341
 bilim adamları 200, 202
bir Halkın Trajedisi 376
 Birinci Enternasyonal (Uluslararası arası İşçiler Birliği) 421
 Birleşmiş Milletler 5, 263
 küyasal savaş izlerine karar tasarısı (1969) 399
 Latin Amerika Ekonomik Komisyonu 157
 Bismarck, Otto von 343
 biyolojik
 evrim 226-227, 254
 savaş 398-399
 Bletchley şifre çözüm kurumu 359
 Bloch, Ernst 81
 Bloch, J. 246
 Bloch, Marc 113, 124, 139, 240, 272, 277, 308,
 315
La Société jacobine 124, 139
 ve Lucien Febvre 110, 271-272, 275
 Boadicea 33
 Bohemya işçi sınıfı toplulukları 270
 Bohanya 322
 Bolşevikler 6-7, 71, 366-368, 371, 373-377, 392,
 422, 436
 devrimi 72
 büyükmeç 72, 374
 liderlik 70
 parti 367, 374, 376
 Bosna 383, 397
 Boston 211
 Bouvines, savaşı 288
 Braudel, Fernand 113, 120, 219, 256, 282-287
Annales: Economies, Sociétés, Civilisations
 110, 271-280
Kapitalizm ve Maktub Yaşam 240
 “Histoire et Longue Durée” 120
 Braun, Rudolf 136
 Brecht, Bertolt 306
 Brejnev, Leonid 352
 Brezilya 123, 262, 292, 358, 396
 Britanya 80, 429, 432, 434-436, 438
 bilim adamları 154-155
 Britanya monarşisi 46
 Brityalya girişimciler 176-177
 Brityalya iktisatçıları 154-155, 211
 Brityalya tarihçiler 276, 412
 Compton Komitesi 394
 ekonomisi 104, 146-148, 176
 emperyalizmi 377
 Fransız tarih 271-272
 işçi sınıfı hareketi 439
 Komünist Partisi 425
 ordusu 404
 politik sistemi 25
 sannyî devrimi 115, 176
 soylu aileleri 408
 tarih ve *Annales* dergisi 271-280, 287
 toplumsal antropologları 230
 toplumsal yapısı 318
 toplumu ve kültürü 64
 yirminci yüzyıldın sonundaki 247
 Brityalya İmparatorluğun 348
 British Museum Library 429
 Browne, Sir Thomas 316
 Brzezinski, Zbigniew 386
 Buchenwald 393

- Buckle, Henry 217
 Budapeşte 3, 6, 335
 Bulgaristan 4, 21, 199, 413
 Bullock, Alan 369
 Burkhardt, Jacob 61, 66, 70
 hurjuva 82, 129, 131, 188, 213, 308, 427, 429,
 431, 440
 Burke, Peter 271-274, 276, 278
 Burt, Cyril 208
 Butler, Samuel 35
 Büyük Depresyon (1929-1933) 7, 157, 270, 345
 Büyük İskender 12, 413
 Büyük Petrov 378
Büyük Sovyet Ansiklopedisi 194
 Büyük Ziyonim 12
- Caesar, Julius 413
 Calabar 318
 Calvin, John 329
 Cambridge 99, 143, 148-149, 158, 345
 Modern Tarihi 91
 Üniversitesi 88, 91, 141-143, 239-240, 272-
 273, 313
 Canbolat, Kemal 43
 Castro, Fidel 373
 Cenevre Protokolü (1925) 399
 Cezayir, bağımsızlık savaşı
 (1954-1962) 393
 Chamberlain, Joseph 75
 Chamberlain, Neville 171, 347-348
 Chapman, Sydney 155
 Charlentugne 25, 332
 Charles X, Rheims'te iç giyme töreni, 315
 Charnley, John 346-347, 349
 Churchill, Şurası Sonu: Politik Bir Biyografi
 346
 Chartister 207, 309, 323, 428
 Childe, V. Gordon 140, 341
 Churchill, Winston 25, 75, 346-349
 CIA 369
 cinsel pratikler 47
 Civitella della Chiama 402, 404-405
 Clausewitz, Karl von 384
 Clinton, Bill 392
 Cobb, Richard 279, 285, 310
 Cohen, G.A. 248
 Columbus, Christopher 47, 342
 Commons, John R. 154
Comparative Studies in Society and History 110,
 262
 Comte, Auguste 65, 93, 217
- Conteşti terümleri 31
 Conquest, Robert, *Büyük Terör* 366
 Crick, Francis 207
 Cross, R.A. 68
 Cunningham, William 148
 Czernowitz 5
 çağdaş politika 263
 Çarlar 376-378, 427
 II. Alexander 385
 yukarısı 371-372
 Çarlık 69, 73, 366, 371-372, 376, 378
 Okhranası 392
 Polisi 314
 Rusya 371, 423
 Çayanov, A.V. 182
 Çeka 392
 Çekoslovak Cumhuriyeti 5-7, 15, 330
 Çin 121, 130, 167-168, 249, 252, 307, 329, 337-
 338, 428
 antik dönem 48
 işkence 392
 sözleşmeli emek 168
 T'ing hanedanı 46
- Da Gama, Çağ 342
 Dacre, Lord (Hugh Trevor-Roper) 66, 275-276
 Daneaw 11
 Danimarka 11
 Dante Alighieri 310
 Darwin, Charles 65, 199, 207, 226
 Darwinizm 217
 Daumard, Adeline 129
 Davidson, Basil 346
 De Coulanges, Numa Denis Fustel 113
 De Gaulle, Charles 348
 De Tocqueville, Alexis 61
 Delphi Oracle 61
 Demiryolları ve Amerika'nın Ekonomik
 Büyülmemesi 171
 demografi ve akrabahlık 57-58, 75-78, 90, 126-
 128, 201, 311-312, 316
 demokratiler 7-8, 308, 340, 371, 387, 427
 Descartes, René 87, 243
 Detroit 122
Deutsche Londoner Zeitung 421
 Deutscher, Isaac 363
 devrimler 42, 99, 124-136, 306-308, 321, 358
 devrimi öngörme 82
 devrimci partiler 234
 Diaz, Porfirio 22

- Die Neue Zeit* 424
 din 315
 çatışmalar 11, 316-318, 334, 364, 411
 fundamentalizm 9
 kurumsal 28
 politik tarihi 215
 savaslar 357, 388, 397
 Disraeli, Benjamin 98
 Dohm, Maurice 158, 179
Kapitalizmin Gelişti Üzerine İncelemeler 275
 doğa bilimleri 85-86, 91, 203-204, 207, 214, 217
 Doğru Ligi (Bund der Gerechten) 419
 Doğu
 İmparatorlukları 333
 Avrupa, işkence 393-394
 politik sistemler 355-356
 Dupch, Alfons 109
 Dreyfus olayı 384
 Dublin 339
 Duby, Georges 302
 Bouvines, savaşı 288
 Dupont, Alphonse 133
 Durkheim 93
 dinliler
 Ahin Çağı 158, 355-356
 ekonomisi 44, 142, 390
 filosu 264
 tarihi 338
 Dürzüler 43
 Dyer, General 389
 Ebert, Friedrich 371
 Ecole Pratique 272
 edebiyat eleştirisi 86-87
 egemen sınıf politikası 306
 eğitim 173-174
 Einstein, Albert 162, 390
 ekonometri 78, 153, 165, 169, 210-211
 Elizabeth aristokrasisi 281-290
 Elon, Amos 13-14
 Elster, Jon 171
 emperyalizm 75, 156
Encyclopédia Italiana 218
Encyclopædia Britannica 93, 385
 Engels, Friedrich 220, 226, 234-235, 241-246,
 372, 385, 419-422, 425, 429-430, 432, 434,
 438-439, 441
Allegiri, Devletin ve Özel Mülkiyetin Kükeni
 233
English Historical Review 91
 Enver Paşa 377
 Erken Program 424
 erkeklerin oy hakkı 308
 Ermeniler 10
 Eski Dilini 327, 340
 Eskimolar 48, 227
 etnografik
 kaynaklar 298
 müzeler 336
 Etyopya 399
 Evans-Pritchard, E. 278
 evrim 226-228, 264
 Fabyanlar 155, 349
 Falkland adaları 196, 384
 Farr, Dr. William 58
 Pas 177
 faşizm 392
 Faurisson 414
 Febvre, Lucien 110, 271-272, 275
 felsefe 87, 188, 214
 feodalizm 147, 267
 Ferdinand, Arşadılık Franz 344
 Ferro, Marc 314
 Figes, Orlando 373
İhr Halkın Trajedisi 376
 Filipuler, güçmenleri 328
Financial Times 103
 finans kapitalizmi 156
 Finlandiya 104
 Fogel, Profesör Robert 144, 169, 171, 208
Demiryolları ve Amerika'nın Ekonomik Büyümesi 171
 Ford, Franklin 388
 Ford, Henry 7
 Foster, John 136-137
 Frank, A. Gunder 267
 Fransa/Fransız 5, 25, 80, 113, 272-279, 315,
 393, 423
 Auvergne köylileri 174
 Cezaçır, isyanı bastırma politikası 388
 Direniş 351
 Dreyfus olayı 384
 düşüşü, 347
 emperyalizmi 377
 entellektüelleri 256
 filozoffları 95
 Komünist Partisi
 köyler 288, 319
 Marksist fikirler 218-219
 monarşisi 439
 ordusu 393, 395
 Pétain, Mareşal Philippe 349

- sosyal bilimleri 272
 Sosyalist Partisi 198
 tarihçileri 218-219
 tarihi 89, 93-94, 271-272, 275-277, 286-287.
 13. Bölüm; ayrıca *bkz.* *Annales* ve diğer
 Fransız tarihçileri
 yöneticileri sınıfları 308
 uzay istasyonu 297
- Fransız Devrimi 135, 213, 218, 255-256, 283,
 308, 310, 315, 364, 379, 391, 407, 419-420,
 432, 438
 Freud, Sigmund 279
 Friedman, Milton 164, 204
 Hıfüroloji 83'
- Galbraith, J.K., *Yeni Sanayi Devleti* 157
 Gaham, Ferdinando 205
 Galler
 Madde efsanesi 283
 Ulusal Enerjidefest festivali 408
 neo-Druidler 26
 Galton, Francis 203
 Gana 25, 410
 geçmiş, bugün ve gelecek 40-41, 58-60, 77
 Gieritz, Clifford 287
Geldwirtschaft 231
 geleneksel toplum 17-22, 41-42, 132, 166-167,
 178-179, 182-183, 12. Bölüm, 306-307, 382
 Gellner, Ernest 49-50, 352
Gemeinschaft-Gewellschaft 119
 Genovese, Profesör Eugene 208.
İyandım Devrimi 293
 Geremek, Bronislaw 329
 Gesell, Silvio 143
 Gibbon, Edward 88
 Gilbert, Félix 107
 Gillis, John R. 342
 Ginzburg, Carlo 288
 Girard, L. 131
 Giuliano (Sicilyali haydut) 350
 Gladstone, William 98
 Glass, David 57-58, 77-78
 global
 ekonomi 44, 53-54, 161
 serbest piyasa sistemi 161
 Gluckman, Max 232, 278
 Goebels, Joseph 332
 Gorbaçov, Mihail 374-375
 Goubert, Pierre 287
 görecilik 297
 Granatius, Saxo 415
 Gramsci, Antonio 277
 Grant ve Temperley, *On Dokuzuncu ve Yirminci
 Yüzyıllarda Avrupa* 95
 Graubard, Stephen R. 107
 Guevara, Che 373
 Guizot 427
 Guyana 292, 301
 Güney Kore 358
- Habsburg İmparatorluğu 4-6, 314, 377, 423
 Haghi seferleri 75, 173, 332, 343
 Hagen, Everett 115
 Haldane, J.B.S. 203
 Halidun, İbn 263, 337
Mukaddime 105, 140
 Halifax, Lord 348
 Halliday, Fred 369
 Han, toplumları 122
 Hának, Peter 314
 haraca dayalı ücretim tarzı 252, 266
 Harrod-Domar modeli 181
 Hayek, Friedrich von 152
 Hegel, Georg 87
 Helsinki 336
 Henner, Adolf 422
 Herodot 360
 Hersek 397
 Hristiyanlık 122, 200, 295, 303, 329, 332, 334-
 335, 337-339, 341
 Hırvatistan 4, 12, 335, 402, 415
 Hicks, Sir John 115, 164, 180, 185, 240
İktisadi Tarih Kurumu 240
 Hilberg, Raul 14
 Hill, Christopher 278, 283
 Hilton, Rodney 274
 Himaliyalar 364
 Hindu Çin 395
 Hindistan 137, 241
 hıfzınesi 411
 Hindu partisi (BJP) 411, 415
 kast yapısı 269
 Müslüman-karşılık kampanyası 411
 sınıfları 390
 sözleşmeli emek 168
 tarihçileri 411, 414
 üniversiteleri 11
 Hindular 11, 411, 414-415; ayrıca *bkz.*
 Hindistan, Hindu Partisi (BJP)
Historische Zeitschrift 91, 93
 Hitler, Adolf 13, 55, 61, 171, 189, 345-351, 364,
 369, 386-390, 402

- Hobbes, Thomas 190, 243
 anası 397
- Hobson, J.A. 143, 156
- Hoffman, Stanley 118
- Hollanda 147, 436
 Hollandalı "posta kuryeleri" 297
- Holmes, Sherlock 310
- Holocaust 13, 404, 414
- Homo sapiens* 96
- Honduras 56
- Hudson's Bay Company 183
- hukuk 41, 87
- Humeyni, Ayetullah 9
- Huxley, Thomas 199
- hükümetler ve iktisatçılar 148-155, 202
- Hüseyin, Saddam 399
- Ignatieff, Michael 383, 397
Kan ve Adivet 383
- IRA 10, 14, 309
- Irak 56, 399
- Irving, David 414
- Iber yarımadası 330
- İbraniice 26
- İç Savaşlar 136, 383, 397
- ideoloji 207, 252, 266
 ve politika 105, 152, 415
- İkinci Entemasyonal 424-425
- İktisadi Tarih Derneği 111
- İktisat/iktisat bilimi 167
 artı 119
 hukreketler 124
 iktisadi tarih 94, 108-114, 138, 143-145, 146-148, 163-165, 182-185, 273
 kuram 149-151, 177
 mekanizmalar 158
 politik karar sahipleri 205
 teknolojik-bilimsel gelişmeler 103
 toplumsal tarih 211
- İktisatçılar 142-147, 150, 163-165 203
- Indus vadisi 9
- İngiliz Devrimleri 255, 277
- İngiltere
 dil 108
Jakoben çığı 286
 işçi sınıfı 129
 radikaller 26
 Tudor İngilteresi 343
 ayrıca bkz: Britanya
- İnkâr 267
- İnsan ve Yurttaş Halkları Bildirgesi 420
- insan, insanlar
 bilimleri 212, 215
 evrimi 47, 164, 255
 faaliyetleri 103, 108
 grupları 190, 227, 262
 hakları 384
 tarihi, evrimi 226-227, 432
 toplumları 47, 59, 78-79, 92, 98, 110, 121-122, 215, 250, 262, 386
- İran 331, 337
- İran, Devrimi 67
- İtalya 358
 açılık 77
 devrimi (1916-1921) 309
Easter Ayaklanması 373
 Fenianlar 14, 385
 Kuzey 53, 335, 394-397
 tarihi 14, 351
- İskandinavlu 336
- İslamabad 9
- İslamiyet/Müslümanlar 122, 332-333, 413
- İspanya 332, 334, 436
reconquista 332
 yurttaşları 56
- İspanyol
 fetih 21
 Orta Amerikası 262
- İspanyollar 336
- İsmail 13-14, 25-26, 35, 43, 328
 Eğitim Bakanlığı 13
 tarihi 351
 ulusal ritüel 414
- İsviçre 104, 122
- İsviçre 370
- İşçi Eğitim Birliği 420
 işçi sınıfı 58, 129-131, 254, 264, 438-439
 işkence 388-397
- İtalya's 247, 256, 413
 Alman ordusu 401
 Calabria köylüleri 174
 Cumhuriyeti 402
 Direnişi 401-404
 Faşist Partisi 388
 Kızıl Tugaylar 396 İzlanda 330
- Jakobenler 391
- Jamaika 292
- Japonya 6, 48, 329, 341, 355
 1860'lar 103
 Çin'de savaş 13
 köylü ayaklanması 319-320

- Tokugawa 46
 Jaurès, Jean 198, 218
 Idanov, A. 196
 Jeanne d'Arc 33
 jeologalar 287
 Johnson, Dr. 86, 315
 Johnson, Harry 158
- kadınlar, tarihi 107, 132, 188, 313, 319, 324
 Katıksızlar 331
 Kaliningrad 197
 Kamboçya 328
 Kamenev, Lev B. 374
 kamuoyu anketleri 314
 Kanada 80
 Kant, Immanuel 87-88
 kapitalist
 ekonomi 160-162, 435, 438-439
 pazar ekonomisi 152
 rejimler 379
 üretim 62
 kapitalizm 8, 82, 94, 103, 155-158, 161, 181-185, 192, 242-243, 249-255, 264-270, 275, 329, 354-355, 357, 391, 431-434, 440
 Karadeniz 330
 Karantik Çağlar, Batı feudal lordları 252
 karşılaşmanın tarihi 121, 136, 246
 karşı-olgsal tarihi 121, 170-172, 349, 366-375
 katılımlar 401-405
 Katolilik 195, 288, 316, 364
 Kantsky, Karl 70, 156, 221, 425
 Kazan 339
 Kekulé, Friedrich August 118
 Kennan, George 390
 Kennedy, John F. 351
 kent tarihi 126-128, 326
 kenteşme 78
 Kerenski, Aleksandr 374
 Keynes, John Maynard 143, 164, 173, 204
 Genel Kuram 204, 211
 Keynesçiler 240
 kita tarihi 327
 kimlik 4, 12, 293, 299
 kumyasal savaş 398-399
 kişisel istimler 316-317
 Kleopatra 170, 172
 kliometri 144, 168-177, 182, 185
 kolektivizm 156, 209, 319-320
 Kolombiyu 75, 396
 Komisyonyu 157
 Komünistler
- Komünistler Ligi (Bund der Kommunisten) 419-422, 428
 Komünist
 Manifesto 220, 419-442
 Parti 239, 423
 komünizm 62, 182, 239-240, 246, 340, 360, 387, 392, 441
 Kondratieff, uzun dalgaları 44, 54, 76, 162, 264, 355
 Konılıçılık 329
 konjonktürel tarih 121
 Konstantinopol 390
 Kore 328-329, 392
 Koselleck, Reinhart 360-361
 Kosova, savaşı 11
 kölelik 129-132, 168, 207, 291-295, 302
 Körfez Savaşı 384
 köy anlatısı 403-406
 köylüler 21-23, 50, 75, 130-131, 178-179, 182-183, 280, 294, 315, 318-323, 336
 Krajuva dağları 397
 Krakow 336
 Kral Alfred 33
 Kral John 412
 Krober, Alfred L. 76
 kronoloji 33-37, 121, 184, 297
 Kuczynski, Jürgen, *Kapitalizm Altındaki İşçilerin Tarihi Koşulları* 130
 Kudits 43, 81
 Kuhn: Thomas 206
 Kula, Witold 314
 Feudal Sistemim Hattısaat Kuramı 182
 kurameilar 153
 Kur'an 42
 kurumsallık 128, 382
 kuşaklar 18, 41, 41-43, 47, 268, 313, 346-351
 Kuznets, Simon 176
 Küba 79-80, 373, 395
 Kültüklər 64, 133, 252, 269, 339, 383
 Kürklər 382, 399
- Labriola, Antonio 220
 Labrousse, Ernest 272
 Ladurie, E. Le Roy 129, 132, 287
 Languedoc Küylülleri 288
 Montaillou 288
 Romanis Karnavalı 247
 Lamprecht, Karl 91, 93, 217
 Lancashire 421
 Languedoc küylülleri 129
 Latin Amerika 157, 179, 269, 423

- ışkence 394-396
 Marksizm 219
 Lattimore, Owen 140
 Le Goff, Jacques 99, 287
 Leavis, F. R. 240
 Lefebvre, Georges 113, 272, 308, 310, 319
Büyük Korku 133, 277, 308
 ve Jean Jaurès 218
 Lenin, V.I. 69-73, 104, 156, 171, 314, 366-367,
 369-377, 425, 442
 Leninist
 komünizm 428
 Leontief, Wassily V. 153
 Lévi-Strauss 118, 229-232, 247
 Lévy-Bruhl, Lucien 279
 Lewin, Moshe 370
 Lewis, Arthur 181
 liberal
 demokratik kurumlar 354
 kapitalizm 358, 391
 Liberal-Sosyal Demokrat İttifakı 313-314
 Lichtheim, George 438
 Liebknecht, Wilhelm 422
 Lincoln, Başkan Abraham 346
 Liverpool 420
 Jubulyana 6
 Llewellyn-Smith, Hubert 155
 Locke, John 243
 mülkiyet hakkı 321
 Londra 6, 420-421
 London School of Economics 57, 155
 Lopez, Robert S. 173
 Louis XV 34
 Louis XVI 315
 Lozan 149
 Luxemburg, Rosa 156
 Lubman 43
 Lysenkocular 202
 Macaristan 3-4
 Machiavelli, Niccolò 46
 Maenillan, Harold 306, 351
 Maepherson, James 407
 Madagaskar 101
 Magna Carta 29, 412
 Mağribiler 35
 Maitland, F. W. 302
 Makedonya 4, 12, 198, 412-413
 makine kırıcılığı 27
 Malthus, Thomas 77, 205
 Manceron, Claude 283
 Manchester *Guardian* 367
 manüfaktür üretimi 222, 243
 Mao Tse-tung 71, 104, 370
 Kültür Devrimi 386
 Marksistler/Marksizm 33, 60, 67, 69-70, 83, 94,
 99, 110-111, 116-117, 139, 146-147, 150, 152-
 153, 156-158, 194, 196-197, 202, 212, 217-
 227, 229-237, 240, 243, 265-267, 270, 273-
 278, 281, 284, 308-309, 340, 366, 10-12
 Bölgüler, 424-426, 430, 433, 437, 440-441
 Fragestellung 254
 Marksızan 265, 428-429, 441-442
 tarih 132
marum'lar 15. Bölüm
 Marshall, Alfred 142-143, 145, 149, 152-156,
 159
İkincil İller 143
Eduktiv ve Ticaret 156
 Marshall Dersleri 141-162
 Manufaktür 35
 Marx, Karl 30, 49-50, 61-67, 78, 82, 93-94, 104,
 119-120, 140, 143, 148, 161-162, 165, 167,
 179-181, 184-185, 192-193, 204, 265, 270,
 277, 284, 329, 338, 341, 360, 370-372, 419-
 423, 425, 427-429, 431-432, 434, 437-441
 265, 428-429, 441-442
Fransa'da İç Savaş 422
Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 241
Grundrisse 235
Kapital 120, 222, 226, 236, 240-243, 429
Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'si 131,
 222, 241, 246
On Sekizinci Yüzyılın Gizli Diplomatik Tarihi
 240-241
Patilik Ekonomisinin Eleştirisine Katkı 231,
 245, 250, 252
 "sınıf" terimindeki ikililik 130-131
 tarihçiler 213-237, 239-259, 10-12. Bölgüler
 ve F. Engels, *Alman Ideolojisi* 244-245
 Masadı 35, 414
 Masaryk, Thomas 15
 Massachusetts Institute of Technology 210
 materyalist tarih anlayışı 429
 Maxwell, James Clerk 86
 McGuiness, Martin 364
 McKechnie, W. S. 412
 McKinley, Başkan William 52
 Mecklenburg 178
 Meici-restorasyonu 319
 Meksika 22-23, 396
 Melbourne, Lord 306

Memlükler 338
 Mendel, Gregor 86
 Menger, Karl 148, 150
 Menşevikler 70
 "Merkezin Oluşumu, Ulus Kurma ve Kültürel Çeşitlilik" 138
Methudenstreit 148-149
 metodoloji 104, 122, 116, 130-131, 187, 221, 250, 272
 Metternich 427
 Meuvret, Jean 275
 Mezopotamya 48, 337
 Misir 331, 337
 Michelet, Jules 308
 Miller, Arthur, *Bir Satçının Ölümü* 381
 milliyetçi hareketler 26-27, 201
 milliyetçilik ve tarih 9-15, 41, 138
 Milward, Alan 178
 Ming İanzanı 338
 Mises, Ludwig von 152, 159
 Mitchell, Margaret, *Rüzgar Gibi Geçti* 378
 Mitterrand, François 344
 modernleşme 19, 136
 Moğol imparatorları 11, 338, 411
 Mohenjo Daro uygarlığı 9
 Mokyr, Joel 169
 Moklova 5
 Moléne, Jean Baptiste Poquelin 280
 Molotov-Ribbentrop antlaşması 377
 Monigliano, Arnaldo 215-216, 282
 Mommsen, Theodor 343
 Montpellier 310
 Moravyalı kâdedeler 295, 298-304
 More, Thomas 33, 221, 233
 Morelos (Meksika) 22-23
 Morishima, Michio 160
 Mormonlar 90, 201
 Moskova 71, 375
 Muhteşem Süleyman 331
 Munkacs 5
 Mussolini, Benito 348, 402
 Münih Anlaşması 55
 Müslümanlar 11, 411; *ayrıca bkz.* İslamiyet
 Myint, Hla 181
 Myrdal, Gunnar 141
 Napoléon I (Bonaparte) 25, 74, 104, 332, 368, 409, 438
 Napoleon Savaşları 141, 384
 Napoléon, Louis 284
 Nasional Sosyalizm 189; *ayrıca bkz.* Hitler

Naturalwirtschaft 202
 Almanya 7, 357-358, 389, 395
 hıccum mangaları 388
 vahşeti 403-405
 neo-Naziler 350
 Yahudi soykırımı 13, 409, 414
 Naziler 349-350, 390-392
 neo-klasik iktisat 118, 154, 168
Neue Rheinische Zeitung 421
 Newton, Sir Isaac 86
 nicefiksel tarih 281
 NKVD 392
 Nobel Ödülü, ikrisatta 141, 144
 Norman istilacıları 408
 Norman İstilası 25-26, 283
 North, Dudley 243
 Northcote, Sir Stafford 67
 Norveç 436
 O'Casey, Sean 309
 OECD 353
 Oidipus 63
 Oldham 137
 Omaha 81
 Orta Amerika 396
 Orta Çağ tarılıçileri 302
 Orta Çağlar 277
 Ötən Doğu 331
 Yahudiler 75
 Osmanlı İmparatorluğu 377, 413
 Otuç Yıl Savaşı 222, 365
 Ova Kızıldırılıleri 269
 Oxford'lı iktisatçılar 155
 öngörüler 57-83, 83
 tarihsel 60-61, 82
 Paisley, Rahip Ian 364
 Pakistan 9-10, 328, 411
 Palmerston, Lord 390
 Pan-Evrropa hareketi 332
 Panikkar, Sardar 342
 Papa 427
 Paraguay 364
 Paris 6, 94, 129, 335, 419-420, 439
 parlamentar demokrasi 8
 partizanlık 187-212
 Pascal, Blaise 170
Past and Present 17, 94, 274, 276, 281
 Pearson, Karl 203
 Peroncular, Arjantin 396

- Peru 41, 319
 Petrograd 71, 314, 375
 Philip II 282
 Piltkiowı sahtekarlığı 192
 Pirenne, Henri 109
 Plinton 87
 Plehanov, George V. 246
 Podkarpacka Rus 5
 Polanyi, Karl 182
 politik sistemler 355-356
 politika
 bağılılık 188, 203-208
 çağırdış politika 263
 hareketler 42
 partizanlık 212
 politik analiz 195, 198
 suikastler 388
 tarihi 215-216, 287
 toplumsal düzzen 398
 Polonya 182, 272, 314, 377, 389
 Pomian, K. 274
 Pontus bütçesi 331
 Popper, Karl 413
 Portekiz 334
 Postan, Michael 256, 273
 postmodernizm viii. 10, 15. Bölüm, 408, 410
 pozitivizm 191, 217, 296
 Prag 6, 336
 Presley, Elvis 10
 Priamos, Truva Kralı 9
 Price, Philips. *Manchester Guardian* 367
 Price, Richard
 Alabi'nun Dönyası 291-304
 İlk Defa: Bir Afrikali-Amerikan Halkının Tarihsel Bakış 293
 Marmar Toplumlar 293
 Proctostes yağı 358
 proletarya 428, 430, 434-439, 442
 proletér devrimi 431
 propaganda ve mitoloji 415
 Protestant Reformasyonu 364
 Protestanlık 94, 243, 329
 Provans 315
- Quesnay 205
- Radcliffe-Brown, A.R. 112
 Rama (Tanrı) 11, 411
 Rand Corporation 60
 Ranke, Leopold von 89, 93, 96, 109, 213, 215-216
 Rathenau, Walther 7
- Reagan, Başkan Ronald 8, 43, 52
 refah devleti 52-54
 Reformasyon 25, 222, 334, 364
 Renan, Ernest 26, 42, 407
 Renner, Başkan Karl 332
 Revel, Jacques 276
Revue d'Histoire Economique et Sociale 109
Revue Historique 91, 406, 410, 416
 Rezzori, Gregor von 294
 Ricardo, David 181, 205, 429
 Robbins, Lionel 158, 166
 Roberts, John. *Avrupa, 1880-1945* 95
 Rokkun, Stein 138
 Roma
 Filistin 414
 İmparatorluğu 88, 331-333, 337, 343
 Katolik Kilisesi 103
 mülkiyet hukuku 341
 Roma'nın hükümleri 12
 toplumları 122
 Romanlar 35
 Romanya 4, 335
 Roslovizeff, Mihail 109, 331
 Güney Rusya'daki İrlandalar ve Yunanlılar 331
 Rostow, W.W. 116, 184
 Round, J. Horace 408
 Rousseau, Jean-Jacques 88, 95
 Royal Society 58
 Rudé, George 305, 326
 Ruritanya 199
 Ruslar 336
 Rusya 71, 269, 321, 339, 370-371, 376-378,
 389-390, 423
 Beş Yıllık Plan 377
 Beyaz ordular 377
 Devrimi 67-73, 136, 183, 314, 363-379, 423
 Ekim Devrimi 345, 360, 366-368, 371-379,
 390, 422, 424
 füzeleri 45, 79
 Güney Rusya 330-331
 İç Savaş 377, 393
 Kışlık Sarayı 373
 Kızıl Ordu 4, 377
 Kurucu Meclis 371
 liberal demokrasi 371
 Menşevikler 371
 Narodnaya Volya 385
 NEP (Yeni Ekonomik Politika) 367
 Şubat Devrimi 375
 tarihi 73, 366-368, 377-378
 ayrıca bkz. Sovyetler Birliği

- Sahlins, Marshal 51
 Said, Edward. *Orientalism* 328
 Salisbury, Lord 306
 Salt Lake City, Mormonlar 90
 Samuelson, Paul A. 159, 178
 sanayi
 ekonomileri 138, 341
 ülkeleri 102, 165, 222-225, 379, 432, 435
 üretimi 124
 Sanayi Devrinin 136-137, 172, 176, 183, 213,
 317, 432, 438
 sanayileşme 42, 78, 136-137, 433
 Santiago 157
 Saracen'ler 332
 Saramaka 291-304
 Saraybosna 336, 344
 Sardunya 166-167
 Scavola, Mucius 35
 Scheidemann, Philipp 371
 Schliemann, Heinrich 9
 Schlözer, August Ludwig von 169
 Schmidt, Conrad 246
 Schmoller, Gustav von 148, 154
 Schoenfeld 197
 Schulze-Gnevezitz, Gerhard 155-156
 Schumpeter, Joseph A. 82, 143, 150-151, 156,
 159-162, 180, 184-185
 Seeckt, General 377
 Selanik, 423
 serbest piyasa kapitalizmi 8, 161
 Shaker'lar 228
 Shakespeare, William 87, 310, 315
 Hamlet 296
 Machbeth 35, 410
 Shanin, Theodore 131
 Sharon, Ariel 43
 Shutz, Dışşleri Bakanı 43
 sınıflar
 çatışması 233, 389
 ve toplumsal gruplar 126, 129-131
 ayrıca bkz. işçi sınıfı
 Sırbistan 413
 Sırpalar 11, 335, 413, 415
 silah kültürü 383
 Singapur 328-329, 358
 Sisyphos 69
Sittengeschichte 108
 Siyonizm 14, 25-26, 42
 Slavlar 335, 413
 Slovakya 4, 7
 Slovenya 4
 Smelser, Neil 115
 Smith, Adam 51, 143, 147, 181, 205, 242
 Uluslararası Zenginliği 148, 211
 Soğuk Savaş 15-46, 80, 102, 196, 330, 332-333,
 365, 387-390, 395, 426
 Somali 77
 Sombart, Werner 142
 Somerset, 324
 Sorbonne 131
 sosyal bilinciler 115, 336
 sosyal bilimler 76-77, 85, 94, 99-101, 110-113,
 125, 145-146, 206-207, 215-218, 223-225, 235-
 236
 sosyal demokrasi 340, 436
 sosyalist partiler 435
 sosyalist rejimler 26, 63, 198
 sosyoloji 94, 118-120, 234, 325
 Sovyetler Birliği 7, 55, 334, 344, 351-353, 358,
 364-367, 369, 371-372, 425-426, 428, 440-442
 arşivleri 364
 yükü 352-353
 devlet planlaması 369
 doktrin 375-377
 ekonomisi 351-352
 gelişmesi 69-74
 hükümeti 366
 Komünist Partisi 425, 428
 komünizmi 387, 430-431, 433
 Kongresi 374
 plan (1925) 153
 politikası 367
 SSCB'de işkence 392-394
 soykürtüğü 33-34, 90
 sömürgeçiler 75, 111, 137-138
 sözlü tarih 312-313, 402
 Spartacus 33
 Spencer, Herbert 217
 Spitsbergen 330
 Stalin, Joseph 7, 194, 229, 348, 368-370, 378,
 386, 392, 403
 Stalinistler 197, 358, 394
 Büyük Terör 366
 Stummeler, R. 219
 Starkenburg, H. 246
 Stolypin, Peter A. 69
 Stone, Lawrence 129, 281-290
 Strasbourg 94
 suç 135
 Surinam, Saramakalar 291-304
 Stürgüler Ligi (Bund der Geächteten) 419

- Sweezy-Dobb tartışması 275
 Syme, Ronald 302
- Şark 140, 223, 257, 332, 340
 Şatılıklar 328
 Şili 394, 396
- Taine, Hippolyte 217
 tarım 119, 168, 177-179
 tarih yazımı 94, 215-221, 255, 272, 282-283, 415
 türhescilik 30, 151
 Tatışef, V. 329
 Tawney, R.H. 111, 142
 Tayvan 329
 Tegel 197
 teknoloji 116-117, 248, 251, 433
 bilim 27, 338, 341
 uzay 352
 Thatcher, Bayan 8, 63, 67, 389, 398
 Thompson, Edward P. 129-130, 134, 278-280, 325, 346
 İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu 288
 Whig'ler ve Avcılar 288
 Thompson, J.W. 109
 Thucydides 46, 360
 Thuroow, Lester 210
 Thünen, Johann Heinrich von 149
 Tilly, Charles 115
 Vendée 116
 Times Literary Supplement 219
 Tirol toplulukları 262
 Tisbury, Wiltshire 312
 toplumlar 227
 ve ekonomi 386
 kuramı 225
 topluların tarihi 107-140
 toplumsal
 antropoloji 112, 117-119, 127, 232, 278, 291-294, 321
 çalışma 134
 değişim 22-23, 58, 73, 103, 128
 devrimler 306, 388
 hareketler 107-108, 126, 227
 hayvanlar 96-98
 ilişki 280
 sistemler 254, 265
 tarih 18-19, 107-140, 285
 üretim 119
 üretim ilişkileri 231, 247
 toplak işgalleri 319-320
 Turino kefene 408
- Transkarafkasya 377
 Trevor-Roper, Hugh *bz.* Dacre, Lord
 Trieste 4
 Trotski, Leon D. 363
 Treitsch, Ernst 94
 Truva Savaşı 9
 Tudjman, Cumhurbaşkanı 12, 335
 Tuna 331
 Tuscania 402
 Türkiye 4, 10, 328, 337, 339, 377
 fatâka 391
- UFO'lar 80
 Ukrayna 4
 Ulster *bz.* İrlanda, Kuzey
 ulus 428
 ulusal 428
 ekonomiler 150
 toplaklar 335-340
 Uluslararası İktisadi Araştırmalar Bürosu 155
 uluslararası 138-139
 Uluslararası Af Örgütü işkence raporu (1975) 393-394
 Uluslararası İktisadi Tarihi Kongreleri 273
 Uluslararası Sosyal Bilimler Ansiklopedisi (1981) 208
 UNESCO 213
 Unwin, George 109
 Ural dağları 4, 329-330
 Uruguay 394
 ugarıklar 214, 266, 387, 391, 398
 uzay teknolojisi 352
- Üçüncü Dünya 433
 Üçüncü Dünya Savaşı 45
 Üçüncü İnternasyonal 424
 üniversiteler 10, 13-15, 32
 üretici güçler 250-251
 üretim 433
 Asyatik üretim tarzi 249, 266
 kapitalist 62
 maddi güçler 248
 sanayi üretimi 124
 toplumsal üretim 119, 230-231, 247
 Üretim Sayımı (1907) 155
 ürün tarzları 250-253, 265-268, 432
 yılceek üretimi 50
 Ürenim Sayımı (1907) 155
 ürün tarzları 250-253, 265-268

- Üsküp 6, 413
 utopya 31, 42
- Varşova 24, 336, 377
 Vattel (hukukçu) 385
 Vercingetorix 33
 Verdun 387
 Versailles, Antlaşması 390
 Vico, Giambattista 65
 Vidocq 391
Vierteljahrsschrift für Sozial u.
Wirtschaftsgeschichte 109
 Vietnam 329
 Vilar, Pierre, *Le Temps de Quichotte* 275
 Viyana 6, 149, 270, 335, 345
 İkinci Viyana Kuşatması (1683) 332
 Reichspust 335
 Yahudileri 61
 Volga vilayetleri 367
 Voltaire, Franoise Aronel 95, 303
 Vovelle, Michel 277, 315
- Wagner, Richard 155, 336
 Wallace, A.R. 207
 Wallerstein, Immanuel 267, 274
 Walras, Marie Esprit Léon 152
 Washington 43
 Waterloo, Savaşı 104, 170
Watership Down 97
 Webb, Sidney ve Beatrice 203
 Weber, Max 65, 93-94, 142, 254, 267, 329, 360
 Weinberg, Steven 162
 Westminster Hall 385
 Wicksell, Knut 152
 Williams, Raymond 278
 Wilson, Başkan 6
 Winstanley, Gerard 33
Wissenschaft 190, 339
 Wittgensteinler 240
 Wolf, Eric 115, 245, 248
 Avrupa ve Tarihsiz Halklar 251-252, 261-270
 Cılt Sunur 262
 Köylüler 262
 Yirminci Yüzyılın Köylü Savaşları 262
World Human Rights Guide 394
- Xenophon, *Anabasis* 97
- Yahudiler 13-14, 26, 61, 75, 389, 404, 414, 417;
 ayrıca bkz. Holocaust, Israel
 Yakın Doğu 331
- yapısal-işlevsel kuramlar 226-230
 yaratılış
 İncil'deki açıklama 190
 Yaroslav 367
 yasılıtma politikası 347-348
 yazılı tarih 350
 Yeni Dünya 291
 Conquistadores 332
 Yeni Gine 122
 Yeni İktisadi Tarih 170
Yeni Sanuvî Devleti 157
 yenilik 27-30, 46-47
 yiyecek üretimi 50
 yoksullaşturma 192-193, 437
 yoksulluk, kültürü 133
 Ypres 387
 Yugoslavya 5
 nüfusu 397
 profesörleri 199
 Yunanlılar 4, 12, 122, 331, 391, 412-413
 albaylar cuntası 334, 391
 antik Yunanca 39, 427
 uygarlığı 331
- Zabern olayı, Alman ordusu 384
 Zagreb Üniversitesi 12
 Zapata, Emiliano 22
 Zeldin, Theodore 285
 Zihin 136, 171

Eric Hobsbawm

TARIH ÜZERİNE

Eric Hobsbawm bu kitaptaki kışkırtıcı denemelerinde, tarihin kuramı, pratiği ve gelişmesi ile modern dünyaya bağı üzerine düşüncelerini bir araya topluyor. Hobsbawm'ın çok geniş bir alana yayılan konular hakkında son yirmi kürsür yılda kaleme aldığı yazılar ile yaptığı konuşmaların bir derlemesi olan bu kitapta, onun geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkilere ömrü boyunca duymuş olduğu ilginin yansımalarını bulacaksınız. Hobsbawm bu metinlerde, tarih yazmanın problemleri, tarih yazının istismar edilmesi ve tarihçinin sorumlulukları; Marx ve güncel tarihsel eğilikler; Avrupa, Rus Devrimi ve insanlığın, Avrupa Aydınlanması'ndan miras kalmış olan uygarlığı yok etmeyi amaçlayan güçlere boyun eğerek, dünyanın her köşesinde barbarlığa sürüklentimesi gibi konulara eğilmektedir.